

تذکرہ

سید صام الدین راشدی

(تذکرہ شعرائے کشمیر مع تراجم و تصانیف)

— گرد آورده —

سید صام الدین راشدی

بخش چهارم

(نادر تا یوسف)

آبانماہ ۱۳۲۶ خ

اقبال کراچی

پیشوا

تعداد : ۱۰۰۰ ہزار

قیمت : ۳۵ / -

مئی ۱۹۶۹ ع

ناشر : بشیر احمد دار ، دائریکٹر، اقبال اکادمی 43-6/D ، بلاک 6 ، پی۔ ای۔ سی۔ ایچ کراچی 29

طابع : علینواز وفائی ، وفائی پرنٹنگ پریس ، پاکستان چوک - کراچی ۱

شاهزادها !

دایم شبت ، شگفته چو صبح امید باد
هر روز بر تو ، نسخه ایام عید باد

پیوسته ، گنج خانه هفتم میهر را
گوهر فشان انامل جودت ، کلید باد

همواره ، از ترشح نیسان فتح تو
گوش زمانه ، مخزن در نوید باد

تا ، نام نصرت و ظفر ، اندر میان بود
هر دم ترا بکف ، گل فتحی جدید باد

تا ، حرف امتداد زمان ، بر زبان بود
اندر زمانه ، مدت عمرت مدید باد

دایم شگفته باد ترا ، گستان عمر
گبرگ هستی تو ، نبیند خزان عمر

گشمیر !

- خوشا کشمیر ! و وضع بی نظیرش
که گردیده ارم ، فرمان پذیرش
- چه کشمیر؟ آب و رنگ روی گلشن
نگه را ، از خیالش ، گل بدامن
- چه کشمیر؟ آبروی باغ خوبی
فدای هر نهالش ، صد چو طوبی
- زمین او ، گلی از گلشن عیش
نسیمش ، خوشه چین خرمن عیش
- نباشد هیچ شهری ، دل فروگیر
بسان خطه دلجوی کشمیر
- کجا شهری بود ، با او ، برابر
بلی ، کشمیر دارد رنگ دیگر
- براه جستجو ، چون دیده باز
صفاهان ، خاک او را ، سره سازد
- بدانگونه ، سخن از فیض راند
که شیراز ، آب مرغانش رساند

- شگفته شد ، چو روی گستانش
ز جان شد بنده ، آذر بائیجانش
- چو مشک لاله او ، بی سبب نیست
به نیت گیرد ار آهو ، عجب نیست
- کشیده تا برخ گلگونه ، از گل
یکی از عاشقانش گشته کابل
- بدان سان ، ریشها در دل دواند
که مصر ، او را عزیز خویش خواند
- حجازش قبله گاه خویش ، انگاشت
همانا گوشه خاطر ، باو داشت
- خراسان را ، شود زو کار مشکل
که از غیرت ، دمسادم سوزدش دل
- چنان بگرفت از شرم ملالات
که شمرد سبزه ، شد مورخ ، از خجالت
- طراوت گشته دمساز هوایش
عراق از نغمه منجمان ثنایش
- ز خوبی ، روم او را رام گشته
ازان چشم و چراغ شام گشته

فہرست مطالب

۱۳-۱	سید حسام الدین راشدی	حرف آخر
۲-۱۵		حرف آخر (ترجمہ فارسی) سید علیرضا نقوی
۱۵<۹	(ز - قبل ۱۲۹۲ھ)	۲۴۴- نادر، پندت شنکر ناتھ کشمیری
۱۵<۹	(ز - قبل ۸<۲ھ)	۲۴۵- نادری، ملک الشعرا کشمیری
۱۵۸۰	(ز - ۱۰۲۵ھ)	۲۴۶- نادم، مولانا شمسوار بیگ کشمیری
۱۵۸<	(ز - ۱۱<۹ھ)	۲۴<- ناطق، مولانا کشمیری
۱۵۸۸	(ز - ۱۱۳۹ھ)	۲۴۸- نامجو، میرزا کشمیری
۱۵۸۸	(ز - ۱۱۵۱ھ)	۲۴۹- نامی، شاہ قاسم مشہدی
۱۵۸۹	(ز - ۹<۱ھ)	۲۵۰- نامی، مولانا کشمیری
۱۵۹۰	(ز - ۹<۱ھ)	۲۵۱- نامی، ملا نامی ثانی کشمیری
۱۵۹۰	(ز - ۱۱۶۸ھ)	۲۵۲- نجم الدین، شاہ محی الدین ثانی کشمیری
۱۵۹۳	(ز - ۹۸۸ھ)	۲۵۳- نجمی، کشمیری
۱۵۹۴	(ز - قبل ۱۲۹۲ھ)	۲۵۴- نحوی، خواجہ احمد خان کشمیری
۱۵۹۵	(ز - ۱۱۶۳ھ)	۲۵۵- ندرت، عطا اللہ کشمیری
۱۶۰۱	(ز - ۱۰۸۳ھ)	۲۵۶- ندیم، ملا نند صالح کشمیری
۱۶۰۵	(ز - ۱۰<۰ھ)	۲۵<- نسبتی، ملا شاہ نند صالح تپانیسری
۱۶۱۹	(ز - ۱۱۳<ھ)	۲۵۸- نصرت، کشمیری
۱۶۲۰	(ف - ۱۰۴<ھ)	۲۵۹- نعمت، نعمت اللہ کشمیری
۱۶۲۱	(ز - ۱۲۳۲ھ)	۲۶۰- نقاد، پندت جی گوپال کشمیری
۱۶۲۲	(بعد ۱۱۶<ھ)	۲۶۱- نکو، پندت بہوانی داس کاچرو کشمیری
۱۶۲۳	(ف - ۱۰۲۹ھ)	۲۶۲- نوعی، مولانا نند رضا خوبشانی
۱۶۴۱	(ز - ۱۰۴۸ھ)	۲۶۳- واجد، پندت رای زندہ رام کشمیری
۱۶۴۱	(ف - ۱۲۹۲ھ)	۲۶۴- وارستہ، پندت بیربل کاچرو کشمیری

۱۶۵۲	(ف - ۵۱۲۸۵)	کشمیری	واصف ، مولوی سید حسین شاه	-۲۶۵
۱۶۵۴	(قبل - ۵۱۲۹۴)	کشمیری	واصل ،	-۲۶۶
۱۶۵۴	(ف - ۵۱۲۰۷)	کشمیری	واصل ، محمد واصل خان	-۲۶۷
۱۶۵۵	(ف - ۵۱۱۹۵)	بتالوی	واقف ، نورالعین	-۲۶۸
۱۶۶۵	(ف - ۵۱۰۷۴)	بدخشی	والا ، اسلام خان	-۲۶۹
۱۶۷۲	(ز - ۵۱۰۱۰)	اصفہانی	وفائی ،	-۲۷۰
۱۶۷۳	(ف - ۵۱۰۰۲)	نیشاپوری	وقوعی ، محمد شریف	-۲۷۱
۱۶۸۰	(ز - ۵۱۱۳۹)	کشمیری	ولی ، میرزا علی قلی خان	-۲۷۲
۱۶۸۰	(ف - ۵۸۸۹)	کشمیری	ویسی ، سید محمد امین بیہتی	-۲۷۳
۱۶۹۰	(ز - ۵۱۱۳۱)	کشمیری	هاشم ،	-۲۷۴
۱۶۹۰	(ز - قبل ۵۱۲۹۴)	کشمیری	هاشم ، میر محمد ہاشم	-۲۷۵
۱۶۹۱	(ز - ۵۱۱۷۵)	کشمیری	ہما ، مولوی عطا اللہ	-۲۷۶
۱۶۹۱	(ز - ۵۱۲۶۳)	کشمیری	ہندو ، پنڈت مکندرنام	-۲۷۷
۱۶۹۲	(ف - ۵۱۰۶۴)	کاشی	یحییٰ ، میر یحییٰ	-۲۷۸
۱۷۰۸	(ز - ۵۱۰۰۲)	کشمیری	یعقوب ، ملا یعقوب	-۲۷۹
۱۷۰۹	(ز - ۵۹۹۹)	کشمیری	یوسف ، خان بن علی خان چک	-۲۸۰
۱۷۲۶	(ف - قبل ۵۱۰۸۳)	کشمیری	یوسف ، درویش یوسف	-۲۸۱
۱۷۲۶	(ز - ۵۱۱۶۰)	کشمیری	یوسف ، محمد یوسف	-۲۸۲

تکمیلہ

۱۷۲۹	(؟)	ہروی	آنی ،	-۲۸۳
۱۷۲۹	(ف - قبل ۵۱۰۸۳)	قہپایہ	ابوالبقا ، میرزا	-۲۸۴
۱۷۳۰	(ف - ۵۱۱۱۶)	ماژندانی	اشرف ، ملا سعید	-۲۸۵
۱۷۳۸	(ز - ۵۱۱۹۴)	عظیم آبادی	امین ، خواجہ امین الدین	-۲۸۶
۱۷۵۲	(ف - ۵۱۰۶۱)	شیرازی	الاهی ، حکیم صدرالدین	-۲۸۷
۱۷۵۳	(ز - ۵۱۰۹۸)	شیرازی	باقر ، ملا باقر	-۲۸۸

۱<۵۵	(۵۱۳۰۲ - ز)	کشمیری	بدر ، پندت بلبلدر جیودر	-۲۸۹
۱<۵۵	(قبل ۵۱۱۱<)	اصفهان	بیان ، آقا مهدی	-۲۹۰
۱<۵۸	(۵۱۱۸۳ - ز)	خراسانی	تسلیم ، شاه رضا	-۲۹۱
۱<۵۸	(۵۱۱۱۶ - ف)	شهرستانی	تنها ، عبداللطیف خان	-۲۹۲
۱<۵۹	(ف - قبل ۵۱۲۲۱)	کشمیری	ثاقب ، مرحمت خان	-۲۹۳
۱<۵۹	(۵۱۱۸۲ - ف)	کشمیری	شایق ، عبدالوهاب	-۲۹۴
۱<۶۴	(۵۱۱۱۸ - ز)	سبزواری	طالع ، میر عبدالعلی	-۲۹۵
۱<۶۵	(۵۱۲۲۱ - ز)	شاهجهان آبادی	غریب ، شیخ نصیرالدین احمد	-۲۹۶
۱<۶۵	(ز - قبل ۵۱۱۱<)	دشتکی	منصور ، (فکرت) میر غیاث الدین	-۲۹۷
۱<۶۸	(۵۱۰۰۴ - ف)	تویسرکانی	ملکی ،	-۲۹۸
۱<۶۵	(ف - قبل ۵۱۲۲۱)	کشمیری	مخشر ، میرزا علی نقی	-۲۹۹
۱<۶۸	(۵۱۲۲۹ - ز)	کشمیری	مهبجور ، حافظ سیف الله	-۳۰۰

تعلیقات

۱<<۳	(۵۱۰۸۱ - ف)	آشنا ، میرزا محمد طاهر عنایت خان	-<
۱<<۸	(۵۱۰۹۹ - ف)	ماژندانی	آشوب ، ملا محمد حسین
۱<<۹	(۵۱۰<۳ - ف)	احسن ، ظفر خان	-۱۰
۱۸۱۰	(۵۱۲۰۱ - ف)	کشمیری	توفیق ، ملا محمد توفیق لاله جو
۱۸۱۱	(۵۱۰۲< - ف)	تبریزی	رفعتی ،
۱۸۱۱	(۵۱۱۶۳ - ز)	کشمیری	زیرک ، گوبندرام
۱۸۱۲	(۵۱۱<۵ - ز)	کشمیری	سامی ، میرزا جان بیگ
۱۸۱۳	(۵۱۰۸۱ - ف)	اصفهان	صائب ، میرزا محمد علی
۱۸۱<	(۵۱۱۳۶ - ف)	کاشانی	طاهر ، (علوی) میر طاهر علوی
۱۸۱۸	(۵۱۰۰۴ - ف)	تویسرکانی	ملکی ، بیگ

کشمیر در شعر فارسی

۱- اشعار متفرق: دقیقی، عماره مروزی، فرخی سیستانی، عنصری، منوچهری

دامغانی ، قطران تبریزی ، بهرامی سرخی ، مسعود سعد سلمان ، امیر

معزی ، عمیق بخارای ، اثیرالدین اخسیکتی ، ظہیر فاریابی ،
 انوری ابیوردی ، فلکی شروانی ، ضیائی ہروی ، شمس طبسی ،
 شیخ سہروردی ، شیخ سعدی ، اوحدی مراغی ، خواجوی کرمانی ،
 مطہر کرہ ، حافظ شیرازی ، خواجہ گیسو دراز ، شرف الدین علی یزدی ،
 مولانا جامی ، فغانی شیرازی ، فخری ہروی ، صرفی کشمیری ،
 محسن تاثیر ، زلالی خوانساری ، نادم گیلانی ، ظہوری ترشیزی ،
 نظیری نیشاپوری ، جلال اسیر ، طالب آملی ، حکیم شفای ، رفعتی
 قبریزی ، فوقی یزدی ، حاذق گیلانی ، عاقل خان رازی ، ناصر علی
 سرہندی ، نامعلوم ، غیاثی اصفہانی ، نعمت خان عالی ، منشی
 غازی الدین فیروز جنگ ، سرخوش ، بیدل ، قبول ، غنیمت کنجاہی ،
 واقف لاهوری ، قانع تتوی ، خوشدل ، مجرم کشمیری ، بہار کشمیری ،
 خازن ، کنہیا لال ہندی ، سعد کشمیری ، راجکول کشمیری ، یکتا
 کشمیری ، نامعلوم .

۱۸۲۵

۱۸۳۹

۱۸۲۹

۱۸۶۳

۲- مثنوی محمود و ایاز : زلالی
 ۳- شہر آشوب کشمیر: راضی
 ۴- غزلیات و قصائد : طالب آملی
 ۵- کشمیر : ملا شاہ بدخشی ، محسن فغانی ، مشتاق کشمیری ، آزاد

۱۸۷۵

کشمیری ، خوشدل کشمیری ، مجرم کشمیری ، شبلی نعمانی

تتمہ تکمیلہ

۱۸۸۷

(عہد شاہجہان) کشمیری

۳۰۱- ابوالقاسم ، قاضی

۷۷

(عہد زین العابدین) کشمیری

۳۰۲- احمد ، رومی ملا

۷۷

(؟) کشمیری

۳۰۳- امان اللہ ، خواجہ

۷۷

(ز - قبل ۱۳۰۰ھ) کشمیری

۳۰۴- آذری ،

۱۸۸۸

(ف - ۱۲۷۱ھ) کشمیری

۳۰۵- بختور ، مصطفی خان

۷۷

(عہد شاہجہان) کشمیری

۳۰۶- بدیمی ،

۱۸۸۹

(ز - ۱۱۹۷ھ) کشمیری

۳۰۷- بندہ ، عصام الدین

۳۰۸-	بہاؤالدین ، خواجہ	کشمیری	(ز - ؟)	۳۰۸-
۳۰۹-	بینش ، ملا بینش	کشمیری	(۳۳ ۳۳)	۳۰۹-
۳۱۰-	ثابت ، ملا ثابت	کشمیری	(۳۳ ۳۳)	۳۱۰-
۱۸۹۰	جمیل ، ملا	کشمیری	(عہد زین العابدین)	۱۸۹۰
۳۱۲-	حاجی ، مختار شاہ اشائی	کشمیری	(و - ۵۱۳۰۹)	۳۱۲-
۱۸۹۱	حبیب اللہ دار ملا	کشمیری	(ز - ؟)	۱۸۹۱
۳۱۴-	حبیب اللہ ، دلو	کشمیری	(و - ۵۱۱۹۸)	۳۱۴-
۳۱۵-	حسن ، پیر غلام حسن کہویہامی	کشمیری	(و - ۵۱۳۱۶)	۳۱۵-
۱۸۹۲	حسن ، خواجہ زہگیر	کشمیری	(ز - ؟)	۱۸۹۲
۳۱۷-	حسن ، ملا حسن	کشمیری	(۳۳ ۳۳)	۳۱۷-
۳۱۸-	حسین ، مولانا	غزنوی	(عہد زین العابدین)	۳۱۸-
۳۱۹-	حیا ، محمد یحییٰ	کشمیری	(و - ۵۱۱۸۲)	۳۱۹-
۱۸۹۳	حیدر ، حاجی حیدر جدی بلی	کشمیری	(قبل - ۵۱۳۰۰)	۱۸۹۳
۳۲۱-	حیرتی ، محمد تقی الدین		(عہد اکبری)	۳۲۱-
۳۲۲-	دانا ، محمد امین	کشمیری	(ز - ۵۱۱۲۴)	۳۲۲-
۳۲۳-	دیوانی ، خواجہ نور اللہ	کشمیری	(ز - ؟)	۳۲۳-
۱۸۹۴	رحمت اللہ ، حکیم	کشمیری	(قبل - ۵۱۳۰۰)	۱۸۹۴
۳۲۵-	رضا ، محمد رضا	کشمیری	(ز - ۵۱۱۲۸)	۳۲۵-
۳۲۶-	رضا ، محمد رضا کنت	کشمیری	(و - ۵۱۱۸۴)	۳۲۶-
۳۲۷-	رفیع ، ملا محمد مانتجی	کشمیری	(ز - سکھ جیون)	۳۲۷-
۱۸۹۵	رفیق ، محمد اکبر	کشمیری	(ز - ۵۱۱۴۸)	۱۸۹۵
۳۲۹-	روشنی ،	کشمیری	(ز - ؟)	۳۲۹-
۳۳۰-	سایل ، خواجہ سعد الدین درابو	کشمیری	(ز - قبل ۵۱۳۰۰)	۳۳۰-
۱۸۹۶	شعری ، خواجہ حسن کول	کشمیری	(و - ۵۱۲۹۸)	۱۸۹۶
۱۸۹۷	شگون ، اسد اللہ	کشمیری	(ز - ۵۱۱۲۸)	۱۸۹۷
۳۳۳-	شیوا ، حافظ غلام رسول		(و - ۵۱۲۸۸)	۳۳۳-

۳۳	(ز - ؟)	کشمیری	عادل ، محمد عادل	-۳۳۴
۱۸۹۸	(و - ۵۱۱۹۱)	کشمیری	عبدالغفور ، خواجہ	-۳۳۵
۳۳	(و - ۵۱۱۹۲)	کشمیری	عبدالغنی ، ملا	-۳۳۶
۳۳	(و - ۵۱۲۶۸)	کشمیری	عبید ، ملا عبیداللہ	-۳۳۷
۱۸۹۹	(ز - ؟)	کشمیری	عشقی ،	-۳۳۸
۳۳	(عہد زین العابدین)	شیرازی	علی ، ملا	-۳۳۹
۳۳	(و - ۵۱۱۸۷)	کشمیری	عنایت ، میر عنایت اللہ کنت	-۳۴۰
۱۹۰۰	(ز - ۵۱۱۷۵)	کشمیری	فاخر ،	-۳۴۱
۱۹۰۱	(ز - قبل ۵۱۱۶۱)	کشمیری	فاروق ، محمد فاروق	-۳۴۲
۳۳	(و - ۵۱۲۰۵)	کشمیری	فاروق ، محمد فاروق	-۳۴۳
۳۳	(و - ۵۱۱۶۲)	کشمیری	فانی ، ملا میرک	-۳۴۴
۳۳	(ز - ۵۱۰۷۸)	کشمیری	فایق ،	-۳۴۵
۳۳	(ز - قبل ۵۱۳۰۰)	کشمیری	فایق ، ملا فایق	-۳۴۶
۱۹۰۲	(عہد شیر جنگ)	کشمیری	فرحت ، شرف الدین خان	-۳۴۷
۳۳	(ز - ۵۱۳۰۰)	کشمیری	فصیح ، محمد شاہ	-۳۴۸
۳۳	(عہد زین العابدین)	کشمیری	فصیحی ، ملا	-۳۴۹
۳۳	(قرن دوازدہم)	کشمیری	قلندر ، بیگ	-۳۵۰
۳۳	(و - ۵۱۲۸۶)	کشمیری	کاظم ، بابا محمد کاظم	-۳۵۱
۱۹۰۳	(قرن دوازدہم)	کشمیری	کاظم ، محمد کاظم	-۳۵۲
۳۳	(قرن دوازدہم)	دہ باشی	کبیری ،	-۳۵۳
۳۳	(و - ۵۱۱۹۸)	کشمیری	کرم اللہ ، بابا	-۳۵۴
۳۳	(ز - ؟)	شیرازی	گلشنی ،	-۳۵۵
۳۳	(عہد زین العابدین)	کشمیری	محمد رومی ملا	-۳۵۶
۱۹۰۴	(ز - ۵۱۱۴۸)	کشمیری	محوی ، محمد اکبر	-۳۵۷
۳۳	(عہد زین العابدین)	کشمیری	ملیحی ، ملا	-۳۵۸
۳۳	()	کشمیری	منطقی ، سید محمد	-۳۵۹

۱۹۰۵	(ز - ؟)	مشهدی	مهري ،	-۳۶۰
»	(عهد علي شاه چک)	کشمیری	مهري ، ملا مهري	-۳۶۱
»	(ز - ؟)	کشمیری	مهريز ،	-۳۶۲
»	(ز - ؟)	بخاری	ميرزا بيگ	-۳۶۳
»	(قرن دوازدهم)	کشمیری	نحوی ، اسدالله راجه	-۳۶۴
۱۹۰۶	(عهد زين العابدين)	کشمیری	نديسي ، ملا	-۳۶۵
»	(» »)	کشمیری	نورالدين ، ملا	-۳۶۶
»	(عهد سکه جيون)	کشمیری	نوید ، رحمت الله باندي	-۳۶۷
»	(ز - ۱۱۲۸ هـ)	کشمیری	واله ، ملا محمود	-۳۶۸
»	(قرن سيزدهم)	کشمیری	وفا ، خواجه محمد شاه	-۳۶۹
۱۹۰۷	(ز - ۱۱۶۳ هـ)	کشمیری	هادی ، محمد حيات	-۳۷۰
»	(ز - قبل ۱۳۰۰ هـ)	کشمیری	همت ، عبدالوهاب	-۳۷۱
»	(ز - قبل ۱۳۰۰ هـ)	کشمیری	ياسين خان	-۳۷۲
»	(ز - قبل ۱۳۰۰ هـ)	کشمیری	يوسف ، ملا يوسف	-۳۷۳

۱۹۱۱	(۱) فهرست مصادر
۱۹۲۱	(۲) فهرست کتب تاريخ و تذکره راجع بکشمير
۱۹۲۳	(۳) عکس

Ars Orientalis 1957	ظفر خان با شعرا	-۱
Ars Orientalis 1957	شعرا در حضور ظفر خان	-۲
Ars Orientalis 1957	ظفر خان با شعرا	-۳
Ars Orientalis 1957	ظفر خان با شعرا	-۴
Ars Orientalis 1957	مثنوی ظفر خان	-۵
صوفی	آرامگاه نهد اعظم دیده مری مورخ	-۶
فارسی گویان کشمیر	نمونه خط اکمل بدخشی	-۷
»	کتیبه سردر آرامگاه خواجه اکمل بدخشی	-۸
»	نمونه خط قوفیق لاله جو	-۹

Indian Architecture Percy Brown	جامع مسجد سرینگر	-۱۰
Ancient Manuments R. C. Kak	مناره جامع مسجد	-۱۱
Indian Architecture Percy Brown	مسجد جامع	-۱۲
Ancient Manuments R. C. Kak	جامع مسجد	-۱۳
صوفی	جامع مسجد	-۱۴
Indian Architecture Percy Brown	جامع مسجد	-۱۵
Shadows Form India By Cameran	جامع مسجد	-۱۶
فارسی گویان کشمیر	آرامگاه خواجه حبیب الله حبیبی	-۱۷
از مرقع گلشن	شبیهه ملا شاه بدخشی	-۱۸
”	ملا شاه و میان میر	-۱۹
Ancient Manuments R. C. Kak	مسجد ملا شاه	-۲۰
حسام الدین	دروازه قدیمی کوچه ملا شاه بدخشی در لاهور	-۲۱
”	مقبره ملا شاه بدخشی لاهور	-۲۲
”	کار گچ بری بر دیوار مقبره ملا شاه در لاهور	-۲۳
”	قبر ملا شاه بدخشی در لاهور	-۲۴
فارسی گویان کشمیر	آرامگاه محمد امین ویسی	-۲۵
دکتور عبدالله چغتائی	نمونه خط و شبیهه محمد حسین زرین قلم کشمیری	-۲۶
پنجابی اکادمی	نمونه خط نورالعین واقف بتالوی	-۲۷

فہارس

۱	فہرست نامہای کسان	-۱
۵۸	فہرست نامہای جغرافی	-۲
۸۴	فہرست نامہای کتب	-۳
	حرف آغاز ، ترجمہ فارسی گذارشات بر تذکرہ محمد اصلح وسہ مجلد	-۴
۱۰۷	تذکرہ شعرای کشمیر تالیف حسام الدین	

حرفِ آخر !

عرفی ! بغیر شعلہ داغ جگر ، نبود
شمعی کہ ما ، بہ گوشہ کاشانہ سوختیم

کشمیر کے فارسی شعرا سے متعلق مواد اکٹھا کرنے کا کام ، میں نے
ویسے تو ستمبر (۱۹۶۶ء) سے شروع کر رکھا تھا ، لیکن اس سلسلے کی
پہلا کتاب — تذکرہ مجدد اصلاح — پر تصحیح اور تحشیہ کی باقاعدہ ابتدا
۱۹ فروری (۱۹۶۷ء) سے کی ، اور تمام علمی اور غیر علمی مراحل سے گذار کر
یہ تذکرہ ۲۶ اکتوبر ۱۹۶۷ء کو پورے (۲۵۰) دن میں (۶۶۲)
صفحات پر شایع کر دیا . چونکہ یہ کتاب شاہ ایران کی تاج پوشی کے موقع
پر شایع کی جانی تھی ، اس لیے سبک خرامی کو خیر باد کہہ کر تندرستی سے
بھی کچھ زیادہ کام لینا پڑا . رات دن ایک کیا جب کہیں یہ کتاب اتنی
جلد شایع کی جاسکی :

* * *

مطالعہ کے دوران میں ، میں نے دیکھا کہ بہت سے شعرا ابھی باقی ہیں
جو اس تذکرے میں نہیں آئے ہیں . خیال کیا کہ ضمیمہ کے طور پر ایک جلد
میں ان کو بھی مرتب کر کے اسی موقع پر شایع کر دوں . چونکہ یہ ضمیمہ بھی
تیزی کے ساتھ شایع کرنا تھا ، اس لیے اس کو بھی مرتب اور ساتھ ہی چھاپنا
شروع کر دیا : کام اندازے سے زیادہ نکلا ، لہذا (۱۷) گھنٹے روزانہ کے

حساب سے کام کا آغاز کیا اور بجائے ایک جلد کے میں نے تین جلدیں مندرجہ ذیل تاریخوں میں شایع کر دیں :

۲۸ اکتوبر ۱۹۶۷ع	جلد اول
۳۱ جنوری ۱۹۶۸ع	جلد دوم
۳۱ مارچ ۱۹۶۸ع	جلد سوم

ان تین جلدوں کے اندر پھر بھی (ن) سے (ی) تک کے مواد کو سمیٹ نہ سکا، اور بڑی خستگی کی حالت میں مجبور ہو کر، میں ایران چلا گیا۔

* * *

ایران سے تازہ دم ہو کر جب میں واپس پہنچا، تو پہلے ایک اور علمی قرض ادا کرنا پڑا، جو دس برس سے نہ فقط میرے دل و دماغ پر بوجھ سا بنا ہوا تھا، بلکہ اس کی وجہ سے اتنے برسوں ضمیر زیز بار رہا اور داغدار بھی! یہ — فخری ہروی — کے دو تذکرے تھے — روضة السلاطین — اور — جواهر العجائب —۔

خدا کے فضل و کرم سے چند ماہ کے اندر رات دن ایک کر کے اس قرض اور قرض سے نجات پائی اور سبکدوشی حاصل کر لی۔ لیکن اس عرصہ کے اندر — تذکرہ شعرای کشمیر — کی چوتھی جلد سے غافل نہیں رہا، کام برابر کرتا رہا اور اس کے سر تار کو بھی مسلسل چھیڑے رکھا۔ چنانچہ آج پونے تین برس کے بعد اس مہم کو انجام تک پہنچا کر، میں بارگاہ ایزدی میں سپاس گذاری کے لیے سر بسجود ہوں،

* * *

ویسے بھی انسان آغاز کار تو کر دیتا ہے ، لیکن انجام کا یقین اس غریب کے نہ بس میں ہوتا ہے اور نہ اسے اس کا یقین ہوتا ہے کہ وہی انجام تک بھی پہنچا سکیگا . یہ بات محض خدا کے لطف و کرم پر منحصر ہے ، اور وہی بہتر جانتا ہے کہ شروع کردہ عمل ، انجام پذیر ہوتا ہے یا نہیں ، اور اگر اختتام پذیر ہوتا ہے تو اس کا انجام کس کے مقدر میں ہے اور کس کے ہاتھ سے ہونا ہے .

میری حالت بھی کچھ اسی طرح کی تھی ، جس روز میں نے پہلے پہل اس وادی میں قدم رکھا تو میرے سامنے یہ وادی ' کشمیر کسی حالت میں وادی ' عدم سے کم نہ تھی ! نہ کبھی اس کو دیکھا تھا ، اور نہ جس موضوع کا آغاز کر بیٹھا تھا اس کے طول و عرض ہی کے متعلق کچھ معلوم تھا ! جیسے جیسے کام آگے بڑھتا گیا ویسے ویسے دل بیٹھا جاتا تھا ، حیرت اور سراسیمگی ، تحیر اور دلگرفتگی ، امید اور ناامیدی کا عالم پورے عرصے طاری رہا . ویسے بھی کسی کو کیا خبر کہ عمر کا قافلہ کب اور کہاں ساتھ چھوڑ دیتا ہے ؟ لیکن جو بیچارہ پہلے ہی ' بیماری ' دل ' میں گرفتار ہو ، اس کو تو ہر آن اجل کے چوہداروں کی ' گرمی ' رفتار ' سوخت پہنچاتی رہتی ہے . جب کہ جلد ختم ہو جاتی تھی تو یکبارگی تھوڑی دیر کے لیے سکون تو آجاتا تھا ، لیکن انسان کمزور اور اس پر غضب یہ کہ حریص بھی ہے . اسی آن بقیہ کام کے آغاز اور انجام کی ہوس چٹکیاں لینے لگتی تھی . چنانچہ پھر سے دوسری جلد کا آغاز کر دیتا تھا ، لیکن باور فرمائیے کہ یہ پورا عرصہ اسی شش و پنج اور بیم ورجا کی حالت میں گذرا کہ آیا شروع کردہ جلد پوری ہو بھی سکیگی یا نہیں ؟ غرض کہ میں نے ان چند سالوں کے شب و روز ، اسی تذبذب ،

کشمکش اور ایسی غیر یقینی حالت میں بسر کیے ہیں :

* * *

ویسے تو — یہ پورے رات دن — سروکار قلم اور کتاب سے رہا ، جو نہایت خوشگوار اور بظاہر بیحد خوش نما کام ہے ، لیکن سچ پوچھیے تو بڑے کرب اور اذیت میں یہ طول طویل عرصہ گزارنا پڑا . ان ایام کی تلخی اور سوزش فقط وہی حضرات جان سکتے ہیں ، جو کبھی خود ایسی حالت سے دچار رہے ہیں یعنی — کام بڑا وقت کم اور مکمل کرنے کی ہوس ، اس پر غضب یہ کہ زیادتی کار کی وجہ سے دل کا مرض عود کر آنے کا ہر آن خطرہ! — فقط میرے ان دوستوں کو میری اس کیفیت کا علم ہے جنہوں نے یہ ڈھائی پونے تین برس مجھے کام کرتے دیکھا ہے :

از ورطۂ ما ، خبر ندارد
آسودہ دلے ، کہ بر کنار است

* * *

بہر حال اس طرح کی صورت حال میں ، میں نے یہ سال بتا کر ، جس کام کو آج تکمیل تک پہنچایا ہے ، اس کے سرمایۂ علمی کی مقدار از روی 'بہی کھاتہ' کچھ اس طرح ہوتی ہے :

۲،۵۹۰ (۱) صفحات

۱ ۶۷۸ (۲) شعرا

۳۰۵

۱ - (۱) تذکرہ نثر اصلاح

۶۷۸/۳۷۳

(۲) تذکرہ حسام الدین اول تا چہارم

(۳) اشعار کی مجموعی تعداد ۲۹،۳۶۴ ۱

کچھ اور تفصیل عرض کردوں تو پھر یہ اعداد بھی ضرور ذہن نشین

فرمانے چاہئیں :

(۲) پانچ سو (۵۰۰) سے زیادہ کتابوں کی ورق گردانی کرنی پڑی ہے : ۲

(۵) دو ہزار پانچ سو نوے (۲،۵۹۰) صفحات کے اس سرمایہ کو اکٹھا

کرنے کے لئے مجھے کم و بیش دس (۱۰،۰۰۰) ہزار، صفحات (الف) تا (ی)

پڑھنے پڑے ہیں۔ ۳

(۶) چھپائی کی نگرانی میں نے خود کی ہے ، اور

(۷) تمام جلدوں کے پروف دو بار ذاتی طور پر مجھے پڑھنے پڑے ہیں،

جن کے صفحات کی مجموعی تعداد (۵،۱۸۰) ہوتی ہے .

* * *

حضرت علامہ مولانا عبدالعزیز المیمنی کو ایک مرتبہ یہ ضرورت پیش

آئی کہ اپنی قوم کے چند افراد کو یہ بتائیں اور بتائیں کہ اپنے آبائی پیشے

کو چھوڑ کر، انہوں نے عمر بھر کیا کام کیا ؟ ایسے حضرات کو یہ بتانا

تو مشکل بھی اور لاحاصل بھی تھا کہ : کیا کیا نادر کتابیں انہوں نے یادگار

چھوڑی ہیں ! اور وہ کتابیں ایسی ہیں اور ویسی ہیں ! لہذا مولانا

۱- پمڈ اصلح ۹۲۶ - راقم کا جمع کردہ تذکرہ : جلد اول ۶۹ < ۹ . جلد دوم ۲۹۱۶ .

جلد سوم ۵۱ < ۵ . جلد چہارم ۲ < ۳ .

۲- جن میں سے ۲۰۶ ایسی کتابوں کی فہرست آخر میں دی ہے جو صحیح معنوں میں

کار آمد ہوئیں . مواد ملنے کی امید پر مزید تین سو کے قریب مخطوطے اور مطبوعہ کتابیں

نظر سے گذریں .

۳- خطی اور پرانی کتابوں میں اشخاص اور اماکن کی انڈکس نہ ہونے کی وجہ سے یہ اذیت

اٹھانی پڑی .

نے صورت حال کو پیش نظر رکھتے ہوئے ، اپنی تمام کتابیں یکجا کیں اور دونوں ہاتھوں میں اٹھا کر ان کے ہاتھ میں تھماتے ہوئے فرمایا کہ : ذرا دیکھیے ان کا وزن کتنا ہے ! ۱

میں نے مندرجہ بالا اعداد و شمار ، نہ قارئین حضرات کو مرعوب کرنے کے لیے لکھے ہیں ، اور نہ تعالیٰ یا کسی داد خواہی کی خاطر عرض کیے ہیں ! بلکہ اعداد و شمار کی صورت میں امر واقعہ کو عرض کرنے کی ضرورت اس لیے پیش آئی ہے کہ ، کچھ اسی قسم کی صورت حال میرے در پیش بھی رہی ہے !

ز گلفروش نہ نالم ، کز اہل بازار است
تپاک گرمی رفتار باغبانم ، سوخت

* * *

میں نے پونے تین سال کے اندر لالہ زار کشمیر کے گوشے گوشے میں — روحانی سفر — کیا ہے ، باغ و راغ دیکھے ہیں ، سبزہ دیکھا ہے ، سبزہ زار دیکھے ہیں ، کوہساروں کی بلندیوں اور پستیوں پر نگادیں ڈالی ہیں ، وادی کے تمام نشیب و فراز کو ناپا ہے ، دشت و دمن کی پیمائش کی ہے ، خشک و تر سے گذرا ہوں ، اس جنت ارضی کی ہر روش پر چلا ہوں ، ہر گوشے میں گیا ہوں ، اور چمن زاروں میں پہنچ کر ہر کیاری اور ٹہنی سے پھول اور پتے توڑے ہیں! — تب کہیں جا کر میں نے یہ گلدستہ آپ کے لئے آراستہ کیا ہے ! اس میں نہ فقط پھولوں کی سرخی ہے ، بلکہ میرے اپنے دل کی

۱- یہ روایت مشترکہ درست مرحوم قاضی اختر میان جوناگڑھی بیان فرماتے تھے۔ اس دن وہ خود بھی حضرت مولانا کے مکان پر تشریف فرما تھے۔

سرخی بھی آپ شامل پائینگے . اور پھولوں کے دامن میں جو کانٹے پنہان تھے ،
ان کی خراشوں کا رنگ بھی اہل نظر جا بجا اس میں دیکھینگے :

آغشته ایم ، ہر سر خاری ، بہ خون دل
قانون باغبانی صحرا ، نوشتہ ایم

* * *

بہر حال ، خدا کا شکر سے کہ مرحلہ طے ہوا ، منزل تمام ہوئی ، اور
سفر جو میں نے پونے تین سال پیشتر شروع کیا تھا ، برا یا بھلا جیسا کچھ
بھی ہوا اور جس طرح بن پڑا ، آج طے کر لیا . باری تعالیٰ کا لاکھ لاکھ
احسان ہے کہ یہ کام اپنے اس ضعیف بندے سے سر انجام کرایا ، جو اس
قابل کبھی بھی نہیں تھا .

گر نہ آوازۂ عدلت شدی ، آہنگ حدی
ناقہ من ، زرہ سعی ، نہ گردیدی باز

* * *

تذکرے کی یہ آخری جلد (ن) سے شروع ہو کر (ی) پر ختم ہوتی
ہے ، اور اس میں (۱۲۹) شعرا کا حال موجود ہے . ویسے تو ہر شاعر نیا
دکھائی دے رہا ہے ، لیکن خاص طور پر چند شعرا کے سلسلے میں ایسا
مواد جمع کیا گیا ہے جو اس سے پہلے عام طور پر نظروں سے اوجھل رہا
ہے : مثلاً :

(۱) واقف بٹالوی

(۲) نوعی خوبوشانی

(۳) عطاء اللہ ندرت

(۲) نسبتی تھانیسری

(۵) یحییٰ کاشی وغیرہ :

آخر میں — تکملہ — اور ایک — تمۃ التکملة ۱ — بھی دے دیا ہے ؟ ہرچند میں نے بڑی کوشش کی ہے کہ کشمیر کے سارے شعرا کو یکجا کروں ، لیکن یہ میرے ایک کے بس کی بات نہیں تھی ، میرے اپنے اندازے کے مطابق ابھی سو ایک شعرا ضرور ایسے نکل آئینگے جو شامل ہونے سے رہ گئے ہیں .

تعلیقات میں مجدد طاہر آشنا کے — قرنیہ — سے کشمیر کے متعلق اس کی اپنی چشمدید اطلاعات یکجا کر کے دے دیے ہیں ، اور یہ مواد تمدنی اور جغرافیائی حالات نیز باغات کے سلسلے میں بہت اہم اور قیمتی ہے . شیخ علی حزین نے اہل کشمیر کی ہجو لکھی تھی ، جو مطبوعہ دیوان یا تذکروں میں کامل نہیں ملتی ، اس کو ایک خطی دیوان کی مدد سے ، میں نے مکمل کر دیا (ص ۱۸۱۱) ہے . ۲

آخر میں عنوان — کشمیر در شعر فارسی — کے تحت چوتھی صدی ہجری سے چودھویں صدی تک کے کہے ہوئے وہ اشعار سمیٹ لیے ہیں ، جن میں لفظ — کشمیر — آیا ہے . اسی عنوان کے دوسرے حصے میں زلالی

۱- تاریخ حسن تکمیل کے مرحلہ پر ملی ، اسلئے اس میں جو زائد شعرا ملے وہ — تمۃ التکملة — کے تحت دے دئے . تاریخ حسن کے سلسلہ میں ، میں اپنے محترم شفیق دوست جناب پروفیسر شیخ عبدالرشید کا شکر گزار ہوں جنہوں نے اپنے کام کو پس پشت ڈالکر — تاریخ حسن — مہینوں تک کے لئے میرے سپرد کر دی .

۲- نسخہ ملک جناب مسلم ضیائی .

کی مثنوی — محمود و اباز — سے کشمیر کا حصہ نقل کر دیا ہے . فصاحت خان راضی کا — شہر آشوب — ابھی تک ناباب اور غیر مطبوعہ تھا، اس کو پہلی مرتبہ چھاپا ہے ۱ .

اسی طرح تیسرے حصے میں کشمیر سے متعلق طالب آملی کے وہ تمام قصائد ، قطعے اور غزلیں دے دی ہیں جو آج تک کاملاً کمپن شایع نہیں ہوئیں . ۲

آخری حصے میں حضرت ملا شاہ بدخشی^۳ سے لیکر حضرت مولانا شبلی تک نے ، کشمیر کے سلسلے میں جو کچھ لکھا ہے ، اس کو بھی یکجا کر دیا ہے .

بہر حال مجھ سے جتنا کچھ بن پڑا ہے ، میں نے کوشش کی ہے کہ کشمیر پر فارسی نظم میں جو کچھ کہا گیا ہے ، وہ اس تذکرے کے دامن میں بھر دوں ، لیکن ظاہر ہے کہ بہت سے خطی دواوین پر دسترس نہ ہونے کی وجہ سے ، مہیا کردہ اس ذخیرے کو ابھی کامل نہیں سمجھا جاسکتا . لیکن پھر بھی :

آب دریا را اگر، نتوان کشید
ہم بقدر عافیت ، باید چشید

* * *

مجھے خیال تھا کہ آخر میں کشمیر کے متعلق ایک تاریخی جدول

-
- ۱- تاریخ اعظمی میں یہ واقعہ اور اس شہر آشوب کے چند شعر آئے ہیں . رک : ۲۳۲-۲۳۳ .
 - ۲- اس دوران میں آقای طاہری شہاب نے پورا دیوان شایع کر دیا، جس سے وہ ذخیرہ مل گیا، جو کشمیر سے متعلق ہے .
 - ۳- ملا شاہ اور دیگر شعرا کے پورے دیوان نہ مل سکے اسلئے یہ ذخیرہ مکمل نہ سمجھنا چاہئے .

(Chronology) دے دون جو اہم تاریخی ، سیاسی ، تمدنی ، علمی اور ادبی واقعات پر جاوی ہو ، لیکن افسوس ہے کہ سنین کے تعیین کرنے میں اتنی مشکلیں درپیش آئیں کہ میں نے اس کو مجبوراً 'بوقت دگر' پر اٹھا رکھا ، یہاں فقط ان کتابوں کی ایک فہرست تاریخی ترتیب سے شامل کردی ہے ، جو کشمیر میں یا کشمیر سے متعلق لکھی گئی ہیں . یہ فہرست کشمیر کی مذہبی ، سیاسی اور ادبی تاریخ پر کام کرنے والوں کے کام آئے گی .

* * *

کشمیر کا معاملہ — جہاں تک اس پر لکھنے کا سوال ہے — ابھی تک افتادہ ہے . کوئی کتاب ایسی میرے نظر سے نہیں گذری جو کسی بھی موضوع پر مستند اور ساتھ ہی جامع اور تسلی بخش ہو . بہر حال مندرجہ ذیل چند موضوعات تو ایسے ہیں کہ اہل دانش کو ان پر علحدہ علحدہ جلدیں لکھنے کی نہ فقط ضرورت بلکہ شدید ضرورت ہے :

(۱) مستند سیاسی تاریخ

(۲) علما اور صوفیا کی تاریخ

(۳) خطاطوں اور جلد سازوں کا تذکرہ

۱- میرے عزیز دوست جناب عبدالرحمن صاحب استاد شعبہ تاریخ دانشگاه کراچی نے بڑی محنت سے یہ جدول مرتب کر کے دی تھی ، اور میں انکا بے انتہا ممنون احسان ہوں ، لیکن اس میں تصحیح اور بہت سے اضافوں کی ضرورت تھی ، اور وقت نہیں تھا کہ میں اس پر نظر ثانی کروں . انشاء اللہ اگر زندگی اور زمانے نے مہلت اور موقع دیا تو اس جدول کو ایک علحدہ رسالہ کی صورت میں شایع کرونگا .

(۴) آرٹ ، آرکیٹیکچر اور دیگر فنون لطیفہ کی تاریخ

کشمیر کی خطاطی اور جلد سازی کے نمونے اور شہ پارے میں تھے
یورپ ، وسط ایشیا اور ایران کے بہت سے کتب خانوں میں دیکھے ہیں ،
جن کو زمانے کی تیز اور تند ہوائیں ادھر ادھر اڑا لے گئی ہیں ! ظاہر ہے
کہ یہ بکھرے ہوئے پھول اور پتیاں تمام کی تمام اس باغ کی ملک ہیں ،
اور ان سب کو ہمیں از سر نو یکجا کر کے دوبارہ اس ویران اور خزان
رسیدہ گلشن کی چمن بندی کرنی ہے ، اور ایک مرتبہ پھر اس باغ میں بہار
لانی ہے :

مشکین غزالہا ، کہ نہ بینی بہیج دشت

در مرغزارهای ختاء و ختن بسیست

* * *

اب یہ کام ختم ہو رہا ہے ، میرا یہ اخلاقی فریضہ ہے کہ میں اپنے
ان تمام دوستوں اور ساتھیوں کا دوبارہ شکر یہ ادا کر کے ان سے رخصت
حاصل کر لوں ، جو اس عرصے میں کسی نہ کسی صورت سے ، میرے شریک
حال رہے ہیں :

حکومت پاکستان کے وزیر معارف اور وزارت تعلیمات کے سکریٹری
جناب قدرت اللہ شہاب کا — جو اہل علم کے قدر دان ، سرپرست اور خود بھی
صاحب علم اور قلم ہیں — خاص طور پر شکر یہ ادا کرتا ہوں ، جنہوں نے کام
کی اہمیت سے انکار نہ کرتے ہوئے ، اس تذکرے کی چوتھی جلد چھاپنے کی
اجازت ، بڑی کشادہ دلی سے مرحمت فرمائی .

اقبال اکادمی کا بھی میں سپاس گزار ہوں کہ افلاس اور بے مایگی کے باوجود، اس نے بہت ہی غیر مناسب ماحول اور حالات میں اتنے بڑے کام کو انجام دینے کی سعادت حاصل کی۔ حقیقت یہ ہے کہ یہ کتاب اگر میری مرتب کردہ نہ ہوتی، تو میں بڑے زور سے کہتا کہ: یہ واقعی بہت ہی بڑا کام ہوا ہے، اور اس کو سر انجام دینا در حقیقت سعادت نہیں بلکہ بہت بڑی سعادت ہے۔

من ، باغ زمانہ را ، بہار آوردم
 من ، رنگ بروی روزگار آوردم
 ابن طرز سخن ، کہ در میانست امروز
 آبیست ، کہ روی روزگار آوردم

اپنا وقت اور اپنا ماحول کبھی صحیح فیصلہ نہیں دیتا۔ میں اس امر کا فیصلہ تاریخ کے عدل و انصاف پر چھوڑتا ہوں۔

شاہد و می ز میان رفتہ و شادم بہ سخن
 کشتہ ام بید دران باغ ، کہ ویران شدہ است

* * *

یہ کتاب دراصل اعلیٰ حضرت شاہنشاہ آریا مہر محمد رضا شاہ پہلوی اور علیا حضرت شہ بانو ملکہ فرح پہلوی کے تاج گذاری کے یادگاری کتابوں کے سلسلے کی آخری کڑی ہے ، اس تاریخی موقع کو اب تقریباً تین سال بیت چکے ہیں ، میری دعا ہے کہ پروردگار عالم اس عام پرور بادشاہ کو

ہمیشہ پایندہ شاد اور آباد رکھے !

ز تو ، چشم آہرمنان ، دور باد

دل و جان تو ، خانہ سور باد

بامان خدا !

۲۶/۵ عامل کالونی نمبر ۲

کراچی ۵

۱۸-۳-۱۹۶۹ ع

— سید ہمام الدین راشدی

حرف آخر !

عرفی ! بغیر شعله داغ جگر ، نبود
شمعی که ما ، به گوشه کاشانه سوختیم

هر چند اینجانب جمع آوری مطالب و مواد در باره شعرای فارسی گوی
کشمیر را از سپتامبر ۱۹۶۶ع شروع کردم ، اما تصحیح و تحشیه اولین کتاب
این سری بنام — تذکره مجد اصلاح — را بطور مرتب و منظمی از روز ۱۹ فوریه
۱۹۶۷ع آغاز نمودم . پس از طی جمله مراحل علمی و غیر علمی بالاخره آن
تذکره بر روز ۲۶ اکتبر ۱۹۶۷ع بعد از دو بیست و پنج روز کامل در (۶۶۲) صفحه
منتشر گردید . نظر باینکه ، قرار بود کتاب مزبور در موقع تاجگذاری
اعلیحضرت شاهنشاه ایران حاضر و آماده باشد ، بنابر این از — سبک خرامی —
خدا حافظی کرده سرعت فوق العاده ای را پیش گرفتیم و پس از فعالیت
مداوم شب و روز در انتشار آن کتاب توفیق پیدا کردیم .

* * *

در اثنای مطالعه تذکره مذکوره فوق ، متوجه شدم که هنوز عده کثیری
از شعرای کشمیر وجود دارد ، که در آن تذکره ذکری از آنها نرفته است و لذا
فکر کردم تذکره چنین شعرا را بصورت ضمیمه ای بر آن کتاب اضافه کنم
و بنا بر این در همان موقع ترتیب و طبع ضمیمه هم شروع شد . اما کاری که
دست بآن یازیده بودم از اندازه من فزون تر در آمد و بدین جهت قهرآ روی

(۱۷) ساعت کار کردم و بالاخره این — ضمیمه — که قبلاً قرار بود در یک جلد چاپ شود: اکنون در سه جلد بطبع رسید بقرار زیر:

جلد اول	۲۸ اکتبر ۱۹۶۷ ع
جلد دوم	۳۱ ژانویه ۱۹۶۸ ع
جلد سوم	۳۱ مارس ۱۹۶۸ ع

اما مطالب راجع به شعرای در ردیف (ن) تا (ی) را نتوانستم در این سه جلد بگنجانم و دیگر حوصله اتمام آنرا در خود نیافتم و در نتیجه از شدت کار خسته و کوفته شده قهرماً بیک مسافرتی بایران رهسپار گردیدم تا آنجا خستگی خود را در کنم.

* * *

بالاخره چندی بعد، از ایران مراجعت کردم در حالیکه دوباره تازه نفس شده بودم، قبل از اینکه مجدداً دنبال کار را بگیرم تصمیم گرفتم وظیفه علمی دیگری را — که از ده سال پیش معطل بجا مانده بود و گویی وجدان مرا زیر بار سنگینی قرار داده داغدار کرده بود — بپایه تکمیل برسانم. این کار، کار تصحیح و انتشار دو تذکره فخری — روی بنام — روضة السلاطین — و — جواهر العجائب — بود.

لله الحمد که پس از کار چند شبانه روزی، در انجام این وظیفه بزرگی توفیق یافتم و گویی دوش خود را ازین دین کهنه سبک کردم. اما در طول این مدت، هیچگاه از کار تدوین جلد چهارم — تذکره شعرای کشمیر — غافل نبودم و همواره مطالب مربوطه را از منابع مختلفی جمع آوری می نمودم تا بالاخره

امروز پس از درست دو سال و نه ماه این کار را بانجام رسانیدم و ازین جهت بدرگاه ایزدی شکر و سپاس را دارم .

* * *

آدم موقعی که دست بکاری میزند ، از انجام آن بکلی بیخبر و بی اطلاع میباشد و بطور حتم نمی داند که حتی میتواند روزی آنرا بانجام برساند ؟ و انجام کاری منحصر است مطلقاً بلطف و تائید خداوند ، و تنها او میداند که کاری که آغاز شده است ، یک روزی بالاخره به تکمیل خواهد رسید یا خیر ! و اگر بانجام هم برسد از دست کدام شخص میرسد ؟

حال اینجانب هم مانند همین بود : روزی که اولین قدم درین وادی پر خطر گذاشتم برای من این - وادی کشمیر - بهیچ وجه بی شباهت از - وادی عدم - نبود . من هیچوقت نه آنرا دیده بودم و نه از کمیت و کیفیت و طول و عرض ، موضوعی - که دست بیآن زده بودم - خبر داشتم : بتدریج چون جلو رفتم یک حالت تحیر و دلگرفتگی آمیخته با یک عالم امید و بیم بمن دست داد . و در عرض این مدت که مشغول کار بودم ، بهمین منوال ادامه داشت . واقعاً چه کسی میداند که کاروان زندگی او چه موقع و در چه محلی بمنزل میرسد ؟ بویژه کسی که از مدتی پیش به - بیماری قاب - مبتلا بوده است ، هر لمحّه ' گرمی رفتار ' و ' سوزش دلگداز ' چو بداران و متصدیان اجل را بخوبی حس میکند : هر موقعی جلدی از مجلدات این تذکره بپایان میرسید ، یکنوع سکون و راحتی و لو موقتی در خود احساس میکردم ! اما آدم چه موجود ضعیفی است و در عین حال چقدر زیاد حریص !! در هما لحظه آرزوی آغاز بقیه کار در قلب من شروع به تموج میکرد و در

نتیجه دوباره دست بکار میشدم. اما باور بفرمائید در طول این مدت همین حالت شش و بش و بیم و رجا بودم و حتی نمیدانستم مجلدی را — که شروع کرده بودم — یک وقتی بپایه تکمیل خواهم رسانید یا خیر! خلاصه این ماه و سال را بهمین حالت عدم یقین و تذبذب بسر آورده ام.

* * *

هر چند در طول این مدت همه وقت با 'کتاب و قلم' سروکار داشتم که — کاریست بس مطبوع و خوش آیند — اما راستش را بخواهید تمام این مدت در کمال کرب و ناراحتی گذشت! و تلخی و سوزش آنرا کسانی میتوانند درک کنند که دچار چنین حالتی شده اند. کار زیاده بود ولی فرصت کم! و در عین حال هوس تکمیل کار همواره غالب! مضاف بر آن بعلت شدت کار هر لحظه ترس آن بود که مبادا مرض قلب عود کند. ازین کیفیت من تنها دوستانی اطلاع دارند که مرا درین مدت دو سال و نه ماه غرقه در کار دیده اند:

از ورطهٔ ما، خبر ندارد

آسوده دلی، که بر کنار است

* * *

در هر حال بیلان این سرمایه علمی که با هزار زحمت امروز بپایه تکمیل رسانیده ام بقرار زیر است:

۱ ۶۷۸

(۲) عده شعرا

۲ ۲۹،۳۶۴

(۳) مجموع اشعار

همچنین باید اضافه کنم که:

(۴) در تدوین این تذکره بیش از پانصد کتاب را زیر و رو کرده

ام: ۳

(۵) در ترتیب این کتاب، مشتمل بر دو هزار و پانصد و نود صفحه،

قهرماً کما بیش ده هزار صفحه را از اول تا آخر مطالعه

کرده ام: ۴

(۶) در چاپ این کتاب شخصا نظارت میکرده ام:

(۷) نمونه های چاپی مجلدات را که مجموع صفحات آن به

(۵،۱۸۰) بالغ میگردد دو بار شخصا غلط گیری کرده ام.

*

*

*

۳۰۵ شاعر

۱- (۱) تذکره مجد اصلح:

۶۷۸/۳۷۳ شاعر

(۲) تذکره اینجانب جلد اول تا چهارم:

۲- تذکره مجد اصلح: ۷۹۲۶. تذکره ای که اینجانب ترتیب داده ام: جلد اول ۷۹۷۹،

جلد دوم ۲۹۱۶، جلد سوم ۵۷۵۱، جلد چهارم ۳۷۷۲

۳- ازین جمله فهرست ۲۰۶ کتاب در آخر این کتاب ضمیمه شده است که در ترتیب این کتاب

مستقیماً مورد استفاده اینجانب قرار گرفته است. همچنین در حدود سیصد کتاب دیگر از

کتب چاپی و خطی را مطالعه کردم بامید اینکه مطالبی بدرد خود در آن پیدا شود.

۴- چنانکه خوانندگان عزیز استحضار دارند کتابهای قدیم ما فاقد فهرستهای اشخاص و اماکن

میباشد و بنابراین مجبور بودم سر تا سر چنین کتابها را بخوانم.

حضرت علامه مولانا عبدالعزیز المیمنی یک موقع خواست اقوام و خویشاوندان خود را نشان بدهد که: پس ازین که، کار تجارت را که شغل آبائی وی بوده، ترک گفته و کار تالیف و تصنیف را اختیار کرد، چه کار مهمی را انجام داد؟ شرح اینکه علامه مزبور چه کتب نادری بیادگار گذاشته است؟ و اینکه این کتبها چقدر اهمیت علمی دارند؟ پیش چنین کسان کار بس مشکل و در عین حال بی حاصل بود، بنابر این علامه میبانی تمام کتابها را - که تالیف کرده بود - روی دو دست خود بلند کرده بآنها گفت:

نگاه کنید! این کتابها چقدر زیاد وزن دارد!! ۱

من این اعداد را برای مرعوب ساختن خوانندگان گرامی اینجا نیاورده ام! نه چنین کاری را از راه خود خواهی و فضل فروشی کرده ام! بلکه میخواهم بدینوسیله امر واقعه را عرض کرده باشم که با من نیز چنین صورتی پیش آمده است:

ز گلفروش نه نالم ، کز اهل بازار است
تپاک گرمی رفتار باغبانم ، سوخت

* * *

در عرض این دو سال و نه ماه من به همه گوشه و کنار لاله زار کشمیر 'مسافرت روحانی' کرده ام! در باغ و راغش قدم زده ام، سبزه اش را تماشا کرده ام، از سبزه زار هایش لطف های اندوخته ام، بلند و پست کوهسار هایش را دیده ام، جمله نشیب و فراز این وادی را پیموده ام، و بر خاک دشت

۱- این واقعه را مرحوم قاضی اختر میان جوناگرهی دوست مشترک اینجانب و علامه میبانی تعریف کرده بود که اتفاقاً در آن موقع در منزل علامه مزبور حضور داشت.

و دمن آن پیشانی ارادت خورد را سوده ام ، از روی هر خشک و ترش گذشته و در هر گلگشت این — جنت ارضی — گردش کرده ام ، بهر گوشه و کنارش رسیده ام ، و از چمن زار دایم از هر گلزار و هر شاخ ، گلهای رنگا رنگ چیده ام تا بالاخره این — دسته گل — را برای شما خوانندگان عزیز بعنوان ارمغانی از کشمیر جنت نظیر آورده ام . سرخی این — دسته گل — نه تنها ازین گلهای رنگین است ، بلکه از خون دل من هم رنگ گرفته است . امیدوارم خراشهای که دست ایجانب ، در موقع چیدن این گلهای از خارهای پنهانی آن برداشته است ، رنگ آن نیز از نظر خوانندگان گرامی دور و مستور نباشد :

آغشته ایم ، هر سر خاری ، به خون دل

قانون باغبانی صحرا ، نوشته ایم

* * *

در هر حال خدا را شکر! این مرحله بزرگ طی شد و بمقصد رسیدیم و سفری که دو سال و نه ماه پیش شروع کرده بودم — صرف نظر از اینکه خوش گذشت یا بد — بالاخره امروز بانجام رسید! این همه از لطف و کرم باری تعالی بوده است که این بنده ضعیف را توفیق ارزانی داد که این وظیفه خطیری را انجام دهم ، در صورتیکه خودم هیچوقت قابلیت تحمل چنین بار سنگینی را نداشته ام :

گر نه آوازه عدلت شدی ، آهنگ حدی

ناقه من ، ز ره سعی ، نه گردیدی باز

* * *

این آخرین جلد تذکره از (ن) شروع شده با (ی) تمام میشود و مشتملست بر ذکر حال (۱۲۹) شاعر: هر چند شرح بیان هر شاعر از بین شعرا تازه بنظر میاید، اما اطلاعاتی که در باره بعضی ازینها اینجا جمع آوری گردیده، واقعاً تا حال از نظر خیلیها در پرده خفا مانده بود. مثلاً در مورد:

- (۱) واقف بتالوی
- (۲) نوعی خوبوشانی
- (۳) عطاء الله ندرت
- (۴) نسبتی تهانیسری
- (۵) یحیی کاشی

و امثال آنها.

در آخر — تکمله ای — و همچنین یک — تمة التکمله ۱ — هم اضافه شده است: هر چند خیلی سعی کرده ام. ذکر تمام شعرای کشمیر را یکجا جمع آوری کنم اما این کار از عهده اینجانب خارج بود و فکر میکنم هنوز تخمیناً صد شاعر دیگر مانده که از آنها ذکری درین تذکره نیامده است: در قسمت — تعلیقات — اطلاعات چشمدید مجدد طاهر آشنا در باره کشمیر

۱- تاریخ حسن، موقعی بدست نگارنده رسید که این تذکره تقریباً به پایان رسیده بود و بنابراین این ذکر شعرای که در آن تاریخ آمده و ازین تذکره افتاده بود، درین — تمة التکمله — آورده ایم. اما در مورد — تاریخ حسن — من از دوست شفیق و محترم جناب پروفیسور شیخ عبدالرشید سپاسگذارم که کار خود را بتمویق انداخته و تاریخ حسن را باینجانب برای چندین مساهرحت فرمودند تا مورد استفاده اینجانب قرار گیرد.

از —قرنیه— او ضمیمه شده است : این اطلاعات از نظر فرهنگی و جغرافی و همچنین از نظر شرح باغات کشمیر دارای اهمیت و ارزش فراوانی میباشد. شیخ علی حزین هجوی از کشمیر ساخته بود، که در هیچ کدام از دیوانهای چاپی او یا در تذکره ای کاملاً نقل نگردیده، اما اینجانب کاملش را از یک دیوان خطی ۱ اینجا آورده ام. (رک : ص ۱۸۱۱)

در پایان این کتاب فصلی بعنوان —کشمیر در شعر فارسی— ضمیمه شده است و تحت آن اشعاری گرد آوری شده است که از سده چهارم تا سده چهاردهم سروده شده و کلمه —کشمیر— در آن بکار رفته است. همچنین در قسمت دوم این فصل قسمتی از —مثنوی محمود و ایاز— زلالی نقل گردیده که مربوط به کشمیر است. —شهر آشوب— فصاحت خان راضی ۲ تا حال نایاب بود و چاپ نشده بود، اما درین جا اولین دفعه چاپ شده است. همچنین در قسمت سوم تمام قصائد و قطعات و غزلیات طالب آملی را نقل کرده ایم که تا کنون در هیچ جائی بطور کاملی چاپ نشده بود. ۳

در قسمت آخر، از حضرت ملا شاه بدخشی ۴ گرفته تا حضرت مولانا شبلی، هر چه درباره کشمیر سروده شده است یکجا آورده ایم.

۱- نسخه شخصی جناب آقای مسلم ضیائی.

۲- در تاریخ اعظمی شرح این واقعه و چند بیت ازین —شهر آشوب— آمده است. (رک : ص ۲۳۲ - ۲۳۳)

۳- درین اثنا دیوان کامل طالب آملی باهتمام آقای طاهری شهاب در ایران بطبع رسیده است و اکنون تمام اشعاری که طالب آملی در وصف کشمیر سروده بود در دسترس عموم قرار گرفته است.

۴- دیوان شعر ملا شاه و شعرای دیگر بطور کامل بدست ما نرسیده است و بنابراین در چه را در این قسمت نقل گردیده نمیتوان کامل حساب کرد.

خلاصه، اینجانب حتی المقدور کوشیده‌ام، هر چه در وصف کشمیر بشعر فارسی آمده است، درین تذکره بگنجانم! اما بدیهی است که بعلت عدم دسترسی به بسیاری از دیوانهای خطی مطالبی را، که اینجا جمع آوری شده است، نمیتوان کامل محسوب کرد اما بازهم:

آب دریا را اگر نتوان کشید

هم بقدر عافیت باید چشید

* * *

میخواستم در آخر این کتاب یک جدول تاریخی (Chronology) را ضمیمه کنم، که حاوی ذکر وقایع مهم تاریخی و سیاسی و فرهنگی و علمی و ادبی باشد، اما حیف که در تعیین سالها بقدری باشکال برخوردیم که این کار را برای یک موقع دیگر گذاشتیم^۱ و اینجا تنها فهرست کتابهای را بترتیب تاریخی آورده ایم که در کشمیر یا راجع به کشمیر تالیف شده است، و امیدواریم مورد استفاده کسانی قرار گیرد که میخواهند در زمینه تاریخ مذهبی و سیاسی و ادبی کشمیر کار تحقیقی را انجام بدهند.

* * *

هنوز کار تحقیقی درباره کشمیر بطوری که باید و شاید، انجام نگرفته

۱- این فهرست را دوست عزیز جناب آقای عبدالرحمن، استاد قسمت تاریخ، دانشگاه کراچی با زحمات زیادی تهیه کرده‌اند و اینجانب درین مورد ازیشان تشکرات را دارم. هنوز این فهرست مستلزم تصحیحات و اضافاتی میباشد و اینجانب فرصت تجدید نظر را نداشته‌ام. اگر عمر وفا کرد و روزگار اجازه داد انشاءالله این جدول را بصورت رساله ای علحیده تهیه و چاپ میکنیم.

است و کتابی در هیچ موضوعی راجع باین سرزمین بچشم اینجانب نخورد که بتوان آنرا جامع یا حتی مورد اطمینان محسوب کرد. چند موضوعی راجع بکشمیر که ضروری بلکه فوق العاده ضروری است بقرار زیر است. امیدوارم بعضی از اهل علم و ادب کتابهای جداگانه ای درباره هر کدام از این موضوعها تهیه و بدنیای علم و ادب عرضه کنند:

(۱) تاریخ مفصل و مستند سیاسی و جغرافی

(۲) تاریخ علما و صوفیا

(۳) تذکره خطاطان و جلد سازان (صحافها)

(۴) تاریخ هنر و معماری و سایر هنرهای زیبا

ایجانب بعضی از شاهکاری خطاطی و جلد سازی کشمیر را در بسیاری از کتابخانه های اروپا و آسیای میانه و ایران ملاحظه کردم که بدوش بادهای تند و تیز روزگار به انجا رسیده اند؛ بدیهی است که این گلهها و شگوفه های پریشان، تماماً ازین باغ اصلی رفته است و وظیفه ماست که دوباره در این گلشن خیزان دیده و بر باد رفته گلکاری کرده بهارش را در صحنه اش باز گردانیم:

مشکین غزالها، که نه بینی بهیچ دشت!

در مرغزارهای ختا و ختن، بسیست

*

*

*

دیگر اکنون کار تالیف این تذکره پایان می پذیرد و خودم را موظف می بینم که از کایه دوستان و همکاران عزیز سپاسگذاری بکنم که درین مدت بنحوی از انحاء درین کار با من شرکت و همکاری داشته اند.

ایجناب بویژه از وزیر و مخصوصاً معاون وزارت آموزش دولت پاکستان ، جناب آقای قدرت الله شهاب — که نه تنها سرپرست و مشوق اهل دانشند بلکه خودشان هم صاحب علم و قلم هستند — عرض امتنان میکنم که اهمیت این کار را بخوبی درک کرده ، اجازه تهیه و طبع جلد چهارم این تذکره را باکمال لطف مرحمت فرمودند .

همچنین از ارباب اکادمی اقبال تشکرات فراوان را دارم که باوجود نامساعدت اوضاع و مضیقه مالی وسایل نیل بسعادت انجام این کار خطیری را فراهم آوردند . اگر این کتاب را شخصاً هم ترتیب نداده بودم باز هم باکمال صراحت اعتراف میکردم که واقعاً این کار بزرگی است و انجام چنین کاری حقیقتاً سعادت سترگیست :

من ، باغ زمانه را ، بهار آوردم

من ، رنگ بروی روزگار آوردم

این طرزسخن ، که درمیانست امروز

آبیست ، که روی روزگار آوردم

روزگار و محیط معاصر هیچوقت با کسی انصاف نمیکند او بنا بر این من قضاوت و عدالت در این امر را بتاریخ واگذار میکنم :

شاهد و می ز میان رفته و شادم به سخن

کشته ام بید دران باغ که ویران شده است

*

*

*

این کتاب اصلاً آخرین کتابیست از سلسله کتابهای که بمناسبت تاجگذاری اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی آریا مهر شاهنشاه ایران و علیا حضرت

شهبانو فرح پهلوی تهیه و چاپ گردیده است : اکنون در حدود سه سال از ان جشن فرخنده میگذرد و اینجانب از پروردگار عالم مسألت مینمایم که این پادشاه دانش پرور را همواره شاد و آباد نگاه دارد .

ز تو ، چشم آهر منان ، دور باد
دل و جان تو ، خانه سور باد

بامان خدا !

۳۶/۵ عامل کالونی شماره ۲

کراچی شماره ۵

۱۸-۳-۱۹۶۹ع

— مهید حسام الدین راشدی ۱

۱- ترجمه فارسی از دوست و دانشمند ارجمند دکتور سید علی رضا نقسوی . نیز رک : بعنوان — حرف آغاز — ترجمه فارسی مقدمه بر تذکره مجد اصلح و سه گذارش این بنده بر تذکره شعرای کشمیر مجلد اول ، دویم و سیوم تالیف راقم الحروف .

تذکره شاعران کهن

۲۲۴- نادر، پندت شنکر ناتھ

● نگارستان سخن : پندت شنکر ناتھ کشمیری بدام مضامین نادرش دلها

در اسیری :

مارا بسیر لاله و گل ، دل نیکشد ای چهره بهار فریب تو باغ ما

(ص ۱۱۵)

۲۲۵- نادری، ملک الشعرا ملا نادری

در تاریخ کشمیر نگاشسته است که ملا نادری بعد از ملا احمد بخطاب

— ملک الشعرا — رسید . احوالش معلوم نیست :

ملک حیدر در تاریخ خود نوشته :

مولانا نادری که بعد از ملا احمد کشمیری بمنصب — ملک الشعرا —

رسیده بود ، در بعض مصنفات خود آورده الخ .

شیخ الاسلام ملا هدایت الله (۱۱۷۵ - ۱۲۰۶ هـ) اورا در مصاحبین

سلطان زین العابدین شمرده و نوشته است :

طبع موزون داشت ، اشعار آبدار میگفت — تاریخ کشمیر — از وی یادگار

است مگر بنظر وقایع نگار نرسیده .

همین طور صاحب — تاریخ حسن — مینویسد :

اسمش معلوم ، جشم معلوم

ازین ظاهر است که شاعر بود — تاریخ کشمیر — تالیف کرد و تصانیف

دیگر نیز داشت که هیچ اثری از آنها پیدا نیست : فقط یک شعر بدست

رسیده است که اینست :

برقع نورا است ، بر رخسار آتش ناک تو یا زتاب عارضت ، آتش فتاده در نقاب

۲۴۶- نادم، مولانا شهسوار بیگ گیلانی

● میخانه : نام آن عزیز شهسوار بیگ است ، و یکی از آدمی زادهای مشهور دارالمرز گیلان است : تولدش در سید اشرف لاهجان واقع شد ، در وطن بسن رشد و تمیز رسیده : در اول جوانی و بهار زندگانی در مقام انتظام نظم شده و از وطن خروج نموده بسیاحت مشغول گردیده است . تمام دارالامان هند را گشت کرده ، بقدر سامانی بهم رسانده ، چاکری کسی اختیار نموده است : مسود این اوراق پریشان را ، در سنه عشرین و الف (۱۰۲۰هـ) (۱) با او در دارالعیش کشمیر ملاقات واقع شد . در آن ایام سال عمرش به سی رسیده بود و اکثر اوقات او بنرادی میگذشت : و در آن کار بمرتبه نقش او موافق نشسته بود ، که وجه معیشت خود ازان میگذرانید . چون ساعتی از آن امر فارغ میشد ، بقیه اوقات صرف می کشی و بی پروائی مینمود . سخنانش اکثر پخته و بمرزه واقع شده و خامی در اشعار او کم است ه و عدد ابیاتش تا ایام ملاقات فقیر ، بچهار هزار رسیده بود . این مطلع و این بیت ازوست :

بسکه زد مستی و رسوائی گره در کار ما هر قدم زنجیر پای ما شود دستار ما
شراب خوردم و رنگی بروی آوردم چرا که خامی عاشق ز خامی رنگست

این رباعی نیز از واردات طبیعت اوست ، که در مدح حکیم رکنا (۱) گفته است :

عالم که ، کنون طنطنه ماست ، درو وز شورش ما ، هزار غوغاست ، درو
گر دیده انصاف ، دو بینی نکند یک عالم و یک حکیم رکناست ، درو
(ص ۸۳)

۱- در نسخه دیگر - سنه ست و عشرین و الف .

۲- حکیم رکنای کاشی متوفی (۱۰۶۶هـ) رک : کتاب حاضر ص ۲۰

نام گیلانی شاگرد نظیری در مدح استاد
گفته است :

مشتاق نظیری است چه خاقان چه فغفور
سر تا سر آفاق جهان معرکه ماست
و در مرثیه او گوید :

نعرش خود را پیش تابوت کتل میخواستم
وقت رفتن بود، مرگ بی اجل میخواستم (۱)
(ص ۹۵ <)

● عرفات : مولانا نادم جیلانی جوانیست ، بغایت خوش طبیعت عالی
فکرت : مدتیست که در هند سیاحت مینماید : در بدایت حال که مؤلف به
آگره آمد ، او نیز اینجا بود و جمعی از یاران مجتمع بودند : چون ملاشراری
همدانی و حکیم فغفور گیلانی و تقیای معرف و تجلی کاشی و بسیاری از اعزه
اشعار طرح میشد .

ابیات خوب گفته ، چه اندک چاشنی تصوف در طبع دارد . تلاش
خوب میکند ، هم دیر سر مشق است : چون بنده بگجرات رفتم ، بحسب اتفاق ،
وی نیز بدآنصوب آمده قصیده در مدح مولانا نظیری نیشاپوری گفته بخدمت
وی پیش گرفت . و او نیز در جایزه و تشریف و تقصیر نکرد :

او (نظیری) را وقتی که پادشاه عالم پناه جهانگیر پادشاه طلب کرده

۱- ذوق اردستانی گفته است :

همه حیرتم که دهقان بچه کار کشت مارا
نه شگوفه نه برگ نه ثمر نه سایه داری
نادم گفته :

چکنم که کشت دهقان بکنار کشت مارا
نه دمیدن تمامی ، نرسیدن بکامی
(میخانه چاپ تهران ص ۸۳۹)

بود ، با خود باآگره آورده ملازم شاهزاده خرم کرد : و بعد از فوت مولانا نظیری مرثیه خوب بجهت وی گفته ، و خود نیز بمرضی مزمن غریب در دماغ گرفتار شد ، لهذا از ملازمت عاطل ماند : اکثر اوقات بسیاحت و نرد بازی مشغلت :

یکسال شده که از آگره بطرف بنگاله رفته است : و کان ذلک رمضان (۱۰۲۳هـ) : او در ربیع الثانی (۱۰۲۲هـ) باآگره مراجعت نمود :

(میخانه چاپ گلچین ۸۳۷-۸۳۸)

● مآثر رحیمی : مولانا نادم گیلانی فصیحی نکته پرور و بلیغی سخنور است اسم اصلی وی شهوار بیگ است . و از آدمی زادگان قصبه سید اشرف پدر لاهیجان گیلان است .

در آغاز نکته وری و سخن سنجی - صدقی - تخلص میکرده و الحال که هزار و بیست و چهار (۱۰۲۲هـ) بوده باشد - نادم - تخلص ایشان است : الحق شاعری تازه گو و نادر سخن است . و در فن شاعری و سخنوری از امثال و اقران خود و انمیانند ، و بتازه گوئی درمیانه موزونان اشتهار دارد .

القصه بسببی که ظاهر نیست از گیلان بوسعت آباد هندوستان آمده و بوسیله مولانا نظیری نیشاپوری - که استاد و مرشد اوست و قصائد غرا بمدح مولانا مومی الیه گفته - بصحبت فیض بخش این هنگامه آرای دانش (خانخانان) رسید ، و اشعاری که در مدح این سپه سالار گفته بود گذرانیده رعایت بیش از بیش یافت : و مدتی مدید باتفاق ملا نظیری در خدمت این شناسای جواهر معنی بسر میبرد : و ملازم و منصبدار این دربار فیض آثار بود . و بصلات و انعامات سرفراز شد :

درین اوقات در ممالک هندوستان سیار است ، و دکن را سیر نموده بجانب بنگاله رفته بود . و در اوایل هزار و بیست و پنج (۱۰۲۵ هـ) از بنگاله باجمیر آمده بوطن مالوف شتافت ، که بدعای دولت ولی نعمت خود مشغولی نماید . و این قطعه از جمله اشعاری ، که در مدح ایشان گفته ، بکتابخانه عالی سپرده بود ، بنظر رسید که نوشته شد :

خلاف طور تو گشت و بطرز خود گردید
 که صبح چاشت رسید و بصبح شام دوید
 که هر دو گام ز همراهیش ستاره رمید
 جهان چو معركة شهریار گشت پدید
 که کارها ، همه تا حد کارزار ، کشید
 کسی ز حکم چنین شهریار سر پیچید
 کی رای صائب او کار بسته راست کلید
 بسآستانه صاحب ، سپهر بر گردید
 تو چون بکام رسیدی ، جهان بکام رسید
 بدرگه تو ، ز بام فلک ستاره پرید
 که بخت ، در شکن آستین تو خندید
 ستاره از شرف طالع تو ، گشت پدید
 ز خنده تو ، صبا و نسیم گل برچید
 ترا بحضرت بیچون زیاده باد امید
 ترا بلطف جهانگیر شاه باد نوید
 که از دعای تو مرغ سحر صفر کشید

(۲ : ۶۶-۱۲۶۸)

خدایگانا ! روزی دوتی اگر گردون
 چنان خلاف تو سیر فلک پریشان ساخت
 چنان ز دوری کویت سپهر وحشت داشت
 ز بس که ، شورش و آشوب در زمانه فتاد
 ز روزگار ، نظام آن چنان گرفت ، کنار
 گرفت عقلی نخستین عنانش کای غافل
 جهان کشای سپهدار خانخانان است
 چو خانه زاد ، که بعد از گریز باز آید
 نشاط کرد جهان ، تا نشاط کردی تو
 بسآستانه دولت رسید باز بشوق
 طراز خانه تو ، آیتی است دولت را
 سپهر از اثر خدمت تو ، گشت بلند
 بهای باغ و چمن را شگفته روئی تست
 همیشه تا بامید است چشم مردم را
 همیشه تا بسنوید است چشم مردم را
 نشاط کن که همان صبح دولت است ترا

● نصرآبادی : ملا نادم از لاهیجان است ، طبعش در نهایت شوخی و انگیز . و از شور کلامش رستخیز ظاهر بود . بهندوستان رفته ملا نظیری مهربانی بسیار باو کرد . او هم اعتقاد بملا نظیری دارد . چنانچه گفته :

یوسف بقفسا رفت زلیخا بنشاپور
 استاد قوی پنجه و شاگرد قوی زور

مشتاق نظیری است چه خاقان و چه فغفور
 سر تا سر آفاق جهان معركة ماست

در مرثیة ملا نظیری :

فکش خود را پیش تابوتش کتل میخواستم وقت رفتن بود مرگ بی اجل میخواستم
 غرضکه از هند بایران مراجعت کرده ، در زمان شاه صفی باصفهان
 آمده . مهربانی بسیاری بموزونان کرده قریب بمهفتاد سال داشت : اما طبعش
 نهایت شگفتگی ظاهر میکرد . بغیر از غزل شعری ازو دیده نشد . آنچه بفقیر
 رسید هزار بیت بود اما تمام لطیف :

یک دسته گل ، دماغ پرور از صد خرمن گیاه بهتر

در اصفهان فوت شده در تختگاه هرون ولایت مدفون است : شعرش

این است :

<p>گل وا شود ز باد و من از باد وا شوم گر بعد مرگ سنگ شوم آسیا شوم (۱) غربتم کارگر افتاد شهیدان مددی (۲) بلبل در قفسی به که گلی در سبدی (۲) بازیچه اطفال تماشای دگر داشت رفتم از خاطر خلقی که تو از یاد روی در مصرع درم آور نام اورا زلف و کاکل کن (ده بیت دارد ۲۲۰)</p>	<p>تو روز شد که بر سر نشوونما شوم سرگشتگی ز سر نرود مرد عشق را پیچشی در کفنی خواهم و کسبج لحدی باغبان چیدن گل سخت عقوبت دارد بسیار درین کهنه سرا معرکه دیدیم نام من هر که برد باعث بدنامی تست زبان را دسته ریحان قلم را شاخ سنبل کن</p>
--	---

● کلمات الشعراء : نادم گیلانی ، بسیار خوشگو و صاحب تلاش بود .
 حاجی مجد جان قدسی که هر بیتش را بیک اشرفی میخرید عجب خریداری
 بود :

<p>نالۀ عندلیب شد زمزمۀ جنون مرا (۳) لاله شگفته دیدم و شد خبر از درون مرا</p>	<p>گشت ز سیر گلستان شیفگی فزون مرا داغ دلان عشق را سیر چمن غم آورد</p>
--	---

۱- مقالات الشعراء دارد .

۲- کلمات الشعراء و حسینی دارد .

۳- حسینی دارد .

معشوق ما بملذوب هرکس موافق است
بیمار عشق را بنداوا چه فائده
به پشت لب خط آن قبله را شمار ابرو
درین بوستان خوارم از بینوای
ز عکس رخم خاک هر کوچه زر شد
دلم در وصل از تاب رخ جانانه میسوزد
خرقه کردم من و او تکیه گاه دولت ساخت

با ما شراب خورد و بزاهد نماز کرد (۱)
دارد لب تو فائده اما چه فائده
چو رکن کعبه چهار است شد چهار ابرو
غریبم چو گل بر سر روستائی (۱)
مرا کیسه خالی و من کیمیای
فرورد گر چراغ تیره بختان خانه میسوزد
بسکندر نمدی داده بما هم نمدی
(ص ۱۸۰)

● حسینی : نادم گیلانی ، واقف آئین نیکو بیانی ملا نادم گیلانی .

شاعر صاحب دیوان است این چند بیت ازوست :

از بیکسی ، بهیچ غمی ، میطپد دلم
تاب از هر پنجه میبینم چو قفل بی کلید
اندک ملال ، سخت نماید بخاطرم
تا شکست دل نباشد کار نکشاید مرا
(چهار بیت دارد ص ۳۵۵)

● سرو آزاد : نادم لاهیجانی سرخروی معرکه شعراست ، اما از شکست

نفس نادم تخلص میگزیند . و صدر آرای مجلس فصحا است ، لیکن از فروتنی
در صف آخر مینشیند . الکن طلق اللسان بود ، و قصب السبق از راضیان مضمار
زبان آوری میربود . از دیار خود بممالک دکن افتاد و با مولانا نظری
نیشاپوری صحبت معتقدانه داشت . بعد چندی بصوب بنگاله خرامید و از آنجا
به عظیم آباد پتنه حرکت کرد . آخر به اصفهان معارفت نمود و همانجا مرحله
آخرت پیمود . ربیحان کلامش در سر زمین ورق سبز میشود :

در کعبه ، اگر دل بسوی یار نباشد
هرگز این طفل مزاجی نرود از یادم
باعث جلوه گل دیده بیدار من است
هنوزش رنگ طفلی هست ، گلچیدن نمیداند

احرام ، کم از بستن زنار نباشد
گر بتابوت روم شوخی گهواره کنم
بابلان شور برآرید که خوابم نبرد
بدا من آشیان بلبل از گلزار میآید (۲)
(ص ۵۶)

۱- حسینی دارد .

۲- این همه اشعار مقالات الشعرا دارد .

● مقالات الشعرا : نادم لاهیجانی ، شاعر خوش افکار رنگین گفتار است ، از وطن به دکن افتاده و با نظری صحبت معتقدانه داشت . بعد از فوت او در مرثیه اش اشعار گفته : از انست : هیچ در الخ
پس بجانب بنگاله رفت و از انجا پبلده تته آمد و به اصفهان مراجعت نموده درگذشت : منه :

بهر یک بت سجدہ یک شهر کافر میکنم (۱) در هر بن خاری که رسی ، پا بعناگیر شرمم آید چور پهنچی (۲) را بطفلان باختن کز عکس روی خویش بمهتاب خفته اند این گل رخان ، چو پنجه شاداب خفته اند (شش بیت دارد ص ۹۸)	بر مراد دوست با صد مدعی سر میکنم از لاله و گل ، دشت چو دامان عروس است دل ز بازیگاہ طفلان بر کنار آورده ام خوبان کجا و فکر شب تار ما کجا در خواب هم تبسم شوخانه میکنند
--	---

● آتشکده : نادم ، اصلش از لاهیجان در اوائل حال بهندوستان رفته بیشتر از اوقات در خدمت مولانا نظیری و تمتع صحبت و ثروت از وی یافته :

هر کس که گوید از خوشی روزگار ما گمان برند که صیاد دام بر دوش است هر خون که میکنی تو، بصد خون برابر است دیر تر میرد چو حسرت در دل بیمار هست (ص ۱۵۲)	بیچاره تر ز ماست ، برو رحم واجب است بهر طرف که فرو هسته زلف بخرامی کشتی مرا ، و کشته شد از رشک ، عالمی گر برگ ما خوشی ، بخرام بر بالین ما
--	--

● نتایج الافکار : مشغوف نکته دانی نادم گیلانی ، که معرکه آرای فصاحت است ، و محکمه پیرای بلاغت : از ولایت رخت بممالک دکن کشید با مولانا نظیری باعتقاد تمام پیش آمد . پس از چندی عنان سمند عزیمت بطرف بنگاله منعطف ساخته و از انجا بعظیم آباد وارد گشته : آخر باصفهان مراجعت کرد :

۱- آتشکده دارد .

۲- نام بازی طفلان - چور پهنچی --

و اوسط مآته حادی عشر جان بجان آفرین سپرد : (۵ شعر دارد ۱۹ <)

● شمع انجمن : نادم لاهیجانی سرخروی معرکه شعر است ، اما از شکست نفس نادم تخلص میکرد . و صدر امرای مجلس فصاحت ، لکن از فروتنی در صف آخر مینشست : الکن طلیق اللسان بود ، و قصب السبق از راضان مضمار زبان آوری میربود . از دیار خود بممالک دکن افتاد و بعد چندی بصوب بنگاله خرامید و ازانجا بعظیم آباد حرکت کرد : آخر باصفهان معاودت نمود و همانجا مرحله آخرت پیمود . ریحان سخنش در سر زمین ورق چنان سبز میشود :

(هشت بیت دارد ص ۲۵۷)

● نگارستان : نادم گیلانی در برابر سواد اشعارش سواد اشعار مرغوله پیچ و تاب پشیمانی است :

(دو شعر دارد ۱۱۵)

● روز روشن : نادم گیلانی . همچنین است در — نگارستان سخن — و — شمع انجمن — و — آفتاب عالمتاب — و بیاعت بودن اصاش از لاهیجان بعضی اورا لاهیجی نوشته اند . و وی در هند رسیده رفیق ملا نظیری گردید ، و بعد وفات ملا نظیری باصفهان رفت و همانجا در اوسط مآته حادی عشر در خاک تختگاه هارون خفت :

(۶ شعر دارد ۶۷۰)

۲۳۷- ناطق ، مولانا کشمیری

● تذکره نصرآبادی : مولانا ناطق ، از کشمیر است . ایشان چهار برادرند ؛ سه نفر ایشان موزون است ، اما دو نفر گرفتگی بزبان دارند . بنابر این ، یکی لکنتی (۱) و یکی ابکم (۲) تخلص دارد . شعر آن دو برادر مسموع نشد ؛

۱- رک : کتاب حاضر (ص ۱۲۲۹)

۲- رک : تذکره شعرای کشمیر اصلح . چاپ راقم (ص ۶)

مولانا ناطق تتبع بسیار از قدما کرده چنانچه دیوان انوری را درس
میگوید : شعرش اینست :

مفلس ، ترشعی ز توانگر ، ندیده است کس رشته را ، بآب گهر ، تر ندیده است
نازک تنان ، بنقش حصیر ، آشنا نیند اوراق گل ، شکنجه مسطر ندیده است
(ص ۲۵۱)

● صحف ابراهیم : ملا ناطق کشمیری در نظم قصائد تتبع حکیم انوری
میکرد و با ملا طاهر غنی همصحبت و همطرح بوده . اشعار وی خالی از
لطفی نیست .
(الف ۳۲۳)

۲۴۸- نامجو ، میرزا

● سفینه هندی : میرزا نامجو ، پسر میرزا عبدالغنی قبول است :
میرا شد از لبش هرگاه خط آید برون از تراشیدن شود این لعل را قیمت فزون
(ص ۲۲۱)

۲۴۹- زامی ، شاه قاسم شهدی

● ریاض الشعرا : مولدش در مشهد رضوی ، سی ساله بود که به هندوستان
آمده : بعد از سیر کشمیر و دهلی بسیر خوبان بنارس — که ضرب المثل
هندیان اند — رخت عزیمت بسته : پس از مدتی باز آمده در شاهجهان آباد
ساکن شد :

برهان الملک مرحوم تکیه برای او بر زمهری — که از درخانه اش جاری
است — ساخته ، یومیه از برای او مقرر کرده بود . شش هفت سال قبل ازین
عزیمت لکهنو نموده در اکبر آباد برحمت ایزدی پیوست .

آنقدر بزمه و خوش صحبت و ساده دل واقع شده بود که وصف آن

نتوان کرد : عادت مفرط بافیون و قهوه و قلیان داشت : اگر اندک تفاوتی در حاضر کردن آنها یا تاخیر واقع میشد ، بسیار بیمزه میشد . این رباعی ازوست :

آتشکده در ایباغ ما میسوزد پروانه ز رشک داغ ما میسوزد
شمع دل ماست روشن ، از مهر علی تا صبح ابد ، چراغ ما میسوزد
(خطی)

۲۵۰- نامی ، مولانا نامی کشمیری

● تاریخ اعظمی : از شعرای صاحبان حسین خان چک بود : مردی فقیر و گمنام : نحو و صرف را نیک میدانست : با آنکه درهم شکسته قد خم کرده پیوسته چون لاله با پیاله ، و مدام با جام ، بزم آرای طرب و شوق افزای اهل شور و شغب بود . مقتضای مقام این چند بیت درین هنگام مرقوم شد . نظم :

عروسی است می شادی آئین او که نتوان روان داد کابین او
بخاموش چهره زبانی دهد بفرتوت روز جوانی دهد
چو پیداست چون عودتن را گهر می آتش که پیدا کند شان هنر

این نیز از منظومات اوست :

هرگز دلم بغیر تو ، مائل نمیشود در دیده ، نقش روی تو زائل نمیشود
از دوریت ، چه باک که ، از بعد ظاهری اصلا میان ما و تو احوال نمیشود (۱)
دستم ، بریده باد ، چه کار آیدم بگور در گردن بتان ، چون حمائل نمیشود (۲)
(ص ۱۱۵)

● مجمع النفائس : نامی کشمیری مرد فقیر زنده دل بود : متداولات خواننده و درو درک داشته ، و بخمول میگذرانید و مشرب را بر مذهب گزیده سرگرم خوش دماغی میبود : ازوست :

(دو بیت دارد ب ۳۶۵)

۱- رک : تذکره شعرای کشمیر اصلاح چاپ راقم سطور (ص ۲۷۹-۲۸۰)

۲- این دو شعر آخر هفت اقلیم دارد و این هر سه بیت گل رعنا دارد .

● گل رعنا : نامی کشمیری، پاره طالبعلمی داشت و منزوی بسر میبرد ؛ ازوست :
(سه بیت دارد ص ۱۰۴)

۲۵۱- نامی، هلا نامی ثانی

● تاریخ اعظمی : نیز از شعرای عهد حسین شاه بود : و در صحبت شاه، گستاخی و محرمی بسیار داشت : یکبار بجای دو خلعت عیدین باین رنگ استدعای اسپ کرده بود و برای شاه نوشته . بیت :
خلعت شاهی مرا اسپ رسد یا زین رسد !
شاه در جواب نوشته ، مصراع دیگر :
این چنین کم فهم را، فی آن رسد فی این رسد !

(ص ۱۱۵)

۲۵۲- نجم الدین، شاه محی الدین ثانی کشمیری

● مقالات الشعرا : شاه نجم الدین الملقب به محی الدین ثانی قادری حسنی کشمیری . آن قدوة ارباب عرفان، سالک مسالک ایقان ، جامع کمالات انسی، آیه انوار اسرار قدسی، در سال هزار و صد و شصت و پنج (۱۱۶۵ هـ) وارد بلده شد : بطلوع نیر افادت و ارشاد اهل شهر را مستفید نمود : میان نور محمد (۱) در اثنای گذرش از خدا باد تا هاله کنندی و ازانجا به تته ، بسیار وسائل جست که ملاقاتش دست دهد ، قبول نکرده . آخر در بلده بتکلیف چندی ماند و برای میان مذکور علمی مشتمل بر نقش صد در صد درست کرد . و این مصرع تاریخ وی گفت . تاریخ :

چون نجم دین لامع شده نور محمد زد علم

۱۱۶۵ هـ

و مرتبه دوم بحج بیت الله مستعد گردیده در سال هزار و صد و شصت و هشت (۱۱۶۸ هـ) مراجعت نموده ، از بندر کراچی این قطعه تاریخ - که در تولد فرزند ارجمند خویش گفته بود - فرستاد . منه :

از دو مصراع و حروف نقطه دار و بی نقطه
واقف باب ولایت گلشن لوح هم

مخفی در چار تاریخ است بیت منجلی
عارف کامل نصیرالدین ابی بکر ولی

چون ببلده تشریف آورد ، تاریخات محرر الحروف در جلوس میان صاحب - که از انجمله بیست و یک بیت در نعت مشتمل بر سه هزار و صد و شصت تاریخ بود - شنیده بتعجب افتادند و فرمودند که : سابق میر محمد باقر گیلانی چنین گفته ، اما این نحو فکر از جمله کرامات و خوارق عادات وی نوشتند . برین بنا فقیر را بخدمت یاد فرمودند تا شرف آن دریافت ، و حسب تکلیف این سه بیت بصنعت کذا در تولد آن فرزند گفته . لمؤلفه :

گفته شد بیت سه اندر سال میلاد منیف
عارف کامل نصیرالدین ابی بکر ولی
نور شمع راه ایقان ، زبده نجبای کل
قدوة ارباب عمد و ماشی راه یقین
منبع احسان و عون و شاهد عرفان مآب

نور نجم دین محی الدین ثانی مهتدا
مشتمل بر شصت و شش تاریخ ز امداد خدا
مهر برج اوج عز و زینت کله بقا
بدر بام علم کل افلاک و ماه مقتدا
واقف لوح کرامت اکرم باب هدلی

و هم این مربع در شان آن انجم آسمان ولایت اختراع کرده : لمؤلفه :

بسالی یک هزار و صد ، دو سی هشت

۱۱۶۸ هـ

که در شکل مربع چون نویسند
بدینسان کز میان شانزده جزو
بدین منوال از هر جا که گیرند
ولیکن طرفه اینک وزن و معنی
پس از من هر که گوید گو بگوید
بیا (قانع) در این جا لب فرو بند

از و تساریخ بسیار آشکار است
یگان هر چار جزوش مطلب آراست
بعینه سال معهودت هویدا است
نمییابد خلل در هر صفت راست
همین بس کاختراع نازه ماست
که مقدور بشر افزون بر اینهاست

بملم مسلک	فصیح اجسم	فقیه زافی	جلیل احدی
بدقت اکمل	کریم اطیب	جلیل و زاهر	یمین عقبی
ولی ماهر	مدقق امجد	بحار اعطا	مدار اولی
محقق اهل	سراج یحیی	مرام اهدا	محقق اجلی

میان غلام علی - مداح - تخلص نیز براه تتبع رفتند. مثنوی :

رقم خامه فکر من زد دو بیت
 شه دین عهد علییه السلام
 بسابیسات شکل مربع رقم
 عیان گشت تاریخ ای نامدار
 هزار و صد و شصت و هشت دگر
 بهر نحو خواهی بخوان جزو چار
 بترتیب یا غیر ترتیب خوان
 خلل نیست در نزد صاحب تمیز
 ز مرآت دل غمزدای کنم
 بتبیعت (قانع) نامور
 نبی و علی و دو سبط و بتول
 دگر کام هر اهل اصلاح را

بعون حق و احمد و اهل بیت
 بنعمت گل گلشن احترام
 که ارباع هر مصرعش چون زدم
 ز مجموع هر چار جزو از شمار
 بود سال تاریخ، ای نکته ور
 اگر از همینش وگر از یسار
 گراز فوق وگرتحت وگر عکس آن
 که در وزن و معنی و تاریخ نیز
 پی آنکه طبع آزمای کنم
 ازین نظام دلکش شدم بهره ور
 الهی بساعزاز اهل قبول
 روا ساز مقصود (مداح) را

اقدام و اعلم	اوفق اعدل	عادل اکمل	پر دل دانا
فائق نامی	واصل اقدس	مدرک و اطیب	در همه والا
نیک بهادر	نافع کامل	سید و راجع	موقف اعطی
عبد اطهر	حاکم اکبر	اصدق اوفی	منعم و مولی

بر اهل طبایع ذکا مخفی نماند که در صناعات غریبه و ایجاد آن بفیض الهام الهی دستی تمام حاصل است ، اگر بشرح آن پردازد نسخه علحده باید ، در این وقت بر اینقدر اکتفا کردم : آنکه در سال هفتاد (۱۱۷۰ هـ) مصرع تاریخی گفته که چون وی را در دایره مدور متاون کشند بصورتی که مبرهن میآید ، ده بحر ازو سر میزند ، چنانچه درین رباعی گفتم لمولفه :

(قانع) که صنعتش بود دست
این دایره عجبیب بر بست
یک مصرع بحر ده درو درج
تاریخ چنین کم از کسی هست

(رک : دائره در مقالات ۸۰۶-۸۱۰)

۲۵۳- نجمی ، کشمیری

● خزانه عامره : نجمی کشمیری ، شاگرد قاسم گاهی (۱) است ، و در نیک زنی هم مشرب افادت پناهی . در شهر سنه ثمان و ثمانین و تسعماته (۹۸۸ هـ) از کشمیر بپاوراء النهر رفته قصیده در مدح سلطان اسفندیار بن سلطان خسرو بن یار محمد بن سلطان جانی بیگ گفته گذرانید بخلعت فاخره و مبلغ دو یست تنکه خانی کامیاب گشت . این سه بیت ازان قصیده است :

چوباز صبح بر آمد ، ز جانب خاور
ز آشیان جهان ، کرد زاغ شب پرواز
فواخت طبل زر اندود ، باز دار سحر
عقاب چرخ ، ز بیضا نمود بیضه زر
همای روز ، بر آورد سر ز خاکستر
بصنع ایزد بسی چون ، چو بیضه ققنس
(ض ۲۳۵)

● گل رعنا : نجمی کشمیری ، از شاگردان قاسم گاهی است و از سخنوران صاحب آگاهی : در سنه ثمان و ثمانین و تسعماته (۹۸۸ هـ) از کشمیر بپاوراء النهر شتافت و قصیده در مدح سلطان اسفندیار بن سلطان جانی بیگ

۱- قاسم گاهی سید نجم الدین محمد ابوالقاسم گاهی تولد (۸۶۸ هـ) فوت (۹۸۸ هـ) تاریخ :
(مقالات ۶۷۶-۶۸۵)
- ز جهان رفت قاسم گاهی -

موزون نموده گذرانید ، و بخاعت فاخره و مبلغ دو بیست تنگه خان سرافراز شد ، این ابیات ازان قصیده است : (سه شعر که در خزانه گذشت ۱۰۴۲)

● شمع انجمن : نجمی کشمیری ، شاگرد قاسم گاهی و ستاره سپهر آگاهی ست . از کشمیر بهاوراء النهر رفته قصیده در مدح سلطان اسفندیار پرداخت ، این ابیات ازانجاست : (سه شعر ص ۲۵۲)

● تاریخ نظم و نثر در ایران : مولانا نجمی کشمیری ، از شاگردان مولانا قاسم گاهی و مردی مجذوب و دیوانه وش و بی قید بود ؛ و بینگ عادت کرده بود . و با این همه ، خوش مشرب بود و حکایات شیرین بیاد داشت . و در (۸۹۸۸) از کشمیر بهاوراء النهر رفت و در شهر سبز ساکن شد ؛ و هفت ماه در آنجا ماند و قصیده غرای در مدح عبدالله خان سرود و در شهر قرشی نزد او برد و خلعت فاخر و نوازش بسیار یافت و دو بیست تنگه خان صله گرفت ؛ و گاهی در یک شب پنجاه بیت میسرود .

مداح سلطان اسفندیار نیز بوده است . (۱ : ۵۹۶ - ۲ : ۸۳۲)

۲۵۴ - نحوی ، خواجه احمد خان کشمیری

● صبح گلشن : خواجه احمد خان کشمیری مولد ، فرخ آبادی موطن ؛ نسبت تلمذ بمنشی الهی بخش خان فرخ آبادی داشت ؛ و در سخن سنجی بنحوی مراعات مناسبات شعریه فرونمیگذاشت :

نگشتی نغز و دلکش ، معنی اشعار دیوانها
که دارم همچو شمع از اشک و آه گرم سامانها
(نحوی) شمیم کاکلت آیا شمیده است

اگر وصف رخ و زلفش ، نبودی زیب عنوانها
بیزم عاشقانش ، بی سرو سامان نیم (نحوی)
امشب ، معطر است دماغش ، برزنگ گل

و در تعریف چای گفته :

دلیم راست آتش ازین زیر پای

زند جوش در سینه ام مدح چای

ز نم حرف در مدحتش چرب و نرم
بصورت، همه سبز، چون خط یار
برنگ ریاحین بود مشکبو
که افتاد در روغنم نان گرم
شود بعمد پختن چو لعل نگار
پس از طبیح مانند گل سرخرو
(ص ۵۱۰)

● اردو ادب : خواجه احمد خان نحوی ، جوانیست طبع رسا اهل
خطه کشمیر . در مدح چای ازوست :

گر این راح میدید جمشید پیش
چو اندر خم دیگ آمد بجوش
به مرده دلان ، بخشد آب حیات
به دیدار خون کبوتر بود
کند گرم ، در ذکر حق ، جان او
رسد نکشتش هر کرا در دماغ
به مدحش چه خون جگر خورده ام
به بندم لب خویش نحوی کنون
ازین باده میکرد پر جام خویش
بر آرند فسی الفور مستان خروش
به جان تشنه اش قند و شیر و نبات
غلط ، رشک یاقوت احمر بود
همین است بس آب حیوان او
نیفتد خوشش بعد ازان بوی باغ
که رنگین سخن بر لب آورده ام
که وصفش بود از بیانم فزون

(اردو ادب علیگره جولای تا ستمبر ۱۹۵۲)

۲۵۵ - ندرت ، عطاء الله کشمیری

● مجمع النفاث : و درین ایام نیز عطاء الله کشمیری هست لیکن
او ندرت تخلص میکند . شعری میگوید : کتاب - سراج اللغت - و - چراغ
هدایت - فقیر آرزو را ، بتمامه داخل کتاب لغتی که مینویسد ، نموده ؛ و علاوه
آن - بهار عجم - که از مولفات عزیز ، که از یاران فقیر آرزو است ،
نیز داخل کتاب خود نموده . و اعتراضات بارده و غیر وارده کرده . و در اظهار
علم ، آن قدر خست دارد که روبروی اعزه ، امیرزاده را که درس میگوید ،
حرف نمیزند ، تا مبادا دیگری مستفید شود . خدایش بیاهرزاد . و همچنین
اشعار خود را بکسی نمیدهد ، و گویا نتایج طبعش پس افکنده گربه

است ، کہ پیوستہ پنہان میدارد (۱) . و درین صورت این قطعہ و رباعی
مناسب احوال اوست :

چند گوئی شعر ، و پنہان داریش از دیگران نیست این معنی اگرچہ ، شیوہ اہل کمال
گوش کردی ظاہرا از صاحبان بکر فکر آنچه میگویند بعضی شعر را حیض الرجال

۱- از نوشتہ خان آرزو ظاہر است کہ ندرت زشت خو بود و با کسی پیوند دوستی نہ داشت . میرزا
رفیع سودا دہلوی (متوفی ۱۱۹۵ھ) در ہجو مولوی ندرت سہ مخمس سرودہ است :

۱- مخمس در ہجو مولوی ندرت کشمیری

مولوی جی سے اب کوئی ، جا کے مرا پیام دو کن نے کہا کہ یہ غزل ، پڑھنے کو اذن عام دو
لکھ لکھ اسے ، ہر ایک کو ، صبح سے تا بشام دو مجھ سے جو پوچھے شعر ہی کہنے کو انصرام دو
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

ایسی غزل کا عرس میں ، تم سے جو انصرام ہو بحر میں جسکی ہر طرح ، شبہہ خاص و عام ہو
تقطیع اس کی جس کنے ، صبح سے تا بشام ہو اسکی طرف سے آخرش ، تم کو یہی پیام ہو
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

جسنے سنی ہے یہ غزل ، بولا وہ کر کے یہ خیال ایبیا یہ نہ راہوار یرغہ و کام نے یہ چال
شاعر اب ہے کہاں ، لاکے اسے دو پور نال میں اسی دن کو مولوی ، روز کرے تھا یہ سوال
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

پڑھتے تھے تم جو یہ غزل ، آگے جوان و پیر کے دیکھے تھا وان نہ ہیں ہر ایک انگلی سے آنکھ چیر کے
کیا کروں اسکو میں جو آپ ، ہوں گدھے کشمیر کے کہہ رہا میں اشاروں سے واسطے اپنے پیر کے
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

وضع کو شعر خوانی کی ، آپ کی گر بتائیے کہی میس ڈال کنکری ، اس کے تئیں ہلائیے
بزم میں شاعروں کی آپ ، ہووین تو وان نہ جائیے جائیے بھسی تو آپ کے منہ پہ یہ کہ کے آئیے
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

فاضلوں کی تو بزم میں ، ہوتے ہو جا کے ، شعر خواں شاعروں پاس آپکو ، کہتے ہو نحو و صرف داں
دونوں ہو جمع جس جگہ ، پھر تمہیں واں جگہ کہاں بولو جو واں تم آن کر ، سب کہیں تمکو مہرباں
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

اتنا بھسی جھوٹ بول بول چھاتی کو میری مت پکاڑ بولو ہو جسکو تم پلو ، کہتے ہیں اسکو وہ چلاڑ
کانہ کچھرو سمجھ کے تم ، فارسی اپنی مت جتاڑ مغلوں کے آگے مسخرا اتنا نہ آپ کو بناڑ
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

رباعی

ملا کہ ، کسی نہ داشتہ شانش را
برجستہ ز بس کہ بود مصرعہایش
تحسین نتوان طبع سخندانش را
جستیم و نیافتیم دیوانش را

پستو کرو نہ بولین گئے گائے وہ فیل و اسپ کو
سن کے ہنسے نہ کیوں مغل ، ایسی لچر یہ گفتگو
ان کی زبان میں شانے کو کاہیکو کہتے ہیں کنگو
مفلوں کے آگے مولوی ! اب ہے اسی میں آبرو
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

مفلوں کے گرسٹیس کو ، اپنی زبان میں تم کہو
اپنی زبان میں وہ کہے سن کے تمہاری گفتگو
گھوڑا مرا ہے شوخ و شنگ اس کو لگام آگے دو
میں کہوں تم سے مولوی مانو جو میری بات کو
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

کس میں کرو گئے میری ہجو ، فارسی کا تو ہے یہ حال
بولی میں اپنی تم دعا ، دو جو کسی کو ، میرے لال
آگے رہا جو ریختہ ، اس میں کسی کی کیا مجال
جو تہی کو لے کے ہاتھ میں ، تم سے کرے وہ یہ سوال
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

شال نہیں یہ مولوی ! کیجیے جسکو شست و شو
کیا کروں اسکو میں بہلا ، کیا کریں خان آرزو
یاں تو پھٹا ہے آسماں ، ہووے سو کس طرح رفو
اب تو یہ بات ہو گئی ، خانہ بخانہ کو بکو
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

میں کہوں تم سے مولوی ، کیونکہ مٹے یہ اشتم
سن کے عروض والوں سے ، کیجیے اس غزل کو گم
بدلو تم اپنی شکل کو ، داڑھی کو رنگو لے کسم
یہ تو مٹے گی اس طرح چاہیے یہ کہ آگے تم
گھوڑے کو دو نہ دو لگام ، منہ کو تنک لگام دو

۲۔ سمدس دو ہجو ندرت کشمیری

رکھے ہے مولوی دختر ، کہ دین و دل نیاز او
مطلوب کو کرے ہے مختصر ، زلف دراز او
فضیلت نور بائی کی ، کنیز کار ساز او
اشارات نگاہ چشم ہے ، جادو طراز او

بدقت میتوان فہمید ، معنیہای ناز او
کہ شرح -- حکمت العین -- است ، مژگان دراز او

کتابی مکہ پہ یون اس کے دھنک کاجل کی پھیلی ہے
کب اس کی میٹھی تیوری کی ، گزہ کڑوی کسبیلی ہے
کہ لونڈی جس کی اب ہر سطر -- انوار سہیلی -- ہے
غرض اس کی ادا کا بوجھنا ، مشکل پھیلی ہے

بدقت میتوان فہمید ، معنیہای ناز او
کہ شرح -- حکمت العین -- است ، مژگان دراز او

اگرچہ مذمت شیوہ فقیر آرزو نیست ، اما چون پی ہیچ ، بادی این
وادی کشمیر مذکور شدہ ، ناچار چند حرف نوشتہ . ہر چند کشمیری گفتن
در حق او کافی است ، احتیاج این ہمہ ہرزہ درای نبود . (۲۴۰ ب)

بجا ہے کہیے گر ، علامہ وقت اس کو ، اے یارو
اگر اک ورق اسکا ، ہاتھ میں جا مولوی کے دو
رسالہ ، علم میں غمزے کے ، جن نے ایسا لکھا ہو
کہیں رکھ ناک پر عینک مطالعہ کر کے وہ اسکو
بدقت میتوان فہمید ، معنیہای ناز او
کہ شرح — حکمت العین — است ، مژگان دراز او

جو کوئی شعر مشکل ، مولوی جی کو سناتا ہے
یہ کیا مشکل ہے ، اسکا بوجھنا تو ، سبکو آتا ہے
تو معنی کہہ کے یوں بولے ہیں : مجھکو کیوں بکاتا ہے
مرے یاں مصرع قد ہے کہ ، رشک مہ کہا تا ہے
بدقت میتوان فہمید ، معنیہای ناز او
کہ شرح — حکمت العین — است ، مژگان دراز او

صدائے نے ، کہیں سے کان میں اس کے ، جو آتی ہے
کہ رقاص فلک بھی ، دیکھنے کو اس کے ، آتی ہے
تو وہ بھی ، اس طرح سے اٹھ کے ، زنگولے بجاتی ہے
اے عالم نہ سمجھے وہ جو آنکھوں میں بتاتی ہے
بدقت میتوان فہمید ، معنیہای ناز او
کہ شرح — حکمت العین — است ، مژگان دراز او

طبابت کے بھی فن میں ، اس کو یارو ! دست ایسا ہے
کوئی وہ خلقت انساں سے ہے ، کیا جانے کیا ہے
کہ جو نسخہ مہی ہے ، کتب میں ان نے لکھا ہے
جو کوئی اس کو سمجھا ہے بہت مشکل سے سمجھا ہے
بدقت میتوان فہمید ، معنیہای ناز او
کہ شرح — حکمت العین — است ، مژگان دراز او

سنا جاتا ہے ، فن شعر میں بھی ، اتنی ہے قابل
اگر وہ درس دیوتے ہم سے ناداں کو ، تو کیا حاصل
سبق اس سے پڑھیں ، اسوقت ہوں گر میرزا بیدل
سمجھنا مطلع ابرو کا اسکے ، سخت ہے مشکل
بدقت میتوان فہمید ، معنیہای ناز او
کہ شرح — حکمت العین — است ، مژگان دراز او

غرض میں کیا کہوں (سودا) کہ اس فضل و کمال او پر
خدا جانے وہ ناموزوں ہے ، یا ان کی ہے یہ دختر
نہیں پڑھ سکتی شعر مولوی ہرگز وہ موزوں کر
ادا کرتی ہے ان سے ، یا انہیں وہ جانتی ہے خر
بدقت میتوان فہمید ، معنیہای ناز او
کہ شرح — حکمت العین — است ، مژگان دراز او

● گل رعنا : خان آرزو گوید : درین ایام نیز عطاء اللہ کشمیری هست
لیکن او ندرت تخلص میکند و شعری میگوید . کتاب — سراج لغت — و
— چراغ ہدایت — فقیر آرزو را بتمامہ داخل کتاب لغتی ، کہ مینویسد ،

۳- مخمس در ہجو مرلوی ندرت کشمیری

شعر ناموزون سے تو بہتر ہے کہنا ریختہ
کب کہا میں، قتل کر مضمون کسی کا ریختہ
بیجیائی ہے، یہ کہنا سن کے میرا ریختہ
خون معنی تا رفیع بسادہ پیما ریختہ
آبروی ریختہ از جوش سودا ریختہ

قاضی اور کوتوال سے لے جانتے ہیں تا بصد
پھر مجھے کہتا ہے اے بھڑوے! یہ تو ازراہ غدر
جنگ کا مبدہ ہے تیرے گہر، وہ رشک ماہ و بدر
خود بخورد در جنگ باشد آن رفیع پست قدر
سر بسر سودای خود از جہل صغرا ریختہ

عرس میں جا میرزا بیدل کے تو، باشد و مد
کہتے تھے سن سن کے تیرے حق میں یوں سب نیک و بد
شعر ناموزون و پوچ اس رات کو پڑھتا تھا جد
چوں کلاخ، امشب کہ مغز سامعان را میخورد
این لعین در بزم طرح شور و غوغا ریختہ

سود کھانا مرلوی ہے دین داری سے بعید
وہ کہے تجکو کہ : اتنا روسیہ ہے یہ پلید
پیسوں کی خاطر کرے جس پر تقاضا تو شدید
پیش رویش کی شب یلدا تواند شد سپید
طرح ظلمت از سیاہی تا بدنیہ ریختہ

لوگ کہتے ہیں تجھے کشمیر سے لے تا حبش
تس پہ یہ ندرت کہ، شکل آدمی و زاغ و ش
جانور ہے ایک، جسکو سونہ پہونچے کودکش
در مزابل، قحط افتاد است، از گہ خوردنش
خاک در پیراہن بیت الخلاہا ریختہ

حقیق میں ای مرغے! تو واقع ہوا ہے، ہی نظیر
اب تجھے کہتے ہیں یوں سب طائران کاشمیر
کیوں اڑا اتنا، کہ میرے دام میں ہے، اب اسیر
میرد لیکن بیسال پس روان مانند تیر
خوش را بر خاک از بالا دوپہا ریختہ

کوئی کہتا ہے تجھے : اب لادیسے تو کیا بعید
کس کے حق میں یہ سخن سجتا ہے، کہہ تو اے پلید
کوئی بولے ہے : لڑانے کو اسے کیجے خرید
در جہان ہمرنگ تو نامد شتر مرغے پدید
رنگ ایجاد جہاں تا حق تعالیٰ ریختہ

عالم و فاضل میں رہتا ہے یہ جھگڑا ہمدگر
میں مدلل یہ سخن، کہتا ہوں ان سے بحث کر
کوئی کہتا ہے شچر تجھ کو کوئی کہتا ہے خر
ہم شتر دندان و ہم شتر لبت این جانور
طرح نشخوارش ز چاوبدن بہر جا ریختہ

نمود و علاوہ آن — بہار عجم — کہ از مولفات عزیز، کہ از یاران فقیر آرزو
است ، نیز داخل کتاب خود نموده . اعتراضات آن بارده و غیر وارده کرده .
(ص ۶۰)

ناک کشمیری کی ہے خرطوم سی، ای ذوفنون
جو کوئی پوچھے نشان تجھ شکل کا، میں کیا کہوں
لب سے باہر تیرے دندان طمع کو، دیکھوں ہوں
بینیش خرطوم و دندانش چو پیل از لب برون
بر سر خود خاک زین رہ، پیل بسالا ریختہ

ناک تو، خرطوم سے ہاتھی کی، تیری کم نہیں
دیکھ کر تیرا تلون، بہ کہے وہ نازنین
پکڑے گا جو رو کا دامن اس سے گہہ تو آستین
ہست سودای مجسم، این سیہ روی لعین
پیسکرش استاد قدرت پیل آسا ریختہ

واہ کو تج کر چلا جب گھر میں اپنے تو کراہ
میری زلفوں کی طرح سے، اب ہمیشہ یا الہ
بد دعا، یوں تب تجھے دینے لگی، وہ رشک ماہ
ہم زبان و ہم دلش، ہم روی او باشد سیاہ
طرح ایجاد نوی این زشت سیما ریختہ

جب تو، مسجد میں اذان دیوے، باواز شدید
لے چہری بولے وہ، ملا کو کروں اس جا شہید
یار کا جو رو کے تیری، خواب ہووی نا پدید
چوں خروس بی محل، باید گلوی او برید
خون خود این خشک نی از شور بیجا ریختہ

عشق کی تپ سے، تری جو رو کا تن، رہتا تھا لفت
آخر شیشے میں ان نے، ڈال پیسے شش کہ ہفت
اور عارض بھی ہوئی تھی، جوشش سودا سے رفت
بہر دفع مادہ سودا، پی بیطار رفت
نسخہ حقیقہ پش بہر مداوا ریختہ

جن نے دیکھا ہے ترے دیوان کو، ای گندہ ذہن
ہے مصنف مرد اس ابیات کا، یارو! کہ زن
پوچھتا پھرتا ہے وہ، کشمیر سے لے تا دکن
سیفہ باید کرد از جلدش زبان را بی سخن
زانکہ او شیرازہ انشا و املا ریختہ

لوگ کہتے ہیں تجھے : دیوانہ ہے یہ نابکار
ہاتھ میں جس کے یہ بھڑوا دیکھتا ہے زلف یار
کچھ قبیلے میں نہیں ہے اس کے کوئی گلزار
روز و شب از غصہ میپیچد بخود مساند مار
زہر خود بر خویشتن از بس ز سودا ریختہ

آپ کو مت دیکھ دو نا اوروں سے اے بھڑوے پوچ
حق میں (سودا) کے ترے خامے سے اے خیلے کے قوچ
خیریت اس میں ہے، کر کشمیر کو جلدی سے کوچ
رنگ مہمل دستگاہی ریخت یا از بیت پوچ
بود ہرجا ریختہ گوئی دلش را ریختہ

(کلیات سودا نولکشور ۱۹۳۲ ع ص ۲۵۱ — ۲۵۲)

۲۵۶ - ندیم، ملا محمد صالح کشمیری

● تذکره نصرآبادی : ملا محمد صالح کشمیری ، خوش طبیعت است . با مرحوم غنی همطرح و هم آواز بوده ، الحال در حیانتست . شعرش اینست :

تو با لباس فنا ، دیر میری اندر فقر	برهنه را نبرد ، خواب زود در سرما
ذوق مردن بود اندک ، چوهوس بسیار است	خواب، کم رودد آنجا که ، مگس بسیار است (۱)
دارم ز دست داغ سمن سینه گلرخی	دل همچو لاله زار سفید و سیاه و سرخ (۱)

رباعی

آن رفت که دل بصوت بلبل بندند	مضمون خوشی بر صفت گل بندند
وا شد ره فوج غم ز کم یابی می	چون آب نهد رو بکمی پل بندند

تاریخ فوت کمال نام که رفیق او بود :

شد کمال از دهر و بی او دلکشا	نی نوای چنگ و نی بانگ نی است
سال تاریخ وفاتش شد رقم	هر کمال را زوالی از پی است (۱)

۸۱۰۲۲

(ص ۲۲)

● کلمات الشعرا : روزی فقیر (سرخوش) در اوائل مشق باو (ناصر علی)

گفت که : بعضی مردم میگویند که : مسوده اشعار ملا ندیم بدست ناصر علی افتاده آن را بنام خود میخواند ! . گفت : امتحان شاعر طرح غزل است ، بیائید ! باهم غزلی طرح کنیم . این غزل در پیش بود - آب ایستاده است ، آفتاب ایستاده است - اول فقیر در میان تافت و این مطلع بدیه گفت :

تن ز اشکم تا بگردن غرق آب ایستاده است	سر بروی او عیان همچون حباب ایستاده است
---------------------------------------	--

میان ناصر علی حسن مطلع رسانده جواب مدعیان با این عبارت ادا کرد:

اهل همت را نشاید تکیه بر بازوی کس	خیمه افلاک بسی چوب و طناب ایستاده است
-----------------------------------	---------------------------------------

(ص ۱۲۹)

● تاریخ اعظمی : ملا ندیمی از شعرای برجسته کشمیر است . اوائل بکسب فضائل اشتغال داشت ، باقتضای لطافت طبع در صحبت مولانا ذهنی (۱) رسیده و اشعار خود را گزرانیده : در اندک زمانی برگزیده ار باب این فن شد ؛

ملا مجد صالح نام داشت ، ولد خواجه علی پتوانی ساکن محله نوهته بود ، و ندیم تخلص میکرد . خوب گوی و بسیار گوی بود : از اشعار اوست :

باد بلا وزید ، چراغم فرو نشست
بر گشت ، در حریم دماغم فرو نشست
نم در فتیله بود ، چراغم فرو نشست
خار و گلی ، که خاست ز باغم فرو نشست

چمن آرائی گلزار ، ز خس نتوان کرد
سیر عنقا به پر و بال مگس نتوان کرد
سخن عشق تو ، پیش همه کس نتوان کرد
رو بسوی چمن ، از کنج قفس نتوان کرد
کله بنیاد (ندیم) از همه کس نتوان کرد

یکزبان و یکدل و یکرنگ ، میباید نشست
نیستم سلطان که بر اورنگ میباید نشست
لعل میباید شد و در سنگ میباید نشست
دورازین مردم ، بصد فرسنگ میباید نشست
غنچه سان در باغ بس دلتنگ میباید نشست

بلبل فراز شاخ گلستان کس نیم
دست طلب ، بدامن احسان کس نیم
با صد گرسنگی ، مگس خوان کس نیم
بسی آبرو ، در آرزوی نسان کس نیم
آشفته سر ، بحسرت سامان کس نیم
سر پنجه جسدل بگریبان کس نیم

طبع آزما ز دقت دیوان کس نیم
این گل چراغ غمگده تار کس مباد
در سینه بسی فغان دل غمخوار کس مباد

از آه سرد ، آتش داغم فرو نشست
گردی ز چار سوی ، ازین جست ، بر هوا
افسرده گشت بر مژه ، لذت جگر مرا
پامال دست بسرد خزان غم (ندیم)
داغ دل به ، ز مداوای هوس ، نتوان کرد
جذبه همتی ، از عشق طلب ، فی ز هوس
خاطری درد گزین باید ، و جانی غمگین
نغمه عیش ، ندارد اثر ناله درد
اختر بد که بود گردش گردون چه کند
پیش بابا دانش و فرهنگ ، میباید نشست
جای گرم خاک عاشق را که بز خاکتراست
ونسج میباید کشید و صبر میباید نمود
کار پردازان دنیا ، رهزن دین آمدند
گر گل مقصد شگفتن آرزو داری (ندیم)

پروانه گرد شمع شبستان کس نیم
پای هوس ، بدست قناعت ، شکسته ام
همت ، ز بس که کرد مدد ، در معاش من
از اشک و آه خشک و تری شد میسرم
بسی برگیم ، بهار هزاران شگفتگی است
دامان صلح کل برون آورده ام بدست
مشکل کشا ز دفتر فضل خودم (ندیم)
داغم نصیب سینه افسار کس مباد
بسی نغمه بلبل چمن از رونق اوفتد

این ابر، غنچه پرور گلزار کس مباد
این غم، نصیب دل افگار کس مباد
مسنت پذیر سایه دیوار کس مباد
در کار شرع هجر تو گفتار کس مباد

هر دو عالم گر خورد برهم، چه غم وارسته را
بسته میدارند آری از گیاه گلدسته را
تسلخی دارو طبیب افشاندارد خسته را
بی کلید، آری کسی نه کشود، قفل بسته را
از خرد باید بریدن، با جنون پیوسته را
عشق هم صحبت نخواهد با بلا ننشسته را

ز تازہ روی این باغ، خار گلریز است
بنغمه هر چمنی را هزار گلریز است
نسیم صبحدم، از تار تار گلریز است
که شاخ گل، ز نسیم بهار گلریز است
بجای اشک ز چشم خمار گلریز است

هرگز نگشت پرده در شب چراغ ما
دارد بصارت گهر شب چراغ ما
آوارگی کجاست که، گیرد سراغ ما
با هم نهد بهار و خزان رو بیباغ ما
هرگز خرام کج نموده است زاغ ما
فارغ نشین (ندیم) بکنج فراغ ما

چون هنر، مایه دار خویشتم
غنچه شاخسار خویشتم
آب و رنگ بهار خویشتم
شمع شبهای تار خویشتم
نغمه پرداز تار خویشتم
ورنه شمع مزار خویشتم

ببوی عقده وا کرد، آرزوهای خیالی را
ولایت پیشه معمور دستور است حالی را
که اندازند مستان از نظر مینای خالی را

داغ دلم، ز دیده پذیرفت آب و رنگ
صحت در آرزوی دل اهل درد مرد
گر خود در آفتاب قیامت طپد دلم
صد دل بدرد افکنند از هر سخن (ندیم)

نیست پروای کس از قید تعلق جسته را
یر سر مژگان من، شد لخت لخت دل گره
عشق دردم داد، از جان کاهیش، آگه نکرد
بی غم عشقت، کشاد کار دل، صورت نه بست
دانش و دیوانگی، هرگز نمیسازد بهم
عافیت را نیست ره، در بزم گاه ما (ندیم)

ز فیض دل، مژه اشکبار گلریز است
دلت ز هیچ نوا، وا نشد چو گل، ورنه
چه تار سبزه، در ایام گل، چه تار رباب
شگوفه نیست، که ریزد بخاک، از سرتیغ
بیاد کاکل مشکین (ندیم) در هر شب

پوشیده راز، بخت سیه داشت داغ ما
آرد بدست داغ دل آن دیده ور، که او
در جست و جوی ما، نه نهد مشفق قدم
بی غم نشاط در دل ما ره نیافته است
در حرف راست، خامه ما خامکار نیست
در تنگنای دل، همه مطلب میسر است

رونق افزای کار خویشتم
اشک شوقم گره بمژگانم
تازه دارم بگریه غنچه داغ
رخ بی فروختم ببزم کسی
سر زند ناله، از رگ جانم
زندگی روشنم نه کرد (ندیم)

سر زلفت، که بادل داد ربط، آشفته حالی را
غمت ویرانه دل را بدرد آباد چون گردد
دل از خون جگر، لبریز خواهم داشت، دره جاس

ز اظهار زیان چون سود بد خوابیست دم درکش
(ندیم) از بیت ابرویت غزلخوان غزالان است
در کشور توکل غمناک شاد باشد
اسرار غیب دانی حل کن اگر توانی
تا دل دم هوس را ، غارت کند نفس را
در سینه دل همه تن افروزد از دم من
از چشم فتنه بسارت صد جور یک اشارت
از نفس و خصلت او دل کن (ندیم) یک سو
سازد از ناله ، مرا فوج غم ، انگشت نما
آن زمان از دهن دوست دهد بوسی دست
دستی از تیغ شود شهره و دستی ز قلم
مهربسانی کندت شهره عالم چون مهر
حسن در موسم طفلی ز تو عالم افروخت
گر ازین دست (ندیم) از توزند دستان سر

که بازرگان نمیسازد عیان نقصان مالی را
که تضمین میکند اهل سخن مضمون عالی را
حاصل چو شد تحمل بیداد داد باشد
در سرنوشت خوانی باید سواد باشد
بر دزد خانه ، کس را کی اعتماد باشد
این جا چراغ روشن از روی باد باشد
آری برای غارت ترک اوستاد باشد
باور مکن که بد خو ، نیکو نهاد باشد
که سپهدار شود از علم انگشت نما
که وجود تو شود ، در عدم انگشت نما
ای خوش آن دست که شد از کرم انگشت نما
که بدلجوی موریت جم انگشت نما
آفتابی که شدی صبحدم انگشت نما
میتوان شد به حجاز و عجم انگشت نما

(ص ۱۵۲-۱۵۶)

- تذکره حسینی : زینت بخش محفل خوش تقریری ملا ندیم کشمیری ،
باغنی همطرح بود خوشگوست . ازوست : (یک شعر دارد ۳۵۵)
- مجمع النفائس : ندیم کشمیری خوش طبیعت بود . نصر آبادی او را
همطرح و هم آواز بلبل کشمیر یعنی ملا غنی گفته ، ازوست .
(دو بیت و یک تاریخ دارد الف ۲۸۹)
- گل رعنا : ندیم کشمیری خوش فکر بود . میرزا طاهر نصر آبادی او
را همطرح و هم آواز غنی کشمیری گفته . اشعار او بنظر رسیده الا همان قدر
که نصر آبادی میگیرد . ازان جمله است . (سه شعر دارد < ۱۰۴)
- صحف ابراهیم : مولانا ندیم کشمیری . در فن شعر قدرت تمام داشت
و با ملا طاهر غنی همطرح بود . از خوش طبعان مسلم الثبوت است .
(ب ۳۵۰)

● شمع انجمن : ندیم کشمیری ، همطرح غنی بود و مبرا از کبر و منی ،
(یک شعر دارد ص ۲۶۳) ازوست :

● حالت زار اهل کشمیر : در سال (۱۰۵۵ هـ) شاهجهان پادشاه در کشمیر فروکش بود ، ملا ندیم قصیده گذرانید که دزان زبونی احوال اهل کشمیر — که از مظالم کارکنان شاهی به افلاس و نکبت رسیده بودند — بیان کرد . پادشاه از شنیدن این قصیده ملتفت شد و رعایت بسیار بر اهل کشمیر فرمود . این چند بیت ازانست :

شاه کیخسرو سریر و خسرو خاتان کلاه
اهل کشمیرند ، در دیوان عدالت داد خواه
آن جفا جوی که ، کوهی را بدل ناداده گاه
بخت این بیچارگان چون روی ظلم او سیاه
حال این جمع ، از شکنج نامه ، در یابد نگاه
وین دگر ، در پیچ و تاب افتاده ، چون از شعله گاه
از زمین ، مشکل که بیرون سرکشد ، برگ گیاه
میکنند هر سو به بیم سیم و زر بیرون نگاه
آمدند ، از زعفران در گریه ، جمع بی گناه
نی به نیشاپور و بلخ آن شد نه در مرو و فراه
این زمان ، بتخانه برپا شد ، بجای خانقاه
داورا ! برگو که این جمع از الم یابد نجاه
(ادبی دنیا کشمیر نمبر ص ۲۹)

چیت آنکس بستن و آویختن فرمود شاه
سرورا ! دانش پژوها ! داورا ! دین پرورا !
آن ستم کیشی که ، گاهی را عوض بگرفته کوه
دیده این بیدلان چون چشم لطف او سفید
عجز این قوم ، از رقوم خامه ، بر خواند خرد
آن یکی ، در بند محنت ماند ، چون یونس سجوت
در چمن نارد که بالا رو نهد ، شاخ درخت
دست بردی شد چنان برپا ، که نرگس هم بیباغ
زعفران ، گویند : خندان سازد اندهناک را
زیر دست آزاریسی ، ظاهر که در کشمیر شد
پیش ازین ، مسجد بنای شد ، بجای بتکده
عدل را فرما که : این قوم از بلا گردد خلاص

۲۵۷- نسبتی ، هلا نسبتی تپانیمیری

● شاهجهان نامه : که (۱) نسبت به سخن برگزیده و باهل معنی منسوب گردیده . از مهر و محبت بهره اندوز است و جمله درد و سراپا سوز . سخنانش نمکین و شور انگیز است و گفتارش هوش فریب و دلآویز . رسائی بر طبع سحر پردازش مفتون ، و یکتائی از کمال تفرد فکر سدره پردازش

ممنون : خاکساری را از خاک برداشته و در گذشتگی از خانه بدوشان گذشته ؛ در وقت آمدن از لاهور در سال هزار و شصت و دو (۱۰۶۲ هـ) بنده چون به تھانیسر رسید ، بتکیه آن نمد پوش رفت ، حالی قالی فرستاد و خود نیز مانند مصرع به بی تکلیفی تمام در رسید ، و چون معنی بلند بر زمین سخن نشست و معنی خاک نهادی را باز نمود . این خاکسار نیز درین معنی تتبع او نموده خاک نشینی بر گزید . ظاهر شده که شیوه آن صاحب باطن همین بوده . گرمی بسیار نمود و چون یاران سوخته برشته گرم جوشیده ، آنگه لختی از اشعار آبدار خود را ، برقت تمام خواند و سخنان تر را گریه آلود ساخت .

دران ایام مثنوی در برابر — مخزن اسرار — در میان داشت ، برخی ازان بر زبان آورد . لالی سخنان در سفینه دلها بطریق یادگار درج نموده . شعر را بسیار بدرد و سوز میخواند و در اثنای خواندن شعر مژه تر میکند . همیشه آئینه وار آن روشن ضمیر نمد میپوشد و بلباس اهل دنیا تن در نمیدهد . برخی از لطائف اشعارش درین صحیفه ثبت افتاده .

<p>کس نداند که ، گل چه خو دارد (۱) خون ناحق گشته ، آخر دامن صحرا گرفت گرسنه چشمی چشم مرا ، تماشا کن دگر چه باید برخیز فتنه بالا کن مستی و فتنه در سر بر خیز و قتل ما کن به پروانه ، پروانه مینویسم کتابت به دیوانه مینویسم سفر چه داند عنقا ، ز آشیانه خویش نشسته ام چو کمان ، روز و شب بخانه خویش (۲) نمیدانم ، محبت بر کجا زد (۱) همان یک تیشه آخر بجای زد (۱) (ص ۲۱۲-۲۱۳)</p>	<p>بلبلان هم ، مزاج دان نشدند لاله است ، از قتلگاه کوهکن ، در بیستون بگیر پرده ز رخسار و چشم بالا کن دوزلف داری و خال و خط و کرشمه و ناز اینک خدنگ مژگان اینک کمان ابرو ز سوز دل ، افسانه مینویسم بدل مینویسم ، چه خواهی نوشتن برون نیامده ام هیچ گه ، ز خانه خویش نمیپریم ز پر و بسال عاریت ، چون تیر بسر زد ، یا بدل زد ، یا بپا زد ز اول سعی بیجا کرد فرهاد</p>
--	--

۱- نصرآبادی دارد .

۲- رک : تحت کلمات الشعرا .

● تذکره نصرآبادی : نسبتی تھانیسری ، که از اعمال لاهور است . وقتی که ظفر خان صاحب صوبه کشمیر بود توجه باو داشت ؛ دران اوقات فوت شد . گویا صاحب جذبه و حال بوده ؛ عزیز می‌گفت ؛ که بسر قبر او که جای بکیفیتی است وارد شدیم ، چند کس از مریدان او بر سر قبرش مجاورند و اعتقاد عظیمی باو دارند . شعرش این است :

نقش پای او ، زمین را گل بدامان میکند سایه را ، نخل قدش ، سرو خرامان میکند
(سه شعر دیگر دارد ۲۲۸)

● کلمات الشعرا : نسبتی تھانیسری ، شاعر پخته بود بطرز قدیم حرف میزد . در زبان هندی — نس بتی — یعنی ماه تخلص میکرد . این چند بیت انتخابی اوست :

جدا زما ، دل مارا بزیر خاک کنید باین ستم زده ، در یک مزار نتوان شد
در پرده خاک ، نغمه ها ، هست بسی انگه شنوی که گوش بر خاک نهی
سینه روزن چه کنی ، چون زبرم خواهی رفت گرتو همسایه ، شوی ، رخنه بدیوارخوش است (۱)
هم ز دل دزدیده صبر ، و هم دل دیوانه را دزد دانا ، میکشد اول چراغ خانه را

شاهزاده دارا شکوه وقتی که او را طلب داشته ، این دو بیت نوشته :

نه کرده ام سفری هیچگه ، زخانه خویش برون نیامده عنقا ، ز آشیانه خویش
نمیپریم به پروبال عاریت ، چون تیر نشسته ام چو کمان ، روز و شب بخانه خویش

این بیت او بسیار شهرت دارد :

(نسبتی) دل بدرد معتبر است لاله بسا داغ ، آبرو دارد
(ص ۱۸۵)

● مجمع النفاث : مولانا نسبتی از قصبه تھانیسر است که معبد عمده هندوان و پنج منزلی طرف لاهور است از دارالخلافه شاهجهان آباد دهلی ،

برادر زاده او، که عشرت تخلص میکرد، با فقیر آشنا بود. میگفت که: مولانا از سادات است و پدرش از ولایت آمده در قصبه مذکور نوطن اختیار نموده.

بالجمله دیوان او را تمام مطالعه کردم قریب پانزده شانزده هزار بیت خواهد بود. خیلی بدرد و مزه حرف میزند. مجد صالح کنبو در — عمل صالح — که نام — شاهجهان نامه — اوست، مینویسد که:

با ملا نسبتی اتفاق ملاقات افتاده، در بیرون قصبه مسطور تکیه بسیار رفته و شسته داشت. و هرگاه شعر میخواند آب چشم میگردانید.

بهر حال فقیر آرزو خیلی معتقد سخن و طرز سخن اوست، و اعتقاد دارد که در کلام دیگری این قدر سخن درد نباشد. و تلاش معنی های تازه دارد که پسند متاخران هند بود. و آنچه صاحب — کلمات الشعرا — نوشته که: شعر بطرز قدما میگوید! اصلی ندارد.

بیست سال پیش ازین دیوانش را ورق ورق گشتم سه صد بیت تخمینا انتخاب زده بر کاغذی نوشته بودم: شاه مبارک آبرو تخلص، که هم قرابتی و هم شاگرد فقیر آرزو بود، و در فن ریخته گوئی استاد بی مثل است، از من برده بود. بسبب وفات آن مرحوم آن پاره کاغذها بمن نرسید. بسیار قاسف دست میداد. اتفاق بعد پانزده سال بسعی شیخ مبارک محی الدین — که خمیر مایه نوشتن این تذکره اوست — همان منتخب بدست آورد و از آنجا اشعارش نوشته شد. راستی آنکه طرز و طور نسبتی تازه نیست، مطابق استادان دیگر نیز داشته اند، لیکن این قدر اشعار بامزه هیچکس ندارد: ازوست:

سراغ ما، ز تذران باغ، بر غلط است	ز بلبلان قفس، پرس راه خانه ما
سرخ است بی دست تو، از خون شهیدان	در خون، مگر آمیخته ای، رنگ حنا را

تدبیر شما کرد، گرفتار محبت
 فی وعده فی امید، تو خود گو! جواب چیست
 چون طلا، میکنند دل شکنان
 نام ایمان نمیتوانم برد
 (نسبتی) بهر خدا، با و اعظم گو که: نیست
 (نسبتی) قاصد تهی دست از برش آمدولی
 ما تماشای، و دایر را ازین سر کوچه، راه
 مردم و دست هوس بر سر کار است مرا
 دل گرفتار، و یار بسی پروا
 دل، و صد آرزوی خام، در او
 بر نمیخیزد و نمیخیزد
 این روش وضع کجارسم کجا طرز کجا است
 گفتیم دعا، و داد دشنام
 در نسخه (نسبتی) است، یک نام
 بقامت دل تنگم، بریده است، مگر
 چشم خراب آن رو، دل مبتلای آن زلف
 زان کاکل پریشان، شد (نسبتی) بهر سو
 کاروان رفته است، و میگیریم
 من عاشق زار و یار معشوق
 رحم نباید ترا و نیست ترا
 موسم آن دهان و آن کمرست
 تشنه تسبیح آبدار تو ام
 بگفتا: خون تو فردا بریزم
 هر شبی با من، جفای پاسبانت میرود
 آنچه که داشتم بدل، در دل خویش میبرم
 میکنم، سخت یاد او، امروز
 دل من (نسبتی) بسادا دران زلف
 تدبیر هست، روز سیاه فراق را
 هزار عمر، بکارم شد و هزاران پا
 فی زیستن بکامی، فی مردن تمامی
 مردیم و بود در دل حرفی، که با تو گوئیم

ای دیده و دل، بنده شوم رای شما را
 پرسند گر ز ما، سبب انتظار ما
 برفسوگر، دهند شیشه ما
 خانه در زلف کافر است مرا
 سودی، از پند پدر مجنون مادر زاد را
 گوش از دشنام او پر، دل پر از پیغام ما
 زود بر بندید یاران! رخنه دیوار را
 میکشد جانب من، گوشه دامانش را
 این همان کوچه، من همان رسوا
 یار چندین قریب، و من تنها
 این غباری بدل نبشته ما
 من پریشانم و او شانه زنده گیسو را
 یعنی که شنیده ام دعا را
 عنقا و وصال و کیمیا را
 کسی که، دوخته است، این قبای تنگ مرا
 عیسی بدین عیسی، موسی بدین موسی
 یک جمع بی دل و دین، یک قوم بی سرو پا
 بسار در گل فتساده است مرا
 بسا شاه چه نسبتی گدا را
 باید ای مه وفا نیست ترا
 باید این هر دوتا، و نیست ترا
 کرده ام، ترک آب خوردن را
 السهی! زنده داری تا بفردا
 میکنم فریاد شبها تا خبر گردد ترا
 گفته نگشت پیش او، وقت وفات، از حیا
 غالباً یاد کرده است مرا
 نه در خانه نه در ویرانه بسادا
 نتوان علاج کرد، سیه روز وصل را
 هنوز صید زبونم شکار گاه ترا
 رنج تمام دارد، این نیم جانی ما
 در خاک رفت با ما، روز نهانی ما

خواهیم ، بر در تو ای بیوفا ، بمیریم
 خون ما را هست پرسشهای گوناگون بحشر
 بحیرتم که ، چو فردا کنند ، از تو سوال
 گذشت عمری و بیگانه است یار همان
 فموده وعده قتل ، در چشم او ، لیکن
 دو گام رفتن و باز آمدن ، بران سر کو
 صدای تیشه ، که بر سنگ میخورد ، دگر است
 می باقی و مساهتاب باقیست
 مدعی را ، که زهر بساید داد
 چون شعله بر افروخته و گرم شراب است
 ای آنکه ، کشیدی ز دلم ، تیر ستم را
 دل ، نمیگویم سرای کاروان آرزو است
 یکی ناله دارد ، یکی آه سرد
 از بسکه لاله رسته ز خاک مزار او
 با این همه جور کز تو دیدم
 دل ز دستم بخواب برد شبی
 تا رفتن ما ، از سر کوی تو ، بنا کام
 کسی ، جانب ما ، ندارد نگاه
 زلف همسر دراز میخواهد
 گام کم کم بزن ، شتاب مرو
 از گریبان ما ، چه میپرسی
 میتوان بست ، رخنه دیوار
 هر کجا هست چشمه شیرین
 ما بیای خود آمدیم ، بدم
 فی گوشه چشم و نی نگاهی
 زخمها دارد تفاوت در میان
 بر سر آشنائی آن شوخ
 قیمت عاشقی ، چه میپرسی
 شب وصل است ، یا روز قیامت
 امشب ، آهسته گو ، حکایت وصل
 وقت تلافی رسید ، بخیه بزن زخم را

این آرزوی مردن ، بیمار کرد ما را
 (نسبتی) خواهد برون آورد فردا رنگها
 دران زمان چه کنی ، عذر بسی وفائی را
 هنوز اول روز است آشنائی را
 چه اعتبار توان کرد ، قول مستان را
 بقدر طاقت خود ، این سفر بس است مرا
 خبر بگیر که ، آواز تیشه و جگر است
 ما را ، بتو صد حساب ، باقیست
 باده نساب میدهی ، ستم است
 زان شوخ پیرسید که : مهمان که بوده است
 بایست نگه کرد ، که پیکان که بوده است
 عاشقی را منزل است و دوستی را خانه است
 دران کوچه ، غوغای بسیار هست
 بر تربت شهید تو ، جای چراغ نیست
 گر شکوه کند کسی ، گنه نیست
 آنچه در خواب رفت ، نتوان یافت
 بسیار مکن جور که ، بسیار نمازنده است
 دل و دیده هم (نسبتی) سوی اوست
 چه توان کرد ، راه بسیار است
 در رهت ، داد خواه بسیار است
 بخیه در بخیه ، چاک در چاک است
 دیده انتظار ، نتوان بست
 یادگاری ز خون فرهاد است
 گر نگیرد ، گناه صیاد است
 امروز تغافل بلند است
 ورنه ، کار نشتر و پیکان یکیست
 زخم را زخم درکنار گرفت
 عاشقی صد زیان ، یک سود است
 بمن ای آسمان امشب ، چه غوغاست
 (نسبتی!) بخت خفته ، بیدار است
 موسم چاک دل است چاک گریبان گذشت

چون نهی پا بر سرم گوی نیاز
 وصل، گویا برخلاف مدعاست
 بگو، نرخ متافت چیست آخر
 بهار رفت و ز دیوانگی ندانستم
 سخت میترسم که، من بسیار میخواهم ترا
 من میرم و بسوالهوس نمیرد
 (نسبتی) کیستی؟ نمیدانم
 (نسبتی) ما بی نوایان، کافران مفلسیم
 تو گفته که: بیا (نسبتی) ! و حیرانم
 چو دید بر سر ره اوفتاد خونم، گفت:
 باز خواهد که، جنگ تازه کند
 یا غم دوست، یا غم دشمن
 دید چون دود دلم، بر سر ره گفت بناز:
 یار را، از چشم مردم پاسبانی لازم است
 چه داند زاهد ما، خوبی بت
 آنکه، خوب آفرید روی ترا
 ساخت بهر دلم، بلای چند
 زخمهای مرا، همه بستند
 هر چند که، آشنا نه تو
 آشنا نیست، دشمن است، آنکس
 میبری دل، ولی نمیدانسی!
 آفریدت خدا، چنین بسی مهر
 جمله بد خویند، و آن مه، از بتان
 دانم که، خدا روا ندارد
 شب وصلت، شب دگرگون است
 میکشد لیک، بناسلوب نمیریزد خون
 از دوست مگو سخن، که در بزم
 فتنه را فتنه که کرد است، و بلا را که بلا
 آرزوی وصل شیرین، دشمن جان است و بس
 امروز، که پشت آمد، آیا
 هر سنگ جفای که، زدی بر دل محزون

این سر کو خاکسار ما نرفت
 آمدی و، انتظار ما نرفت
 تبسم چند و شکر خند، چند است
 کدام باغ و، کدامین چمن، کدام گل است
 آرزو خوب است، اما اینقدرها، خوب نیست
 اینسها گل امتیاز عشق است
 نه ترا نام و، نی ترا ننگ است
 گریکی را، بت میسر میشود، ز نار نیست
 ز بیدلان تو، بسیار کس، باین نامست
 که بود، کین سرکوی مرا، چمن کرده است
 آشتی را، بهمانه ساخته است
 هیچ کس، در زمانه بی غم نیست
 اندرین کوچه مگر سوخته را وطن است
 هر کجا عشق است، آنجا بدگمانی لازم است
 کسی داند که، در میخانه رفت است
 خوب رو کرد، لیک بد خو ساخت
 آنکه، آن چشم ساخت ابرو ساخت
 لیک کس، چشم انتظار نه بست
 دل را بدل آشنائی هست
 آشنا گشته و جدا گشته است
 که در آئین دلربائی، چیست
 بنده را دخل، در خدائی چیست
 هست بدخو، لیک بد خوئی نکوست
 خون میریزی تو، بسی روایت
 یک شب وصل و صد بشب خون است
 گشت معلوم که، این قاتل نا استاد است
 بیگانگی و آشنا، نشته است
 یار را حاجت تعلیم بد آموزان نیست
 کوهکن را، احتیاج خصمی پرویز نیست
 فتراک تو، خالی از شکار است
 امروز همان سنگ، مرا سنگ مزار است

که در پهلو هم نشینم نشسته است
 چند مشکل حل شده است و چند مشکل مانده است
 خائنه دوستی خراب شده است
 نیمه خون و نیمه داغ است
 عالمی روز و کور شب کور است
 بعد گل گشتن، نمیدانم چه گل خواهد شگفت
 هر کرا، چشم نیست، معذوز است
 دل ما گرم، و آه ما سرد است
 کردن خون، مگر هنر بوده است
 دل نادان، چه بی خبر بوده است
 آن طرف هم، نماز باید کرد
 یعقوب در معامله انباز ما نشد
 گویا، در آه و ناله بلبل، اثر نماند
 اول صفحه فال من دارد
 فرصت انتخاب میباید
 دلبران را عتاب میباید
 از سر کوی یسار، میآید
 تو بگو! دل چه کار میآید
 نیست چندانی تفاوت، یک نفر کم میشود
 سال دیگر، بهار خواهد کرد
 از گریبان ما، برون آمد
 کار این غنچه، این بهار نشد
 گفته آید، کس اعتبار کند
 راه و رسم بهانه، بر خیزد
 نیم جان ماند، نیم جان بردند
 مفت بردند، رانگان بردند
 وقت بیداد پاسبان آمد
 تا بدروازه میتوان آمد
 تا شمع فیروززی، پروانه نمیآید
 دیری است که، از وادی، دیوانه نمیآید
 در خانه باین غوغا، بیگانه نمیآید

مزن تیر پهلو گذارم به پهلو
 چند عمرم، با سر زلفش بسر رفت و هنوز
 دید هر کس دل خرابم، گفت:
 دل ما، همچو لاله باغ است
 بازی روز، شب نمیدانند
 دیده ام در غنچه چندین جفای باغبان
 منکر حسن را، مگو چیزی
 از چه بیماری است این که، مدام
 میکنند خون خلسق و مینازد
 رفت از کف، مرا نکرد خبر
 کمه خود نیست ابروش، لیکن
 بسی زحمت شریک، خریدیم یوسفی
 امسال گل، در آمدن اقبال میکند
 نامه قتل بیدلان وا کن
 گله بسیار هست، در دل تنگ
 صرفه هر چند نیست، میگویم
 هر بلا بر کسی که، میآید
 من ازین دل ندیدم آسایش
 عاشق بسیاری، گرم خواهی، بکش!
 گل داغم که، وا نشد امسال
 هر سری، کز غمت بجیبی رفت
 سال دیگر، مگر کشاید دل
 آن قدر جور کن که، گر خواهی
 گر چنین بسی بهانه، جنگ کنی
 فیم دل، جمعی از میان بردند
 قیمت دل، نداده اند بما
 باز شب شد، ز کوچه باید رفت
 فروم از درت بسنومیدی
 تا یار نمیآید، بیگانه نمیآید
 در شهر نه آشوبی، در کوچه نه فریادی
 یار آمد و از دلها، فریاد و فغان برخاست

آرزومند ، زخم دیگر ، بود
از تو فسا کام میروم ، گفتم
خاموش می شوم ، که پرسد : ترا چه شد؟
گرچه کردیم ضبط گریه ، ولی
بسکه بدنم او شدم هرجا
زخمست بر آن جگر ، که چاکش
ای که ! دامن میزنی از ناز ، بر شمع سحر
زلف است و چشم و قامت و رخسار (نسبتی)
ساقی ناز مست من ! گر تو شراب میخوری
دو زلفش را دگر ، با هم مپیچید
برامیدی ، زنده میباشم ، درین نخچیرگاه
(نسبتی) مکتوب را تا بر زمین افکنده ام
میروود روزگار و کارم خام
وقت رفتن ، خیر بادی هم نگفت
رفتم از جای خویش و یار آمد
دام برچین که طرز دانستیم
یا برون آمد از سر آن کسوی
بعد مرگم اینقدر دانم که خواهی گفت : حیف
از بسکه حدیث من پر درد بود ، با او
یارب ز فریب است این یا هست ز روی مهر
مگو طوطی بشکر آشنا شد
دل اغیار هم ، ای مه ! میسازار
نو بهار آمد و خزان بگذشت
دل سخت ترا اگر بیند
آن پر پرو غالباً بر صورت خود عاشق است
فهمت درد دل را ، گریه های زار ، پیدا شد
دیوانه ایم ما را ، زنجیر میتوان کرد
نی نگه کردم ، نه جان دارم ، نه گفتم درددل
در ابتدای وصلش ، هجرم گرفت دامن
باین بسی طاقتی دستی ، باین پاکیزگی دامن
یا مرا از بزم او یا غیر را ، بیرون کنید

آنکه تحسین دست و خنجر کرد
شکوه ها را بس خاک نتوان برد
شاید خموشیم ، سبب گفت و گو شود
دو سه اشک از مژه ، فرو افتاد
هیچ جا نسام من نمیگیرد
امید رفوی یار دارد
باش ! تا بال و پر پروانه ، خاکستر شود
این چند فتنه اند که ، در یک زمانه اند
خون دل مرا بخور ، باده خیار میکند
بلائی چند را ، یکجا مبنید
یار ، میگویند : گاهی صید لاغر میکشد
همچو مرغ نیم بسمل خود بخود پر میزند
دامن روزگار من مکشید
خاطر بلبل ز گل رنجیده مانند
دام بر چیدم و ، شکار آمد
وحشی مسا ، شکار مسا نشود
چکنم دل بیرون نمیآید
تا کنم با او وفا ، عمرش وفاداری نکرد
احوال مرا ، قاصد میگوید و میگرید
کان شوخ سوی خویشم میخواند و میخندد
بگو ! شکر چنین شیرین چرا شد
نخواهم ، کز تو کس ، آزرده باشد
رنگ بر روی مسا نمیآید
زهره سنگ آب میگردد
آئه میبیند و از دور آهی میکشد
نم از چشم قرم در هر در و دیوار پیدا شد
در اول بهاران ، تدبیر میتوان کرد
کارها در پیش بود و ، از قفا دشمن رسید
چون بلبل که او را ، کس در بهار گیرد
تو خود انصاف دستم ده که چون در آستین باشد
یا میان ما و او ، دیوار میباید کشید

آنکس که ، ز کسوی یار خیزه
 (نسبتی) باده بر یاد لب او ، نزدیم
 طلبگاری که ، قدر کشتگان عشق میداند
 مارا چو خس و خار ، معین وطنی نیست
 جهان خراب شد ای شوخ! عاشق خود را
 ز در آمده آن شوخ ، و بیم اغیار است
 میروم پیش تا چه پیش آید
 پیش ما آمد ، آنچه ما کردیم
 بلبل ، امسال بر گرد گلستان ، پر نزد
 دل بردی و ما ناله نکردیم و ، ز هر سو
 خاک سرکوی تو ، ز خون ، برگ گلی شد
 هر چند ، شرم مانع نظاره ام ، شود
 یار در بزم است بر بیگانه در بستن خوش است
 نیست گویا در سر من ، سر نوشت دوستی
 پرسید ز من یار که : احوال تو چون است ؟
 تو عاشق بکش ! غم مخور ، جان من
 کار پروانه ، کار آسان نیست
 بلبل ز باغ ، سوی تو ، پرواز میکند
 با یار بگوئید که : اسراف حرام است
 از دست تو بدخوی ، کتابت نستاند
 رازی که ز دل تنگی ما در دل تنگ است
 از پی او مرو ، که آن بسی رحم
 صید کرده ز پیش میآید
 از همه ، من ترا پسندیدم
 کنسون عاشقی گویا ، بر افتاد
 راه اندر دل شیرین ستمگار نکرد
 خار خار ناوک مژگان ، آن ابرو کمان
 آه از نفس سرد ، تذر وان گرفتار
 پیکان تیر او را ، گفتم ز دل بر آرم
 پری خوان را بخوانید ، ای عزیزا
 صیاد ، ز من خبر ندارد

انصاف بسده ، کجا نشیند
 فصل گل بر من و تو ، خنده زنان میگذرد
 مراد هر دو کون از مشهد پروانه میخواهد
 بر هر سر خاکی که فتادیم ، وطن شد
 بگو که : یک مژه از گریه چشم تر بندد
 رقیب کو که بر آید برون و در بندد
 با من آن بیوفا چه پیش آید
 باری آن شوخ را ، چه پیش آید
 گل شگفت ، اما ز دل تنگی ، کسی بر سر نزد
 فریاد بر آمد که : کسی دل ز کسی برد!
 معلوم شد از پای کسی ، خار بر آمد
 بسی یک دو دیدن پس مژگان نمیشود
 شمع روشن میکنی ، پرواز پیدا میشود
 آشنا میجویم و بیگانه پیدا میشود
 تا حال برو عرض کنم ، حال دگر شد
 اگر من گذشتم ، بقای تو بساد
 بلبلان فکر سوختن بسکنید
 این خون گرفته مرغ ، چه انداز میکند
 صد خون کند آن غمزه و یک جام نگیرد
 تا قاصد ما ، تحفه دشنام نگیرد
 باغچه بسگوئید که ، با باده بگوید
 نگاهی ، بر قفا نمیداند
 صید نا کرده در قفا دارد
 این ، غلط وقت انتخاب افتاد
 هزاران عید و یک قربان ندارد
 کوه کن ، تیشه بکف داشت ، ولی کار نکرد
 سرکشید از سینه ، اما از دلم بیرون نرفت
 گلپای چمن ، ایمن ازین باد خزان باد
 تا جان برون نیاید از دل برون نیاید
 پریرویان مرا دیوانه کردند
 کین صید ، دل و جگر ندارد

از بسکه بوی درد دل آید ، ز نامه ام
 کشت و بر خاکم فگند و صید فتراکم نکرد
 باور نمیشود که ، گهسی این دل خراب
 از دولت این زلف پریشان تو ، یک روز
 فدانم ، چیستان زلف او ، چیست
 گاه در جان منجلی ، گه در دل و گه در جگر
 روان شد محمل لیلای و مجنون بادل سوزان
 هزار شکر که ، بالی بکام دل نزدیم
 زین گلستان ، غنچه پژمرده دارم ، در بغل
 ای بیوفا! چه گویم نا گفته به حکایت
 ما داده ایم دل را ، از ما اگر بررسی
 حدیث وصل ، حدیث خوش است ، باید کرد
 دلبر و! دل شکن و! فتنه و! خونخواره و! مست!
 چنین روی نکورا ، این چنین خوی بدی یارب!
 زدهشت ، از تماشای رخ تو ، باز میانم
 چو اسباب سفر ، از بهر غربت بار میکردم
 پیش از آن گل ، روم بباغ ، که زود
 شد شام و ندیدم رخ تو ، آه ندیدم!
 از بسکه مرا قوت فریاد نمانده است
 خواهی بسوز ، خواه بکش ، خواه زنده کن
 بدل مینویسم ، چه خسوا هم نوشتن
 سال گذشته ، بوی تو دیوانه کرده بود
 در صیدگاه چشم سیاهی ، نشسته ایم
 چون جان بر لب آمده ، در کوی انتظار
 بی تو ، صدها بدلم ، آرزوی مرگ رسید
 پاره دل بر جگر ، لخت جگر ، بر روی دل
 شبها بسر کسوی تو ، بر بوی تو ، آیم
 گریار شود بخت ، تو بر خاک من ، آئی
 گله مزاج خود را ، بکدام فصل گویم
 هر دم از ناز میکشی ، چه کنم
 منکه بدیده ام گهسی ، وصل تو جز بخواب نیست

زان پیشتر که ، نامه بخوانند بو کنند
 این غبار اندر دلم ، از دست قاتل ماند ماند
 معمور بوده است که ، ویرانه کرده اند
 یک جا ، نه نشستیم ، بجمعیت خاطر
 نه زنجیر است ، و فی دام است ، و فی مار
 زخم به شد ، تونهان درد دل ، چوپیکانی هنوز
 جدا از کاروان افتاد ، چون از کاروان آتش
 گذشت عمر ، درین کهنه آشیانه خویش
 دیگران گل ، من دل آزرده دارم ، در بغل
 این دشمنی و آخر و آن دوستی اول
 جان دادن است آسان ، دل دادن است مشکل
 اگر چه ، ما همه حرف محال میگوئیم
 بشنوی شوخ! که این جمله ترا میگوئیم
 برویت میشوم حیران ، چو در خوی تو میبینم
 بسوی من مبین هرگز ، چو در روی تو میبینم
 غریبانه نگه ، بر آن در و دیوار میکردم
 خبر خسوش ، بباغبان گویم
 فردا نکنم عید که شب ، ماه ندیدم
 آمد ز تو جان بر لب و لب باز نکردم
 پیش تو همچو شمع بپا ایستاده ام
 کتابت بدیوانه مینویسم
 امسال گل ، ز بیم همین ، بو نکرده ایم
 امیدوار تیر نگاهی ، نشسته ایم
 موقوف نیم جنبش آهی ، نشسته ایم
 رفتم و گریه بر خاک شهیدان کردم
 پاره های دوختم ، اما پریشان دوختم
 دنباله دل گیرم و در کسوی تو آیم
 آن رفت که ، بر خیزم و در کوی تو آیم
 نه خزان بود موافق ، نه هوای تو بهارم
 کشته را ، باز میکشی ، چه کنم
 روز وصال را کنون ، خواب خیال میکنم

نه سوز عشق، نه غوغای غم، نه شور جنون
 نی ترا من شمع و نی سرو چمن فهمیده ام
 بعد عمری یافتم، یک دم مجال گفتگو
 ز بی دماغی شب، صبحدم بباغ شدیم
 قیمت زلف دین و دل کردم
 مرا چون دید، جان در تن ندارم
 شوخی و دل فریبی و خوبی، گناه کیست؟
 بغریبان شهر او، چو رسی
 تا آب بهم رسد، عزیزان
 تا گل بباغ میرسد، ای عندلیب باغ!
 چه بری تو نام دشمن، بیبهاغه شکایت
 غم دل نیست مازا، رحم بررنج تو میآید
 بیاید، نیاید، چه داند کسی؟
 (نسبتی) چشم و دل، بلای من اند
 میگذارم دل دران کو، چون بغربت میروم
 گر نیاید، در دل ما بینوایان، رای او
 تو میآی ز گلشن، من ازان کوی
 تو داری عطر گل، من نکبت او
 قرا چشم و مرا چشمی است، لیکن
 یک گره گر ز زلف، وا گردد
 داند دو چشم شوخش، راز نهان ابرو
 مستی و فتنه در سر، برخیز و قتل ما کن
 گوید سخن بایمان ز انسان که در نیابد
 (نسبتی!) قاتل باین خوب میباشد، ببین
 مارا ز بخت خویش، گمان این قدر نبود
 ای که! از خون شهیدان، جامه گلگون کرده
 غارت ما کرده ای قاتل نا کرده خون
 چه نادانسته خنجر میزنی، رحمی بر آن بازو
 هر چه داری ز کف بده، لیکن
 بفسردای دگر افتاد، وصلش
 دلبر و شوخ و شنگ و شیرین لب

بهار آمد و من بی دماغ میگردم
 کس نفهمیده است آن چیزی که، من فهمیده ام
 تا بگویم چیست حال، گفت: من فهمیده ام
 دماغ تا برسانیم، بی دماغ شدیم
 نیست هر چند سود سودا کن
 پشیمان شد ز کشتن قاتل من
 ای آنکه جرم عشق نوشتی، گناه کیست؟
 (نسبتی) را سلام من برسان
 بر آتش ما، ز نسید روغن
 فرصت غنیمت است، سر انجام ناله کن
 گله گر مراد داری، گله کن، ولی ز ما کن
 تردد کردن و دل بردن و آخر رها کردن
 چو نو پر، برون رفت، از آشیان
 خبثت یاران نمیتوان کردن
 بعد من تا چند روزی گرم دارد جای من
 و بر بیاید، منزل او، خانه او، جای او
 تو خود را بو بکن انگه مرا بو
 تو بوی سنبل و من بوی گیسو
 تو آهو بینی و من چشم آهو
 صد گره میزنی تو، در ابرو
 گوید بغمزه مردم، حرف از زبان ابرو
 اینک خدنگ مژگان! اینک کمان ابرو
 مژگان حدیث مژگان، ابرو زبان ابرو
 دست خون آلوده او، دامن رنگین او
 هر چند دیر آمده زود کرده
 تا کنی یک جام رنگین، این همه خون کرده
 دست پر خون، تیغ پر خون، جامه پر خون کرده
 تو جای، امتحان دست و خنجر کرده یا نه
 دامن دوست را، ز دست مده
 قیامت گشته و، و فردا نگشته
 همه هستی، دگر چه میخواهی

دل را بهای سهل نهادی و نرخ کم
چه حالت است، ندانم که صید را، از دام
کشتنم چیز تو کس نمیداند
بر کشتگان گذشتی و کردی کرشمه
فدای شوخی و رعنا و ناز
یسا رب! سر کوچه که، باشد
تو اگر دماغ داری، دل (نسبتی) بکن تو
امروز قدح نوش که، فرداست نه امروز
من ز دل خویش، بجان آمدم
مهت گفتم، ز رخ برقع فگندی

معلوم میشود که، خریدار نیستی
بنام سردهی و پا و دست نکشای
قاتل من توی، گسواه توی
این تازه گل بتسربت پاک که ریختی
سرت گردهم! ادای چند داری
این راه که، دیر میشود طی
به ازین نچیده باشی، گل باغ آشنای
حشری و چسافی و سواد و جوانی
کاش! دل من دگری داشتی
ما از روی خود، شرمنده کردی

(۳۷۶ الف - ۳۸۰ الف)

● گل رعنا: مولانا نسبتی تانسیری در فقر صاحب نسبت تام است، و در شاعری خداوند علو مقام. اکثر گفتگوی عشق دارد و سراپا درد از کلام او میبارد. وقتی که، ظفر خان ممدوح میرزا صائب صوبه دار کشمیر بود، با او سلوک معتقدانه داشت.

محمد صالح کنبو در - عمل صالح - مینویسد:

با ملا نسبتی اتفاق ملاقات افتاد در بیرون قصبه تانیر تکیه بسیار رفته و شسته داشت. و هر گاه شعر میخواند آب در چشم میگرداند!

و خان آرزو در - مجمع النفائس - میطرارد:

برادر زاده نسبتی که - غیرت تخلص میکرد - با فقیر آشنا بود، میگفت: مولانا از سادات است و پدرش از ولایت آمده در قصبه مذکور توطان اختیار نمود.

و نیز خان آرزو مینگارد:

دیوان او را تمام مطالعه کردم قریب پانزده شانزده هزار بیت خواهد بود. بدرد و مزه حرف. میزند فقیر آرزو خیلی معتقد سخن و طرز سخن اوست، و اعتقاد دارد که در کلام دیگری این قدر سخن درد نباشد. و تلاش معنی های تازه دارد که پسند متاخران هند بود. و آنچه صاحب - کلمات الشعرا - نوشته که: شعر بطرز قد ما میگوید! اصلی ندارد.

و نیز خان آرزو منتخبی از دیوان نسبتی بر گرفته داخل تذکره خود ساخته ؛ این اشعار از آنجا بتحریر میآید ؛ (یک صد و نه شعر دارد ص ۱۰۲۸)

● حسینی : مربع نشین پوست تخت سخن پروری ، شاه نسبتی تهانیسری ، از شعرای عهد عالمگیر بوده ؛ من دیوانه :

من میرم و بوالهوس نمیرد اینها گل امتیاز عشق است

نقل است : عزیزی بی تمیزی گاو داشت و خر همسایه را بدعا میخواست که بمیرد ، اتفاقاً گاوش بمرد ؛ بیدماغ شده گفت : چندین عمر خدای کردی گاو و خر را نشاختی ! از کلام اوست :

کردی نگهی سویم و حیران تو گردید
میآمدی ، و چشم تو ، بر چشم من افتاد
ای کاش ! نمیدیدی ، ای کاش نمیدیدی !
ز آنگونه که ، مستی بزند شیشه بشیشه
(پنج بیت دارد ص ۲۵۱)

● نتایج الافکار : انجمن آرای فیض گستری مولانا نسبتی تهانیسری ، که از سادات عالی درجات است . پدر بزرگوارش از ولایت برآمده در قصبه قهانیسر ، من متعلقات پنجاب ، اقامت گزید .

مولانا از ارباب فقر و فنا است و اصحاب توکل و استغنا ؛ بیرون قصبه تکیه ساخت در آنجا بر ریاضت بسر میبرد ، و اکثر چشم پر آب میباند و باوجود طلب شاهزاده دارا شکوه قدم از دایره انزوا بیرون ننهاد ، این بیت نوشت : نه کرده ام سفری ... الخ (۱)

رباعی

ای آنکه بمن همدم و دمساز نه
تا چند بفکر کشتنم خواهی بود
من جمله نیازم و تو جز ناز نه
سیماب نیم تو کیمیا ساز نه
(ص ۲۰)

● روز روشن : نسبتی شاه مجد صالح متوطن قصبه تھانپسر . از سادات عالی درجات . صوفی صافی مشرب و درویش پاکیزه مذهب بود . طبیعی با سوز و گداز داشت که اثرش از اشعار تراوش میکند . و هنگام خواندن اشعار اشک از چشم میتراوید .

در عهد جهانگیر پادشاه از بطون بشهود رسیده ، و بعد سن شعور بفقر و درویشی میل نموده ، و از انواع لباس پوشش نمد برگزیده ، و تکیه بکناره تھانپسر با کمال نزہت و صفا ترتیب داده ، همانجا بطاعت و ریاضت مشغول میاند .

و بعدی استغنا بر مزاجش مستولی بود که شاهزاده دارا شکوه ، خلف شاهجهان پادشاه ، هرچند طلب فرموده ، وی انگشت اجابت بردیده قبول نگذاشت . و میرزا صائب زمان معاودت بوطن ، در منزل او رسیده و چند روز مهمانش بوده . از صحبتش حظی وافر برداشته .

و میرزا ظفر خان احسن ناظم کشمیر مدوح میرزا صائب نسبت عقیدت واسخه باو میداشته . ازین رو اکثر بکشمیر هم اقامت کرد .

و در زبان ہندی بہا کا ہم کبت و دوهرا موزون مینمود . و دران زبان متخلص بہ نسبتی بیای فارسی بجای تازی بوده . دیوان فارسی او پانزده ہزار بیت دارد . وفاتش در اوسط ماہ تہ حادی عشر واقع شدہ .

(۳۵ بیت دارد ص ۶۹۲)

۲۵۸ - نصرت ، کشمیری

● سفینہ خوشگو : نصرت ، کشمیری الاصل بود بہ لاهور توطن داشت ، اسباب دنیا خاطر خواہ بہم رساند : دیوانی ترتیب داده . این بیت کہ در

دیوان میرزا بیدل است ، در لاهور بنامش اشتهار دارد :

شب هجراست و حرف زلف کسی عمر افسانها دراز شود

چشم پوشیده توان کرد سفر چه قدر راه فنا هموار است (۱)

(ص ۲۶۸)

● صحف ابراهیم : نصرت ، کشمیری الاصل است و در لاهور توطن

گزیده . صائب ثروت و حشمت بود .

(ص ۲۵۲ الف)

۲۵۹ نعمت ، نعمت الله خان

● سفینه خوشگو : نعمت ، از سادات شاه نعمت الهی ، خلف نواب

روح الله خان ، میر بخشی عالمگیر پادشاه است .

فیض بخشی های نواب روح الله خان مرحوم از قاف . تا قاف مشهور

است ، که بر بیکاران و مسکینان اردوی معلی ، حکم پدر داشته . هر ادبار زده

که آواره یار و دیار شده ، خود را به لشکر میرسانید ، دران گرانی های نرخ

غله اکثر سیر بهمنده روپیه کشیده بود ، از خرج الیوم تصدیع میکشیده میگفت :

سر روح الله خان سلامت ! فکر روزی نداریم ! دو سه روز سر سواری حاضر

شده مجری میکرد . چون روشناس میشد بحکم این بیت :

دو بامداد گر آید کسی بخدمت شاه سیوم هر آئنه بر وی کند ز لطف نگاه

نواب از خود بحالش میپرداخت . و بعد اطلاع بر احوال فردی از کاغذ های

اهل مطلب ، که در پالکی سواری انبار میبود ، برداشته موافق حالت سائل

۱- فقیر عزلت از زبان نواب دلاور خان نصرت تخلص - همزلف مبارزخان مرحوم - در ایامی

که صوبه دار بندر سورت شده بود ، مکرر شنیدم که میگفت از منست ! و شاگرد بیدل بود .

این عبارت بر حاشیه ثبت است . ازین پیداست که نسخه سفینه که در بانکپور است ، در

ملک میر عبدالوالی عزلت بوده است .

دستخط کرده حواله آن شخص میفرمود ، و میفرمود که : تا این قدر زر از وکیل او نگیری این کاغذ ندهی . و وکلای مزاجدان که گرد بر گرد پالکی میبودند زر ماموره میرسانیدند . ازین قسم رعایت های او عام بود . و این مصرع تاریخ وفاتش گفته اند :

دل گفت که : روح در تن ملک نماند

۱۱۰۳

و این نعمت الله خان فرزند ارشدش ، نیز موافق این زمانه ، در فیض وسانی های خلائق ، بسیار غنیمت بود . مرد بزرگ فهمیده و یادگار امرای قدیم بوده . بر فرقه شعرای رعایت ها نموده :

در عهد مبارک فرخ سیر و مجد شاهی چندی بخدمت قراول بیگی سرفراز بوده ، به صاحب صوبگی بلده عظیم آباد پتنه سرفرازی داشت . نایب او سرانجام میداد .

طبعی عالی و ذهنی رسا داشته . از شاگردی میرزا عبدالغنی بیگ قبول مشق سخن درست ساخته ، تلاش معنی های بلند مینمود ، و دیوانی رنگین دارد ، در سال هزار و صد و چهل و هفت (۱۰۴۷ هـ) بسرای عقبی خیمه زد (۱) ، از اشعار آبدار اوست :

بیانگ مرغ سحر وقت صبحدم برخیز بزیر تیغ دودم راست چون علم برخیز
گل و شگوفه ازین باغ میرود (نعمت) نشسته ز چه ای بیخبر توهم برخیز
(هفت بیت دارد ص ۱۹۶-۱۹۸)

۲۶۰- نقاد ، پندت جی گوپال کشمیری

● صبح گلشن : پندت جی گوپال کشمیری اصل لکهنوی مولد و موطن ،

۱- نعمت الله خان بن روح الله خان بن خلیل الله خان یزدی حسینی نعمت الهی . از کبار امرای عصر ، ۲۹ رمضان (۱۱۲۷ هـ) در شاهجهان آباد فوت شد . عمرش تخمیناً ۵۵ یا ۵۶ سال . ششزاری شش هزار سوار . و پدرش در سنه (۱۱۰۳ هـ) گذشت (پندی ۹۱) رک : نسب نامه در تذکره اصلح چاپ راقم حروف ص ۱۰۲

از آشنایان قاضی محمد صادق خان اختر بوده . و زانوی تلمذ پیش میرزا قتیل ته
نموده . در تحصیل وجه معاش بدارالامارة کلکته عمر بسر برد و همانجا بعارضه
و با مرد :

حریف شعله عشق تو ، کی تواند شد کسی که از خس و خار هوس جدا نشود
(ص ۵۲۵)

۲۶۱- نکو ، پندت بهوانی داس کاچرو کشمیری

● ادبی دنیا : پندت بهوانی داس کاچرو نکو ، در عهد افغانان زیست
میکرد . غزل فارسی بخوبی میگفت . این دو شعر ازوست :

هر پاره دل ، بسینه جداگانه سوختیم جشن است ، و صد چراغ بیک خانه سوختیم
نی آشنای ما شده گلچین نه باغبان زین باغ همچو سبزه بیگانه سوختیم
(کشمیر نمبر ص ۲۲۵)

۲۶۲- نوعی ، مولانا محمد رضا (۱) نوعی خبوشانی

● هفت اقلیم : بلطف طبع وحدت فهم انصاف داشته . همواره چهره
معانی را ، بگلگونه عبارات تازه سرخ روئی میداده . اشعار و لاویز بمنصه
ظهور میرسانیده . و امروز در سلک ملازمان خاص شاهزاده نیکو خصال شهزاده
دانیال انتظام دارد . و آن سده را مقصد حاجات هر روز منتظر عنایات تازه
و شفقت بی اندازه میباشد . از وارداتش آنچه بخاطر بود بیتی چند ثبت
افتاد . (هفت بیت دارد ۲ : ۳۰۷)

● منتخب التواریخ : نوعی ، خود را از نبائر حضرت شیخ حاجی محمد
خبوشانی (قدس الله سره العزیز) میگیرد . اما عملش تکذیب آن دعوی مینماید .

۱- عرفات مولانا محمد صفائی و میخانه و ریاض الشعرا و مرآة آفتاب نما محمد رضا نوشته .

طبعی بغایت شوخ دارد. حالا خدمت شاهزاده خرد میکند :

غم (نوعی) نه ز بسیاری درد و الم است غم ازان است که ، در حوصله گنجائی نیست
باز شوقم ره می گرفته به پیش که دران راه ، خضر پر حذر است
(دو شعر دیگر دارد ۳ : ۳۶۱)

● عرفیات : عرفه نهال گلشن نزاکت و جوانی ، نخل حدیقه لطافت و نکته دانی ، سوار میدان رفیع و وسیع بلاغت و معانی ، املح الزمان مولانا مجد صفائی نوعی خبوشانی .

الحق جوانی بوده در غایت نزاکت طبیعت و علو همت و صفای ذهن و اضاعت خاطر و نهایت دقت خیال ، اشعار او اکثر از تازه تازه تر است ، وصیت او از نغمات قانون عشق بلند آوازه تر ، مدتها در هند بوده ملازمت شهزاده دانیال میکرده . باقسام سخن توانا و بانواع حقائق دانا شده ، طبعی در نهایت علو ، و ذهنی در غایت سمو داشته . وفاتش در برهانپورست در سنه (۱۰۱۹ هـ) .

— ساقی نامه — و مثنوی — سوز و گداز — نام گفته . دیوانش دو هزار بیت بنظر (۱) رسیده . (میخانه چاپ گلچین ص ۲۶۱ و مجله معارف اعظم گره جون ۱۹۶۷ ع)

● میخانه : عندلیب گلزار معانی مولانا نوعی خبوشانی ، شاعری مرغوب و نکته پردازی باسلوب است . اکثر اشعار او ناخنی بر دل میزند . نام او مجد رضااست ، و مولدش از خبوشان است . و این خبوشان متعلق به نسا و باورد خراسان است . (۲)

۱- دیوان نوعی در کتابخانه ملی ملک تهران است بشماره ۵۵۱۱ قطح ۵ - ۱۲ × ۸ - ۲۱ خط نستعلیق .
(آقای گلچین میخانه ص ۲۶۲)

۲- در هفت اقلیم هست : خبوشان از جاهای نیک خراسان است . هلاکو خان بتجدید در صدد آبادانی آن گردیده و نبیره اش ارغون نیز برآن عمارات افزود . در نزعت القلوب آمده که خبوشان را در زمان پاستان استو میخواندند .

به تحقیق پیوسته که ، در صغر سن همراه پدر خود شیخ محمود از وطن
 بهند آمد و بعزم دیدن خواجه ابوالقاسم سیری — که نسبت خویشی بایشان
 داشته — بگجرات رفته . و خواجه مذکور در گجرات صاحب سامان بوده ،
 پدر او را فراخور حال امدادی نموده بوطن روانه ساخته : چون مجد رضا
 در خدمت پدر به مشهد مقدس میرسد ، پدرش در آنجا بقیه عمر بخدا
 پرستی مشغول میشود . و میگویند که : خیلی صاحب حالت شده و از اکسیر
 ریاضت ، بمرتبه ولایت رسیده بود که عالمی فانی را وداع کرده بعالم باقی
 میخرامد . بعد از فوت پدر ، پسر در مشهد مقدس در مقام انتظام نظم میشود و
 میراث پدر در اندک زمانی با مردم اهل ، خوش طبعانه صرف مینماید : بعد از
 اتمام آن سامان ، بار دیگر اراده سپر هند میکند . این مثل میان عالمیان
 اشتهاری دارد که : هرکس یک نوبت گشت هند نمود ، و بهره ازین ملک
 فیاض برداشت ، وقتی که بایران رفت ، اگر در راه این سرزمین و این بلاد
 نمیرد ، البته در آرزوی این خاک مراد ، میمیرد . بهر تقدیر مجد رضا بار
 دیگر از خراسان بلاهور آمده ، از گرد راه در جرگه ملازمان خان عالیشان
 میرزا یوسف خان (۱) در آمد . و بهمراه آن خان جم نشان ، به دارالعیش
 کشمیر رفت . از فیض آب و هوای آن گلشن همیشه بهار ، طبیعت او رنگ
 و بوی دیگر بهم رسانیده ؛ چنانچه اشعار او دلپذیر و سخنان او مقبول طبع
 صغیر و کبیر شد . و تخلص او در آنجا — نوعی — قرار یافت .

گویند که : کماندار بینظیر و پشته سوار بشمیری بوده . یک روز پنج

۱- میرزا یوسف خان رضوی از سادات صحیح النسب مشهد مقدس و از امرای چهارهزاری
 دوره اکبریست . یکچند حکمران کشمیر بود . فوتش بسال (۱۰۱۰هـ) در جالندپور واقع
 شد و نعش او را بمشهد بردند . (مآثرالامرا ۳: ۳۱۲ طبقات اکبری ۲: ۲۳۵)

مرتبه در حضور میرزا یوسف خان هدف را به تیر ر بوده .
 چون رتبه موزونیت و مرتبه اهلیت او معروف و مشهور گشت ، رفته
 رفته به تقریبی به سمع مبارک شاهزاده عالیجاه شاهزاده دانیال شاه (۱)
 رسید . آن قدردان نکته سنجان از روی خواهش ، نوعی را از میرزا یوسف
 خان گرفته داخل بساط بوسان محفل حشمت و شوکت خود گردانید . آری
 نسیم فضل و هنر اطراف چمن ایام را چون گل معطر میسازد و نافه مشک
 افشان مناقب سخن گستر حواشی انجمن عالم خجسته فرجام را چون عنبر تر
 معنبر مینماید . قطعه :

هنر چو مشک بود ، مشک اگر نهان دارند ز فیض رائحه او ، مشام را خبر است
 نمیتوان بگل اندود ، چشمه خورشید زمان زمان اثر نور او ، زیاده تر است

چون داخل مداحان آن شهزاده عالی مقدار گردید ، قصائد غرا در مدح آن جوان
 بخت عالی تبار گفت . دیوانش (۲) قریب به چهار هزار بیت است ، و سوای
 — ساقی نامه — مثنوی دیگر در بحر — خسرو و شیرین — حضرت شیخ
 گرامی گفته و آن را — سوز و گداز — نام نهاده ، قریب به پانصد بیت
 باشد و این دو بیت ازان کتاب است (۳) :

جوانی ، چون نسیم نو بهار است ولی ، بر رنگ و بوی گل ، سوار است
 اگر دریافتی برداشت بسوس وگر غافل شدی ، افسوس ! افسوس !

۱- پسر خرد اکبر پادشاه از کثرت شراب خوری در عمر سی و سه سال و ششماه در شوال
 (۱۳۱۰هـ) وفات یافت . (اکبر نامه ۳ : ۸۳۷)

۲- دیوان نوعی در کتابخانه رامپور بشماره (۳۲۲۹) هست و دیگر دیوان قصاید نیز بشماره ۳۴۳۰
 هست که دارای دوازده قصائد مشتمل بر مدح حضرت علی ، امام رضا ، اکبر پادشاه ، و
 شاهزاده دانیال است .

۳- شعر اول اینست :

الهی خنده ام را نالگی ده سرشکم را مگر پرکالگی ده
 و این مثنوی در سال (۱۲۸۴هـ) از لکهنو چاپ شده است و ترجمه انگلیس در سال
 (۱۹۱۲ع) انندکمار سوای در لندن چاپ کرده است . موزه برطانیه نسخه خطی مصور دارد .

بعد از حیات شاهزاده دانیال باقی عمر خود صرف خدمت نواب سپه سالار خانخان کرد، و در سن چهل و نه (۲۹) سالگی در برهانپور در سنه ثمان عشر و الف (۱۰۱۸ هـ) (۱) پیمانہ عمرش پر شد، قدم در ملک خموشان نهاد: بیت:

بیت

درین دنیا که بوی خرمی نیست گیاهی بیوفاتر ز آدمی نیست

ساقی نامه

توئی اولین پیر میخانها	بییاد تو شبگیر پیمانها
ز نامت که رنگ لب و آب روست	لب لعل پیمانہ لبیک گوشت
پا بوس نام تو در انجمن	کنند شیشه را می زبان در دهن
ز نامت که پیمانہ هر لبست	صراحی ز می پای تا سر لبست
بخوری که منظور هر محفلست	ز بزم تو بوی کباب دلست
صبح چمن کآفرین خون تست	شکر خنده بزم مستان تست (۲)

● مآثر رحیمی: مولانا نوعی از قصبهٔ خموشان توابع مشهد مقدس است.

و در طریق و تنظیم اشعار از فارسان مضمار بلاغت مبادرت نموده، در وادی ترتیب افکار گوی مسابقت و فصاحت از همگنان ربوده. معانی رنگین و الفاظ دلنشن که از طبع وقاد ایشان سرزده، بر افواه و السنه مستعدان ایران جاری و مذکور است، و در صحائف خواطر خوش فهمان روزگار منقوش. و در ریاض چمن فصاحت طراوت ازهار میامن بلاغت یافته. کمالات کسبی را علاوهٔ وهبی نموده. و کمال قابلیت و استعداد از حسن شمائلش و حیثیات از صحائف احوال او ظاهر و باهر.

او نیز باتفاق میر حسین کفری — که احوال او در تحت اسمش ثبت شده —

۱- در عرفات و مآثر رحیمی و خزانهٔ عامره و ریاض الشعرا سال وفاتش (۱۰۱۹) ثبت شده است.

۲- رک: میخانه تهران ۲۶۲-۲۹۹ لاهور ۲۰۳-۲۱۵ ساقی نامه دارای (۳۴۵) بیت است.

میخانه ۲۹۸ شعر دارد و مآثر رحیمی و مآثر الامرا ۴ بیت زائد دارد که در چاپ تهران

داخل متن میخانه گردید.

بعزم بندگی این دوحه سلطنت و اقبال بهندوستان آمدند . و قبل از وصول بخدمت ایشان ، در اثنای راه بخدمت نواب سیادت و نقابت دستگاه هدایت و نجابت انتباه ضیاءالملة والدین میرزا یوسف خان مشهدی — که در زمان بمزید تقرب و ملازمت بادشاه جم جاه ملائک سپاه جلال الدین و الدنیا مجد اکبر شاه مفتخر و سرافراز بود — رسید . و چند روزی از زحمت و رنج راه در خدمت و مصاحبت و منادمت ایشان بر آسود ، و فی الجمله رعایت یافت . آخر الامر شرف بندگی این ممدوح عالمیان را دریافت .

و در زمانی که شاهزاده عالم و عالمیان شاهزاده دانیال در برهان پور تشریف داشتند ، در برهان پور بسر میبردند . شاهزاده مومی الیه را صحبت مولانای مذکور پسند افتاده و در ترقی و ترتیب او کوشیدند ، و سربسی نیازی او را فرق فرقدسای گردانیدند . و با این سعادت بوسیله این مربسی فضلا و دانشمندان سرافراز شد . در ایام توقف برهان پور همیشه بمداحی و ثنا گستری این خدیو ممالک ستان مشغول بود : و قصائد غرا و — ساقی نامه — از لجه طبع ذخار در مدح این خلاصه روزگار بساحل ظهور رسانیده . اگرچه مکرراً صلوات و انعامات یافته بود ، بجائزه — ساقی نامه — یک زنجیر فیل و ده هزار روپیه و اسب عراقی و سرو پای لائقه یافت . چنانچه رسمی قلندر در قصیده ، که بمدح ایشان فرموده ، اشاره باین معنی نمود :

ز نعمت تو به نوعی رسید آن مایه که یافت میر معزی ز نعمت سنجر
ز گلبن املش صد چمن گل امید شگفت تا که بمدح تو شد زبان آور

و الحق آن — ساقی نامه — را در نهایت خوبی انشا نموده اند ، و قریب بهفصد بیت درمیانه مردم مشهور است . و آنچه بشرف اصلاح ایشان رسانیده و در کتابخانه عالی بود ، زیاده ازین نبود که ثبت شد :

چون متقاضی اجل بساط عمر شاهزاده مشارالیه را در نوشت ، مولانای مزبور بوظیفه و منصبی — که از جانب پادشاه داشت — اکتفا نموده ، درانجا ساکن گردید . ما بقی عمر خود را ، صرف مداحی این عالیجاه کرد ، و صله لائق و جائزه موافق یافت . و الحق درمیانه تازه گویان این زمان ممتاز و مستثنی است .

اگرچه بعضی از مستعدان این زمان سخنان او را شتر گربه میدانند ، و گویند که : رطب و یابس در کلامش بسیار است ! اشعار بلندش در غایت بلندیست . و سایش در نهایت پستی است ! باعتقاد راقم درین زمان بینظیر و بیمثال است ، و مثنوی نیز در بحر — خسرو شیرین — مسمی به — سوز و گداز — در لباس نظم جلوه داده و بسیار بسیار خوب گفته . و هنوز دیوان قصاید و غزل و غیره ترتیب نداده بود که ودیعت حیات در دارالسرور برهانپور بقابض ارواح سپرد . و آنچه درین خلاصه ثبت شده ایبایتیست که در مدح ایشان گفته بمنه وجوده : (۱) .

غزل

خاک تو خون بلبلان ، آب تو ، خونبهای گل
دود دماغ دل شود ، در سر او هوای گل
دست و دماغ من نشد ، محرم آشنای گل
جذب نکرد شبنمی دامن کبریای گل
توبه بسود بهای می ، باده بود بهای گل
دیده قریب تر بود ، ز آب روان پپای گل
بلبل خانه زاد ما ، چشند غزل سرای گل
موسم گل فدای تو ، عهد خزان فدای گل
آب گره گسر صدف ، باد گره کشای گل

این گل دیر نشنه است شبنم جانفزای گل
هر که سر از هوای تو ، میکده طرب کند
عمر بباغبانیم صرف شد و ز شرم تو
شب که ، حباب اشک من ، بر سر سر و خیمه زد
تائب مفلسی ، برو ! باده پیاد گل بخور
بلبل دست ساقیم کز کف او زلال می
غیرت مدح صاحبم ، دشنه بلب زند که هان
ای دل شاهد چمن والة عهد دولت
ابر بهار رحمتی ، هم ز شگفت صنع تو

۱- بعد ازین ساقی نامه است .

شاعر و مرغ و باغبان ، هر که کند ثنای گل
 کی در باغبان زند فطرتسم از برای گل
 خوشم که ، توبه من ، نرخ باده ارزان کرد
 چنانکه ، منع سکندر ز آب حیوان کرد
 خممار خسانگیم ، شرمسار مستان کرد
 درون سینۀ من توبه را بزندان کرد
 غم تو ، مرحله پیمای صد بیابان کرد
 بتی شکست و کهن کافری مسلمان کرد
 هر آنچه ، با دل ما ، فیض خانخانان کرد
 (یک غزل دیگر دارد ص ۶۵۳-۶۸۱)

گلبن نه چمن توئی ، هم بتو راجع است و بس
 (نوعیم) و شکسته در ، خلوتیان قدس را
 خممار باده ، گر از توبه ام ، پشیمان کرد
 زمانه ، آیت ترک شراب ، بر من خواند
 چو دزد شب ، که نیاید برون ز خانه ، بروز
 کسی که داد مرا توبه بسی اجازت دل
 مرا که فطرتم از خانه پا برون نهاد
 کسی که بر خم ما ، سنگ توبه زد (نوعی)
 بهار با گل و ، می با خممار دیده ، نکرد

● کلمات الشعرا : ملا نوعی ، در اوائل عهد جهانگیری در گذشته . شاعر
 غرای اکبر شاهی بوده . مثنوی — سوز و گداز — بسیار بسوز و گداز گفته .
 در وقت سوختن هندو زن بر نعش شوهرش گفته :

چنان مستانه بر آتش نظر کرد که از بد مستیش آتش حذر کرد

بیت

بغچه ، رابطه جویم ، که در طبیعت عشق
 سویش چو روی ، پیشتر از دیده ، قدم نه
 گل شگفته ، بدلهای بیغمان ماند
 ورگامی ازو دور شوی پای پسین باش
 (ص ۱۸۲)

● ریاض الشعرا : مولانا محمد رضا نوعی خبوشانی . از شعراء زمان و سخنوران
 دوران است . بهندوستان آمده در خدمت شاهزادگان بسر میکرده . مثنوی —
 سوز و گداز — و — ساقی نامه — مشهور است . در سنه یک هزار و نوزده
 (۱۰۱۹ هـ) هجری در گذشته ، در برهانپور . اوراست :

کس از برون شیشه ، نبوید گلاب را
 شراب شیشه شکن ، اشک بیقرار من است
 اگر غلط نکنم ، بسوی یار میآید
 این نغمۀ محبوب که در پرده ساز است
 زین خلاف رسم دانستم که ، گل در بار نیست
 ورنه کلید گنج سعادت بدست ماست

بشکن دلم ، که رانحه درد بشنوی
 بخور مجمره سوز ، آه اشکبار من است
 نسیم مصر ، بجاروب گل دماغم رفت
 فاختن بجگر کارد و گل بر مژه بندد
 باغبان در شهر دیدم ، خار در چشم شکست
 بسا خود بسآرزوی در یار میزنیم

که دوست بینم و گویم بدوست مانند است
 خارم بچشم نه فلک از بس گران شدم
 می باغبان گل شد و گل بهر من شگفت
 خواهد پرید عقل ، که این ره نیارد او
 چو آئنه ، همه تن دیده شو، تماشا کن
 تخم پاکی یافتم بر جای پاک انداختم
 یادم آمد حسرت بلبل ، بخاک انداختم
 کز گریه، نگام چون نفس، در ته آب است
 با خدا باش که این کار نکو خواهد بود
 قایبوی گل ، مباد آلوده گردد ، بوی دوست
 شرمی بدار، بوی گل است، این نه بوی دوست

ز دوست غیر خیالی ندیده ام، در خواب
 قدر گهر ز جوهری مفلسم شکست
 رویت، ز فیض باده چو گل، در چمن شگفت
 بسال فرشته محرم معراج عشق نیست
 بقدر وسع نظر، جلوه میکند دیدار
 قطره بر خاک دل، از آب پاک انداختم
 بهر ترطیب دماغ، از گلبنی چیدم گلی
 تا روی تو بینم، مژه ام پاک کن، از اشک
 گر در آتش روی ار غرقه طوفان گردی
 از نسیم باغ، در صد آستین دزدم، دماغ
 (نوعی) ز باد صبح، دم آشفته چراست

رباعی

گنجم ، که بکیسه کریم افتادم
 عطر ، که بدامن نسیم افتادم
 نی این و نه آن ، که بخت مظلومانم
 کز روز ازل سیه گلیم افتادم
 (پانزده بیت دیگر دارد - خطی)

● مجمع النفاثس : ملا نوعی خوبوشانی . بخای معجمه و بای موحدہ ہواو
 رسیدہ و شین معجمه ، قصبہ ایست از خراسان . کما فی القاموس . الغرض
 ملا نوعی در عهد اکبر پادشاه بہند آمدہ مثنوی در مقدمہ سنی کہ زنی ہندی
 ہمراہ شوہر مردہ خود سوختہ ، گفتہ و بسیار ہمزہ گفتہ . — ساقی نامہ —
 مختصری دارد، خیلی رنگین و دردناک : شعر او را مزہ خاص است . قصیدہ
 در منقبت گفتہ کہ نہایت شوخ و رنگین است . چون فقیر آرزو را بسیار
 خوش آمد مینویسد :

این عنصر فسرده ، در اکسیر ناب زن
 بر خواب دل ، ز نالہ بلبل گلاب زن
 صد غنچہ خندہ بر چمن آفتاب زن
 و ز بانگ مرغ، دشنہ بہ رگہای خواب زن

صبح است صبح ! ساغر دل در شراب زن
 در چشم خفته ، سرمہ ز بساد بہار کش
 چون گلبن پیالہ ، چمن در چمن شگفت
 از عطر گل نمک بشکر خند صبح ریز

همچون حساب ، خیمه بدشت شراب زن
 یک نساخن بریده ، بتسار رباب زن
 برقی ، ز باد دامن خود ، بر نقاب زن
 گلپانگ ناله ، بر نفس مستجاب زن
 بر چین ز طبع ، و بر محک انتخاب زن
 در جرعه های مشغبت بسوتراب زن
 بر دار سکه ، از زر و ، بر لعل ناب زن
 از عطر باده مروحه بر شیخ و شاب زن
 جامی بیاد داور یوم الحساب زن
 مانند شاخ گل ، بسر آفتاب زن
 در نقش پای سکه بزرین رکاب زن
 از ترکستاز بر محک انقلاب زن

از انفعال معجزه دست کلیم را
 نشتر مزن بشانه رگ آفتاب را
 چشم بلبل بر نمیدارد نظر ، از روی ما
 پیام عشق ز مرغ شکسته بال طلب
 درس میگویم فلاطون را ، و هیچم یاد نیست
 تا بداند خانه (نوعی) چرا آباد نیست
 که روزه بر سرخوان کریم ، بسی ادبی است
 سرسبز پسر دیر که ، این اعتقاد اوست
 حذر که گوهر نو سفته یکزمان گرم است

بالین تو رفتند و همان جای تو گرمست
 گل خوشه چین زمزمه نوش باد اوست
 بهر که درنگرم ، گویدم که : جا اینجاست
 ایام خزان ، مرغ چمن مرثیه خوانست
 ز چند غمزده پرسم که ، راه باغ کجاست
 باقی همه اجزای جهان ، نقش بر آبست
 آن نحفه که شایسته درگاه کسریست

زان پیشتر که ، موج فنا ، بگسلد طناب
 عطرب گفت بکزلک یوسف بریده نیست
 ای خواب برده اخگر دل ! خاک برسرت
 آغوش باز کرده ، در فیض هر دو کون
 حاجات زنگ خورده بینور سکه را
 منقار عندلیبی کلکت ، که تازه باد
 با امتیاز نام ، گران مایه گوهرش
 با اعتدال فیض بهار محبتش
 زان می که ، دست ساقی رحمت ، گدای اوست
 جاروب سایه پرور درگاه عزتش
 ای نقشبند نقد فتوت ، خدائی را
 طوفان آرمیده حشر غنوده را

ایضا فی النعت :

دست قمر شگاف تو کرد آستین نشین
 مشاطه خون مکن جگر مشکتاب را
 با تو یک شب روبرو خفتیم ، و از تاثیر آن
 نه هدهدم ، که بود گنجنامه ام ، بر پسر
 خنده تلقین میکنم گل را ، ولی دل شاد نیست
 آسمان را ، کاش تعمیری کند معمار عشق
 خمار توبه ، بروی بهار و گل بشکن
 می ابر رحمت است و گنه گرد لاله زار
 به اشک تازه ز مژگان چکیده ، پای منه

فی النعت :

بباد سحر و بسوی گل و ناله بلبل
 ساقی که بزم حوصله معمور یاد اوست
 دلم عدوی تسلی است در طلب ، و رنه
 در هجر تو ، دل مطرب ماتم زدگان است
 من آن خرابه نشین بلبلم که ، موسم گل
 سرمایه اکسیر وفا ، درد شرابست
 آلائش دامان بود و چساک گریبان

ازان نگار که، (نوعی) بهیچ خورسند است.
 کز خون تاک روغن گل در چراغ ماست
 از زمین، خاری باستقبال پای، برنخاست
 عوض لوح و قلم، تیشه و خارا برداشت
 که هر که پرده درم بود پرده پوش من است
 بگریست که: این نکبت پیراهن ما نیست
 داغ ازانست که، در حوصله گنجانی نیست
 ای وقت صبح خوش که از او وقت ماخوش است
 گره بر رشته نم دیده چون افتاد نکشاید
 مبسوی چون گل کاغذ که بو نمیآید
 چنانکه بد ز تو از ما فکوی نمیآید
 جز بمنقار می آلوده، نوا نتوان کرد
 بسی تو اش گر فصل گل ذوق شراب فاب شد
 گل شگفته بدلهای بسی غمان ماند
 نی گرد سمندی، نه صدای جرسی بود
 کنند منع شراب کسان، و خود مستند
 فتاد خشت سرخم، چو می بجوش آمد
 خوشم که، توبه من نرخ باده ارزان کرد
 کز فیض ابر، خار بروتش حرام شد
 هزار سال در آتش گرم عذاب کنند
 هر گناهی، که نکردند جزای دارد
 که جرس بخشی و ناقوس صدای دارد
 دل خراب من از نیم ناله، مست شود
 کسی که بویدم، از بوی ناله مست شود
 اگر غلط نکنم، بسوی یسار میآید
 پروانه، بمهتاب تسلی نتوان کرد
 باغبان در خواب و گل سرمست و مرغ آزاد بود
 نکبت صلح ازان خنده خاموش آمد
 پای سجاده نشین، میکده پو خواهد
 در ساغر آتش فگن از آب چه خیزد
 که باز مانده از کاروان بیاساید

چه قسمت است، که دشمن بوصول قانع نیست
 بلبل نوای مستی پروانه میزند
 صد بیابان در ره دیر و حرم، پیموده شد
 باز عشق آمد و عقلم ره سودا برداشت
 ترحمی که، بسجای رسید خواری من
 یک صبح، صبا بوی گلی برد به یعقوب
 غم (نوعی) نه ز بسیاری درد است و الم
 صبح است، و از ترشح باران، هواخوش است
 و مرگان ترم، لخت دل ناشاد نکشاید
 دمی که بسوی محبت ازو نمیآید
 تو روی آئنه و ما قفسای آئنه ایم
 جرعه در چمن افشان، که درین قحط نشاط
 خاک (نوعی) همچو درد می بخون آغشته باد
 بغمچه رابطه جویم، که در طریقت عشق
 این راه پیماردی توفیق توان رفت
 بوجد باده پرستان قسم که، اهل سماع
 سر از تلاطم شوقم، و بال دوش آمد
 خمار باده ام از توبه، گر پشیمان کرد
 مسارا بجرم باده، بدوزخ نمیبیرند
 جزای یک شبه وصل و شراب یک دمه نیست
 باده خور باده، که در محکمه داور عشق
 ره یکی برده یکی نغمه شناسان چه دوتی است
 چوتنگ حوصله، کز یک پیاله مست شود
 نهال گلبن دردم ز خون دمیده گلم
 نسیم مصر، بجاروب گل دماغم رفت
 قانع بتجلی نشود تشنه دیدار
 ماجرای شب پیرس، اربشنوی، باکس مگو
 چین ابرو در کین میزند، اما بمشام
 عشق اگر سرکش و می عربده جو خواهد بود
 گل بسی تو چو از روز می فتاب چه خیزد
 جرس بناله، عنان گیر میر قافله باد

چون خیل مور، هردم از آمد شد، نفس
 بازم، خروش دل، بزبان جوش میزند
 اشکم، بمخاک شوئی ایران، که میبرد
 هر بال هوا داده، کف دست نیازی است
 خواهی که بیسادت ندهد تفرقه غم
 تنوای صیحه شبدیز خسرو طبع شیرین را
 بسود هر پاره دل، در کنارم
 کف ساقی مترد از چهره چینم
 ای نهانی که ز تعظیم خیالت شب غم
 کعبه و بتخانه، خاص کفر و اسلام است و بس
 جلوه همسایه معشوق هم دل میبرد
 فرض است، ترک توبه درین نوبهار، فرض
 هر نظر شمعی و هر نقش قدم آینه است
 دستم ز لغت دل شده چون پای میفروش
 دل با دل و، سر با قدم و، دیده بیدار
 میآید از سیر چمن، می در سر و گل در بغل
 میآید آن رشک پری، از جلوه گاه دلبری
 کو خیالش که، دلیرانه در آغوش کنم
 تنک شراب تو، از بلبلم بفصل بهار
 هجوم غیرت آمد، دیده از دیدار میبندم
 نفس میسوزم و بر مرهم دل اشک میمالم
 ما بی سواد علم، معاش زمانه ایم
 مرغ قفس آموخته ام، چون شوم آزاد
 روی تو هر کجا ز عرق تخم گل فشاند
 عمر جاوید تو ای خضر، ز من میبایست
 این رسم فراموشیت از حد شده، تا چند
 بر سرم بس کز هجوم سنگ طفلان گل شگفت
 وجد و منع باده ای صوفی چه کافر نعمتی است
 روح ما، چون عطر گل، بیش از خزان بر باد رفت

دردی بدل در آید و سوزی بدر رود
 انگشت، ناله بر لب خاموش میزند
 از هند تخم گل، به خرواهان، که میبرد
 تلقین مناجات دل، از مرغ سحر گیر
 گرد ره میخانه شو و دامن قر گیر
 خوشست، اما صدای تیشه فرهاد زان خوشتر
 چو لغت خار، در دامان بست گر
 چو دست زور منندان سکه زر
 ناله در دل فتواند که کند پای دراز
 دیر را نازم، که فیض رحمتش عام است و بس
 هر کجا دودی ز روزن سرزند، پروانه باش
 مدح شراب لازم و هجو خماری فرض
 اینکه ما منتظر راه نمائیم غلط
 کاید پی فشردن انگور در سماع
 هر جان من از شوق بیک جای تو مشتاق
 اشعار (نوعی) بر زبان دیوان بلبل در بغل
 چشم حیا بر پشت پا حرز تغافل در بغل
 حین صد وعده بیک لحظه فراموش کنم
 که روز باده خود سر خوشست و من مستم
 ره نظاره، دیگر از تماشا زار میبندم
 جگر میسایم و بر سینه افکار میبندم
 مفلس شریک مایه این کارخانه ایم
 بر شاخ گل و سرو، غریبانه نشینم
 گل عندلیب آن شد و من باغبان شدم
 تا بفرضت، همه را، صرف غم یار کنم
 چون مرغ حرم در دل صیاد نگردم
 کرد بلبل آشیان بر گوشه دستار من
 منکر می بودن و هم رنگ مستان زیستن
 وقف بلبل باد، بسی گل در گلستان زیستن

رباعی

مستان ، بقدرچو آب بسی غش فگنند سر رشته عقل ، در کشاکش فگنند
گویند : فلان فگنده سجاده بر آب مستان تو ، سجاده بر آتش فگنند

(۳۷۲ الف ۳۷۵ ب)

● سرو آزاد : ملا نوعی خبوشانی ، کلامش جنس عالی است و رشحهٔ اقلامش بقیمت لالی . مرزا صائب گل دعای بر تربت او میافشانند و میفرماید :
این جواب مصرع (نوعی) که خاکش سبز باد سایه ابر بهاری کشت را سیراب کرد
ابتداء حال از متوسلان شهزادهٔ دانیال بن اکبر پادشاه بود . چون او شنقار شد دامن دولت خانخانان گرفت و قصائد و ساقی نامه در مدح او پرداخت . و بکرات و مرات جوائز گرانمند اندوخت . یک دفعه هزار روپیه نقد و خلعت فاخره و زنجیر فیل و اسب عراقی صلهٔ شعر گرفت . ملا رسمی درین باب گوید :

ز نعمت تو ، به نوعی رسید ، آن مایه که یافت ، میر معزی ز دولت منجر
ز گلبن املش ، صد چمن گل امید شگفت ، تا که بمدح تو شد زبان آور

در عهد اکبر پادشاه ، نوجوان هندوی شب طوی خود در اکبرآباد از بازار مسقف میگذشت ، قضا را سقف فرود آمد . نوجوان بر خاک هلاک افتاد . عروس نامراد — که در نهایت رعنائی و کمال خوش سیمائی بود — بآئین خود قصد سوختن کرد . اکبر پادشاه در حضور خود طلبیده هر چند منع نمود و امیدوار فراوان ناز و نعمت ساخت ، زن بیائمردی همت از جان رفت و پروانه وار خود را بر آتش زد . ازینجاست که شعرای زبان هند در اشعار خود عشق از جانب زن بیان میکنند که زن هندو همین یک شوهر میکند و او را سرمایهٔ زندگی می شمارد . و بعد مردن شوهر ، خود را بامرده شوهر

میسوزد . امیر خسرو علیه الرحمه میگوید :

خسروا! در عشق بازی، کم زهندو زن، مباش
 کز برای مرده ، سوزد زنده جانی خویش را (۱)
 و از غرائب اتفاقات آنکه در قرآن مجید قصه عشق زن بر مرد واقع
 شده . یعنی قصه یوسف (علی نبینا و علیه الصلواة والسلام)

ملا نوعی حسب الامر شهزاده دانیال در واقعه مذکور — مثنوی سوز و
 گداز — بنظم آورد . ازانست :

جمال نواز را پیرایه نو کرد صیارت را تبسم پیشرو کرد

و از ساقی نامه اوست :

بده ساقی آن ارغوانی نبید که روز خرابان پایان رسید
 بگردان ز ره عمر بر گشته را چو شاه نجف ، روز شب گشته را

وفات نوعی در برهانپور سنه تسعه عشر و الف (۱۰۱۹ هـ) اتفاق افتاد .
 دیوانش بمطالعه در آمد و این ابیات حاصل شد :

زان پیش که صبح از شب امید بر آید	بکشا دهن شیشه ، که خورشید بر آید
دست فرسود تمنا دل شیدائی نیست	این گل طور بود ، لاله صحرای نیست
باده میخوام بسیر ماهتابم کار نیست	هیچ ماه چارده چون ساغر سرشار نیست
شراب و مطرب و دلدار ، در مقابله بود	میان دیده و دیدار ، شرم فاصله بود
ما بی سواد ، علم معاش زمانه ایم	مفلس شریک مایه این کارخانه ایم
ما عاشق و جز خانه خرابی فن مانست	خصم است بخود هر که بجان دشمن ما نیست
سبوی باده سلامت ، که زینت دوش است	سری که مایه درد است ، گو بدوش مباد

(پنج بیت دیگر دارد ص ۲۲-۲۳)

● آتشکده : نوعی ، از اهل آن دیار است و این چند شعر از غزلیات

۱- چون زن هندو کسی در عاشقی دیوانه نیست
 این شعر را بصائب نسبت میدهند .
 سوختن بر شمع کشته ، کار هر پروانه نیست

او یادگار نوشته شد :

کسان که موسم گل قوبه از شراب کنند
فرصت نداد جذبۀ شوقم ، که در رخت
نوی صیحه شبدیز خسرو گوش شیرین را

بقتل خود ، همه پیش از اجل ، شتاب کنند
خونی چکد ز ناخن و خاری بپا رود
خوش است اما صدای تیشه فرهاد از خوشتر
(ص ۶۷)

● خزانه عامره : نوعی خبوشانی ، عندلیبی است نوع نوع نوها بمسامع
یاران میرساند و گل فروشی است رنگ رنگ گلها در دامن خریداران میافشانند .
ابتداء حال از متوسلان شاهزاده دانیال بن اکبر پادشاه بود . چون او رخت
زندگانی بر بست ، بعروۀ دولت خانخانان تشبث نمود . و قصائد و — ساقی
نامه — در مدح او بنظم آورد و بکرات و مرات جوائز گرانمند اندوخت .
یکدفعه هزار روپیه نقد و خلعت فاخره و زنجیر فیل و اسپ عراقی صلۀ
شعری گرفت . ملا رسمی درین باب گوید : ز نعمت الخ .

و صاحب ذخیرة الخوانین گوید : خانخانان ملا نوعی را بزر سنجید .
نوعی در برهانپور سنه تسع عشر و الف راه بادیۀ فنا پیمود . این قطعه در
— ساقی نامه — او بسیار خوب واقع شده . قطعه : بده ساقی آن ارغوانی ... الخ .

دیوان مختصری از نوعی مشتملبر قصائد و غزلیات و دو ترکیب بند
حاضر است . چون لب لباب غزلیات او را تذکره نویسان برده اند ، چند
بیت از قصیده در حصۀ این صحیفه داده میشود :

سحر ز ناله گری که داشت بلبل زار	هزار آبله برمیدمیدش از منقار
ز بسکه هر سر مویم رهین سلسله ایست	سزد که دعوی خویشی کنم بطرۀ یار
بروز تیشه فرهاد نگسلد پیوندد	چنین که پشت من الفت گرفت با دیوار
من و هزیمت از آسیب آسمان مهتاب	کجاز شیشه سر بسته مسوز راست گداز
سر از قلاده قربان شاه دزدیدن	بود فسانۀ ابلیس و جرم استکبار
شبی که نکبت خلقتش بمعدن ارگذرد	سزد که بوی گل آید ز لعل فصل بهار

شهی که خطبه نام خجسته فرجامش
نسیم لطف اگر برگ گل بجنباند
خیال جوهر تیغت بکاسه سر خصم
مهابت تو باشرار گر کند تاثیر
زبان تیغ و لب زخم میکند تکرار
گلاب خانه شبنم شود دماغ شرار
چو موج فتنه که در جام میشود سیار
سزد که زهر چکد چون عرق ز پیکر مار

(ص ۲۳۵-۲۳۶)

● صحف ابراهیم : ملا نوعی خبوشانی ، در عهد اکبر پادشاه بمهند آمده و در سلک شعرای آن درگاه اختصاص و امتیاز یافته . خیلی بتازگی و پرکاری حرف میزند . و در مجاری کلام شیوه خاصی دارد . — مثنوی سوز و گداز — مشتملبر افسانه هندو زنی — که خود را با نعش شوهر مرده در آتش سوخته بود — بفرمان پادشاه در کمال خوبی گفته ، و از حسن قبول بهره تمام یافته : و — ساقی نامه — مختصری نیز در جواب پرتوی (۱) در نهایت رنگینی و دردناکی بسلک نظم کشیده . گویند : در محبت دختر هندوی هنگامه عشق گرم داشته . در برهان پور بسال هزار و نوزده (۱۰۱۹هـ) داعی حق را لبیک گفت . خبوشان بخای معجمه و بای موجدہ بواو رسیده و شین معجمه قریه ایست توابع خراسان .

(۳۵۵-۵۶ ب)

● مرآت آفتاب نما : نوعی ، نامش مجد رضا از شعرای مشهور . اصلش از خبوشان ، و خبوشان قصبه ایست از توابع خراسان . در زمان اکبر پادشاه در خدمت شاهزاده دانیال و عبدالرحیم خانخانان بسر میبرد — مثنوی سوز و گداز — از وی مشهور است . ازوست :

(یک شعر دارد ص ۱۹۹ الف)

● نتایج الافکار : آشنای محیط نکته دانی ملا نوعی خبوشانی . که گنجینه انواع فنون بوده و خزینه کلام فصاحت مشحون . در بدایت حال بشاهزاده دانیال بن اکبر پادشاه توسل بهم رسانیده . و مادام حیاتش بجمعیت خاطر

۱- حکیم پرتوی لاهیجانی متوفی (۸۹۲۱هـ) مصنف ساقی نامه رک : میخانه چاپ لاهور ص ۱۱۲ چاپ تهران ص ۱۲۲ .

و اعتبار تمامتر گذرانیده . پس ازان بظل رافت خانخانان در آمد و قصائد و
— ساقی نامه — در مدح او برقم در آورده . اکثر بصلات خاطرخواه کامران
گشت : این قطعه در — ساقی نامه — او بس نیکو واقع گشته :

بده ساقی آن ارغوانی نبید الخ .

آخرالامر در برهانپور سنه تسع عشر و الف (۱۰۱۹ هـ) قدم بجاده فنا
نهاد . این چند بیت از کلام اوست !
(سه بیت دارد ص ۱۲)

● شمع انجمن : نوعی خبوشانی عندلیب خوش آواز و گل فروش گلشن راز
است . نواهای نوع بنوع بگوش یاران میرساند ، و گلهای رنگا رنگ بدامن
خریداران میافشاند . بعد انتقال شاهزاده دانیال بعروۀ دولت خانخانان تشبث
نمود و صلها ستاند و بزر سنجیده شد . این قطعه از ساقی نامه اوست .
بده ساقی الخ .
(دو بیت دار ۲۵۲)

● روز روشن : نوعی ملا محمد رضا خبوشانی مشهدی . از اولاد حاجی محمد
خبوشانی بود . و از علوم رسمیه بهره داشت . و در دور اکبری بهندوستان
رسیده بملازمت شاهزاده دانیال عز اختصاص یافت ، و بعد وفات شاهزاده
دامن دولت خانخانان مستحکم گرفت . تا آنکه در سنه تسع عشر و الف
(۱۰۱۹ هـ) در برهانپور ازین جهان رفت .

سوی دیوان و ساقی نامه مثنوی دارد مسمی به — سوز و گداز —
که در شهر لاهور یا اکبر آباد حسب ایهای شاهزاده دانیال در قضیه سستی
شدن — یعنی سوختن زن هندوی با نعش شوهر خودش ، بوجه کمال تعشق
حسب رسم و رواج ملک هندو، نه باز ماندنش ازان باوجود ممانعت اکبری ،
و تطمیع بانواع ناز و نعیم دنیوی — برشته نظم کشیده . ازوست :

دست قمر شگاف تو کرد آستین نشین از انفعال معجزه دست کلیم را

من آن خرابه نشین بلبلی ، که موسم گل
گل را بچمن همنفس خسار چو دیدم
چون مرا حسن خیال تو در آغوش آید
قانع بتجلی نشود طالسب دیدار
هجوم غیرت آمد دیده از دیدار میبندم
نفس میسوزم و بر مرهم دل مشک میپاشم

ز چغد غمزده پرسم که راه باغ کجاست
بر خاطر آزرده بلبلی جگرم سوخت
طفل اشکم بتماشای برو دوش آید
پروانه بمهتاب تسلی نتوان کرد
ره نظاره دیگر از تماشا زار میبندم
جگر میسایم و بر سینه افکار میبندم

(ده بیت دیگر دارد ۲۲-۲۴)

● تاریخ نظم و نثر در ایران : ملا نوعی خبوشانی ، اصلاً از مردم خبوشان یا خوجان یعنی قوجان امروز بوده . و خود را از باز ماندگان شیخ حاجی محمد خبوشانی عارف معروف میدانست . و چون مدتی در مشهد میزیسته بمشهدی معروف شده . و از آنجا به هندوستان بدربار اکبر رفته . نخست در دستگاه خانخانان سپه سالار شده و مدایح بسیار در باره او گفت . و صلوات فراوان از او گرفت . چنانکه یکبار ده هزار روپیه نقد و یک خلعت و یک فیل و یک اسب عراقی باو داد . و سپس از شاعران دربار جهانگیر شد و سرانجام در برهانپور در (۱۰۱۹هـ) در گذشت .

وی مردی شوخ و در غزل و مثنوی استاد بود . و گذشته از دیوان غزلیات مثنوی — وامق و عذرا — و مثنوی سوزناکی بنام — سوز و گداز — شامل دو هزار بیت دارد . و شرح آن اینست که جوان هندو بی شب زفاف سقف بازار بر سرش فرود آمده و مرده ، و عروس جوان زیبایش را هر چند پند داده اند ، نپذیرفته . و خود را با شوهر خویش بعبادت هندوان سوخته است .

(۱ : ۲۳۲)

نوعی خبوشانی ، نام و نسب وی محمد رضا بن محمود بوده است . در (۹۷۰هـ) در خبوشان ولادت یافته . و چون چندی در مشهد زیسته بمشهدی

معروف شده . و پس از ویرانی اورگنج و هرات ، از مشهد بباورد رفته و چندی در آنجا بوده . و بهمین جهت برخی او را باوردی دانسته اند . در جوانی با پدر خود بکاشان رفت و در آنجا بشاعری آغاز کرد . و محتشم او را گرامی میداشت . سپس برای دیدار خواجه ابوالقاسم سیری از خویشاوندان خود — که مرد محتشمی بوده است — با پدر بگجرات رفت . پس از چندی با پدر بمشهد برگشت ، و پدرش در آنجا درگذشت .

وی در اندک زمانی میراث پدر را بخوش گذرانی تمام کرد و بار دیگر بهند رفت : و در لاهور مصاحب میرزا یوسف خان رضوی از سادات مشهد از امرای چهار هزاری دربار اکبر شد و با وی بکشمیر رفت .

در کمانداری بسیار ماهر بود ، چنانکه در یک روز پنج بار هدف را بتیر زد . و بهمین جهت شاهزاده دانیال پسر خرد اکبر — که در جوانی در (۱۰۱۳هـ) در گذشت و شهرت او را شنیده بود — وی را از میرزا یوسف خان خواست . دیوان وی شامل چهار هزار بیت و — ساقی نامه — اش شامل (۴۰۰) بیت است . که خان خانان در برابر آن ده هزار صله داده است . و — سوز و گداز — شامل (۵۰۰) بیت . در باره سستی شدن یعنی خود را سوزاندن زن هندو — که دلداده شوهر خویش بود — در لاهور یا اکبرآباد ، بخواهش شاهزاده دانیال سروده شده است . (۲ : ۸۲۲)

● دو غزل نوعی :

در دیده از خس مژه تا خار پا خوش است
رفتم که عطر گل پی ماخولیا خوش است
چشم و دل از تفرج صنع خدا خوش است
زین نوع جرم ، داور روز جزا خوش است
مطرب خوش است و ساز خوش است و نوا خوش است

از بس نظر بشبنم گل پرورش گرفت
دود چراغ مدرسه چندم گزد دماغ
بلبل ترانه گوی و گل از باده شسته روی
بزم آرمیده ، باده گوارا ، حواس جمع
خوش باد گوش نغمه شنو ، کز توجهش

زهر هلاهل از قسح آشنا خوش است
 در موسمی که مست خوش و پارسا خوش است
 دست از نگار پرگل ، چشم از خمار خالی
 چون باد نو بهاری ، چون ابر برشگالی
 ماهی ز حلقه زلف ، صد هاله بر حوالی
 یوسف ز چه برآمد بسا حسن لا یزالی
 همچون شراب لعل ، در ساغر سفالی
 ناگه بلحن دارد ، این بیت خواند حالی
 با شیشه های پر می ، در خانه های خالی
 در شکر اگر نبالی وز بخت اگر بنالی
 (میخانه چاپ تهران)

فنا خوش بود ز ساغر بیگانه آب خضر
 (نوعی) منم که تائب و مخمور ناخوشم
 آمد شبم به بالین سر مست و لا ابالی
 از مو کشوده عنبر ، و ز خوی فشانده گوهر
 روئی ز سبزه خط ، صد خضر بر حواشی
 در خوابگاه در آمد چون زلف صبحگاهی
 آمیخت رنگ و بویش بسا جسم خاکی من
 من مست و محو بیخود ، کز شاخ سرو مرغی
 خوش دولتی است با دوست ، شامی سحر نمودن
 عیشت حرام و خونت برغم حلال (نوعی)

۲۶۳ = واجد، پندت رای زنده رام هو بد

● بهار گلشن کشمیر : زادبوم کشمیر . در علوم نجوم و حکمت و فلسفه
 مهارت تامه داشت ، خط خوب مینوشت . شاگرد رشیدای دیلمی بود . ترک
 وطن کرده از کشمیر بدلی رسید و آنجا بود و باش اختیار کرد . و در دربار
 مغول بمناصب لائق رسید . پسرش تیکارام ظفر نیز شعر میگفت :

هست این طغرا شبیه ابروی جانان ما
 شمع سوزد ز آه گرم و دیده گریان ما
 داد رس خاموشی شمع است در محفل مرا
 از خیال خود مکن یارب ادمی غافل مرا
 (۲ : ۵۲۳)

مد بسم الله بنگر بر سر دیوان ما
 آب و آتش توشه راه فنای عاشق است
 تا بدل کردم سواد یک الف روشن ز عشق
 زندگی بسی بندگی سرمایه درد سر است

۲۶۴ = وار منته ، پندت پیر بل کاجرو

● فارسی گوینان کشمیر : نام او پیر بل ، نام پدرش دیارام ، نام خانواده
 اش کاجرو : بسال (۱۸۰۵ ع) میلادی در سری نگر کشمیر متولد شد و

بسال (۱۸۷۵ هـ) وفات یافت . خانواده اش در دورهٔ افغانه و سیکها نزد فضلاء و امرا معروفیت بسزا داشت .

او علاوه بر دیوانی که مشتمل — سنی نامه مثنوی — و غزلیات و رباعیات و غیره میباشد — تاریخ کشمیر را نیز بنثر نوشته است . وی در زبان فارسی قدرت بیان داشت و غزلهای او عبارت از غزلهای بسی نقطه ، با نقطه ، مفرده ، چار پاره و غیره میباشد .

(ص ۱۷۳)

● کلام وارسته :

خطاب کرد به بلبل که ای شکر گفتار!
که شاه گل ، بسر تخت بر گرفت قرار
بقصد آنکه ، بیابند بهر مجرا بار
سپر بدوش و بکف تیغ تیز جوهر دار
به پردلی و شجاعت مقیم در گلزار
ندای عیش رساند بساکنان دیار
که خرمی و غمی را کجا درنگ و مدار
بکف می آر و هرگز ز وی بیاد میار

روی رخشان نشان شعله طور
ابروانت چو دیده های کفور
دل عشاق در خمش محصور
خط و خالت بمشک داد بخور
چشم آهو ، ز عشوه است مخمور
شد مطرا و یافت نزهت سور
خانه دل ، تو کرده معمور
غائبان را خیال تست حضور
لطف عاشق ز مهوشان دستور
بر سر بی نوای عاجز و عور
ساز از قهر عارضم پر نور
صبر و حلم و وفا مراست شعور

بطرف باغ شنیدم هزار بار هزار
برو بصحن چمن ، طرح آشیان افکن
قشون گل پی هم ، دسته دسته ، صف بستند
پیادگان بنفشه ، ستاده اند بباغ
تهمتان صنوبر ، دلاوران سخن
فقیب باد بهاری بفرط سور و سرور
مدار رنجه دل خود ز پنجه گردون
کنون که فصل بهار است حالیا برخیز
موی پر چین تست چون شب تار
گیسوانت بسرکشی کفار
کاکلت گنج حسن راست حصار
سنبل از طره ات گرفت بخار
فرگس از دیده تو ، یافت خمار
گل سوری ، ز رنگ آن رخسار
کرسی عیش را توئی معمار
شادمان از وصال تو حصار
بر سرم از عنایتت دستار
وای هرگز قرا نباشد عمار
از غضب در دلم فگندی نثار
چور و ظلم و جفا تراست شمار

باد همواره عامیّت غفار کسوت بخشنده و رحیم و غفور
گرد غم از عنایت دادار باد (وارسته) از دل تو دور

غزل بسی نقطه

کرد کرم، داور اکرم مرا	داد مرا درد، و درهم مرا
مرهم درد دل ما داد و کرد	دور همه هم و الم هم مرا
سور و سرور همه، علم و علم	کسود عطا عالم عالم مرا
صادق اعدل، که دهد داد دور	حمد سوا داد، طمع کسم مرا
در ره اسرار، دل اهل درد	کرد هم او، ماهر و محرم مرا
وسوسه او، داد دلم را مگر	سرو دلا آرام دهد، دم مرا
مردمک او، دل آهو درو	کاکل او، دام ره رم مرا
داد گره، طره طرار و کرد	سلسله در سلسله، درهم مرا
حور ارم، هر سحر و هر مسا	داد رسا همسر و همدم مرا
درد مرا همدم (وارسته) کرد	داد ده عسالم آدم مرا

غزل یک حرف با نقطه و یک حرف بی نقطه

شوخ آذر فگن، کججا باشد	زلفک پر شکن، کججا باشد
جان من! سیم بر بسی دیدیم	چون تو نازک بدن، کججا باشد
چو بر خوب و چون لب می رنگ	یمن و نسترن، کججا باشد
شد ز هجر تو، جعفری رخ من	اشک پر خون من، کججا باشد
چون کنم چون من از ستم خو چرخ	بسوفسا بسر زمن، کججا باشد
کرد (وارسته) طرز صنعت فوق	مثل او خوش سخن، کججا باشد

در صنعت که لب به لب نمی‌پوندد (۱)

ای رخت، غیرت جنان گشته	خنجر عشو است، منان گشته
سینه ات، صاف تر ز آئینه است	دیده ات، نرگس فتان گشته
قد تو، سرو و خد تو، لاله	تن تو، رشک گلستان گشته
خوی تو آتش است، و زلف تو دور	روی سرخ تو دلستان گشته
گاه (وارسته) را نظر نه کنی	عین الطاف تو عیان گشته

غزل منقوط

چین جبین بست چینی بین	زیب ذقن، بیش ز بینی بین
-----------------------	-------------------------

بخست شفیتش بیقین ، پیش پیش
نقش جبین زینت (وارسته) پیش
بسی غضبسی فیض نبینسی ببین
بخشش بسی غش بقینسی ببین

نظم

گروهی بست پرستی پیشه کرده
گروهی خویش را خوانند قرسا
گروهی در ره اسلام پویان
بساکس زان میان، بسی ریب و بسی مکر
گر این افضل ور آن بهتر، چه حاصل
گروهی ، شاه نانک ، ورد دارند
جسدآگانه سلوکی ، یباد دارند
غرض هر یک بکار خویش هشیار
مگر صاحبدلان کیشان امین اند
یکی دانست بسی تشبیه و بسی یار
هر آنکه برد بسی بر اصل اسرار

کیست که ، از گردش گردون دون
هر که به انصاف ، سری بفراشت
وانکه بر بدعت خود بر گماشت

بیا ای باغبان ! اندیشه فهما
مغنی ! لحن داؤدی بسر آور
بیا ساقی ! بده رطل گرانم
مدار از هیچ نوعی ، گرد بر دل
قو نیز ، ای بلبل پاکیزه گوهر
مبارک مقدم نوروز باشد

آن خدای که خود به یکتائی
چه بمسجد چه خانقاه و چه دیر
کفر و دین را بهم در اندازد
گه بمسجد شرف دهد ز سجود
دیدۀ معرفت چو گردد همراز
طالبها رستگاریت هوش است

دران انوار حق اندیشه کرده
گروهی پیرو عیسی و موسی
مجاهد های احمد باز گویان
ثناخوان علی هستند و بوبکر
ز اسرار حقیقت جمله غافل
قدم در راه حکم او سپارند
بدینسان رهروان بیشمارند
به نفسی کیش یسکدیگر روا دار
بصدق جان و دل تا در بر این اند
که نور اوست در هر شی پدیدار
نشد بر رفجش موری روادار

جام حیانتش ، نشده واژگون
ماند ز آفات و حوادث مصون
رفت ازین دار بحسرت برون

در بر بسته گلزار بکشا
گل آمد تاج بسپودی بسر بر
که از اندوه دوران سرگرانم
که شد از فضل یزدان ، حل مشکل
ز سرمستی ندای خوش بر آور
طرب اندوز و جان افروز باشد

خالق مومن است و ترسانی
نور پاکش بجلوه آرائی
هر یکی راهرو بخودرانی
کفر را گهه دهد توانائی
خود تماشا و خود تماشائی
سازگاری که سازگاری

باز گویند یا چنان کن یا چنین
در علوش نیست کس را دسترس
خود بگیرد ، خود نشیند ، خود جهد
ماه و خور ، یک ذره از فور اوست
غیر او کس محرم اسرار نیست

میروی فارغ زمن ، یعنی چه استغناست این
یا سیه مست شراب ناز ، یا شهلاست این
معدن لعل و گهر ، یا لعل شکر خاست این
یا بلای آسمان ، یا آن قد بالاست این

نیست حد کس برب العالمین
مالک و مختار یک ذات است و بس
خود بسوزد ، خود بسازد ، خود دهد
هر چه خواهد خود کند ، مقدور اوست
عقل کل را در حریمش بار نیست

سرفگندم در رخت ، یعنی که خاک پاست این
آهوی مست است چشمت ، یا غزال دشت چین
منبع نوش است یا سرچشمه آب حیات
قونیهال باغ رحمت ، یا سهی سروچمن

در تعریف بهار کشمیر

بسوی چمن ، از طرب آر روی
گل عیش ، از باغ عشرت بچین
صلای نوی ده بعیش کهن
به تخت چمن ریخت طرح نشاط
دل از کف مده ، بر کشا بال و پر
که خود را ز رنج و محن وا رهان
بزن بر بسط چنگ و برکش نوا
بکش پنبه غفلت ، از گوش هوش
بسختی بسکوش و بشادی گرای
در فیض بر روی خود وا نما
ز دیو و پری قصه ها بر مگو
که کس را خبر نی ز فردای کار
پسای طرب فرق غم را بمال
جهان خلعت تازه کرده به بر

بهار است ای بلبل نغز گوی
بهر شاخ گل ، شاد و خندان نشین
بهار است ، ای هندلیب چمن
که گل در گلستان بفرح نشاط
بهار است ، ای هد هد نامه بر
ببر نامه گل ، سوی باغبان
بهار است ای مطرب خوش ادا
بهار است ، ای ساقی باده نوش
بهار است ، ای زاهد سست رای
به میخانه در عاشقانه درا
بیا ای سخن سنج ، فرخنده خو
کنون وقت شادی ، غنیمت شمار
بیا ای صبا و بسیا ای شمال
که نوروز فیروز شد جلسوه گر

غزل چار پاره (۱)

بتی دارم بسامانی برنگ و بوگستانی
برخ صبحی بموشامی می آشامی غزالخوانی

سخنگوی چه جادوی جفا جوی وفادانی
 بقدر سروی بخدم مہری پری چہری فلک شانی
 مہ تابان بقدر سروی چو گل خندان خوش الحانی
 دهن تنگی بدل سنگی چه نیرنگی بلارانی
 بدل سنگی بر ابرو چین ز درج لب در افشانی
 چه نیرنگی ز درج لب شکر ریزی ستمرانی
 بلارانی در افشانی ستمرانی دل و جانی

بسامانی قمر روی سمن بوی چمن کوی
 برنگ و بوسمن بوی چو دردندان بلب مرجان
 گلستانی چمن کوی بلب مرجان بلای جان
 برخ صبحی سمن بوی بقدر سروی مہ تابان
 بموشامی چه جادوی بخدم مہروی بقدر سروی
 می آشامی جفا جوی پری چہری چو گل خندان
 غزلخوانی وفادانی فلک شانی خوش الحانی

جواب

برخ صبحی بموشامی می آشامی غزلخوانی
 سخنگوی چه جادوی جفا جوی وفا دانی
 بقدر سروی بخدم مہری پری چہری فلک شانی
 نگارین حنا چنگی چه نیرنگی بلارانی
 شکر پاسخ نکو نامی زبان شیرین سخندان
 بہ قن سیمی قبا زرین ز درج لب در افشانی
 فلک تازی چو شہبازی بہ کبک دل ستمرانی
 کند قربان بصدق دل بہ آن مہوش دل و جانی

بتی دارم بسامانی برنگ و بو گلستانی
 قمر روی کمر موی سمن بوی چمن کوی
 مہی تابان بلای جان چو دردندان بلب مرجان
 غزلخوانی بدل سنگی بکف چنگی خوش آہنگی
 بقدر سروی برخ زیبا بہ چشم آہو کمان ابرو
 بخدم مہری بر ابرو چین چو گل رنگین بنو آئین
 خوش آوازی پراز نازی اداسازی دل انبازی
 چو (وارستہ) بسی باشد گرفتارش کجا چون او

کجا از راه حق ، گمراه بودی
 بدانستی کہ ، دین در بست پرستیت
 خیالی در دل خود ، نقش بست است
 ز فکر کفر و دین فارغ نشستند
 ز آتش نیست خیالی ہیچ سنگی

اگر کافر ، ز بت آگاہ بودی
 مسلمان ، گر بدانستی کہ ، بت چیست
 اگر گہراست ، و آتش پرست است
 عزیزانی کہ واحد را پرستند
 تسلی دادہ ہر کس را برنگی

قصہ ستی نامہ معروف بہ مثنوی سوز و گداز (۱)

منور کن دلم ، چون مشعل روز
 تجلی خسیر کن ، آئینہ ام را
 درونم ، شعلہ وش آتش فشان کن
 خس و خار ہوا را ، اندران سوز

الہی ! شمع جانم را ، بر افروز
 درخشان کن چو سیتا ، سینہ ام را
 ز بانم شمع سان روشن بیسان کن
 ز عشقی ، بر دلم آتش بر افروز

مخمر کن گل من از مل عشق
 زبان در حمد کن گوهر فشانم
 بذات مطلق هر بود موجود
 غش و خالص ، هویدا کرده تست
 نمی عیان ، ز دریای جلال
 تو بخشی آب را ، این جان فروزی
 شود زلف بنفشه زو ، رسن تاب
 گل از شبم کند این نکته روشن
 ز عشقت ، دود دلها ، سنهستان
 دهد پروانه دل ، گرمی ذوق
 بدل گرمی سیاژشانه بر نثار
 کنم سر ، قصه آتش نژادی
 نکوروی ، و نکو خو ، نیک تدبیر
 رخس ، چون شمع از شادی ، فروزان
 که خود آتش پرستی بود ، کارش
 دم او صرصر خاک تمنا
 سرش سودانی افسانه شوق
 خلیده در دلش ، خار محبت
 همه روز ، اشک همراز برونش
 الم ، خاکستر آئینه او
 زبانش شعله نثار محبت
 ز نور معرفت ، روشن چراغش
 قدش نورسته ، سرو گلشن حسن
 میانش قشقه ، پرکار اوفتاده
 هوای بوی گل ، از سنبل او
 فکنده ، شیخ مسجد را ، به کودن
 خم زلفش ، شکسته پشت سنبل
 صنوبر خانه خیز طوبی او
 ز خالش ، صد مسلمان نا مسلمان
 چو دور آسمان ، بس بی وفا بود
 عصا در دست هر بیمار بینی

مخمر کن دماغم ، از گل عشق
 شناور کن به بحر شوق جانم
 خداوند ، تسوی معبود هر بود
 ز خور تا ذره ، پیدا کرده تست
 گلی خورشید ، از باغ جمالت
 تو آتش را ، دهی این سینه سوزی
 اگر بر لاله آتش ، فتد آب
 تو آتش را دهی از آب روغن
 ز سوزت ، گلخن جانها ، گلستان
 چو دیوان وار عشقت از سر شوق
 دود هندو زنی پروانه کردار
 زخم بر آتش اندیشه ، بسادی
 جوانی بود در اقصای کشمیر
 دلش ، پروانه وار از عشق ، سوزان
 ز سوز سینه پر آتش کنارش
 نهادش برق خاشاک تمنا
 تنش کاشانه جانان شوق
 سرشکش ، آب گلزار محبت
 همه شب ، آه دماغ درونش
 کسب آتش غم ، مینه او
 لبش در زیر گفتار محبت
 ز صهبای حقیقت ، پر ایباغش
 رخس فانوس ، شمع روشن حسن
 جبینش ساده ، ابرویش کشاده
 نسیم گل ، هوادار گل او
 دو زلفش ، برده زفار ، از برهن
 زده آتش ، رخس در سینه گل
 قمر آئینه دار خوبسی او
 ز چشم کافرش ، صد خانه ویران
 نگاهش ، ساوک انداز جفا بود
 نه بد بی وجه پیش چشم بینی

مگر شق القمر، خورشید را بود
 دهان نوش خندش، قند را قوت
 زبان او، سخن آموز بلبل
 تمسالی شانه الله اکبر
 حنائی گشته کاغذ، از ثنائش
 که آن از سیم، و این از سنگ خیزد
 چو شمعی بد بسفانوس بلورین
 بخوبی، یک قدم بیش، از رخ حور
 بناز بی نیازش بود، دمساز
 بیالینش، چو شمع استاده میسوخت
 رساندی هجرتش، بر سوختن کار
 بگردیدی بصد دل، شانه آسا
 نموده ساز مهر یسکدگر ساز
 دران شادی، خدا را یاد کردند
 سپهر از کینه، برپا کرد یاری
 که جان این دو یکدل، در نفس سوخت
 چو چشم نو عروسان خویش بیمار
 به اقلیم وجودش، در زد آتش
 رسید آتش فشان، ایوان به ایوان
 سراسر بی محابا سوخت یکسر
 تو گوئی در نیستان آتش افتاد
 نهان شد بوی سوسن، در دهانش
 خراب ژاله برگ لاله گردید
 همه پروانه آن شمع گشتند
 بفسکر چاره کارش اوفتادند
 که داغ از برگ لاله چون توان برد
 چسان یرقان رود از نرگس، ای وا
 کجا خیزد کلف از چهره ماه
 ندهدش ز چاره روی صحت
 ز مرگش شربتسی تجویز کردند
 که روز روشنش گردد، شب تار

میان چهره، بینی خوشنما بود
 لب او، باده نوش از خون یاقوت
 دهانش تنگ تر، از غنچه گل
 حدیث گردن او، چون کنم سر
 چگویم، زان کسف معجز نمایش
 حلب، زان سینه، آب از شرم ریزد
 چگویم زان فروزان ساق سیمین
 کف پای چگویم، چشم بد دور
 باین خوبی، باین شوخی، باین ناز
 شبی کز خواب ناز او، دیده میدوخت
 نیاسودی بیکدم، بی رخ یار
 همه شب، گرد آن زلف چلیپا
 بدین سان، آن دو همراز هم آواز
 گهی دل را، بشادی شاد کردند
 سر آمد زین نمط، چون روزگاری
 ز نیرنگی، چنان آتش بر افروخت
 فتاد آن نوجوان لاله رخسار
 سپاه تب، در آمد تند و سرکش
 ز قصر سینه، تا کاشانه جان
 شبستان دل و خلوت گهه سر
 چنان در استخوان، تب سرکش افتاد
 عیان شد رنگ سوسن، از زبانش
 می آشام لبش، تبخاله گردید
 زهر جانب، طبیبان جمع گشتند
 ز هر در باب حکمت، بر کشادند
 یکی داغ زبانش دید و بشمرد :
 یکی در چشم زردش دید، و گفتا :
 یکی نیلی عذارش دید، و گفت : آه !
 سخن کوتاه، دانایان حکمت
 همه از چاهه اش پرهیز کردند
 چو دانست، آن مه خورشید رخسار

برون آمد ز خلوت جامه زد چاک
 ز نرگس ، اشک گلگون ریخت گلگل
 چو مظلومان ، ببالینش گذر کرد
 بگفت : ای ابر نسیان امیدم !
 کدامین صرصر تند ، این ستم کرد
 کدامین باد سخت آفت رسانید
 کدامین آه سرد این آتش افروخت
 من و زین پس ، چو بلبل ، ناله کردن
 خروشیدن چو رصد از بیقراری
 چنان سازم سیه از آه ، عالم
 فشارم حلق خود از طوق گیسو
 کنم با خاطر ناشاد ، فریاد
 باین زاری بت بی صبر و آرام
 چو خورشید ، آسمان را کرد پدرود
 فلک ، از اشک غم ، پر کرد دامان
 بساط آرای بزم بیقراری
 سبک از خواب شیرین ، دیده بر بست
 سحر گه چون بعبادت موبد روز
 بهاتم یک بیابان حلقه بستند
 دران حلقه ، بت آشفته سامان
 بحسرت ، هر زمان چون ابر گریان
 به زاری گفت با آتش پرستان :
 که من در عشق این دلدار یکرنگ
 تمیگنجد درین دل صبر و آرام
 دل آرامم که از عالم سفر کرد
 چو زین سان آن مه این لولوی رخشان
 دل شان زین سخن زیر و زبر شد
 ربود از چشم شان ، یکبارگی خواب
 پناخن سیئه ها را ، ریش کردند
 چو گل ، صد پاره کرده ، جامه جان
 چو بد مستان ، بخاک ره فتادند

بسر بر یک بیابان خاک و خاشاک
 بخرمن ها ، ز سر بسر کند سنبل
 ز حسرت در سراپایش نظر کرد
 چمن بسند گلستان امیدم !
 که شمشاد ترا ، چون بید خم کرد
 که سوسن از گل رویت دمانید
 که جسم نازکت را ، چون دلم سوخت
 برنگ گل ، جگر پر کاله کردن
 گریستن زار چون ابر بهاری
 که صبح روز محشر در زنددم
 نیارم رحم بر خود یکسر مو
 دم صور قیامت خلق را یاد
 سیه میکرد روز از صبح تا شام
 سواد شب ، زمین را ساخت چون عود
 بسان چشم گریبان یتیمان
 قدم در راه وحشت جان سپاری
 ز تلخی های آشوب جهان رست
 به کانون فلک شد آتش افروز
 بهم در حلقه مساقم نشستند
 گریبان چاک کرده تا بدامان
 ز سر تا پا ، برنگ برق عریان
 خدا را ! همتی بر زیر دستان
 دل دارم بسان چشم خود تنگ
 بود آرام مشکل بی دل آرام
 بهمراهیش خواهم پا ز سر کرد
 نمود آویزه گوش حریرفسان
 دران آشفستگی آشفته تر شد
 ز سر هوش و ز دل عقل و ز تن تاب
 فغان و ناله ، بیش از پیش کردند
 چو بلبل ، با هزاران آه و افغان
 بزاری ، سر به پای او نهادند

جگر خون کرده از غم سینه از سنگ
 ز بهر مرده ، کس جان نه باز
 که وصل جسم و جان ، باهم ضرور است
 خیال او ، بدل میسازد مساز
 ولی با خود ، میفزا درد بر درد
 مهیا هر چه میباید بسازیم
 ز سوز دل ، کشید آه شغب ناک
 رضای من ، رضای کردگار است
 سراپا هوش و یسکر گوش گشتند
 دبیری ، نکته دانسی ، نکته گیری
 که دیوت راهزن شد ! پر خطر باش
 گهسی مرهم دهد گاهی دهد ریش
 که خود سوزی ، بهر ملت وبال است
 ز دین و از جهان بیباک بودن
 بر آشفته و کشید از سوز دل ، آه
 بعقل و هوش ، بر هر کس توانا
 کزین پس مردم آزاری کند ساز
 بدست شانه بی بی آن دست سیمین
 که آید شیشه ام بر سنگ ، ترسد
 بجز دامان دریا ، دامنی پاک
 فرامش کرده نام نیک نامی
 ز خورشید جمال خویشتن دور
 بتی را ، میپرستم چون برهن
 بخود بر تلخ گردانم شکر خواب
 ندارم بر حدیث ، این و آن ، گوش
 رسانم کشتی خود را بساحل
 تماشای بسهار بساغ آتش
 شمارد نار هر کو خامکار است
 سمندر وش ، ز آتش ناگزیر است
 نخسپم ، تا نیابم ، دلبر خود
 تپ هجران داسبر ، بر نتابم

بگفتندش که : ای دل داده دل تنگ !
 کسی بر خود ، چنین تاوان نسازد
 دلت ، دانیم بی او نسا صبور است
 به نار هجر او ، میسوز و میساز
 صبوری کن ، ازین اندیشه برگرد
 ز بهر تو ، همه جانها ببازیم
 چو بشنید ، این سخن آن لعبت پاک
 بگفت : این آرزو بی اختیار است
 ز یک حرفش ، همه خاموش گشتند
 پس آنگه زان میان برخاست پیری
 بگفت : از مکر گردون پر حذر باش !
 چنین رسم است کین چرخ جفاکیش
 ازین تشویش بگذر ، این محال است
 چنین آشفته و غمناک بودن
 چو بشنید این سخن زان پیر ، آن ماه
 بگفتش : کای مدبر مرد دانا !
 خطا باشد خطا ، کین چشم غماز
 خطا باشد سر این زلف پر چین
 دل پاکم ، ز نام و ننگ ترسد
 نه بینم ، کاندرین خاک خطرناک
 همه سر مست جام شاد کامی
 گذارم خانه آئینه بی نور
 کنم بتخانه خود را ، نشیمن
 گل او را ز نرگس میدم آب
 کنم لب از سخن ، چون غنچه خاموش
 همه بهتر کزین دریای هایل
 کنم با بلبل خود بادل خوش
 بچشم خوشتر از گلنار نار است
 نهادم را ، که از آتش خمیر است
 نسازم ، تا نسوزم ، پیکر خود
 ز آتش ، چون سمندر سر نقابم

ز دلها جوش زد، آه جهان سوز
 ز هر سو، همچو ناقوس برهن
 هوا، از دود آه گرم گلخن
 که وصل آب و آتش باد پدram (۱)
 رخت، مانند برگ لاله، بشگفت
 که: بر سازید ساز دلبرم زود
 که من ساز عروسی میکنم ساز
 ز هر نقش قدم بستانی آراست
 برون کرد از بر خود رخت ماتم
 ز مشکین مو برو بسگذشت سنبل
 لب از پان، چون لب پیمانۀ مل
 دو قوس عنبرین زه کرد، تا گوش
 بیابان در بیابان، عشوه و ناز
 جبین ساده، کرد از قشقه پرکار
 که گوئی، شاخ مرجان دستش از دست
 باین شوخی، باین خوبسی، باین ناز
 پسان زاهدان پاک گوهر
 می ذوق وصال یار در سر
 خروش زنگ و بانگ کوس برخاست
 بحسرت، اشک سرخ از دیده ریزان
 که گوئی گرم شد بازار محشر
 درون یکدلان با آه همسراز
 ز دود عود و صندل، عنبر آمیز
 وفا پرور عروس لاله رخسار
 که از آب، آتش خود را دهد تاب
 پر آمد چون گل خورشید از آب
 بخوابانید در آتش چو شمشاد
 دوتا کرد از پی تعظیم آتش
 برنگ شعله بر سر داو جایش

چو بر گفت این سخن، ماه دل افروز
 بر آمد بانگ ماتم شور و شیون
 زمین، از اشک گلگون گشت گلشن
 اجازت داد موبد کام و ناکام
 پری پیکر، چو حرف وصل بشنفت
 بزرگان طریقت را بفرمود
 شما باشید زین سان شاه پرداز
 بگفت این و چو سرو از جای برخاست
 درون شد در شبستان شاد و خرم
 بپوشید اطلسی، رنگین تر از گل
 رخ از گلگونه، رنگین کرد چون گل
 دو مشکین طوق را، افگند بر دوش
 غزال مست، کرد از سرمه طناز
 بگردن در فگند از زلف زنار
 برنگی، بر سر انگشتان حنا بست
 باین آئین، باین زیور، باین ساز
 بکف مالای از یاقوت و گوهر
 برآمد، چون مه تابنده، از در
 ز هر سو، نعره ناقوس، برخاست
 سیه پوشان، ز غم افتان و خیزان
 چنان زد آه سرد، از سینه ها سر
 لب هم مشربان با ناله دمساز
 پیا کردند، نار شعله انگیز
 پری پیکر، نگار شعله کردار
 روان شد همچو آتش، بر لب آب
 ز آب، اندام خود را کرد سیراب
 فحست آن خاک آتش مرده از باد
 پس آنگه قامتی چون شعله سرکش
 ببوسید آتش از تعظیم پایش

لبس بوسید و رو بر رو نهادش
 که جان در تن ز جسم خود دمیدش
 زبان بر آنجمن گرم دعا کرد
 دل هر پیدلی، عشرت فزا کن
 شب هر تیره روزی را، بروز آر
 ز روی لطف چون رویم بر افروز
 که در دم کرد خاکش همچو آتش
 مناجات جناب کبریا کن
 تجلی خیز کن، طور روانم
 درونم را نما چون، مشعل روز
 توئی مرهم فروز سینه سوزان
 که تا یابم فراغ از مائی و من
 براهت پا ز سر پیوسته گردم
 ندا از غیب آمد: دور برگشت

(۱۱۳۲هـ)

(بهار گلشن کشمیر ۵۲۵-۵۲۲)

سر جانانه بر زانو نهادش
 ز دلداری چنان در بر کشیدش
 چو ز آغوشش، حصول مدعا کرد
 شب هر سوگواری، خنده زان کن
 سر هر خاکسار، از خاک بردار
 بآتش گشت ازگه: کای جگر سوز!
 چنان شد از دم او شعله سرکش
 ز قیل و قال دنیا اکتفا کن
 الهی! بر فروزان شمع جانم
 بنور معرفت، طبعم بر افروز
 توئی ظلمت زدای تیره روزان
 چراغ دیده ام را، ساز روشن
 ز اندوه جهان وارسته گردم
 پی تاریخ این هنگامه زشت

۲۶۵- واصف، مولوی سید حسین شاه کشمیری

● شمع انجمن: مولوی سید حسین شاه کشمیری مولد بخاری، اصل در هندوستان. علوم متداوله از اساتذۀ وقت آموخت، و فاتحه فراغ پیش مفتی عنایت احمد مرحوم خواند. طبع موزون و خاطر حُرُفَت مشحون داشت در بهوپال آمده بمآهوار صد روپیه ملازم شد. چون بسفر حرَمین شریفین رفت وی در قریه هائی گهات مضافات علاقه ریاست بعارضه هیضه در عین جوانی در سنه (۱۲۸۵هـ) فانی شد. خدایش بیامرزاد، وقت تحریر تذکره، این چند بیت از کلامش دست بهم داد:

زاهد ز پا فتاد و بکف آه سر شکست
 لعلات بخنده آمد و قدر گهر شکست

تا ترک من بناز سر زلف بر شکست
 چشم بگریه آمد و از ابر آب برد

فازم بذوق (واصف) مستانه وش ، که او
 سحر بگلشنی از جنبش هوا دیدم
 پیام من که رساند بحضرتش (واصف)
 گر ناشتا شکست بخون جگر شکست
 که گل بگرد سر عندلیب میگرد
 که ، هر که میرود آنجا ، رقیب میگرد
 (ص ۵۲۲)

● روز روشن : واصف مولوی سید حسین شاه بخاری المولد کشمیری الاصل بود . از وطن بطلب علم در هندوستان رسیده و بتحصیل علوم مشقت بسیار کشیده و تکمیل آن بخدمت مفتی مولوی عنایت احمد متوطن قصبه دیوه مضاف به لکهنو نموده . بعد ازان قائد تقدیر او را بدارالاقبال بهوپال کشید ، و بقدردانیهای نواب سکندر بیگم صاحبه مرحومه رئیس معظمه آنجا ، بمشاهره صد روپیه ملازم بارگاهش گردید . و بتعلیم جناب سلطان جهان بیگم صاحبه ولیةالعهد (دام اقبالها) مامور گشت ، و در سنه خمس و ثمانین بعدالمأتین و الالف (۱۲۸۵ هـ) بمرض قی و اسهال و بائی در گذشت . بحدت ذهن و ذکاوت طبع و موزونی فطری اتصاف داشت . اگرچه دیوان اشعارش کسی فراهم نکرده ، لکن اشعار بسیارش ، از زبان بعض احباب وی که مسموع افتاد ، خالی از لطف نیست . و از کتاب — خلیعة الهند — مولفه او ، که در حقیقت دین اسلام و ابطال مذهب عبده اصنام بجواب کتاب — تحفة الاسلام — مولفه اندرمن هندو نوشته بود ، و مطبوع گردیده ، مطبوع طبائع دقیقه رسان است — پی بجودت طبیعت و ذکاوت ذهنش توان برد :

از من بیدل ، چرا بردی دل بیچاره را
 ناصحا بیم رقابت گر نمیشد مانع
 غیر ماه من که در کوی رقیبان میرود
 میتوان شیرین مارا بیگمان فرهاد گفت
 محال است این که پا بیرون نهم از کوچه لیلای
 بگذار رقیب بسوالهوس را
 خوش دسترسی بدار بسای است
 آخر ای کافر! چه خواهی کرد این سی پاره را
 جلوه میدادم به پیشت آن پری رخساره را
 بر زمین گاهی نه بیند هیچ کس میاره را
 زانکه او بشکست دلهای چو سنگ خاره را
 که بجنون نیستم تا سرکنم هامون و صحرا را
 پروانه گمان مسبر مگس را
 هندو بیچگان هاترس (۱) را

آفت قمری و بلبل میشود
 مشببت دور و تسلسل میشود
 شمع، بعد از سوختن، گل میشود
 خاک میگردم چو یاد خاک کوی میکنم
 خویش را بنما که او را جستجوی میکنم
 خویشتن را بسته زنجیر موی میکنم
 بشنود یا نشنود کس، گفتگوی میکنم
 سرو را آزاد بودن بید را مجنون شدن
 جان ز بسی قدری شد ست آماده بیرون شدن
 چشم من تا کرد حاصل منصب جیحون شدن
 نیست آسان عشق باز حسن گندم گون شدن
 میکند شاگردی ما قیس در مجنون شدن

آه سرد و اشک من گل میشود
 گیسوی خم در خم آن مو میانه
 میرسد هر کس، باصل خویشتن
 روی خود را میکنم چون فکر روی میکنم
 شمع من! امشب دلم در کوی تو گم گشته است
 قاقی از اغوای غول عقل سرگردان شوم
 همچو بلبل نالم ای (واصف) به پیش نوگلی
 لاله را من کرده ام تعلیم غرق خون شدن
 تا خیال آن پری رود در درونم کرد جا
 در میان عشق بازان نیست بسی آبی مرا
 از بهشت کامرانی دست میباید کشید
 ماهر علم جنونم واصف از روز ازل

(ص ۲۲۲)

۲۶۶- واصل کشمیری

● صبح گلشن : واصل از سنجیده طبعان کشمیر بود و عمر عزیز در پی

وصول مطلوب بدلی بسر نمود :

چون بمن ، نامه آن روشنی دیده ، رسید
 آنکه ، یکدم شب هجران تو، آسوده نخفت
 شد روان قاصد اشکم ، که جوابش ببرد
 سر نهاد بر دم شمشیر که آتش ببرد
 (ص ۵۸۰)

۲۶۷- واصل ، مجدد واصل خان کشمیری

● صبح گلشن : مجدد واصل خان کشمیری : مشق مسخن از میرزا گرامی

کرده . و در سنه سابع از ماته ثالث عشر (۱۲۰۷ هـ) بعمر هشتاد و دو سال
 در شهر لکهنو جان بجان آفرین سپرده :

دادند ، سر بمهر بها ، دولت نیاز
 در سر نوشت ما ، چون نگین ، جز سجود نیست
 (ص ۵۸۱)

۲۶۸- واقف، نورالعین بتالوی

● مجمع النفاث : نورالعین واقف از شرفای پنجاب است . پدر و جدش قاضی بتاله بود . و بتاله قصبه ایست از مضافات لاهور . از علوم بهره دارد و تتبع بسیار نموده ، شعر را خوب میگوید . پیش ازین بمعرفت محمد علی تجرد ، اخلاص غایبانه با فقیر آرزو بهم رسانیده ، مکرر درخواست اصلاح اشعار خود نموده . چون این عاصی ناقص را از تربیت خود فرصت نیست و بخود گمان استادی ندارد ، چند بار ابا نموده ، لیکن بسبب آنکه آن مرد عزیز بسیار بجد شده ، یک مرتبه هرچه هرجا بخاطر رسید نوشته فرستاد . ازان باز قریب چهار سال است که خط او نه رسیده . بهرحال مشق سخن او رسیده ، اگر چندی دیگر بهمین وضع مشقت بر خود روا دارد ، گمان دارم که بپایه اعلی برسد . چون در گوشه ملک واقع شده و بقول او : که در تمام عمر صحبت به از خودی را ادراک نکرده ! آنچه میگوید از مغتنمات است . پس اگر اتفاق صحبت بزرگان او را دست دهد ، ترقیات نمایان خواهد نمود . الغرض غنیمت کسی است خداهش سلامت دارد . (۱۴۸ ب)

● مردم دیده : واقف سلمه الله تعالی . فقیر مولف این تالیف ، از سی سال باین عزیز بزرگ آشنا است . اول صحبت بخانه مخدومی شاه آفرین مرحوم دیده بود ، پس ازان گاه گاهی بغریب خانه تشریف میفرمود ، و روز بروز اخلاص و اتحاد رو بتزاید آورد ، و اکثر مشق سخن یکجا کرده میشد . از اوصاف حمیده و اخلاق او چه بیان نماید که زبان قاصر است . حاصل کلام علم و فضل ارث خاندان اوست . طالب علمی چند قریب بفراغ تحصیل دارد . افکار آبدارش خیلی موثر و به درد است . معانی بلند و پاکیزه ، و الفاظ شسته و روانی کلامش ، روان را تازگی میبخشد . بالفعل

باین طور شعر گفتن خاصه اوست ، حد دیگری نیست : هر چند خان آرزو ستایش میر شمس الدین فقیر در — مجمع النفائس — بسیار کرده ، لیکن انصاف این است که ، این عزیز روشن دل شمس الدین پنجاب است :

دیوانی قریب بشش و هفت هزار بیت ترتیب داده و قصائد هم دارد : ترجیع بندی در کمال فصاحت و بدرد گفته : ظاهرا چنین ترجیع بند از قدما هم کس کم گفته باشد : عاشق غزل است و رباعی هم خوب میگوید . و هرچه میگوید ناخن بدل میزند ، و خالی از تلاش و لطف نیست : پختگی و استادی از سخنش معلوم است : خودش میفرماید :

فاله چندی، کرده ام موزون نه غزل نی قصیده دارم

در پرهیزگاری و متابعت سنت نبوی (علیه الصلوة والسلام و آله وسلم) بجان میکوشد ، کم اختلاط و کم دماغ و بسی نیاز و آزاد و غنی دل است : در پاس آشنای و اخلاص بکه روزگار ، طبع هموار و نرمی گفتار و کم گوئی ، خاصه اوست : طورش ، علحده از طور برادران و اقربا است : فقیر با همه وحشت مزاج ، صید دام خلق و اخلاص او بوده ام :

در ینولا از یک و نیم سال — که فقیر بعزم حصول سعادت حرمین شریفین بر آمده ام — او هم ، بطریق سیر و تماشای ملک دکن و سورت ، رفیق شفیق درین سفر بوده . او سبحانه تعالی بخیر و عافیت این مرد بزرگ را و بطفیلش این عاصی را بوطن رساند ، و خاتمه بخیر گرداند : و مرا باز بزیارت روضه آن سرور (صلی الله علیه و آله وسلم) مشرف گرداند . آمین برب العباد بحرمت النبوی و آله الامجاد :

(ص ۱۱۲ - ۱۱۶)

● خزانه عامره : واقف بتالوی شیخ نورالعین نام دارد : خلف قاضی

امانت الله ساکن بتاله : بفتح بای موحدہ و تالی فوقانیہ ہندی بر وزن حلالہ ،
 قصبہ ایست از توابع دارالسلطنت لاهور بفاصلہ سی کروہ جانب مشرق :
 منصب قضاء آن مکان بسلسلہ آبای او تعلق دارد : صاحب افکار صائبہ و
 زبده شعرای فناچیہ است : طبع بلندش تحسین خواہ و فکر ارجمندش قابل
 بارک الله : عمری خدمت سخن کرد و در تصحیح زبان کوشید : اگرچہ کتب
 تحصیلی ہم کسب نموده ، اما لذت شعری بر مذاقش غالب آمد : خود با فقیر
 نقل کرد کہ : شبی در رویا این مصرع بخاطر رسید :

جام طرب ، بدست تو ، لبریز دادہ اند

بعد بیدار شدن این پیش مصرع رسانید :

درخندہ ، اختیار نداری ، برنگ گل

و نیز با فقیر گفت کہ : وقتی این مصرع بخاطر رسید :

ای چراغت بکف از رنگ حنا زود بیا

شش ماہ فکر مصرع دیگر کردم و بعد شش ماہ این پیش مصرع بہم رساندم :

دل ز دستم بشبستان غمت ، گم گردید

میان او و شاہ عبدالحکیم حاکم و داد جانی و اتحاد روحانی است :

بارادہ سیر دکن با حاکم از خطہ پنجاب روان شد ، و بست و نہم رجب
 سنہ اربع و سبعین و مائتہ و الف (۱۱۷۲ھ) وارد اورنگ آباد گردید و با فقیر
 بر خورد . مہذب الاخلاق مغتنم الوجود است . بعد یک ہفتہ ہر دو عزیز
 رخت سفر جانب بندر سورت کشید . حاکم از راہ دریا جانب حرمین
 شریفین قطرہ زد ، و واقف از ضعف جثہ و ہجوم امراض ، طاقت سفر دریا
 نداشت در سورت کمر اقامت کشاد . بزبان اعتذار میگوید :

بملاحظہ تلوث خود ، از حجاز و زیارت اماکن معلی — کہ محل تقدس و تنزہ

است — مقصر ماندم ، و این شعر استاد حسب حال خود یافتم :

گرچہ ، جان بی تو ، بلب نزدیک است دور بودن ، بسادب نزدیک است

هر چند اکثر عوام و برخی خواص تازیانه طعن بر توسن همت این قاصر میزنند که :
در وحل حرمان فرو ماند! لکن ادا فهم میداند که سررشته ادب نگاه داشتم و خود
را نالائق محض دانسته از دور جواهر اشک نیاز نثار هردو آستان مقدس کردم .

و چون، حاکم از سفر حرمین شریفین مراجعت نمود، هردو عزیز باهم
از سورت برآمده، پانزدهم جمادی الاول سنه خمس و سبعین و مائة و الف
(۱۱۷۵هـ) به اورنگ آباد رسیدند، و در تکیه شاه محمود (قدس سره)
فرود آمدند :

حاکم نوزدهم شوال سال مذکور به سیر حیدرآباد متوجه شد و واقف
همین جا توقف کرد. و نوزدهم صفر سنه ست و سبعین و مائة و الف (۱۱۷۶هـ)
حاکم باورنگ آباد مراجعت نمود، و دوم ربیع الاخر همین سال واقف و
حاکم هردو باراده هند اورنگ آباد را وداع کردند. و چون شارع متعارف
برهانپور و مالوه غیر مامون بود، راه برار و چتر پور اختیار کردند :

اتفاقاً مابین اورنگ آباد و بالا پور قطاع الطريق ریخته ساز و سامان و
کتابها همه بغارت بردند. هیچ چیز نماند الا عینک و قدری سیما ب. وجه
همراه بودن سیما ب اینکه، واقف شوق کیمیا دارد، سیما ب که در اورنگ آباد
ارزان است، قدری همراه گرفته بود. و این اعزه سبکبار شده به بالا پور
رسیدند، و از انجا کتابتی مشتمل بر این ماجرا نامزد فقیر نمودند. و واقف
این مطلع و رباعی حسب حال موزون کرده بقلم آورد :

عینکی و پاره سیما ب، با ما مانده است	چشم بی خواب و دل بیتاب، با ما مانده است
کردند غریب غارتی راه زنان	سر ماند و نماند هیچ چیز از سامان
بردند هر آنچه بود الا عینک راه نما همین دو چشم حیران

فقیر قدری زر سرانجام کرده، بطریق هندوی، بهر دو عزیز ارسال
داشت، واقف در بالا پور بیماری صعب کشید، چون نقل مکان در تفریح

مزاج و ازاله مرض دخلی دارد ، واقف را بر دوش کههاران سوار کرده بکولا پور بردند . و بسبب تداوی واقف و کرایه کههاران و دیگر ضروریات سفر ، زاد راه رو بکمی آورد ، و مسافت دور و دراز هندستان توشه میخواست ، لهذا باز آدم اجیر از کولا پور نزد فقیر فرستادند . این بار هم مبلغی بصاحبین مرسل گردید . از کولا پور بناگپور رفتند و ازانجا متوجه هند شدند .

بعد طی منازل و قطع مراحل ، حاکم دوم شوال سال حال بخانپور و هشیار پور و واقف به بتاله رسید . و عنایت حق تعالی چشم این اعزه را بصرمه سواد وطن روشن ساخت .

واقف در سلک ارباب صلوات نیست ، نام او و حاکم برابر ادای حق صحبت ثبت افتاد . واقف دیوان خود را — که سیر ضخامت — است بمطالعه فقیر داد .
(شصت و پنج بیت دارد ۵۲۰-۲۵۱)

● گل رعنا : شیخ نورالعین بتالوی واقف اسرار سخن طرازی است و عارف رموز نکته پردازی . پدرش شیخ امانت الله قاضی بتاله بود . بتاله بفتح باء موحده و تاء فوقانی هندی بر وزن جلاله قصبه ایست از توابع دارالسلطنت لاهور ، بفاصله سی کروه جانب شرق . حضرت آزاد مدظله در — خزانہ عامرہ — تحت ترجمه واقف میفرمایند : (۱)

درین مدت که شاه عبدالحکیم حاکم به حیدرآباد رفت ، و باز مراجعت کرد ، فی مابین بنده و واقف ارتباط بسیار رو نمود و ملاقاتها دست داد . چنانچه تذکره — مردم دیده — تالیف حاکم بخط خود ،

۱- تمام عبارت خزانہ عامرہ را از طبع بلندش بتحسین تا سواد وطن روشن ساخت — نقل کرده است .

با وصف بیماری ، نوشته بطریق یادگار تسلیم بنده کرد . و پاره اشعار هم
مرحمت فرمود : و در عین تحریر این تالیف ، مکتوب طولانی از شیخ نورالعین
واقف محرر اوائل محرم سنه اثنین و ثمانین و مائة و الف (۱۱۸۲هـ) از ملتان
بنام حضرت آزاد (مدظله العالی) بیست و یکم ذی الحجه سال مذکور
باورنگ آباد رسید ، درینجا نقل نموده میشود ، تا سرگذشت او بر ناظران واضح
گردد : مینویسد :

مشهور ضمیر اقدس باد که : بنده مع رفوق شفیق شاه عبدالحکیم در عرصه
شش ماه بسوطن مسالوف و مسکن مانوس رسید . از اورنگ آباد تا قصبه
کولاپور واقع برار آنچه پیش آمد از همان نواحی بقلم آمد ، محتاج بیسان
نیست . از قصبه مذکور تا اله آباد وادیهای مخوف و بادیههای هولناک ،
طی نموده خدا خدا کرده ، وارد آن بلده گردید . چند روز بنابر ورم پسا در
خانقاه شیخ محمد فاخر زائر وقفه ورزید ، و جامع الکمالات شاه غلام قطب الدین
نصیب مدظله را دید ، اخلاق بسیار مبذول فرمودند . شکر احسان را بکدام زبان
ادا نماید . بزرگی و بزرگزادگی از سیمای سراپا ضیای ایشان لایح است .
الله تعالی آن بزرگ را سلامت دارد . بی شائبه تکلف ، آنجا هم نام نامی آن
قبله دلها و کعبه جانها بردم ، و جا یافتم و نفس راست کردم . از اله آباد
بلکنو و از افجا بملک پنجاب رسیدم .

بعد وارد شدن وطن — که از محبت آن جان بلب آمده بود — طور دیگر و
و دور دیگر مشاهده افتاد . تسلط کفار قوم سک بحدی یافت که از آمدن
خود پشیمان گشت و انگشت تاسف بدندان گزیدن گرفت ، لکن سود نداشت .
ناچار با جماعه برادران شریک محنت و سهیم کلفت شد .

و از فقدان اسباب معاش دو بار از اضطرار ، سری بجانب پتن شیخ فریدالدین
گنج شکر (قدس سره) کشید ، و از افجا تلخکام بر گردید . آخر آوازه بلند همتی
نواب بلند خان بهادر — که از جانب شاه احمد درانی ناظم صوبه کشمیر
بوده — شنیده ، برفاقت شاه عبدالحکیم حاکم ، بعد طی کتلهای جانفرسا و
پست و بلند طاقت ربا ، وارد خطه دلپذیر کشمیر شد . و نواب موصوف را
زیاده از آنچه شنیده بود دید . و بجای خود چنان قرار داد که ازین سفر
کلفتها و کدورتها شسته میشود . لکن تقدیر چنین فرفته بود ، در اول ملاقات

نواب ، آنچه در قسمت بود ، از نقد و قماش برای بنده و شاه عبدالحکیم فرستادند ، و متوقع رخصتانه خوب ساختند . ناگاه خبر عزل نواب گوش خراش بلکه دلخراش گشت . نواب شهر را گذاشته در هفت چنار مخیم کردند . و بنده و شاه عبدالحکیم بسرکردگی قافله بی نصیبان در رکاب نواب روانه جمون شدیم .

شاه عبدالحکیم در کشمیر عارضه ضعف معده داشتند ، بهمان حال از آنجا بر آمدند . عارضه مستولی شد و ایشان را از کار برد ، بهزار حیلہ تا منزل تهنه ، شاه مذکور را رسانیدم . آنجا کار باسهال کبیدی کشید ، بنا بر ضرورت دران منزل با تنی چند ماندم و نواب پیش رفتند . در عرصه دو سه روز شاه مرحوم از سرای فانی بنزہتکده جاودانی رفتند . و همانجا بسصد هزار حسرت آن گنج را زیر خاک کردم ، و خاک حسرت بسر سر کرده روانه شدم ، و بنواب ملحق گشتم .

نواب وقت رخصت ، چیزی کی — که نه در غور همت ایشان و نه جائزه محنت من تواند بود — فرستادند . و بدار المحن وطن رسیده پاره بقرض خواهان داده ، باقی مانده در عرصه ... ماء بر فرزند و عیالش صرف نمودم . و بعد چندی همان احتیاج روداد . بهزار جر ثقیل یک سال کامل با کمال افلاس در خانه بسر برده متوجه سمت ملتان شدم ، و از آنجا گذشته وارد دیره غازی خان — که نواب بلند خان بهادر دران ایام از جانب شاه احمد درانی حاکم آن دیار بودند — شدم . و از نواب بسیار تسکیریم مشاهده نمودم . قریب پنج ماه در آنجا فروکش کردم ، و در اوائل زمستان مرخص گشتم . رخصتانه موافق قسمت فرستادند . و دیگر غرباء آن دیار — که بر غربت من ترحم گونه داشتند — فیز مروت نمودند .

از اتفاقات در راه ، بعلت بیماری وقفه رو داد ، و اکثر فتوحات سفر بصرف در آمد . بهزار خرابی بمسقط الراس رسید ، و بهنگامه قرضخواهان مبتلا شدم . و بعرصه چند ماه همان احتیاج پیش آمد . قریب یک سال پپریشانی تمام در زاویه بی نوای و کنج بی سامانی بسر بردم .

چون گریز گاهی در نظر نه داشتم ، با وصف ضعف پیری و انحطاط قوای جسمانی ، افتان و خیزان ، پانزدهم ذی الحجه سال هزار و صد و هشتاد و یک (۱۱۸۱ هـ) بملتان وارد شدم . نواب مشارالیه از خدمت دیره غازی خان معزول شده بخسانه خود منزوی شده اند . بدستور قدیم لطف فرمودند

بخبرگیری مسهل قناعت کرده افتاده ام . میبینم که از پرده غیب چه بظهور
میآید .

حضرت من ! ازان وقت که از جناب فیضآب آن قبله جدا افتاده ام ، چه
گویم و چه نویسم ؟ نفسی بآرام ننشسته ام گردش بر سر گردش ، نصیب
شده ، چنانکه گفته ام :

فلک ، بمرکز آسودگی ، قرار گرفت هنوز ، دائرة گردشم ، تمام نه شد
آرزوی دیدن آن جناب ، این قدر است که بسی اختیار دل برین پسله می آید
که جوگی و فقیر شده خود را بخدمت رساند . لیکن نه رفیق دارم و نه
استطاعت ، بصد بیحواسی این چند سطر نامربوط بقلم آمده .

شعر و شاعری کرا بیاد مانده ؟ این بساط طی شد ! شاه عبدالحکیم حاکم
— که محرک این سلسله بودند — ازین عالم رفتند . و بعد از ایشان شیخ
علی مجد تجرد بفاصله یک سال قضا کردند . و در همان سال شیوا رام عاشق
تخلص — که علامه روزگار بود — از جهان گذشت . و سال گذشته لاله
سیالکوتمیل وارسته تخلص — که مجموعه کمال نظم و نثر بود — در دیره
غازی خان جان سپرد .

یاران همه رفتند و داغ فرقت اینها نصیب این جگر سوخته گردید . در
فراق این چهار رکن قابلیت میگویم :

زین کهنه قفس ، جمله اسیران ، رفتند این غمکده را ، ساخته ویران ، رفتند
ای مرغ دل من ! که تو تنها ماندی خاموش نشین ! که همصغیران ، رفتند

چند شعر متفرق که گواه تفرقه خاطر است مع یکدو غزل بمقتضای این
بیت :

فلمة جاءت برجل من جرار تو سلیمانی کن ای عالی بهار
معروض الخدمت شد . تصحیح اغلاط متوقع است . قبله من ! درین بیت
سامی :

(آزاد) از سواد سخن ، سرسری مرو صد بار ، گر نگه زده ، باز کن لحاظ
— نگاه زدن — آمده و بنده متامل بود ، سند آن از شعر مخلص کاشانی بر آمده ،
میگوید :

خورشید و مه ، نگاه بروی تو ، میزند

تا اینجا عبارت مکتوب واقف است: و درین مکتوب میر اولاد مجد خان را بسلام و مولف را بدعا یاد کرده و اشعاری که بر ورق علحده از مکتوب فرستاده و بعضی حواشی اصلاحات نوشته، این است:

دل بیتاب، وصل سیمتن جانانه دارم	ز شوق او، طپیدنهای بیتابانه دارم
سیاحت کرده ام ملک جنون، زانسانکه بایستی	بدامن، ذره گردی، زهر ویرانه دارم
دل عهدچاک با چندین زبان این حرف میگوید	که: گرفتد قبول طره اش، من شانه دارم
متاع دین و دانش، بر سر هم در دل افتاده است	ز چشم یار، چشم غارت ترکانه دارم
زدم گرد دست، در زنجیر زلف او، مشودرم	تو میدانی که، من وقف دل دیوانه دارم
نیست جای وا کشیدن در گلستان جهان	چشم اگر داری چو فرگس، بر سر پا خواب کن
چسان، چون فی ننالم زار، کز بی برگی قسمت	ز خلعت خانه هستی، همین یک آستین دارم
گر نه پس بیکان یار فرماید	کسه بجای محسالی دلم آید

فرمودن بمعنی آمدن بسیار آمده، و در ولایت رسم است که، هرگاه عزیزی بسفر میرود همان روز یارانش بهم اتفاق کرده میگویند که: بجای خالی فلان رویم! پس بنشین او میروند و جای او را معمور میدارند:

ز بوسه، که بمن وعده کرد، بر گردید
شکر فشان لب او صادق الحلاوة نیست

صادق الحلاوة راست مزه را گویند که از مزه خود بر نگردد:

چه سازم، به بیمهری او، چه سازم
که من زار، و آن ماه از شهر روز است

شهر روز نام شهری است بنا کرده روز بن ضحاک:

آه که، در حضرتش چو نامه اعمال
عرضه من، طالع جواب ندارد

این معنی بگمان خود تازه یافته:

بخاک درش، تخم هجسی بیفشان
خورده ام، تیری زشصت یار و هر ساعت زذوق

چوزخم، از خنده خون گریم، ز حال من چه میپرسی
چسین پیشانی شیرازه، نیسارم دیدن

که این سر زمین، قابل سجده کاری است
چون لب پان خورده، میبوسم لب سوفار او

نشاطم راست این رنگ، از ملال من چه میپرسی
دفترم را بگذارید، پسریشان باشد

رباعی

افسوس که، آتش جوانی شد سرد
خاکستر افشوده پیری، فناچار
در کارتو، جانان! بدل و جان چسبم
گر بر سر زلف خود، مرا فرمای
فریاد که، درمان نپذیرد این درد
در ماتم زندگی، بسر بساید کرد
بر هزچه کنی، بنده فرمان چسبم
همچون شانه، بدست و دندان چسبم

بدست و دندان چسپیدن بجد شدن در کاری است :

تا این جا اشعار و حواشی واقف از تذکره و پاره که بفقیه داده بود

التقاط یافت (۱) :

بعد اتمام — گل رعنا — خبر رسید که شیخ نورالعین واقف در جهان آباد
سنه خمس و تسعین و مائه و الف (۱۱۹۵هـ) دامن از هستی برچید و در
همان شهر مدفون گردید. سید ابازخان ذکا بلگرامی این مصراع تاریخ یافت:

کرد نورالعین واقف جا بگلزار بقا (۲)

(۱۱۳۳-۱۱۱۷)

۱۱۹۵هـ

۱- یکصد و سی و دو بیت دارد که همه را دیوان چاپی دارد.

۲- در همین سال میرزا مظهر جان جانان و میرزا رفیع سودا نیز جهان را وداع کردند، غلام علی
آزاد برای هر سه تاریخ گفته :

میرزا مظهر سخن سنج شهید
روز عاشور از جهان مظلوم رفت
حشر او با نور چشم فاطمه
گفته شد تاریخ : حسن الخاتمه
۱۱۹۵هـ

بر فوت واقف گفته است :

افسوس که واقف سخن سنج
تاریخ وفات او خرد گفت :
طومار حیات خویش پیچیده
واقف، مهمان خلد گردید
۱۱۹۵هـ

وقتی که سودا چهارم ماه رجب وفات یافت میر آزاد این قطعه گفت که تاریخ هر سه
شاعر دارد :

سه سخن سنج هند، در یک سال
کوچ کردند بسام از دنیا

۲۶۹- والا، اسلام خان میر ضیاء الدین حسین بدخشی

● مآثر الامرا : والا شاهی قدیمی خلد مکان است : عمری در خدمت آن شاه قدر شناس بسر برده پیوسته مصدر خدمات عمده بود : در ایام شاهزادگی بدیوانی سرکار شاهی چهره اعتبار میافروخت : چون استیلای دارا شکوه بنا بر فرط عاطفت اعلی حضرت بحالش بجای انجامید ، که از احکام سلطنت هر چه میخواست متمشی میساخت : شاهزاده فتح نصیب ، بظاهر عزم ملازمت پدر عالیقدر و بیاطن برداشتن برادر کلان مصمم نموده ، غره جمادی الاولی سنه هزار و شصت و هشت (۱۰۶۸ هـ) سلطان محمد مهین خلف خود را با نجابت خان برسم منقلا از اورنگ آباد رخصت برهان پور فرمود . میر مذکور - که تا آن وقت بخدمت دیوانی قیام داشت - نیز بمرافقت سلطان دستوری یافت . متعاقب شاهزاده ، خود هم سایه وصول ببلده مذکور انداخته ، بآهنگ مقصود - باغ فرمانباری - را ، که نیم گروهی شهر است ، مخیم اقبال گردانید : میر مذکور بخطاب - همت خان - ناموری اندوخت . و بعد محاربه جسونت سنگه بخطاب - اسلام خان - رایت اشتهار افراشت .

سخن او تمام درد و صفا
یک قلم کرد شعر را احیا
در سخن صاحب ید بیضا
حیف ! رفتند در مقام فنا
کسرد (آزاد) مطلقمی انشا
وارد آشیان ملک بقا

۵۱۱۹۵ = ۶۶

(میرزا مظہر) خدا آگاہ
نادر العصر (شیخ نورالعین)
میرزای بلند رتبه (رفیع)
هر سه ، با بنده آشنا بودند
بهر تاریخ فوت این یاران
جان جانان و واقف و سودا

۲۲۹

(شام غریبان)

و در جنگ دارا شکوه — هنگامی که رستم خان دکنی عرصه تردد بر
 بهادر خان کوکه تنگ ساخت — او با پردلان برانغار، از جانب یمن
 مخالف در آمده، مردانه وار بجنگ و پیکار در آویخت: پس از ابتسام گل
 فتح، باقتضای مصلحت، تعاقب دارا شکوه ناگزیر وقت افتاد: مجد سلطان
 باتالیقی اسلام خان بنظم امور مستقر الخلافه معین گردید: و خان مذکور
 از اصل و اضافه بمنصب چهار هزارى دو هزار سوار و انعام سی هزار روپیه،
 مطرح انظار عاطفت گشته، مرخص شد:

و در جنگ شجاع بهراولی فوج برانغار مامور بود چون راجه چسونست سنگه
 — که بسری و سروری برانغار نخوت میفروخت — از نفاق اندوزی و غدز
 اندیشی راه فرار سپرد، خان مزبور بجای او سردار گشت: اتفاقاً در عین
 گرمی پیکار، فیلی که او بران سوار بود، بصدمة بان رم کرده، افواج برهم
 خورد، و اکثر مردم را پای استقامت از جای رفت: درین اثنا پادشاه
 خود بکمک رسیده بقیه مردم را — که قدم استقلال افشوده روی همت از
 عرصه کارزار نتافته بودند — قوی دل ساخت. و پس از وزیدن نسائم
 ظفر، اسلام خان بهمراهی سلطان مجد — که با معظم خان میر جمله و جمعی
 از امرا — بتکامشی شجاع معین شده، دستوری یافت:

چون شجاع از چیرگی جنود منصوره با هزاران یاس و ناکامی دل از
 اقامت اکبر نگر بر گرفته، راه تانده گرفت، معظم خان اسلام خان را
 با ده هزار سوار در اکبرنگر گذاشته، ضبط و حراست این روی گنگ
 بعهده او تفویض نمود:

و چون پنجم شعبان از دوم سال جلوس عالمگیری، شجاع از پاشنه
 کوبیهای معظم خان، بستوه آمده آواره جهانگیرنگر گردید، که رخت
 ادبار بسمت رخنک کشد، در همان ماه اسلام خان بنا بر نقاض خاطری

— که با سردار داشت یا بسبب بد معاشی او تنگدل گشته — بی صدور فرمان طلب عازم حضور گردید : بنا برین بعزل منصب معاتب گشته : در سال سیوم بیحالی رتبه سابق دگر باره کامیاب دولت شد : و در سال چهارم بصوبه داری کشمیر از تغیر ابراهیم خان رخصت یافت :

و هنگامی ، که موکب پادشاهی بگلگشت آن ملک همیشه بمهار خرامش نمود ، در مقام نوشهره — که پرگنه ایست وسیع بغایت معمور و دوم منزل است از منازل کوهستان — خان مذکور ، بر طبق یرلیغ طلب سر آغاز سال ششم رسیده ، دولت زمین بوس دریافت ، و باضافه هزار سوار بمنصب پنج هزاری سه هزار سوار مورد نوازش گردیده ، بصاحب صوبگی* اکبرآباد رایت بلند نامی افراخت :

و پس از وصول بدان مصر جامع یک ماه سالم نگذشته بود که در مبادی سنه هزار و هفتاد و چهار هجری (۱۰۷۲هـ) پیک اجل در رسید : و مسافر ملک بقا گردید : و غنی کشمیری تاریخ فوتش یافته : مصرع :

مرد اسلام خان والا جیاه

۱۰۷۲هـ

در مقبره صاحب المعارف والایقان میر محمد نعمان رحمة الله — که خان مذکور در خدمتش اعتقاد موفور داشت — مدفون گشت . و در جیات خود بتعمیر مسجدی عالی نزدیک مزار میر مذکور ثواب اندوز شد : تاریخ بنای آن یافتند :

بنانی اسلام خان بهادر

۱۰۵۸هـ

و مسجد عید گاه کشمیر — که در غایت رفعت و متانت است — ساخته

اوست :

خلف الصدقش همت خان میر بخشی است ؛ و از بناتش یکی با میر ابراهیم ولد میر نعمان مزبور عقد بیوگانی داشت ؛ میر مشارالیه بجهت رسانیدن اجناس شش لک و شصت هزار روپیه — که عالمگیر پادشاه نذر حرمین شریفین نموده بود — در سال دوم مرخص شده ، دران حدود در سال چهارم باجل موعود رخت هستی بر بست .

بالجمله اسلام خان خالی از کمال نبود . و اشعار آبدار ، از جوئبار طبع فکته بارش ، تراوش میکرد . این دو بیت ازو مشهور است . بیت :

بی تو ، شام غم بروز ما ، شبیخون میزند	بر دم چشمم ز گریه غوطه در خون میزند
وسعتی پیداکن ای صحراکه امشب در غمش	لشکر آه من از دل ، خیمه بیرون میزند

(۱ : ۲۱۴-۲۲۰)

● خزانه عامره : اسلام خان بدخشی جد میر محمد افضل ثابت (۱) نامش

۱- مجمع النفائس : میر محمد افضل ثابت سیدی والا نسب فاضل عالی حسب ، برادرزاده همت خان ولد اسلام خان است . همت خان عموی او ، میر بخشی پادشاه خلد آرامگاه محمد اورنگزیب عالمگیر بوده .

الحاصل میر ثابت کسب فضائل و فواضل نموده ، علم شعر و شاعری در دارالخلافه شاهجهان آباد و دهلی افرایخته ، با حکیم الممالک شیخ حسین شهرت و دیگر اعزه همطرح بود . همه کس ازو حساب بر میداشتند . اواخر سرش بزخارف دنیاوی فرود نیامده بکسوت فقر در آمده مجردانه میزیست و بآب قناعت سیراب و شاداب بود . اگرچه با فقیر ، بر سر شعر بیت المال گاهی صلح و گاهی جنگ داشت ، لیکن واقعی این است که هزار حیف که دیگر مثل اوی درین جزو زمان کجا بهم میرسد . فلک هزار چرخ زند که سخنور کذای پیدا گردد .

محمد عظیم ثبات (۱) تخلص پسر مرحوم ، نیز مشق شعری کرد و از نظر فقیر میگذرانید

۱- خزانه عامره : ثبات میر محمد عظیم نام خلف میر محمد افضل ثابت ، سید زاده ایست با شیوه سخن سنجی و سخن فہمی آشنا . اصل او ثابت و فرع او — که عبارت از سخن سرسبز است — در سما . در ایام حیات والد چندان سری به شعر نداشت ، بعد انتقال پدر مشق سخن پیش گرفت و کلام اساتذہ را بسیار خوض نمود . لیکن در عین جوانی سنہ اثنون و ستین و ما تہ

میر ضیاء الدین حسین است. از دامن دولت گرفتگان قدیم خلد مکان بود؛
اول — همت خان — خطاب یافت، بعد محاربه شاهی با جسونت، بخطاب

پاره سرشته این کار بدستش آمده بود، لیکن روزگار غدار او را فرصت نداد دو سال پیش ازین او نیز برحمت حق پیوست.

میر مذکور را قصائد غراست، از انجمله قصیده است مشتمل بر چهار صد بیت. و آن در هنگامی گفته، که او را با یکی از شعرای ایران منازعت اتفاق افتاده. و نیز شاگردی، که تمام عمر تربیت کرده او بود، ازو برگشته شاگردی یکی از شعرای کشمیر اختیار نموده بود. و خیلی بقدرت گفته. و از فقیر آرزو و دیگر عزیزان دران بساب استشهاد نموده. و نیز واقعات کربلا را بطریق واقعات مقبل موزون نموده و نهایت خوب گفته. اگرچه غزل کم گفته اما آنچه گفته نهایت متانت دارد. قریب چهارده سال پیش از تحریر این نسخه بسیر جنت اعلیٰ خرامیده.

سروآزاد: ثابت، میر افضل اکبر آبادی از احفاد میر ضیاء الدین حسین مخاطب به اسلام خان خوستی سفیدونی متخلص به — والا — است، که از امراء درگاه خلد مکان بود. میر محمد افضل ثابت آسمان والا فطرتی و سیار سپهر بلند فکرتی است. پایه فضیلت درسی محکم داشت، و در شعر گوئی و شعر فہمی و محاوره دانی، فرس استاد بینظیر و مسلم صاحب کمالان شهر دہلی میزیست. چند گاه در اردوی پادشاهی بتلاش منصب و جاگیر سلسلہ طالع جنبانید، آخر پای سعی در دامن قناعت کشید، و در دار الخلافہ شاہجہان آباد منقطعانہ بسر میبرد.

و دوازدهم شهر ربیع الاول سنہ خمسین و مائہ الف (۱۱۵۰ھ) رخت زندگانی بر بست و در شاہجہان آباد مدفون گردید.

جمع اقسام شعر استادانہ میگوید خصوص در قصیدہ شانی بلند دارد. دیوانش حاوی انواع سخن است. در وقت تحریر، نسخہ بد خطی بدست افتاد، و بہ مشقت تمام این ابیات حاصل شد. (۲۰۳)

و الف (۱۱۶۲ھ) از جہان فانی در گذشت. خان آرزو در مجمع النفائس گوید:

دیوان خود را — کہ قریب چهار ہزار بیت باشد — برای اصلاح پیش فقیر آورد، چند گاہ نگاہ داشتم و بقدر فہم خود در حک و اصلاح آن مضایقہ نسکرده حوالہ آن سید زاده مرحوم نمودم. پاره از اشعار او نوشتہ میشود.

(پنج شعر دارد — ۱۷۶)

— اسلام خان — ناموری یافت : و بعد ظفر شاهی بر دارا شگوه ، از اصل و اضافه بمنصب چهار هزاری سر بر افراخت : و بعد شکست دادن خلد مکان مجد شجاع را ، بتعاقب او در رفاقت معظم خان نامور گشت : و در سال چهارم جلوس خلد مکان بصوبه داری کشمیر رخصت یافت : و در سال ششم جلوس بمنصب پنجمزاری و صوبه داری اکبر آباد مورد نوازش گردید : و بعد وصول اکبر آباد یک ماه نگذشته بود که در مبادی سنه اربع و سبعین و الف (۱۰۷۲ هـ) رخت بشهرستان عدم کشید : و در مقبره میر نعمان (قدس سره) — که خان مذکور در خدمت او اعتقاد فراوان داشت — مدفون گردید : غنی کشمیری در تاریخ گوید :

مرد اسلام خان والا جاه

۱۰۷۲ هـ

و — والا — تخلص میکرد . او میپردازد :

وسعتی پیدا کن ای صحرا! که امشب در غمش لشکر آه من از دل ، خیمه بیرون میزند
خلف او میر عیسی مخاطب — بهمت خان — نیز از امراء عمده خلد مکان است : نخست بخشی سوم بود بعد ازان بخشی دوم : و در سال پانزدهم جلوس بصوبه داری اکبر آباد امتیاز پذیرفت ، و در سال هفدهم جلوس بداروغگی غسلخانه افتخار اندوخت . و در سال نوزدهم بصوبه داری اله آباد و مرحمت یک لک روپیه نقد نوازش یافت . در سال بست و چهار در بلده طیبه اجمیر بحضور طلب شده بخدمت جلیل القدر — امیر الامرای — سر بلند گردید : در همان ایام شاهزاده مجد اکبر در تیه بغی افتاد : خلد مکان همت خان را — که مرض صعب داشت — بحراست قلعه اجمیر گذاشته از شهر برآمد : خان مذکور عنقریب در سنه اثنین و تسعین و الف (۱۰۹۲ هـ) جهان فانی را وا گذاشت :

جوهر قابل و قابل دوست بود و همت بتربیت عااا و شعرا و ارباب هنر صرف مینمود و در نظم و نثر قدرتی داشت : ازوست :
بجز خاری ، که بجنون داشت در دل بیسایان جنون خاری ندارد
(۱۷۷)

● صحف ابراهیم : والا ، اسلام خان والا از اولاد شیخ سلیم چشتی است .
آن والا نژاد از اعظم امرای زمان شاهجهان و اورنگزیب عالمگیر بوده : بعد
صوبه داری کشمیر رایت اقامت اکبر آباد برافراشته ، همدران بلده سال
هزار و یکصد و هفتاد و چهار (۱۱۷۲ هـ) وفات یافته مدفون گشت : از ملا
غنی کشمیری :

مرد اسلام خان والا جاء
۸۱۰۷۲

تاریخ فوت اوست .

(۲۷۲ ب)

● روز روشن : والا ، میر ضیاء الدین حسین بدخشی مخاطب به اسلام خان
جد میر محمد افضل ثابت اله آبادی است . منظور نظر التفات عالمگیر پادشاه
بود : اولاً به — همت خان — مخاطب شد ، هنگامی که در جنگ جسونت سنگه
با پادشاه ترددات نمایان از وی بظهور رسید ، بخطاب — اسلام خان — مباحی
گردید . و در سال چهارم از جلوس عالمگیری بمنصب چهار هزار و
صوبه داری کشمیر عز اختصاص یافت : و در سال ششم جلوس بمنصب
پنج هزار و صوبه داری اکبر آباد سر بر افراشت ، و یک ماه بنظم و نسق
مهمات صوبه پرداخته ، در سنه اربع و سبعین و الف (۱۰۷۲ هـ) بجوار رحمت
ایزدی پیوست . که این مصراع غنی کشمیری بتاریخ وفاتش مشعر است :

مرد اسلام خان والا جاء
۸۱۰۷۲

و در اکبر آباد پهلوی قبر میر نعمان (قدس سره) بخاک خفت :

۲۷۰ وفائی اصفهانی

● طبقات اکبری : با زین خان کوکه (۱) میباشد : ازوست :

در دل نیم شبان ، کوب که چون روز شود همه درها بکشایند و در دل بندند
قحط وفاست ، این که نکویان روزگار خوان نا نهاده ، خون دل میهمان خورند (۲)
(۲ : ۵۱۶)

● منتخب التواریخ : وفائی اصفهانی ، چند گاه در کشمیر بود و به لاهور
آمده با زین خان کوکه میبود :

(دو بیت دارد ۳ : ۳۸۵)

● مجمع الخواص : وفائی اصفهانی ، حریفی هرزه گرد و بسی سرو پا
است : خود را شاعر ساخته شاعرانه راه میرود و شعرش چنین است :

گاهی قدم پسرش بیمار خویش نه هرگز میان ما و تو ، رسم این چنین نبود
حذر ، ز تیر اجابت قرین ، خسته دلان که بسی اثر ، گذر از خانه کمان نکند
زین بکده هجران ، چه کنی فاله (وفائی) خاموش نشین ، این همه فریاد ندارد
(۲۸۹)

۱- مادرش پیجه جان ، انگه عرش آشیانی ، پدرش خواجه مقصود هلی هروی . دختر عم زین خان
در عقد ازدواج شاهزاده سلیم بود . سلطان پرویز از بطن آن در سال (۹۹۷هـ) متولد گردید .
دختر زین خان کوکه نیز در عقد سلطان سلیم در سال (۱۰۰۴هـ) آمد . زین خان در سال
(۱۰۱۰هـ) حیات را وداع گفت . زین خان بکبت و راگ شیفته بود ، اکثر سازها خود
مینواخت و شعر هم میگفت . ازوست :

آرامشم ، نمیدهد این چرخ کج خرام تا رشته مراد ، بسوزن در آورم
گویند : درانوقت کثرت فیل از زین خان و اسب از قلیچ خان و خواجه سرا از سعید خان
شهرت تمام داشت .
(مآثر الامرا ، ۲ : ۳۶۹)

۲- خوانی نهند و خون دل میهمان خورند . (منتخب التواریخ)

● صبح گلشن : وفائی اصفهانی ، از وطن بکشمیر رسیده چندی قیام نمود پس در لاهور آمده ملازم خدمت زین خان کوکلتاش بود :

عیش خوش و ایام جوانی ، همه ، گوئی چون بوی گلی بود ، که همراه صبا رفت
 با احتیاط نظر کن ، که بر سر کسویت بهر طرف که روی ، دیده و دل افتاد است

(۵۹۶)

● تاریخ نظم و نثر در ایران : وفائی اصفهانی ، از شاعرانیست که از ایران به هندوستان رفته و در دربار اکبر راه یافته و بیشتر بخدمت زین خان کوکه اختصاص داشته . و چندی در کشمیر بوده و سپس بلاهور رفته است . و در آغاز مجرد میزیست و سپس علائقی بم-م زد . و از غزل سرایان خوب این دوره است :

۲۷۱- وقوعی ، محمد شریف نیشاپوری

● هفت اقلیم : وقوعی ، میر محمد شریف بحسن و خط و لطافت طبع موصوف بوده ، در فن تاریخ دانی لوای مهارت میافراشته : ابتدا که به هند وارد شده ملازمت شهاب الدین احمد خان را ملازم گرفته ، متصدی مکارم اخلاق بود ، و پس از فوت وی با سپه سالار عبدالرحیم خانخانان همراه گشته : جهت این رباعی سه هزار محمودی صله یافت :

ای بزم ترا دردی ساغر خورشید وی عیش شبت کشیده سر در خورشید
 گر فسله خاک آستان نشدی چون ظلمت شب شدی مکدر خورشید

و پس از خدمت موفور باعانت خان مزبور در سلک بندگان حضرت شاهنشاهی انتظام یافته روزگاری منها داشت ، تا رایت سفر آخرت بر افراشت . این ابیات ازوست : قطعه :

در خدنگت بجان لذت در مان شکست خار جفایت بدل رونق بستان شکست
 ذوق شهید غمت ، گشت چو معلوم خضر جام بقا ، بر لب چشمه حیوان شکست

بتاب حوصله عاشقی ، حسد دارم
 ای والی سینه قهرمان غم تو
 جان دادم و کار بر خود آسان کردم
 معشوقه وصال جاودانت ندهد
 بگذار حدیث وصل ، کان پرده نشین
 بختم بر وصل ، رهنمون بایستی
 چشم ز غمت ، اگر چه طوفان انگیخت
 دو عشق چه جورها ، که خوبان نکنند
 زنهار که وصل شان تمنا نکنی
 که جان سپارد و ، اظهار مدعا نکند
 جان هر تن من دست نشان غم تو
 تا باز رهم ز امتحان غم تو
 ره جانب خویش ، رایگان ندهد
 تا جان ندعی ، بخود نشانت ندهد
 با دره دلم ازین فزون بایستی
 آورده باشک است ، بخون بایستی
 وز دل شکنان غم بهیجان نکنند
 تا همچو منت اسیر هجران نکنند

(۲ : ۲۷۳)

● طبقات اکبری : میر شریف وقوعی نیشاپوری جوانی بود بفضائل
 آراسته : علم تاریخ را نیکو میدانست و در انشا و خط ممتاز بود . و در
 سلاک خدمتگاران حضرت خلیفه الهی منتظم بود . و باین فقیر نسبت
 صداقت تمام داشت . و در سنه اثنی و الف (۱۰۰۲ هـ) در گذشت . و
 این ابیات ازوست :

باین شوقم بدل گستاخ میآئی ، نمیرسی
 همین ذوقاست مقصد ، در حقیقت عشق و عاشق را
 که بر پای خیالت ، روی آه آتشین مالم
 نه پنداری که جان را بر تو افشاندم ، زیان کردم
 (۳ : ۵۰۵)

● منتخب التواریخ : وقوعی خویش شهاب الدین احمد خان است ،
 اسمش مجد شریف است اما حیف است این نام شریف بران کثیف ؟ چه
 الحادش — از هر کس که درین جزو زمان بآن اشتهار دارد — زیاده بود .
 و او نه از بسخوانیان تنها ، و نه از صباحیان تنهاست ، بلکه بین بین این
 هر دو طایفه مغضوب الرب و ملعون الخلق بود . و بادوار قابل و به تناسخ
 مایل بلکه عازم و جازم :

روزی در بهنر — که بلده ایست در سرحد کوهستان کشمیر — بمنزل

فقیر برای طلب همراهی بجانب کشمیر آمد ، و تخته سنگهای هزار هزار منی افتاده دید ، و بحسرت گفت که : آه این بیچاره ها منتظر اند که تا کی بقالب انسانی بر آیند ! و با اینهمه اعتقاد زشت ، قصاید در منقبت ائمه طیبین (رضوان الله علیهم اجمعین) گفته ، مگر در اوایل حال بوده باشد : در وادی خط و انشا و متفرقه نویسی دستی عجیب داشت . و باوجود عدم طالب علمی اعتنا بکتاب تواریخ عربی نموده ، آشنائی بعبارت او پیدا کرده بود . این چند بیت ازوست که :

بسر نیاید شب غم کاش ز ضعف آوازم
که ماند از دست عشقم بر زبانها گفتوی تو
که صد بارش ، گر آزاری نمیآرد بروی تو
شاید ز ناتوانی خویشت خبر کنم
در ایام جوانی حال من پرسید پنداری
شعله از جانم برآرد آتش سوادی او
آزار جوی من ، ز تو اینها عجیب نیست
که ترسم ، بایدم گفتن که ، در عشقت چها دیدم
که سروکار همین ، با من تنها داری
درین میانه ، بآه و فغان ، که سر دارد
همچو نور شمع فانوس از درون پیرهن
تا شوی آگه ، که در هجران نخواهم زیستن

ناله تا از تو جدا فاش نسازد رازم
چسان پیشت ز خجلت سر بر آورم چون مرا بینی
مرا تاب جفای غیر ، در دل آتش افکنده
در زیر زخم تیغ تو ، عدا نمی تپم
مرا ، از بیقراری های هجران ، میکند آگه
هر کرا بینم ز خوبان بسکه دارم ذوق عشق
هر ساعت ، بجرم دگر متهم کنی
نمیخواهم ، که در روز جزا پرش کند از من
هیچکس را ندهی ، غیر من آزار ، و خوشم
شب فراق تو ، صد گونه ماتم است مرا
میتوان دید از برون سوز دلم را در بدن
از غم ، افتادم بحال مرگ ، هنگام وداع

این چند بیت از قصیده ایست که در منقبت حضرت امام حسین (علیه السلام) گفته :

شعله خود را هر زمان بر من زند پروانه سان
کاشکی تن در نمیدادم بجور امتحان
میتوان پرداختن در یک سخن صد داستان
چشم بیجان را بسود نفرت ز عمر جاوهان
بر زمین باد هوا چون حمل کوه آید گران
هر که شک دارد درین ، بسم الله اینک امتحان

هر که از طغیان سوز عشق درگیرم چو شمع
تا وفا و مهر من دانست در بند جفاست
گر ز فیض خاطرت ، گردد طبیعت بهره ور
بسکه استغنا بعهده همت دارد رواج
در مزاج باد ، اگر حکمت اثر ظاهر کنند
نیست چون من خسروی ، امروز در ملک سخن

شاهدان بکر معنی چون شود فکرم بلند
عرض حسن خود کنند از عرفهای آسمان

وله

گر جور آید از تو دلم تن دران دهد
شاید ترا خدای دل مهربان دهد
دارد هلاک غیرت اینم ، که عشق تو
دردی ، بجان هر که دهد ، جاودان دهد
شبها که بر فروزم از اندیشه تو دل
سوز دلم چراغ بهفت آسمان دهد

این قصیده را در مدح حضرت خاتون جنت زهرا سیده نسا (رضی الله عنهما) گفته ، اما چون درآمد باین طرز نزد من از جمله بسی ادبیها بود ، ابیات درین جا ایراد نمودن مناسب ندید :

وفات شریف وقوعی در سنه هزار و دو (۱۰۰۲هـ) بود : ازو کتابهای قفیس ماند و داخل قلزم عمیق و واصل بحر محیط شد : (۳ : ۳۷۸ - ۳۸۱)

● مائثر رحیمی : مجد شریف وقوعی از نیشاپور خراسان است ، و از اجله سادات رفیع الشان آنجاست ، و خواهرزاده امیر شاه میر معیر است ، که مدتها مدید در زمان پادشاه جنت مکان شاه طهماسب حسینی الصفوی صاحب عیار دارالضرب ممالک محروسه آن پادشاه ذی شان بود :

و در فن طالب علمی و شاعری مهارتی تمام دارد : و چنانچه درین دو فن شریف شهره ایام شد ، و از اقران و امثال خود وا نمیانند ، بلکه دم مساوات با اکثری از مستعدان این زمان میزند : بحیثیت و استعداد در خراسان بغایت اشتهار دارد ، و بحسن طبیعت و بکمال دقت فهم و ذكاء و فطنت ، در میان موزونان فرق انام و طالبعلمان و علمای ایام معروف گشته : و با سالکان مسالک دانشوری و سخن سنجی ، بحثها و شاعریمها کرده ، و قدرت و حالت خود را خاطر نشان خاص و عام نموده : و اشعار متین آبدار و ابیات دلنشین و درر نثار بر روی روزگار بیادگار گذاشته : و در علم تاریخ دانی و انشا و خط و قوفی تمام و علم مالا کلام داشته : و هرگاه بغواصی

دریای طبیعت مواظبت نموده ، و به تیشه اندیشه کان فکر را کاویده دریا
بر خاک نشانده و کان را بآب رسانده :

الحاصل ، صفات حسنه و اوصاف مستحسنه ایشان را اگر رقم نمایم ، دور
و تسلسل لازم میآید : و بهترین صفات و نیکوترین خصائل او ، این که
چون بسن رشد و تمیز رسید ، وصیت بزرگی این بزرگ صوری و معنوی (۱)
را شنید ، از وطن اصلی بقصد بندگی ایشان ، شهباز بلند پرواز همت را ، در پرواز
آورده : و بغیر از آستان سدره نشانش نشیمن نگزیده و اختیار ننموده : و
بغیر از خدمت و مداحی ایشان بشغل دیگر نپرداخته : و بجز از شکر احسان
و انعام این بزرگوار ، جرفی بر زبان جاری نساخته : و تمام عمر ظفر کردار ملازم
رکاب نصرت شعار بوده ، برزق مقدر و احسان مقرر راضی گشته ، دعاگوی
دولت ابدی اتصال ابد توامان ایشان بوده : و در تاریخ سنه اثنین و الف
(۱۰۰۲هـ) جهان فانی را وداع نموده :

زهی بنده ، که این اخلاص بورزد ! و خوشا صاحبی ، که این قسم
بندگان در دربار او باشند ! و هر کس را اراده بندگی و چاکری در خاطر
باشد ، بجز این دربار فیض آثار — که بی منت کامروائی حاصل است و
قدر دانی کارست — بجهت زیاده و کم هر در دیگری رود ، کم بخت و
دون همت اوست :

اشعار آبدار آنجناب بمدح این بزرگوار بسیار است : هنگام تحریر
این نسخه گرامی ، چند قصیده که بخط آن مستجمع کمالات در کتابخانه عالی
بنظر رسید و بدست در آمد ، بتحریر آنها جرأت نمود : انشاء الله آنچه

من بعد نیز بهم رسد ثبت خواهد شد :

و در اقسام شعر - وقوعی - تخلص مینماید : و ابیات عاشقانه ایشان در خراسان بغایت مشهور است : اینجا مراد مدح ایشانست :

(یک صد و بیست شعر دارد ۳ : ۶۸۷)

● خزانه عامره : وقوعی ، میر محمد شریف از سادات اسحق آباد نیشاپور است : مائل وقوع گوئی بود ، لهذا - وقوعی - تخلص مینمؤد ، و در شعر و تاریخ دانی و خوشنویسی ید طولی داشت :

در عهد اکبری از ولایت سری بهمند کشید : اول با شهاب الدین احمد خان (۱) صحبت او موافق افتاد ، بعد انتقال خان مذکور ، رفاقت خانخانان برگزید ، و در لاهور ازین عالم رحلت کرد . خان خانان او را برین رباعی سه هزار محمودی صله بخشید : ای بزم ترا ... الخ :

● شام غربیان : محمد شریف وقوعی نیشاپوری ، خویش شهاب الدین احمد خان از امرای اکبر پادشاه است . شاعر صاحب قدرت بود و در وادی خط و انشا و تاریخ دانی دستگاه عالی داشت : ابتدا که بهمند آمد با خان مذکور میبود . بعد فوت او ملازم خانخانان شد : خانخانان او را برین رباعی سه هزار محمودی صله داد :

این بزم قرا ، در وی ساغر خورشید وی عیش شبت ، کشیده در بر خورشید
گر فضله خاک آستان نشدی چون ظلمت شب شدی مسکدر خورشید

و باعانت خانخانان نوکر پادشاه شد و مرفه الحال میگذرانید : و در سال

۱- رک : مآثرالامرا ۲ : ۵۶۷ . از سادات نیشاپور بود ، در سال (۸۹۹۹) وقتیکه در مالوه

ایالت میکرد فوت شد .

هزار و دو (۵۱۰۰۲) جان بقابض ارواح (۱) سپرد : مذهب باخوانیان داشت و قایل تناسخ بود : صاحب تاریخ بدایونی گوید :

روزی در سرحد کوهستان کشمیر ، بمنزل فقیر برای طلب همراهی جانب کشمیر آمد ، و تخته های هزار هزار منی افتاده دید ، بحسرت گفت که : آه ! این بیچاره تاکی بقالب برآیند ! و با این همه اعتقاد قصابی در منقبت ائمه طیبین (رضوان الله علیهم) گفته ، مگر در اوایل بوده باشد .

از وقوعی است :

(چهار بیت دارد خطی)

● شمع انجمن : وقوعی ، مجد شریف نیشاپوری : الحادش از هرکس — که در زمان اکبری بآن اشتها داشت — زیاده تر بود ، و بتناسخ مایل ، بلکه عازم و جازم : از وی است :

(دو بیت دارد ص ۵۱۸)

● روز روشن : میر مجد شریف از سادات اسحاق آباد نیشاپور بود ، و طبعش بسکه مایل به بندش مضامین وقوعی افتاده ، این تمناص اختیار نمود : بتناسخ و دور و تسلسل اذعان داشت ، و خط شکسته درست مینگاشت :

در دور مجد اکبر پادشاه وارد هندوستان گردید ، و بملازمت شهاب الدین احمد خان بمقصد خود رسید ، و بعد وفاتش دست توسلی بدامان نواب خانخانان زد ، تا آنکه در سنه ثانی از ماته یازدهم (۵۱۰۰۲) بشهر لاهور بواقعه مرگ مبتلا گشت : روزی نواب خانخانان در صله این رباعی سه هزار

محمودی بوی بخشیده : (این بزم)

عاشق نمیدارد روا ، افشای راز یار خود
میسوزم از درد نهان ، ای گریه یاری کن دمی
من کیسم سر از گریبان بلا بر کرده
ای دل ! مکن رسوا مرا ، از ناله های زار خود
قا آب بر آتش زخم ، از چشم طوفان بار خود
خاک بسی قدری بدست خویش در بر کرده

وله رباعی

خوی تو ، که در ستیزه تقصیر نکرد
آن ناله ، که از سنگ بر آورد فنان
در کشتنم اندیشه تقدیر نکرد
فریادا که در دل تو ، تاثیر نکرد
(۶۲-۶۵)

۲۷۲- ولی ، میرزا علی قلی خان

● همیشه بهار : میرزا علی قلی خان ولی تخلص : مردیست صاحب کمال
خوش ظاهر و باطن ، و از شاگردان سر زمره معنی بندگان فحول میرزا
عبدالغنی بیگ قبول است : و در عالم وفا و وفاق عدیم المثال :

نیستند از یک دگر ، ممتاز یک جو بیش و کم
برده هرکس پی بمعنی میتواند یافتن
خواجه آئین خود از بس ، زن پرستی کرده است
ای که سر بازی کند ، از بهر افسرد در جهان
با غبار غم ، بسان ریگ ماهی ساختم
حدیث چشم معجز آفرینش
بچشمه که همچون سبوی پر است
همچو نرگس ، گوئیا یکدسته اند ، اهل قلم
سرفروشت نیک و بد ، چون خامه از نقش قدم
نیست جز حج نسا منظورش از طوف حرم
شمع سان یک تیر راه است از وجودت تا عدم
من ازین دریا ، نیم شرمندۀ دام و درم
دل پژمرده را عین الحیات است
چو کربال تا کی کند پاسبانی
(خطی)

۲۷۳- ویسی ، سید محمد امین منطقی بیهقی

● تاریخ اعظمی : حضرت سید محمد امین منطقی بیهقی المعروف بابا میر
اویسی . فرزند ارجمند و ثمره نخل برومند حضرت سید حسین بیهقی است .
برگزیده سادات روزگار و محتشم محرمان این کار ، و زبده اصحاب طریقت

و قدوة ارباب سیادت ، معروف الکرامات و مشهور الجذبات بود : و تربت واقع الکربت آنحضرت زیارتگاه خاص و عام است (۱) . صاحب علم ظاهری و باطنی و بسیار بزرگ بوده : آستانه متبرکه او پر فیض و با برکت است ، و مدح آنجناب را که قدما گفته اند در نثر و نظم بسیار است : از انجمله :

مدح بسابای ^۱ میر اویس کنم	تا زبان ، راست در دهان دارم
هست فرزندی پیشوای رسل	وصف او بیحد و بیان دارم
او ولی ، از ره اویس شده	خبر از پیر و از جوان دارم
بی زن و بی ولد ، چو عیسی بود	یاد از پیر باستان دارم
فاضل وقت بود و عارف دهر	این سخن هم ز ترجمان دارم

از خوردی باز آثار بزرگی و ولایت آن قدوة اهل راز روشن و هویدا بود : و در حدت فهم و فراست و علو فطرت و فطانت بی قرین عهد ما : کلام نمکین و لطف طبع و حسن خلق ، شیرین تر از شهد : باوجود غلبه حال کمال دولت بی زوال ، گاهی بانشای شعر — که زیب مقال است — توجه میفرمود : دران هم اظهار انکسار و نیازمندی نمود ، چنانچه گفت :

گناه ما ، ز عدم گر نیامدی ، بوجود وجود عفو تو ، در عالم عدم بودی

سلطان زین العابدین علیه الرحمه ، نظر بر اطوار محموده و اوضاع مقبوله و اخلاق حسنه و شیمه کریمه آنجناب ، بوالد ماجدش التماس نموده آنجناب را به فرزندی گرفته در صدد تربیت آمد : بنا بر کمال عقل و کیاست آن مفخر ارباب سیادت ، میخواست تا بعضی امور مملکت را ، با وی بسپارد ،

۱- قبرش در گورستان مزار کلان (مزار شیخ بهاء الدین گنج بخش) — که آنجا بسیاری از

گذشتگان از طائفه اولیا و سلاطین و اهل کمال مدفونند — واقع است . تاریخ وفاتش (۵۸۸۹هـ)

از : شهید کشمیر ، شهید شرع ، شهید عرش ، پیدا است . (تاریخ بدشاه ص ۵۰۶)

و حضرت میر خورشید ضمیر (قدس سره) قبول آن نه کرد، و از اشغال دنیا بالکلیه اعراض نموده در شیب کوه ماران — که آنجا را سیر واری یعنی باغ سیر گویند و منسوب بدان جناب است — منزوی شد، و ترک اختلاط مردم بالکل نمود؛ در آنوقت درین باب ترجیح بندی انشا فرمود و قدری ازان ترجیحش اینست :

ماشقان ! همتی که کردم ساز	رخت بر بستم از، مقام نیاز
عارفان ! رحمتی ز راه کرم	که ندارم به جز شما همراز
واصلان ! جذبه ز عین رضا	تا شوم با شما دمی دمساز
حاضران ! التماس تسکینیری	که ره سخت و منزلیست دراز
راه صدق و صفا، گرفتم پیش	میل مهر و وفا، نمودم باز
از مخالف، همی کنم آهنگ	تا رسم با نوار راه حجاز
همچو شمع، ز جمع دلداران	میروم، با هزار سوز و گداز
مرکبم، همت است و عشق دلیل	همرم، آه و ناله ام دمساز
ببار هجران و کار درد فراق	کار خون خوردنم نشیب و فراز
خاک پای شمایم، ای رندان !	چونکه گردید با من این آغاز
شعله میسکنم به بند اخیر	از مقامات خویشتن ابراز
حالیا ! چون طریق در پیش است	کردم اطناب قصه را ایجاز
چونکه این منزل اقامت نیست	گوئیا، میسکنم همین آواز

بعد ازین (ویس) ترک گفت و شنود
کنج کسوه و عبادت معبود

منکه در اصل بوده ام عنقا	قلعه قفاف داشتم ملجعا
این زمان، من باصل خویش شوم	که باصلت مرجع اشیا
کنج وحدت، قرار گاه منست	زانکه، کنج است گنج را ماوا
آمده بر طریق مسهلمانی	پنج روزی برین سپنج سرا
مسیزبانان دهر را، دیدم	هر یکی خود بان اژدرها
نوش ندهند غیرنیش بسکس	بسی سم ذل نواله حلوا
چون بدیدم براه معنی نیست	با دل خسته گفتم ای شیدا
کابھیوان کس، نسازم نوش	گر بمیرم، برنج استقا
گنج مقصود کائنات منم	بر درت گر فتاده ام چو گدا

با تو ام ، اتحاد روحانی است
خویربسادی بگفتم و گفتم :
کرده ام عهد و بسته ام پیمان
چون بدیدی مرا ز خویش جدا
گر کند بخت یاوری بخدا
که به توفیق ایزد دانا

بعد زین (ویس) ترک گفت و شنود

کنج کوه و عبادت معبود

آزمودم جهان و اهل جهان
همه در بند خویشتن ، مشغول
بسی ترحم بحال غم زده
جمله ، در قصد خون یكدگر اند
کارشان نی ، بسفیر کذاب
درمیان شان ، هرآنکه کبتر تر
فکنند التفتات رنجوری
هرکرا گرمی ز سر بینند
گر بود ، کار سامری او را
کس نگوید که ، این خران ، تاکی
چون به بینند آشنای درش
روشنم گشت چون حقیقت حال

بعد ازین (ویس) ترک گفت و شنود

کنج کوه و عبادت معبود

ف نمودیم ، عجز خود با کس
بسی طمع ، از در ضغار و کبار
نی امیدی ، ز کس هوا خواهی
نی خیالی ، به کاروبار جهان
بوده قنای بطعمه ، چو همای
هر خدنگی که ، آمد از دوران
بهر ادراک معنی مصنوع
من گرفتار آن چنان حالی
چون یقین شد مرا ، که خلاق زبان
گاه گاهی ، گذر کند در دل
من که شهباز حضرتم هیسات

نشسته ، بخوان کس ، چو مگس
بی خصومت ، بهر کس و ناکس
نی هراسی ، ز کذب دون دو کس
نی حجابی ، به جستجوی عس
نی پی لاشه مانده ، چون کرگس
بنموده بچشم من ، چون خس
شده سائر بهر طرف بهوس
که امیدم نبود غیر نفس
بجفایم کشاده همچو جرس
که ، چه خوردم چه برده ام ، از کس
چند باشم دگر به بند نفس

بگسلم بند و بشکنم زنجیر باز رانم بسامتانه فرس
 هر کسی را بخویشتن کاری من و سودای یار دارم و بس
 بعد ازین (ویس) ترک گفت و شنود
 کنج کوه و عبادت معبود

گر نبودی چنین تنم بیمار از جمیع خلایق سالم
 تا ندیدی ز من کسی آثار بود از جمله ذنوب کبار
 بهر نانی چنین بزاری زاز کاشکی خاک خوردمی یا نار
 زانکه دل نیست در میان کنار حسد و حرص و بخل کرده قرار
 بجز، از گوشت پاره، بشمار دل چه باشد خزانه اسرار
 دل مرنجسان! بگفتمت، زنهار یا، بسوزم وجود را بشرار
 میکنم فکر این به لیل و نهار چون بخواهند کشتنم بر دار
 بعد زین (ویس) ترک گفت و شنود
 کنج کوه و عبادت معبود

و این بیت آنجناب است :

ز ما سوای تو، آنانکه فارغ البال اند بعالمی، نه فروشنده، ذوق تنهای

باوجود انزوا و عزلت بنا بر مراعات سلطان با فتوت گاه گاهی بعد سال
 و ماهی اختیار ملاقات و صحبتش میفرمود، و مجلس سلطان را بقدم کرامت
 لزوم خود مزین مینمود.

سلطان چون عمارت لنگ — که در میان تالاب اولرست — بانعام رسانید،
 بشکر آن، اسباب نشاط و فرحت و آلات عیش و عشرت را مهیا گردانید،
 و جشن شاهانه قرار داد. خدمت میر را نیز التماس حضور آن بزم تمام سرور
 نمود. بسماجت سلطان و ابرام مقربان شرف حضور ارزانی داشت، و بعضی

امور نا مشروعه دید، از غلبه حال یا غیرت شریعت، خود را در آب زد و در دریا انداخت. هر چند غواصان شنا کیش و ملاحان سیاحت اندیش سعی کردند و کوشش نمودند نشانی از وی نیافتند. سلطان را عیش منغص شد و مجلس طرب برهم خورد، بطبع جزین با ندیمان غمگین بشهر مراجعت فرمود. در اثنای عبور برابر — باغ شنگه ریشنوهار — که برکنار جوی بهت هست، رسید، خدمت میر (قدس سره) را دیدند که لب آب خرقة مبارک خود را میدوخت و چهره نورانیش چون خورشید میافروخت. که و مه از کشتی برجسته در پای افتادند و روی نیازمندان بر خاک پای او نهادند. و به الحاح و عجز تمام، آن سید الانام را در کشتی در آوردند. چون بمحله ملچمر رسیدند — آنجا که خانه و تعلقات رینجو شاه بود و بالفعلی حالا مقبره حضرت میر است — نشست، و باقی عمر درانجا بعبادت صرف نمود و به هیچ وضع و شریف التفات نفرمود، همت را بالکل باستغراق گماشت و دست از هر چیز برداشت.

خانقاهی عالیشان، که در موضع اشم بجهت درویشان و خادمان آنجناب، سلطان وقت بکمال آراستگی و نقش و نگار و متانت ستون و دیوار درست کرده بود، چندی آنجناب با جمعی از اصحاب بعبادت رب الارباب بسر برده. چون رو بالکل بخمول و عزلت آورد ملتفت بخانقاه مذکور هم نشد. جناب میر را در بانی بود هرگاه میگفت: میر با خداست! یعنی حدیث — لی مع الله وقت لا یصنئی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل — درو ظهور میکرد، و هیچکس را رخصت در آمدن نبود. چون اظهار میکرد که: میر با خدا و خود است! یعنی مشاهده وحدت در کثرت دارد، مردم در می آمدند و با میر صحبت میداشتند.

استاد علوم ظاهری و معلم قرآن آن سید عالیشان حضرت بابا حاجی ادهم (۱) است و پیر صحبت و تعلیم سید هلال (۲) ، که ذکر هر دو بزرگ گذشت :

حضرت میر روز عیدی بر سر سبزه نورسته صفت صحن خانه خود ، رشحات آب بران ریخته ، بی بستر با اشراف دیار کشمیر نشسته بودند : دانشمند از سر غرور علم ، به کراهیت تمام ، زانوی خشک بر سر سبزه تر نهاده : در اثنای آن مگسی بر روی او نشست : میر بطیبت فرمودند که : مگس از سر خود زود رفع کن وگرنه هلاک خواهد کرد ! گفت : مگس کشنده نیست ! میر فرمود که : ندیدی نیم پشه نمرود را دمار از دماغ بر آورد ! یعنی عالم متکبر دنیا پرست عاقبت حال نمرود را :

۱- اعظمی : حضرت بابا حاجی ادهم . بعضی ادهمی نوشته اند ، منسوب به خاندان سلطان ابراهیم ادهم ، از اکابر وقت و جامع علم ظاهر و باطن بود . از وطن متحرک شده و ادای مناسک حج نمود و کشمیر را به قدم خود مزین فرمودند ، از صحبت داران حضرت شیخ بهاء الدین و شیخ المشائخ شیخ نورالدین از اقران ایشان ، در مقام سرواری مشتهر به سیرواری — که الحال بیرون قلعه بادشاهی است — مدفون شد . (۵۴-۵۵)

۲- اعظمی : حضرت سید هلال ، بدرآسمان کمال و صاحب علو حال است . در فترات سادات ، کشمیر را به قدم خود مزین فرموده و افاده بخش صوری و معنوی بوده . در نسبت باطنی آنجناب اختلاف است . بعضی ایشان را کبرویه میدانند و عقیده اکثری این است که ایشان در طریقه حضرت خواجگان عالیشانند ، بلکه میگویند که : بلا واسطه از جناب حضرت خواجه بزرگ بهاء الحق و الدین شاه نقشبند مشککش (قدس سره) اخذ فیض کرده اند . چون بر زبان عوام به خواجه هلال مشهور اند ، میتوان گفت که این لفظ هم دلالت صریحه به نقشبندیه ایشان دارد . و از پیر بزرگوار خود هم استماع دارم که هرگاه بر قبر مبارک ایشان متوجه میشینیم نسبت نقشبندیه غالب میآید . احتمال دارد در اوائل نقشبندی بودند چون بکشمیر رسیدند نسبت کبرویه نیز از حضرت سید مهد همدانی یا خلفاء علی ثانی حاصل کرده باشند . بالجمله مظهر فیوض بودند . موضع اشم پرگنه سائرالمواضع پائین آسوده اند . حاجتمندان از برکات زیارت قبر ایشان عجائب و غرایب نقل میکنند . (۵۲)

چون امرای کشمیر بجهت نفسانیت بر سادات بیبهقی، که اختیار امور سلطان وقت بر ایشان بود، فتنه انگیز شدند و هجوم کردند، در خانه سلطان بی خبر بعنة بر سادات ریختند: بعلاقة قرابت ایشان، که با حضرت میر داشتند، خال میر (علیه الرحمة) سید میرک میر مسمی سید حسین — که از سادات بیبهقی وزارت سلطان میکرد — امرای کشمیر تاب حکومت او نیاورده، با چهارده کس از فرزندان و اقربا در خانه پادشاه بر سر دیوان از دست این مردم شهادت یافت: با همان سادات حضرت بابا میر و بس (علیه الرحمة) شهید شد: بعضی میگویند که: جماعتی از اشرار شب در صومعه این سیدالابرار درآمدند آنحضرت را مجروح ساختند: میگویند که: در همان حالت این اشعار که مشهور است املا فرمود: رباعی:

منم آن رند جهان گرد مسیحا نفسی	که من این هردو جهان را نشمارم بخشی
اگر از عشق تو ام سر برود، گو برود	هرگز این سر نهان تو نگویم بکسی

وله

من فارغم ز مصلحت اهل روزگار	میدان یقین که کشتن من هست بیگناه
اکنون بیاد شعر بخوان بر مزار من	تا روی ظالمان ستمگر شود سیاه

و از قتل قاتلان هیچ بخاطر نیاورد که موحد بود، غیر از حق هیچ ندید: آنچه برو رسید همه از حق دانست و این شهادت نعمت عظمی از پروردگار یافت:

چون بجهت تعیین نشان قبر مبارک الحاح حاضران بغایت رسید: فرمود که: برای قبر من از غیب خود بخود صبح چیزی میرسد! بر لب دریا منتظر باشید! علی الصباح دیدند که تخته از صندل از دریا میگذشت و برابر آستان فیض آشیان مانده: همان را برداشتند و بر قبر مبارک گذاشتند:

ساخت ماه ذی القعدة سال هشتصد و هشتاد و نه هجری (۵۸۸۹) این واقعه رو داده :

شهید کشمیر

۵۸۸۹

تاریخست . فتوح و فیوضی که ارباب باطن بر قبر فیض موطن آنحضرت کسب میکنند ، جاهای دیگر کمتر است که مسموع شده باشد :

مخدوم العرفا حضرت شیخ حمزه (قدس سره) مدتها در مبادی سلوک ملازمت این آستانه مقرب داشتند : چنانچه حضرت شیخ بابا داؤد خاکی مفصل نوشته اند : حکایاتی که بلا واسطه از مشائخ متاخرین دیده و شنیده شد ، از غایت وفور بحیز تحریر نمی آید :

یکی از مخلصان آنجناب قریه از وزیر پادشاه ملا دولت نام اجاره گرفته بود : پی در پی دو سال دست دراز کرده آفت سماوی مجرا نداده ، از روی ستم محصول سالهای آن موضع ازان نامراد گرفت ، و کارش بخوشه چینی کشید : شبی نزدیک قبر متبرک رفته عرض حال کرده : در واقعه دید که حضرت میر با مخدوم شیخ حمزه و شیخ بهاء الدین کشمیری (علیهم الرضوان) درین امر مشورت دارند : ایشان گفتند : این ظالم مرید شیخ نورالدین (علیه الرحمه) است ، هم متوجه باستانه شیخ نورالدین (علیه الرحمه) شدند : شیخ باستقبال اینها آمده گفت که : آن ظالم را متنبه خواهم کرد ، اگر تلافی کرد بهتر وگرنه هرچه مرضی باشد ، بعد اتمام خانقاهی که بر سر آستانه ما تعمیر میکند ، بوقوع آرند ! شبی شیخ عصای غضب بر سینه آن ظالم زده باین حقیقت مطلع ساخت : صبحدم وزیر مزبور ملا دولت ، مخلص حضرت میر را از غایت احسان خوشنود و راضی کرد ، دست از تهمت برداشت : بر این روضه مقدسه

جلال صوری هم بسیار بود ، تهدید کسیکه قسم بدروغ میخورد زود تر میشد .
 از زبان مولانا عنایت الله شال نقلست که : در زمان گذشته اگر کسی
 از آن راه به بی ادبی گذشتی یا نام مبارک را بی ادبانه بر زبان آوردی ، آنآ
 فناً متنبه میشد ، بمرور دهور که در زمانه فساد گرفت و بدعت و ضلالت
 عموم یافت ، تادیب و تنبیه باطنی مستور و موقوف ماند . چون حضرت سید
 هلال را اکثر مردم نقشبندی میدانند و جناب حضرت میر هم منسوب بایشانند ،
 بنا بران یکی از دقائق خود مرقوم میشود : آخر شب براتی بود که راقم حروف
 — که کمترین غلامان درگاه فیض پناه این سید عالیجاه است — شرف اندوز
 زیارت تربت شریف ، که ماوا و ملجأ اهل غربت و کعبه مقصود اهل
 قربت است ، گردید و بین النوم والیقظه یک زمانی آسود . دید که بر قبر
 مبارک بخط نورانی مضمون این عبارت منقوش است که :

زبده دودمان ارجمندی میر مجد امین نقشبندی

مناقب و فضائل آن عمدة الوسائل زیاده از آنست که این عاجز ناتوان
 و شحی ازان تواند به قلم آورد . فیض و احسان آن سید منبع المکان بر جمیع
 بندگان لاسیما زائران عام است : اگر این ذره ناچیز خود را مخصوص الطاف
 و مشمول اعطاف تخصیصاً نداند ، با وصف آن همه تفضلات صوری و
 معنوی از عهده ادای قدری از شکر چگونگی بر آید . هنگام مفارقت از جوار
 مزار فائض الانوار ، یعنی وقت نقل مکان ، قرار اشعار حسرت بار بدستور اسلامی
 بروح تمام فتوحش عرض داشته ، ایراد آن در صحیفه مناسب یافته به
 قلم آورده :

دوش دیدم ، نیم بسمل زائران ، چون طائران
 پای کوبان بردرش ، چون قدسیان بر گرد عرش
 در طواف روضه شاه شهیدان نور جان
 در ترنم از محبت ، همچو مرغان جنان

گلشن نوراست یا رب، یا همه بیت‌السرور
مرقد سلطان دین شاه اویسی رتبه ایست
وارث جد معظم بود، اندر اسم و رسم
داغ صحراى ارم، هر گل زمین درگهش
از سر صدق، اهل ایمان بر در او اشکبار
السلام ای سید عالی نسب فخر کرام
السلام ای گوهر درج سعادت شاه دین
السلام ای آنکه ز ابای کرامت هر یکی
السلام ای قرة العین رسول کائنات
السلام ای غنچه باغ علی المرتضی
السلام ای آنکه بز گرد مزار انورت
السلام ای آنکه، سرمستان کویت‌را، بحشر
ای گل باغ کرامت! ای در دریای جود
مظهر نور تجلی، مرقد با فیض تست
وای بر دل گر نه ماوای خیالت بوده است
با سیه بختی و دل سختی ز روی افتقار
عمر خود (اعظم) بسز برده بزیر پای تو
باد بر روح سراپا نورت، از حق، صد سلام

یا چو بیت الله بهر طائفان دارالامان
گر نسیم کسوی او بگرفته دلها بوی جان
نام او سید امین، نور زمین، جان زمان
بساغ نور از طوف آن درگاه مهر خاوران
صد سلام و صد ثنا کرده بدل ورد زبان
ای اویسی مرتبت خورشید اوج احترام
السلام ای اختر برج سعادت السلام
از ره عزت مسلسل شد امام ابن الامام
السلام ای گوهر شهسوار زهرا السلام
کرده داغ حسین را تازہ، بر ما السلام
یافته قندیل دلها، چون کواکب انتظام
نیست جز بر عروه، وثقای فیضت اعتصام
شاهد بزم شهادت، شاه اقلیم شهود
ذات پاکت بحر وجدان عین انوار وجود
صد زبان کردی زبانم، گر نه درد گر تو بود
افسرم خسار حریمت بستم خاک تو بود
اعتبارش زین عبادت افتخارش زان سجود
بر روان پاک آبای عظامت صد درود
(۵۵ - ۶۰)

۲۷۴- هاشم، کشمیری

● سفینه هندی : هاشم کشمیری ، از موزنان عصر محمد شاه پادشاه است :
ازوست :

بشکن خود را ، که بت شکستن این است
در گوشه خاطر عزیزان ، جا کن
بگذر ز خودی ، ز قید رستن این است
در مذهب ما ، گوشه نشستن این است

۲۷۵- هاشم، هیر محمد هاشم کشمیری

● صبح گلشن : هاشم میر محمد هاشم از مردم کشمیر است و کلامش را
در دلها تاثیر :

ز حرف مهر ، فریبم مده ، که میدانم
بجز جفا ، ز تو کار دگر نمیآید

رو، فقر گزین، که فقر بهتر ز غنا
دولت، ندهد نجات ز آتش، چون فقر
مانیم که، در شعله نشیمن کردیم
بردیم خیال دوست، همراه بخاک
کان، سایه کند در آفتاب فردا
خسرخانه، به از قصر بود، در گرما
آتشکده را، خیال گلشن کردیم
شمعی بمزار خویش، روشن کردیم

(۶۰۵)

۲۷۶- هما، مولوی عطاء الله کشمیری

● عقد ثریا : هما مولوی عطاء الله هما استاد مرزا چنان بیگ سامی
— که ذکرش بر صدر گذشت — (۱) مولد و موطنش کشمیر است . گویند :
مرد با کمال و شاعر زبردست بود .

● صبح گلشن : هما مولوی عطاء الله کشمیری ، همای اوج بی نظیری
است :

حال دل را ، که دران حلقه مو، میداند هر که در دام بلا میفتد ، او میداند

(ص ۶۰۷)

۲۷۷- هندو ، پندت مکندرام

● بهار گلشن : پندت مکندرام در سرینگر در محله درانی بار (متصل
حبه کدل) خانه داشت ، و خانواده اش بنسبت تیلو مشهور بود . در حیدرآباد
نیز در سرکار نواب میر جنگ بهادر و راجه راجیشوری رای* ملازم بود . در
سال (۱۲۶۳ هـ) زیست میکرد ، سال فوتش و دیگر کوائف وی معلوم نشد :
شعر فارسی میگفت ، ازانست :

جنون ، بی اختیارم میکشد ، سوی بیابانها ز انسان تلخ عیشم ، انس میگیرم به حیوانها
شمیم گیسوی* مرغوله سویت دماغ من ، سراپا مشک چین کرد

۱- رک : تحت سامی در کتاب حاضر ص ۳۱۸ .

به بین (هندو) خراب کفر و دین کرد
 بر مرده، ورنه غیرت و ننگ کفن کجا
 ستاره جمله، چو سیماب بیقرارانند
 فصل بهاران و خزان، اینهم گذشت آنهم گذشت
 لیلی و شویوسف رخان، اینهم گذشت آنهم گذشت
 محود را به زیر پشاش سر اندازم آرزوست
 گل در چمن افسرده و بسی رنگ مشام است
 مسلمانان ز کافر رنگ دین ریخت
 (۲ : ۶۹۸-۶۹۹)

بتان سنگدل از عشق‌بازی
 آرایش بدن، همه از بهر زندگیست
 جمال روی تو شیدا است، مهر و ماه و فلک
 شادی و غم اندر جهان، اینهم گذشت آنهم گذشت
 خوبان گیتی روز و شب مجنون رو در چاه غم
 بر قامتش دعای سرافرازم آرزوست
 از غیرت رخساره آن سرو سمن بر
 عبیر زلف او، تا بر زمین ریخت

۲۷۸- یحیی، میر یحیی کاشی

● پادشاه نامه : میر یحیی کاشی اگرچه از علم بهره ندارد اما به
 موزونیت طبع معانی تازه را لباس نظم می پوشاند و بمناقب طرازی این
 دولت آسمان صولت مباهی است؛ این اشعار از نتایج خاطر او قلمی گردید؛
 (چهار بیت دارد ۱ : ۵۸)

● قرنیه : میر محمد یحیی کاشی عناب و بادام و گردگان خوب
 میشود و وفور گردگان - که آنرا چار مغز میگویند - بمرتب است که در هیچ
 جای عالم نیست، چنانچه در تمام آن ولایت روغن چار مغز میسوزند؛
 میر محمد یحیی کاشانی مثنوی در تعریف کشمیر گفته که این بیت از جمله
 آن بمقتضای مقام تحریری یابد :

چنان خاکش برای میوه نغز است که بادام از قرقی چار مغز است
 (۱۷۹ - الف)

روز جمعه سیوم این ماه (جمادی الثانی ۱۰۳۹ هـ) جشن وزن
 شمسی انتهای سال سی و هشتم (۳۸) از سنین عمر همایون، آراستگی یافت ...
 میر محمد یحیی کاشی خلف الصدق میر محمد جعفر مشهور بمکتب دار در باب

وزن اشرف بمضمون این رباعی ملهم گردید :

ای کرده خدا سر آمد شاهانت میزان قضا، مگر بسنجد شانت
هم سنگ تو، در جهان نبندد صورت آئینه مگر نهند در میزانت

(۵۸ - الف)

● نصر آبادی : قاضی یحیی از لاهیجانست (۱) . اما در کاشان بسیار بوده ، بکاشی شهرت دارد . بعد از سی سال ازین ولایت دلگیر شده بهند رفته اعتباری بخدمت شاهجهان بهمرسانیده . در اواخر بمنصب کتابداری سرافراز شده . بعد از مدتی بکاشان آمده .

مرحوم ملا صبوحی میگفت که : بعد از مراجعت از هند او را در کاشان دیدم . باوجود پیری در کمال شوخی و مسرت بود . شعرش اینست :

(۱۸ بیت دارد ۲۲۲)

● کلمات الشعرا : میر یحیی کاشی ، از شعرای پای تخت و روشناس پادشاه بود . تاریخ آبادی شاه جهان آباد را خوب یافته :

شد شاهجهان آباد، از شاهجهان، آباد

۸۱۰۵۸

پنج هزار روپیه صله یافت .

از پیش گاه جهاننداری حکم نظم کردن — پادشاه نامه — نیز باو شده بود . داستانی موزون کرده گذرانید : دران بسته :

سر راجپوتان جگت سنگه بود که بر شیشه نه فلک ، سنگ بود

۱- مظفر حسین صبا در روز روشن گوید که : مولف آفتاب عالمتاب را اشتباهی عظیم واقع شده که یحیی لاهیجی و یحیی کاشی را متحد شمرده و فرق در روش سخن هر دو نکرده . (ص ۹۰ - ۹۱) نیز رک : ص ۱۶۹۶ کتاب حاضر .

محمد علی ماهر هر چند گفت که : سنگ و سنگ قافیه نیشمود !
گفت : ما مغلیم ، معذوریم ! آخر بهمین بیت آن نظم از نظر انور افتاد :
این دو سه بیت ازوست :

حرف تو، میبرد زدل، ذوق منی شبانه را	لب بکشا و باز کن قفل شراب خانه را
خرمی در خاک غربت نیست من هم چون نهال	مشت خاکی از وطن ای کاش بر میداشتم
این هوسها از وجود دل تولد میکند	مرد تا در سینه دارد دل از آبتن است

این بیت تاریخ وفات بر لوح مزارش نوشته اند :

ای که، از دشواری راه فنا ترسی، مترس بسکه آسانست این ره، میتوان خوابیده رفت

تاریخ وفاتش مصرع :

احیای سخن چو کرد یحیی، جان داد (۱)

۸۱۰۶۲

● حسینی : موسی مصر خوش تلاشی میر یحیی کاشی : داروغگی کتبخانه شاهجهان بادشاه داشته و نامور - شاهنامه - گردیده : هر هفته نظم کرده میگذرانید بعطای خلعت و جائزه سرفراز میگردید : روزی داستان نظم کرده بگذرانید : چون باین بیت رسید :

سر راجپوتان جگت سنگ بود که بر شیشه نه فلک ، سنگ بود

بادشاه گفت از قافیه هم خبر ندارد : چون این معنی بدو گفتند، گفت ما مغولیم معذوریم ! و بر همین بیت از نظر پادشاه از اعتبار افتاد :
(سه شعر دارد ۳ < ۳)

● مجمع النفاثس : میر یحیی کاشی بهند آمده از شعرای عصر شاهجهانی و استاد قرار داده است : با محمد جان قدسی و ابوطالب کلیم و غیرهما همطرحی

داشت . مداحی سلطان دارا شکوه پسر کلان شاهجهان بسیار نموده . صاحب قصائد و غزلیات و رباعیات است . در همه جا تلاشهای بالادست دارد . اصلش از شیراز است پدر او توطن کاشان اختیار نموده . چنانکه در بعضی از مثنویات خود آورده . و چون با کاشیان بسیار بد بود ، اکثر مذمت اینها کرده . لهذا در مثنوی — که در مذمت اکولی گفته — میگوید :

ما و کاشان که خطه پاکش	به ز خون چمن بود خاکش
لیک بر روی خود ، منان دیدن	بمتر از روی کاشیان دیدن
چشم ، بر مرگ یکدگر ، دارند	که شکم از عزا برون آرند
وای بر آن که خویش ایشان است	عید ایشان عزای خویشان است
امتسیاز قسمی و کاشانسی	این بود وقت گوهر افشانی
که قمی وا کند بمرض سخن	کاشی آید بطول لب بسخن
آن که در فارسی شد مثل	الف و نون کین بسواو بدل
گرچه در نحو عرض مطلب شان	فتحه را ضمه عامل لب شان
فارسی سر کنند چون علما	آنچنان اونیچنون بود همه جا
شعرا چون شوند قافییه سنج	میتوان یافت از گهر صد گنج
همه جا اول شراب و کباب	ضمه دارد بسان لفظ حباب
بیدها بود و بودها بید است	زیدها زود و زودها زید است
رود خانه ز شسته گفتاری	ریدخانه است بر زبان چاری

فقیر آرزو گوید که ازین ابیات معلوم میشود که هر جا الف و نون جمع شود کاشیان وا خوانند ، و آن ظاهرا سابق مخصوص کاشیان باشد . و الا حالا اکثر مردم عراق بلکه شیرازیان و غیرهم نیز همان نوع تکلم کنند ، چنانچه دکان را دکون و خان را خون خوانند ، و ظاهرا مبنی بر همین کلیه است که مخلصای کاشی گفته :

کار معجون کمونی میکند پیکان او

که کمان را کمون فهمیده بمناسب پیکان آورده . و بنیاد لطف شعر بران

گذاشته . و حال آنکه درین صورت پیکان هم پیکون خواهد بود ، و در واقع این غلط محض است ، علی‌الخصوص جای که بنای قافیه نیز بر آن گذاشته اند ، چنانکه سابق نیز نوشته آمد ، الحاصل بعد از مذمت کاشیان میگوید :

پدرم این خطا ز طرفان کرد	که ز شیراز جدا به کاشان کرد
روح من زان بلند پرواز است	گلم از خاک پاک شیراز است
لیک کاشانه ام به کاشان است	این که گاهی گزنده ام ، زان است

و این مصرع بنا بر آن است که عقرب کاشان شهرت دارد .

تازه این است که چنانچه میر مذکور مذمت کاشان نموده و شیراز را ستوده ، مردم اصفهان صد برابر در حق شیراز و اهل آن گویند . و حکیم شفائی شیرازی را بدارالغرور نادانی یاد کرده ، حتی که اگر دختری متولد شود ، گویند : در خانه فلان پسر شیرازی متولد شده ؛ ازینجاست که ظاهر وحید — که قزوینی است — گفته :

باطنش دختر و ظاهر مرد است شیفته می پسر شیرازی است

و غریب تر آنکه ، مردم قزوین را اهل صفاهان احمق و چل مطلق دانند ، روزی میرزا صائب (علیه الرحمه) در قهوه خانه صفاهان نشسته بود که قزوینی درانجا وارد میشود . میرزا میپرسد که : از کجای ؟ او میگوید : از قزوین ! باز میرزا نظر بر بلاهت و سفاهت مردم آنجا سوال میکند که : در قزوین قرمساق بهم میرسد . قزوینی ترآمده جواب میدهد که : چرا بهم فرسد ؟ قزوین شهر کلالنی است ، لیکن نه اینقدر که صف زده بهم بنشینند .

و در کتاب — عجائب البلدان — مسطور است که : هر که یک سال در صفاهان بماند بخیل گردد ! بالخاصه قصه مختصر مردم هر شهر ایران با

مردم شهر دیگر بسیار بد اند و تجمیل و تحمیق هم کنند . و تعریف مردم تبریز و قم و کاشان آنچه شاه طهماسب صفوی کرده گذشت .

روزی یکی از فضلای خراسان همراه ملا حسین خوانساری در بازار صفاهان میرفت ، اتفاقاً خرس را کشته بر خری بار کرده میاوردند . ملا خراسانی بسوی خرس دیده اشارت بملا حسین مذکور نموده . اخوند دریافته این مصرع خواند :

هنوز مرده من ، زنده ترا بار است !

و این مبتنی بر آن است که ، در ایران خر خراسان و خرس خوانسار شهرت دارد . و باشندگان هر دو جا را بهر دو حیوان مذکور نسبت دهند :

القصة عزیزان این دیار در خبث یکدیگر و مذمت هم بسیار سرگرم باشند : چنانکه هر کس در خدمت این بزرگان رسیده شنیده آنچه شنیده :

درین ولا انتخاب کلیات میر یحیی نوشته میشود . مخفی نماند که طاهر نصرآبادی قاضی یحیی و میر یحیی را دو کس گمان برده . در حق میر یحیی گفته که اصلش از لاهیجان است و در کاشان بسیار بوده بکاشی شهرت دارد . و دوم راقمی گفته و اشعار میر یحیی کاشی بنام هر دو نوشته (۱) و نیز گفته که : یحیی کاشی بهمند رفته و اعتباری بخدمت شاهجهان بهم رسانیده ، او آخر بمنصب کتاب داری سرفراز گشته و حال آنکه میر مذکور در هندوستان کتابدار پادشاه نشده قلمدان برداری حواله او شده . چنانچه او درین باب مثنوی گفته و آن داخل کلیات است . ازوست :

ز بس گشتم ضعیف از دوریت بند قبا سازد دم بهر تجرد گر بهجنون جسامه خود را

باد ما را بسکوی یار نبرد
 جامه بر تن بود ز تار رفو
 سدره رزق دزدان هم شود یکسان بخاک
 منکه فراخ روزیم از غم تنگی قفس
 بدست قدرت خود خلق کرده همچو توی
 کفن بزمزم دردی کشان، کش ای زاهد
 قدر من دانی که بهتر دانیم از عاشقان
 هرچه، هرکس خورد، دهر آورد از چشمش برون
 جرم بیحد، روسیاهم کرد از بس انفعال
 همچون غلاف، گردو موافق، یکی شوند
 نومیدم از کرم بجزا میکند چرا
 فی مرغ خانگی است بهر آب خوردنی
 محاک بر فرق خاکساری ما
 بسکه گردید بسخیه کاری ما
 شاهد قولم ز پا افتادن دیوارها
 عمر شد و نیافتم لذت آب و دانه را
 چرا بجان نپرستد کسی خدای ترا
 بصرف کردن می میبزم ردای ترا
 چشم آن دارم که بشناسی ازین بهتر مرا
 داده جای شیر خون دل مگر مادر مرا
 راضیم شاید که نشناسند در محشر مرا
 بسا تیغ شان ز هم نتوان ساختن جدا
 زاهد خلاف حکم خدا میکند چرا
 زاهد دو چشم خود بهوا میکند چرا

فقیر آرزو گوید که این معنی مبتذل است چنانکه مجدالدین علی قوسی
 شوستری نوشته که : سخن سنجان هند میگویند که امیر خسرو (علیه الرحمه)
 بیتی گفته که مثل آن در منقبت در چند هزار بیت خمسه نظامی نتوان یافت
 و آن این است :

قطره آبی، نخورد ماکیان تا نکنند رو، بسوی آسمان

و این گمان بسی انصافی ایشان است معینا مضمون بیت مذکور از
 خاقانیست چنانکه گوید :

مرغ که آبکی خورد رو سوی آسمان کند

کوست دعای عافیت بهر بقای شاه را

خود بکف گیرش وگر نه اضطراب دیدنت
 بچنگ ناصح آور، یا رب! آن ترک سپاهی را
 ز اضطراب قیید زلفش دل نپردازد بخال
 نشینی گر بنادان هم تو هم او را زبان دارد
 اگر نه از برای خویش خواهد واعظ بی دین
 شود چون جام مینا کار گردون سرنگون یا رب
 بر زمین خواهد فگند آئینه دار آئینه را
 که بنماید باو دل بردن خواهی نخواهی را
 نو بدام افتاد، از دهشت نه بیند، دانه را
 چرا در عین بینائی بنابینا زنی خود را
 چرا پیوسته پند ترک دنیا، میدهد ما را
 هر آن ساغر، که بی او، ساقی دوران دهد ما را

بسیار کم شمردن ما ، لائق تو نیست
 کی سبز گشته پشت لب آفتاب ما
 طوفان اشک حسرت ما ، عمر نوح داشت
 سهل است هستنی که میان دو نیستی است
 دید هر قاصد که رویش ، کرد در کویش وطن
 روی بدخواهان یوسف را ، چسان دیدی بچشم
 آسائش ما ، بی تو محال است پس از مرگ
 بود این شاهد خم بکر تا کی می فروش ما
 مردیم و عقل از سر ما وا نمیشود
 زهر است چو بساده بی نگار است
 در اول عشق ضعیف و دشوار
 ایسمن نشوی ، که ازدهائیست
 چرا بکوی تو ، دیر آمدن بود بهتر
 خدا ز گرمی این دوستان نگه دارد
 با اتحاد توان جان ز دست دشمن برد
 بوقت نزع چه خوش گفت میکشی (یحیی)
 ساقیا ! تا بهار همسر ، بجاست
 شب آدینه خیزی میتوان کرد
 گشت صد قصه شه ، از بارش ایام ، خراب
 بهر سر چون شمع گردن پیش قاتل تیغ کن
 کلک نقاشی است (یحیی) خامه ام کز اهل نظم
 ای که ! از فائده کم سخنی ، میپرسی
 سازد بخیل ، دشمن خود ، کائنات را
 چون خط دمید عشق نکویان سماجت است
 واعظ ، تمام معدن فضل است و کان علم
 جسم اول گرفت و جان خواهد
 غمزه هست بسدنیبال نگاه
 بپاده آب کند می فروش ، و غافل ازین
 قاصدی چون اشک خونین چشم من کم دیده است
 چون زیارت گاه ، در کوی تو ماندن ، رسم نیست
 نه مرده واعظ و نی خون شیخ گشته حلال

شاه آن بود ، که خوب نداند حساب را
 کز رشک زهر کرده فلک در شراب ما
 آباد چون بود تن و جان خراب ما
 بحثی ندارد اول و آخر کتاب ما
 بعد ازین ، گرزنده ام ، خود میبرم مکتوب را
 گر نمیبردند نور دیده یعقوب را
 نام تو نویسند مگر ، بر کفن ما
 مگر دارد برای خویش سر پوشیده خود را
 حرفیست این که زود رود درد سر ز خواب
 پیسمانه می دهان غار است
 چون توبه ز بساده در بهار است
 آن دوست ، که با تو یار غار است
 سجود در گهت آخر نماز خفتن نیست
 که دوزخی بتر از اختلاط دشمن نیست
 کشد چو تیغ به از قرب خصم مامن نیست
 کجاست باده که هیچم دماغ مردن نیست
 می بسده ! وقت توبه بسیار است
 گرم جامی دهی ساقی ثواب است
 کهنه ویرانه درویش ، هنوز آباد است
 کانچه نتوانی ازان دل کند جانی بیش نیست
 در مجالس هر طرف صد صورت دیوار ساخت
 عمر صد نوح طلب کن ، که سخن بسیار است
 تا کس بمرگ او نتواند عزا گرفت
 بر خوان حسن سبزی خط پان رخصت است
 در عمر خویش آنچه نفهمد قباح است
 این چه شلتاقهای قرکانه است
 آخر صحبت مستمان جنگ است
 که صرفه نبرد ، محتسب بازار است
 سوی او هر که روان کردم زمین بسید و رفت
 هر که آمد ، پساره او بر زمین مالید و رفت
 بحیرتم که چرا عید می فروشان است

هوسناکان همین در عیش یارند
گر دست و پا توان زدن، از کس مدد، نخواه
کی ز کید نفس ایمن یک نفس عاقل نشست

شریک روزه کبودک در سحور است
قا کشتی آورند، شناور گذشته است
خصم چون همخانه شدنتوان ز خود غافل نشست

فقیر آرزو گوید که مصرع اول بیت گذشته سقم تمام در عبارت دارد

و بعد تا مل واضح میشود :

بسنگ شیفته دل تا نسب درست کنند
از طپیدن، خاک بسمل گاه را، دادم بباد
دلا! قلمرو آزادگی عجب ملکی است
توان ز ذات نبی شان قدرت حق یافت
رو، کناری گیر! گر عیش جهانت آرزو است
گوشه گیری، نیست (یحیی) را، برای آخرت
نسیم مسهر بخسپیده کینه شعله کشد
براه عشق، دلیرانه پا منه زنهسار
حسن از هر دو دمان کامد برون، سوزنده است
مستان بدر میکده رفتن مزه دارد
عقده، از خاطر کشودن، گر بدست خود بود
روش اره سر کنند چون پا
تا چند شما پیش تو بهتر ز تو باشد
تشنه لب بسیار و ساقی می بنوبت میدهد
هیچکس با من ندارد طاقت همخانگی
روزی زاهد بیچاره توکل نشده است
چرخ آبستن هیچ است چو بینی (یحیی)
از تو متاع حسن و ز ما نقد جان و دل
سرمه را، تا خانه زار چشم مستش یافتم
کنم ز طفل غیوری، طمع جواب سلام
ای گشته سرد مهر تر از آفتاب صبح
بعد ازین حرف ترا گر نشنوم واعظ مرنج
مسک از اظهار مردی میکند نقصان خویش
ناصح از ما دگر چه میخواهی
بغیر از تبار ایمان ضعیفم

که شد درستی ما، باعث هزار شکست
عاقبت، از من غباری، بر دل قاتل نشست
که هر کدام به (یحیی) دوچار شد شاه است
بزرگ و خردی خاتم، بقدر انگشت است
کس در اثنای شنا، کی سیر دریا کرده است
ترک دنیا، بهر ترک اهل دنیا، کرده است
همیشه، آخر صلح تو، اول جنگ است
سر بریده، در اینجا نشان فرسنگ است
در میان آتش و خاشاک صندل فرق نیست
از مستی اگر گم نشود راه خرابات
با دو ناخن چون گره پیوسته در ابروی اوست
تپشه بر پای خود زدن هنر است
یک قطره منی قابل این ما و منی نیست
تا بسر خواهد رسیدن، دور ما خواهد گذشت
همچو زنجیرم تمامی هم در زندان گذشت
ورنه امروز چرا روزی فردا برداشت
دل خود باید ازین بیضه عنقا برداشت
دستم بده بدست، که سودا مبارک است
آن قدر از رشک نالیدم، که آوازم گرفت
که هیچگه، بسلام پدر نیامده است
ای خصم جان تشنه خود همچو آب صبح
از چه فریاد این قدر کردی که گوشم کر شود
این که یک دستار سر کرده است ده معجز میشود
از تو گفتن ز ما شنیدن بود
را در کفسر زنساری نباشد

ز خنجرش ، دل عاشق نمیشود سیراب
 دوا یکی است بدارالشفای میکده ها
 در مجلس می جا نیست زاهد ز سرم و شو
 بهر پنهان کردن او ، چاره پیدا کرده ام
 این کشاد چاکهای سینه ، از فیض دلست
 کشش حسن بحدی است ، که چون کاغذ باد
 قوبه بر شرب الیهود زاهدان دارد شرف
 داروی راحت طلب کردم طبیب می فروش
 مگر از دوده شمع مزار است
 بسراه دوست چندان گرم رو باش
 باغبان را کشت تنهائی بدور عارضت
 بجز شمع مزارش ، کان هم از لیل دهد یادی
 نیست خاص آزار من جورث شکایت چون کنم
 لذت وصلی پس از هجرت ، نیابد بوالهوس
 قمیبینم رخس ، ای مدعی ! بردار چشم از من
 نسازم هیچگه مشاطه را از دیدنت واقف
 خون عاشق خورد آن چشم که گردد خونریز
 بروز بد مرا میخواست بیند مبتلا (یحیی)
 عاشقم پیش تو هر کو که نداند داند
 صاحب خط شده آن طفل و سوادش این است
 شراب لب بدل افسردگان بده ، بنگر
 انتظار وعده وصلی توان کشتن مرا
 دست ما بود آنچه ز اسباب جهان برداشتیم
 برون نیامده اش هر صباح سجده کنم
 چشم تعظیم ندارند عزیزان از هم
 از شادی وصلش نرسد پا بسزمینم
 سیه درون را ، باشد نظر بدست آویز
 ز سیر کردن چشم خودند عاجز خلق
 داروی بیهوشی چون دولت سرشار نیست
 چو فخر سلسله ها شد ز دولت مجنون
 غبار دل نهان دارد بخاک آن زلف پرچین را

چو باغ تشنه ، که آنرا بدست آب دهند
 ز هر مرض که بنالد کسی ، شراب دهند
 گیرم که تو گنجیدی دستار نمیگنجد
 عاشق از غم آن قدر کاهد ، که نا پیدا شود
 یک درم گر بسته شد صدر برویم و شود
 نامه هر جا که فرستی بتو و میگردد
 می چورندان بر سر بازار میباید کشید
 گفت (یحیی) می ترا بسیار میباید کشید
 که عاشق سوزد و تنهها بسوزد
 که گر ، خاری خلد در پا ، بسوزد
 صد بهار آخر شد و یک کس در گلشن نزد
 کسی دیگر گلی بر تربت مجنون نیندازد
 شکر جای شکوه باشد چون بلای عام شد
 روزه خوارا صبح در یک آب خوردن شام شد
 بجای کان صنم باشد مرا دیدن نمک دارد
 نهان از باغبان چون طفل گلچیدن نمک دارد
 چون شرابی ، که سپاهی ز پس جنگ خورد
 جدا از دوستان گشتم دگر دشمن چه میخواهد
 نیستم طفل ، که از خود پدرم ترسانند
 که گهی عاشق خود را بغلط میخواند
 که از دهان تو بوی شراب میآید
 آه آن بی رحم با من این ترحم هم نه کرد
 و آنچه دزدیدیم از بار تعلق دوش بود
 چو آفتاب برآید نماز نتوان کرد
 بس بود اینکه تواضع ز میان برخیزد
 پنداشت که پای طلبم آبله دارد
 روی چو بر سر چه ، دلو و ریسمان بردار
 روی اگر بدر حاتم آب و نان بردار
 لذت بسیار میخواهی ز می ، کمتر بخور
 نگرده از قدمش یک قدم جدا زنجیر
 ازان ترسم که دردامش فتد بیچاره دیگر

غیر را دید و دست برد به تیغ
 چون مرا دید سر به پیش افکند
 خون گرمی ار کنیم بدشمن صعب مدار
 میآیم و بیسانگ جرس رشک میبرم
 میدهد از ساغر خالی سراپم ، نی شراب
 واعظا! جهنمی بتر از مجلس تو، نیست
 بیمی که هست از نگه دلفریب اوست
 دوزخ بگرد مجلس بسی می نمیرسد
 غافل دادیم دل بدستت
 چند از سیاه کاسه کنم قوت خود طمع
 در وصل من نباشم و در هجر آن نگار
 لشکری باید معاون بهر شغل سلطنت
 آب منما تشنه لب را، یا مدار از وی دریغ
 گر چشم خود بمرهم راحت سیه کند
 کلبه ام بی شمع رخسار تو گو روشن مباش
 پیش ازین یک دل من بود ، که یکدل بودی
 یوسف به چه فتاده نیکوئی خود است
 جدا ز دوست بسر چشمه ها زدم چه کنم
 بهر چه داد ، تسلی نمیشود دل من
 فکنی قسمت یارانہ ز نا انصافی
 کاش در نامه توان صورت احوال کشید
 ستاده هر طرفم اسپ ، و چون شه شطرنج
 بهر طرف ، که برندم بسوی کعبه دوست
 گذشته انس رفیقان رفته ، صد منزل
 اگر صباح پذیرم هزار نقش ، بشام
 دو دیده ام چو دو نعلین سوده رفت از کار
 بنوعی استقامت از مزاجم برده بیتابی
 برای گریه ، هم باید دل خوش ، ورنه از هجران
 نیافتیم ز خلق جهان ، بجز عنقا
 هر که آمد ، سینه ام لختی خراشید و گذشت
 رزق خود خواهم از خدا ، نه ز خلق

دست برردی بسما نمود آخر
 سرش آید بمن فرود آخر
 خون میجهد ز جای بتعظیم بیشتر
 کاید بکویت از من بسی صبر بیشتر
 ساقیم طفل است فرق از سین نکرده شین هنوز
 آزار خلق چند دهی؟ از خدا بترس
 بیگانه در چکار بکس ، ز آشنا بترس
 (یحیی) ز همینشینی اهل ریا بترس
 ما را یساد و ترا فراموش
 راضی شدم چو خامه بقطع زبان خویش
 گاهی سراغ یار کنم ، گه سراغ خویش
 گر بکار او نمیخواهی بدو درویش باش
 یا بکش بهر ثوابم ، یا دگر خنجر بکش
 خون میشود میانه ما و میان داغ
 کشته ام چون چشم درد آلوده پر از چراغ
 ساخت کم لطف ترا این همه بسیاری دل
 ما جرم را بگردن اخوان نه بسته ایم
 رفیق گریه بسی اختیاریار میخواهم
 بحیرتم ، که چه از روزگار میخواهم
 سر و جان از تو ، دل و دین ز تو ، پس من چکنم
 غم دل راست نیاید بنوشتن چکنم
 بزور پای قناعت پیاده میگردم
 بسان قبسه نما ، بسی اراده میگردم
 هنوز من ، پی تحقیق جاده میگردم
 چو لوح کودک نو ، مشق ساده میگردم
 هنوز در قدمش سر نهاده میگردم
 که یکدم وصل را میخواهم و یکدم نمیخواهم
 مصیبت دیده ام من ، خاطر خورم نمیخواهم
 کسی که ، تهمت آسودگی برو بندیم
 کوه صبرم ، لیک پندارند یاران معدنم
 نان خویش از گدا ، طلب نکنم

گوهر طالع هوس کسره است فرزند خلف
 نسیم امشب برای رهنمای دیر میجنبید
 فامه ننوشتی بمن چندانکه جان بر لب رسید
 هم بزم غیر گشت که هجران طلب شوم
 شانم زیاده گشت ز صدر صف نعال
 به آزار رقیبان نیستم شاد
 کو ساغری چو گل، که صبا را ادب کنم
 گهی که گوش بفریاد کس کنی، از ضعف
 مرا تکلیف مسجد میکند زاهد، نمیداند
 داده از بس خو بآرام فلک، چون خارکش
 ای که از جوش مریدان، خویش را گم کرده
 روزخونین دل چو غنچه، شب چو شمع آتش نهادم
 هرگز بخاک کوی تو نشست نقش من
 ای هلال! ابرو نما تا کی خمار آید بچشم
 تا بساقیم ز رنجش او ذوق دوستی
 باوجود جهل یک ره بر مراد من نگشت
 یک کسم در جهان پسند نکرد
 رسید نشأ بحدی، که بهر دیدن تو
 دل از گردون بسی همت گرفتم
 بامید مکرر گشتن گفتار شیرینت
 جگر دل نیست گرم گیری از کشتن نمیتروم
 گراز مردی نشان داری جدا بر قلب دشمن زن
 نیست رزق کعبه رو ایمان بروزی ده قسم
 لشکری از کودکان افتاده در دنبال من
 می بده ساقی که از بس رو سیاهی بعد ازین
 قفل گوید با زبان بسته راز گنج را
 ای که خواهی گوهر رازت نهان مازد ز خلق
 شعله چون روشن شود، کبریت میسوزد، نخست
 مبارک باد خشکی را چه مایع صبح عید است این
 شود پیمانانه چون پر همچو ریگ شیشه ساعت
 هر کجا یک بار در وقت تکلم پسا نهاد

جوید از من، آنچه در پشت پدر گم کرده ام
 مسگر شمع صفیر بلبل آرد سوی گلزارم
 لطف کردی بی تو خود را این چنین میخواستم
 میگیردم بمرگ که راضی به تب شوم
 ترسم که رفته رفته تو واضع طلب شوم
 نمیخواهم که، دلگیرت ببینم
 تا چند خنده، غنچه صفت زیر لب کنم
 نماید آن قدر آواز، تا که ناله کنم
 که من هوشی ندارم و رفته، در میخانه میبودم
 گر بگلزارم فتد ره، خار پیدا میکنم
 من ترا در خانه خمار پیدا میکنم
 ای گل خود رو تو خود گو، چون بخندم چون نگریم
 کمتر ز پای خویشتم خاک بر سرم
 چند ساغر چون دهان روزه دار آید بچشم
 باهر که نام صلح برد جنگ میکنم
 چرخ دون، گویا گمان دارد، که نادان نیستم
 مرخصی با خویش را پسندیدم
 کنم تلاش، که مهتاب را نگه دارم
 همین بود آنچه بسی منت گرفتم
 چو مسک گوش خود از مصلحت کرمیتوان کردن
 برای امتحان، دستی بخنجر میتوان کردن
 بترکش تیر فوجی دارد و تنها رود بیرون
 شاهدم بهر بیابان آب و نان برداشتم
 نیست در دیوانگی یک کس با استقلال من
 نیست جای نقطه در نامه اعمال من
 گر بدعوی لب کشای ترک خاموشی مکن
 در جهان کس را امین غیر از فراموشی مکن
 ای مفتن! فتنه را برپا ز سرگوشی مکن
 بکوی می فروشان باید ای دردی کشان رفتن
 ازین عالم بآن عالم بیک دم میتوان رفتن
 تا بروز حشر گر کای نمک آید برون

هرگه آید از سمند آن شوخ قاتل بر زمین
 کس از بازار آئین بسته جنسی بر نمیدارد
 تو ای ناصح که میگفتی مبین آن سرو قامت را
 ببین در آب و ز بالای خود فراغت کن
 ای رند لا ابالی جای تو بود خالی
 ای جان اسیران وطن، هم سفر تو
 نتوان بفسون نقد دلم را زمین برد
 ای چرخ خود از سفره مه نان مخوری تو
 زندگانی چون کنم با چشم برگرداندنت
 طالب دنیا نه، ای بیوفا! آخر چرا
 از زخمیان تیغ آواز بر نیامد
 ندارد عمر طولی، وصل احباب است پنداری
 برای یک دم تیغ تو صد خون میشود برهم
 پا که گویم بعد ازین گر پیشم آید مشکلی
 قبیح تو همیشه در کف تست
 چون خود نیامدی ز تو عیشم بکام نیست
 چون عمر شاهی را طول امل کند زشت
 قا در بند شکار حیوانان است
 بد خواه به بد کرده، گرفتار شود
 شاگرد کمین ترقیم استاد است
 کورند و کر، آنانکه مرا شناسند
 با آنکه، حیاتم ز سخن جاوید است
 خاموش کنند شمع را بی گفتار
 در عشق تو غیر هم بجسم نیکوست
 از داغ تو، گر آه کشم، میرنجی
 (یحیی) بجهان نمیتوان خندان شد
 دل زنده کسی بود که چون شمع مزار
 هجرم افگند ز پا، نیست رفیقی امروز
 بکمر قاشق و شمشیر و نمکدان دارد
 ازین چه سود، که بابای عالم است، آدم

شد بسای بهر جان خلق نازل بر زمین
 دگر از زینت دنیا چه میخواهی، تماشا کن
 سراز خجالت چه زیر افکنده چشمی ببالا کن
 بگیر آئنه و چشم را ضیافت کن
 در بند توبه بودی کفساره گناهان
 در دام تو افتاد، مگر نامه بر تو
 بسی حوصله ام دست زخم بر کمر تو
 آلوده بزهر است مگر ماحضر تو
 من که بسی صبرم ز برگردیدن مژگان تو
 عالمی راه، از رقابت دشمن هم کرده
 لیکن مرا ضرور است اظهار زندگانی
 مدام این رشته کوتاه، در قاب است پنداری
 درین کشور ز بختم قحطی آب است پنداری
 در جهان از دلبری فگذاشتی صاحب دلی
 جانان تو مگر کمر نداری
 مانند عطسه که بزور آورد کسی
 کوه قدی باین قدر، یعنی باین درازی
 صیاد هم از خیل گرفتاران است
 زندان بان همیشه در زندان است
 شناخت کسی که دادم از بیداد است
 وانکس که شناخت گنگ مادر زاد است
 هر روز که خاموش بر آیم عید است
 بنگر به نگفتن چه قدر ناکید است
 قربان کسی شوم که میل تو بروست
 گویا نشنیده که آه از گل دوست
 حیف از عمری، که صرف این زندان شد
 پیش از مردن مقیم گورستان شد
 که مرا آرد و بر گرد سرت گرداند
 که خورد خون و زند زخم و نمک افشاند
 دو کون پر، چو ز فرزند ناخلف دارد

بروی یوسف خود، دیده باز خواهم کرد
 حرف سبک، اگر همه نسبت بدشمن است
 خلقی بیکدگر همه در حرف و من خموش
 یک داغ ز دست تو مرا، میرسد آخر
 زان باز نگیرم دل از ان گل که شود خوار
 هر داغ که بر سینه غیر است گواه است
 شد احوال تا ببیند غیر او را چشم من روشن
 به از دل، در دکان آفرینش، نیست کالای
 ره افتادگی سر کن، که بردارند از خاکت
 نوشداروی پس از مرگ بود شربت وصل
 در جدا کردن احباب ز هم، یابد چرخ
 هر که برخاست بدوق از سر دنیا دریافت
 از می هستی نه تنها شیخ و شاب افتاده اند
 زان نمیآید صدا، از مجمع اهل مزار
 ز بخت تیره، ندارد جواب مکتوبم
 سوار نشده سرها ز تن پیاده شوند
 شکست رونق بتخانه، زاهدان فکری
 جزو بدن نمیشود ارباب فقر را
 در تمامی عمر بی حاصل، که با جانان گذشت
 نفاق زار جهان، قابل توطن نیست
 ز دست عقل، نچیدم گلی بکام، از عشق
 خرابی مبینناد شهر خیسال
 فلک ز مال خدا گشته این قدر حاتم
 بوعده گاه قیامت بشرط خصمی هم
 از هلالم مسده فریب ای چرخ
 گذشت عمر و زغم بز کسی نبردم رشک
 برگ بر خویش چه بندی ز پی درویشی
 بسکه خاموشی چو طفل نو بگفتار آمده
 اگر قدر عزیزان در دیار خود شدی پیدا
 همیشه تیغ تو ما را بخواب میآید

علاج چشم مرا بسوی پیرهن نکند
 چندان مگو، که بار دل دوستان شود
 گنگی نیافتم، که بمن همزبان شود
 بی گل نتوانم که ز گلزار برآید
 هر جنس، که از دست خریدار برآید
 کز گریه من لاله ز دیوار برآید
 که چون تیغ مرا بیند بچشمش ذوالفقار آید
 چرا عاقل، دل از اسباب دنیا بر نمیدارد
 که نا افتاده را، هرگز کس ازجا بر نمیدارد
 نفس آخر شده تا همنفسی میآید
 آنچه اطفال، ز تسبیح گستن یابند
 لذتی کابله پایان ز نشستن یابند
 هر طرف معورها مست و خراب افتاده اند
 کز شراب زندگی، مستان بخواب افتاده اند
 چو نامه، که محبان بخواب بنویسنه
 دمی که جای کند بر فراز زمین چه کند
 ستمگری که بکف این کند بدین چه کند
 گر لقمه بهاریه همچون تفک خورد
 حرف رخصت بود الغرضی که از ما گوش کرد
 خوش آن کسی، که غریب آید و غریب رود
 چو کودکی، که بگلزار با ادیب رود
 که دل هر چه خواهد بهم میرسد
 اگر زکیسه خود میدهد بما بدهد
 کنده رو که خدا خلق را جزا بدهد
 جام خیالی بدمت بیاورد داد
 مگر ببخت که عمرش بخواب میگذرد
 نخل را بس نبود برگ بری میباید
 بی تو هر حرفی که میگویم تعجب میکنند
 بخواری یوسف مصری ز کنعان گم چرا میشد
 بخواب تشنه لبان دائم آب میآید

● سرو آزاد : میر یحیی کاشی ، شاعری است از احیاء معانی کارش و جان در کالبد سخن دمیدن شعارش . از ولایت خود در عصر صاحبقران ثانی شاهجهان رهگرای هند شد، و در ذیل ثنا طرازان شاهی منسلک گردید :

ملا عبد الحمید مولف شاهجهان نامه گوید :

— غرة ذی القعدة سنة تسع و خمسين و الف (۱۰۵۹) میر یحیی
شاعر را صد مهر انعام شد —

و چون قلعه ارک دارالخلافة شاهجهان آباد ، با سائر عمارات بصرف مبلغ شصت لک روپیه ، در سنه ثمان و خمسين و الف (۱۰۵۸) انجام گرفت و صاحبقران وقت داخل شدن درین عمارات جشن عالی ترتیب داد ، میر یحیی برآورد که :

شد شاه جهان آباد، از شاه جهان، آباد

۱۰۵۸

دران جشن تاریخ از نظر شاهی گذشت و هزار روپیه صله مرحمت شد .
انتقال او در شاهجهان آباد یازدهم محرم سنه اربع و ستین و الف (۱۰۶۲) اتفاق افتاد : نخل سخن باین نازکی میبندد : (ده بیت دارد ۸۵)

● خزانه عامره : میر یحیی کاشی ، آخذ کتاب است و سخن سرای کامل نصاب . شیرازی الاصل بود ، پدرش در کاشان طرح توطن انداخت ، لکن با کاشیان بسیار بد میبود و خدمت اینها بسیار کرده . در مثنوی که در ذم اکولی گفته میگوید :

پسدم این خطا بمرفان کرد که ز شیراز جا به کاشان کرد

در عهد شاهجهان از ولایت رو بهند آورد و در سلک ثنا گستران

پادشاهی منخرط گردید ، و بیشتر بمداحی دارا شکوه بن شاهجهان پرداخت ؛
صاحب اقسام سخن است
(دوازده شعر دارد ۲۶۰)

● نتایج الافکار : دمساز سخن تلاشی میر یحیی کاشی که اصلش از شیراز است . پدرش در کاشان رحل اقامت افگند . میر در مراتب نظم دستگاه عالی داشت و استعداد خوش مقالی . در زمان شاهجهان بادشاد از ولایت بعشرتکده هند شتافت . و در زمره مداحین بارگاه شاهی اختصاص یافت . و تا حین حیات بجمعیت خاطر و اعتبار تمامتر گذرانید . و در سنه اربع و ستین و الف (۱۰۶۲ هـ) در شاهجهان آباد به شبستان عدم آرمید .
(پنج شعر دارد ۷۸)

● شمع انجمن : یحیی کاشی ، آخذ کتاب و سخن سرای کامل نصاب بود . شاعر یست احیای معانی کار او و جان در کالبد سخن دمیدن شعار او . پدرش از شیراز برآمده طرح توطن در کاشان انداخت . یحیی در هند آمد و مداح دارا شکوه گردید تا آنکه در شاهجهان آباد در سنه (۱۰۶۲ هـ) طومار عمر را بانجام رسانید .
(چهارده شعر دارد ۵۲۸-۵۲۹)

● روز روشن : یحیی کاشی ، وطن آباء کرامش شیرازست . والد او در کاشان اقامت گزید و یحیی از همین سرزمین سر بر کشید و در دور شاهجهان پادشاه بدهلی رسید ، و بمدح شاهزاده مجد دارا شکوه زبان کشاد ، و بصلات متکاثره نانش بروغن افتاد و با ابوطالب کلم و حاجی مجد جان قدسی و دیگر سخن سنجان آن زمان بزم مشاعره گرم داشت . و غره ذی القعدة سنه تسع و خمسين و الف (۱۰۵۹ هـ) بجایزه تار یخ تعمیر قلعه ارک شاهجهان آباد — که بصرف شصت لک روپیه در سنه هزار و پنجاه و هشت

(۱۰۵۸هـ) مرتب شده و مصرعه ماده تاریخ اینست :

شد شاهجهان آباد ، از شاهجهان ، آباد

۱۰۵۸هـ

صد اشرفی از حضور بادشاهی یافت و بنظم — شاهجهان نامه — مامور گردید و داستانی از آن موزون کرد که درو این بیت بود :

سر راجپوتان جگت سنگه بود که بر شیشه نه فلک سنگ بود

محمد علی ماهر بر قافیه اعتراض کرد. وی گفت که من مغل هستم ، فرقی در سنگ بالکسر هندی و سنگ بالفتح فارسی ندانم ! آخر این خبر پادشاه رسید و از نظم آن ممنوع گردید . پس بفراغ بال زندگانی مینمود تا آنکه در سنه اربع و ستین و الف (۱۰۶۲هـ) در دهلی جهان بسی ثبات را پدرود نمود و این ماده تاریخ وفات اوست :

احیاء سخن چو کرد یحیی ، جان داد

۱۰۶۲هـ

و بر سنگ مزارش این بیت منقور است :

ایکه از دشواری راه فنا ترسی ، مترس بسکه آسان است این ره ، میتوان خرابیه رفت

و مولف آفتاب عالمتاب را اشتباهی عظیم واقع شده که یحیی لاهیجی و یحیی کاشی را متحد شمرده و تفرقه در روش سخن هر دو نکرده . میگوید که :

یحیی لاهیجی از دهلی بکاشان رفته اقامت گزیده ازین جهت در

بعض تذکره بکاشی نامزد شده . (هفت بیت دارد ۹۱-۹۲)

۲۷۹- یعقوب ، ملا یعقوب کشمیری

● طبقات اکبری : مولویست شعر نیز میگوید و معما و فنون شعر

(۲ : ۲۶۲)

میداند :

● هفت اقلیم : شیخ یعقوب کشمیری ، در تصوف مشارالیه میزیسته و شعر را خوب میگفته . این چند بیت مراوراست :

بسر سر دار بر آورده ببین نرگس را
 کز عروسان چمن نقره و زر دزدیده
 خالت از مکر بر آن گوشه ابرو بنشست
 هر کجا گوشه نشین ایست درو مگری هست
 برای عاشق زاری، که در کوی بتان افتد
 بسای گر نباشد بر زمین ، از آسمان افتد
 (۲ : ۱۱۳)

۲۸۰- یوسف خان بن علی شاه چک

● طبقات اکبری : چون علی شاه در گذشت (۱) ، برادر او ابدال خان از ترس برادر زاده خود یوسف خان ، بجنازه حاضر نشد . یوسف ، سید مبارک خان و بابا خلیل را پیش ابدال خان فرستاده ، پیغام داد که : آمده برادر خود را دفن کنید ! اگر مرا بسلطنت قبول دارید فبها ! والا شما حاکم باشید و من تابع !

ایشان چون پیغام یوسف خان بابدال خان رسانیدند ، او گفته : من یگفته شما میآیم و در خدمت او کمر میبندم ، اگر بمن مضرتی خواهد رسید وبال من بر گردن شما خواهد بود ! سید مبارک که به ابدال خان بد بود ، گفت : که ما را نزد یوسف خان باید رفت ! و ازو عهد و قول گرفت . باین قرار از مجلس برخاست . چون نزد یوسف رفت ، گفت : ابدال خان بسخن من نیامد . ابدال بهت گفت : زود تر بر سر ابدال خان باید رفت ! و بعد ازان علی شاه را دفن باید کرد !

در ساعت یوسف خان سوار شده بر سر او رفت : ابدال خان نیز در مقابله او آمده کشته شد . و پسر سید مبارک خان حسین خان نیز

دران معرکه بقتل رسید : روز دیگر علی شاه را دفن کردند و یوسف بجای پدر حاکم شد :

بعد دو ماه سید مبارک خان و علی خان وغیره بقصد فتنه از آب گذشتند . یوسف خان باتفاق مجد خان — قاتل سلیم خان — بر سر ایشان رفت : مجد خان که هراول بود ، پیش دستی نموده با شصت کس روبروی مخالفان آمده بقتل رسید . و یوسف امان طلبیده در هیره پور آمد و سید مبارک خان بر حکومت بر نشست .

بعد چند گاه ، مجد یوسف خان — بموجب کتابتهای کشمیریان — باز قصد کشمیر نمود . سید مبارک خان از استماع این خبر ، لشکر را ترتیب داده ، بقصد جنگ بر آمد . یوسف خان تاب نیاورده بموضع برسال — که در جنگل است — آمد : سید مبارک خان بتعاقب او شتافته در جنگ پیوست . یوسف گریخته به کوههای اطراف در آمد ، و سید مبارک خان با فتح و فیروزی بکشمیر آمد : و علی خان ولد نوروز را بفریب طلبیده محبوس ساخت ، و چکان دیگر مثل لوهر چک و حیدر چک و هستی چک از هراس پیش او نیامدند : بابا خلیل و سید برخوردار را پیش ایشان فرستاده بشرط و عهد ایشان را طلبیده ، ایشان همه نزد سید مبارک خان آمده رخصت یافته ، بخانههای خود رفتند :

در راه با یکدیگر قرار دادند که : یوسف خان را طلبیده بسلطنت باید برداشت . از همانجا قاصد نزد یوسف خان فرستادند : سید مبارک خان از استماع این خبر اضطراب نمود : مجد خان کسی را نزد یوسف فرستاد تا باو بگوید که : من شما را بسلطنت قبول کردم ! و از عمل خود پشیمانم ! مجد خان از پیش او برآمده بمخالفان پیوست : سید مبارک خان مضطرب

شده قرار داد ، که با پسران و غلامان خود نزد یوسف خان برود . و باین عزیمت از شهر برآمده بعیدگاه رفت ، و علی خان ولد نوروز بهت را ، که در بند او بود — همراه گرفت . دولت خان از امرای او بود ، از پیش او گریخت . مضطرب شده ، علی خان را از قید خلاص کرده ، خود جریده بخانقاه بابا خلیل در آمد . حیدر چک علی خان را گفت : این همه تردد و کوشش ما بجهت تخلیص شما بود : یوسف ولد علی خان با پدر گفت که : حیدر چک در مقام غدر است ! علی خان سخن او قبول نکرده همراه حیدر چک روان شد : لوهر چک و امثال او همه یکجا بودند ، چون علی خان آمد او را گرفته مقید کردند ، و قرار دادند که لوهر را بسطنت بردارند .

درین اثنا ، یوسف خان به کاپور (۱) رسیده معلوم نمود که کشمیریان بسطنت لوهر قرار داده اند . ازانجا در موضع ذابل آمد ، و تمام مردم خود را گرفته ، از راه جمو پیش سید یوسف خان بلاهور آمد . و باتفاق راجه مانسنگه بفتح پور رفته ، بملازمت حضرت خلیفه الهی سرافراز آمد ، و پسر خود یعقوب را بکشمیر فرستاد و حکومت کشمیر بلوهر مقرر گشت .

و در سنه سبع و ثمانین و تسعماته (۹۸۷ هـ) مجد یوسف خان باتفاق سید یوسف خان و راجه مان سنگه از فتح پور بتسخیر کشمیر روان شده ، در سیالکوت آمد ، و بمدد ایشان مقید نشده ، ازانجا به راجوری رفته راجوری را متصرف شده بمنزل تمهنه رسید . درین وقت لوهر ، یوسف کشمیری را بچنگ یوسف خان فرستاد ، و یوسف کشمیری از پیش او برآمده خود را

به یوسف خان رسانیده با او در آمد. یوسف خان از راه جهوپیل - که صعب ترین راه ها است - بطریق ایلغار بقلعه سویه پور در آمد؛ لوهرا باتفاق حیدرچک و شمس چک و هستی چک، در مقابل یوسف خان آمده بر کنار آب بهت منزل گرفت. بعد از چند روز، جنگ صعب روی داد. از برکت توجه حضرت خلیفه الهی، فتح قرین حال یوسف خان شد. بعد از فتح متوجه سرینگر شده بشهر در آمد. لوهرا بوسیله قاضی موسی و مجد بهت آمده یوسف خان را دید. در مجلس اول ملاقات خوب بر آمده، آخر محبوس گشت. و از باغیان نیز جمعی کثیر محبوس گشتند. چون یوسف خان خاطر از دشمنان جمع کرد، ولایت کشمیر را قسمت نموده به شمس چک داد. دولت چک و یعقوب چک و یوسف کشمیری را جاگیرهای خوب جدا کرده، تتمه را بخالصه خود مقرر نمود. و بسعایت بعضی میل در چشم لوهرا کشید.

و در سنه ثمان و ثمانین و تسعماته (۵۹۸۸) شمس چک و علی شیر و مجد خان را بمظنه - این که ایشان در مقام بغی اند - در زندان کرد، و حبیب خان از ترس گریخته در موضع کهیز رفت و یوسف ولد علی خان - که در بند یوسف خان بود - با چهار برادر بر آمده، با حبیب خان در موضع مذکور پیوست. و از انجا باتفاق نزد روپمل راجه تبت رفتند و ازو کمک گرفته آمدند. چون بحدود کشمیر رسیدند، بواسطه اختلاف - که میان ایشان ظاهر شد - هیچ کار نکرده، از هم جدا شدند، یوسف و مجد خان را گرفته، پیش یوسف خان آوردند، و گوش و بینی ایشان را بریدند، و حبیب خان در شهر متواری گشت.

و در سنه تسع و ثمانین و تسعماته (۵۹۸۹) حضرت خلیفه الهی از

فتح کابل مراجعت نموده ، در جلال آباد نزول اجلال فرمودند : میرزا طاهر خویش میرزا یوسف خان و مجد صالح عاقل را برسم ایلاچی گری بسکشمیر فرستادند . چون به باره موله رسیدند ، یوسف خان باستقبال شتافته ، فرمان را بدست گرفته ، تسلیم کرد . و باتفاق ایلاچیان بشهر در آمد . پسر خود حیدر خان را با تحف بسیار روانه ملازمت گردانید . حیدر خان مدت یکسال در ملازمت بوده ، باتفاق شیخ یعقوب کشمیری رخصت کشمیر یافت .

و در سنه تسع و ثمانین و تسعماته (۸۹۸۹) یوسف خان بسیر لار رفت ، و شمس چک با زنجیر از زندان گریخته در کهوار رفت و به حیدر چک که آنجا بود پیوست . یوسف بعد اطلاع بر این معنی بقصد ایشان لشکر کشید . ایشان متفرق گشته گریختند ، و یوسف خان مظفر و منصور بجانب سری نگر مراجعت نمود .

و در سنه تسعین و تسعماته (۸۹۹۰) حیدر چک و شمس چک از کهوار بقصد یوسف خان متوجه کشمیر شدند . یوسف خان باستقبال برآمده پسر خود یعقوب را هراول ساخت . بعد از جنگ فتح نموده به سرینگر مراجعت نمود ، و بوسیله رای کهوار گناه شمس چک بخشیده ، باو جا گیر مقرر کرد . و حیدر چک از آنجا برآمده نزد راجه مانسنگه آمد .

و در سنه اثنین و تسعین و تسعماته (۸۹۹۲) یعقوب ولد یوسف خان بشرف عتبه بوسی حضرت خلیفه الهی سرافراز آمد . وقتی که آنحضرت بدولت و اقبال بلاهور رسیدند ، یعقوب به یوسف نوشت که : حضرت را اراده آمدن بسکشمیر هست . یوسف خان قرار داد که باستقبال برآید . درین اثنا خبر رسید که حکیم علی و بهاء الدین برسم ایلاچگیری از بندگان حضرت آمده در بهیر رسیده اند . یوسف خان باستقبال شتافته ، خلعت پادشاهی پوشیده ،

تسلیمات متعدد بجا آورد ، و بعزم مصمم خواست که متوجه درگاه شود . بابا خلیل و بابا مهدی و شمس دونی موسوس او شده ، او را از این عزیمت باز داشتند ، و قرار دادند که اگر یوسف خان متوجه درگاه شود او را بقتل آورده یعقوب را بجای او بحکومت بر دارند . او از ترس ، این عزیمت را در تعویق انداخته ، ایلچیان حضرت را رخصت نمود .

بندگان حضرت ، میرزا شاهرخ (۱) و شاه قلی خان و راجه بهگوانداس را بر سر کشمیر تعین فرمودند . یوسف خان از کشمیر برآمده در باره موله لشکرگاه ساخت . چون خبر رسید که عساکر منصوره به پرم رسید ، یوسف خان از لشکر جدا شده بقصد دولت خواهی بندگان خلیفه الهی باتفاق میرزا قاسم ولد خواجه حاجی و مهدی کوکه و استاد لطیف ، در موضع نگر منزل گرفت . مادهوسنگه با استقبال یوسف خان در موضع مذکور آمد . او را همراه کرده نزد راجه بهگوانداس آورد . و راجه بعد ملاقات اسپ و سروپا باو فرستاد . و ازانجا کوچ کرده متوجه کشمیر شدند . کشمیریان بصلح پیش آمده قبول نمودند که هر سال مبلغی معین بخزانة عالیہ واصل سازند . راجه بهگوانداس بقرار صلح ازانجا مراجعت نموده در اتک شرف خاک بوس دریافت . و یوسف خان نیز همراه او آمده ، به تقبیل آستان عرش نشان امتیاز یافت (۲) .

(۳ : ۵۰۰-۵۰۶)

۱- میرزا شاهرخ متوفی (۱۰۱۶ھ) بن میرزا ابراهیم (وفائی) مقتول (۹۶۷ھ) بن میرزا سلیمان (ذکا) متوفی (۹۹۷ھ) والی بدخشان .

۲- تاریخ عهد چکان بقرار زیر است :

(۹۸۷ - ۹۸۷)	(۱) علی شاه
(۹۸۶)	(۲) سید مبارک خان بیہقی
(۹۸۷)	(۳) یوسف شاه (کرت اول)
(۹۸۷ - ۹۸۸)	(۴) لہر شاه چک
(۹۸۸ - ۹۹۲)	(۵) یوسف شاه (کرت دوم)
(۹۹۲)	(۶) یعقوب شاه چک
(۹۹۲)	(۷) تسلط منولان ہند

● هفت اقلیم : یوسف خان چک ، از طبقه خواجگان آن شهر و مکان است . و ازیشان چند کس بمرتبۀ ایالت رسیده اند ، و یوسف خان نیز سالها حکومت کرده و نصفتی کامل داشته . بیت :

ستم را زیان ، عدل را سود ، ازو خدا راضی و خلاق خشنود ازو

در حینیی که بندگان حضرت شاهنشاهی تسخیر کشمیر را پیش نهاد همت والا نهمت گردانید ، یوسف خان چون عاقلان و کار آگاهان ، صحیفه ضمیر خود را بنقوش دولتخواهی آراسته ، از سر صدق روی اخلاص و نیاز بساحت آستان اقبال طراز آورد ، و بعواطف پادشاهانه اختصاص یافت .

سالها نهال آمالش سایه آورد و غنچه تمنایش بارور بود ، تا مرغ روحش از قفس تن طیران نمود . و خان مزبور در موسیقی مهارتی تمام داشته و سازها را خوب مینواخته و شعر را نیکو میگفته . این شعر ازوست :

لیلی جمازه را ، بر معنون ، بخود فراند زور کمند ، جذبۀ معجز نمای اوست

(۲ : ۱۱۲)

● تاریخ اعظمی : یوسف شاه بن علی شاه در ست و ثمانین و تسعمانه (۹۸۶ هـ) بر تخت نشست . مائل نوش و عشرت بود اکثر اوقات را صرف بزم نشاط و انبساط مینمود . طبع موزون داشت به فارسی و کشمیری شعر میگفت . این شعر ازوست : (لیلی جمازه را ...)

بالجمله بخبر جلوس یوسف شاه ، ابدال خان مغموم شد و در فکر دور و دراز افتاد . ندیمانش بحرب و جنگ دلالت نمودند . افواج او بر ویرانی پلها تیار شده اند ، ابدال خان حرف کسی نشنید و گفت : جان من و جان

علی شاه یکی بود و ابدان جدا ! آخر من پیش از برادر بقبر خواهم در آمد ! بمصحوب جهانگیر این پیغام بخدمت یوسف شاه فرستاد که : اگر عهدهی در میان آید برای تجهیز برادر برسم ! یوسف شاه عهد نامه بدست بابا خلیل مرشد شیعه ها ، و سید میرک خان و مجد خان به ابدال خان رسانده و پیمان به ایمان موکد نموده : که اگر ابدال خان برای تکفین و تدفین برادر خود بیاید ، از جانب یوسف شاه مزاحمتی نیست ! ابدال خان هر سه مدارالمهامی یوسف شاه را رخصت کرد ، خواست که بر طبق عهدنامه امر تدفین علی شاه را متمشی سازد ، ولی امرای او برخلاف آن تدبیر داشتند ، و تخم مخالفت و انحراف را بخوبی گماشتند . یوسف شاه این کنگاش روداد شنیده پدر را بر تخته تابوت گذاشته ، در فکر تخت و سلطنت افتاد ، و بر سر ابدال خان سوار شد . چون این خبر به ابدال خان رسید او هم مستعد از خانه بر آمد و در نوبت محاربه عظیمه روداد . بناگاه بندوقی بر پهلوی ابدال خان رسید ، چون نیک متوجه شد ، طرف راست سید مبارک خان را با فوجی از متعینه او دید . باوجود چنین زخم همچون فیل مست حمله بر آن فوج آورده خلل در لشکر انداخت ، و مقابل شده نیزه بر سید مبارک خان زد . چون سخت بند شده بود ، سید بزور کشید . دران اثنا ابدال خان از اسپ بر زمین افتاد و جان داد .

قاضی موسی شهید آمده ابدال خان را از رزمگاه برداشته همان روز دفن کرد . یوسف شاه از راه مصیبت و شادی خندان و گریان نعش پدر در مقبره جد خود رسانیده و سکه و خطبه بنام خود حکم فرمود .

لیکن توفیق سلوک و روش مملکت رانی نیافته ، اوقات را با زنان و قوالان بسر میبرد . و حیدر چک و علی خان و نوروز چک و شمسی چک کوپاواری

با یکدیگر عهد بسته و سید مبارک را موافق نموده ، نزدیک خانه بابا خلیل از نوکدل گذشته با همدگر در افتادند . قریب سه صد کس از جانبین کشته شدند و اکثر اولاد نجی ملک چادروره — که به ملک مجد ناجی مشهور است — درین واقعه بقتل رسیدند . یوسف شاه که در زالدکر بود ، تاج و تخت و چتر شاهی بدست ملک مجد ناجی بسید مبارک خان فرستاد ، خود بجانب هندوستان روی نهاد .

ملک مجد ناجی از زخم پسران بدرد آمده بود و دق گرفته بعد از چهل روز در گذشت .

سید مبارک خان در تاریخ نهصد و هشتاد و هفت (۹۸۷هـ) لوای حکومت کشمیر افراخت و بر تخت یوسف شاه بنیشت . و مدت حکومت او هشت ماه و پانزده روز بود .

چون سید مبارک خان نیز بد سلوکی و نا همواری پیشه گرفت ، با اشاره یوسف شاه — که در کوهستان در کمین بود — شنکر چک و حیدرچک و شمسی چک کوپا واری و امثال آنها ، کنگاش مخالفت و منازعت سید مبارک خان را مستحکم نمودند ، و کس بطلب یوسف شاه فرستادند . هنوز یوسف شاه نیامده که حیدر چک و لوهر چک پلهای شهر را بریده در زالدکر اسباب حرب برپا کرده و لوهر چک را بر تخت نشانده اند . سید مبارک خان از بسکه زیردست چکان بود ، و در عهد و قرار مخالفت یوسف شاه ، هم به ناچاری و بی اختیاری آمده بود ، دست بحرب نا نموده تخت و تاج و چترشاهی در پیش گوهر چک بدست بابا خلیل فرستاد . خود بخانه بابا خلیل آمده .

در تاریخ نه صد و هشتاد و هفت (۹۸۷هـ) گوهر شاه ، که از بنی اعمام

یوسف شاه بود ، لوای دولت بر افراخت و کوس حکومت بنواخت ؛
 یوسف شاه بر کشمیریان اعتماد نا کرده بجناب جلال الدین محمد اکبر پادشاه
 التجا آورد ، چون بملازمت رسید بعنایت و نوازش شاهانه معزز و ممتاز گردید ؛
 مدت حکومت لوهر چک یک سال بود .

عدل و احسان و رعیت پروری بنوعی کرد که پیاد از عدل نوشیروان
 میداد . ارزانی غله به جدی شد که یک خروار را که دو نیم من شاهجهانی است
 بیک فلوس میفروختند ، و سکنه شهر مرفه الحال و فارغ بال ایام جمعیت خود
 بسر میبردند . و لهرمندو که هنوز متعارف این شهر است ، در عهد او بود .
 یعنی نان کلانسی بچند کودی (۱) میفروختند ؛

محمد بهت وزیر یوسف شاه در بهلول پور به یک هزار سوار و پیاده گرفته
 انتظار یوسف شاه میبرد ، چون بعد از یک سال یوسف شاه برگشته به لاهور
 رسید ، وزیرش ملازمت نمود ؛ یوسف شاه بنا بر پریشانی احوال لاعلاج
 شده از تجار لاهور مبلغی قرض گرفته ، مقدار نهصد و هشتصد سوار و پیاده
 سر انجام کرده متوجه کشمیر شد . و احکام بنام مردم پرگنه جات کشمیر
 نوشته که : کمک پادشاه چندین هزار سوار و پیاده گرفته آمده ام ، هر
 که باطاعت و اقیاد پیش نیامد بسزا میرسد ! مردم پرگنه جات نوشته او را
 بمخاطر راه نه داده و پروای نه کرده راهها را مسدود ساخته منتظر بودند ؛
 یوسف شاه از راه بهلول پور به جمعیت تمام در نیر رسیده ، از آنجا روانه
 بکشمیر شده ؛ یوسف وار از جانب گوهر شاه با دو سه هزار سوار و پیاده
 در نوشهره حاضر بود . باوازه یوسف شاه در هراس افتاده ، مقابل ناشده
 بکشمیر آمد ، و نامردی بکار برده و سبب هزیمت گوهر شاه شد ؛
 چون راجه بهادر راجور دید که یوسف وار نا کرده کار روی بکشمیر

۱- سکه بسیار کم قیمت آن زمان .

گذاشت آمده ، اطاعت یوسف شاه نمود . و با مردم خود هراول فوج یوسف شاه شده مورد عنایات شاهانه گردید . چون یوسف شاه به هیره پور رسید ، یوسف شاه نازک تکور زمیندار را با جمعی از راه سدو فرستاد . از آنجا یوسف خان ملحق به لشکر یوسف شاه شده . این امر سبب سستی گوهر شاه گردید . از راه چهره‌هار پل سوپور را خراب ساخته به کامراج رسید . حیدر چک که در هیره پور بود و بشهر آمده با گوهر شاه یکی شده ، ده دوازده هزار سوار و قریب بیست و پنج هزار پیاده به سوپور روانه ساختند . یوسف شاه خود مقابل شدن مصلحت ندانسته در فکر فرار به هند یا پکلی یا به پونچ بود . درین ضمن بابا خلیل پیر شیعه‌ها پیغام به یوسف شاه از گوهر شاه آورد که : خود را برباد ندهد که رایگان کشته خواهد شد ، طرفی بیرون سوپور اختیار کند در جاگیر خود بگیرد ، و دست از پادشاهی کوتاه سازد . یوسف شاه حرف بابا خلیل قبول نکرده بامید — کم من فته قليلة غلبت فته کثیرة باذن الله — شباشب از کات‌دلنو گذشتند . دو سه هزار کس گوهرشاه ، که بر سر بهت بودند ، هر همه دست و پای کم کردند . چون تمام سپاهیان یوسف شاه از آب گذشته بودند ، ابدال سیه ، که از دلاوران گوهرشاه بود ، مقابل شده از آن طرف ملک حسن روبرو شده ، بر روی یکدیگر زخم‌های کاری رسانیدند . آخر هزیمت نصیب ابدال خان شده و گوهرشاه شکست یافته گریخت :

یوسف شاه کرت دوم طبل شاهی نواخته متوجه سرینگر — که پای تخت بود — شده چون بموضع هاره‌ت رسید ، گوهر شاه از هر سوی پرسیان راه او بود تا بموضع برتنه رسید . افواج مردم شهر و گروه گروه سکنه از صغیر و کبیر و برنا و پیر بخوشی و خرمی باستقلال می‌آمدند . ملا محمد امین

مستغنی (۱) قبل ازین فـال از کتاب حافظ لسان الغیب کشاده بود ، این بیت آمد :

یوسف گم گشته ، باز آید بکنعان ، غم مخورا

انواع انعام و اصناف اکرام در خور حال هر کس مبذول داشت ؛ و از مخالفان هر کرا دستگیر و اسیر آوردند ، از خون او در گذشته خلاص مینمود ؛ مجد بهت بعرض رسانید که گوهر شاه در خانه قاضی موسی خزیده است ! یوسف شاه رعایت شریعت کرده خواجه ملک خواجه سرا از برای تجسس فرستاد ؛ هر چند تفحص نمود مدعا نیافت . به زجر پیش آمده ، معلوم شد که کسی بغیر از مادر خبر نداشت . نشان بهجره تنگ و تاریک داده ، از آنجا بر کشیدند . و بحکم شاه چشمانش را میل کشیدند . بیت :

قوة الظہر پست او بشکت قرۃ العین کرد چشمش کور

فا عبروا یا اولی الابصار !

امرای گوهر شاه را از هر کجا که مییافتند دستگیر نموده میآوردند ؛ بعضی را بمیل کشیدن حکم شد ، بعضی را اخراج . حیدر چک چندی در تبت و چندی در کشتوار ، گاهی روم ، لشکر را قزاقانه دست بر روی کرده میرفت . آخر عاجز آمده رجوع به راجه مانسنگه حاکم لاهور آورده ؛ بنیر و نوشهره بجاگیرش مقرر نموده آنجا میبود .

یوسف شاه برخلاف گذشته چندانی بقوالان و مطربان نمی پرداخت ؛ تا آنکه از طرف جلال الدین مجد اکبر پادشاه میرزا طاهر با جمعی از مردم

پادشاهی : بطریق ایلچیگری آمده فرمانی بنام یوسف شاه آورد . مضمون این که :

ازان بازیکه ، رفته در شهر خود آسوده احوال خویش بعرض نرساندی
و خود هم نیامدی ! اکنون برخلاف گذشته روی اطاعت باین جانب بیار ! والا
تو دانی !

ازین سبب هراسی عظیم به یوسف شاه روی داد . مردم مدبر دانسته اند که اکبر شاه قصد تسخیر این ولایت دارد . یوسف شاه بیدل شده قصد فرستادن میرزا حیدر پسر کمتر خود با پیشکش سنگین نمود . و هر چند وزرا و امرا مانع این چیزها آمده بودند ، قبول خاطر نیفتاد .

چون تحائف کشمیر از نظر جلال الدین محمد اکبر پادشاه گذشته بیشتر شائق این ولایت گردید . و بعد یک سال پسرش را فرستاد و عذر قبول نیفتاده . حکم آستان بوسی صادر شده :

ازین خبر وحشت اثر بیش دست و پا کم کرده وسواس و تشویش بخاطر راه یافت ، باز در مقام عذر آمده بر پیشکش سابق چند چیز افزوده پسر کلان خود یعقوب شاه را بحضور فرستاد . ازین ممر مردم شهر بسیار غمگین شدند . مردم سابق خبر داده بودند که وقت چکان کشمیر از دست میرود . یعقوب شاه دو سه سال در پای تخت اکبر شاه بود کسی اقبال ننمود . روزی جلال الدین اکبر شاه بخاصان خود بحضور یعقوب شاه گفت که :

یوسف خان از درگاه ما سرفراز شده بعشرت میگذراند ! فرمان ما مکرر رفته اول پسر کهنتر ، مرتبه دوم فرزند اکبر خود فرستاد ! خود از خانه عیش و عشرت پای بیرون نکشید ، و اراده قدم بوسی ننمود !

حکیم علی را حکم شد که : تا رسیدن لشکر این جانب به لاهور ، یوسف خان را از کشمیر آورده به آستان بوسی مشرف سازد . عذر و حيله مسلم ندارد . چون این خبر یعقوب خان بلا واسطه شنید ، به پدر خود نوشت : یوسف شاه با وزرا مشوره نمود از راه بیدلی گفت که : اگر لشکر اکبر شاه بیاید آب و علف هم درین شهر نه خواهد ماند ! بهتر این است که من میروم !

ازین تقریر اهالی و موالی صغیر و کبیر برنا و پیر آمده ، به یوسف شاه ظاهر نمودند که : از هنگامه حادثه زولجو تا الیوم هنوز آبادی شهر به خوبی نشده ، اکنون اگر پادشاه از شهر برآیند ، سم ستوران بیگانه ، درین ملک در میآید باز زوی بویرانی میآرد . تا قیام قیامت بحال نخواهد آمد .

یوسف شاه بظاهر دلاسا نموده اما به باطن میل رفتن داشت . درین اثنا خبر رسید که پادشاه هند از لاهور بکابل متوجه شد . یعقوب روی گردان شده بکشمیر آمد . بزودی هرچه تمامتر خود را از کوه کاجداری گذراند و از بیم حیدر چک — که بنیر و نوشهره در تصرف او بود — براه دیگر به راجور رسید ، و حکیم علی در نو شهره خوفناک شد . حیدر چک دلاسا نموده به کشمیر راهی ساخت یعقوب شاه پیش از حکیم به سری نگر رسیده . پدرش میخواست که بهجس نماید ، که چرا باین حرکت — که موجب شورش مزاج اکبر پادشاه شد — ارتکاب نمود ! شفیعان مانع آمدند . بار سلام وی نگرفت تا حکیم رسید . حکیم را به خانپور استقبال نموده به تعظیم تمام حویلی سید علی جای داده ، تا دو ماه انواع اعزاز و تکریم بجای آورد ، گفت که : همراه شما یعقوب خان را دست بسته میدهم : حکیم از اصل

کار واقف شده عرضداشت نمود . یوسف خان با سپاهیان خلافتی دارد آوردن او ممکن نیست . پادشاه بمضمون عرضداشت واقف شده ، بهگوان داس راجه را با پنجاه هزار سوار و پیاده از اتک براه باره موله فرستاد . این خبر به سمع یوسف شاه رسانیده اند . حکیم را رخصت کرده متوجه علاج شد ، و قصد پای بوسی نمود :

مردم کشمیر علما و فضلا و خاص و عام آمده باز التجا نمودند و بعرض یوسف شاه رسانیده که : بمغل راه ندهیم تا همه ما را کشته بروند ؛ از خرابی زولجو بتوجه جد و پدر شما خلاصی یافتیم و روی آبادی دیدیم ! اکنون باز ویران ساختن از انصاف دور است ، صلاح کار این است که در کوهستان رفته استقامت کرده عنان لشکر مغل خواهیم گردانید :

درین اثنا خبر رسید که در تپه ورننگ لشکر مغل رسید ، و از وجن و کهاوره گذشت . یوسف شاه بیمانه شکار رفته در باره موله نشست و لشکر خود را سه طائفه قرارداد . یوسف خان و شمسی چک کوپه واره و حسن ملک در هراول و علم شیر خان ما کری و غیرهم در چنداول شده ، یعقوب شاه با امرا و سرداران دیگر از یک جانب متوجه گردیده روی به محاربه مغل نهادند . جنگها شد که رستم داستان رشک ازان میبردند اگر گیو و پشن هم حاضر میبود ازان دار و گیر از حیرت و غیرت خون میخورد . مثنوی :

چنان خون روان شد ز دشت نبرد	که چون سیل رفته ز جا پای مرد
چکا چاک شمیر برنده فرق	زمین را بدریای خون کرده غرق
سنان آتش کین بر افروخته	پر مرغ را در هوا سوخته

باوجود ایام سرما و گرانی غله نوعی پای جلادت مستحکم کردند ، که لشکر مغلیه در چپوتیه باوجود آن کثرت ، عبرت گرفتند . و

گرانی در لشکر مغل و کشمیر بجای رسید که مثل آن در کشمیر کم یاد داده باشد : میگویند که : یک سیر برنج بده رویه رسید و شکم اسپان و شتران پاره کرده آب میخوردند . مولانا احمد در آن واقعه حسب حال گفته است :

گر نظر بر هلال میکردند لب نسانی خیال میکردند

گردن خود دراز میکردند دهن از باز میکردند

باز خبر رسید ، قاصد به یوسف شاه که در ضمن نامه و پیغام داشت ، فرستاد . اتفاقاً این هر دو ایلچی مع نامه بدست یعقوب شاه افتاد : میخواست حکم بقتل فرماید : از قاعده دور دید بخدمت پدر فرستاد . ازین سبب مردم را بیدلی و ناامیدی رو داده . یوسف شاه به فکر تباه باوجود آنکه پانزده هزار سوار و بیست و پنج هزار پیاده و هفت هزار بندوقچی تیار نموده بود ، و تنگ شده لا علاج ملحقاً به لشکر مغل گردید .

بعد ظهور این سانحه یعقوب شاه با اتفاق بابا طالب اصفهانی (۱) — که پیر بابا یعقوب شاه و مردی مدبر بود — از جا نرفته بر صف قتال قایم مانده . نوعی قافیه لشکر مغل تنگ کرد که از جان به تنگ آمدند . شکمهای فیل و اسپ پاره نموده جای نشستن خود میکردند . و بجای غله گوشت اسپ و شتر میخوردند . راجه مذکور لا علاج شده طرح صلح با یعقوب شاه انداخته روی بگریز نهاد و طبل باز گشت نواخت . و چون به پکھلی رسید یوسف شاه را محبوس ساخته در پیشگاه اکبر شاه رسانید . (۹۳ - ۹۴)

● اشعار یوسف شاه :

دل پر درد من جانان بسان غنچه پر خون است	چه بیرحمی نه پرسیدی که احوال دلت چون است
کاسه سر شد قدح ، از گردش دوران مرا	دارد این زیر خراب آباد سرگردان مرا
بر یاد دو زلف بت کشمیر نژادی	شد تارسر و مارسر از گریه چشمم

منظومه زیر به ابدال بت نوشت :

بترسانی از آب دریا نهنگ
کشاورز را، کی سزد جای من
کشاورز را با دلپیری چه کار
شبیخون کنعان سوی من تاختی
مشو حامی اندر خداوند خویش
همان هوشیارم همان بخردم
هرسانی از صید فولاد را
کفن به که پوشد بجای زره
حذر کن! ز روباه بازی گذر
بمیدان مردان فرس تاختی
در انداختی همچو رستم بچاه
ستانی ز من ملک آبای من
به پور علی شه که آرد شکست
که فولاد خود را پسندیده
که بازوی جنگم نه پیموده
که یا سر دم یا ستانم کلاه
تو دانی دگر! بعد ازین والسلام

(نگارستان کشمیر و ادبی دنیا)

چه میگوئی! ای گرگ ابدال رنگ
تو بودی کشاورز آبای من
بشمیر و ترکش ترا نیت کار
پی حارب من لشکر آراستی
خداوند ملکم به پیوند خویش
تو گر هوشیاری! نه من بیخودم
تو گه برگ ساکن کنی باد را
کسی کو زند بر من ابر گره
غضنفر بصد فر بر آورد سر
ز که دان خود، سر بر افراختی
تو از مکر خود مید پادشاه
بدان تا بهم برزنی جای من
نژاده منم دیگگران زبردست
تو از من چه نرم آننی دیده
در اندازه من غلط بوده
من آنکه عنان باز پیچم ز راه
ترا، آنچه بایست، گفتم کلام!

● گل رعنا : یوسف خان کشمیری از طائفه چک است : که چند کس

ازینها بحکومت کشمیر رسیده اند ، و اخیر اینها یوسف خان است . سالها
بایالت کشمیر پرداخته تا در سنه ثلاث و تسعین و تسعماته (۹۹۹هـ) اکبر
پادشاه کشمیر را بحیطه تسخیر در آورد ، و یوسف خان سر اطاعت فرود
آورده باستان خلافت رسید و مشمول عوطف خسروانه گشته سالها بفراغبالی
گذرانید تا در گذشت . در موسیقی هندی خیلی ماهر بود و در نواختن میرزا
یدطولی داشت . و شعر شایسته میگفت . از اوست : لیلی الخ

(۱۱۲۳)

۲۸۱- یوسف، درویش یوسف کشمیری

● نصرآبادی : باصفهان آمده بتاهل میل نموده و مدتی در مدرسه نقاشان واقع در تخت گاه هارون ولایت ساکن بود . بعد ازان بامداد عالیجاه وقایع نویس و اقوام ایشان خانه بهم رسانیده . حضرات کمال مهربانی باو داشتند . مجملأ مشارالیه از فنون علوم بهره داشته مجلس آرا بود و نمکین ؛ قبل از حالت تحریر فوت شد . شعرش اینست :

در بادیه عشق که انده شادیت	درد و غم آن غزال رعنا هادیت
از عف عف غیر ، بر نگردی زنهار	کاراز سگان نشانه آبادیت
ای آنکه ترا دیدن رویش هوس است	نالان دلت از بهر رخس چون جرس است
زنهار مکن تکیه بلطفش زنهار	همراهی شعله آفت خار و خس است

(ص ۲۰۴)

● صغف ابراهیم : درویش یوسف کشمیری از وارستگان بود در اصفهان رحل اقامت افکنده رحلت نمود .

(۳۸۲ الف)

۲۸۲- یوسف، محمد یوسف کشمیری

● ریاض الشعرا : محمد یوسف کشمیری راست :

دلم بملقه لعل تو مائل افتاده است	چه آتش است که در خانه دل افتاده است
ز شیخ پرس و برهن طریق کعبه و دیر	که پیر عشق ازین هر دو غافل افتاده است
عجب نباشد گر از رخت نقاب بسوزد	که کر در آب فتنه عکس رویت آب بسوزد
فلک ز مهر تو گر ذره بما برساند	ز رشک تا بقیامت چو آفتاب بسوزد

(خطی)

● صبح گلشن : یوسف کشمیری . در سلاسل معانی و الفاظش پای فکر و نظر زنجیری :

(یک بیت دارد ص ۶۱۷)

تکملہ

۲۸۳ = آنی هروی

● شام غریبان : آنی هروی ، بهند آمد در کشمیر توطن گرفت و قریب شصت سال درین گلزمین زندگانی بسر آورد و همین جا فوت شد . ازوست :

عرق نشسته ز پندم رخ نکوی ترا ز من مرنج که میخوام آبروی ترا
(خطی)

● شمع انجمن : آنی هروی قریب شصت سال در کشمیر گذرانیده و خالی از جوهر قابلیت نبوده .
(همین یک بیت دارد ص ۶۷) (۱)

۲۸۴ = ابوالبقاء، میرزا قهپایه

● نصرآبادی : خلف عالیحضرت میر محمود که از اعظام سادات طباطبائی قهپایه است . مجملأ جوان قابل فاضلی بود ، بصفای ظاهر و باطن موصوف و بجمیع صفات حسنه آراسته . اکثر اوقات ببنده خانه میآمد و صحبت داشته میشد . حقا که از صحبت او فیض وافر بفقیر میرسید و مهربانی بسیار بفقیر داشت . بوجه ناسازی روزگار دلگیر شده بهند رفت و پادشاه باو مهربانی نموده :

چنین مسموع شد که تریاک و کوکنار عادت کرده : در اواخر نوعی بیدماغ شده بود که رخصت توطن کشمیر طلبیده : بعد از مدت سهلی در آنجا فوت شد و جان آشنایان را خصوصاً فقیر را ، قدرین آتش حرمان ساخت .

شعرش اینست :

بفریادم غم از دل برنخیزد که رنگ گل بیاہ از گل نریزد (۱)

(۱۰۳ ص)

● شام غریبان : میرزا ابوالبقا از اعظم سادات طباطبائی قہپاہ است و جوہر قابل متعلی باخلاق حمیدہ بود . از ناسازگاری روزگار دلگیر شدہ بہند آمد ، و از شاہجہان پادشاہ رعایتی یافت . آخر رخصت گرفتہ بکشمیر رفت و در آنجا فوت شد . ازوست :

(یک بیت دارد خطی)

۲۸۵ = اشرف ، ملا محمد سعید ماژندرانہ

● نصرآبادی : مولانا محمد سعید خلف علامی مولانا محمد صالح ماژندرانہ و صبیہ زادہ فہامی مولانا تقی مجلسی :

مشارالیہ در کمال صلاح و سداد و در نہایت فضل و رشاد است ؛ چند سال قبل ازین بہندوستان رفتہ ، بواسطہ پرهیزگاری بتعلیم پادشاہزادہ صبیہ پادشاہ عدالت شعار اورنگزیب تعیین شدہ : مدتی باین امر مشغول بود (۲) : درین سال باصفہان آمدہ چند نوبت بمسجد لنبان آمدہ ؛ از

۱- رک : الذریعہ (القسم الاول من جزء التاسع) هو ابن الشاہ ابی الولی بن ابوالفتح الابرقوی نزیل اصفہان . (ص ۳۷)

۲- نیزاستاد ابراہیم خان بن علیمردان خان بود ، و ہمراہ وی بکشمیر رفت و آنجا چندین ماند رک : کتاب حاضر (۱۵۹-۱۸۲) . ابراہیم خان سرپرست شعرا بود . بسیار شعرا بدامن دولت ایشان وابستہ بودند ، ملاشاہ محمد ولد شیخ حسن آملی - کہ قرابت با طالب آملی داشت و از پریشانی لا علاج شدہ بہند آمد - با ہمین ابراہیم خان بسر میبرد .

(شام غریبان خطی)

صحبت ایشان فیض بردیم : در فن شعر و معما دستی عظیم دارد . اشرف
تخلص میکند : قصیده در باب سرما گفته چند بیت از آن نوشته شد .
(۲۲ بیت دارد ص ۸۱)

● ریاض الشعرا : اشرف ، ملا محمد سعید خلف ملا محمد صالح ماژندرانی
و صبیبه زاده ملا محمد تقی مجلسی مرحوم بوده ، و در زمان عالمگیر پادشاه به هندوستان
آمده مدت‌ها مانده باز بایران مراجعت نموده در اصفهان ساکن گردیده .
اشعارش بذوق است و این ابیات از او است .
(دو بیت دارد خطی)

● تذکره حزین : ملا سعید اشرف (رحمة الله علیه) خلف فاضل محقق
مولانا محمد صالح ماژندرانی ، صبیبه زاده قدوة الفقهاء و المحدثین مولانا محمد تقی
مجلسی اصفهانی است .

اكتساب علوم و کمالات نموده در بدایت حال به شعر و شاعری رغبت
نموده طبعی رسا و سلیقه بسخن آشنا داشت . اشعار خوب و معنیات مرغوب
از آن مغفور بیادگار است . بهند افتاده ، مدت‌ها بکام و ناکامی بسر میبرد ، و
در اواخر که عازم عود بایران بود ، در راه بنگاله در سنه سادس عشر و ماته
بعد الف (۱۱۱۶هـ) داعی حق را لبیک اجابت گفت . راقم آثم بملاقات
ایشان فیضیاب نشده . این چند بیت از اشعار املاء ایشان است :
(۲۷ شعر دارد ص ۶۹)

● مجمع النفائس : ملا محمد سعید اشرف پسر ملا محمد صالح ماژندرانی از
طرف پدر و مادر شرف علم باو رسیده : پدر شارح اصولی کافی است و خال
ملا باقر مجلسی مجتهد قرار داده امامیه هیچ یک حاجت اظهار ندارد . از
ایران بهند آمده باستانی بادشاهزاده زیب النسا بیگم صبیبه محمد اورنگ‌زیب

عالمگیر (غفره الله تعالی) ممتاز گردید. باز بایران رفته. مدتی در کابل بود. چنانچه طبع شوخ و ظریف داشت، فاضل و شاعر و خوشنویس و مصور بود. چنانکه درین رباعی اشارت بآن نموده:

(اشرف) تو کمیت نکته رانی رانی اسرار رموز جاودانی رانی
هر چند که مانند نداری در خط در شیوه تصویر بمسانی مانی

از نواب مرجوم و مغفور موتمن الدوله بهادر (۱) — که شاگرد بلا واسطه ملا بودند — مسموعست که: ملا بحدی شوخ بود که خود نقل کرد که: ایامی در اصفهان بودم روزی در مدرسه اخوند ملا باقر مجلسی، که خالو بود، حاضر بودم که شخصی خبر خروس بازی آورد. من برای تماشا برخاسته رفتم و روز دیگر که آنجا رفتم اخوند مرا دیده گفت که: از رفتن تو بتماشای خروس بازی، از حلقه درس خیلی تر آمدم. گفتم: من زیاده تر ازین میآیم، باستماع توجیهات بارده که ازین جناب بظهور می آید.

طرفه تر آنکه با بیگم شوخیهها در پرده میکرد. ازان جمله است که به بیگم نوشته بود: سنبوسه بی سن دل میخواهد! و در هندی آرد نخود را (بیسن) گویند (بیای موحده و یای مجهول و سین مهله مفتوح و نون زده) و چون از لفظ سنبوسه سن دور کنند بوسه میماند. بیگم این را دریافته باو نوشت که: به پیغام راست نیاید!

بهر حال، هر که دیوان او را سیر کرده میدانند که چه قدر شوخ طبیعت بود؛ تلاش معنیهای تازه بسیار دارد و فکرش معروف. همین الفاظ نا بسته

۱- موتمن الدوله محمد اسحق خان بهادر بن علی رضا خان مخاطب بعلامه علی خان دزفولی. از کبار امرای عصر، ۵ صفر (۱۱۵۳هـ) در شاهجهان آباد فوت شد. عمرش از پنجاه سال متجاوز بود. و او بفضل و کمال و حسن اخلاق اتصاف داشت. (تاریخ محمدی ۱۱۲)

که در اشعار او اکثر است ، سببش همین بود که در بند بستن مضمون تازه است : لهذا در کلام او بیت دردمندانه کمست : صاحب غزل و رباعی و قصائد است : — مثنوی قضا و قدر — در برابر — قضا و قدر مجد قلی سلیم — گفته و خیلی معانی غریب در آن بکار برده . باوجود این کمالات گاهی در بحر خطا میکند و وجه این هیچ ظاهر نیست ، چنانکه گوید :

دلم ز زلف تو گم کرده خان و مانس ولرزد چو بلبل که برد یاد آشیانش و لرزد
دلم برشته طول اسل رسن بازیت که بی ثبات بود بند ریسانش و لرزد

چه بحر مصرع سوم غیر بحر و بیگانه بحر بیت اول است . اما درین بحر بیت العیب اساتذده بسیار را لغزش افتاد ، مخصوص این عزیز نیست . و گرفتن نام دور از ادبست ؛ و همچنین درین رباعی :

آنانکه اسیر تنگ ظرفی اند ، همه یک حرف نخوانده اند ، و صرفی اند ، همه
این طائفه ، چون کور سوادان جهان محتاج عصای سر حرفی اند ، همه

چه پیش طبع موزون قافیه این رباعی نهجی واقع شده که از وزن خارج است فتامل . کلیاتش قریب هشت هزار بیت باشد انتخابش نوشته میشود .

این چنین حسنی که دارد از برای دیدنش صاف دل کی چشم میپوشد ز گرد حادثات شد شب و روزم چنان صرف می آشامی ، که نیست آب و رنگ گرده تصویر از قرمز بود توان از معرفت حل معمای جهان کردن بسی نیساز از خلق دارد جوهر ذاتی مرا باده نوشان همه در جنگ بهم میچسپند زادهای خاطر خود ، کی شود وجه معاش چون کنم خاطر نشان حال دل مایوس را صرف بیپوشی شد ایسام شباب عمر ما مینماید روز و شب در یکدگر آمیخته

میشود آئینه عینک دیده تمثال را روز میدان چشم میگردد چهار آئینه را خواب و بیداری بجز مستی و هشیاری مرا باده گلگون دهد صورت هیولای مرا بسان قفل ابجد هست دانستن کلید اینجا از جلای خویش باشد ماهی خنجر در آب باعث الفت چسپان شکر آبست مرا چون هما نفمی ندارد استخوان ما بما با تو کز طفلی ز سر گوشی فدانی بوس را حیف کم کردید جزو انتخاب عمر ما همچو دیبای شب افرروز از شباب عمر ما

سر به پیش افکنده بینم قاصد رنجانده را
 با رقیب آن مه سریشم اختلاط افتاده است
 صفای دل نمایان تر شود در تیر بختیها
 بیاض گردن مینا چنان کیفیتی دارد
 درین سرای پسر آشوب از مگس آموز
 چنان بدور لب تاق گشته بسی ناموس
 بسیر کعبه و دیریم گاه اینجا و گاه آنجا
 از نشینندگان کسی چو نماند
 در خاک بسکه حسرت زر رفته دیده ام
 دریاچه ایست دست کربیمان روزگار
 همچنان کز مهره کاغذ میکند پیدا جلا
 کسی کو سر برد بسا ساغر ایام جوانی را
 چه شکست بخت و ازون مزه شراب مارا
 تا چند نهان باشی جانان نفسی بنما
 صوفیان راهم بهشت وهم جهنم ناخوش است
 بملک هند چه سنجی دیار ایران را
 عاشق خوبان بود غافل ز معشوق آفرین
 آمد رقیب، پای پر از زخم و سینه چاک
 چهره گلگون از خراش ناخن غم مانده ایم
 ز توبه زود پشیمان شدیم پنداری
 بسکه نگداخته غم جسم زمین گیز مرا
 دست و تیغ خود، بخون غیر، آلودن چرا
 ریخت بخانه خدا اشک، ریای زاهدان
 نعمت الوان، نصیب اهل غفلت میشود
 آرزوی میکشی دارم دگر سجاده را
 کشتن ما را بخود هموار میسازد مگر
 از فضای وادی مصر است یوسف خیز تر
 چون زمین کز نظر ساکن کشتن گذرد
 کی سرم (اشرف) فرود آید باشعار لطیف

ظاهرا آورد واپس نامه ناخوافده را
 شست و شوی خوب خواهم داد این چسپانده را
 بیاض شاهه افزون تر بود دست نگارین را
 که مالیده است گویا دختر رز ساق سیمین را
 بر دو دست ننگسپداشتن سر خود را
 که میبرد بخرابیات دختر خود را
 که مطلب جستجوی اوست خواه اینجا و خواه آنجا (۱)
 عاقبت خود نشست محانه مسا
 لوح طلسم گنج ز لوح مزارها
 کز روی سائلان بودش آبشارها
 سینه ناصاف مارا میدهد مینا جلا
 بکشتی طی کند آب روان زندگانی را
 بشراب ما فگنده نمک کباب ما را
 دیوانه شدی تنها خود را بکسی بنما
 آب و آتش هر دو بدبو میکند پشمینه را
 بخاک تیره، برابر مکن گلستان را
 نیست از دکان شمعی خبر پروانه را
 سیری کنید این همه جا نادرست را
 مرغ رنگ خویشین را در قفس داریم ما
 بخط ساغر می بود توبه نامه ما
 میکشد مورچه دانه زنجیر مرا
 این قدر ناصاف بسا اهل وفا بودن چرا
 قحبه، بمسجد افگند، طفل حرامزاده را
 آب رنگارنگ باید گلشن تصویر را
 من در آتش افکنم، افگند اگر زاهد در آب
 برگ بید خنجرت از موج سوهان خورد آب
 گلشن ایران مگر از چاه کنعان خورد آب
 می بدست آر و جهان گزران را دریاب
 معنی باریک موی خامه انشای ماست

فقیر آرزو گوید که ظاهرا مراد از اشعار لطیف شعر عبداللطیف خان تنها (۱) است که معاصر او بود چه تنها بطرز میرزا جلال اسیر شهرستانی — که خالوی اوست — راه میرفت، و در میان طور اشرف و اسیر بودن بعید است، لهذا بعضی نقل از عبداللطیف خان تنها می‌کردند که: هر گاه شوق خندیدن پیدا میشود اشعار ملا سعید اشرف میشنویم. لیکن انصاف آنست که قول تنها بتعرض اشعار اشرف باشد، والا ابیات بالادست او بیش از بیش است:

دفتر عمر سبکرو را ورق گرداندن است
چون فلاخن جاده و سنگ نشان در گردش است
گر خانه پر عیال بود کدخدا یکیست
در کام شعله، نیشکر و بوریا یکیست
دست گستاخی که جلد آن بیاض گردن است
فکر معنی کردنم گل در گریبان کردن است
گر کتان پوشم دمد در حال ماه از شش جهت
پسر امروز، برای پدری نیست که نیست
چون چراغ مفلسان عمرم بخاموشی گذشت
در جفایم سپهر معذور است
چون زره گرداب این دریا بهم پیوسته است
هر دم از آهوی وحشی روی واپس کردن است
گوئیا، جام مرا ریخته گر ساخته است
طفل را در خانه تاریک ترسانیدن است
چون گفتن لطیفه مشهور باد است
در چشم داغ مرهم کافور باد است
حیرتی دارم که چون نا رفته بر گردیده است
خندان نشد، که گریه گره در گلو شده است
رفتن هندوستان من بدست دیگری است
چه کنی حسن عمل، روی نکو هم بد نیست
کین گل پژمرده بر دستار دیدن مشکل است
این زمان در خار زار غربتم وادیده است
نیست از بهر تناسل کتخدائی در بهشت

مرغ بسمل را بیابی بسال و پسر برهم زدن
پی بمقصد کی برم، کز جوش سرگردانیم
در شهر بند عالم کثرت خدا یکیست
در پیش عشق، رتبه شاه و گدا، یکیست
نیست امشب دفتر عیشم دگر شیرازه گیر
بسکه رزگین است (اشرف) گفت و گوی نازکم
در شبی کز من فلک نور سما دارد در یخ
هر که بینی، پی آزار دلم میکوشد
از غم افلاس اوقاتم به بیخوشی گذشت
بر تر از خود نمیتواند دید
موج سرگردانی دنیا بهم پیوسته است
حسن شوخش را بعاشق التفات دم بدم
خود بخود باده عیش، از قدمم، میریزد
بر سیه روز محبت، طعنه بیجا زدن
نقل جمال لیلی و شیرین بسدور تو
تا دیده از دهان نمکدان تبسمی
بخت بد یکساعت از پیشم نگردانده است او
چون غنچه شگفته شبنم فشان، دلم
اختیارم نیست در غربت، که چون رنگ حنا
وصل او داد چو رو، طاعت شب را بگذار
شد بهار (اشرف) بسر نو ساز داغ کهنه را
دیده بود آن طور گسردونم بگلزار وطن
جز طرب چیزی نزیاید از خراباتی، بتان

همچو کاغذ باد تا باشد امید بازگشت
 چون توتنی زو بوجود آمده است
 بی هنر هر چند با زینت بود چون واری
 غم مخور! می خور، که پیش ریزش ابرکرم
 از شرابم جام و ساغر در گلم دامان پر است
 سالکان، اکثر لکدکوب حوادث، میشوند
 بیم سرکشتنیت نیست، که از لوح مزار
 فاوک برگشته مژگانش رسا افتاده است
 دفتر ایام را هر کس سراپا دیده است
 زندگانی من از روی پریشانی ها است
 مارا که از فراق بتان دیده پرتم است
 دل را ز سینه آن بت سرکش گرفت و رفت
 ناله دلها دران زلف رسا زنجیر پاست
 خط مشکین، که بران عارض نورافشان است
 هیچکس از درد طفلان چون زنان آگاه نیست
 هوا دگر شفق آلوده گشت از باران
 آن زرخدانی، که باشد چاه یوسف از صفا
 خط برای چشم بیمارش دعای صحت است
 سوی ما، چشمش نظر دزدیده، از یاران کند
 چون دم آبی، که نوشند از پی داروی تیغ
 باغبان جاروب و گل خمیازه و من انتظار
 یوسف از سیلی کشید آه و من از درد فراق
 موم شمع تو عسل وار نماید امشب
 گوئیا بسا آرزوی نقش شیرین میرود
 همچو عریانی که افتد راه او در خارزار
 دادم آن ضعف، که هر گاه ز جا بر خیزم
 بهر قطع ره او، فکر دگر باید کرد
 جام طلا چو دغدغه ناک است باده را
 بجز، یا دوست! حرفی بر سر راهش نمیگویم
 خیمه لیلی ست پنداری که بالا بسته اند
 جنگ دارم با فلک از غصه ابنای دهر

رشته بر پای مرغ نامه بر خواهیم بست
 خوش کمر تر ز تو باشد پدرت
 سر بر سر چون صورت دیبا قبای بیش نیست
 نامه عصیان ما، نقش بر آبی بیش نیست
 پادشاه عالم آیم مرا سامان پراست
 ماندگان راه را از مشت مالی چاره نیست
 راه عقبای ترا، سنگ نشان بسیار است
 تیر آن ابرو کمان کاکل ربا افتاده است
 روز را بین السطور سطر شبها دیده است
 جامه نگذاشتنم از ره عریانی ها است
 گلگشت باغ روضه ماه محرم است
 در خانه من آمد و آتش گرفت و رفت
 دزد را در شب روی آواز پا زنجیر پاست
 پاره جامه کعبه است، که در قرآن است
 دختر رز میکند ناقص کمالان را علاج
 چنانکه، میشود از گریه چشم گریان، سرخ
 پر سنان آخر ز خط چون چاه رستم میشود
 وقت آن آمد که پرهیز نماشا بشکند
 همچو بیماری، که نسا پرهیزی پنهان کند
 مرگ را قیبت بکام ما گوارا میکند
 هر کسی چیزی بیادت در گلستان میکشد
 هر چه هر کس میکشد از دست اخوان میکشد
 گرد او همراه پروانه مگس میگردد
 زان که نعل کوهکن بسیار سنگین میرود
 از نگاه تند مشتاقان بتمکین میرود
 بهر از خود شدنم، نقل مکان میگردد
 زانکه سر نیز درین راه ز پا میافتد
 از روی احتیاط ز کف میتوان کشید
 تکلف برطرف (اشرف) گدای اینچنین باید
 آن خرامان سرور را چون باد بر چادر زند
 طفل کین مردم از مادر برون میآورد

داد پیراهن و دستار و قبا را بشارب روزگار (اشرف) اگر این وضع و این هنگامه است دلبری دارم که گر زاهد به بیند جلوه اش پس از عمری، شبی در خلوت او راه گر یابم دلبری دارم، که از دیر آشنائیهای او جمال نازنین نو خطم ماند مرقع را در نامه زمانه، بجز حرف جنگ فیست گشتیم گرم سیری عشق شکر لبان (اشرف) آن قید نصیبم که بهر جا رفته چنین کز هجر جان میدهی (اشرف) اگر روزی در سر دل، هوس آن قد و قامت افتاد سراغ کنج، کن از صاحب خرابه خود جوش خیال خوش کمرانم، ر بوده دل از برای کباب میخواران شکرآبی، که داشت با ما، یار می رود خنده زنان باز صراحی برکوع این که، لعن و طعن زاهد، مشکل است یوسف سر از حجاب زلیخا فگند پیش مدیح سنج بزرگان، اگر قصیده بود کنند دفن ازان رو شهید را بسا رخت بسکه شیرین است لعش گرشیبش را کشند شورش افتاده ز سر گشتگیم، در عالم آن چنان گشته ام آزرده ز غربت، که مگر بفکر هرچه باشی عاقبت خود را همان بینی جهان ز زخم جفا پر شده است در پیری بهر قتل من، شراب آن جلوه گلگون، میخورد آن شوخ که سرگرم شکار است ببیند گویند که: با غیر بخلونگه خاص است نباشد در جهان رسمی به از آئین مهمانی کنون که عارضت از خطا شده است جامه سیاه همچو دهقان، خانه ام همسایه زر واقعست

(اشرف) امشب بحرانی زدگان میماند شکوه بیجا مردم از بسی روزگاری میکنند ترک دین و دل بتوفیق الهی میکنند شود بد خواب بختم، جای نامانوس را ماند عاشقان هردم بسیار ترازه بر میخورند که خطش در کمال خوبی و تصویر هم دارد گویا که، از سیاهی لشکر نوشته اند ما را دگر ز هندی به ایران که میبرد نفس آبادتر از خانه صیادم بود رسی در وصل و خواهد از توجان دلبر چه خواهی کرد باز دیدار من و دل، بقیامت افتاد ولی نهفته، میادا بگوش شاه رسد این صید پیشگان، بمیانم گرفته اند بیره شیر مست میباید بهر ما شربت شهادت شد این نمازیست که از قهقهه باطل نشود حرف بسی اصلست ما کردیم و شد با مردم عزیز سلوک این چنین کنند غزل، ستایش طفلان نورسیده بود که هر که کشته او گشت جامه نگذارد خامه مو در کف مانی مگس رانی شود هر که زد چرخ جهان در نظرش میگردد چون حنا بسته به هندی ز صفاهان ببرند که زلف و کاکل شمشاد آخر شانه میگردد که قسامتم بکمان کباده میماند آب، چون شمشیر بهر ریزش خون، میخورد معلوم چنین است که یار است ببیند یاران مصاحب بچه کار است به بیند که یاران مصاحب یکدگر را سیر میبینند لبثت چو آب محرم سبیل خواهد شد دختر همسایه، میترسم که از راهم برد

نقلدان گر از طلا باشد برویش تف کنند
 با کمال خود نمائی خویش را گم کرده اند
 که سجدهای ریا سر بمهر میبازند
 که خواب صورت مخمل بروی کار میبازند
 تا جوانی عاشقم، چون پیر گردیدی مرید
 دیگران رو میدهند و او سراپا میدهد
 مگر از گردش سر در نظر پیمانها ام گردد
 نومسلمان شده را عزت دیگر باشد
 شکوها دارم، ولی زان نامسلمان بیشتر
 گشت بی اندامیش زین چوب کاری بیشتر
 خواندن طفلان بود یوسف زلیخا بیشتر
 خصلت خوبی ازین طائفه دیدیم آخر
 دل ز حیرانی بیابان مرگ صحرای دگر
 در آفتاب، رو نتوان بود، این قدر
 باشد مه من از رمضان هم درازتر
 خانه توبه بیچاره، خرابست امروز
 ز حوض آینه، رو شسته مگر، امروز
 صف خونین کفنان، در صف محشر، ممتاز
 میتوان رفتن نمک از زخم ناسورم هنوز
 که وا کند گره از دام صعوه ناخن باز
 عشقبازی میکنم با لاله رویان در لباس
 بر سر بازار امکانت چسراغان حواس
 آنکه انگشتی نهد بر حرفم اعرابست و بس
 همچو اعمی روزگارم، شام دیجور است و بس
 پرنیان تیغ مردان را سرانداز است و بس
 از خیال وصل او داریم عنقا در قفس
 خود زمین خویش شو خود آسمان خویش باش
 در ره سرگشتگی سنگ نشان خویش باش
 بحصه کردن داغ تو درمیانه خویش
 رو بصحرای جنون آر، که کار آمد پیش
 طشت افتاده صد مرتبه از بام فروش

سفله را دوات ز بیقدری نمیآرد برون
 چشم بندی بین که ارباب تنعم کرده اند
 بیا! که طاعت زهاد، اثر نمیداند
 بدنیا چون کند پشت آدمی، بیدار میباشد
 مهر خود را، از توای بیمهر، کی خواهم برید
 داد عاشق پروری آن سرو بالا میدهد
 کجا ساغر بکام طالع بیگانه ام گردد
 ترازه خط را بر ما قد فزون تر باشد
 گرچه از دست مسلمانان، دلی دارم دو نیم
 برده مسواک و عصا و شانه زاهد را ز راه
 پیر گشتی حرف عشق و عاشقی را وا گزار
 تا شدند اهل ریا گوشه نشین و راستیم
 شد ز تنهائی غریب کشور هندوستان
 ای ماه! سیر عرصه آئینه میکنی
 تنها ز سرو نیست همین سرفراز تر
 سیل می از طرفی، بارش ابر از طرفی
 جمال تست، ز هر روز تازه تر، امروز
 همچو متنی، که بشنجر فویسند، بود
 یک تبسم کردی و شوری فگندی در دلم
 چنان بود بمن احسان، چرخ شعبده باز
 چشم بلبل پوشم، ار گردد بتم گلبند پوش
 رفته تقصیری که دوران همچو دزدان کرده است
 معنی بکرم ز دخل بی سوادان ایمن است
 در فراق، بسکه چشم از وضع عالم بسته ام
 ترک زینت کن، که زیور هست مخصوص زنان
 در دل صد چاک ما مرغ تمنا در قفس
 از زمین و آسمان، منت مکش چون گرد باد
 رهبر خود شو، که از سنگ فلاخن کم نه
 چو برگ لاله نشیند گرد هم عشاق
 مژده ای دل! که دگر فصل بهار آمد پیش
 نیست چیزی به بساطم، مگر این بار، شوم

رشته کار دلم را ز سپهر و انجم
 لعبت بیقدرتی در دست لعبت باز دهر
 روز جزا بسکام نبسی و ولی بود
 این چنین خوش کمبری، گشته پدید از کمرش
 پدرت داده ترا جوهر مادر زادی
 اهل دنیا از دل بی معرفت، کی ناخوشند
 بود میان بسزرگان مرا پسریشانی
 میرسی آخر بدولت، گر کنی تحصیل علم
 بجنگ جلوه او، نخل باغ کی آید
 ساقی دوران بکارم داشت زین پیش اهتام
 رواج گمراهی بود عشق را، آن هم
 نیست ترکان خطا را خوبی سبزان هند
 عالی خواهم، که باشد اعتدالش بر قرار
 هندی است نان بی نمک، ایرانی آب بی نمک
 بیخسودم در پی آن شوخ دغسل
 لععل شیرین تو منظر بود
 ما، از سر فراغت دنیا، گذشته ایم
 داریم در زمانه قلندر و شامه سیر
 همچو آن آبی، که دارد راه در هر بوستان
 دل ز عشاق تو باشد، من ز عشاق دلم
 هیچ کس زین کلبه تاریک، سر بیرون نکرد
 بایدم آورد شکر می پرستی را بجا
 از خرابی نقش آبادی نمیگیرد، اگر
 چنان هر خنده ام را، گریه از پی روان باشد
 نمیگردد کشادی حاصل از سیر و سفر دل را
 ز پوششهای رنگارنگ دوران کشته ام (اشرف)
 گفته بودم در چمن گل را که میماند باو
 پس چرخ از حیا هندو بتی فریاد رس دارم
 ز فیض ناتوانی در بهشت افتاده ام (اشرف)
 قرب یک ماه بمیخانه، اقامت کردم
 سراسر گرد شهر حسن طبع مسائل دارم

هر گره پر ز گره ریزه بود چون خشخاش
 هر چه میگویند گوی، هر چه فرمایند باش
 باده کرا خوشست رئیس و برادرش
 خوش کمر تر بود از خوش کمر من پدرش
 آب شمشیر چکیده است مگر از کمرش
 مورغمگین میشود، گر سبز گردد دانه اش
 که خویش را نکند سایه در چراغان جمع
 از ترقی دود مشعل میشود دود چراغ
 اگر چو نخل محرم شود سراپا تیغ
 باده ام را، در دکان شیشه گر میکرد صاف
 بدور خضر علیه السلام شد مسوقوف
 چوب چینی خوردگان را کم بود بر خوان نمک
 داد از هندوستان گرم و ایران خسک
 آن چون کباب بی نمک، این چون شراب بی نمک
 تومن عمر من است اسپ وحل
 ز آیه کامده در شان عمل
 چون موج باده، از سر صهبای، گذشته ایم
 یعنی که، در سراسر دنیا گذشته ایم
 محرم هر بزم، از طبع روان گردیده ایم
 زلف خود بنمای، عمری شد که مشتاق دلم
 سیل میپیچد بخود، چون مار در ویرانه ام
 مسجدی واجب بود در پهلوی میخانه ام
 صرف آب و گل شود صد گنج در ویرانه ام
 که در وقت تبسم طفل لب بر چیده را مانم
 به پیش یار خود وا می شوم مکتوب را مانم
 بیوی جامه قانع دیده یعقوب را مانم
 با رخس گر رو برو میگشت رسوا میشدم
 سخن گو طوطی شیرین زبانی در قفس دارم
 نه کس کاری بمن دارد نه من کاری بکس دارم
 اتساقا رمضان بسود، نسیمیدانستم
 بصد جا در گرو چون خانه مفلس دلی دارم

اجتماع اختران در برج ، میدانی که چیست
دیدبان گردی چو پیدا شد گذارد دور بین
نسکنم پاره چون ، گریه‌بان را
بی تکلف می غربت بدل شاد خورم
آن قدر وحشت تنهائی من ، کرد اثر
ز بس در هر دو گوش خویش ، دارم پنبه غفلت
طالع احسان ندارم ، گرچه گردم بی هنر
چه آزارم که آمد بر سر از دیوانه گردیدن
کاش دانم ، که کدام آخر کار است ، درست
مرا با آنکه در خواب است بخت بد بدین روزم
گر نظر بر عارض جانان مکرر میکنم
صوفی صفت نه در پی پیران فتاده ام
ز پند بیپسیده ات واضعاً ز کار شدم
باغبان بنده در گلزار را در نو بهار
فاخدا ی گنج بساد آورد طوفان دیده ام
تا سبویم پر بود ، در توبه کی کوشم ، که هست
قا سحر با عشقبازان حرف ها در پرده داشت
چون صریر خامه کافشاند سیاهی بر ورق
دوش گفتم ، شرح احوال پریشان ، پیش او
همچو شمع دردناکی کز فروغ آید بهم
بر طرف حسن تو ، ای رعنا پسر ! خواهد شدن
گرفته است دگر ضعفم آنقدر قوت
همه صندل بچبین اند ، برهن کیشان
دنیا وفا ندارد ، لولی وشی است ، این زن
گل طرب نبود در خور پسندیدن
چون بقصد من کشد شمشیر ، دستش را مگیر
ای ماه چهره چون شود با حسن خاطر خواه تو
من غرق اشک خویشتن تو گرم کار مکر و فن
ما نه تنها از هواداران حسن صورتیم
آنچه با تصویر شیرین تیشه فرهاد کرد
دارم آن بختی که همچون صورت مخمل بود

میزند از کین مردم ، چرخ دندانها بهم
دیده من تا غبار آورد ، هینک ساختم
من که شوخ رفوگری دارم
نام همدم چو برم وحشت همزاد خورم
که ز آمد شد قاصد رم صیاد خورم
بهر جانب که خواهم ، تکیه در زیر سر دارم
کی دهندم سنگ اگر چون بید بجنون هم شوم
سرم را داغ باید کرد صد جا گر دگر گردم
ساغر توبه شکن توبه ساغر شکنم
خدا نا کرده گر بیدار میبودی چه میکردم
زاهد این معنی ندارد مصحف از بر میکنم
صافی دلم مرید جوانان ساده ام
بیک دو جرعه که خوردم گناهگار شدم
حسن را هنگام خط مستور باید داشتن
سیلم از جا برد و در ویرانه خویشم هنوز
محض اسراف ، اینقدر می را ، بصحرا ریختن
شمع فانوس خیال آن دلبر شب تاز من
میجهاند سرمه را بیتابی آواز من
گفت : من هم دیده ام یکبار خوابی اینچنین
کلبه ام تاریک گردد از چراغ دیگران
بلکه از خط ، خوبیت زیر و زبر خواهد شدن
که چون ز خویش روم بایدم سوار شدن
میکنند درد همانا سر معشوقی شان
گر رو کنند و گر پشت ، میبایدش نهادن
که نیست چون گل کاغذ شگفتنش چیدن
ای که میدانی ! که میمیرم برای دست او
ای یک شبه مهتاب من ، وی چهارده شب ماه تو
ای کاه روی آب من این آب زیر کاه تو
زاهدان هم طاعتی مقبول دارند آرزو
بوسه من میکنند با چهره پرکار تو
هر سر مو برتنش مژگان خواب آلوده

از قران اختران در اضطراب افتاده ام
نگاه گوشه چشمی سوی ما میتوان کردن
چنین اندام شادابی ، که دارد شهسوار من
ای پسر! نرد دغا باخته ، یعنی چه
یک جهان بوالهوسی جفته زن مغلم را
چون بتی کاشفته را دست در گردن کند
یاری ، وایک با همه یاری ، چه فائده
چون میزبان ، که گردد بر در ، دوچار مهمان
گرد گل گل چهره تا می در ایباغ انداخته
که ورع سنجیم و گاهی باده کش ما را بود
تا غبار آورده چشم از ضعف پیری دیده ام
بیا که بر سر راحت نگام از عینک
باید اول فکر سرکردن درین آشوب گاه
مجلس آرای کند ، چون چشم بازی کوش او
تا شدم مشکلکشا گردون نوا خواهد بمن
دلبران از بوی می فرشنند در کاشانه ام
راه همصحبتی خلق پر از چاه بود
این بزرگی ، ز هواداری ما یافته
زمین چشمه ایم ، از انتقام ما چه میپرسی
زمین دیوار صورت کاری افتاده را مانده
ز تیرغمزه چاک سینهام چپ راست ها دارد
ادای آرزو دارم ز ایمای که میفهمی
بگفته کیست (اشرف) این که بینم بر سر راهش
کشد هنگام ناز آن نازنین بر ابروان دستی
مرا باشد ز لعلش زندگی جانست پنداری
اسیر بیخودی غفلتم ، مگر بیسنم
دوش بر سجاده زاهد خوش بساطی چید و رفت
گر بگویم ، ز می * عشق تو ، بیخود شده ام
بغیر من ، که بتن نقش بوریا دارم

همچو آن طفل ، که دارد اضطراب از آبله
نماز وقت بیماری بایما میتوان کردن
رساند خانه زین را ، بآب آهسته آهسته
بسا حریفان دغل ساخته ، یعنی چه
در پی کون خود انداخته ، یعنی چه
خون من خوابیده با شمیر خوابانیده
چون گل ، مراد بخش هزاری چه فائده
برگشته همسر می جان بلب رسیده
حسن آب آورده است و طرح باغ انداخته
همچو ماه آسمان هر ماه نام تازه
من بخشم خویش گرد کاروان زندگی
بکسف گرفتارسته تمرزوی انتظار کشی
میکنند زاهد عبث دستار را گرد آوری
میخورد از دست بیتابی صراحی گردنی
هست با چندین گره نسی را بناخن دشمنی
میکنند چون خواب قالی مستیم شیر افگنی
با خبیر بساش مبادا بدهن ها افتی
میشوی خار گر از طاق دل ما افتی
بما چندانکه کاوی فیض از ما بیشتر یابی
که هر جا بنگری در وی نشان پا و سریابی
ازان برگشته پیکانی چپ اندازی که میدانی
نیازی پیشکش دارم بآن نازی که میدانی
گرفتاری که میبینی نظر بازی که میدانی
که میمانند در وقت کشیدن بر کمان دستی
دم رخسار او را بوسه قرآنست پنداری
چو چشم صورت مخمل بخواب بیداری
مهر و تسبیح و عصا و شانه و مسواک هی
حمل بر بیخودی حسانت مستی نکنی
اتو کشیده که دارد قبای عریانی

رباعیات

خواهی گرت از خلق بود ، مهبر و وفا
چون مرده شود واصل حق خلق بدو
جمعند ز خود رفته بسیار اینجا
پستان بتان چشم بتانش ز پی است
معنی بودم ز خط چو صورت پیدا
خط آخر ، بکار تصویر کشید
گل بود بسباغ با جمال شاداب
یک رنگ شدند جمله در بوتۀ عشق
تا بزم طرب ناز و نعیمش باقیست
لب بر لب یار ، و دیده اش پر خون است
هر جا که شراب در طرب پردازست
شیراز که او شیشه گر خانه بود
در ملک وجود ، کار فرما دگریست
دنیا بمثل چو خیمه شب باز است
کم کیف خورم کین عمل او باش است
می خون نساب ابله انگور است
از گرمی همنده سنگ شق میگردد
گر نیست بهشت از چه ، چون اهل بهشت

من قصائد فی منقبت امیر المومنین علی بن ابیطالب علیه التحیات :

تیغ در دست کریم تو بهنگام غضب
گر به بیند شرر قهر ترا گاه غضب
آتش از شرم گریزد بسر خیمه دود
همچو زهریست که گردید جدا از درما
ور به بیند کف دربار ترا گاه عطا
در پس پنجره موج نشیند دریا

در مذمت اهل هند گفته از راه حق شناسی :

هر چند که اهل هند صاحب درد اند
خاصیت قهوه است این مردم را
اما چو بکنه شان رسی ، نامرد اند
گرمند بظاهر و بیاطن سرد اند

وله

رخسار تو مانند قرآن باشد
این نسکته مبرهن است ، کان حضرت را
کین کعبه و آن کرده یزدان باشد
شک نیست که قول و فعل یکسان باشد

دریای کرم، جزر و مدی خواهد کرد
 لطفی، جسوری، تبسمی، دشنامی
 ظاهر بینان، صفای صورت طلبند
 خامیست اسیر نقش ظاهر بودن
 هرگاه که دل گرفته از خانه شوند
 گر زانکه خدا نکرده عاقل گشتم
 از آخرکار عالم اندیشه کنید
 با قحبه دنیا، مکنید آمیزش
 از شهر، برون اهل جهان آمده اند
 جمعی بقفای پسران افتاده
 دیوان ترا، هر نفسی میبینم
 چون فرد معاست که باید سخنی
 گاهی رندم، گاهی اسیر شیدم
 القصه، بجملة صفاتم موصوف
 احکام نجوم، ای دل سرد! مخوان
 هر کس، که چو تقویم، دم از غیب زند
 در مذمت چینی:

لب تشنه غم را مددی خواهد کرد
 دلدار آخر نیک و بدی خواهد کرد
 ممنی طلبان، پاکی طینت طلبند
 اطفال ز شاهنامه صورت طلبند
 در قصد من اطفال بویرانه شوند
 طفلان محله جمله دیوانه شوند
 ای سوز کنان ز ماتم اندیشه کنید
 از آشک جهنم، اندیشه کنید
 تا سیرگه عید، دران آمده اند
 جمعی بتفرج زنان آمده اند
 مجموعه هر خار و خسی میبینم
 بر هر بیش نام کسی میبینم
 گاهی بی قیدم و گاهی بسا قیدم
 در مسئله نحو، مثال زیدم
 اسرار الهیست بیدرد مخوان
 گر سال بسر برد مرا مرد مخوان

این چینی را، که موی دارد هر سو
 وصفش بر باعی و غزل، نتوان کرد
 شوخی که نظیرش نشنیده است کسی
 کردم چو ز خدمتش تمنای شبیه

میشاید اگر کنند ظرف دارو
 دارم فکر قصیده لازم مو
 در گلشن او گل نچیده است کسی
 گفتا که: شبیه من ندیده است کسی
 (۱۷ الف - ۲۰ الف)

● سرو آزاد: اشرف، ملا محمد سعید پسر ملا محمد صالح مازندرانی است
 و صبیبه زاده ملا محمد تقی مجلسی. فاضل صاحب جودت بود و شاعر والا
 قدرت: طبع چالاکش معانی تازه بهم میرساند، و عجائب گامها در جیب
 و دامن سامعه میافشاند:

در آغاز جلوس خلد مکان به هند رسید و به ملازمت سلطانی استسعاد
 یافت، و به تعلیم زیب النساء بیگم دختر پادشاه (عالمگیر) مقرر گردید.

مدتی باین عنوان بسر برد . آخر حب الوطن مستولی گشت و قصیده در مدح زیب النساء بیگم مشتمل بر درخواست بنظم آورد : در آنجا میگوید :

یکبار از وطن ، نتوان برگرفت دل	در غربتم ، اگرچه فزون است اعتبار
پیش تو قرب و بعد ، تفاوت نمیکند	گو خدمت حضور نباشد مرا شعار
نسبت چو باطنی ست ، چه دهلی چه اصفهان	دل پیش تست ، تن چه به کابل چه قندهار

و در سنه ثلث و ثمانین و الف (۱۰۸۳ هـ) به اصفهان معاودت نمود و کرت دیگر قائد روزگار زمام او را بجانب هند کشید ، و در عظیم آباد پتنه با شهزاده عظیم الشان بن خلد مکان — که در آخر عهد جد خود بنظم آن صوبه میپرداخت — بسر میبرد . شهزاده خیلی طرف مراعات او نگاه میداشت و بنا بر کبر سن در مجلس خود حکم نشستن کرده بود .

ملا در پایان عمر ، اراده حج بیت الله کرد و خواست که از راه بنگاله در جهاز نشسته عازم مقصود شود . اما در شهر مونگیر از توابع پتنه سزاوول اجل در رسید و او را بعالم دیگر رسانید . قبر ملا در آنجا مشهور است .

اولاد او در بنگاله میباشند . میرزا محمد علی دانا تخلص پسر ملا محمد سعید ، مردی فاضل و شاعر بود و در مرشد آباد فوت کرد . چند ورق اشعار بخط خودش بنظر در آمد . از آنجا فرا گرفته شد :

تا سینه ما نیست رسا ناوک نازت	کوتاه نظری حیف ز مژگان درازت
دل ز من رم کرده ، در ابروی چنان مانده است	یاد من کی میکند ، در طاق نسیان مانده است
زان دل از کشمکش هنده پریشان مانده است	که ز هر روپیه ده ماشه بما خوابانده است
مهت چو بدر شود با دلم چه خواهد کرد	هلال یک شبه ابروت کتبانم سوخت

دیوان ملا محمد سعید اشرف بمطالعه در آمد . انواع شعر قصیده و غزل و مثنوی و قطعه ها دارد و همه جا حرف بقدرت میزند .

وقتی ، زیب النساء بیگم پرستاری را برای ملا فرستاد که در خدمت

خود نگاه دارد ، ملا نا محظوظ شد و قطعه طویلی در مذمت پرستار نظم کرده به زیب النساء بیگم ارسال داشت . اولش این است :

قدر دانشور شناسا نور چشم عالما ای که هرگز قدرت هم چشمیت حورا نداشت

درین قطعه آیه کریمه — قاب قوسین او ادنی — را جای آورده که نمیتوان بر زبان قلم راند . خدا داند در جزای این بی ادبی بچه عقوبت گرفتار خواهد گشت . ازینجاست که حق تعالی میفرماید : — الشعراء يتبعهم الغاوون الم تر انهم فی کل واد یهیمون — .

این چند بیت از غزلیات او ایراد میشود .

(۲۹ بیت دارد ۱۱۶ - ۱۱۹)

● شام غریبان : اشرف ملا محمد سعید پسر ملا محمد صالح ماژندرانی ، و دخترزاده ملا محمد تقی مجلسی است . فاضل و شاعر خوشنویس و مصور بود . چنانکه خود میگوید :

(اشرف) تو کمیت نکته رانی رانی اسرار رموز جاودانی دانی
هر چند ، که مانند نداری ، در خط در شیوه تصویر بمسانی مانی

نسخه قاموس بخط نسخ از ملا امروز موجود است ، کمال خوش خطی دارد . صاحب قاموس در خاتمه قاموس بعبارت عربی مینویسد ، ترجمه اش این که :

— من این کتاب را در خانه خود بر صفا و بروی کعبه معظمه تمام کردم —

و ملا از راه خورش طبعی ، در پایان نسخه مکتوبه خود ، بعبارت عربی مینویسد . ترجمه اش این که :

— من این کتاب بخانه خود در دهلی رو بروی معبد هندو تمام کردم —

در آغاز عهد عالمگیر پادشاه بهنند آمد و بملازمت پادشاه فائز شد و

به تعلیم زیب النساء بیگم صبیبه پادشاه مامور گشت و مدتی مرفه الحال گذرانید ؛ و در سنه ثلاث و ثمانین و الف (۱۰۸۳هـ) بمقتضای حب الوطن از بیگم رخصت گرفته باصفهان رفت و بعد چندی دوباره بهند آمد، در عظیم آباد پتنه با شاهزاده عظیم الشان ابن شاه عالم ابن عالمگیر - که اواخر عهد جد خود حکومت آن صوبه داشت و پتنه بنام او به عظیم آباد موسوم گردید - بر خورد . شاهزاده خیلی مراعات او میکرد و بنا بر کبر سن در مجلس خود حکم نشستن کرده بود .

ملا در آخر عمر قصد بیت الله نمود و خواست که از راه بنگاله در جهاز سوار شده عازم منزل مقصود گردد، لکن اجل مهلت نداد ؛ در شهر منگیر از توابع پتنه رسید جان بحق تسلیم نمود ؛ فی سنه سته عشر و مائه و الف (۱۱۱۶هـ) . قبر ملا در منگیر مشهور است ؛ دیوان ملا محتوی بر اقسام نظم حاضر ، این چند بیت از ان جا نوشته میشود . (ده شعر دارد - خطی)

● آتشکده : اشرف ، ملا محمد سعید در اصفهان تولد یافته و بعد از اکتساب کمالات بهندوستان رفته باز مراجعت باصفهان نموده ؛ (در بیت دارد)

● نتایج الافکار : رنگ بخش گلستان جاودانی ملا محمد سعید اشرف پسر ملا محمد صالح ماژندرانی ، که نبیسه ملا محمد تقی مجلسی است . فاضلی عالیمقام و شاعری خوش کلام بود . و در خوشنویسی و مصوری از امثال گوی سبقت میربود .

در عهد عالمگیر پادشاه بهند آمده شرف ملازمت دریافت ، و بتعلیم زیب النساء بیگم مامور گشته مدتی بفراغ خاطر گذرانید ؛ بعد از ان بمقتضای حب الوطن گلهای رخصت بدامن تمنا آورده سری باصفهان کشید ؛ پس باز

متوجه بهارستان هند گشته در عظیم آباد پتنه بخدمت عظیم الشان خلیف شاه عالم بهادر شاه — که در آن زمان رایت حکومت آنجا میافراشت — عز امتیاز اندوخته ، مورد مراحم نمایان گردید . شاهزاده نظر بکبرسن در مجلس خاص حکم به نشستن هم فرموده .

ملا در اواخر عمر عزیمت حرمین شریفین بمیان جان بسته ، خواست که از راه بنگاله بسواری مرکبی راهی منزل مقصود گردد ، فاما تا بلده منگیر — که از توابع عظیم آباد است — رسیده ، در سنه ست و عشر و مأته و الف (۱۱۱۶هـ) کشتی حیاتش در گرداب فنا افتاد . از کلام اوست .
(۸ بیت دارد ص ۵۲)

● شمع انجمن : اشرف ، ملا محمد سعید پسر محمد صالح مازندرانی (۱) ست .
بعهد عالمگیر پادشاه بهند آمد و معلم زیب النساء مقرر شد . در آخر عمر با شاهزاده عظیم الشان بن شاه عالم بن عالمگیر پادشاه بسر میبرد . باراده حج بر آمد و در مونگیر از توابع پتنه رسید . نزول بمنزل کرد و بعالم دیگر رسید .

- ۱- دو برادر داشت که در هند آمده اند . صاحب — شام غریبان — نوشته است :
میرزا محمد حسین پسر ملا صالح مازندرانی و برادر ملا محمد سعید اشرف است . او هم مثل برادر خود بهند آمد و با ابراهیم خان عالمگیری بسر میبرد . ازوست :
ستم گاری که دور چرخ ابر مدعا خواهد	بدان ماند که رود نیل فرعون از خدا خواهد
در غمت شادم اگر پر ز غبار است دلم	خط مشکین ترا آئنه دار است دلم
- سابق ، ملا علی نقی پسر ملا صالح مازندرانی و برادری ملا محمد سعید اشرف ، بعد فوت برادر بهند آمد و اعتباری بهم رسانید و عنقریب درگذشت . ازوست :
ما ز بیداد تو پر دست که بر سر زده ایم	حلقه بسهر تماشای تو بر سر زده ایم
آستان دوجهان نقش رخ ما دارد	بسکه از شرم گنه ، بوسه به هر در زده ایم
- (خطی)

فاضل صاحب جودت بود و شاعر والا قدرت . طبع چالاکش معانی تازه
 بهم میرسانید و گلهای رنگین در جیب و دامن سامعه میافشاند . این چند
 گهر از بحر طبع اوست . (۲۹ بیت دارد ص ۳۲)

۲۸۶- امین ، خواجه امین الدین کشمیری و عظیم آبادی

● تذکره میر حسن : خواجه امین الدین ، امین تخلص ، ساکن مرشد آباد
 است . دگر احوالش معلوم نیست ، سلامت باشد .

● یادگار دوستان (۱) : امین ، خواجه امین الدین امین تخلص ، متوطن
 عظیم آباد ، اصلش از کشمیر جنت نظیر . شاعر پرزور فارسی و از مستعدان
 روزگار است . در معنی یابی و نازک خیالی یگانه عصر : فصاحت و بلاغت
 و سلاست ، ریخته قلم شیرین رقم اوست . کلام معجز بیانش گوی از سخنوران
 زمان ربوده و تسخیر دلهای سخن سنجان نموده . طبع مشکل پسندش گاه گاهی
 بحسب تقریب بسوی ریخته میل نماید . قریب چهار صد شعر گفته .

● تذکره مسرت افزا (۲) : خواجه امین الدین : امین تخلص ، وطن اصلی
 وی خطه جنت نظیر کشمیر است ، لیکن نشوونمای وی در دیار مشرقی شده .
 در بلده عظیم آباد بسر میبرد و به امانت و راستی مشهور است و به
 دیانت و خوش خلقی موصوف . در سلیقه زباندانی ممتاز است و در شیوه
 ادا بندی یکه تاز . صاحب دیوان فارسی است و گاه گاهی در زبان ریخته هم
 طبع آزمائی میکند .

۱- تالیف غلام حسین شورش عظیم آبادی تاریخ (۱۱۹۱ هـ) .

۲- تالیف ابوالحسن امرالله آبادی تاریخ (۱۱۹۲ هـ) .

● تذکرہ گلزار ابراہیم (۱) : امین تخلص عظیم آبادی ، خواجہ امین الدین در عالم اتحاد با قرابت و از دوستان دیرینہ این خاکسار است ، و در شعر فہمی و سخن رسی از نوادر روزگار است . فکرش را رفعتی و ذہنش را استقامتی است ، کہ کمتر در شعرائے معاصر یافتہ میشود .

از چند سال تا حال ، کہ سنہ یکہزار و یکصد و نود چہار (۱۱۹۲ھ) (۲) باشد ، در زمرہ منسلکان نواب میر محمد رضا خان مظفر جنگ بہادر انسلاک دارد ، و بہ قناعت و استقامت بسر میبرد . اشعارش مدون و مختصر است .

● تذکرہ عشقی (۳) : امین تخلص کشمیری ، اسمش خواجہ امین الدین ، مردی مستعد صاحب طرز فارسی بود و در زمرہ اعیان شہر عظیم آباد رشدی و عزتی میداشت . میگویند : کہ در اوائل مشق فکر سخن بمشورت منشی بلاس رای ، اخلاص تخلص میکرد . دیوان فارسیش بنظر فقیر مولف افتادہ . کلامش خالی از سلاست و روانی نیست . بالجملہ در آخر عمر بحسب فرمایش دوستان اشعار ریختہ نیز میگفت .

● تذکرہ گلشن ہند (۴) : امین تخلص خواجہ امین الدین نام عظیم آبادی . علم دوستی و اتحاد میں با قرینہ ہیں ، علی ابراہیم خان مرحوم کے یار دیرینہ ہیں . شعر فہمی اور سخن رسی میں زمانے کی یادگار ہیں . مضمون

۱- تالیف نواب علی ابراہیم خان تاریخ (۱۱۹۸ھ) .

۲- مولف تاریخ شعرائے بہار ، عزیز الدین بلخی عظیم آبادی تالیف (۱۳۵۰ھ) نوشتہ است کہ تا سال (۱۲۴۰ھ) زندہ بود . ولی شاہ کاکوی در مقدمہ دیوان بحوالہ بیاض خواجہ محمد علی تمنا (متوفی ۱۲۳۲ھ) نوشتہ است کہ در (۱۱۹۹ھ) وفات یافتہ است .

۳- تالیف شیخ وجیہ الدین عظیم الدین تاریخ (۱۲۱۵ھ) .

۴- تالیف میرزا لطف علی تاریخ (۱۲۱۵ھ) .

تراشی اور ادا بندی میں نادر روزگار ہیں۔ ذہن کو ان کے، بندش کی صفائی میں نہایت ارجمندی ہے، اور طبیعت کو ان کی تلاش معانی میں اپنے همعصروں سے بلندی ہے۔ چند مدت خاص نواب میر محمد رضا خان مظفر جنگ بہادر کی رفاقت میں اوقات انہوں نے بہ کیفیت کاٹی ہے۔ بعد اس روزگار کے قناعت اور جوانمردی کے ساتھ خانہ نشینی میں زندگی بسر کی ہے۔ ایک چھوٹا سا دیوان، ریختہ میں ان کی تصنیف سے ہے۔ (ص ۲۸)

● عمدہ منتخبہ (۱): امین تخلص، خواجہ امین الدین مرشد آبادی، احوال اوشان معلوم مولف نیست۔

● ریاض الفصحا (۲): خواجہ امین الدین خان، امین تخلص۔ شعری از اشعار او پسندیدہ فقیر آمدہ۔

● گشن بیخار (۳): امین تخلص، خواجہ امین الدین، از ارباب عظیم آباد است، و آن کہ نسبتش بہ مرشد آباد کردہ از و خطای عظیم آمدہ، مرد قناعت پیشہ و درست اندیشہ۔

● سراپا سخن (۴): امین اہل خطہ، خواجہ امین الدین مرحوم عظیم آبادی، رفیق نواب مظفر جنگ میر محمد رضا خان، صاحب دیوان۔

۱- تالیف اعظم الدولہ سرور تاریخ (۱۲۲۷ھ)۔

۲- مصحفی تالیف (۱۲۳۶ھ)۔

۳- تالیف مصطفیٰ خان شیفتہ، تاریخ (۱۲۵۰ھ)۔

۴- تالیف محسن علی محسن تاریخ (۱۲۶۹ھ)۔

● انتخاب (۱) :

سخت جانم ، به مشکل افتاده است
 چه قدر دور منزل افتاده است
 اگرچه خاک شدم چشم انتظاری هست
 پیوسته باین کار مرا کشمکشی هست
 از هم نفسان همین سوال است
 امروز (امین) ترا چه حال است
 الفرض هر دو از تو بمنون است
 خسته جگر (امین) پس دیوار هست نیست
 بیا بیا ! که دگر طاقت جدائی نیست
 منم دوده دودمان محبت
 یاران نظر کنید ! که آن بیوفا چه کرد
 بلبل چه گفت ، گل چه شنید ، و صبا چه کرد
 بفصل گل ، بهارش نام کردند
 بمالم طرح صبح و شام کردند
 بیک گردش دو عالم رام کردند
 بنسای فتنه ایام کردند
 داد جان بر سر کوی تو و فریاد نکرد
 مانند نو سفر ، که سفر از وطن کند
 از آب پسا ک تیغ تو اول وضو کنند
 آیا بود که جانب ما نیز رو کنند
 آلوده خاطران که به عشق آرزو کنند
 که از هر سو صدای ناله و فریاد میآید
 ترا در عمر خود ، گاهی زمن هم یاد میآید

تا مرا کار با دل افتاده است
 عمر آخر شد و سفر باقیست
 بیا بیا ! که براه تو ، همچو نقش قدم
 با ابروی دلدار مرا کشمکشی هست
 مآرا نفسی به ما گذارند
 با هیچ کسی سخن نداری
 دیده پر آب و دل همه خون است
 مردیم و او به بزم نه پرسید از کسی
 سفر خوش است ، و لیکن نه اینقدر ظالم
 چو میخواهی از من نشان محبت
 دل از کفم ره بود ، خبر نیست تا چه کرد
 باری بگو سحر که تو رفتی بسیر باغ
 ز رخسار تو رنگی وام کردند
 رخ و زلف ترا دیدند روزی
 چه گویم سحر چشم نیکوان را
 بدور گسردش چشم تو ساقی
 عاشق از پاس ادب شکوه بیداد نکرد
 در هر قدم ز کوی تو ، گریان همیروم
 عشاق ، چون بکعبه کوی تو ، رو کنند
 سنگین دلان ، که باستم و جور ، خو کنند
 معلوم شد ز حال من آگاه نیستند
 بصید دل مگر امروز آن صیاد میآید
 من از یاد تو یکدم نیستم غافل ! سرت کردم

۱- دیوان فارسی که منحصر به فرد است تازگی در سال (۱۹۶۶ع) باهتام سید شاه عطا کاکوی

در پتته چاپ شده است و تاریخ تالیف آن نسخه دیوان کاتب دیوان نوشته است :

چون مرتب شد این کلام تمام
 سال تاریخ او خرد گفتا :

نسخه بردند از زمین بفلک
 داد داد سخن امین لاشک

رود بسیار شاد آنجا ولی ناشاد میآید
قاصد از کوی تو، با دیده تر میآید
شاید آن نو، سفر ما، ز سفر میآید
با (امین) مهر تو روشن تر ز مهر و ماه بود
توان به صبر سز سرکشان بدام کشید
غرض چه بود، که بستند و باز بشکستند
تسا در دل یسار راه کردم
جز خون دل نبود بجایمی که داشتم
شب یاد نیست با تو کلامی که داشتم
گاهی بیسار آرزو روز شمار هم

(امین) را هر صحر بینم بکوی یار و حیرانم
آه امروز ندانم چه خبر میآید
چشم من میپرد و دوش طپیدن دارد
یاد ایامیکه، دلها را بدلها راه بود
بتیغ یار (امین) سر نهد که (صائب) گفت:
بتان که با دل من عهد بارها بستند
یک عمر به هجر آه کردم
تا رفته ز بزم، اگر خورده ام شراب
امروز، از سلام من، آزرده میشوی
ای آنکه در شمار زر و سیم مانده

غزل در صنعت مهمله :

داد سر در کوه و در صحرا مرا
گوهر سود آورد سودا مرا
کرد وا عمامه گل آسا مرا
صد گره را کرد در دم وا مرا
دام گردد ماهرو حالا مرا
درد سر هر دم مده اعدا مرا

کرد هر سو مهر او رسوا مرا
درد سر لعل هوس را گر دهد
هر سحرگه آه درد آلود دل
رطل مالا مال راح روح دل
هاله، گرداگرد رو، کرده طلوع
کرده ام هموار گرم و سرد دهر

کار هر کس کرد و محروم (امین)

داد عالس داد او الا مرا

۲۸۷- الهی، حکیم صدرالدین شیرازی

● مقالات الشعرا : الهی شیرازی . آمدن وی از دیوان شهرتی درین

سرزمین (تته) متحقق شده . منه :

وقت الم تو خانه دل

ای راز غمت فسانه دل

دوزخ بطواف خانه دل

تا سوز تو در دست، آید

(ص ۱)

● شام غریبان : الهی، حکیم صدرالدین خلف حکیم فخرالدین شیرازی

است، که سر آمد حکمای عصر بود. پس از تحصیل سائر علوم و فن

طب مثل پدر بدانشوری و حذاقت علم اشتهار برافراخت .
 و در ربیعان شباب سال هزار و دهم (۱۰۱۰هـ) آخر عهد اکبری بهند
 آمد ، و در عهد جهانگیر پادشاه بخطاب — مسیح الزمان — و بمنصب سه
 هزاری سرافرازی یافت . و در عصر شاهجهان پادشاه بیش از بیش مورد
 نوازش شده بخدمت عرض مکرر اختصاص یافت . و در سال چهارم جلوس
 رخصت حجاز حاصل کرد . و بعد ادای مراسم حج باز بهند آمد و بتفویض
 منصب سابق و حکومت بندر سورت دستوری یافت . و آخر استعفا از
 نوکری کرده در لاهور منزوی شد .

اکثر در لاهور میبود و تابستان در کشمیر بسر میبرد . و در کشمیر سال
 هزار و شصت و یک (۱۰۶۱هـ) فوت شد ، طبع موزون داشت : او میگوید :

بر گل ، فتاد چشم تو ، در عالم خمار	کیفیت از شراب فزون شد گلاب را
دهرانقما ، آن کشد اکنون ز من ، که داشت	آسوده چند روز ، به پشت پدر مرا
چه همری طلبند (الهی) از جمعی (کذا)	که همچو نقش قدم در شکست هم کوشند

(خطی)

● صبح گشن : الهی حکیم صدرالدین هندوستانی از اطبای عهد
 جهانگیر و شاهجهانی ست معزز بخطاب — مسیح الزمان — و از اتقیاء عصر و
 صلحاء دوران بوده : برای تحصیل شرف حج و عمره مکرر آهنگ حجاز
 فرموده : در انشا و نظم بینظیر و کلامش دلپذیر . (یک شعر ص ۳۵)

۲۸۸ = باقر ، ملا باقر شیرازی

● ریاض الشعرا : ملا باقر مذهب شیرازی ، بتذهیب اخلاق مشغول بوده .

بهنند آمده ابراهیم خان پسر علیمردان خان او را کامیاب بوطن گردانیده ،
اوراست :

چون خرامان در چمن آن سرو موزون میشود در میان لاله و گل بر سرش خون میشود
(خطی)

● نصرآبادی : ملا محمد باقر ، مذهب شیرازی . در جمیع علوم خصوصاً
ریاضی و فقه و حدیث شاگرد میرزا ابراهیم ولد علامی ملا صدرا است .
در کمال صلاح و قید قبل ازین بهنند رفته در خدمت ابراهیم خان خلیف
علیمردان خان اعتباری بهم رسانیده مراجعت نمود . درین سال بمکه معظمه
رفت . شعر اینست :

سرگشتگی بدهر ، مگو چون بهمرسید	این رسم از کشاکش گگردون بهمرسید
هرکس ، بقدر حوصله ، آزار میکشد	از کوه ، عقد بر دل هامون بهمرسید
در دل آزرده فیض حق نماید جلوه بیش	چون شکست آینه ، دروی عکس افزون میشود

(ص ۲۰۲)

● شام غریبان : ملا باقر مذهب شیرازی . در جمیع علوم خصوص
ریاضی و فقه و حدیث شاگرد میرزا ابراهیم و ملا صدرا است . بهنند آمد
و در خدمت ابراهیم خان خلیف علی مردان خان اعتباری بهم رسانید : و بعد
چندی بولایت مراجعت کرد و ازانجا بحرین شریفین رفت : ازوست :

(یک شعر دارد خطی)

● صبح گلشن : باقر ملا شیرازی ست ، وظیفه طبعش دقیقه سنجی و
نکته پردازی . از وطن مالوف رخت بهندوستان کشید و ملازمت علی ابراهیم
خان خلیف علیمردان خان عالمگیری گزید .
(یک شعر دارد ص ۵۳)

۲۸۹- پدر، پندت بلبدو جیو در

● گشن کشمیر: از احوالش چیزی معلوم نیست. معاصر مهراج پرتاب سنگ والی کشمیر (۱۸۸۵-۱۹۲۵ع) بود. این قحطیه کشمیر ازوست:

قحطیه کشمیر

کسی از شامت طالع نه بیند صبح تابانی
که سیلاب الم، از هر طرف بنمود طفیانی
که ننهادش جهان از بد خمیری صورت نانی
گذشت از خوش قماش دست زد هر دم بدامانی
کفیده دل برای دانه باشد همچو رمانی
لب نانی ندید و لب همیخساید بدندان
بزرگ و کوچک از اهل و عیالش کرده افغانی
ز راز دل نوشته مو بمو حال پریشانی
که چشمش در قفا چون سوزن است از خوف مهمانی
به میدان شهادت میکند هر لحظه جولانی
ز آه آتشین لخت جگر را کرده بریانی
بجای جامه از جان دست شسته ز آب طوفانی
چو تا کش نیست غیر از پیچ و تاب هیچ سامانی
که سازد روز و شب از انتظام ملک برهانی
مگر حاسد که بادا دمبدم پابند زندانی
که از احسان شه یابی به درد نفس درمانی
(۲ : ۸۳۷)

به کشمیر از سر قحط است، هر سوشور افغانی
نمانده آب و تابی، در رخ دریا دلان، هرگز
چو گندم، چاک دل باشد عیان از نانوا هر دم
چو گز، بزاز را کارش، گره اندر گره آمد
نیابد باغبان جز میوه افسوس در بستان
زدست اره کش پیدا دمام نبض منشاری
مغنی را ستار آسا جدا شد بند بند از هم
چو زلف خویش پیچیده بخود هر نوچه از غم
نماید بی گمان خیاط قطع رشته داریها
همی قصاب خون گرید کیاب آسا ز دلسوزی
نمانده پیش باورچی کبابی از پی مهمان
چو صابون کف به لب میآورد گذر ز جان کاهی
به فکر دانه همچون خوشه هر دم سرنگون ساقی
مگر مهراجة جم جاه شد آگاه زین کشور
ز نظمش هیچ کس آزرده نبود بهر آذوقه
بیا (بدرا) سخن کوتاه کن خوش دل نشین اکنون

۲۹۰- بیان، آقا مهدی اصفهانی

● ریاض الشعرا: میرزا مهدی بیانا، همشیرزاده ابوطالب کلیم است. طبعش بر ادا بندی تمام داشته. اگرچه کم شعر است اما آنچه گفته خالی از لطفی نیست. در زمان اورنگزیب پادشاه - که منکر شعر و شاعری بود - به هندوستان آمده روزگار مساعدت باحوالش نکرد و در گلبرگه دکهن فوت

شد : او راست :

آنکه کج بهر ستم ساخته شمشیر ترا
 بهای بوسه اش سر میدهیم چون زر نمیگیرد
 (بیان) خاک رخت گردید، عمریست
 شب حنا بست و، دل خلقی ز کف، امروز ببرد
 بشکند چون، از کسی چیزی بلای بگذرد
 ز رشک کشته مرا تا گرفت دست رقیب
 ازان خسار سر رامم بکسویت
 پس از مردن بکویت نعش من مشکل شود بیرون
 مرا رسوا چو نتوانست دیدن
 کسبایم کرد از آه پسا پی
 بساز ای دل بمکعبوسی ز جانان
 گذشت و تیر جانان را هلاکم
 ز تندی منع کن پیکان خود را
 بسکه تیفش ستم بدلهها کرد
 داغ جان برای خود میخواست

راست کرده ست برای دل من قیر ترا
 خیالی کرده ام با خویش اما نیز نمیگیرد
 بزیر پسا، نگاهی میتوان کرد
 خوب دستی آن بت بیدادگر، وا کرده است
 خوب شد بر توبه آمد آفت مینای ما
 ببین بقتل من، آن شوخ با که همدست است
 که آنجا مدعی پسا میگدارد
 دلیم اینکه در بیماری عشق تو سنگینم
 به رو در مانده رنگم از پریدن
 دلا! چند از تو میباید کشیدن
 بما کی پیش زین خواهد رسیدن
 که پیکان را بدل وا میگدارد
 که بر سر در دل ما میگدارد
 دهن زخم را بخود وا کرد
 تن چو دادیم دست پسهدا کرد

(خطی)

● تذکره بینظیر : بیان اصفهانی، آقا مهدی نام. از عشره نظیری

نیشاپوری (?) است. از ولایت خود سری بکشیر جنت نظیر کشید. و در
 حین مراجعت به کشتی دریای شور نشست. اتفاقاً کشتی آتش گرفت و خاک
 او در آب و آتش برباد رفت. شاعر خوش بیان و عندلیب رنگین الحان
 است. او نخل سخن میبندد.

چو خامه سود ندارد ضعیف نالی من
 (بیان) بود مخم قالب مثالی من

بدور دلبر خوش خط لا ابالی من
 کسیکه شعر را خوانده، دیده است مرا

(ص ۲۸)

● شام غریبان : بیان اصفهانی ، آقا مهدی نام داشت (۱) : از عشیره نظیری نیشاپوری است : از ولایت خود سزی به کشمیر کشید و در حین مراجعت به کشتی دریای شور مینشست ، اتفاقاً کشتی آتش گرفت و خاک او در آب و آتش برباد فنا رفت : شاعر خوش بیان و عندلیب رنگین الحان است . او میگوید :

(همین دو بیت دارد خطی)

● نتایج الافکار : نو گل گلشن خوش بیانی آقا مهدی بیانی اصفهانی که همشیره زاده ابو طالب کلیم است . از ولایت خود بکشمیر رسید و بعد چندی براه دریای شور عازم وطن گردید . قضا را بمرکب آتش گرفت و سرمایه حیاتش اواخر ماهه حادی عشر بتاراج فنا رفت . در نظم پردازای طبع خوش داشته . از وست .

(یک شعر دارد . ص ۱۰۸)

● صبح گلشن : بیان آقا مهدی همشیره زاده ابو طالب کلیم است : صاحب ذهن مستقیم و طبع سلیم . وطن آبائی او همدان و نشو و نما در اصفهان . در عهد عالمگیر به هندوستان رسیده و بقول علی قلی خان واله : در وبای گولکنده دکن طائر روحش از قفس عنصری پریده و نزد صاحب تذکره بی نظیر از وطن اولاً وارد کشمیر گردید و از آنجا اواخر مایه حادی عشر بعزم عود زخت بکشتی کشید ، آتش در زورق افتاد و در عین آب خاکش را برباد فنا داد :

خندنگت بهر غم وا میگذارد	اگر در سینه ام جا میگذارد
گذشت تیر جانان را هلاکم	که پیکان را بدل وا میگذارد
ازان خسار مد رام بکویت	که آنجا مدهی پا میگذارد

(ص ۷۰)

۲۹۱- تسلیم، شاه رضا خراسانی

● شام غریبان : تسلیم ، شاه رضا خراسانی (۱) . مرد درویشی بود و در کشمیر آمده بسر میبرد . ازوست :

ز بال افشانی پرواز رنگ خورد ، ازان شادم
که گاهی ، از شکست شیشه دل ، میدهد یادم
(خطی)

۲۹۲- تنها ، عبداللطیف خان شهرستانی

● شام غریبان : تنها ، عبداللطیف خان شهرستانی (۲) خواهرزاده میرزا جلال اسیر بود . در عهد عالمگیر بادشاه بهند آمد و بمنصب پادشاهی سرفراز گردید . نخست بدیوانی کابل سپس بدیوانی لاهور مامور شد ، و سالهای فراوان بان خدمت قیام نمود . بعد ازان بدیوانی کشمیر مربع نشین چار بالش اعتبار گشت .

خیلی مرد صالح و متورع بود . مثل خال خود ادابند است ، اما خیال را بجای رسانده که اکثر سخن سنجان او را بی معنی گو مقرر کرده بودند . دیوان مختصری دارد . ازوست :

یارم ، بکنج غم کده ، تنها نشاند و رفت
شهرت نسکرد نقش نگین هم بکام من
ز بی گناهی خود عاجزم ، که دزد حنا
هرگز نه کرد شکوه ، دل دردمند ما
ازان ، به تیرگی بخت خویشتن ، شادیم
سهل است کار خار ، ز پا گر گذشته است
قا گرفتاری من دید ، محبت فرمود
گفتم : که من غبار تو ، دامن فشاند و رفت
از ننگ من بسنگ فرو رفت نام من
ز روسفیدی خود ، پیش خلق رسوا شد
چون داغ لاله ، دود ندارد سپند ما
که داغ کرد دل چرخ را ستاره ما
خوشوقت آن ، که در رهش از سر گذشته است
که دگر دام نسازند قفس نسرورشد

۱- رک : تذکره اصلح ص ۳۸ - ۵۹۰ .

۲- رک : تذکره اصلح ص ۴۶ - ۵۹۱ .

طرح هم چشمی بختم ، ز چه رو ریخته
 هر گه ، به بزم آن بت بدکیش ، میروم
 از تو ای سرمه ، بگو ! پیش که فریاد کنم
 از خود همیشه ، یک دو قدم پیش میروم
 (خطی)

۲۹۳ - ثاقب ، مرحمت خان کشمیری

● مجموعه نغز : ثاقب ، مرحمت خان مرحوم . اصلش از خطه دلپذیر کشمیر است و مسقط الراسش خاک پاک شاهجهان آباد - صانها الله عن الشر والفساد - وی و نیاگانش همیشه بکام دل بعمدگی ایام بسر فرموده . در آخرها از قبل سران انگریز واقعه نگاری حضرت دهلی بوی متعلق بوده . مرد هوشیار ، پخته کار ، طبع سلیم و فکر قویم ، و خوش اختلاط ، نیک ارتباط بود . با هرکس (عموماً آن) به اندیش ، و با قاسم هیچمدان سراپا نقصان (خصوصاً) بیش از بیش بخوبی میآمد و تواضع میفرمود . قصه عشق خود بزبان اردوی معلی بآئین خوب و اسلوب مرغوب برشته نظم کشیده ، و در شعر فارسی که بیشتر میگفت (ثاقب) تخلص برگزیده . ملاحظ کلام ، مرد خوب بود که در حین حیات با خاص و عام نرد محبت باخته و بعد ممات - که از چندی رحل اقامت بجوار رحمت ارحم الراحمین انداخته - نام نیک بر صفحه گیتی گذاشته .
 (۲ : ۲۹۲)

۲۹۴ - شایق ، عبدالوهاب

● پارسی سرایان کشمیر : عبدالوهاب در شهر سرینگر بسال (۱۷۱۵) میلادی (۱۱۲۷ هـ) متولد شد . اطلاعی از زندگی اش در دست نیست . بقول تذکره نویسندگان پیش نماز مسجدی بود ، و در نوشتن ماده تاریخ مهارت کافی داشت . وی بسال (۱۷۶۸) میلادی (۱۱۸۲ هـ) در مولد خود وفات یافت .

شایق در دوران راجه سوکھے جیون مل شهرت زیاد بدست آورد و یکی از هفت تن شاعری بشمار است که راجه مزبور برای سرودن — شاهنامه کشمیر — (۱) گماشته بود. اثر منظوم وی کتابی است بنام — ریاض الاسلام — (۲) با ۴۰,۰۰۰ بیت، مشتمل بر احوال و کرامات سادات شعراء و ریشیان (۳) کشمیر از اسلام به بعد. شاعر این اثر را پنج سال قبل از وفاتش بوجود آورده است:

سکه جیون مل

ولی بار یابند اهل علوم	که وارسته اند از هجوم و عموم
هنرمند را در جهان طالب است	باهل سخن بیشتر راغب است
گران شد ازو قسمت شاعران	بسجده بمیزان زر آسمان
مرا هم ازو چشم بخشایش است	بمدحش سر زیب و آرایش است
چو طبعم بمدحش روان میشود	فسانه ز من داستان میشود
ز لطفش، کنم شمه را، بیان	که: روزی ببزمش شدم شعر خوان
سخن درمیان آمد از مثنوی	ز نظم نظامی دگر خسروی
شد از لطف آن راجه نکته دان	یمن از لب لعل گوهر فشان
که: خوام ز اعجوبه روزگار	بماند ز ما نامه یادگار
بود زنده نام همه، از سخن	دهد چرخ کام همه از سخن
کهن گشت شهنامه های قدیم	بود ترازه مقبول طبع سلیم
ز تاریخ کشمیر جنت نظیر	ز هر واقعه کان بود ناگزیر
سخنور پناها! بفرمان تو	بنظم آید این نظم در شان تو
نیم همچو فردوسی پاکدین	که شهنامه گویم بلفظ متین
مرا، رتبه آن سخنور، کجاست	بمیزان او گنج گوهر کراست

۱- یک قسمت از این شاهنامه در کتابخانه دیوان هند محفوظ است.

۲- نسخه ناقص ازین کتاب در کتابخانه اکادمی هنر و فرهنگ و زبانها سرینگر، کشمیر موجود است.

۳- فرقه ایست از دراویش کشمیر.

ولی همت گسر بود یار من
 ز سامانیان رودکی سود کرد
 هزاران غلام سمن بسوی داشت
 معزی که مدح ملک شاه گفت
 دو صد گنج گوهر ته بار داشت
 ظهوری ز برهان شه نام جوی
 تو چون شاه محمود من عنصوری
 بحال من الطاف بسیار کن
 کنم گرم در نظم هنگامه را
 بلطف خود، ای بحر جود و کرم
 چو بخشی زبانم شوم قصه خوان

به شهنامه سنجی رسد کار من
 ببزم طرب ساز خود رود کرد
 سه صد بیش (۱)
 بتوصیف سنجر در مدح سفت
 میسر شدش هر چه در کار داشت
 باقطاع جاگیر شد کام جوی
 تو جوهر شناسی و من جوهری
 دهانم پسر از در شهوار کن
 رسانم به شهنامه این نامه را
 زبانی دگر ده بمن، چون قلم
 بنظم آورم چار صد داستان

درباره کشمیریان

زبانی که دارند کشمیریان
 خیالات شان نازک است و لطیف
 ولیکن به پیش سخن پروران
 بود معنی بیت در اصطلاح
 کلامیست موزون بمعنی قرین
 که از قصد موزون کند شاعرش
 چو بی قافیه هست موزون کلام

به توقیع و تجنیس دارد قرآن
 نه هزل است جدش، بدان ای رفیق
 که هستند در فرس صاحب زمان
 بدینسان که گفتند اهل صلاح
 درو قافیه باشد ای خورده بین
 که مضمون آن هست در خاطرش
 نه نظم آن نه نثر ست ای ذی همام

انداز

بحق هر که سودا کند سود اوست
 بسودای عشقش بسود کس
 بسودای دنیای دون، دل میند
 تو برزم چرا سیم و زر مینهی
 بود اصل گوهر ز یک قطره آب
 بلی اصل دنیا ست نقشی بر آب
 باین گوهر دلربا، دل مپیچ

ندارد زیان جمله بهبود اوست
 همین مایه اصل سود است و بس
 گرفتار این دام باشی تو چند
 بیا بی عوض ده اگر یک دهی
 ولی در نظر مینماید سراب
 که گردد ببادی بیکدم خراب
 که این عقده گر وا کنی نیست هیچ

داستان ملک شمس چک (۱)

ملک شمس را داروی پیش کرد
برار است لشکر، پی* کارزار
نه لشکر، که طوفان بیداد بود
ز هر قوم همراه او فوج فوج
ز اقبال پر زور همچو جبال
زده پیل پهلو بسکوه متین
مناسب فتاده است بیت کلیم
چو میل جبال آشکارا شود

مداوای زخم دل ریش کرد
ز ریگ بیابان فزون در شمار
ز سر تا قدم کوه فولاد بود
چو دریای جوشنده آمد بموج
بسی کوه و صحرا شده پائمال
جبل در خرام آمده بر زمین
که در شاعری داشت طبع سلیم
قیامت بسگیتی هویدا شود

نبرد غازی خان با میرزا معالی (۲)

سحرگاه چون شاه انجم حشم
چو در پنجه بگرفت رخشان سنان
شده از شفق سرخ نیلی تنق
شدند آن دو لشکر مقابل بهم
ز یک سوی مرزا معالی بجنگ
ملک شمس رینه بساوم عنان
ز فوج قزلباش و ترکان دگر
م از هندیان در یمین و یساور
ز دیگر طرف غازی شیر دل
صجب هستی* داشت آن صف شکن
ببازو قوی و به همت دلیر
بلی بود روئین تن آن پیل تن
بر آراست غازی بصد خشم و کین
بمیدان یلان گرم جولان شدند
دم تیغ میبرد جوهر بکار

بر افراشت از شرق زرین علم
پباشیده از هم صف اختران
مگر موج زن گشته خون از افق
میان بسته تنگ و کشاده عام
بمیدان صف آرا شده بیدرزنگ
زده چین (۳)

بیساراست پیش و پس آن نامور
ز ره پوش گردان چو آهن حصار
قوی هیکلی داشت زهره گل
که رم کردی از دیدنش اهرمن
عدو همچو روباه او شرزه شیر
قوی گردنی داشت چون کرگدن
پس و پیش و قلب و یسار و یمین
بکف تیغ چون برق رخشان شدند
شدی بردمش نقد جانها نثار

- ۱- چک ها از سنه (۱۵۵۶ تا ۱۵۸۵ع) بر کشمیر حکومت داشتند .
- ۲- غازی خان و میرزا معالی هر دو برای بدست آوردن زمام حکمرانی در کشمیر چندین بار باهم جنگ کردند . رجوع کنید به تاریخ حسن جلد ۲ چاپ سرینگر کشمیر (۱۹۵۹م) تاریخ بیربل کاپرو نسخه خطی کتابخانه تحقیقی کشمیر .
- ۳- در نسخه اصلی خوانا نیست .

دم تسبیح بر آمده از ازل
 بکف نیزه مردان خنجر گذار
 مقابل چو گشته باهم یلان
 اجل را شده روز بازار گرم
 سنان همسری با سران داشته
 ز جوشن گذر چون نمودی سنان
 چو تیر از کمانخانه پران شدی
 ببین زور بسازوی زاغ کمان
 شدی کرگس آن عقاب سه پر
 شده عرصه حشر میدان جنگ

داستان یاون (۱)

روان گشت آن یاون پرفتن
 به بتخانه او رسید آن صنم
 چو در معبد او رسید آن دعا
 بخادم بگفت از سر انکسار
 مرا نام آن یاون پر فن است
 منم فتنه انگیز آخر زمان
 همه عمر کردم تبه در گناه
 چه فتنه، که در کشور انگیختم
 بسی عابدان را، ربودم ز جای
 مرا در دل افکنده لطف اله
 چو جذب خدایم گریبان گرفت
 پشیمانم از جرم باز آدمم
 بدینگونه مکار زاری نمود
 پس آن خادم آمد براهب دوان
 ز خادم چو راهب شنید آن سخن
 که: من کیستم تا ببیند مرا
 برو زود با وی بگو مختصر
 ازین در برو بر در دیگگری

بصد مکر و فن سوی آن برهن
 که در کار زاهد کند یک دو دم
 شده راهزن راهب پارسا
 که ای همدم زاهد نامدار
 که حالم بشاه و گدا روشن است
 ز من آفت و فتنه ها در جهان
 بود نامه ام همچو گیسو سیاه
 چه خونها، که از بیدلان ریختم
 بسی سرکشان را، فگندم ز پای
 که نائب شوم بعد ازین از گناه
 کنون درد من سوی درمان گرفت
 باین در ز راه نیاز آدمم
 بخادم بسی بیقراری نمود
 بعرضش رسانده همه داستان
 بگفت از ره انکساران سخن
 یکی عاصیم، نیستم پارسا
 ازین فکر پادرو را در گذر
 بجو راهبی را ز من بهتری

دگر راهبان خود ز من بهتر اند
منم خاک پا دیگران سرور اند
پس آن خادم راهب نامور
بیسامد سوی یاون فتنه گر
به یاون ز زاهد رسید این پیام
شنید آنکه از پیر گفتش تمام
بگفتش که راهب نکرده قبول
نشد مدعایت قرین الحصول
برو بر در دیگری این زمان
طلب کن ازان درگه امن و امان
مراد تو حاصل ازین در نشد
که دیدار پیرت میسر نشد

(۱۲۳-۱۲۹)

۲۹۵- طالع، میر عبدالعلی

● صحف ابراهیم : میر عبدالعلی طالع سبزواری از تلامذه میر محمد حسین

ثاقب و معاصر نوازش خان طالع بود . (۱) (۲۳۶)

● صبح گشن : میر عبدالعلی ، در اصل سبزواری بود و در شهر لکهنو

قوطن نموده بملازمت نواب برهان الملک سعادت خان صوبه دار ملک اود

سر میافراخت ، و بروشنی طبع اختر طالع نظم را مهر انور میساخت :

دم پیران ندارد در جوانان هیچ تاثیری

دست شتم ز تن خاکی خویش

نگردد برطرف هرگز تب شیر از تباشیری

این تیمم بوضو میانند

(۲۶۱ ص)

● دانشمندان آذربایجان : طالع ، عبدالعلی . غلام علی آزاد ، در شرح

جویا نوشته است که :

اغلب شعرای هند که ، در اوائل قرن دوازدهم هجری بوده اند ، مانند

عبدالعلی طالع و عبدالعزیز و قبول و ملا ساطع و غیر آنها از خوش فکران

کشمیر همه از تلامذه میرزا جویا هستند . و در عهد عالمگیر پادشاه ، در

خانه او ، هنگامه صاحب سخنان گرم بوده است .

(۱۰۱ ص)

۱- رک : تحت دانشمندان آذربایجان که از روی گفته آزاد ، این شاعر کشمیری بوده و

شاگرد جویا است .

۲۹۶- خریب، شیخ نصیرالدین

● مجموعه نغز: شیخ نصیرالدین احمد (سلمه الله الصمد) وی مردی است قابل و قابل دوست، با علم و حیا، سراپا مغز و پوست، صاحب فهم و فراست، حاوی عقل و کیاست، نیک خو، کشاده رو، خوش عقیده، پاکیزه مذهب، نیک رویه، صافی مشرب، اصلش خطه کشمیر جنت (نظیر)، مولدش شاهجهان آباد (صانها الله عن الشر و الفساد) بیشتر شعر فارسی گوید. گاهی رنخس همت در میدان ریخته گوئی هم پوید. (۲: ۲۷)

۲۹۷- محشر، میرزا علی نقی کشمیری

● مجموعه نغز: میرزا علی نقی مرحوم، اصلش از خطه کشمیر جنت نظیر بود و تولدش در بلده لکهنو رو نمود (بهر دو زبان فارسی و اردو) مشق سخن آرائی میورزید. بکچند وارد حضرت دهلی شده، اشعار خود از نظر فیض (اثر) مضمار سخن سازی را یکه تاز مرد، خواجه میر درد (علیه الرحمه) میگذرانید. گویند کسی را کشته بقصاص رسید و مجاور رحمت ایزدی گردید. (۲: ۱۷۵)

۲۹۸- منصور، میر غیاث الدین منصور دشتکی (۱)

● نصرآبادی: از جانب پدر به میر غیاث الدین منصور دشتکی فارس میرسد، و از جانب والده همشیره زاده علامی میرزا محمد زمان مشهدی است، جوان نمکین رنگینی است در کمال شوخ طبعی، باصفهان آمده و

باشنائی نا جنس ، بدام محبت ماندگار فاحشه افتاده ، اسبابی که داشت صرف کرد ، لا علاج بهند رفت ، مسموع شد که درانجا کدخدا شده احوال خوبی دارد : شعرش این است :

<p>اگر دیباچه بنویسم بیاض گردن او را (۱) ز خون گرمی گذارد دست بر دل پنجه شیرش کشد نقاش اگر بر صفحه آینه تصویرش حلقه ذکر بی غیر از حلقه فتراک نیست میکشان را برگ سبزی غیر برگ تاک نیست کلیدی غیر انگشت ندامت نیست این در را که سازد چشم آهو را نمکدان شور سودایم (۲) پرده ، هر چند مکرر شود ، آواز یکی است گر بصد سنگ خورد شیشه ما راز یکی است</p>	<p>نمیداند سیاهی در دوات دیده آهو را درین صحرا ندارد شکوه از صیاد نخچیرش نمیافتد بدام حیرت از شوخی خرام او سینه بی طاققان را جز دل صد چاک نیست هرکسی را از در دولت نمایان میشود بامداد پشیمانی ، توان ره یافت در جنت درین صحرا من بجنون تنها گرد رسوایم در طپیدن دل صد چاک مرا ساز یکی است در شکست دل من ، دیر و حرم یکسانند</p>
---	--

ماندگان فاحشه خواهری دارد کولی ، که در کمال قباحت منظر است و این ماندگار باضافه اسم او مشهور است و میرزا هادی ملقب بمیرزای کولی ساز رقیب میر غیاث الدین منصور بوده . این رباعی را جهت ماندگار گفته :

<p>این نواز و غرور از سرت خواهد رفت فرداست تو هم جمال کولی داری</p>	<p>مرزا هادی هم از بورت خواهد رفت حسن تو ، به کس خواهرت ، خواهد رفت</p>
---	---

(ص ۹۹)

● کلمات الشعرا : میر غیاث الدین منصور — فکرت — تخلص میکرد از شرفای ولایت بوده . در عهد عالمگیر شاه بهند آمده ، خلاق خوش و فکر بلند داشت . بر فقیر بسیار مهربان بود . فقیر قصیده در مدح بخشی الممالک روح الله

۱- کلمات الشعرا دارد .

۲- شام غریبان دارد .

خان در زمین قصیده شاه طاهر دکنی گفته بود که این بیت ازان قصیده است :

ترک شوخی نکند زان سبب استاد ازل همچو اطفال کشیده است فلک را بفلک
برده بوجه حسن گذرانید و نقلی از راه خوش طبعی نیز در میان آورده که
چون ملا وحشی جواب این قصیده گفت فرزندان و مریدان شاه بر آشفتنند
و پیش یک صاحب طبع رفته بشورش تمام گفتند که به بینید بی ادبی ملا
وحشی را که قصیده شاه ما را جواب گفته . آن عزیز گفت : بی ادبی
دیگر آنکه از شاه خوبتر گفته . نواب خندید و برای فقیر آنچه دلش
خواست ، صله فرستاد و عطا فرمود .

این چند بیت بخط خود در بیاض من نوشته :

ز اشکم گاه مستی نامه اعمال افشان شد	مرا کوه گناه از بساده سعی بدخشان شد
همچو من بیگس ، شهیدی هیچ کافر دیده است	صبح محشر هم دمید و خون من خوابیده است (۱)
خمار افسرده ام ، دارد شراب آتشی کور	که خون مرده را در پوست ، چون هندو بسوزاند
در نامه ما نیست ز فرموده حق هیچ	یک حرف بتعلیم درین مشق ندیدم
عمر آخر میشود تا میکنی دل از جهان	کاروان رفته است تا خاری تو از پا میکشی

(ص ۱۲۵)

● شام غریبان : میر غیاث الدین منصور نسبش از جانب پدر به میر
غیاث الدین منصور دشتکی میرسد و از جانب مادر همشیره زاده علامی میر
محمد زمان مشهدی است . جوهر قابل بود ، به اصفهان رفته در دام محبت
ماندگار نام فاجسه گرفتار گردید . و اسبابی که داشت ، همه را در
باخت . ناچار در عهد عالمگیر پادشاه به هند آمد و بمنصب پانصدی
سرفراز شد و بکشمیر رفته در گذشت .
(در شعر دارد - خطی)

● نگارستان سخن : فکری ، غیاث الدین منصور در جمله علوم کامل و ماهر است . و با این همه دلها را بسحر حلال ساحر .
(سه شعر دارد ص ۷۷)

● روز روشن : فکرت ، میر غیاث الدین منصور دشتکی خلف میر صدرالدین محمد ریاضی دان و خاله زاده میر معز موسوی خان فطرت است . اول — منصور — تخلص میکرد و بعد ازان — فکرت — اختیار کرد ، همچنین است در آفتاب عالمتاب . و در نگارستان سخن تخلصش — فکری — نوشته . شاید ناسخش مثناة فوقانیه را بتحتانیه مبدل کرده . بالجمله وی شاگرد میرزا صائب است . دیوانی مختصر دارد و در عهد شاهجهانی وارد دهلی گردید و در سلطنت عالمگیر پادشاه بمنصبی شایان رسید .
(۶ شعر دارد ص ۵۲۶)

۲۹۹- ملکی توپسر گانی

● شام غریبان : ملکی توپسرگانی در وطن خود بکسب زراعت معاش میکرد . در عهد اکبری بهند آمد و بمنصبی از پادشاه سرفراز شد ، و ایامی بخدمت بخشی گیری بنگاله و زمانی بدیوانی صوبه کشمیر امتیاز یافت ، و در سنه اربعین و الف (۱۰۴۰ هـ) درگذشت . ازوست :

امید که هرگز بدل خوش نه نشیند آنکس که ترا گفت که با من بنشین (۱)
(خطی)

۳۰۰- هوجور ، حافظ صیغ الله

● ریاض الوفاق : جوانی شایسته اطوار سلیقه شعار است . پدرش حافظ ابو الحسن مردی نیکو نهاد کشمیری نژاد ، مدتی رفیق راقم بیسواد بود . سیف الله در بنارس از نیام عدم بعرضه وجود سر کشیده ، دم سخن سنجی

می بر آرد و — مهجور — تخلص دارد . از قصیده اوست :

گذشت ماه دی و ، موسم بهار آمد	بجای خویش ، دل رفته هزار آمد
ز اهتزاز هوا و ، شگفتگی چمن	نصای زمزمه مرغ مرغزار آمد
بساط سبزه بصرن چمن ، مہد گشت	مراد شاخ گل از غنچه درکنار آمد
ز بس مواد طرب در چمن مهیا شد	بعیش دست فشان پنجه چنار آمد

(ص ۱۰۰)

تعلیقات

۷- آشنا، میرزا محمد طاهر ملقب به عنایت خان

● قرنیہ : مطالب زیر کہ احوال آشنا را روشن میکند از - قرنیہ -
مولفہ آشنا گرفته شده است :

احوال خویش

از سوانح این ایام (سنه ۱۰۲۳ھ) منتظم گشتن، راقم این صحیفه گرامی
است، در سلک منصبداران در سن هفت سالگی از خانه زاد پروری .
خاقان قدردان که در بنوالا نزهت آباد کشمیر فردوس نظیر بقدم اشرف
فیض پذیر بود، راقم در سن هفت سالگی (۱) بشرف ملازمت مشرف شد
و اعلحضرت از روی خانه پروری بمنصب مناسب سن سر بلندی بخشیدند .
مخفی نهاد که از عهد جنت مکانی درین دولت شایع شده که بامرای
والا مقدار و جمعی روشناس شبیه خاصه که در خانه طلای میناکار بزیر تخته
بلور صاف نصب میکنند و آویزه مروارید در مابین آن تعبیه مینمایند، از
روی عنایت مرحمت میشود، و آنرا بر فرق سر بالای دستار از روی احترام
میبندند . چنانچه میر یحیی کاشانی (۲) مضمون عالی برای این رسم یافته،
درین رباعی منظوم ساخته است :

ای پادشاه جم سپه نیک اختر ظفیری بود از نیشان دست تو ظفر
بر چرخ نه آفتاب باشد نه فلک جا داده شبیهت چو مریدان بر سر

و هر که مابین عنایت اختصاص یافته باشد، بعد از قضیه ناگزیر او
شبیه مبارک تعلق بسرکار خاصه شریفه میگردد . و اگر آن شخص فرزند
رسیده قابل این نوازش داشته باشد، در آنصورت بفرزند او عنایت میشود .

۱- ازینجا ظاهر است که وی در سال (۱۰۲۶ھ) بدنیا آمد .

۲- رک : نعت یحیی کتاب حاضر - ۱۶۹۲ .

اما قبل از رسیدن بسرحد رشد و تمیز این مرحمت بعمل نمیآید :

مجملاً شبیهی که برکن السلطنة (۱) مغفور عنایت شده بود ، والد راقم درین وقت بطریق معموله از نظر گذرانید ، تا متعلق بسرکار همایون گردد . حضرت شاهنشاهی از وفور عاطفت و جوهرشناسی ، فرمود که : ما این شبیه را به نبیره خواجه مرحوم (ابوالحسن تربتی) عنایت کردیم ! و راقم آن سرمایه مفاخرت را بر سر گذاشته بدستار قائم کرد و تسلیات بجا آورد . بغیر از راقم در صغر سن این عنایت کلان نسبت بهیچ یک از خانه زادان بعمل نیامده .

(۱۷۷۲ ب ۱۸۰ الف)

راجع به تالیف قرنیه

میر جلال الدین طباطبای اردستانی شهیر بجلالای منشی و مجد امین شیرازی اصل کاشان موطن مشهور بامینای منشی ، به نوشتن وقایع دولت ابد اتصال مامور بودند ، و آخر ملا مجد یوسف کاوسوی کشمیری نیز مامور شد ، و تاریخ را موسوم به — پادشاه نامه — گردانیده ، احوال هر ده سال را یک جلد قرار داده دور اعتبار نمودند .

میر جلال الدین احوال ده سال اول جلوس را نوشته بود . چون استعارات پیچیده و عبارات مغلق و الفاظ نامانوس — که برای فهمیدن آن رجوع بکتاب بایستی کرد — بسیار داشت ، انشای او را مناسب سیاق تاریخ ندانسته منع نوشتن کردند ، و نوشته مشار الیه را منسوخ گردانیدند .

و آنچه ملا یوسف نوشته بود ، بسبب خامی و روزمرهای کشمیریانه مقبول نیفتاد . اما مجد امین سوانح را خاص پسند عام فهم مینوشت . عاقبت ارباب حسد او را نیز عامی وا نمود ، شیخ عبدالحمید لاهوری را — که در

۱- یعنی ابوالحسن تربتی جد آشنا .

افشا تتبع طرز شیخ ابوالفضل میکند ، و سالها در صحبت شیخ بسر برده —
بعرصه آوردند . و نوشته مجد امین نیز متروک شد و قرار یافت که مومی الیه
وقایع را مسوده کرده ، حواله شیخ حمید مینموده باشد ، تا او بصرافت طبع
خود عبارت پردازی کند .

چون چند گاه با این وتیره گذشت به سعد الله خان دیوان اعالی
حکم شد که : بر نوشته شیخ حمید عبور نموده هر جا اصلاح طاب
باشد بسازد . و در سنه بیست و چهار جلوس (۲۲) مجد امین بسبب نزله و زکام
دائمی و کوفت نقرس مزمن از ملازمت استعفا نموده منزوی گشت ، و تسوید
سوانح که باو متعلق بود ، به مجد وارث ولد ملا مجد حسین مدرس کشمیری
— که در نثاری شاگرد رشید شیخ حمید است — مفوض شد . و بعد از فوت
شیخ حمید مزبور خدمت — بادشاه نامه — نویسی نیز باو تعلق گرفت .

مجد امین ده سال اول را که در وقت — پادشاهنامه — نویسی بمعرض
قبول افتاده بود ، در همان ایام نسخهای متعدد نوبسانیده بقصد اشتهار
باشنایان خود تکلف کرده بود . و از جمله نسخه بظفر خان والد راقم این
سطور پریشان ، مجد طاهر متخلص به — آشنا — الملقب به عنایت خان به این
آشنائی — که قبل از استسعاد بندگی درگاه خلایق پناه ، مدت سه سال بایشان
میگذرانید — داده بود . راقم نقلی ازان گرفته متفحص بدست آوردن نسخه
سنوات دیگر میبود . و چون هنوز حکم انتشار — پادشاهنامه — از موقوف
خلافت صادر نگشته ، منقول عنه بدست نیافتاد . تا آنکه بتاريخ چهارم
ربیع الاول سنه سی و یک (۳۱) جلوس موافق ثمان و ستین و الف (۱۰۶۸هـ)
که اعلحضرت بسبب اشتداد کوفتی — که عارض ذات مبارک گشته بود —
تغیر آب و هوا داده از دارالخلافة شاهجهان آباد دهلی بمستقر الخلافة اکبر آباد

آگره تشریف آورده بودند ، از وفور قدردانی و جوهر شناسی این خانه زاد را بخدمت معتبر داروغگی کتابخانه و کارخانجات متعلق بآن بین الاقران اختصاص بخشیدند .

دور دویم — پادشاهنامه — که از ابتدای سنه یازده جلوس (۱۰۲۸ هـ) تا انتهای سنه بیست سوانح این ده سال دران مندرجست ، در کتابخانه بنظر اجقر در آمد . چون سعدالله خان از عدم ممارست تاریخ و فقدان مناسبت بفن انشا ، تصرفهای بیجا بکار برده ، عبارات ناخوش در کتاب داخل کرده ، راقم خواست که خلاصه احوال را بفارسی واضح بدر نویسد ، تا طبالبان آثار ، از وقایع این دولت خداداد ، بسهولت متمتع گردند . و باین قصد از شب یکشنبه دهم شهر مذکور (ربیع الاول ۱۰۶۸ هـ) موافق بیست و پنجم آذر ، شروع درین شغل دلفریب نموده ، در عرض سی و دو روز ، موافق پنجشنبه دوازدهم ربیع الثانی سنه مزبور (۱۰۶۸ هـ) از تبدیل عبارت ناگوار ، و تخفیف مطالبی که سبب تطویل کلام بود ، انداختن آنچه بوقایع این دولت تعلق نداشت ، و تمهیداتی که مطالعه کننده را از سر رشته سخن باز میداشت ، و برطرف نمودن کلمات صاحب غرضانه که موجب سلب اعتماد از تاریخ میشد ، و دور کردن فقراتی که مشعر بر استهزا و معائب سلاطین دیگر بود ، و عبور بر کتاب مسطور که پانزده هزار بیت است ، و کتابت بدر نویسی خلاصه احوال از آن هفت هزار بیت متجاوز شد ، فراغ یافت . و چون نوشته خود را — که بتصفیه عبارات ، و حذف استعارات ، و تبدیل تمهیدات ، و افزونی مقدمات ، و تغیر ضوابط و دیگر تصرفات — از نسخه اصل بیگانه ساخته ، کتاب علحده دید ، بخاطر رسید که در عهد عرش آشیانی اکبر پادشاه باوجود شیخ ابوالفضل که بتحریر — اکبرنامه — مامور بود ، خواجه نظام الدین

احمد بخشی نیز دفتر علحده وقایع دولت اکبری بقید تحریر در آورد . و جنت مکانی جهانگیر پادشاه با آنکه ، بسنت فردوس مکانی بابر پادشاه عمل نموده ، وقایع سلطنت خود را ، خود مسوده فرموده اند ، و میرزا غیاث بیگ طهرانی ملقب به اعتماد الدوله در تصنیف عبارات آن کوشیده ، معتمد خان بخشی نیز احوال آنحضرت را نوشته و به — اقبال نامه جهانگیری — موسوم ساخته . اگر راقم نیز بنوشتن سوانح دولت شاهجهانی — که لایزال باد — مبادرت نماید ، و بهمین وتیره دور اول و سیوم — پادشاهنامه — را نیز اختصار داده تاریخی ترتیب دهد ، پر فضولی نکرده خواهد بود .

بناء علیه ، از روز دوشنبه پانزدهم جمادی الاول (۱۰۶۸هـ) سال مذکور شروع در اختصار وقایع دور اول نیز — که در کتابخانه پادشاهی موجود بود — نموده ، روز چهارشنبه بیست و دوم جمادی الثانیه سنه سی و دو جلوس (۱۰۶۸هـ) همایون ، در عرض سی و هشت روز ، فارغ گردید . و جلد سیوم ، که آغاز سنه بیست و یک تا انجام سنه سی سوانح این ده سال آخر قرن اول جلوس دران مثبت است ، و قریب بنصف آنرا شیخ حمید ، در آخر آن عمر و ضعف قوی و استیلائی پیری نوشته ، و ما بقی را مجد وارث تحریر نموده بود ، و سعدالله خان بران گردیده ، و بعد از فوت خان مذکور ملا علاء الملک تونی مخاطب به فاضل خان — که بخدمت میر سامانی مفوض است — بموجب حکم معلی عبور نموده ، فی الجمله تغیر و تبدیل در بعضی جا داده ، روز دوشنبه بیست و پنجم ماه و سال مذکور (جمادی الثانیه ۱۰۶۸هـ) از نظر اشرف گذرانید و داخل کتابخانه خاصه شریفه گردید .

راقم همانروز شروع در انتخاب آن نیز نموده در عرض بیست و دو روز بدر نویسی خلاصه حالات کرده روز یکشنبه هفدهم رجب همین سال (۱۰۶۸هـ)

باتمام رسانید. و چون این نسخه گرامی مشتمل بر احوال یک قرن جلوس میمنت مانوس است، به - قرنیه - مؤسوم گردانید. (۲ الف - ۲ ب)

خواجه ابوالحسن تربتی

درین صحیفه ... رکن السلطنة خاصه خواجه ابوالحسن جد امجد راقم است و راقم غرض از مولف و مسود این نامه نامی درین نسخه گرامی، از طول کلام اندیشیده تصریح کمتر از منصب نکرده و بهمین سبب نظم نیز هیچ جا داخل ننموده، و باوجود التزام اختصار و قرار داد تحریر معظم امور بتفصیل افزایش مناصب و انعامات و ادرارات از نقود و اجناس و مرحمت علم و تقاره و اسپ و فیل برای آن پرداخته، که همپایه داد و دهش حضرت شاهنشاهی نسبت بجؤد و همت سلاطین سلف بر همگنان ظاهر و هویدا گردد، و هم برای خوانین کامگار دستور العمل بذل و عطا باشد..... :

(۵ الف)

۸- آشوب، ماژندرانی

● نصرآبادی : ملا محمد حسین آشوب نخلص ماژندرانی از قریه سورکست . بهند رفته در خدمت ظفر خان بود . بعد ازان بایران آمده ، از وضع این ولایت خوشش نیامد ، باز بهند رفته فوت شد . (۱) شعرش اینست :

سبزه از مژگان من ، سر مشق شادابی گرفت	نرگس از چشم ترم ، تعلیم بیخوابی گرفت
نقد اشکم را ، بزور از مردم چشم ربود	گرد او گردی که باج از مردم آبی گرفت
نیست باکم از فلک امشب ، که با او میخورم	عالم آنست پنداری که آتش برده است

(۳۰۹)

● نتایج الافکار : سرچشمه سخندانى ملا حسین آشوب ماژندرانی که

کلامش خوب و اشعارش مرغوب است .

در هند بملازمت ظفر خان احسن امتیاز داشت ، و همانجا اواخر ماه
 حادی عشر فوت کرد .
 (دو شعر دارد ص ۵۳)

● صبح گلشن : آشوب ملا حسین ماژندرانی که به هندوستان رسید و با
 ظفرخان ربطی بهم رسانید .
 (دو شعر دارد ص ۶)

۱۰ - احسن ، ظفر خان

● مجله آریانه : ظفر خان احسن ، در مثنوی که مذکور شده (۱) راجع
 به احوال خویش مطالب زیر دارد :

تاریخ تولد

چو بر الف بگذشت اثنا عشر ز مادر بزادم به سال دگر

نام عهد رضا

را چون پدر کرد نذر امام از انم عهد رضا گشت نام

والد

بود مرشد و باب من بوالحسن که بودش به ملک خراسان وطن

خالو محمود

را در زمانه یکی بود خال که در هر فنی بود صاحب کمال
 به محمود مشهور آفاق بود به تاریخ و خط در جهان طاق بود

در حضور پادشاه

ز صرم چو سال چهارم گذشت مرا اختر بخت نابنده گشت
 پدر از ارادت هری پیر برد به پسابوس شاه جهان گیر برد

عشق جوانان و کوائف جوانی

را عمر در کامرانی گذشت به عشق جوانان جوانی گذشت
 شب و روز بسوده بعهد شباب مرا کار با ساقی و با شراب
 گهی بود حوری در آغوش من گهی نو خطی رهزن هوش من
 گذشته مرا با بتان روزگار شب و روز ماه و خورم در کنار

۱- رک : کتاب حاضر ص ۲ < غالباً این مثنوی - میخانه راز - است که درشش ماه با تمام رسانیده است .

نبوده بهجیز عاشقی پیشه ام
به کشمیر و کابل شبایم گذشت
به کشمیر فصل بهار و خزان
به عهد جهانگیر فرمافرما
زاخلاص و خدمت شدم سرفراز
عطا کرد شام ز روی کرم
برست از محبت رگ و ریشه ام
به عیش و طرب بسا شرابم گذشت
گهی لاله چیدم گهی زعفران
نهالم چنین یسافت نشو و نما
مرا داد ز اینای جنس امتیاز
خطاب ظفر خان و طبل و علم

رفتن بکابل

به کابل ستانم فرستاد شاه
ز کابل کنم دور بیداد را
به نیکو ترین ساعتی بسا سپاه
رسیدم به کابل بفصل بهار
ز بیداد خان مهابت (۱) نشان
نهادم چو بر عدل بنیاد را
که : دارم رعیت ز دشمن نگاه
ز جا برکنم بیخ احدات را
نهادم به کابل ستان رو برآه
گلستان پر از گل ، غزلخوان هزار
رعیت بنالش سیه در فغان
بر انداختم رسم بیداد را

کشمیر و تبت

نمودم چو آباد ملک و سپاه
ز دشواری ره ، کنم چون رقم
به تبت روان گشتم از حکم شاه
به عجز خود اقرار آرد قلم

وصف کابل

بیا ساقی ! ای فیض بخش بهار
چه کابل ؟ همه گلشن و گلستان
پراز میوه و گل بود ، راغ و باغ
مرا ساز از باده روشن دماغ
بخوبی خدا آن چنانش سرشت
بود شهرآرا بهشت برین
یکی باغ با او بود توامان
سوم چار باغست عشرت فزا
کنم گر ز تهریف هر گل بیان
بهار است از ارغوان سرخ تر
بهم چشم نرگس بیاید ازان
ز حسنست بود رونق روزگار
که یک قطعه اش هست باغ جنان
همین قصر فرق است از باغ و راغ
که گیرم ز گلزار کابل سراغ
که رضوان دهد رونمایش بهشت
ازان است هر قطعه اش دلنشین
بسنا کرده شاه جنت مکان
که شاه جهان ساخت دولت سرا
شود داستانم یکی گل ستان
ز گل هاست ممتاز در خشک و تر
که شد محو نظاره ارغوان

۱- زمانه بیگ خان خازان مهابت خان پسر غیسور بیگ در (۱۰۴۲هـ) وفات یافت - زمانه آرام گرفت - تاریخ است . رک : مآثر الامرا ۳ : ۳۸۵ - ۴۰۹ .

غزوده ازو رونق نوبسهار
 نمانده بدل لاله را جای داغ
 از آن این چنین هوش بلبل ربود
 بسود ابستدای بهسار ارغوان
 چو در آخر عهد جنت مکان
 شگفته به کابل چو شد طبع من
 به گلزار کابل به آئین کی
 سرم گرم چون شد ز جام شراب
 عجب مجمعی گشت از هر گروه
 سرآمد ز یاران آن انجمن

حکایت

یکی از رفیقان بزم شراب
 دماغش چو از باده گردید تر
 که : یک روز موسی علیه السلام
 کسی را نبینم ز خیل بشر
 ندا آمد از غیب : کای خودستا
 مرا دوستانند از تو زیاد
 کلیمش دگر بار گستاخ گفت :
 ندای رسیدش ز رب غفور :
 کسانی که مستند از عشق ما
 دگر باره موسی بمعجز و نیاز
 ببینم گر از دوستانست یکی
 بیامد ز غیبش ندا این چنین :
 یکی هست در کوه از دوستان
 نخواهد دمی بیش با تو نشست
 همان لحظه موسی نهان از گروه
 چو بسالا برآمد بسکوه بلند
 چو مشکی ، که در نافه باشد نهان
 بدیدش چو از دور مرد تمام
 جواب سلامش بسداد از ادب
 که : چون یافتی نسبتم ای جناب

که بودی سخن را ازو آب و تاب
 به مجلس حکایت چنین کرد سر
 چنین گفت بسا کردگار انام
 که باشد بمهرت ز من بیشتر
 زفی تا بسکی لاف از مهر ما
 که نازند خود را ز مهرم بیاد
 چه داری چنین داستان در نهفت
 کزینان چرا گشته ناصبور
 بود خسوار در چشم شان ماسوا
 چنین گفت : کای داور کار ساز
 نماند دگر در دل من شکی
 که از پای منشین و بشتاب همین
 چو لعلی که در سنگ باشد نهان
 که از باده عشق ما هست مست
 چو باد دمان شد روان سوی کوه
 یکی دید آزاده ارجومند
 به موی سر خود نهان آنچنان
 کلیم اللہش خواند و کردش سلام
 ازان پس به تحقیق بکشاد لب
 که : هستم نسبی و کلیم خطاب

برویش نگه کرد خندان و گفت
 برو نزد قوم خود ای سرفراز
 چو برگشت موسی و آمد بجا
 کز آن طالبانم یکی بود این
 ازان بود کوتاهیش در سخن
 مشو درم از عذر آوردنش
 مرا طالبانند در هر کسار
 رفیقی در آن بزم از می کشان
 که : کس غیر موسی به نزد خدا
 شنیدم که آن آفتاب عرب
 دگر انبیا را به آن کامیاب
 حبیب خدا با همه آبرو
 جواب سوالش بدادم چنین
 مجد خدا را چو محبوب بود
 ز محبوب باشد حیا خوشنما
 کلیم اللہش بود از عاشقان
 ندارد ازان در تکلم حجاب
 یکی دیگر از اهل آن انجمن
 که : چون گشته بر چرخ عیسی مقیم
 در آن دم که سایل تکلم نمود
 نمودم به تحقیق با او سخن
 برای عروج مسیحا خطاب
 منز در ایجاد بود از منی
 ازان گشت ساکن به چارم فلک

که اسرار حق نیست از ما نهفت
 مرا بیش ازین غافل از حق مساز
 هماندم ز غیبش رسید این ندا
 که گشتی باو یک نفس همنشین
 کزین بیش غافل نگردد ز من
 که با تو گران بد سخن کردنش
 برون از حساب و فزون از شمار
 شد از نشأ می چنین در فشان
 نبوده است گستاخ از انبیا
 تکلم نمودی بحق با ادب
 بود نسبت اذره با آفتاب
 بسی بود محبوب در گفت و گو
 که ای راست گو مرد با آفرین
 به نزدش ازان روی محبوب بود
 که محبوب را هست زینت حیا
 گواهد است گستاخی او بزران
 که داده کلیم اللہش حق خطاب
 چنین کرد در نشأ می سخن
 نبوده فزون از خلیل و کلیم
 مرا نشأ می به معراج بود
 که بشنو جوابت به معنی ز من
 دلیلیست روشن تر از آفتاب
 نه ابلیس کردش نه زن رهنی
 که بد ظاهرش انس و باطن ملک

(مجله آریانا کابل ۲۵ : ۲۷۳)

● قرونیه : تالیف آشنا راجع به ظفرخان اطلاعات زیر دارد .

تغیر از صوبیداری کابل

(وقایع سال اول ۱۰۳۷ هـ) رکن السلطنة خواجه ابوالحسن صاحب صوبه
 کابل ، که ظفرخان والد راقم به نیابت پدر ضبط آنجا مینمود ، لشکرخان
 مشهدی بحکومت آن سرافرازی یافت .

(۲۳ الف)

روز جلوس (۸ جمادی الثانی ۱۰۳۷ هـ) لشکر خان را بصوبه داری کابل مفوض فرموده بودند . چون درین ولا معروض گشت که ظفر خان والد راقم در دره جرمانه از مضافات تیراه — درحینی که عبدالقادر پسر حداد بدنهاد را قبل نموده بود — خبر شنقار شدن جنت مکانی (جهانگیر) شنیده . یعقوب خان بدخشی و بسالجو قلیچ و سعادت خان و عبدالرحمن ترنابی و معین خان تونی بخشی کابل و جمعی دیگر از بندهای بادشاهی را بکابل فرستاد ، و خود به پشاور آمد . و بعد از ضبط مهمات آنجا برسم هر سال — که صوبه دار کابل قشلاق در پشاور میکند و بیسلاق در کابل — اراده رفتن کابل نمود و بمنیع کار دیدگان ازین اراده بیوقت نگذشته از راه کتل شادی بهمکنار و خیبر روانه شد . و چنانچه باید در نقل و تحویل احتیاط نورزیده براه افتاد . ناگاه ارک زئیان و افریدیان — که از افاغنه مفسده این کوهستانند ، و در ظاهر فرمانبردار و در باطن فتنه جوی ، و همیشه خواهان قابوی دزدی و دست اندازی — بر سر راه آمده دست بتاراج اردو دراز کردند . و چون والد غافل افتاده ، آنچنان جمعیتی ، که مدافعه راهزنان تواند بود ، با اردو نگذاشته پیش رفته بود ، تمامی اموال بغارت رفت ، و به همراهان و نوکران خسارت بسیار رسید . و چون وقت مقتضی نبود ، خود برگشته بکومک نتوانست رسید . حضرت اعلی درین روز فرخنده بلشکر خان خلعت خاصه عنایت کرده رخصت کابل نمودند .

(۲۷ ب — ۲۸ الف)

برگشتن نذر مجد خان از کابل

... لشکر خان خبر آمدن نذر مجد خان شنیده بسرعت تمام روانه کابل گردید ، و به پشاور رسیده ... ظفر خان والد راقم را — چون حکم شده بود که تا فرو نشستن فساد اوزبک بکومک قیام نماید — نیز با نوکران

رکن السلطنة ، که همراه والد بودند ، پیشتر فرستاد . و خود با جمعیت شایسته از عقب روان شد . و از چار باغ جلال آباد ، که اکثر تعیناتیان صوبه کابل مثل سعید خان ولد احمد بیگ خان کابلی و مبارز خان و دیگران ، که قبل ازین همراه والد بودند ، درانجا چشم براه کومک درگاهی داشتند ، کوچ کرده به نمیله رسید . با آنکه اعیان لشکر در توقف مبالغه نمودند ، ممنوع نشده بکدمک رفت ، و برای بعضی جاها دو روز مقام کرده ازانجا کوچ نموده و از راه انچرک — که غیر متعارف است — هشت گروه پیش رفته منزل کرد . و از کار طلبی انتظار رسیدن خانخانان نبرده متوجه دفع غنیم گردیدند . نذر محمد خان از رسیدن لشکر خان مصلحت در جنگ ندیده ، روز نهم شهر محرم هزار و سی و هشت (۱۰۳۸هـ) ... قرار مراجعت داده به بلخ رسید (۱) :

(۳۲ ب)

ظفر خان بحضور پادشاه

(۲۵ ربیع الثانی ۱۹۳۸هـ) ظفر خان والد راقم از صوبه کابل رسیده

بگورنش مستعد گشت :

(۲۳ الف)

۱- تاریخ به تعمیم است :

ای شهنشاه هنر پرور ! که عقل	از ره وصف تو، حیران باز گشت
دشمنست ، در گوشه از مملکت	گر چه جمع آمد، پریشان باز گشت
غنچه از گلشن کابل نچسید	با دل پر خسار و حرمان باز گشت
دست و دلها شد فراخ از برگ عیش	تنگ چشمیهای ترکان باز گشت
از پی تاریخ ، عقل خرده دان	چون به نیتهای ایشان باز گشت
رایت اقبال شاه افگند و گفت :	دیو از ملک سلیمان باز گشت

۱۰۳۹هـ

(قرنیه ۳۵ الف)

خواجه ابوالحسن و ظفرخان بمقابله خان جهان لودی

یکشنبه بیست و ششم صفر (۱۰۳۹هـ) ... آن خون گرفته (خان جهان لودی) با بهادر برادرزاده خود ... و دیگر خویشان و منسوبان ، قرار فرار بخود داده از دولت رو گردان شد ... حکم شد : که در ساعت رکن السلطنة خواجه ابوالحسن جد امجد راقم با خانزمان و سید مظفرخان ... و ظفرخان والد راقم ... و جمع دیگر ، بدنبال بدمال رفته هرجا بیابند دود از دمار روزگارش بر آرند

(۵۰ ب ۵۱ الف)

برای تسخیر ناسک

(۱۰۳۹هـ) رکن السلطنة خواجه ابوالحسن جد راقم و ظفرخان والد راقم و ... سلطان محمود خالوی ظفرخان — که شکسته نستعلیق را هیچکس نمره او نتوانست نوشت و در خط مذکور به بی همتائی مشهور آفاق بود — و ... خورشید نظر عموی راقم ... و دیگر منصبداران و احدیان و برق اندازان — که مجموع هشت هزار سوار بودند — به تسخیر ولایت ناسک و تربنگ و سنگمیر مرخص گشتند . و وقت رخصت رکن السلطنة ، خلعت و خنجر مرصع و پولکتاره و اسپ خاصه با زین طلا و فیل خاصه ، شفقت شد . و همراهان بعنایت در خور از خلعت و اسپ سرفراز گردیدند . و مقرر شد که رکن السلطنة با تعیناتیان در نواحی قلعه لنگ ، هرجا مناسب دانند ، در موسم برسات بگذارند ، تا شیرخان صوبه دار گجرات با تعیناتیان گجرات ملحق شود . و بعد ازان از راه بکلانه روانه گردد . و بهر جی زمیندار آملک را همراه گرفته بولایت ناسک دارید ! رکن السلطنة از برهانپور در هشت روز بموقع دهولیه — که در حوالی قلعه لنگ واقع است — رسیده توقف نمود . و چون قلعه کالنه ، که بر بالای کوهی واقع است و در تصرف مردم نظام الملک بود ، رکن السلطنة

خلف الصدق خود ظفر خان والد راقم را با فوجی ، بتاخت آن محال فرستاد ؛ والد بر سبیل یلغار شتافته پاره را مقتول و بعضی را ماسور ساخته بنصرت برگشت ...
(۱۶۲ الف و ب)

... چون عمال و رعایای نظام الملک از سر راه برخاسته بجنگل و کوه رفته بودند ، و این معنی باعث خرابی ملک و گرانی غله گشته بوده و مردم لشکر حسرت میکشیدند ، رکن السلطنه قرار داد که یکی ازین سه فوج بعد از دو سه روز بتاخت کوهستان و محال آباد آن ملک رفته ، هرچه از غله و گاه بدست افتد ، بلشکریان برساند ... درینولا نظام الملک (والی احمد نگر) محلدارخان و ... افغانان را ، جمعی سوار و پیاده تعیین نمود که شب بر افواج قاهره بان بیندازند ... رکن السلطنه از بنگاه آنها که در نواحی سنگمیر بود به تجسس خبر یافته خانزمان و ظفر خان والد راقم را با فوجی فرستاد تا به نهب و غارت پردازند ، و مشارالیه شباشب یلغار کرده به بنگاه گمراهان رسیدند ؛ محلدارخان و سرداران نظام الملکیه سراسیمه گشته بجانب قلعه چاندور فرار نمود ... و بهاداران بنه و بار آنها را غنیمت گرفته بنصرت برگشتند ؛
(۶۹ الف و ب)

ظفر خان در کشمیر

نهیضت شاهجهان به کشمیر بار اول از لاهور

سیوم ذی الحججه (۱۰۲۳ هـ) موافق دهم خرداد به قصبه بهنپهر -- که از آنجا داخل کوهستان میشوند -- نزول (شاهجهان) واقع شد ...

... چون بهنپهر ، که از مضافات صوبه پنجاب است ، بجایگزین ظفر خان والد راقم صاحب صوبه کشمیر چنت نظیر مفوض بود ، والد تا آنجا باستقبال آمده شرف ملازمت دریافت و پانصد مهر نذر گذرانید ؛

طی مسافت از بهنبهر تا نوشهره

چهارم موکب معلی از بهنبهر نهضت نموده به جوگی هتی ، که مسافت آن چهار کروه و ربعی است ، نزول کرد لدھی جوگی هتی که برکنار تالاب مختصر خوشی واقع است ، بعهده اسلام خان بود ، پیشکش مناسبی کشید . و همچنین بهر لدھی که نزول اجلال واقع میشد ، صاحب اهتمام آن پیشکش میگذرانید .

نوشهره

و روز دیگر کوچ کرده به نوشهره ، که تا آنجا سه و نیم کروه بود ، نزول نمودند : قصبه مذکور بجایگزین ظفر خان والد راقم ، و لدھی آن باهتمام مشار الیه مقرر بود .

سنگ در صورت فیل

در راه نوشهره دو سنگ کلان از کوه غلطیده بر کنار جاده افتاده بود ، جنت مکانی در وقت رفتن کشمیر بانجا رسیده فرموده اند : تا آن دو سنگ را در صورت فیل قوی هیکل تراشیده اند ، و الحق کمال صفت در تراشیدن آنها بکار برده اند . و بفرموده عرش آشیانی قلعه پخته از سنگ بر کنار رود خانه نوشهره — که ماهی خوب دارد — ساخته شده : این پرگنه از توابع صوبه کشمیر و در آبادانی قرینه بهنبهر است .

جنکس هتی و راجور

از آنجا بجنکس هتی که چهار و نیم کروه است ، و لدھی آن مشرف بر همان رود خانه نوشهره است ، باهتمام روشن ضمیر برادر جعفر خان بود ، رفتند : و از آنجا به راجور ، که پنج و نیم کروه است و لدھی آن نیز ، که

بر کنار رود خانه خوشی واقع شده ، بوالد راقم تعلق داشت ، توجه فرمودند .

رتن پنجال

روز دیگر در موضع تمهه ، که از مضافات پرگنه راجور و از راجور تا آنجا چهار و نیم کروه است ، منزل نمودند . لدهی آن بعهده میر جمله بود ، و چون پست و زبون ساخته شده ، در آنجا فرود نیامدند . درین منزل یک روز از برای آسودگی مردم مقام شد . و روز دیگر کوچ کرده از کتل رتن پنجال — که به بسیاری سبزه و ریاحین و اشجار ضرب المثل روزگار است — عبور نمودند . و بموضع بیرم کله ، که از تمهه تا آنجا سه کروه ، و سر تا سر راه کتل و دو طرف آن کوههای پر از اقسام گل و صنوبرهای سر بفلک کشیده است ، فرود آمدند . اگرچه این کتل سختی است اما تمام راه را اسب سوار طی میتوان کرد ، و بصعوبت و دشواری کتل پر پنجال نیست که بعضی جاهای آن را پیاده باید رفت .

رودخانه بیرم کله و چبوتره

رودخانه بیرم کله آبی دارد در نهایت لطافت و گوارائی و منبعش تال پریان است . و لدهی این منزل هم باهتمام والد بر کنار رودخانه مذکور ساخته شده ، و آبشاری دران دره واقع است که بقدر سه چهار آسیا آب از سی گز ارتفاع میریزد و داخل رودخانه میشود .

چنت مکانی روبروی آن ، چبوتره از سنگ ساخته اند ، که آنجا نشسته تماشا میکرده باشند ، و تاریخ آن بر لوح سنگین کنده پشت بکوه نصب نموده اند . اگرچه این آبشار الحال نیز بسیار دلکش است اما پیش ازین

بسیار بهتر بوده ؛ چون بمروور تندی آب سنگ را بریده ریزش آب و خوبی آبشار بحالت سابق نمانده ؛

در بیرم کله بتقریب عید الاضحی

مجملاً روز چهارشنبه هفدهم خرداد ، که عید الاضحی بود ، در بیرم کله مقام شد ، و حضرت اعلی بادای نماز عید و مراسم قربان قیام نمودند ؛

شکار قمرغه و رامو

و بعد از دوپهر روز سوار شده اول بسیر آبشار تشریف بردند ، و از آنجا بشکار قمرغه — که در بهمنپهر پنجمهزار پیاده برای فراهم آوردن جانوران از کوهستان اطراف تعیین شده بودند — توجه فرمودند . و بر چبوتره که در میان دره ساخته اند نشسته مشغول شکار گشتند ؛ و جانوری که از کمر کوه نمودار میشد به تفنگ میزدند ، و پنج رامو را از راه دور بتفنگ زدند و هفت رامو را پیاده بدست گرفتند .

پنجشنبه یازدهم از بیرم کله سوار شده به لدهی پوشانه — که آن نیز بسرکاری والد راقم ساخته شده و مسافت راهش دو گروه پادشاهی است — نزول اجلال فرمودند . و روز دیگر موافق نوزدهم خرداد از پوشانه ، که پای کتل پیر پنجال است ، کوچ کرده ازان کتل صعب گذشتند ؛ از پائین کریره مذکور تا بالای آن قریب دو گروه پادشاهیت ، اما یک گروه بمرتبه تند است ، که بعضی جاها سواره نمیتوان رفت و مردم پیاده شده میروند ؛ اعلحضرت پالکی سوار براه کتل بر آمدند ، و بعضی جاها ، که کهاران عاجز میشدند ، ملتزمان رکاب مدد کرده پالکی را میبردند .

پیر پنجال

الحق مثل آن کوهی ، بنظر سیاحان جهان نورد نه رسیده ، و مانند آن

راهی دیده مرحله پیمایان آفاق گرد ندیده : در مدح و ذم پیر پنجال، که از بیلاقات مقرر کشمیر است و بکثرت و تنوع گل و ریحان، حیرت افزای دیده اولی الابصار و همچنین بصعوبت و تنگی، مشهور روزگار است : و توصیف خطه دلپذیر کشمیر از اهل سخن، هر که دیده و رسیده، از نظم و نثر داستانی پرداخته : درین باب مثنویهای رنگین از ارباب طبع درمیان است، خصوصاً سحبان زمان حاجی مجد جان قدسی و ممتاز سخنوران ابوطالب کلیم اشعار غرا گفته اند : ... (۱)

... موکب منصور بعد از طی عقبه مذکور در منزل لدهی مجد قلی، که از پوشانه تا آنجا سه و نیم کروه است، نزول نمود. چون مجد قلی بیگ ترکمان وقتی که حکومت کشمیر داشت درین مکان لدهی بواسطه فرود آمدن مترددین و رفاهیت راهروان ساخته بوده، ازان وقت به — لدهی مجد قلی — اشتهار داشت :

درین وقت والد راقم، از زر سرکار خاصه شریفه، لدهی بجهت نزول همایون تعمیر نموده بود؛ روز دیگر سوار گردیده از ناری براری — که راهیست باریک در کمر کوه واقع شده و در حقیقت صعب ترین منازل کشمیر است — بعد از طی طریق مذکور بمیان دره، که آنجا موضع است و به — سرای سوخته — اشتهار دارد، میرسند و آن انتهای عقبات و ابتدای همواری راه است ... (۱۷۳ الف)

بقیه راه های هموار و نزول بدولتخانه کشمیر

... اعلی حضرت از آنجا گذشته در لدهی هیرا پور — که از لدهی مجد قلی

۱- اینجا چند ابیات از مثنوی قدسی ثبت شده است .

سه کروه و سه ربع مسافت داشت، و باهتام علامی افضل خان صورت اتمام یافته بود — نزول نمودند ... علامی پیشکش لائقی از نظر گذرانید.

روز دیگر از هیرپور بمقام شاجه مرگ — که مسافت آن چهار کروه است — توجه فرمودند: و در لدهی موضع مذکور، که شایسته خان آن را در کمال خوبی ساخته بود و نظارگاه خوشی داشت، نزول نمودند.

از شاجه مرگ بخان پور — که سه کروه مسافت دارد و لدهی بحسن سعی گماشتگان یمین الدوله بسیار خوب ساخته شده بود — توجه فرمودند ... موافق بیست و پنجم خرداد از خانپور، که تا شهر پنج کروه است، نهضت نموده، دولتخانه قلعه کشمیر را بعد نزول اشرف مزین گردانیدند: (۱) (۱۷۳ ب)

۱- راه های کشمیر: از لاهور بکشمیر چهار راه است:

یکی راه پکهلی، که سی و پنج منزل و یکصد و پنجاه کروه پادشاهیست (کروهی دویست جریب و جریبی بیست و پنج ذراع و ذراعی چهل انگشت) این راه اگرچه دور است و خم و پیچ و پست و بلند بسیار دارد، اما گرم سیر است. و در ابتدای شگوفه ازین راه بکشمیر میتوان رسید.

دوم راه چومکهد: که بیست و نه منزل و یکصد و دو کروهست. و درین راه نیز برف کمتر است، اما یک دو جا دارد که بعد از گداختن برف گل و لای عجیبی میشود، و گذشتن از آن تعب بسیار دارد. و ازین راه در اواسط بهار بکشمیر میتوان رسید.

سیوم راه پونج: که بیست و سه منزل و نود و نه کروه پادشاهیست. این راه نیز همان قدر برف دارد، و اگر خواهند ازین راه در اواخر بهار میتوان رسید.

چهارم راه پیر پنجال: که هشتاد کروه پادشاهیست، باین تفصیل: از لاهور تا بهنپهر که راه هموار است هشت منزل و سی و سه کروهست، و از بهنپهر تا کشمیر — که کوهستانست — دوازده و چهل و هفت کروه. و چون بواسطه صعوبت راه — که اکثر بر شوامخ جبال واقع است — از بهنپهر بیشتر شتر نمیتوان برد، و دران کوهستان بیشتر بر فیل و اسب و استر و گاو و مزدور بار میبرند. و پیشخانه پادشاهی — چنانچه در سفرهای دیگر همراه میباشد — بآن راه بردن متعذر و تخفیف بسیار دران ضرور است.

مقدمه حقیقت ولایت کشمیر

عرصه کشمیر، که کوه بران محیط است، طول از ویرناگ که جنوب رویه واقع شده، تا موضع دواره کنجل، من اعمال پرگنه و چهن کهاوره که طرف شمال است، قریب یکصد گروه رسمی و عرض از موضع ککنه گیر که طرف مشرق تا موضع فیروز پور از مضافات پرگنه بانکل، جانب مغرب سی گروه رسمی است و چهل و چهار پرگنه و چهار هزار و ده کرور دام جمع دارد، که دوازده ماهه بیست و پنج لک روپیه باشد؛ اما حاصل در سالی که رایت اقبال نزول اجلال فرماید بیست و پنج لک و گاه بیشتر، و دیگر اوقات گاه بیست لک روپیه و گاه کمتر میشود؛ محملاً بحسب نزهت و صفا و لطافت آب و هوا، و وفور ریاحین و اشجار، و کثرت فواکه و اثمار، و تعدد باغهای خوش و جزیره های دلکش، و چشمه سارهای تسنیم زلال و تالابهای کوثر مثال، و آبشارهای فرح افزا و بیلاقات دلکشا، بهترین معمورهای دنیا است؛ و باین جامعیت و کیفیت ملکی، مسافران جهان دیده

از زمان جنت مکانی چنین مقرر شده، که در یازده منزل از منازل دوازده گانه که جوکی هتی و نوشمهره و جنکس هتی و راجور و تمهنه و بیرم کله و پوشانه و لدهی مجد قلی و هیره پور و شاجه مرگ و خان پور باشد، هر جا یکصدست عمارتی -- که باصطلاح اهل کشمیر آن را لدهی میگویند -- مشتمل بر محل و غسلخانه بجهت نزول همایون بسازند. و تعمیر و ترمیم هر یک از آن لدهی ها را بمعهدۀ اهتمام یکی از امرای عظام نموده اند. و از هر راه دیگر -- که رایات جلال متوجه کشمیر گردد -- در منازل کوهستان این طریقۀ معمولست.

راه پیر پنجال : اگرچه بهتر و نزدیکتر از آن سه راه دیگر است، اما دریافتن وقت تماشای شگوفه و لاله چوغاسو باین راه ممکن نیست، چرا که تا اواخر اردی بهشت -- که منتهای بهار است -- بر کتل پیر پنجال برف میباشد. و چون درین وقت بسبب تسخیر و توقفی که در دارالسلطنت فرمودند، برف گذاخته بود، رایات جلال ازین راه متوجه گردید و بر آب چناب پل بسته عبور فرمودند. (قرنیه ۱۶۹ ب ۱۷۰ ب)

روی زمین، نشان نداده اند: خوبی های آن عرصه دلپذیر و خوشیهای آن خطه فردوس نظیر، زیاده از اندازه تحریر و تقریر است (۱)

شهر کشمیر

... شهر کشمیر نهایت وسعت دارد و آب بهت — در میان جاری است، منبع آب مذکور چشمه ویر ناگ است: که تعریف آن در مقام خود تحریر خواهد یافت: از آنجا تا شهر سی کروه رسمی است. آب چشمه ویر ناگ از طرف جنوب میآید و در راه رودها و چشمهای بسیار به آن ملحق میشود: و دریای عظیمی شده از وسط شهر میگذرد، و بجانب شمال رفته بکولاب محیط وسعتی، که به — تال اولر — مشهور است، داخل میشود. و از آنجا تا باره موله بزمین هموار میرود، و بعد از آن بکوهستان در میآید: و در نواحی هری بندر بدریای شور ملحق میشود.

بر — بهت — مذکور، از چوب های محکم و عمودهای عظیم، ده پل بسته اند. از آنجمله چهار پل، که در میان شهر واقع شده، بغایت استوار و هر یک کارنامه روزگار است، و از عبور فیلان کوه پیکر اصلا خلی بر قواعد استحکام آنها راه نمیآید:

عمارات

در شهر کشمیر از دو جانب بر کنار آن، عمارات خوش و بساتین دلکش ساخته اند: و منازل و عمارات آن خطه دلپذیر — سوای بعضی از عمارتهای بادشاهی و بادشاهزادهای عالی مقدار و امرای کبار — همه از چوب و تخته است: و خانها را سه طبقه چهار طبقه بر روی یکدیگر میسازند: و

۱- چند ابیات از مثنوی قدسی و کلیم دارد.

بامها را خر پشته از تخته بر میآورند . و بر روی تخته توز پوشیده بالای آن خاک میریزند ، و — پیاز لاله جو باسی — که بهترین اقسام لاله است و در کشمیر بغایت بالیده و خوش رنگ میشود ، میکارند . و در بهار تمام بامها سبز و خرم میشوند . و لاله میشگند و از کوچها که میگذرند ، بسیار خوب بنظر در میآید . هیچ ملک دیگر این خصوصیت ندارد .

آب دل

و در سمت مشرقی شهر کولابی واقع است که آنرا — دل — بفتح دال خوانند . و نامش که دل مفتوح باشد بر دلکشائی آن دلیلی روشن است . باین کیفیت تالاب چشمی بر روی زمین ندیده . اطرافش تمام باغستان است و عمارات عالی شده ، از ته آبش — که در کمال صفا است — اقسام سبزه ها میروید ، و بر روی آب انواع گلها میشگند . و جزیره های خوش دارد ، و در اکثر جاهای دل ، جوش گل و سبزه و چهار برگه روی آب را پوشیده ، و از کثرت آمد و شد کشتیها دران میان جادها بهم رسیده . و صفای آب ، جاده و سبزه های خوش ، که از ته آن مینماید ، و گلها که از دو جانب راه شگفتگی دارد ، نظر فریب است .

و بهترین گلها که بر روی دل میشگند گل نیلوفر سرخ است ، که اهل هند آنرا — کول — میگویند . و خیابانهای ، بید دو رویه از میانه آب رسته و سر بر سر یکدیگر گذاشته ، سایه افکن است .

و اکثر مواضع خوب کشمیر را بکشتی سیر میتوان کرد ، چرا که یا بر اطراف — تال — کوثر مثال واقع است ، یا بر دو جانب — آب بهت — که در میان شهر جریان دارد ، و چون زواید آب تال نهر عظیمی شده ، از انجا بدریای بهت

می‌رود: کشتی از بهت بتالاب و از تالاب به بهت، آمد و شد مینماید؛ و از میان شهر سرا بالای آب تا — موضع کنه بل — که قریب شانزده کروه است، و سرا زیر آب تا باره موله، که دوازده کروه است، بکشتی میتوان رفت؛ و از امرا و منصبدار و سایر ملازمان درگاه، هر که بر کنار تالاب و آب بهت خانه دارد، کشتی سوار بدولتخانه بادشاهی — که در غربی کولاب مذکور مشرف بران واقع شده — تردد مینمایند؛ و رفتار کشتیهای رنگین موزون، از اطراف و جوانب، در نظر غریب جلوه میکند:

باغ فرح بخش

کشمیر باغات خوش و بساتین دلکش دارد و بهترین همه — باغ فرح بخش — است، که حضرت اعلی در عهد جنت مکانی بنا فرموده اند؛ ... این باغ نهری دارد، بعرض ده گز که، در خیابان وسط باغ میگذرد، و از چندین حوض و آبشار گذشته و عریض شده از میان خیابان روبروی باغ، که یک هزار گز طول دارد، و بر دو طرف آن چنار و سفیدار بقطار نشانیده اند، داخل دل میشود؛ و کشتی از دل بنهر مذکور در آمده بعد از طی مسافت مذکوره بابتدای باغ میرسد:

باغ فیض بخش

درین ولا حسب الحکم در پشت باغ مذکور، متصل بآن، باغی دیگر طرح فرموده به — فیض بخش — موسوم گردانیدند. و مقرر نمودند که خیابانی بهمان عرض، که — شاه نهر — از میان آن نیز جریان مینموده باشد، قریب دهند؛ تفصیل عمارات و حوضها و آبشارها و فوارهای این دو باغ را مناسب سیاق این تاریخ، که بنا بر اختصار گذاشته شده، ندانسته حواله

به — پادشاهنامه شیخ حمید — مینماید .

باغ نشاط

دیگر — باغ نشاط — است ، که در سمت جنوبی در دامن کوه ناگ واقع شده ، و به یمین الدوله آصف خان تعلق دارد ، زمینش نه مرتبه است ؛ در هر مرتبه آبشاری ساخته اند ، عمارات عالیه دارد ، و در وسعت و کثرت اشجار ، و در تعدد جوض و فواره و آبشار و صفای آب نهر ، بعد از — فرح بخش — از دیگر باغات امتیاز دارد .

باغ نور افزا

دیگر باغ دولت خانه که به — نور افزا — موسوم است ، و شگوفه بادام بخوبی و فور آن در باغ دیگر نمیشود .

باغ بحر آرا

دیگر باغ — بحر آرا — که در برابر جمهروکه درشن است ، و زمین آن دو مرتبه واقع شده و چنارهای قد کشیده باندام دارد .

باغ عیش آباد

و ازان گذشته — باغ عیش آباد — است و این هردو بسرکار خاصه شریفه تعلق دارد .

باغ جهان آرا

دیگر سه باغ نواب علیه ، از انجمله یکی باغی است در میان دل که احداث کرده جواهر خان خواجه سراسر است ، و بعد از متعلق شدن بسرکار نواب علیه به — جهان آرا — موسوم گشته .

باغ نور افشان

دیگر باغ — نور افشان — که خدر معلی نورجهان بیگم بر کنار آب
بمخت طرح انداخته و دو عمارت عالی مشرف بر دریا ساخته اند : چنارهای
عادی همقدر بقطار از کنار بمخت سر کشیده ، و باین خصوصیت در جمیع
باغات ممتاز است :

باغ صفا

دیگر — باغ صفا — که بر کنار تالاب صفا پور ، که آبش از روشنی
و صفا — باوجود بی پایانی عمق — ته نماست ، احداث یافته :

صفا پور

از سیرگاه های نامی کشمیر است : و اکثر اهل سلیقه را اعتقاد آنست
که سوای چشمه های دور دست جنوبی — که مجلی هر کدام عنقریب مذکور
خواهد شد — در باغات و سیرگاه های ، که نزدیک بشهر کشمیر واقع است ،
— صفا پور — امتیاز عظیم دارد ، الحق که در فیض و دلکشائی و ارتفاع مکان و
کیفیت تالاب بینظیر است : کوهچه بسیار موزونی در مد نظر دارد و نهر بسیار
خوشی از میان باغ و وسط عمارت آن میگذرد : و متصدیان سرکار علیه عالیه
عمارات دلکش ساخته اند ، و حوض و فواره و آبشار متعدد دارد : و باغش
بسبب ارتفاع مکان سه طبقه ساخته شده ، و هر طبقه او قطعه ایست از
قطعات جنان :

باغ گربه موسوم به شاه آباد

دیگر — باغ گربه — که در میان دل واقع شده ، و آب هر چار جانب
آن محیط است : در ایام پادشاهزادگی به بندگان حضرت تعلق داشت : درین

وقت آنرا به پادشاهزاده بزرگ شفقت فرموده اند و حالا به — شاه آباد —
موسوم است :

باغ مراد

دیگر — باغ مراد — که آن نیز در میان دل است و به پادشاهزاده مراد بخش
لطف نموده اند ، و در کمال مطبوعیت است .

باغ نسیم

دیگر — باغ نسیم — که اعظم خان در شمال رویه دل ساخته :

باغ افضل آباد

و — باغ افضل آباد — که علامی افضل خان طرح انداخته :

باغ سیف آباد

و — سیف آباد — که والده راقم بنام والد ماجد خود سیف خان بنا
نموده : و قریب به یک لک روپیه صرف آن شده :

این هر سه باغ پهلوئی هم واقع شده و بر تالاب دل مشرف است :

باغ الهی و نہر لچہمہ کول

دیگر — باغ الهی — است که میرزا سید یوسف خان رضوی در عهد
عرش آشیانی ، وقتی که حاکم کشمیر بود ، بنا نموده . و الحال بسرکار بادشاهی
تعلق دارد : و نہر - لچہمہ کول - که در معمورہ کشمیر جاری است ، از
میان باغ میگذرد : و در وسط این باغ بر کنار این حوض ، چنار سال خورده
عظیمی واقع است ، که تنہ آن در آغوش هشت مرد قوی هیکل در میآید ،
و دور تنہ آن چهارده گز است ، هر شاخش برابر به تنہ چنار عظیمی است ،
و از هر دو طرف زیاده بر سی گز زمین در سایہ آنست . باین کلانی چنار

در کابل و کشمیر دیده نه نشده : یحتمل که در هیچ سرو سیر دیگر هم نباشد :
و بر بالای آن فرج‌های شاخها را بقدر گنجایش بر خاک کرده گل
سرخ و رعنا و زیبا و نرگس و سوسن و لاله چوغاسو کاشته اند ، و هر کدام
در هر موسم خود بقدر پستی و بلندی شاخها طبقه بطبقه شگفته میگردد ، و
بسیار غریب در نظر جلوه میکند . و از عظمت چنار این تصرف
بروی کار آمده .

چون عمارت خوبی نداشت اعلحضرت درین ولا دو عمارت مطبوع بر
دو طرف چبوتره روبروی هم بر بالای جوی مذکور بنا فرمودند اند .

باغ ظفرآباد

دیگر از باغات نامی کشمیر ، که در تکلف عمارات و کیفیت مکان
بعد از -- باغ نشاط -- در جمیع باغات امتیاز دارد ، -- باغ ظفرآباد -- است ،
که بر کنار تالاب -- جدی بل -- مشرف بر جلکای عیدگاه ، که خصوصیت آن
در ذیل مرقوم میگردد ، واقع است . و والد راقم دوازده سال صاحب صوبگی
دوبار ، بصرف سه لک روپیه آنرا صورت اتمام داده و بمناسبت اسم خود
باین نام موسوم گردانیده .

عیدگاه میدان وسیع مسطح سبز پر سه برگه است . تخمیناً بطول یک
کسره و عرض نصف اینقدر که سه برگه آن از بالیدگی بیش از یک وجب
قد کشیده ، و مردم پا برهنه بر آن تردد میکنند . و چون متصل بشهر واقع
است و اطرافش معمور ، آخرهای روز اکثر مردم بسیر میآیند ، و در هر طرفی
خلقی بی تکلفانه بر روی سبزه و سه برگه ، که فرشیست ، گسترده فراش
صنعت آفریدگار ، باهم نشسته صحبت میدارند . و بزمینهای عرض آن هر دو

طرف دو نهر صاف غلطان جاریست :

باغ حسن آباد

دیگر -- باغ حسن آباد -- که آن نیز از محدثات والد راقم است و مشرف بر تال صاف مابین -- باغ بحر آرا -- و -- عیش آباد -- واقع شده ، و والد بنام پدر بزرگوار خود بنا گذاشته به -- حسن آباد -- موسوم ساخته است . و بران قریب به پنجاه هزار روپیه خرچ شده :

باغ فیروز خان

دیگر -- باغ فیروز خان -- خواجه سرا ناظر محل که بر کنار بهت است :

باغ یاقوت شاه

و باغ -- یاقوت شاه -- والی کشمیر که آن نیز بر کنار بهت در معموره کشمیر است و چنارهای عالی دارد :

باغ خدمت خان

دیگر -- باغ خدمت خان -- خواجه سرا که در پشت -- باغ جواهر خان -- مشرف بر تالاب -- بحر آرا -- و -- عیش آباد -- واقع است :

باغات جزائر ریشیان

دیگر از متنزهات کشمیر باغات جزائر ریشیان است که در بهت واقع است . -- ریشی -- در اصطلاح کشمیر عبارت از درویش است : و بهترین همه -- باغ گنگا ریشی -- است : و آن باغی است بی حصار که به بستان طرازی قدرت باری تعالی پرورش یافته : زمینش بمرتبہ سبز و خرم است که گوئی مخمل سبز گسترده اند . و درختان میوه سر در سر یکدیگر گذاشته سایه افکن شده ، که آفتاب اصلا بر زمینش نمیتابد . و فصل بهار -- که درختان

همه بیکبار شگوفه میکنند - آن جزیره رشک گلستان ارم میشود .

شهاب الدین پور

دیگر - شهاب الدین پور - است در سر راه - صفا پور - بر کنار
بهت، که زمین سبز خوشی دارد . و زیاده بر یک صد چنار تنومند سالخورده
سایه گستر، دران سر زمین به قطار بر لب آب واقع شده ، و از یک طرف
آن - آب لار - که نهر عظیمی است ، در کمال سفیدی و خوش گواری
بدریای بهت متصل میشود . و جنت مکانی آنجا دو دست عمارت بفاصله هم
میان راسته چنار مذکور ساخته اند .

باغچه و عمارت لنک

دیگر - باغچه و عمارت لنک - که در وسط - دل - بفرموده سلاطین
ماضیه کشمیر ساخته شده . چون بمرور دهور مندرس شده بود ، اعتقاد خان
برادر پسر الدوله در ایام حکومت کشمیر از سه عمارت مطبوع ساخته .
دیگر باغات و جزائر کشمیر بسیار است که تفصیل آن موجب تطویل
کلام میگردد . و از جمله آن بنوشتن این چند باغ و جزیره ، که سمت
امتیاز دارد ، اختصار نموده .

(۱۷۳ ب تا ۱۷۸ ب)

بیلاقات کشمیر

ذکر میوه ها و سبزیها و گیاههای دوائی و غیرها بسیار است ، که
تحریر آن موجب اطناب میگردد . لهذا ازان اجتناب نموده ، شمه از خوبی
بیلاقاتش بیان مینماید . دران خطه دلپذیر چند بیلاقت که مثل هیچ یک
در اقلیمی نشان نداده اند :

اول بیلاق - اودی مرگ - که نهر آبی در کمال صفا و غلظانی دارد ،

و گردا گرد عرصه اش ، کوهساری است سراپا مشجر بدرختان صنوبر ، خوش قد سبز و خرم ، و در ساحت دلکشای آن جا بجا بنها واقع شده ، که هر کدام از جوش انواع سبزه و ریاحین نظر فریب است :

از گذشت آن -- تومسه مرگ -- است که سبزه در کمال ملامت دارد : لهنذا اهل کشمیر که مرغ (بفتح میم) را مرگ بفتح میم و را میگویند . سبزه اش را بتوس نسبت کرده ، آن را -- تومسه مرگ -- که عبارت از مرغ توس باشد ، نام کرده اند : و چون اسپ را کوری بضم کاف و کسر را میخوانند ، و در قدیم بیلاق -- کوری مرگ -- چراگاه اسپان کشمیریان بوده باین اسم ، که عبارت از مرغ اسپ است ، معروف گشته :

وفور گل و لاله و پری و تراوت ، و بسیاری سبزه و سه برگه هر دو مکان بحدیست که زیاده بر آن متصور نباشد . قریب صد قسم گل و لاله میشود که هیچ کدام بدیگری شبیه نیست : اعلی حضرت در ایام پادشاهزادگی این هر دو را دیده اند و -- کوری مرگ -- را بهتر میدانند :

از گذشت این دو بیلاق سنگ سفید و بیلاق ماء اللبن و بیلاق پیر پنجال است .
(۱۷۹ الف و ب)

شاهجهان در کشمیر

از وقائع حضور همایون آنکه پانزدهم صفر (۱۰۲۲ هـ) حضرت شاهنشاهی از -- باغ فرح بخش -- که یک شب و روز آنجا بعشرت گذرانیده بودند ، حسب الالتماس یمین الدوله کشتی سوار به -- باغ نشاط -- که تعلق بآن جناب دارد ، تشریف بردند . خان آصف نشان اقامت رسم نثار نموده ضیافت بزرگانه ترتیب داده ، پیشکش عالی از نوادر جواهر و مرصع آلات گذرانید

پیشکش ظفر خان مشتمل بر اشیای نفیسه کشمیر

در ربیع الاول (۱۰۴۲ هـ) پیشکش والد — که صاحب صوبه کشمیر بود — از اقسام شال و فوطه و کوش سج طرح دار و ساده و انواع تهرمه و کربلائی زرتار و ساده و بتو و زعفران و چوبینه آلات، مثل تخت و پالکی و تخت روان و صندلی و غیرها، که از چوب و تل میسازند، و دیگر نفائس آن ملک، که قیمت مجموع یک لک روپیه شد، از نظر گذرانید :

چوب و تل مخصوص کشمیر است، یک قسم آن ابلق و یک قسم سفید میباشد. ابلقش بسیار خوب میافتد و اشکال دلفریب میدارد، و سفیدش در کمال صفاست : اقسام چیزها از هر دو نوع میسازند و به تحفگی بجایها میبردند :

محل میلاد

شب دوازدهم مجلس میلاد خاتم الانبیا (علیه افضل الصلوة) در دولتخانه خاص و عام تربیت یافت. و پادشاه دین پناه بر مسند — که بجهت تعظیم آن محل مقدس بر زمین گسترده بودند — و علما و فضلا و صلحا و اتقیاء خطه دلپذیر کشمیر، که دران انجمن جمع آمده بودند، باشاره همایون علی تفاوت درجاتهم جابجا نشسته شروع در تلاوت قرآن مجید نمودند. و اعلی حضرت بهر یک فراخور استحقاق، خلعت و خرچی و شال و مدد معاش از زمین و یومیه، شفقت فرمودند. و دوازده هزار روپیه برسم هر سال بآن جماعت قسمت شد. و چون دو پهر شب منقضی گشت، بعضی از اعیان دولت را درانجا گذاشته بمحل تشریف بردند. و خدمه بارگاه جلال خوان نوال گسترده انواع اطعمه و اشربه و انواع حاویات و عطریات بمجلس آوردند. و حاضران بلوازم احیا قیام نموده و حفاظ و ذاکران بتلاوت و ذکر و خواندن

قصایدی ، که شعرا در نعت سرور کائنات (علیه اکمل التحیات) گفته اند ، اشتغال نمودند .

هژدهم حضرت شاهنشاهی بمنزل جعفر خان — که منظور نظر عاطفت بود و حویلی اعتماد الدوله را باو عنایت فرموده بودند — تشریف بردند : مشار الیه بعد از رسم پا انداز و نثار ، پیش کشی لایق از نظر گذرانید و مجموع به قبول رسید .

ذکر توجه موکب معلی از شهر کشمیر بصوب ویرناگ
و از آنجا نهضت فرمودن دارالسلطنت لاهور

چون در سمت جنوبی کشمیر چشمه سارهای نامی ، که بهترین متنزهات کشمیر است ، واقع شده و منتهای آن ، سرچشمه — ویرناگ — است ، بخاطر همایون خطور نمود که بسیر آن حدود توجه فرموده ، ازان راه عزیمت دارالسلطنت لاهور نمایند . و روز یکشنبه بیست و سوم ربیع الاول موافق بیست و پنجم شهر یور — که آخر موسم بر آمدن از سردی کشمیر است و اگر زیاده برین توقف واقع شود راه ها مسدود میگردد — اوایل روز در ساعت مختار موکب معلی ، بعد از سه ماهه اقامت کشمیر ، نهضت نموده در موضع — پنبور — که از دولتخانه شهر براه خشکی سه کروه و یک ربع و از راه دریا پنج کروه بادشاهی است ، در باغی که بر کنار بهت مرتب شده ، نزول فرمود .

و موضع مزبور زعفران زار است ، اما زعفران هنوز گل نکرده بود و در اواسط آبان گل میکند ، روز دیگر قریه — ونٹی پور — من اعمال اولر — که از بینو تا آنجا براه خشکی سه و نیم کروه و براه دریا چهار و نیم کروه — نزول اجلال واقع شد . و در باغ و عمارت آن که بر کنار بهت ، باهتمام

خورشید نظر عموی حقیقی راقم ، در نهایت دلنشینی با تمام رسیده بود ، فرود آمدند . و چون موضع مذکور در جاگیر مشارالیه بود پیش کشی گذرانید . روز دیگر - میج براره - از مضافات پرگنه اینجه - که در جاگیر بادشاهزاده بزرگ مرتبه مقرر است ، و از ونتی پور براه خشکی چهار گروه و یک ربع و براه دریا پنج گروه مسافت داشت - مضرب خیام گشت . چون درین مکان که موضع خوشی است و باغی و عمارتی در کمال صفا و نزهت ، از سرکار آن جلیل القدر برکنار بهت شروع نموده اند ، و دران روی آب نیز مقابل باین عمارتی و باغی بنیاد نهاده اند ، یک روز مقام شد : و شب دوم از سرکار بادشاهزاده بزرگ مرتبه ، هر دو کنار - بهت - را چراغان خوشی کردند :

انهدام بت خانه و تاسیس اسلام آباد

بیست و هفتم از - میج براره - تا پل - کهنه بل - که منتهای سیر کشتی است ، بکشتی قطع مسافت نمودند ، و ازان چا بر تخت روان ، که در عهد جنت مکانی بشکل صندلی تکیه دار بود و حضرت شاهنشاهی باندام پالکی مقرر فرموده اند ، سوار شده به اینجه ، که در جاگیر اسلام خان میر بخشی است ، تشریف بردند .

در این پرگنه بتخانه بود ، پادشاه دین پناه به انداختن آن حکم نموده پرگنه مذکور را به - اسلام آباد - موسوم گردانیدند . دران مکان دو چشمه صاف پر ماهی واقع است . سابقاً دو دست عمارت ، یکی برای محل و دیگری برای غسل خانه سر چشمهای مذکور ساخته بودند . و چون آن عمارات در خور این جای پر فیض نبود ، به اسلام خان حکم شد که نشیمنهای مرغوب بسازد :

سیر مچھی بهون

آخر این روز روانه گشته در آصف آباد، که به — مچھی بهون — بر زبانها مذکور است، نزول نمودند. کشمیریان مکان را (بهون) و ماهی را (مچھی) میگویند؛ و چون چشمه آنجا ماهی بسیار دارد، لهذا باین نام اشتهار یافته. الحق چنان سرزمینی و مثل آن سر چشمه چشم فلک بر روی زمین کم دیده. اول جای سهلی بوده و همین چشمه پر ماهی داشته. یمین الدوله بفرموده جنت مکانی، آن مکان فیض نشان دلنشین را تعمیر نموده و عمارات خوش و حوضها و باغچههای دلکش ساخته پیش کشاده دارد. و الحق بسیار جای نادری است.

سحبان زمان حاجی محمد جان قدسی در تعریف چشمه مذکور داستانی پرداخته که این چند بیت از جمله آنست:

اشارت جانب این چشمه، از دور	کند انگشت را فواره نور
کند گر امتحان سردی آب	نیارد پنجه مرجان دم تاب
بروی چشمه، ماهی صاف کشیده	چو مژگانهای تر، بر روی دیده
دمادم چشمه از ماهی طپیدن	کند چون چشم، انداز پریدن
ازان ماهی زند غوطه بقلاب	که در آتش جهد از سردی آب

محملاً چون — آصف آباد — موافق طبع اشرف افتاد، سه روز آنجا مقام فرمودند و شب دوم یمین الدوله باشاره همایون، کنار حوضها و جوهای درون و بیرون را چراغان نظر فریبی کرد.

سیر اچمول و صاحب آباد و آصف آباد

غرة ربیع الثانی بدولت متوجه — صاحب آباد — معروف به — اچمول — که متعلق بسرکار نواب علیه است، گشتند. دران مکان خلد نشان — اچمول —

نام دهی است که بندگان حضرت بعد از آن که آنرا بنواب علیه شفقت فرمودند — بصاحب آباد — موسوم ساختند . خوبیهای موضع مذکور و خصوصیات آن ، قعلق بدیدن دارد و بتقریر و تحریر در نمیآید . عمارات عالی برای محل و غسلخانه و خاص و عام ساخته اند . و چشمه در کمال سردی و صفا از میان حوض و ایوان عمارت محل جوشیده ، از آنجا بحوض کلان پیش ایوان میآید ، و چندین چشمه دیگر از حوض مذکور برآمده ، بآن ملحق میشود . و از آنجا بحوض و جوی آبشار بسیار جریان نموده ، بیرون باغ میرود . اگرچه این مکان نزه ، در عهد جنت مکانی باشاره اعلی حضرت تعمیر یافته بود ، اما درین وقت ، که بفرقدوم همایون مزین گشت ، آبشار و حوضها و عمارتهای دیگر بجهت خوابگاه و غسلخانه خاص و عام فرمودند . و از تصرفات طبع اقدس ، بمراتب از آنچه بیشتر بود ، بهتر شد . الحق این چنین سر چشمه کوثر زلالی در جهان کمیاب است . این دو بیت از جمله اشعار حاجی مجد جان است که برای این چشمه گفته :

به آبش آب زمزم چون ستیزد که این از چشمه، آن از چاه خیزد
چه افسون است، با این چشمه نوش که دایم، دیگ سردش میزند جوش

چشمه — صاحب آباد — و — آصف آباد — هر دو روشنی در و صفا روی زمین را بمنزله دو چشم است . و اگر تفرقه درمیانه گنجد ، ازین زیاده نخواهد بود که — بیگم آباد — را چشم راست توان گفت . درین جا نیز سه روز مقام شد و حسب الحکم بر کنار حوضها و زهرها چراغان عالی کردند .

سیر لوکه بهون

روز سیوم بسیر مقام — لوکه بهون — که یک و نیم کروه — صاحب آباد — است تشریف فرمودند . و چون عماراتش صورت اتمام نیافته بود ، نظر اجمالی کرده

— بصاحب آباد — معاودت نمودند .

— لوکه بهون — نیز از سر چشمهای معروف است و چشمه صاف پر ماهی دارد : و در صحن غسلخانه آن یک چنار خوشی واقع است ، و چبوتره عالی در پای آن بسته اند . و بر کنار حوض بیرون عمارت نیز چهار چنار باندام همقد واقع شده : و بر کوهچه که بر چشمه آن مشرف است ، از پائین تا بالا صنوبرهای مطبوع ، بیک وتیره و اندام دارد : چنانچه از صحن باغ که سر یکی بر ساق دیگری پیوسته میباشد ، تمام کوهچه سبز یکدست بنظر در میآید .

مجملاً حضرت اعلیٰ موضع مذکور را بیادشاهزاده محمد اورنگزیب بهادر شفقت فرمودند که چون مکان قابلیست عمارات عالی بسازید .

ورود به ویر ناگ

پنجم این ماه که بحسب اتفاق موافق پنجم مهر نیز بود ، رایات اجلال از — صاحب آباد — به — ویر ناگ — که بهترین متنزهات سر چشمهای کشمیر است ، از شهر تا آنجا هژده کروه بادشاهی است ، نهضت نمودند . چشمه — ویر ناگ — منبع دریای — بهت — است . و از حیثیت هوا و سردی و بسیاری آب و کثرت ماهی ، بهترین چشمه سارهای عرصه دلپذیر کشمیر ، در تمام جهان بینظیر است : خلاق المعانی طالب کلیم در پادشاهنامه منظوم داستان که در تعریف این چشمه گفته ، این چند بیت از جمله آنست .

ازان چشم باشد عزیز انام	که نسبت باین چشمه دارد ز نام
هم از فیض این آشنائی بود	اگر چشم را روشنائی بود
هر آن خاک کز آب آن نم کشید	کند همچو گچ خانها را سفید

اگر، سردیش بگذرد، در ضمیر
 ز آسیب سردیش نبود عجب
 زلالش چنان سازگار مزاج
 برین چشمه، کوهی است سایه فگن
 صحابی، که خیزد ز دامان او
 تراشند صورت گر، از سنگ آن
 به تن جزو ناراست آفت پذیر
 که چون قهوه آشامدش تشنه لب
 کز آن رعشه موج یابد علاج
 بلند و تر و نازه، همچون سخن
 کند جامه را سبز، باران او
 چو هندو، بسبزی زند رنگ آن

حوض مثنی بر کنار چشمه ویرناگ

بر سر این چشمه حوض مثنی، که قطرش چهل درع و هر ثمنش هفده درع و عمقش چهارده گز است، جنت مکانی در ایام پادشاهزادگی ساخته اند؛ صفای آب بمرتبه ایست، که باوجود این عمق سنگریزه‌های ته نشین آن، یک بیک نمودار است. و این شعر امیر خسرو (علیه الرحمه) در شان آن صادق:

در ته آبش ز صفا، ریگ خرد کور تواند، بدل شب شرد

و اقسام ماهی زیاده از حد و حصر دارد. و عقب چشمه کوهچه ایست در کمال موزونیت و اندام، و بغایت سبز و خرم و خوش: درخت که بر آئینه آب آن عکس افگن است و تمثالش در آن زلال صافی بسیار خوشنما است.

طرح باغ شاه آباد

چون بر دور چشمه عمارتی و باغی در خور این مقام پر فیض نبود، حضرت شاهنشاهی باغی دلکشا و منازل و حوضها و نهرها طرح انداخته، به شاه آباد - موسوم گردانیدند: و حیدر ملک کشمیری را، به داروغگی عمارات آنجا مقرر گردانیده، حکم فرمودند که: ایوانهای گرد چشمه را، که بفرمان جنت مکانی ساخته اند، بحال دارد، و در مجرای آب چشمه، ایوانی که رویش بیباغ باشد، و دیگر رو بحوض چشمه، و بر دو سر آن دو طنبی، که هر کدام شاه نشینی رو به باغ داشته باشد، بسازد. و جوی

آب چشمه را از میان ایوان مذکور جاری گردانند . و دیگر عمارات و نهرها و غسل خانه و حمامی با حوضها و آبشارها و فوارها و نشیمنها مقرر فرمودند . و در منتهای باغ نیز، حوضی پنججاه و هفت گز در پنججاه و هفت گز مربع ، که فواره درمیان و سه آبشار بر سه طرف آن باشد ، طرح نمودند . (۱)
(۱۸۹ ب ۱۹۳ ب)

۴۵- توفیق ، ملا محمد توفیق لاله جو

در شرح حال ملا توفیق رک : پاورقی ص ۱۰۳ - ۱۰۴ .

متصل دروازه مسجد جامع یک چشمه ایست که بران کتیبه زیر گفته

— آگه — شاعر ثبت است :

بسحس سعی ، مثنی خاکساران
گرفت انجام و مشکل گشت آسان
شده صرف بنایش از دل و جان
که شوید روی خود زوهر مسلمان
که یابد شست و شو ، طومار عصیان
که باشد منبش دریای عرفان
پی ترمیم حوض فیض جریان
بدست خود بده تشریف ایمان
ز روی التجا با چشم گریان
السهی عاقبت محمود گردان
پی تساریخ این فرخنده بنیان
همین تاریخ بنویس ! ای سخن دان

بسر آمد چشمه فیض الهی
بتوفیق خدا این کار محمود
خلوص نیت و صدق ارادت
پنی دنیا و دین ، این آبرو بس
ازین ، بانئ چشمه چشم دارد
گناه خلق ، گردد شسته ، زین آب
بود وجه کرایه از دکاکین
خدا یا ! بانئش را از تفضل
که دارد ورد خود این بیت استاد
چو نامم در ازل محمود کردی
بدریای تفکر رفته (آگه)
خضر گفته که : جاری فیض بادا

۱۰۲۵

اللهم اغفر لبانیه و لوالده ، یا غفار ! (۱۰۲۵ هـ)

(J. A. S. III. 1864 P. 286)

۱- بعد ازین بیان جشن وزن قمری -- که روز یکشنبه هفتم ربیع الثانی هزار و چهل و چار (۱۰۲۲ هـ) در آن نزهتکده انعقاد یافت -- و ذکر نهضت از شاه آباد بطرف لاهور بتاریخ هشتم ماه مذکور ثبت است .

۹۴- رفعتی ، تبریزی

● شام غریبان : رفعتی تبریزی ، از معاصران تقی اوحدی است بهمنند آمد و در سال هزار و بست و هفت (۱۰۲۷هـ) بمنزل خاموشان شتافت . در تعریف کشمیر میگوید :

چنان لطیف زمینی که همچو دانه در ازان ، بناوک مزگان او ، نه بستم دل درو چو قطره افتد ، نیفتد از تدویر که دل نشین نبود شاهدی ، که هر جایی است (خطی)

۹۹- زیرک ، گویندروام

قطعه هجویه شیخ علی حزین ، که زیرک جواب آن را گفته است ، بر صفحه (۲۹۰) از روز روشن ثبت کرده شده است ، ولی آن کامل نیست و یازده بیت کم دارد . اینک قطعه کامل از دیوان حزین نسخه خطی (۱) اینجا ثبت کرده میشود . دیوان چاپی (نولکشور) دارای این قطعه نیست :

فی هجو اهل کشمیر

شرح قومی شنو از من ، که ندارند نسب همه حمامی و دلاک بود اعلایش در حسب سیرت شان ، از همه خلق جداست کس ندیده بوطن مردن کشمیری را یک ازین قوم ندیده است ، دو نوبت کشمیر پنی یک حبه روانند شتابان بدمشق

ادب و شرم و حیا ، غیرت ایشان مطلب ما بقی ، دله و سادو ، دگر ارباب طرب در نجابت ، به عزازیل رسانند نسب بجهان ، چون صف مورند ، روان دانه طلب بر نگردد ، چو ز سوراخ برآید عقرب (۲) پیش ایشان ، دو قدم راه بود تا به حلب

۱- ذخیره شخصی آقای مسلم ضیائی .

۲- هلالی قزوینی در هجو قمی گفته :

یک قمی ، در وطن خویش ، نمیرد هرگز کم بسوراخ رود ، چون بدر آید ، کژدم

صحبت از سرد شود گرم بگیرند چو تب
بسختاوت چو غراب و بشجاعت ارنب
که بمیان نبود قطره و در بصره رطب
هزج سالم آنرا، همه بینی احزب
بر طواف حرم و ذوق رضا جوئی رب
وان ازاری که ندارد، کند از کون عرب
دور بنیسانه دهندش صفی الله لقب
عرض اخلاص دهد طول امل شان بوجب
پیش این سلسله، شیطان زده زانوی ادب
بخصومت چو در آیند، مجوئید سبب
ور برند از کفت ایمان، چه بعید و چه عجب
لنگ و عمامه، قیامی برد از اهل عرب
که، بظاهر همه روزند، بیاطن همه شب
حذر ای ساده دلان عقده راسند و ذنب
کاش این قحبه ستردن برد ابلیس عذب

در تقاضا سمج و مبرم و مهلک چو ز حیر
بمودت چو ذباب و به مروت زنبور
چه تعجب زدغل بازی این جمع حریص
جزو نظمی، که کند خامه ایشان تحریر
پارسا شان، چو شود بادیه پیمای حجاز
نعل و میخی، که نباشد، برد از پای شتر
چشم شان گر نگرود پیر گدا پیشه غور
با امیدی که شود مالک یک گز کرپاس
سروسر، حلقه ناموس بر اندازانند
بسی غرض نیست، اگر دوستی اظهار کنند
گرکشند از تن زارت چو شپش خون، چه عجب
کفش و پاجامه، نماند بیسکی از جسمی
نشوی شیفته، ظاهر این قوم دو رنگ
شود از الفت شان، روی مه و مهر سیاه
تا نمی زاد ز دنیسای دنی کشمیری

۱۰۴ - سامی، میرزا جان بیگ کشمیری

● مجموعه نغز: سامی، تخلص میرزا جان بیگ مرحوم است: اصلش
از دشت قیماق بود، والدش چندی در کشمیر جننت نظیر سکونت نمود، بعد
یکچند با فرزند ارجمند بحضرت دهلی افتاد، و این پسر نیک اختر دست
بیعت بدست حق پرست سخن سنج روشن ضمیر حضرت خواجه میر (درد)
رحمة الله داد. شاعری فارسی گو بود، در تاریخ گوئی سحرها مینمود. قصیده
که در مدح خورم خان حاکم کشمیر انشا مینماید، از هر مصرعه اش روز و
تاریخ سالم بر میآید، الحق که خیلی کوه کنی و بسی طبع فرسائی فرموده:
در مدح پیر و مرشد خود ترجیع بند و ترکیب بند و رباعیات و غیره بسیار
گفته و بسی صنایع بدایع درانجا بکار برده: بحکم ارفع اقدس واقعات

ایام خجسته فرجام خدیو جهان پناه حضرت شاه عالم پادشاه ، بطور شاهنامه فردوسی طوسی علیه الرحمة در رشته نظم کشیدن بنیاد نهاده . درو بانی چند بخوبی موزون فرموده بود که جام حیاتش به شربت ممت مالا مال گشت : انا لله و انا الیه راجعون .

مختصر کلام ، فکر عالی داشت اما الفاظ هندی از زبانش درست بر نمی آمد ، و بر محاورات اردوی معلی هم چندان مطلع نبود ، محض بیزور استعداد درست به تکلیف و تحریک دوستان ، گاه گاه بر یخته گوئی اقدام مینمود . چنانچه قطعه در معذرت این باب موزون فرمود . خان رفعت نشان اعظم الدوله محمد میر خان بهادر (سلمه الله تعالی) از خدمت وی استفاده فرموده :

(۱ : ۲۸۶)

۱۲۴ - صائب ، میرزا محمد علی اصفهانی

دانشمند گرامی شوروی آقای عبدالغنی میرزابوف راجع به صایب مقاله بسیار پر ارزش در مجله وحید تهران (سال پنجم شماره اول) چاپ نموده اند ، و در آن ، از تذکره -- مذکر الاصحاب -- ملیحای سمرقندی ، که تذکره نادر و نسخه آن فقط در تاشقند (۱) است ، احوال میرزا صائب را ثبت کرده اند . نوشته ملیحای سمرقندی راجع به صائب مطالبی جالب و تازه دارد که عیناً اینجا نقل کرده میشود :

-- میرزا صائب در اصل تبریزی بوده و محمد علی نام داشته . در تاریخی که شاه عباس صدای کوس جهانگیری زده و لوای شهر یاری افراخته و سکه فتح و فیروزی بنام خود خوانده ، تسخیر مملکت تبریز ساخته ، امر کرده و هزار

خانه مردم از بلده مذکور خارج گردیده و مامور بدخول دارالسلطنته اصفهان شود: از دروازه دست تا بدروازه چهار باغ مقرر بود، و مقام غنود خود را مقرر دانند. و هر یک خانه واری بنای رنگین و طرح دلنشین را رنگ ریزند، و بساختن عمارات خوب و باغات مرغوب متوجه شوند.

نظر بفرمان عالی شاه، آن قوم در اندک زمانی، با کمک اوفاط شاه، آن سرزمین را رشک ارم و شبیه جرم کرده، مسکن و موطن خود کرده اند: رفیع ترین عمارات و وسیع ترین این سراها، دولتخانه میرزا صائب است، که زبان گفتار از عهده بیان کرد آن، برنمیآید، مگر کار شنودن را بدیدن رسد، و تا یقین شک را در خوبی آن سرزمین از پای در اندازد:

الحال، کل آن مقام عالی اساس، به - عباس آباد - مشهور است: و مشارالیه مدتی بلباس سیاحت مساحت زمین را سیر کرده، تا که بعد از سیر ماوراءالنهر از ام‌البلاد بلخ عبور به هندوستان کرده است. و بمهربانی ظفرخان بخدمت شاه جهان رسیده و خطاب - مستعد خان - یافته: و از زاده مفکره خود، دیوانی تمام در هندوستان مرتب کرده، که مشهور است:

در عهد سلطنت شاه عباس ثانی - که خطاب بشاه صفی است - حب وطن و دوستی مامن، او را بدارالسلطنت مذکور راهبر گردیده ازین سیر راجع ساخته است: شاه عباس صفی مذکور الطاف خاقانی و اشفاق خسروانی را شامل حال و ممد احوال مشارالیه داشته، یکی از محرمان بزم خاص و همنشینان خلوت اختصاص کرده: بعد از انیس خلوت و جلیس صحبت ساختن، روز بروز عنایت خسروانه و مرحمت شاهانه را درباره مومی الیه افزون داشته، و از نزدیک خود دور نمیگذاشته که رود: تا که در آنوقت بسیر استرآباد اردوی همایون ظفر و عنان موکب میمون اثر را معطوف داشته، مومی الیه

را که مجلس را چراغ بوده، بواسطه تازگی دماغ تابحصر اشرف برده است. میرزا صائبا را شامی که خفت دماغ و عدم فراغ از فکر نفر و نوکر و پیش خدمت و حارس اسب و نگهبان ستور و پاسبان استر و غیره دلگیر شده، شاه مذکور پرسیده که: میرزا فکر تازه از زاده مفکره چه داری؟ که بذکر آری! بداهه بسمع ملازمان پایه سریر و بعرض شاه عالمگیر رسانیده که: در زیر بار فکر گاه و دانه سواری چون خر در وحل معطل مانده ام! و پس ازین از پیش خدمتان و ملازمان چشم ملازمت و خدمت ندارم! و بشاه زمان و مرشد جهان سفر مبارک باد و مرا بوطن رخصت رجعت دهاد! و بمقتضای درخواست او، حکم جهان مطاع چنان شد که بسوی وطن خود رود. اما سخنان تازه اش یوماً فیوماً بما زود آید.

مومی الیه، بعد از درآمدن به صفاهان هرگز بیرون نیامده و راکب مرکبی نگردیده، تا که نعشش را بعد از لبیک اجابت ندای — ارجعی الی ربک راضیه مرضیه — دست بدست پیایمردی همت پیادگان خدمتش نظر بوصیتی که کرده بوده است، تکیه درویش صالح — که معتقدش بوده — نزدیک پل مارویان و مقابل چهار سوق درون، که در جریم زنده رود است، دفن کرده اند. و از رفتن راقم بر سر قبرش، بسه سال بیشتر فوت نموده بوده است. مدت عمر شریف اش قریب به نود رسیده بوده، در هزار و هشتاد و هفت (۱۰۸۷هـ) فوت نموده.

و دیوان تمام مرجومی را، که مخزنی است از اسرار غیب و معدنیست از گفتار لاریب، بقطع تمام چهاره صراعه قریب صد جزو باشد، در قوش متولی تکیه مذکور دیده شد. سنگ قبرش — که آئینه ضیاء و آفتاب جلالست و از صفای

باطن او خبر میدهد — بر سر آن این بیت مرقوم است :

محو کی از صفحه دلها شود ، آثار من من همان ذوقم ، که مییابند از گفتار من

و در حواشی سنگش این ابیات را مرقوم کرده اند :

در هیچ پرده ، نیست نباشد نوای تو عالم پر است از تو ، و محالست جای تو
آئینه خانه ایست ، پر از آفتاب و ماه دامان خاک تیره ، ز موج صفای تو
هر غنچه را ز حمد تو ، جزو یست در بغل هر خار میکند بزبانی ، ثنای تو
در مشت خاک من ، چه بود لایق نثار هم از تو جان ستانم و سازم فدای تو

بلند تالار تاک سایه فگن صفت مزارش بایوان گردون همگوشه ، تاک
سدره شاخ طوبی نشانش را عقد ثریا یا خوشه . انواع اشجار و اثمار گوناگون
و گلهای رنگارنگ ، آنجا شگفته .

در طاق مقبره درویش صالح این رباعی را رقم کرده اند :

آن روز ، که غم خانه ما ، پیچیدند بردند ، و بمیزان عمل سنجیدند
دیدند ، بود که جرم ما ، از همه بیش ما را ، بمحبت علی بخشیدند

و تکیه درویش مذکور ، مقامی بود که درش با کشادگی هم آغوش و بستگی
از یادش فراموش . بنای دیوارش از خاک افتادگی ، هوایش مربی دماغ
آزادگی ، نی حصرش از بند هستی بری افتاده ، فروشش از نقش تعلق ساده ،
ارم هوای ، حرم فضای ، صافی ضمیری ، مصفا منزلی ، که هر گل زمین او
با آفتاب همچشم ، حریم کنشت ، نسیم بهشت ، صفاکاری که هر خشت
فرش ساخت او سنگ یشم ، ساکنانش در انجمن خلوت ساز و چون شمع مایه
صد سوز و گداز . مقیمانش گداز یافته آتش بی دود و معدوم گشتگان در عین
وجود . بقا در ذات شان فانی و نشان صفات شان بی نشانی . خاموشان سخن
گویند و از خویش گم گشتگان خدا جویند . هستی ایشان با نیستی توام ،
از خویش رفتگانند بی نقش قدم . در صحبت آن قوم شبی را بروز رسانیده

شد. با آنکه سال سیزده است که از آن فردوس مقام دارالسلام دور است
دل بتصور نزدیکی او بخویش میباید و جان از شادی در پیرهن نمیگنجد.
هنوز هوس تماشایش شعله زن در سینه و از یاد سیر و صفایش خاطر زنگ
بسته آئینه است.

در تاریخ هزار و نود (۱۰۹۰ هـ) بود که محرر را اتفاق سیر مع رفیق شفیق
حاجی بقائی بخاری و همراه مسعودا ولد زمانای زرکش و همدمی حاجی
ساقی لنگ واقع شده بود، عفی عنه.

(ص ۳۹ - ۳۲)

۱۳۹ - طاهر، میر طاهر علوی کاشانی

● نصرآبادی : میرزا طاهر علوی (۱)، جوان قابل صالحی است. در
تحصیل سعی کرده شعرش اینست :

امشب چون شیشه می، دل ز تنهای پر است
همچو ساغر، همدمی کو؟ تا دلی خالی کنم
(۳۷۲)

● صبح گشن : علوی، میر محمد طاهر کاشانی، هنگام دارای شاه سلیمان
هنگامه شاعری گرم داشت. دیوان بانواع نظم گذاشته قدم بعالم علوی
گذاشت :

بتربتم، قدمی رنجه گر کنی بسکره
شهید تیغ تغافل نموده (علوی) را
تا لب لعل تو شد بوسه فریب هوشم
نی تاج پادشاهی و اورنگم آرزوست
دیدیم بچمش، رم آهونی دگر داشت
گل را، برخش بلبل بیدرد! چه نسبت
ز خاک خیزم و گویم : قیامت اینست
که بسی نیسازم و رسمی مروتم اینست
بر زبان هر نفسی ملتسمی نیست که نیست
مجنون طفل مشربم و سنگم آرزوست
وحشی نگهش، چشم سخن گوئی دگر داشت
اورنگ دگر، بوئی دگر، خوئی دگر داشت

۱- در بخش دوم (رک : ص ۲۹) زیر تخلص (طاهر) نوشته شده، زیرا که در - همیشه بهار -
همینطور ثبت است. ولی از اینجا ظاهر است که تخلص (علوی) میکرد.

چون چراغ ست ، هیچکاره صبح
 از گریبان پاره پاره صبح
 بخوابم برده حیرت ، دیده بیدار میداند
 اسیر کفر زلفی گشته ام ، زناز میداند
 که مینا بیخود از حیرت شد و پیمانہ میرقص
 صنم ، تا جلوه اش دیده است ، در بتخانه میرقص
 رام گردیده آرمیده مگر
 عاشق خموش را ندیده مگر
 مرغ دل ، از قفس پریده مگر
 در آرزوی ناله مستانه ام هنوز
 از وحشت نگاه تو بیگانه ام هنوز
 بیا که ! صبح خجل گشته ، آفتاب خجل
 شوخی برق میکشد غاشیۀ نگاه تو
 گریه های ! های ! من خنده قاه ! قاه ! تو
 (علوی) بدیده دارم حیرت فزا فگاهی
 (۲۹۰ - ۲۹۱)

پیش مهر رخت ، ستاره صبح
 مهر داغیت بسی رخت پید
 ز جولان تو مستم ، نشۀ دیدار میداند
 زبان ناله و درد دلم ، ناقوس می فهمد
 بشوخی قامت سروی ، که در میخانه میرقص
 خرامش از رعوت ، رشک اعجاز مسیحا شد
 رم ندارد بسی رمیده مگر
 مسیکنند بسی نقاب جلیوه گری
 مضطرب هر طرف نظاره کنند
 آم ، حباب وار فلک را ، ز پا فگند
 سر مشق رم بپرق دهد آرمیدنم
 ز جلوه ات ، نه مه از هاله ، در نقاب خجل
 رام کسی نمیشود وحشی صید گاه تو
 شور بهار ، و جوش گل ، طرف خمار ، و کیف مل
 بر لب رسید جانم ، از راه انتظارش

● ریحانة الادب : علوی ، میر محمد طاهر کاشانی از شعرای ایران عهد
 شاه سلیمان صفوی ، که نخست در اصفهان میزیسته عاقبت به کشمیر رفته . و
 هم در سال هزار و صد و سی و ششم هجرت (۱۱۳۶ هـ) در آنجا وفات یافته .
 و یک منظومۀ موسوم به - حداد و حلاج - و یک - دیوانی - مرتب
 داشته ، و ظاهر آنست که - علوی - تخلص وی بوده است .
 (دو شعر دارد ج ۳ : ۱۲۲ بحواله قاموس الاعلام ، سامی ، ج ۴ : ۳۱۷) (۱)

۲۹۹ - ملکی تو یسر کانی

● هفت اقلیم : ملکی تو یسر کانی ، با وفور قابلیت همت بر کسب معیشت

۱ - همین عبارت را عیناً از - ریحانة الادب - مؤلف - مردان بزرگ کاشان - (ص ۹۳) نقل کرده
 است .

از عمر زراعت میکارد ، و بر نسق همه انشا مینماید : این دو بیت از آن جمله ها است :

قطعه

امید ، که هرگز به دل خوش ، نه نشیند آن کس ، که ترا گفت که : با من نه نشینی ۱
بزم طرب و زمزمه چنگ ، چه جوئی (ملکی!) تو که بی ماتم و شیون نه نشینی ۲
(۲ : ۵۶۹)

● مجمع الخواص : ملکی بیگ سرکانی ، سرکان قصبه است از توابع همدان و این شاعر از انجا است . شخصی بسیار خوش صحبت و مهربان و پرهیزگار و پاکیزه روزگار است . و جز اینکه مسافرتی نکرده ، هیچ عیبی ندارد . در تحصیل علوم ظاهری سرآمد امثال و اقران است . این ابیات ازوست :

بسکه دامان کشی از دست من بی سامان خاک بر سر کنم از دست تو ، دامان دامان ۳
بی تو دلگیرم ز عالم ، گرچه دلگیری ز من من بغایت تشنه وصلم ، تو گر سیری ز من
تیری ز کمان تو ، دلم خواست ، نیامد دل خواست ، که آسوده شود ، راست نیامد
عشقم ، از پرده ناموس برون برد ، و هنوز شهرت من بصلاح است ، زهی رسوائی ۲
از آن برداغ جان مرهم نمیخواهم ، که میخواهم بسوزد تا قیامت ، جانم از داغ تمنایش
دیار عشق را ، ملک غریبی یافتم (ملکی) همه فرهاد و مجنون وحشیان کوه و صحرائش
این نکته بس ز عشق ، که بعد از هزار سال شیرین لبان ، حکایت فرهاد میکنند
گر چون گلش گلی ز گلستان برآمدی جانها بجای ناله ز مرغان برآمدی ۴
گر داشتی بمقتل کسی تیغ او سری هر دم هزار سر ز گریبان برآمدی ۵
مجنون جدا ز لیلی ، اگر داشتی حیات

(ص ۱۷۷)

- ۱- مجمع الخواص و ریاض الشعرا و آتشکده و صبح گلشن دارد .
- ۲- ریاض الشعرا دارد .
- ۳- آتشکده دارد .
- ۴- ریاض الشعرا و آتشکده و نتایج الافکار دارد - گر چون رخس - .
- ۵- ریاض الشعرا و آتشکده و نتایج الافکار و نگارستان سخن دارد .

● ریاض الشعرا : ملکی سرکانی صاحب ادراک بلند و طبع عالی بوده ،
 جمیع اموال و اسباب خود را صرف فقرا و درویشان کرده بکر بلاء معلی
 رفته سکونت کرده . در یکمزار و دو (۱۰۰۲ هـ) بحق پیوسته در آنجا مدفون
 شد ، زهی طالع که او را بوده . وی راست :

۱	بسا من ، ز به آموزی دشمن نه نشینی	هرگز بمن دیده روشن نه نشینی
۲	بسا من اگر از پساکی دامن نه نشینی	من رندم و تر دامن و بیباک ، عجب نیست
۳	یکدم بمن سوخته خرمن نه نشینی	چون برق ، ز من مگذری ای آتش سوزان
	صد فکر داشتم ، همه بر یکدگر زدی	امروز ، آتشی دگرم بر جگر ، زدی
۱	خبر از درد برون میکشد این درد مرا	درد جانم به لب آورد ندارد جانان
۱	جان از برای کیست ؟ که دل از برای تست	گفتی : نگاه دار دست را برای من
۲	روزیست ، که از وی بشب تبار گریزد	از روز فراق تو ، چه گویم ؟ که چه روزیست
	لاله خاک ، همه داغ پشیمانی داشت	آن گروهی ، که نه با داغ تو ، در خاک شدند
۱	که میپرسد گناه از من ؟ که میپرسد گواه از تو ؟	توقف چیست در قتلیم ؟ نامل چیست در خونم ؟
۴	آن روز را ، ز عمر شمردن نمیتوان	روزی ، که بهر یار ، نمیری هزار بسار
	او محال است ، که از کرده پشیمان باشد	عذر بیدادی ، ای دل ! تو هم از خویش طلب
۵	لاله چشم سیه سرخ بخونم کرده است	گلعداری ، که بخون جگرش پروردم
	مرا که پخته عشقم امید خام نباشد	ز لعل نوش لبانم امید کام نباشد
	بگو کدام یکی باشد و کدام نباشد	میان دل و جانم بر آستان تو جنگ است

(خطی)

● آتشکده : ملکی از اهالی سرکان است و سرکان قصبه ایست از اعمال
 همدان ، قدسی طینت خجسته احوال و در علوم ظاهری سرآمد امثال .

-
- ۱- آتشکده : تاکی بمن ای هرگز . صبح گلشن دارد .
 - ۲- آتشکده .
 - ۳- صبح گلشن دارد .
 - ۴- آتشکده و صبح گلشن دارد .
 - ۵- نگارستان سخن و صبح گلشن دارد .

خوش صحبت و مهربان بوده : ازوست : (هفت شعر دار ص ۱۷۳)

● نتایج الافکار : ناظم ملک نکته رانی ملکی سرکانی ، که مرد خوش طینت و نیک کردار و پسندیده سیرت و خجسته اطوار بود ، و در علوم ظاهری و فنون شاعری هم منتخب روزگار . در عهد اکبری وارد هند گشته بمنصبی شایسته سرفرازی اندوخت . و چندی بمخدمت بخشیدگری بنگاله و پس ازان بدیوانی صر به کشمیر سر برافراخت . آخرش در سنه (۱۰۴۰هـ) اربعین و الف بسفر دار عقبی پرداخت از کلام اوست :

(دو شعر دارد ص ۶۳۴)

● نگارستان سخن : ملکی تو یسرکانی پادشاه ملک سخنوری ست و سلطان الکای نظم گستری : در هندوستان بمنصب علیا سرفرازی یافت و در سنه (۱۰۴۰هـ) بمملک آخرت شتافت :

چون شرر یافته ام لذت تنهائی را خانه بایدم از سنگ ، که بی در باشد
ما نمیدانیم گوینا ، از گرفتاران کیست دعوی آزادی سرو چمن را بنده ایم

(ص ۱۰۱)

● صبح گلشن : ملکی تو یسرکانی : ملکی ست ، در قلمرو نکته سنجی و سخن رانی بکمال خوش بیانی ، بحلیه علوم رسمی محلی بود . و در وطن بورزش فلاحت کسب معاش مینمود . و در عهد اکبر پادشاه بهندوستان رسید و بوسیله جمیله شیخ فیضی بمنصبی سرفراز گردید ، و بر عهده بخشیدگری بنگاله سرفرازی یافت و بعد زمانی بمنزلت دیوانی کشمیر مرتقی گردیده بدانسو شتافت . در سال وفاتش اختلاف بسیار است در بدیضا یکمزار و چهار (۱۰۰۴هـ) و واله داغستانی نوشته که وی سنه اثنین و الف (۱۰۰۲هـ) بکربلای معلی ازین جهان گذشته :

(ده شعر دارد ص ۲۴۷)

● بزرگان و سخن سرايان همدان : ملکی نویسرکانی . از شعرای نیمه اول قرن یازدهم بود . بشغل کشاورزی اشتغال داشت و در عهد اکبر بادشاه (۹۶۳-۱۰۱۴) به هندوستان رفت و در نزد بزرگان آن دیار مقام و منزلتی عظیم حاصل کرد و مدتی نیز در کشمیر بود . وفات وی را بسال (۱۰۴۰) هجری (۱) نوشته اند : والہ داغستانی مینویسد : ملکی بسال (۱۰۰۲) هجری در کربلائی معلی در گذشت . از اشعار اوست :

(۱۳ شعر دارد ۲: ۳۹-۴۰)

(یازدهم اکتوبر ۱۹۶۸ع)

(۱)

گشمیر در شعر فارسی

اشعار متفرق : (سده چهارم تا چهاردهم)

گشتمیر در شعر فارسی

بسیار قصاید و مثنویات کامل مربوط بگشمیر در متن کتاب ثبت شده است ، و ابیات متفرق که در دواوین شعرا بیافته شد ، جمع آوری کرده این جا ثبت میکنیم .

اول کسی که ابیات متفرق را گرد آوری و چاپ کرد ، آن دوست دانشمند آقای حفیظ هوشیارپوری است ، ما بران ذخیره اضافه کرده بچاپ میرسانیم .

این نکته هم بیاد باید داشت که در اشعار از گشمیر مقصود شعرای قدیم ایرانی فقط این گشمیر نیست ، گشمیر در سرزمین ایران نیز هست که بنام کشر و کاشمر و گشمیر هم معروف است و سرو آنجا بسیار شهرت دارد که شعرا در اشعار خود آنرا یاد کرده اند .
در برهان است :

کشر بکسر اول و فتح میم بر وزن کشور نام قریه ایست از ولایت ترشیز منجمله خراسان و آنرا کاشمر نیز گویند، و زردشت دو چوب سرو به طالع سعد نشانده بود ، یکی در همین قریه و دیگری در قریه فارمد ، که از قرای طوس است ، و شرح و بسط آن در لغت کاشمر مذکور شد . و نام شهری هم هست از ترکستان منسوب بخوبان (۱) . (ص ۱۶۵۴) .

تحت لغت کاشمر دارد :

با میم بر وزن کاشغر ، نام شهری است در ترکستان منسوب بخوبرویان و نام قریه ای هم هست از ولایت ترشیز من اعمال خراسان (۲) . گویند : زردشت

۱- صاحب برهان گشمیر کنونی را علحده نوشته است (ص ۱۶۵۴) .

۲- دکتر معین دارد که : اکنون نیز ترشیز را کاشمر نامند (ص ۱۵۶۸) .

دو درخت سرو بطالع سعد نشانده بود، یکی را در همین قریه و دیگری را در قریه فارمد، که از جمله قرای طوس است، من اعمال خراسان. و زعم مجوس آنست که زردشت دو شاخ سرو از بهشت آورد و درین دو موضع کاشت. و متوکل عباسی بهنگام عمارت جعفریه سامریه (۱) حکمی به طاهر بن عبدالله که حاکم خراسان بود، نوشت که: آن درخت را قطع نماید و تنه آن درخت را بر گردونها نهاده و شاخهای آن را بستران بار کرده ببغداد بفرستد. جمعی از مجوس پنجاه هزار دینار میدادند قبول نکرد و آن درخت را انداخت. و بوقت افتادن آن درخت، زمین چنان بلرزه درآمد که بکاریزها و بناهای آن حدود خللی عظیم راه یافت. گویند: از عمر آن درخت یک هزار و چهار صد و پنجاه سال گذشته بود، و در سایه آن درخت بیست و هشت تازیانه بود، و در سایه آن درخت زیاده از دو هزار گاو و گوسفند قرار میگرفتند، و جانوران مختلف الانواع زیاده از حد و حصر دران آشیان داشتند. چنانکه بوقت افتادن آن درخت از بسیاری جانوران روی آفتاب پوشیده گشت و هوا تاریک شد و شاخهای آن را بر هزار و سه صد شتر بار کرده بودند. و خرج تنه آن درخت تا ببغداد پانصد هزار درم شد. و چون بیک منزلی جعفریه رسید، همان شب متوکل عباسی را غلامان او پاره پاره کردند (۲). (ص ۱۵۶۸)

در اوراق آئنده هر جا که سرو کشر یاد شده است مقصود ازان کشر ایرانست و دیگر اشعار مربوط به کشمیر اینجا است.

۱- دقیقی (۳۶۷ تا ۵۳۷)

فرستاد، هر سوی کشور، پیام	که چون سرو ۳ کشر بگیتی مدام
کنون جمله، این پند من، بشنوید	پیساده سوی سرو کشر روید
بهشتیست خوان ار ندانی همی	چرا سرو کشرش خوانی همی
چراکش نخوانی نهال بهشت	که چون سرو کشر بگیتی که کشت

۲- عماره مروزی (چهارم)

جهان، ز برف اگر چندگاه، سیمین بود	ز مرو آمد و بگرفت جای توده سیم
-----------------------------------	--------------------------------

۱- این روایت را دکتر مهد معین موافق تاریخ نیافته است.

۲- رک: برای شرح سرو کشر در تاریخ بیقی (ص ۲۸۱) و مزدیسنا دکتر معین (ص ۳۲۰-۳۲۲)

و رجوع شود نیز کتاب گاه شماری تقی زاده (ص ۲۶۷) حاشیه (۱۲۰۲) از تاریخ طبری.

۳- مقصود از کشمیر ایرانست.

ببساغ کرد همه نقش خویشان تسلیم
پشیزه ساخته بر شکل پشت ماهی سیم

بهار خانه کشمیریان ، بوقت بهار
بسدور بباد همه روی آبگیر نگر

۳- فرخی سیستانی (سنه ۵۴۲۹)

ز سروهای مرادف ، کرانش چون کشمیر
همچو از مصر قصب خیزد و از طایف ادیم
همرنگ رخ خویش بباغ اندر گل جوی
ما ز آرزوی خویش ، نتابیم بیک موی
از دست بتان پهنه کنیم از سربت گوی
امسال نیارام تا کین نکشم زوی
به چون بحضر در کف من دستة شبوی
شکر ساخته خویش به کشمیر بری
دره کشمیر از لشکر رای
آن کرد ، که با کبک کند باز شکاری ۱

ز لاله های مخالف ، میانش چون فرخار
تا ز کشمیر صنم خیزد و از تبت مشک
هنگام گلست ! ای بدورخ چون گل خود روی
مارا ره کشمیر همین آرزو آید
گاهست ، که یکباره بکشمیر خرامیم
شاهیست بکشمیر ، اگر ایزد خواهد
خاری ، که بمن در خلد ، اندر سفر هند
باش تا با پدر خویش بکشمیر شوی
او همان است که پیش تو ستد
آن میر جهانگیر ، که با لشکر کشمیر

۴- عنصری (سنه ۵۴۳۱)

یکی را بسر کشیده سرو کشمیر
چو کشمیر ، اصل او پر نقش و پر فر
نه سرو آن ، بباشد جز به کشمیر ۲
هوا شده ، همه از عکس جامه شان ، فرخار

یکی را لبست کشمیر خواند
چو کشمیر ، سرو او با زیب و با حسن
نه نقش این ، بباشد جز به کشمیر
زمین شده ، همه از بندگان او ، کشمیر

۵- سنوچهری دامغانی (سنه ۵۴۳۲)

تا شکن زلف بود ، مشکبوی
تا زن بدمهر بود ، جنگجوی
بلبل خوشگویی با آواز زار
بختش ، هر روز فزاینده بباد
بده پر و تهی گیر ، که ما نیک نبرد است

تا گل خودروی بود ، خوب روی
تا بت کشمیر بود ، جعد موی
تا ز بسر سرو کنند گفتگوی
عمر ، خداوندم پاینده بباد
بیار ای بت کشمیر ، شراب کهن پیر

۶- قطران تبریزی (سنه ۵۴۶۵)

و یا ز کلمک تو گسترده داد در بغداد
آنکه در کشمیر باشد ، وانکه در کشمیر بود

ایاز تیغ تو ترسیده میر در کشمیر
اندر آن بالا و روی او پدید آید همی

۱- رک : در صفحات آئنده اقتباس از مثنوی ایاز و محمود زلالی .

۲- مقصود از کشمیر ایرانست .

همیشه باغ من، از قامت تو چون کשמیر
ایا بتی، که تراشد ثمن بت کשמیر
سرو چو قدش، نکاشتنند به کשמیر
رخش پیرایه کشمیر و قدش فتنه کשמیر
بس خانه افراخته، چون روضه رضوان
که داند وصف قد تو، بسرو کשמیری کردن
بوستان و گلستان چون بر برو کשמیر گشت
مردم از بس آوری بر دره ها تاخیر میر
می خور، که بسی گردد اندوه جوان پیر

نگاری به کשמیر و سروی به کשמیر

همیشه تا بفروزند، مایه خرداد
زمین ز ملک تو خرم! زمان بعدل تو شاد
ز دست ترکی قدش چو سرو کשמیر
چون ماه دو هفته در آمد از در
یکی ز سرو بلند و یکی ز بدر منیر
هزار رای فزون بود در نواحی آن
بعرض بود ز کשמیر تا بسیبستان

بدیع صورت ایشان، چو نقش در کשמیر
بوصف کشمیری سروی بکشمیری نگاراندر
پیش بالای تو باشد پست سرو کشمیری
همچو کشمیر است برزن تا که اودر برزن است
نیست کشمیر و همه پیکر او کشمیر است
گه چو کشمیر بود، گاه چو فرخار بود
که: زیر حلقه زلفت دلم چرا ست اسیر
بره نیارد دیوانه را، مگر زنجیر
بزور و زیر همیانم ای بست کشمیر
چرا غمست ترا گر چو ز رشدی چو وزیر

همیشه کاخ من، از عارض تو چون کشمیر
ایا گلی، که تراشد چمن دل عاشق
نقش چو رویش، نداشتند به کشمیر
لبش مانده مرجان برش مانده مرمر
بس صورت آراسته، همچون بت کشمیر
که داند نعمت روی تو، به مهر خاوری کردن
گلستان از لبستان نغز چون خرخیر گشت
ای بخوبی! بر بتان کابل و کشمیر میر
برخیز و بمیخانه خرام! ای بت کشمیر

۷- ابوالحسن علی بهرامی سرخسی (۵۵۰۰)

نه دیدی نه بینی چو روی تو قدش

۸- مسعود سعد سلمان (سنه ۵۱۵-۵۲۵)

همیشه قا پرستند، مایه کشمیر
توشاد باش و خرم ز عمر و ملک، که هست
بروی ماه تمام و بسچشم فرگس
آن لمبت کشمیر و سرو کشمیر
بهشت قامت و دیدار آن بت کشمیر
ولایتی، که بدو داد خسرو عالم
بطول بود ز مهبیاره تا به آسا سرو

۹- امیر معزی (۵۵۲۲)

بلند قامت ایشان، چو سرو در کشمیر
دل اندر عشق او بندم، چرا بندم، دلم خیره
نقش کشمیری نماید زشت پیش روی تو
همچو فرخار است مجلس تا که اودر مجلس است
نیست فرخار و همه صورت او فرخار است
ای نگاریده نگاری، که ز تو مجلس من
پیام دادم نزدیک آن بت کشمیر
جواب داد که: دیوانه شد دل تو، ز عشق
پیام دادم که ز روی زرد و فاله زار
جواب داد: که از زیر و زر بود شاهی

رای هند از فزع آن ، نفر آید بنفیر
 اوفتد زلزله در جان امیر کشمیر
 لمبتان چین و کشمیر و بتان قندهار
 معطر آمد و آراسته بت کشمیر
 اخبار اوست ، از در چین تا بقیروان
 آسیب او رسید ، ز غزنین به مولتان
 بوی بهشت عدن ، ز کشمیر تا عدن
 سرو فروید چنوب ، به کاشغر اندر

گر سوی هند رسد ، یک نفر از لشکر تو
 ور به کشمیر برد حاجب تو تاختنی
 تا در ایوان نو آئین پیش خسرو صف زدند
 ز بهر تهنیت عید و پیش من شبگیر
 آثار اوست ، از حد کشمیر تا بروم
 هنگام آنکه ، بر در غزنین مصاف کرد
 خلقتش چنان خوش است ، که از بوی او گرفت
 ترک نژاید چنوب ، بکاشغر اندر

۱۰- عمیق بخارانی (۸۵۲۳)

چو سوی سر زلف خوبان کاشغر
 بسیار صف جادوی مکار شکسته

طریقی بر آن آسمان ، چون صراطی
 وز ناوک مزگان تو ، در بابل و کشمیر

۱۱- اثیرالدین اخسیکتی (۵۷۷ یا ۸۵۸۹)

باغ از تو ، پراز نگار کشمیر
 او حاضر و ، آنکه وطن سرو به کشمیر

زاغ از تو ، پر از متاع خسرخیر
 او شاهد و ، آنکه نسب حور بکاشغر

۱۲- ظهیر فاریابی (۸۵۹۸)

آشنائی کاشت با سبزان کشمیرم کند
 ناوکت ، داشت مگر تعبیه در تیر نمک
 گشته یادت بدل مردم کشمیر نمک

در محبت ، عشق اگر خواهد نمک گیرم کند
 چیست بر زخم دلم ، ای بت کشمیر نمک
 تا ز هند آمدی ، ای کان ملاحه ، بفراق

۱۳- انوری ابیوردی (ششم)

هوا نهفته ، در آبش حلاوت کوثر
 میان رعبه ، ز خوبان ماهرخ کاشغر
 کار این دارد که اکنون در خراسان میرود

صبا سرشته ، بخاکش طراوت طوبی
 کنار دجله ، ز ترکان سیم تن خلق
 عید بودست آنچه در کشمیر میرفتست ازو

۱۴- فلکی شیروانی (ششم)

ایمن به شام شاه و به کشمیر میر از او

بنگرا! کمان کین بکمین در کفش ، که نیست

۱۵- ضیائی ، عبدالرافع هروی (ششم)

سوسن ، نشان ز لعبت فرخار میدهد

گلبن ، حکایت از بت کشمیر میکند

۱۶- شمس طبسی (۸۶۲۶)

که کس نمیشود لاف ، جادوی کشمیر

طلسم فتنه ، بعهده تو شد ، چنان باطل

بس فاله از جادوی کشمیر بر آمد

چون جزع تو از حقه تقدیر بر آمد

۱۷- شیخ شهاب الدین سهروردی (۸۶۳۲)

جنة عدن هی المسمومین
ساکنینها کان من الامنین

کسان کشمیراً ساکنینها
قد کتب الله علی بابینها

۱۸- شیخ سعدی شیرازی (۸۶۹۲)

که خط کشیده در اوصاف نیکوان چنگ
چنین بسیغ ، ندانند سحر در بابل
همسایه لسمبستان کشمیر

ندانم از چه گل است ، آن نگارینمای
بدین کمال ، ندارند حسن در کشمیر
همشیره جادوان بابل

۱۹- اوحدی مراغی (۸۷۳۸)

می پسندند بر من بیچاره هر خواری که هست

ماه کشمیری رخ من از ستیغاری که هست

۲۰- خواجهی کرمانی (۸۷۵۳)

ز سمش همه چین و کشمیر بلرزد
همدم نسرین بران قندهار و کشمیر
جوش جیشت از در کشمیر تا قفقاق باد
سرو قبا پوش و آفتاب جهانگیر
نرگس مستت بلای جادوی کشمیر

شه آسمان قدر و دریا دل ، آنکو
همنشین ماهرویان خطا و خلخلم
چون شه قفقاق و کشمیرت گدای درگهند
دامن خرگه ، بر افکن ای بت کشمیر
چهره خوب تو رشک لعبت نوشاد

۲۱- مظهر کره ای (۸۷۹۱)

چو نوشین لب لعبت کشمیری

هم امروز بینش و شعری نویس

۲۲- خواجه حافظ شیرازی (۸۷۹۲)

سیه چشمان کشمیری و ترکان سمرقندی

ز شعر (حافظ) شیراز میگویند و میرقصند

۲۳- ابوالفتح سید محمد حسینی گیسودراز (۸۸۲۵)

آن کیست ؟ که می رود به نخچیر
پسای دل دوستان ، به زنجیر
پسیرایه ، دختتران کشمیر
کز دیدن او ، جوان شود پیر
صد گونه ، بهشت گشته تصویر
رفت است بر این حدیث تقدیر
تدبیرش چیست ؟ ترک تدبیر

نی ممکن وصف و جای تقریر
از دست کمنند گیسوانش
استاد ، مملسان بابل
این است جنان ، که میشوند
در باغ ، وجود ساده بسنگر
پسار سر ما و آستانست
بیچاره و مبتلا (ابوالفتح)

- ۲۳- شرف الدین علی یزدی (نهم)
 شاه همه دلبران کشمیر توئی
 آن خور که روح را سزد، کش گویند
 ۲۴- مولانا جامی (۸۹۸هـ)
 یکی گفتا که : در اقصای کشمیر
 مقام خوبرویان آن زمین است
 ۲۵- فغانی شیرازی (۹۲۵هـ)
 اثرش آتش دل بود و نم قطره اشک
 ۲۶- فخری هروی (۹۵۸هـ)
 بهشت عارض و رخسار آن بت کشمیر
 ۲۷- صرفی مولانا یعقوب کشمیری (۱۰۰۲هـ)
 دلبر من، که وطن ساخته در گجرات است
 جدا ز روی تو چون دوزخیست (صرفی) را
 ۲۸- محسن تاثیر (یازدهم)
 دو صد نقد دل، از زلف گره گیر
 ۲۹- زلالی خوانساری (۱۰۲۴هـ)
 ز غزنی نامه بر پرواز گر شد
 روان شد لشکر از غزنین بشبگیر
 سر و سر کرده خوبان کشمیر
 بت کشمیر غیرت آزموده
 همه کان نمک کای شور کشمیر
 گل کشمیر آیساً سرو غزنی
 ۳۰- نادم گیلانی (۱۰۲۴هـ)
 هر زمان از شوخی و شنگی برنگ دیگر است
 ۳۱- ظهیری ترشیزی (۱۰۲۴هـ)
 بشکر دهانسان هندسی نسب
 ۳۲- نادم گیلانی (۱۰۲۴هـ)
 هر زمان از شوخی و شنگی برنگ دیگر است
 ۳۳- ظهیری ترشیزی (۱۰۲۴هـ)
 بشکر دهانسان هندسی نسب

۱- رک : شعر مسعود سعد سلمان ص ۱۸۲۸ این کتاب .

۲- رک : در اوراق آینده مثنوی محمود و ایاز .

- ۳۳- بترکان غارت گر صبر و هوش
نظیری نیشاپوری (۱۰۲۳ هـ)
معجز بکعبه سحر به کشمیر میبرند
به کشمیریان صباحت فروروش
از تخم من ، که در گل هندوستان فتاد (۱)
- ۳۴- میرزا جلال امیر شهرستانی (۱۰۲۹ هـ)
گر طوطی خیال لبث نامه بر شود
ز کشمیر، خط سبزی، گل مکتوب می آرد
آئینه را کتابت کشمیر می کنم
سر هر موی من پرواز استقبال طوطی شد
- ۳۵- طالب آملی (۱۰۳۶ هـ)
چه گلها که بشگفت بر باغ خاطر
غزالان ملتان ، به نیرنگ سازی
نگاران سرهند ، در نقشبندی
ز کشمیریان و ز اجمیریانم (۲)
که بندگان از غمزه ، دست و زبانم
که سازند دل فرق خون ناله سانم
- ۳۶- حکیم شفائی (۱۰۳۷ هـ)
فتاده درو سروهای بلند
رفعتی تبریزی (یازدهم)
در صفت کشمیر گوید :
چو سوزان کشمیر یکسر لوند
در او چو قطره افتد ، نیفتد از تدویر
- ۳۷- فوقی یزدی (۱۰۵۰ هـ)
تا شدم ، از چمن کابل و کشمیر جدا
چنان لطیف زمینش ، که همچو دانه در
- ۳۸- حاذق گیلانی (۱۰۶۷ هـ)
دوام چارق یک دو پپای کسردستم
آنچنانم ، که مخنث شود ، از کیر جدا
- ۳۹- عاقل خان رازی (۱۱۰۷ هـ)
بی رنج ، محال است بفردوس رسیدن
همواری ره ، گلشن کشمیر ندارد
- ۴۰- ناصر علی سرهندی (۱۱۰۸ هـ)
(علی) بگلشن کشمیر رفتنم عیب است
که همصغیر من ، آن عنده لب تبریز است
- ۴۱- نا معلوم (بزمان عالمگیر)
در مذهب عشاق دم از عشق روا نیست
مرغی ، که هوای خوش کشمیر ندارد

۱- در مرثیه نورالدین پد پسر خود و یولقلی بهگ انیسی .

۲- از قصیده در وصف میرزا غازی ترخان .

- ۳۴- غیاثی اصفهانی (۱۰۱۹ هـ)
 چگونه بشگفدم دل ز دیدن کشمیر
 که در بهشتم و هشتم بصد عذاب اسیر
- ۳۴- نعمت خان عالی (۱۱۲۱ هـ)
 ای سفله! تمام کار و بار تو دغا ست
 ای سفله! تمام کار و بار تو دغا ست
 مهمانی ما، که وعده کردی! نرسید
- ۳۵- منشی، غازی الدین خان فیروز جنگ (۱۱۲۲ هـ)
 چون روم سوی گلستان کسی، ای (منشی)
 در حریم دل من، باغچه کشمیر است
- ۳۶- سرخوش، محمد افضل (۱۱۲۶-۱۱۲۷ هـ)
 گرمی مردانگی، از سرد طبعان، کم طلب
 چشم نتوان داشتن از مردم کشمیر جنگ
- ۳۷- بیدل، عبدالقادر (۱۱۳۳ هـ)
 کشمیر، که انتخاب باغ دنیا ست
 دارد همه چیز، غیر جنس آدم
 در هر کف خاکش دو جهان نشو و نما ست
 زین راهش، اگر بهشت خوانند روا ست
- ۳۸- قبول، میرزا عبدالغنی بیگ (۱۱۳۹ هـ)
 بهند از اختلاط ژند و پاژندم جگر خون شد
 خوشا کشمیر و قرآن خواندن در سایه بیدی
- ۳۹- مولانا غنیمت کنجاھی (۱۱۵۸ هـ)
 بیا بلبل! اگر داری گلی، نذر تماشا کن
 بهار آشوب جنت جلوه هر شرح رعنائیست
 آب شد کشمیر در چشم (غنیمت) از حجاب
 غنیمت) بهر سیر گلشن کشمیر می آید
 دل داری (غنیمت) نذر کشمیری نگاران کن
 تا که نادانسته نام خطه پنجاب برد
- ۵۰- واقف، نور العین لاهوری (۱۱۹۵ هـ)
 هم داغ من به گلشن هندوستان چو نیست
 بر روی زمین دوزخ سردیست، مکن گوش
 زین پس، به سیر لاله کشمیر میروم
 گویند: اگر خطه کشمیر بهشت است
- ۵۱- قانع تتوی (۱۲۰۳ هـ)
 در - مثنوی قضا و قدر - گوید:
 خور اندر سبزه زارش شپره وار
 گر آید بالمثل مه در زمینش
 بسوی، بسوی شپه ویش، ز هر باد
 گهی تقریر وصف زعفران زار
 نیارست آنکه بیند روی انوار
 کند گلچین غلط با یاسمینش
 گل خورشید گیرد غنچه گی یاد
 لب از خشنده نیابد رام گفتار

ز بس سرش با آزادی علم شد
طلای آفتاب آنجاست پرغش
تو نگر گردد آن کو بار دارد
دو - مکی نامه - گوید :

شمرده نخلسپایش وقف هم شد
ز بس در بوتق گل دیده آتش
گلستانش گل دینسار دارد
کشیده قامتی ، چون سرو کشمیر
بیا ای دل ! اگر داری سر سیر
که گرد ره ، بود صد سیر کشمیر

۵۲- خوشدل ، پندت دیا رام کاجرو (۱۲۳۰هـ)

بهار گلشن کشمیر بنمای
که گویم شکر امکانت بصد رنگ
السی ! غنچه امید بکشای
بخندان چون لب غنچه دل تنگ

۵۳- مجرم ، میرزا مجاهد کشمیری (۱۲۷۲هـ)

که گر پای بزرگان در میان نبود فرنگ است این
بیا (مجرم) چونیر از قبضه کشمیر بیرون شو

۵۴- بهار ، پندت لسه کول کشمیری (۱۳۰۲هـ)

خوشا گلزار و سیر سبزه زارش
که طوبسی ، سایه پرورده چنارش
خوشا کشمیر و آب خوشگوارش
ز کورشر ، آب برده چشمه سارش

۵۵- خازن ، پندت سهج رام (۱۳۰۶هـ)

ز آب و هوای چنین دلکشای
خسزان ، خنده زعفران آورد
بهشت است کشمیر فرحت فزای
بهارش ، گل و گلستان آورد

۵۶- کنهیا لال هندی (۱۳۰۸هـ)

چه کشمیر ، گلزار خلد برین
چنین ملک سرسبز و عنبر سرشت
چه کشمیر ، جننت بر روی زمین
که ثانی ندارد بغیر از بهشت

۵۷- سعد ، مرزا اسعد الدین کشمیری (۱۳۱۶هـ)

که در کشمیر بوده پیش در عهد مسلمانان
مسلمانان ، شده اندر کتاب از شرم پنهانی
نه بهر مضحکه گفتم ! نه از لاف سخندانی
نه آن مهر و محبت نی حمیت در مسلمانان
مسلمانان ! مسلمانان گرفته جای خود ، در گور
ز درد و سوز گفتم آنچه گفتم ، واقعی گفتم

۵۸- پندت راجکول دیری کشمیری (۱۳۱۸هـ)

نگار خانه چنین لاله زار کشمیر است
که آبروی جهان شالمار کشمیر است
جهان شگفته ز رنگ بهار کشمیر است
سحر به باغ نشاطم نسیم صبح آورد

۵۹- بکتا، پندت شیام نرائن کشمیری (۸۱۳۲۲)

بسکه کوه و دشت باشد مهبط باران برف
 بر زمین و بامها، گویا بود انبار پشم
 چند مه در سال فرماید بمیدان هم نزول
 لطف آب خوشگوار چشمه شاهی نگر
 داشتی گر خضر، ز آب جانفزایش آگهی
 در زمستان خطه کشمیر گردد کان برف
 ریزه ریزه نقره باشد دست سیم افشان برف
 بر سر کوه است دائم محیمة زن سلطان برف
 چشمه کوثر، اگر خواهی، که آید در نظر
 سوی این چشمه سکندر را بگشتی راهبر

۶۰- نا معلوم

کشمیر مگو! رشک پری خانه چین است
 القصه، بهشتیست، که بر روی زمین است

۶۱- نا معلوم

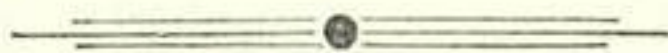
بچشم کم نبینی ملک کشمیر
 که صد فردوس پیشش، خوشه چین است

۶۲- نا معلوم

صبح در باغ نشاط و شام در باغ نسیم
 شالامار و لاله زار و سیر کشمیر است و بس

۶۳- نا معلوم

کرد سیراب خطه پنجاب
 در تن مردگان، روان باشد
 آب جهلم نشان کشمیر است
 این که، آب روان کشمیر است

(۲)

کشمیر در شعر فارسی

مثنوی محمود و ایاز : زلال

شهر آشوب کشمیر : راضی

(۱) مثنوی محمود و ایاز

زلالی خوانساری (۱)

گرفتن دزد ایاز را در شکار گاه کشمیر بدشت راهزن و بردن او به بدخشان

بشارت باد ، آهوی ختن را	ز طبل باز کبک راهزن را
گوزنان را ، بزخم بساز خفتن	درخت خشک را ، گلها شگفتن
بشیران ، ساغر می خواب خرگوش	خمار مژده حسرت فراموش
غزاله قطره خون هواگیر	گره گشتن چو پیکان ، بر سر تیر
ایاز اینک سر نخچیر دارد	که او ، آهوی آهو گیر دارد
چه آهو ، پای تا سر دشنه قیز	ز نوک دشنه ها ، تا قبضه خوفریز
میفگن ، صید گلسزار بسهارا	ز بوس تیر مژگان و نگارا
میفگن ، در کنار عاقلی رخت	که عاقل ، تیر عاقل میخورد سخت
مزن بر گور صرصر تگ که حور است	پیش جنت پی بهرام گور است
قضا ، چون تیغ قسمت ، میکند تیز	نه بی باکی سپر گردد ، نه پرهیز
مرا در آتش غم ، جان سپند است	دل غم نا پسندم نا پسند است
ایاز آن شور بازار قیامت	بقامت رونق کار قیامت
بت کشمیر شور ناصبوران	بدل تنگی چراغ چشم موران
یکی صبح ، از شکر خنده قضا ، دام	تبسم ، تنگ چون گلهای بادام

۱- محمد حسن حکیم زلالی خوانساری (متوفی ۱۰۲۴ هـ) ملک الشعراء شاه عباس کبیر. برای شرح حال رک : نصرآبادی ، سرو آزاد ، خزانة عامره ، رضا زاده شفق ، گنج سخن وغیره . در سرو آزاد هست : در اختراع عبارات و فسازی اشارات بی نظیر افتاده ... عمده مثنویات او - محمود و ایاز - است که مصنف اکثر ، اوقات خود را ، صرف این کتاب ساخته . سال آغازش (۱۰۰۱ هـ) ... و تاریخ اختتامش ... سنه (۱۰۲۴ هـ) است . اما ترتیب نا داده ورق حیات گرداند . شیخ عبدالحمین داماد شیخ علی نقی کمره در هندوستان نسخ متمدده فرام آورده به تقدیم و تاخیر و طرح ابیات فی الجملة ربطی داد . و ملا ظفرای مشهدی دیباچه نشر به تحریر آورد (سرو آزاد ۴۱-۴۲) . مثنوی در سال (۱۲۹۰ هـ) در هند و بسال (۱۳۲۰ هـ) در تهران چاپ شده است ولی نایاب هست . اینجا اقتباس از نسخه دستنویس بسیار مغلوط ملک آرکانیوز کراچی گرفته شده است .

که شد وقت نماز شیشه می
 که خاکش بهتر است از خون آتش
 عروسی آتشی در پرده آب
 بمرغ دل، ز بوسه دانه میریخت
 صاحب آرزو، بر سبزه بارید
 سر نخچیر، گرد خنجرش گشت
 ز بیرحمی، نکرده هیچ تقصیر
 همه پیکان تیرش، غنچه دل
 محرف بر سمنندی بر نشسته
 که جانش بود آتش، تن سپیدی
 بروز آخر از تندی رسیده
 پری گردیش از جلوه گری بود
 ز تمکینش، تجمل گشت پیدا
 سرین و سر، شب و روز سلامت
 بیسالی سمنند باد، میرفت
 شده در باد سنجی، عمرها تنگ
 چومی، هر جا فرود آمد، عرق شد
 غبار راه، تا طرف کله، مست
 نفس، سرسبز میشد، چون خط یار
 فلک را، هفت میدان طرح داده
 پپای وحشیان دست آموز
 بهشت و دوزخی، در هم شگفته
 نفهمیده، که چون باید رمیدن
 بروت خویشتن را، شانه میکره
 سر شعله، با آتش گاه لاله
 چو شاهین گرسنه، گرم نخچیر
 ز خون کبک، کرده باز را، مست
 ز طبلی باز، بر میخواست فریاد
 بخون رقصان شهیدانه نگاهی

صراحی، غلغلش گلبانگ، یا حی!
 روان خم نشین (۱) یا قوت بسی غش
 برون برخ بیرنگ سرخاب
 شکر لب، کز لبش میخانه میریخت
 چو می، بر عارضش گلشن نگارید
 هوای صید گیری بر سرش گشت
 رخش قربانگه و مژگانش شمشیر
 چو مژگان، ترکشی کرده حمایل
 ببازویش، کمند حلقه بسته
 نشسته مست، بر تازی سمنندی
 سمنندی از مه و هفته رمیده
 رکابش، حلقه چشم پری بود
 ز دور او، نسلل گشت پیدا
 نشستن فتنه و غیزش قیامت
 صبا، زیر گل و شمشاد، میرفت
 ترازوی رکابش را، بفرسنگ
 چو بر شد گرد راه او، شفق شد
 خودش مست و سمنندش مست و ره مست
 بدشتی ناخت، گر خضر صمن زار
 چه دشتی، کش بلعب اسپ وساده
 به نخچیر افگنان همزه شب و ررز
 غزال و شیر، هر یک سبزه خفته
 گوزن، از بس که کرده آرمیدن
 پلنگ، از ناخنان دندان میکرد
 بمقراض دمش، چیده غزاله
 دران صحرا، غزال دشت کشمیر
 بر آورده، بصید انداختن، دست
 بهر سو، باز را پرواز میداد
 ز گرگان، وا کشیدی گاه گاهی

دوا بندی بتنگ آهوان تنگ
 دران صحرا ، خرام سرو فریاد
 چو پی کردی بآهوی سپر شد
 بمستی آن صنم را ، ره شد از یاد
 بصحرای فتادش ، راه گلگشت
 چه صحرا ، غول زار صرصر و گرد
 چو گوی ، افتاده زانو گسته
 و خش ، درم تر از مژگان اعمی
 غبارش ، رنگ بیماران خجسته
 کشاده چار جانب ، دامن مرگ
 قضا را ، آدمی دزدی دران دشت
 دلاور ، مثل خصال نوشمندان
 ز تیزی مژه ، در اوج پرواز
 پیغما ، چون سبکدستی نمودی
 ازان میشد ، نگهبان سرخویش
 در آئینه اگر دیدی رخ خویش
 ز بس در چشم زهره شکسته
 و خش چون سرکه و موی چو زنگار
 سمندی زیر رانش ، پویه میکرد
 سوارش ، از فراغت تاب میبرد
 ایاز آن فتنه را ، چون در قفا دید
 در آمد ابر تیغش ، بر سر جنگ
 کمانی ، بر سر چنگش ، مه نو
 بآن رهن ، چو پیکان ، غوطه میخورد
 چو میزد تیغ را ، بر گردن اوی
 چو تیغ و قیر را شد ، کار از کار
 کمندی را ز بسازو ، داد پرواز
 شکنج روزگاری پیچستابش
 چو آه گرم مشتاقان ، گلو سوز
 پریر و را ، بیک نظاره بر بود
 ازان پیچان کمند عقده آباد
 کمند افکن ، بلای آدمی دزد

فتادی بر فراز لاله ، چون رنگ
 خرد را دست ، و پا را دل نمیداد
 ره گمراهی تقدیر مر شد
 ازان صحرا ، بدشت دیگر افتاد
 که یاد او ، بخون خلق میگشت
 که در دهشت ، هراس از خویش میکرد
 چو چوگان ، ریخته پای شکسته
 پیریشان ریخته ، دندان افعلی
 کنارش ، زخمیسی از دام جسته
 فراخیهای مردن را ، سرو برگ
 پری وار ، از نظر دزدیده میگشت
 کمند افکن ، چو زلف هوشمندان
 ستردی ، طرح نقش از سینه باز
 زره ، از پشت ماهی ، در ربودی
 که میدزدید جانرا از بر خویش
 که رفتی ، پشت تیغ مرگ در پیش
 بهاتم مردمک ارزق نشسته
 قدش دارد بلا را سر بران دار
 که مو ، بر حال رستن ، مویه میکرد
 گمانش اینکه ، او را خواب میبرد
 عنان ، بر جلوه شب یز پیچید
 که گلزار گریبان را دهد رنگ
 کزو قوس قزح را ، بود پر تو
 دل پر خون پر سوفار میبرد
 ازو جوهر ، فرو میریخت چون موی
 در آمد دزد چنگ او را به پیکار
 که بودی ، حلقه چینش زلف طناز
 چو دود دل ، که رقصد بر کبابش
 چو چین شیشه می ، جرأت افروز
 که مردم گاه و چشمش کهر با بود
 بت کشمیریان ، در بند افتاد
 کاجل بودش ، ز شاگردان بیمزد

مه صید افگن ابرو کمان را
 چو زلفش کرده ، از ابرو گره بند
 بدست آورد ، آن یاقوت رخشان
 چو شکر ریختش در تنگ آغوش
 کنون شد وقت رفتنهای محمود
 سوی ملک بدخشان از پی سود
 که ایاز شوخ را ، آرد فرا چنگ
 بغزنینی شگفته گلشن رنگ

.....

آمدن قاصد از کشمیر سوی محمود و خبر آوردن

شبی ، پروانه بر شمع خندید
 که کو ، پروانه شمع شب افروز
 کسی کز دوست مغزش ، ماند بی پوست
 بیا بشنو ، ازان قاصد بشبگیر
 سبک رو تر ز بوی یاسمن بود
 پیش هم نامه و هم مرغ شبگیر
 پیاسپی بسر در دروازه آمد
 شکست خاطر نازک ره او
 خبر گیر ، آفت آن آب و گل شد
 خرد را ، مایه اندیشه میکرد
 دماغش ، بسکه شد پیمانہ مردور
 ایاز ، آن قاصدی فرخنده را خواند
 که ای گل ! از کدام آب و هوایی
 گلی وا کن ، که اینجا چون فتادی
 ز شیرینی ، بیاسخ رفت در جوش
 ز غزنینم ، ولی از کسوه پایه
 ز من ، موج قلع ، دل تنگ باشد
 ایاز ، آن نوسخند تلخ ابرو
 شنیدن را ، ز گفتن خوبتر دید
 درون سینه ، میلرزید جانش
 چو قاصد یافت دل دریای آه است
 روان شد سینه آتش گاه آزر

ز اشک رو دمیر شعله پرسید
 بگفتش : نا سراغی هست ، میسوز
 صدای دل تطپیدن ، قاصدی اوست
 که رفت از شهر غزنی سوی کشمیر
 چو الهام سخن پیش سخن بود
 ز غزنی بال میزد تا به کشمیر
 درون آن سواد تسازه آمد
 ز نور ناله شرح ناله او
 خیال کوچه گرد ، ملک دل شد
 نهانی کار شهرت پیشه میکرد
 بعلم باده سازی گشت مشهور
 حلاوت گیر شکر خنده را خواند
 که خوش با سازگاری آشنائی
 بساط لاله زار خون کشادی
 که ای ، شکرستان تنگ آغوش
 خمیرم را ، ز درد بساده مایه
 رگ جان میم ، در چنگ باشد
 تنک طبع و ، تنک ظرف و ، تنک رو
 دل و غم را ، شهید یکدگر دید
 دلش خون بود و عاشق درمیانش
 ایاز آئینه مسعود شاه است
 که خون کشته حسرت برو گرم

درون آمد ، بیزم ساقی خشم
 چو اشکم ، میرسم از مجلس یار
 گرفته عاشق مسعود نامش
 میان هر دو ، ایما دیدبانست
 شه از تیزی غیرت ، نوعی آشفته
 ز بس خویش که آمد بر سر هوش
 در آمد از در دل ، سینه کوبان
 دوزانوی ادب ، مالید بر خاک
 دبیر مار زخمی در بنسا گوش
 نی^۱ خامه ، ز چنگم ، رو بر آهنگ
 چو حرف رشک ، بر نامه زند جوش
 طلب فرمود شاه بحر درگاه
 بچنگش شمع دود سرنگون خیز
 دواتی درمیان لیلی ز بیرون
 شب قدری ، گره در حقه نور
 بیاض مایه ، چون نور خورشید

شد از خاقان افسر بخش خامه

هوالمحمود تاج فرق نامه

.....

در رفتن ایاز به کشمیر

سوی کشمیر ، راه فتنه سر کرد
 کمان ابرو نموده ، چشم مستش
 ز روی ناز ، چشمی باز میکرد
 غرس تازان ، چو فکر دور بینان
 سم توسن ، بخون برق تر کرد
 خدنگ غمزه ، در پهلوی دستش
 به عاشق ، غائبانه نواز میکرد
 هراسان ، چون غم صحرا نشینان
 به کشمیر آمد و تسخیر دل کرد

نمک را عزل و شکر را خجمل کرد

.....

نامه فرستادن ایاز نزد محمود

که بر این نامه ، آن نام آفتابیمت
 ز توقیمش نفس ، گر گل بچیند
 که محمودش ایاز ذره قابیمت
 اثر ، پیش از دعا ، در خون نشیند
 دل معشوق عاشق در میسانست
 باو نتوان بر آشفتن ، که جانست

مبارکپاد بار نو گرفتی
سیاه کم بها خوشتر دماغت
مکن زین پیش با من سخت روی
هنوزم تازگی در دل نشسته
هنوزم ، تیر ناله ، ناف سوز است
نگرید دیده ، تا او نموید
ز مسعودم بطمنی یاد کردی
چه غم داری؟ دو روزی شاد میباش
شدت دست اجل ، گویا گلوگیر
سوی تسخیر کشمیر ، ای جهاندار
گرفت آن نامه ، قاصد از دلارام
هوا را ، میدرید و بال میزد
که تازد سکه پی ، بر در یار
فکند آن نامه ، در دامان محمود
ز هر حرفی که میزد مستمع جوش
ش غزنی ، ازان نامه بر آشفست
که : مارا رفتن کشمیر پیش است
سپه کش ، فتنه آخر زمان شد
پی* آوردن لشکر ، روان شد

لشکر کشیدن محمود بر سر ایاز و تسخیر

نمودن کشمیر و کشته شدن مسعود

درین ناوردگاه بیم و امید
فلک ، از مهر صبح ، آمد قوی پشت
شفق ، از کشتگان کاروانی
روان شد لشکر از غزنی بشبگیر
پی* تحصیل وسعت ، دشت در دشت
زمانش ، پهلوان تنگی فرودش
بنوعی ، خاک در پستی غزیدی
بروت قبیغ بنسدان متم کیش
شنیدی کوس مریخ سپاهی
چو ذره گشت جوهر قبیغ و خورشید
کفن در گردن و شمشیر در مشت
چون خون سرد ، واماند از روانی
سوی خوننابه زار ملک کشمیر
زمین میرفت و لشکر پهن میگشت
که درد عشق در دل جا نبودش
که قارون ، پشت پا با لب گزیدی
چو جوهر ، از غضب پیچیده برخویش
صدای استخوان گاو ماهی

طپیدن بس ز طبل آوازه داده
 ز لرز خاک ، کوه از جای گشتی
 ایاز ، از شهر بیرون ناخت ، شب‌دیز
 بدوش ، از غمزه ابرو کمان شان
 ز ماه نعل ، اگر پرتو فتادی
 دلیران ، شور در میدان فگندند
 اگر ، پاران و سوزن ، ریختی نشر
 منسان بساران لعب سینه پرداز
 بهم ، چون لعب نیزه ، می نمودند
 بجان و جسمهای ریزه ریزه
 بزخم سرد مهران گرم و تر دست
 ز تندی نسیم تیغ خونبار
 سر پیموده خرمنهای لاله
 فتاده خودها بر خاک زه بست
 تن ، از بس پاشنه مالیده بر خاک
 ز چپ محمود بر مسعود در ناخت
 چو گل ، سینه سپر آشفتم مسعود
 خدنگی ، گر ز شست او رسیدی
 چو زخمی ، زین یکی در خون روی جوش
 ز تیغ آن دو شیر بهر شمال
 بزخم آشکارا و نهفته
 ایاز آمد ، کرشمه در کرشمه
 بمژگان گفت ابرویش که : امروز
 صف مژگانش دستی زد و برکش
 ایاز گلرخان چشم آلود
 در افگندند ، بسا روی کشاده
 بیا ساقی ! که گل در انتظار است
 گل کشمیر بزم آراست امروز
 خودی را در شراب افکن ذخیره
 گل کشمیران در باغ کشمیر
 چه باغی دستگامی پای کوبسی

ز رم کردن شده راکب پیاده
 چوپیل مست ، هر ساعت بدشتی
 ستاند آرازش ، چون مژگان خونریز
 ز مژگان ، چار ترکش بر میان شان
 ازان سوی عدم ، در کو فتادی
 دو روزه ، غمزه پیش جان فگندند
 نگون ماندی ، ز نوک نیزه ، تا حشر
 ز طعن راست آهنگ چپ انداز
 زره را ، حلقه حلقه می ربودند
 نبودى بخیه ، جز طعن نیزه
 نفس خاکستر شمشیر میبست
 بدن ، چون برگ گل میریخت ، از بار
 فی نیزه بیابانهای ناله
 برنگ جام می ، از دست بدمست
 پی گاو زمین از وی شده چاک
 چپ اندازش نظر بر راست انداخت
 بزخم آرائی شمشیر محمود
 چو فی شکر ، دهان این مکیدی
 گرفتی او ، ز شاخ گل در آغوش
 هزبر تیز چنگ دشنه چنگال
 دورویه ، گل بروی هم شگفته
 جگر از زخم غمزه ، چشمه چشمه
 دهان مار و چشم سور میدوز
 که ، از من جستن و از تو کشاکش
 عنان دادند بر مسعود محمود
 دو شیر زخمی ، اندر یک فلاده
 گلستان قدح ، در خار خار است
 گل و مل را ، بهم سودا ست امروز
 گناهی میکنی ، باری کبیره
 بساط افگند و شد دست قدح گیر
 ز سر رفته شگفتنهای خوبسی

اگر آه ، از دل رنجیده ، میرفت
 طلب فرمود ، ماه مهر آشام
 یکی خود عاقبت محمود ، محمود
 ببزم دلستان ، جا گرم کردند
 نگار سرگران ، دستی سبک کرد
 لبالب شد ز موج ، آغوش محمود
 طلب کردند ، جلاد و چه جلاد ؟
 جگرها پاره پاره ، از نگاهش
 ز بپوش رخش ، نوهی راهزن بود
 بروتش ، آشیان نیش آزار
 بهر موکش ، بجوش رشک ، گم بود
 گر از کفگیر ، روی جوی فشردی
 رخش ، چون صورت شمشیر بی عرض
 بمسعودش ز کشتن رفت فرمان
 بر آورد از میان ، شمشیر خونی
 اجل گردیده را ، بگرفت دامان
 بسامانی سرش ، در پای غلطید
 همان سر را ، ایاز مست بردست

که ای عقده کشا ، قید هوس را

چنین آزاد باید کرد ، کس را

عرض نمودن سپاه پیاده

برون شد با شه از کشمیر چون شور
 بدشتی ، راه شان بر لاله افتاد
 چه دشتی ، آب و گل بجنون و زنجیر
 ز زلفش ، سایه خورشید بر گل
 بفرش سرمه ناک داغ لاله
 گرفتنی تیر هر سو ، روح فخرچیر
 غزالی را که ، شد لاله ایاغش
 ز بس افتاد ، کشته گور بر گور
 شه و لشکر ، شکار افکن دران دشت
 که ، بود آن شهر در وسعت ، دل مور
 که آتش ، در نهاد لاله افتاد
 برنگ موج گل میگشت فخرچیر
 بهر گامی ، پلنگی خفته بسمل
 قدم میرفت ، بر چشم غزاله
 گرسنه تر ، ز مرغان مگس گیر
 برون آورد ، شمشیر از دماغش
 میان گور ، بودی گور را گور
 که گل ، با شیشه و پیمازه ، بشکست

چو موج گلشن و باد بهشتی
 سمن را ، برگ مرهم لاله داغ
 قبا را تنگ ورزد زین در آغوش
 گره ، از گوشه ابرو کشاده
 بجان کشتگان خنجر ناز
 بزخم شور بختان نمک گیر
 که خامه کوچمه شق القمر شد
 که مژگان ریخته چشم ستاره
 که عرض خیل معنی میکنم هان
 زمین خوننسابه در باز گشتن
 ملاحظت زادگان شور کشمیر
 برنگ شعله زار طور سینا
 سہی سرو ایستاده سایه بردوش
 دویده ، تا بزانو کبک در خون
 گرفته ، گوش مہر و مہ ، بانگشت
 ز خون دیده رخسارش نہازی
 نمک را ، ہمہ شکر فرستاد
 چو باد و برگ گل ، میبرد خود را
 بدلیز ، از دل عاشق ، خبر داد
 دمی از برق قیغ غمزه دم زن
 بلسورین گنبدان را خانه زین
 کہ آہ از عاشق معشوق آزار
 درو ہم چشم روزن کور باید
 پیام غنچه ، بر گوش صبا زد
 گل خلوت نشینان قدح نوش
 چو بادام دو مغزی نیکی دوست
 کہ خون ہا ، در دل اقلیم چین کرد
 دو تن را جای بوس و گردش جام
 کنسارش ، گردش چشم پیسالہ
 ہمہ در آستین یک سخن بود
 کہ میرفتند ، نفس و خامہ از دست

بخون صید شان میساخت کشتی
 کہ تا گشتند غزنی را گل باغ
 ز خوبان کله بر گوشه گوش
 کمر بستند کسوف سیم سادہ
 اناقہ کج زنان قادر انداز
 نمکدان سرنگون سازان کشمیر
 شمار لشکر عرض نظر شد
 کمر بودہ در ایہای شمارہ
 فلک را بر زمین دوزیدہ دامن
 شود عمان شان ، گرد از گذشتن
 شہ آن شوریدہ ، سبزان نمک گیر
 بمیدان خواند شان با جام و مینا
 ز خوبان بسکہ کثرت رفتہ در جوش
 ز اشک ہر خرامی ، قد موزون
 فلک ، از نالہ طبل شکم پشت
 خدیو ملک دل محمود غازی
 غلامی ، از پی دلبر فرستاد
 فرستادہ ، ہمہ آزد خود را
 کہ تا شد رنگ و در گلزار افتاد
 کہ عرض لشکر خوبان ، بہم زن
 بگردن نہ خراج از کوی سیمین
 جوابش داد ایاز دشمن اغیار
 چو در خلوت رخم برقع کشاید
 پی قاصد ، سراپا بر ہوا زد
 بیسا ای ساقی لالہ بنا گوش
 شبستان نصیب دوست با دوست
 شہ آفاق ، در خلوت گزین کرد
 چہ خلوت؟ خلوتی چسپان تر از کام
 درش ، چاک جگر بر روی لالہ
 درونقشی کہ با حسن چمن بود
 ازان رو ، صورتش صورت نمیبست

غسبار آبتانش ، پرتو می
 خرد ، دیو جنون ، در شیشه میکرد
 بدوش شعله ، میلرزید تا روز
 ز دیدن ، دیده خورشید تر بود
 عصا بر کف ، چو کوران گدائی
 کشیده ناله را پرواز آهنگ
 چو نورس گیری و کهنه بیهودی
 چو زلف خویش و آه سینه ریشان
 ز تنگی ، خویش را بیرون فگنده
 بجمام می کشان ، انداخته سنگ
 که دروی عکس خواهش نقش میبست
 گدرفته خون ساقی را بگردن
 رخ شرم و دماغ عشوه تر کرد
 که تا سرزد دو تیره شاخ لاله

نسیم طرف بامش ، ناله نسیم
 هوا ، کافور بازی ، پیشه میکرد
 ستاره ، با همه داغ جگر سوز
 فروغ حسن خوبان ، در نظر بود
 در آمد شمع ، بهر روشنائی
 پی قانون ، راز رشته در چنگ
 سبو و خم ، بهم هر یک حسودی
 ایاز ، از در درون آمد ، پریشان
 دهان تنگ آن نوعی ، که خنده
 لبش ، یاقوت را بگداخته رنگ
 پریر و با صفها نوعیش پیوست
 صراحی از رخس در جوش کردن
 نشست و باده را خون در جگر کرد
 صلا میزد : بسده مجلس پیماله

درین ویرانه بنیاد کهن دیر
 بود تفسیر غیرت ، خالی از غیر

(۲) شهر آشوب کشمیر

فصاحت خان راضی (۱)

گلستان ، از شگوفه شیر مست است
عیان گردید ازین سیماب شنگرف
ز بس روی زمین عاشق نگاه است
چو فرگس روید ، از مد نظر چشم
خلیسه غیر عباسی سزا نیست
انار از آل یاسین ۲ یادگار است
که ، بوبو ۳ ناز بویش ، لاله باباست ۴
ز سرینش ، چمن دشت بیاض است ۵
نشیند چون سر آب روانی
که فوج داغلی ۶ از لاله دارد
چو ترکان ، سر دهانش سوزنی پوش
عیان است این ، بر ارباب بصیرت
که ، چون بحرند ، دائم بر سر جوش
که دریائی کدو چون نارجیل است
کدوی باده میگوید انا الناس
که هر یک خواجه او جو بیاریست ۸
به از اورنگ شاهی ، شال کشمیر
پری بار آورد باغ سلیمان ۹

بیا بلبل ! که گل ساغر بدست است
ز رخ برداشت گلشن ، چادر برف
درین موسم ، که رشک گل ، گیاه است
بر آرد شبنم ، از بس چون گهر چشم
چو نافرمان ، کسی فرمانروا نیست
ز سادات گلستانه بهار است
کند گر ناز طفل غنچه ، زیباست
ز بس ، رشک صفاهان این ریاض است
درین بهان سرا هر باغبانی
شه ایسان زمین خود را شمارد
ز برگ خویش سوسن قیغ بر دوش
ندارد خلد با کشمیر نسبت
درین گلشن ، ز رندان قدح نوش
چنان می هر طرف آب سبیل است
نظر بر عقل و هوش شیخ نسناس
چنان ، در شهر و کویش ، آب جاریست
بود آن را ، که فقرش کرده تسخیر
درین گلشن ، مپرس از چهره سبزان

- ۱- رک : شرح حالش در تذکره کشمیر تجد اصلاح چاپ راقم ص ۸۷ تا ص ۹۰ .
- ۲- انار ، یاسین خواننده به بیمار میدهند .
- ۳- مادر .
- ۴- پدر .
- ۵- نام میدانی در شهرستان بیرجند .
- ۶- نام قومی از قزلباش .
- ۷- آدم آبی که لا یعقل باشد .
- ۸- نام محله شهر یست در حدود بخارا .
- ۹- جای در سرینگر .

- بود فرمائروانی بسته شان
 بر او ۲ میوه فردوس و بر ۳ سیم ۴
 تراود چهره سبزان را ، بصد زب
 چو میخانه است دائم ، بسکه شاداب
 درین فردوس ، تالابی است دل نام
 میانش ، دلربا تر از نکویان ۵
 چو صیادانش ، از عکس کول زار
 ز رنگینی بسط می هر غرابش <
 بود باغات ، ز اطرافش نماییان
 صفاهان را ، ز بام افتاد ازو ، طشت
 سراپا تکیه فیضش ۱۰ کنار است
 همه سر منزل از مردم نشینی
 ز عکس کوه ، باشد در نظرها
 چنین جائیکه ، فردوس برین است
 ز چشم ماهیانش شمع داغست
 برصف این زمین ، در پیش جمهور
 بهشت آنجا ، که آزاری نباشد
 ز شور انگیز ، چندی بی نمک شد
- بسر گلدستهها سر دسته ۱ شان
 همین ساقست دارد شاخ اگر سیم
 مفرح دار ، کیفیت ز ترکیب
 بود هر گل زمینش ، عالم آب
 غلط گفتم ، چه دل ؟ شوخ دلارام
 کنارش ، خوشتر از آغوش سبزان
 بود گلدامی ۶ از هر موج طیار
 دم طازس باشد موج آبش
 ز مرغابست آبش آب مرغان ۸
 بوه هر دره کویش درو دشت ۹
 میان از نهراهایش جویبار ۱۱ است
 بود ده باغ ۱۲ هر باغش که بینی
 قسبای آبیش را ، موج خارا
 بهشت نقد ، بر روی زمین است
 بلی این معنی چشم و چراغست
 پی تمثیل بود ، این بیت مشهور
 کسی را با کسی ، کاری نباشد
 ز لوح سینه نقش هیش ، حک شد

-
- ۱- جماعتدار .
 - ۲- آب و تاب .
 - ۳- بدن .
 - ۴- سیم شاخدار قسمی از سیم است .
 - ۵- کوه نکویان .
 - ۶- قسمیست از دام .
 - ۷- کشتی خورد .
 - ۸- نام مقام .
 - ۹- نام مقامی در صفاهان .
 - ۱۰- نام مقام .
 - ۱۱- نام جائیست .
 - ۱۲- نام مقام .

ز جنگ شیمه و سنی و کافر
 نسگین هم ز خامسی اتفاق است
 بهم شیر و شکر، انجیر وار اند
 بود در ذکر یاسی! بید مجنون
 سزد گر کاردی شفتالوی اوست
 ز فرگس شیشه، بر خود ۲ میکند بند
 بسیکجو، فرگستان میفروشد
 برنگ موش خرما گربه بید
 شهیدی ۳ تربز این سر زمین است
 به پشت آئنه سیماپ کشته
 کشیده شوره پستی، سر بطفیان
 پر از دندان، و آنهم از دهانش
 سراپا بیشتر در دل خولیدن
 طپد بر خاک، همچون خون گرفته
 بگوش گل، شنیدم کرد ارشاد
 تو هم، برگ سفر زین باغ، کن ساز
 سبیلی نیست، غیر از آب شمشیر
 چنین زد شیشه این قصه بر سنگ
 بتقصیری، شد از دل، دشمن جان
 نشد، تا راست کار شرع، نشست
 بعامی، در نظر آلا کلنک ۴ است
 کنون، آن را که ننوازند، ساز است
 کسباب امروز نسبود جز حسینی
 نوا خواند بساز خویش مطرب
 نپخواهد کسی در سایه تاک

صجب هنگامه گردید ظاهر
 میان مردمش از بس نفاق است
 ولیکن، میوه هایش پخته کار اند
 هلاک از فوحه، باشد سرو موزون
 چمن را، بسکه آب تیغ، در جوست
 چمن را هست، دیگر روی رشخند ۱
 بیک خرده، گلستان میفروشد
 شد از فیض قبول خلق نوید
 بخونریزی ز بس شمشیر کین است
 بدوش خلق مرده پشته پشته
 زهر جانب، چو دریا در بهاران
 ولی، چون خوشه گندم، زبانش
 بسرون یک گز، پسی آدم گزیدن
 ز قحط باده، مست از دست رفته
 لب جو، از زبان سرو آزاد
 که: من اینک روانم، با تگ و تاز
 مجو زین ورطه راه از راه تدبیر
 حریف می گسار صدق آهنگ
 که: از کفار آنجا، محتوی خان
 پسی خونریزی آنها، کمر بست
 بدورش، نغمه رابا چنگ، جنگ است
 ز لطفش، کار بی برگان، بساز است
 بشیون شد بدل آواز چینی
 تپی نسا کرد چون طنبور قالب
 چو شد از حکم دین، میخانها پاک

۱- مخفف ریشخند.

۲- شیشه بند کردن، تمسخر کردن.

۳- تر بزه سرخ.

۴- قسمی از عنکبوت زهر دار.

بغیر از ریش قاضی ۱ سائبان نیست
عجب گر آب دزد زخم گرداب
که هر کش بنگری از اهل بازار
شریک پیشه بازیگرانت
بود در دود اندازیش دستی
کشید از هر که زین پیشش کشید است
که او در عالم خود ، بایزید است
بغیر از کار زین ، در بر نیاید
امور عامه یک بحث کلامش
بود آئینه پشمی در کلاهش ۴
فرود آرند از سرهای کفار
نشان قشقه ، شویند از جبینها
بکرته با دل رنجور سازند
فتاد از بام طشت شان ۵ ز دستار
بسان بدر ماهی میدهد دست
کلاه گاه گاهی میشمارند
کلاه خویش را کردند قاضی
ز قشقه ، خط به پیشانی کشیدند
نشان میداد از سنگ یده بت
ز بس کار ستم بالا گرفته است
شده از کشتن زنبار داران

ز سامان میفروشان را نشان نیست
بدور او ، که دزدی گشته نایاب
زنهیش ، گشت تنباکو ، چنان خوار
بچابکدستی از بس همعنانست
بقلیان افگنند هر دم شکستی
ز دمسازان خود نفرین شنید است
نه تنها در فضیلت ، خان ۲ وحید است
نداند رفتن ، اینجا هر که آید
بلسب حرف مهمات هوامش
بهر کس بنگری از سر براهش ۳
منادی کرد یکسر اینکه : دستار
دگر بر اسپ نشینند اینها
ز پا هم کفش چرمین دور سازند
مقرر شد کلاه از بهر کفار
کله هم ، گاه گاهی میدهد دست ۶
کله گاهی ، که بر سر میگذارند
خجل گشتند ، از افعال ماضی
بروی کار ، چون رنگی ندیدند
ز بس شد تیر باران بی تفاوت
نه تنها شهر را غوغا گرفته است
بمهندوکش ۸ مشابه کوه ماران ۹

۱- لای بالای شراب .

۲- قمری خان .

۳- یعنی مطلع را .

۴- در نسخه دیگر :

بود چون انبه پشمی در کلاهش

بهر کس بنگری در سر براهش

۵- رسوا شدند .

۶- والا سر برهنه .

۷- قسمی از کلاه .

۸- نام کوه .

۹- معبد کفاران .

اگر ز نار داری هست نار ۱ ست
 سر کفزار همچون ، هندوانه
 بر آوردند ازو ، در یک نفس دود
 بحکم نافع خسان مسلمان
 ازین ره میر احمد خان ز جا رفت
 کزان یکسان ۲ شود مغلوب و غالب
 که هر یک بود ، در مردانگی فرد
 تو گوئی ، کرده طغیان آب آهن
 بخان معدلت آئین ، خبر شد
 ز شمشیر و سپر با موج و گرداب
 کسی کو بود آتش ۳ گشت آبی
 قدم بیرون نهاد ، از مسکن خویش
 ز جا گرفت ، اما! دل بجا داشت
 سوی مسجد ، چو نعلین پا ز سر کرد
 خدایش خواند ، ازان در خانه خویش
 بجز محراب ، و آن هم بر سر طاق
 دعای سیفیش در تیغ بازی است
 بکف نبود فلاخن وار جز سنگ
 ندیده کس ، بدینا فوج سنگین
 که گوئی: غزوة ذات الرقاع ۵ ست
 در آن ساعت ، قهامت گشت قایم
 تزلزل یافت در پیر و جوان راه
 نیامد کس بروی شان ، بجز سنگ
 چکش کرد از دو جانب سنگ باران
 نشاید ، جنگ با افلاک کردن

ز بس اسلام را ترویج کار است
 شده غلطان ، جدا تا شد ز شانه
 بهر جا ، خانه از کافران بود
 متاع خانه را کردند ، یغما
 چو این هنگامه ، بر اوج سما رفت
 بود بر صوبه داران ضبط واجب
 روان فوجی پی احضار خان کرد
 همه از پای تا سر ، غرق جوشن
 چو این آوازه در هر سو سمر شد
 که : شد فوجی روان مانند سیلاب
 ز فرمان خود از بیم خرابی
 پی تسکین مردم ، فی ز تشویش
 براهی شد روان ، کان با خدا داشت
 درین اثنا ، موذن بانگ سرکرد
 ندادش جا ، کس از بیگانه و خویش
 کمان هرگز ندید آن در ورع طاق
 رسد ، از حربه اش گری نیازی است
 ازین ۴ سو ، پر دلان را حربه جنگ
 بمردی صف شکن ، در عرصه کین
 چنان ، از ژنده پوشان ، اجتماع است
 چو شد نزدیک ، فوج خان ناظم
 بسان شمع ، از باد سحرگاه
 نشد یکتن مقابل ، از پی جنگ
 ز بام خانها ، چون بر سر شان
 بهم گفتند : باید جان سپردن

-
- ۱- از بس سوخته شدن زنارها در آتش یا باعتبار دودها .
 - ۲- نسخه دیگر: یکسو .
 - ۳- ابا کننده .
 - ۴- از طرف محتوی خان .
 - ۵- نام مکان جنگ آنحضرت صلعم است .

ز هر بامی ، مهی سرگرم کین است
 فگند از هر دو جانب ، نوجوانی
 مدان این نردبان افگندن آسان
 لب هر بام میگوید باشرار
 بنای کفر کنده قوت دین
 بخود میگفت هر یک از دلیران :
 کنون باید ، بخاک و خون ، فتادن
 دل آهن ، ز برق تیغ ، شد آب
 بخاک افتاده اند ، از بسکه ، سبزان
 بود زین شور مستان را مهیا
 دلیران را ، ز بیم آن زد و گیر
 کمانهای منقش ، بسکه افتاد
 چو آهن پوش مردان سپاهی
 فرار ، از بیم سنگ انداز ، کردند
 بهیچ آواره بر گشته بختی
 علم شد ، در صف کین ، نخل ماقم
 زند سر از فسان بر سنگ شمشیر
 بود تا زور بازو ، پر دلان را
 نه گرد است این ، که برگردون رسیده است
 نیاید از زره چون تیر زین شور
 کنون معراج عیسی بر فلک نیست
 چنان شد آتش جرات ، جهان سوز

بلی ! معنی جنگ بدر ، این است
 بره ، چون قصه خوانان ، نردبانی
 که میباشد همین معراج مردان
 بسآواز بلند این حرف ته دار :
 میباشد کوچه ! جنگ خندق است این
 نیم این شهریان را مرد میدان
 چنین بر سیل باید کوچه دادن
 ز خون ، زاغ کمان گردید ، سرخاب
 زمین پهلو زند ، با سبزه میدان^۱
 کباب هندی ۲ از لخت جگرها
 بهنگام گریز ۳ از دست چون تیر
 زمین ، از نقش میدان ۴ یاد میداد
 دران هنگامه ، از قهر الهی
 زبان ۵ خبث الحدید آغاز کردند
 چنین بر سر نیفتد کار سختی
 زره ، بر ۶ خویش میپچید ازین غم
 بخاک از عجز میمالد زبان تیر
 کشیدن دم بدم باید ، کمان را
 زمین را بر فلک ، دوران کشیده است
 نگاه از دیده ها بیرون < بجز زور
 سلامت کوچه غیر از تفک نیست
 که غیر از قیغ ۸ نبود عدل امروز

-
- ۱- نام میدانی .
 - ۲- نوعی از کباب است .
 - ۳- نسخه دیگر : فرار .
 - ۴- نام میدانی .
 - ۵- طمته زدند .
 - ۶- نسخه دیگر : میپچید از غم .
 - ۷- نسخه دیگر : برد .
 - ۸- نسخه دیگر : از عدل نبود تیغ .

- کنون افسانه، افسوس و دریغ است
 پر از شور است از بس شهر و هامون
 خورند از بس تاسف خلق مایوس
 برنگ تیر با خود بیند الحال ۲
 چو از تائید غیبی، آن نهنگان
 بسی بردند جان بیرون، بصد ننگ
 پی تکفین آنها، کس نپرداخت
 در آب جوی مار، آن کشتگان را
 ز قتل نوخطان چهره گلگون
 درو سبزی روان، از هر کنار است
 کنند در دیده مردم سیاهی ۳
 درو افتاده از بس خود آهن
 ازان در نهرش افگندند بیتاب
 هراب او کتون، زاغ کمان است
 پس از یکچند، خان صدق تخمیر
 برای دیدن بخشی، روان شد
 چو بود از زمره اتراک بخشی
 بسن شصت، چشم از دهر پوشید
 پس از یک لحظه، خلق شورش انگیز
 زدند آتش، بخان و مان بخشی
 نمودندش، سگان بسی اعتدالی
 دگر بر حضرت قاضی دویدند
 بجرم بیگناهی، خسافه اش را
 دو روزی، گرز یکرنگان جدا بود
- به پهلو گر کسی خوابیده تیغ است
 نه بینی خفته امروز جز خون
 کنون کشمیر باشد شهر افسوس ۱
 دود تیر نگه را دیده دنبال
 شدند از مردم شهری، گریزان
 گروهی کشته گردیدند، از سنگ
 عجب منصوبه، پیر فلک ساخت
 بیفگندند، مردم بی محابا
 چو جدول، یکقلم شد سرخ از خون
 تو پنداری، که آبش زهرمار است
 زره در آب، همچون دام ماهی
 میان شد راه دریا قفل گشتن ۴
 که کاری نیست زخم تیغ بی آب
 که از امداد تیر خود، روان است
 دل خود جمع کرد، از اهل تزویر
 اجل در پرده، با او همعنان شد
 شگون در قتل خان دانست بخشی ۵
 قبای شستیش ۶ صد پاره گردید
 شدند آتش صفت، هر سو جلوریز
 مسلم جست لیکن جان بخشی
 ز روبه بسازی قوم شنالی
 چو آتش، یک نفس، آنجا رسیدند
 کشیدند آتش و کردند یغما
 خدا همراه بودش، هر کجا بود

-
- ۱- نام شهری .
 - ۲- نسخه دیگر: این حال .
 - ۳- سیاهی کردن کنایه از ظاهر شدن است .
 - ۴- کنایه از بنده شدن .
 - ۵- مبارک .
 - ۶- کنایه از قبای ابریشم . شست تار ابریشم را گویند .

اگر با خویش ، نقدی داشت دلخواه
سزاوار کسریه‌سانست ، زمینسان
پی* کفارت این جرم بیحد
بجلادی ، مبدل کرده اوضاع
بلی ! هرگاه آتش بر فرسوزد

زبان خامه رنگین ترانه

چنین شد آتش افروز فسانه

که این هنگامه ، چون قامت برافراخت
نوای جنگ ، شد کوک ، از دو جانب
زدوگیری صجب شد ، از دوسوساز
فرو نامد ز بیم این زد و کشت
سر از بهر گزند مرد پرکار
ز پر خواری کشد با ناله دم را
زمانی جنگ باهم ، در میان بود
بانگ داروگیری ، اهل ایران
اگر تیری ، ازین جانب روان شد
دگر از چار سو ، آتش کشیدند
نه آتش سوخت تنها خان مانها
نمانده ستر با یک خاندانی
ز دود فتنه ، خالی نیست جای
ز بس شد فتنه ، هر سو آتش افروز
برنگ برق ، در هر کوی و برزن
چه سحر است این ، که بی جوش خرداو
نگیرد نم ، اگر ابر تب و تاب
مگو از عاشق محنت مرشته

به جدی بل ۲ دویدند از پی ناخت
تفک آسا ، تپی کردند قالب
پر تیر آمد از هر سو ، به پرواز
تفک را اقمه ، بی تحریک انگشت
کشید از بیضه فولاد این مار
بآروغی کند خالی شکم را
ز هر جانب ، غضب آتش فشان بود
شدند از مردم شهری ، گریزان
عراقی زاده‌ها را ، خر کمان شد
خیسار آسا ، سر آنها بریدند
برون آورد دود ، از مغز جانها
ز سر پوشیدگان نسبود نشانی
سرای سوخته شد ، هر سرای
درخت نار ، هر نخلیست امروز
کند از جزو نساری خسانه روشن ۳
بهر سو میروی گرمست بازار ۴
زند چون دود قلبان ، غوطه در آب
کسایش میکنند حسن پرشته

۱- کنایه از سگ بچه ها .

۲- از جدی بل تا بد آورت .

۳- کنایه از فنا کردن .

۴- کنایه از فنا .

جل خود چون وزغ افکنده در آب
 ز کشته، پشتها هر سو نمودار
 بمهر کربلا خط شهادت
 زنی گریز گز، بر مرده شان
 که هر یک زین خدا ترسان دیندار
 کشد خط، بر مزار شان، ز شمشیر
 شکار گورخر گوئی، همین است
 روان شد بر زبانها بسی تانی
 ز مرگ خور، بود سگ را عروسی
 ندارند، این خطا کیشان جریده
 اگر قصری بود قصر بروت ۲ است
 بود اینجا عراقی بسی تکلتو
 سبیلین ۳ را بود حاجت بپاکی
 فتابد کس، بروت امروز بر کس
 کنون دارد، هراس از گریه پیر
 بود بر نطفه شمس عراقی
 ز دست اهل سنت، چار داغ است
 ندارد کس، بغیر از دست بر سر
 نیسابی جسامع عباسی ۴ امروز
 ندارد کاسه، کس بهر گدائی
 ز گز، پختند آش مردگان را
 که گوئی: آش عاشورا همین است
 مگر زوار مشهد را رضائی
 بگردون، چون شفق شد موجة خون
 بحکم پادشه، آمد شتابانه

عراقی زاده از بس تب و تاب
 دران موضع، شد از نائید جبار
 رسانیدند سر داده بغارت
 نخواستد پشت داد، از نور ایمان
 بمردن هم، نیند ایمن، از آزار
 نهد بر فرق شان، انگشت از تیر
 کشیدش از لحد، هر کس دفین است
 ز قتل شیمه و از فتح منسی
 درین صندل سرای آبسنوسی
 بجز ناوک، که در پهلوی رسیده
 کنون کاینجا ز بس تاراج ولوت است
 نشانی بر لب شان نیست از مو
 ز نا پاکبست، باشد هر که شاکی
 همین از تیغ ریشی دارد و بس
 بروت، آنکس که میتابید، بر شیر
 سزد گر تا بمحشر داغ باقی
 بمردن هم، کجا او را، فراغ است
 پسر دور از پدر، دختر ز مادر
 درین گلشن، ز بس کین جهان سوز
 بجز کشکول شیخ ۵ از بی نوائی
 نمیاید کسی حلوا زبان را
 چنان تاراج، بر روی زمین است
 بکس ستری نماید، از بینوائی
 چو شد، هر روز این هنگامه، افزون
 پی اصلاح آن، عبدالصمد خان

- ۱- غوک .
- ۲- کوتاه گردن .
- ۳- کنایه از دهان و بینی .
- ۴- کتابی در احکام فقهی از شیخ بهائی بنام شاه عباس تألیف شده .
- ۵- کشکول شیخ بهائی شامل مطالبی گوناگون اخلاقی و ادبی .

ز سختیهای ره ، رنجیده آمد
گذشتند ، از کتل ، فولاد پوشان
بچشم مردم آگه ، ز ابدال
ازان ره دارد این نزدیک درگاه ۱
چو تیشه بت شکن ، هر پاره سنگش
سفید از یخ ، بهر سو چشمه ساران
ازین ره ، خلق را ، اکراه باشد
ز بالایش بزرگی را گزافست
برهرو ، جامه هم بار است ، در بر
نیارد پای رفتن بسکه ، رهرو
سپاهان ، هر قدم از جان خود ، سیر
سخن اینجا ، توان گفتن بصد رنگ
هواخواهش همین طبع سلیم است
ز خاکش ، بسکه لشکر پائمال است
فوازش یافت کوس اشتملها
چو شد نزدیک شهر ، آن فوج منصور
صف آرا شد چو مژگان ، از پی جنگ
ز آوازش عوام شورش اندیش
اطاعت ، جمله دانستند واجب
سر صد تن ز اهل بنی ، یکدمست
بدینسان بندوبست ، از کس نیاید
ز بس پامال خواری شد کدو وار
بهرسو کرده رو ، صفها شکسته
بفرمائش ، سر خصم است بردار
پس از ششماه یا چندی زیاده
سخن کوتساه ، کین بسیار بد شد
بنزد آن که ، باشد دور اندیش

بلند و پست دنیا ، دیده آمد
بسان آب رود ، افتان و خیزان
بود از رفعت شان ، پیر پنجال
مگر زنجیر از پیچ و خم راه
بجنگ بدر رفته ، هر پلنگش
چو چشم عاشقان ، در راه باران
کتل عیب است اگر بد راه باشد
که هر یک کبک او ، سیمرخ قافست
بدست و پا رود ، همچون شناور
بناخن میرود ، همچون مه نو
به پیچ و تاب ، چون جوهر بشمشیر
که در گلشن ، زنده بلبل بر آهنگ
بود گر طالب دین ره کلیم است
سم آهوی او کعب الغزال است
علم ، چون کرگدن کردند دمها
تل الله اکبر گشت خان پور
ز دم دم کوس او برداشت آهنگ
تهی کردند قالب ، چون نی خورش
ز تقصیرات خود ، گشتند نائب
چو نار سبحة ، با یک ریسمان بست
چنین فرما فروا ، در ملک باید
سر مفسد ندارد کس بجز دار
امیری ۲ نیست با این دار و دسته
عیسان بر خلق شد ، معنی سردار
مراجع گشت بسا مخدم زاده ۳
نکسو آزاری ، از اشرار بد شد
بود هفتاد مات ، تیر یک کیش

۱- مراد از پیر پنجال .

۲- هیدالصد خان .

۳- کتابه از سگ بچه رک : قصه فیضی و صرفی .

بشاشیمش اگر این راه دین است
 ز دست انداز، چرخ بسی محابا
 بخورد گفتم بقول حضرت شاه : ۲
 تو فکر خود کن و بگذار اینجا
 برفک غنچه ام ، زین باغ دلگیر
 بسان شمع ، گرپایم بخواب است
 درون خانه میدان بهر انوار ۳
 بگرمیهای هندوستان صبـورم
 ز نعمتهای الوان شد ، دلم خون
 دل کردم ، ز عرض حال ، خالی

منم ، آن عندلیب خوش ترانه

که کردم ، بر غزل ختم ، این فسانه

سعادت یک غلام کشور هند
 و گری تیری ، بتاریکی فگندم
 سمندر وار ، از بس دیده آشوب
 بود چون چشم عاشق بر خط یار
 بخوش خلقتی رسد گر میفرودد
 بدست یار ، چون آئینه زیباست

نمودن چشمه چون چشم عشاق

بود یک چشمه < کار دلبر هند

۱- یعنی شیعه و سنی های مفتن .

۲- کنایه از ملا شاه بدخشی .

۳- کشمیر .

۴- قدری از روز باقیانافده رفتن .

۵- یعنی آنچه در حضور شاه پخته شود .

۶- بهله پوستی باشد که باندام پنجه دست ورزند .

< کار بسرعت .

(۳)

کشمیر در شعر فارسی

غزوات و قصائد : طالب آمل

۱- غزلیات

بیا که! مجمع خوبان دلر با اینجاست
 قدم، ز غطه کشمیر، بر نمیداریم
 مده بغارت بیگانه، کشور دل خویش
 کجا بهشت و کجا بزم باده؟ ای زاهد!
 جوان شوازنفسم، همنشین! مرو بچمن
 باولین قدم! از اهل راز، ماندی باز
 بکنج گلخن خویشم، هوای گلشن نیست
 زدیده ام، گل خون جوش میزند، گوئی
 تمام نور نظر، در طواف گلشن اوست
 بکلبه ام، چه فتد راه اهل درد بهم
 خزیده در شکن زلف یار معذور است
 صد آرزوی، شهیدم بسینه افتاده است
 ز خاک میکده بوی نشاط میشنوم
 در آ بکلبه من! ای که آشنا روئی
 قدم بدیده من نه، گر آشنای دلی
 بملک ما، نبود با دعا، اثر همراه
 عنان رحم ز شوخی نمینمائی نرم
 بکیمیا طلبی سوی مغربت زچه روست
 در آبه هند و، بین رتبه سخا و سخن
 بهند جوهر یانند قدر فضل شناس
 نو فاضل! نظر از قبله افاضل، جو

مرو بدیدن بلبل، سوی چمن (طالب)

بیا که، بلبل مست غزل سرا اینجاست (ص ۳۸۷ - ۳۸۸)

۱- وقتیکه بخش دوم تالیف میشد، دیوان طالب آملی در دست نبود، از همین جهت شرح حال طالب دارای آن اشعار غزل و قصائد نیست، که طالب راجع به کشمیر سروده است. درینولا که دانشمند ارجمند آقای طاهری شهاب بدقت و تحقیق تمام دیوان طالب (کامل) را چاپ کرده اند، اینک از آن غزلیات و قصائد نقل کرده درین اوراق بچاپ میرسانیم. (۱۹۵۸ع)

صفیر فاخته و بانگ بلبلم هوس است
 عنان گسسته، بگلزار میروم، چو نسیم
 نیم، چو باد صبا هرزه گرد، آبله پای
 بمهر روزه دهان بسته ام، که روزی چند
 زبزم آزو هوس، رخت میکشم بکنار
 دماغ سوخته ام، نکبت گلم هوس است
 که غارت گل و تاراج سنبلم هوس است
 ز زلف یار، سفر تا بکا کلم هوس است
 بناز و نعمت گیتی نغافلم هوس است
 که خاکروبی کنج تو کلم هوس است
 نیم زدیدن کشمیر شاد، چون (طالب)
 که، سیر سازی و گلگشت آملم هوس است

(ص ۱۰۷۳)

دولت، بسیر گلشن کشمیر میروم
 شاداب گلشنی، که بسیر بهار او
 دلهای خلق راهمه دور از رکاب خویش
 او میروم بگلشن کشمیر، و از پیش
 او دست میفشاند، و سرو چمن ز شوق
 شیران! کنید بپشه نهی، کان فلک شکار
 از شوق زخم ناوک او، سوی صیدگاه
 باد صبا، بتوسن عزمش چسان رسد
 با او شکوه او، چه گذر میکند بکوه
 چون نو بهار، میشود از دیدنش جوان
 عزمش، کمین گشا چو شود، در کمان او
 رگ در قن مخالف او چشمه ایست، کان
 بادش مبارک این سفر میمنت اثر
 سیر است این سفر، مکنش نام ز بهار

(طالب) چرا بحمله نیبچسد عنان چرخ

کانسدر رکاب شاه جهانگیر میروم

(ص ۵۰۲)

فیض پیاله بخشد، آب و هوای کشمیر
 چون خاک عشقبازان، هر لحظه بر مشام
 کشمیر میستانم از حق، بجای جنت
 مشاطة لطافت، از بهر رونق کار
 جان برد و دست گیرم، مانند عدلخواهان
 شاهنشاه جهانگیر چید از هوای او گل
 از خشت خم نهادند، گوئی بنای کشمیر
 بوی محبت آید، از کوچهای کشمیر
 اما، نمیستانم جنت بجای کشمیر
 بیرون نما نگردد، برقع کشای کشمیر
 وانگاه بر فشانم، کین رونمای کشمیر
 خوش مستجاب گردید آخر دعای کشمیر

گردی ز نور بنمود، هم رنگ نور، گفتم
 جنت کجا تواند، با او برابری کرد
 وصف بهشت جاوید، از عاشقان او پرس
 هر صبح در مشام، از راه آشنائی

هر کس پی تماشای، کردند خوش فضای
 رضوان فضای جنت، (طالب) فضای کشمیر

(۶۰۸)

زخمها داریم، و مرهم های بی تاثیرم
 چشم روشن میکند حسن خط رخساریار
 بعد ازین شمشیر بر کف گیر کین دیوانگان
 راه بیتابان عشق او، بیک تحریک شوق
 بگذروم گذاردل را کین کهن بتخانه نیست
 زهر در پیمانۀ عیش است مارا، شیر هم
 در بهشت این سبزه و گل نیست در کشمیر هم
 کارشان از چوب و گل بگذشته از زنجیر هم
 طی نشد مشکل که طی گردد بصد شبگیر هم
 قابل ویران نمودن، لائق تعمیر هم

عرصه کشمیر را دیدیم، و می بینیم باز
 گر امان یابیم (طالب) ! عرصه اجهیر هم

۲- قصاید

در توصیف راه ها و مناظر کشمیر و مدح جهانگیر پادشاه

شد آسان طی، ره دشوار کشمیر
 قدم، بر تیغ کوهی، گشت گستاخ
 رهی کردیم طی، کز پیچ و تابش
 عنان دادیم بر هنجار کوهی
 بسزیر پا، در آوردیم راهی
 رهی کز وصف بالائی و پستی
 رهی نخچیر، لیک از پای لغزی
 رهی باریک تر، از تیر مسرگان
 سبک رفتیم بر کوهی، که گردد
 ز تنگیها گذر کردیم و، دشوار
 بود باریک راه تیره این راه
 بساقبسال شهنشاه جهانگیر
 که، بر وی نگذرد پوینده نخچیر
 بدندان لب گزد، مار شکن گیر
 که بود آن کوه بهلا، آسمان زیر
 که در وی آسمان، گشتی زمین گیر
 اساس نطق میگیرد ز بس زیر
 نگشتی بند، بر وی ناخن شیر
 بر او چسپیده رهرو، چون پر تیر
 صبا، در فیم راه او، نفس گیر
 چو شست مرد تیر افکن، ز زهگیر
 بسی باریک تر بود، از ره تیر

بچسپیدی ، چو پای مور بر قیر
 که در وی ، خیره گشتی چشم نخچیر
 که مالد خضر ، بر نقش قدم سیر
 بروی صدق دارد ، خال تزویر
 ندارد این سخن گر آب در شیر
 که کوتاه باد ، عمر راه کشمیر
 رهی ، باریک تر ، از نوک شمشیر
 رهی ، چون خون مظلومان ، عنان گیر
 بقطع آن رهی ، چون پشت شمشیر
 هزاران ، طفل نابالغ ، شدی پیر
 ولی ، در سرو و گل هم نیست نقصیر
 که معمار بهارش کرده تعمیر
 بیک موسم در او ، چون باغ تصویر
 بپا پیچیده ، آبی همچو زنجیر
 کمان قامت افلاک را تیر
 ز یکسو ، بلبلان در نغمه زیر
 هزار الوان رغان خوان بتدبیر
 چو گرد سیم جدول خط تحریر
 گره نگذاشته ، در شاخ نخچیر
 که از سیرش نمیگردد نظر سیر
 چکد خون حلال ، از ناخن شیر
 ز رنگ لاله او ، بوی تغییر
 توان پرورد طفل ، از شیر انجیر
 لباس خضر در بر کرده نخچیر
 که ، شیر آرد به پستان ، دایه پیر
 تیمم نیست ، بر اجزای اکسیر
 کف احسان تو ، آب سرازیر
 صسبا ، شبگیر پیوندد بشبگیر
 وجودت ، جمله را بنمود تعبیر
 که در طوفان خشم شعله ناخیر
 کف آوردست بر لب ، آب شمشیر

صسبا بر گالش نعل تسگاور
 گلر کردیم بر باریک راهی
 ره از بیراهه ظاهر گردد آنگاه
 مخوان عمر سفر کوتاه ، کین حرف
 ندارد این حدیث ، از موی در ماست
 چرا ، چون عمر از درها ، دراز است
 رهی ، جان سوز تر ، از برق خنجر
 رهی ، چون خار محنت ، دامن آریز
 درنگ افتادی از بس ، رهروان را
 بهر منزل ، غلط کردم ، بهر گام
 ز محنت گرچه پر خار است راهش
 یکی باغیست ، ایزد ساز کوهی
 ظهور میوه و گل ، با شگوفه
 بهر سو ، بید مجنون ، نشسته
 درختستان بلند سبز شاخش
 ز یکسو ، قمریان در ناله زار
 زمین ز انواع گلها ، تازه و تر
 دمیده سبزه تر ، بر لب جوی
 هوای دلکشای کسوهسارش
 بصحن همیشه آن راه دلکش
 ز بس داغ شقائق کرده مجروح
 صسبا نشنیده ، فصل مهرگان نیز
 هوا ، گر دایگی ورزد ، دران باغ
 ز بس بر سبزه ها گردیده گستاخ
 ز فیض آن هوای تر ، عجب نیست
 ندارد آگهی گویا ، که در شرع
 زمین پست دامان نیساز است
 نیابد گرد شبدیز تو ، هر چند
 قضا ، هر خواب خوش ، کاندردم دید
 مگرتیغت ز جوهر پرنگار است
 ز جودش قلمزم سواج دستش

کمند عنکبوتان ، ازدها گیر
 جدا ماند از رکابت ، عذر پذیر
 ندارد سمی ، قدری پیش تقدیر
 من و اندیشه اہمال و تاخیر
 بدین ، خوش میکنم دل را ، بتزویر
 ندارم ، در ثنا و مدح ، تقصیر
 بود در مذهب من کفر ، تاخیر
 زمانی ، گریبایساید ز تحریر
 دعایت ، با ثنا چون شکر و شیر
 باصلاح وزیر نیک تدبیر
 کنون مهر ، آن قدر ، خواهم ز تقدیر
 پیلک دیده ، گردم توتیا گیر
 کنون راه دعا طی کن ، بشبگیر
 بگلزار بہشت و باغ کشمیر
 کہ رنگش ، در نیابد بوی تعبیر
 کمند بادشہ را باد نخچیر
 مبارک باد ! بر شاہ جمہانگیر
 بخاکش گر بکاری ، ناخن شیر
 افق ، در کوزہ اندازد تباشیر
 اگر دہقان بکارد ، بوٹہ سیر
 نشاید ، عطسہ را بستن ، بزنجیر
 نسیمش کردہ از ہر سو سرازیر
 پری ، از بیضہ مرغان تصویر
 بہر ، شاخ گیاهش ، مرغ تاثیر
 نہ کبک ، از خندہ مستانہ دلگیر
 شکر را ، ننگ از آمیزش شیر
 چو بر دیبای رنگا رنگ تصویر
 بسی کوتہ تر است ، از کلک تحریر
 کہ بیرونست ، از سرحد تقریر
 جدا از ، وکب شاہ جمہانگیر
 نسیم او ، کمند و آب ، زنجیر

بزور بازوی لطف تو ، گردد
 جہاندارا ! اگر مسکین ، دوروزی
 بسعی ، از من نشد کوتاہی ، لیک
 وگرنہ با چنین شوق دلایز
 ز حرمان ، گرچہ جانم ، درگذازست
 کہ گر ، در بندگی تقصیر دارم
 ز بس ، در طاعت انشاء مدحت
 قلم را ، سر چو مار گرز ، گویم
 ہمین شغلم بود ، کاویزم از جان
 ثناہای شہنشہ میسرمانم
 کنون عمر ، آن قدر ، خواهم ز ایام
 کہ یکبار دگر ، زان خاک درگاہ
 طریق مدح (طالب!) طی نمودی
 مدام از لالہ و گل ، تا بود نام
 گل اقبال شاہنشہ ، چنان باد
 بہر جا ، صید مقصودست ، در دہر
 گل کشمیر ، و نوروز دل افروز
 ز شادابی ، بروید پنجہ سرو
 ز برف کوهسارش ، صبحدم را
 ز خاکش ، سوسن سہراب روید
 بصحن بیشہ ، از بوی بہارش
 تو گوئی ، حقہ های ناف آہو
 بہار ، فیض بخش او ، بر آرد
 ز شہباز دعا ، ایمین نشیند
 فہ در وی ، بلبل از افغان شدی مست
 بود بسا فیض آب خوشگوارش
 ریاحین ، بر زمین پر نگارش
 زبان ، از وصف این باغ خدائی
 چسان از شرح او ، انداز گیرم
 ولی ، گرفی المثل ، باغ بہشت است
 گلش ، بند است بر من ، سنبلش دام

چون آن مس، کو جدا ماند ز اکسیر
 زمین تشنه را کردم، ز خون سیر
 نشاید کشت آتش را بشمشیر
 پس آنگه زندگی تقصیر تقصیر
 وفای عهد، با من دیر شد دیر
 که تعبیرش چه باشد؟ گفت: تقدیر
 زمین بوس شهنشاه است تعبیر
 نخستین، ملک دلها کرده تسخیر
 وگرنه، بود بی پر، تیر تقدیر
 چونوشروان، عدلش بست زنجیر
 شکار ماهی، اندر آب شمشیر
 شود، مشتی عرق دریا، ز تشویر
 ارادتهاست، بسا دامان تاثیر
 معطل مانند انگشت قلم گیر
 نه بنده مایه، بی فرمان او شیر
 ز نقش بند انگشت است دلگیر
 جوانی، تازه شد، بر عالم پیر
 ز خط سرنوشت اوست، تفسیر
 نگیرد کس، کف از دریا بکفگیر
 نسجد با ضمیرت، لاف تنویر
 اگر، بر تیر عکس افتد، شود شیر
 شود هر قار، بر پیراهنش تیر
 نهالش سرکشد، اما سر از زیر
 صدای تیغ او، آواز تسکیر
 نصیحت‌های دریائیت در گیر
 وز آن اجزا، وجودت یافت تخمیر
 همانا در نمک یابند توفیر
 بشاخ مسار، کرده آشیان گیر
 سلامت بگذرد از آب شمشیر
 نماید در زمین بوس تو ناخیر

جدا زان خاک ره، بی آبرویم
 ز بس بگریستم، دور از رکابش
 چسان تسکین دهم سوز دل از آه
 من آنگه دوری از بزم جهاندار
 اجل را، دور از آن سرمایه رفع
 گلی در خواب دیدم دوش، گفتم:
 بطالع ناز کن! کین خواب خوش را
 جهانداری، که در کشورستانی
 عقاب حکم او، دادش پر وبال
 ستم را، دست شد در آستین، تنگ
 بدور دست فیاضش، توان کرد
 چو ابر دست او گوهر فشاند
 بمحمد دولتش، دست دعا را
 ز بس منع گرفتن در زمانش
 چو بستن، گوشه دارد، ز بیداد
 کشایش دوست دست گنج ریزش
 گل اقبال او آندم، که بشگفت
 جبینش مصحف اقبال، و بر وی
 مزن در بحر دستش، پنجه ابر
 زهی روشن دلی، کائینه صبح
 تو آن نیک اختری، کز روی بختت
 سپر، گر پیش تیغت، ننگند چرخ
 هر آن بستان، که بر سروت، ننازد
 بگوش عرش، در هنجار ناید
 سعادت را بمنبع در فشانی
 نمک سودند و شکر صاف کردند
 کنون، گر ز آن دو جز، اندازه گیرند
 هم از امنیت عهد تو، کنجشک
 بدریا بار حفظت کشتی تن
 اگر مسند نشین چرخ هفتم

مهر دال شکش مسیم تمجید بدل سازد همی با کاف تصغیر
رخ از خاک درت گردون دهد آب
کف مه، نیز سازد چهر تنویر

(ص ۱۰۰۰ - ۱۰۰۵)

در وصف گلشن کشمیر و مدح جهانگیر

نوای، مرغ طرب این بود، بگاہ صغیر
ز هند، گرچه گل و باد، نادرند و مفید
چو مجلس از می و ساقی تمام اسبابست
مرا که صورت باغ بهشت در نظر است
چو رصف گلشن کشمیر می کنم فرض است
زهی مقام سلامت، کز اعتدال هوا
چو دیده سرمه کشد از سواد او، عجب است
گر این نمونه جنت، بخواب بیند، حور
ز خواب نا شده بیدار، و آب نازده روی
ز استقامت آب و هوای او، عجب است
نظر، ز شوق ریاحین او، بسیر چمن
هوا ز تربیت نغمه آن چنان، که بگوش
بسبز پیش او، شاخها فگنده بشاخ
بغایتی اثر نغمه عام در دلها
در او، نه مرغ چمن باز ماند، از آهنگ
در آن هوا، نکند طبع دل، قبول ملال
به پیش سبز درختان شاخ بر شاخش
در آن هوا، چه عجب رشته، گرز گوهر بکر
نسیم سنبل صحرای او، چو طره یار
بهستانش، یکی نخل و صد هزار ثمر
ز اعتدال هوا، خلق درخزان و بهار
ز بسکه، خانه نشینی گران شود، بر طبع
ز شوق دل، به نشاط چمن، عجب نبود
ز بس بنقل مکان میل طبعها چه عجب
ز فیض آب و هوایش سزد، که پرده گوش

که باد باد هند است و گل گل کشمیر
می عراق و گل فارس را، بمفت مگیر
بگیر کام دل از عشرت و بهانه مگیر
سزد که، تازه کنم روح بلبلان بصغیر
که شویم این دهن تلخ را، بشکر و شیر
بمهر خضر، نگردند ساکنانش پیر
که دل بسینه توان داشتن بصد زنجیر
دش، ز لذت سیر بهشت، گردد سیر
برهنه پای کند سوی این چمن شبگیر
که رنگ، گل ز نهیب خزان کند تغییر
تمام رغبت پرواز همچو مرغ اسیر
رسد ز خامه باهنگ عنده لب صغیر
صف درختان، چون آهوان آهو گیر
که صید، رقص کند بر هوای ناله شیر
در او، نه باد صباست گردد، از شبگیر
بدان صفت، که نگرود بلور زنگ پذیر
نهال طوبی بسی برگ همچو جوهر تیر
چنان کند گذر آسان، که تار مو زخمیر
دهد بدست جنون، عقل را سر زنجیر
بگلستانش، یکی بلبل و هزار صغیر
کشند رخت بصحرا، صغیر تا به کبیر
بچشم خانه نگیرد قرار چشم بصیر
که درد، از دل عشاق، جا کند تغییر
نگین، بکنج نگین خانه، گر شود دلگیر
بود نصیب ز گلبانک بلبل تصویر

صیبر مایه نکهت هوا چو سازد عام
 در اوز بس ککش طبعها بجانب دشت
 بخاصیت ره صحرا چو ازدها گیرد
 ز بس توجه دلها بجانب پرواز
 ز بیم آنکه، مبادا ره هوا گیرد
 ز انبساط هوا، در فضای او نبود
 ز اوج عیش بحدی، که هر خرابه نشین
 ز بسکه، از ره تخمیر، در جواهر صلب
 سزد که، ناخن الماس روی بر تابد
 هوش مهر اثر، آنچنانکه، از سر مهر
 ز میوه های ترش، چون زبان کم سیراب
 بمصحن باغ، ز تاثیر مهر شاه آلسو
 ز آبداری نارش، لب رطب چو سفال
 ز دانه دانه انگور او، درونه نار
 چو باغ خلد، در او چند میوه بر یک شاخ
 هوای او، بملا میترین ادا، گوید
 حریم نغمه، طبایع در او چنانکه، ز شوق
 ز بس ملایمت نغمه، در هوای ترش
 خوشا نسیم صبح و بوح او، که بی آسیب
 بگلشنش چو در آئی، بغل کشوده در آئی
 مپوش دیده در آن ملک، و نیز خانه مر و ب
 در آن دیار، ز فیض هوا، عجب نبود
 نظاره کن! که ز هر برگ سوسن و گل بید
 عموم مشرب در وی چنانکه، اهل ورع
 بهر طرف زر انگیزخته ز حلقه موج
 صف بطان، چو صف زاهدان و سواسی
 بسطح دجله چو غواص پیشگان حریم
 کجک نموده بدنبال، همچو مشکین شست
 ز نقش بال و پر چون تذر و شان رخ آب
 کمینه صعوره آن بوستان، بنقش و نگار
 در آن چمن، که بتکلیف حسن آب و هوا

قمیز رائحه نتوان میان عنبر و قیر
 هجب نباشد، کز پای پیل و گردن شیر
 اگر، بخوانند افسون مار، بر زنجیر
 شکار یسان خدنک افگن هما نخچیر
 گره، چو طائر وحشی زنند، بر پر تیر
 بغیر پنجه زلف نگار، دامن گیر
 کند خرابه خود را، بخشت خم تعمیر
 کند هوای رطوبت سرشت او تاثیر
 ز برگ لاله، چو از چنگ اسخوان شمشیر
 اگر فشاری، پستان سنگ زاید شیر
 ز طعم روح، شود کام ذوق لذت گیر
 چکیده شیر، ز پستان نار، چون انجیر
 ز سرخ روی سیبش، عذار به چو زریز
 ز عقده عقده چون دانه دانه انجیر
 چشیده لذت پیونده، همچو شکر و شیر
 که: خواهد در ته پهلو حصیر و خواه حریر
 چو بانگ نای، خوش آید بگوش فالتیر
 بسعیها، شناسی سفیر را ز صفیر
 دل از میانه غمها کشد، چو موز خمیر
 که هر طرف صف حوریست در لباس حریر
 که خاک او همه نوراست، و گرد او اکسیر
 که شاخ گل، شود اندر نیامها شمشیر
 چمن، کشوده زبانی بشکر، ابر مطیر
 هزار طفل بیک قطره مپیرند ز شیر
 چو آب آئینه صافی یکی کبود غدیر
 تمام عمر بترتیب فصل در تدبیر
 نگشته یک نفس از شغل غوطه خوردن سیر
 ولی نه خصم گلو همچو شست ماهیگیر
 بصد نگار مصور، چو صفحه تصویر
 قدم ز مسند طاؤس، نا نهاده بزیر
 ز شاخ و برگ، تراود ترانه بم و زیر

چه مسکنی، که بود عندلیب چون مسند
 چو وصف گلشن کشمیر بر زبان گذرد
 ز انبساط هوای بهار او، چه عجب
 ز بس ملائمت نغمه، ز اعتدال هوا
 سزد، که صخوشه بوقت ترشح، افشاند
 ز بس گشایش دلها بیک نشاط رسد
 چنانکه، از دهن کودکان، لعاب چکد
 سزد که، چشمه صفت خود بخود بزاید آب
 قلم، چو شاهد پیران، شکنج گیر شود
 بجلوه، سروش حوری بود، که گام خرام
 بشاخ جلوه کنان، غنچه های نیم شگفت
 بقدر زلف بتان، عمر بایدم ناچار
 بشاخ سروش، پیوند شاخ گل، مطبوع
 هزار حلقه، بگوش گل، اندر آویزد
 نسیم صبح، صحابیست در گلستانش
 همیشه در حرکت باد و بید او، گوئی
 کشد چو طرح سوادش، رقم نگار خیال
 کند چو وصف بهارش بصفحه، گرد و سپز
 سپهر فیض، جمهانگیر شاه کز دل و دست
 شهنشهی، که بکلک نفس، بصفحه عرش
 اگر بسر نزند چون اتساقه فرمانش
 کف کشاده او، منع بستن آن سان کرد
 کنند وقف ثنائش ضمیر، پیر و جوان
 ز بیم خنجر تیزش، بریزد از مژه تیر
 چو قلم کفش از باد جود گیرد موج
 چو گل، سپاه ریاحین تمام گوش شوند
 همیشه بر گذر فساوک اراده او
 زهی ز لطف خدائی، چکیده در خلقت
 رواج عدل، فراموش گشته خوابی، بود
 فقیر دوست چسان خوانمت بوقت مدیح
 بوصف ابر کف کافی تو گر رقمی

که جمع کرده لب خویش غنچه بهر صفیر
 جبین خلد زند غوطه، در خوی تشویر
 که، بی نسیم دعا، بشگفت گل نائیر
 ره تمیز نماند، میانه بم و زیر
 اگر برد بهوا دانه سحاب مطیر
 بگوش نغمه خلخال و فاله زنجیر
 چکد، ز لطف هوا، آب از دم شمیر
 بدان سبو، که ازان آب باشدش تخمیر
 چو وصف، سنبل پیچان او، کند تحریر
 صدا کند بتن نازکش لباس حریر
 چو کودکی، که کشاید دهان بخوردن شیر
 که، وصف سنبل بستان او، کنم تقریر
 چنانکه، نسبت پیوند پادشه، بوزیر
 چو عندلیب، زند نغمهای پر تحریر
 که هست، ریزش باران آن سحاب عبیر
 که، باد زلف جوانست و بید ساعد پیر
 شود ز دیدن آن چشم عقل، سره پذیر
 قلم چو بخت شهنشاه در بنان دبیر
 دهد زکوة بدریای ژرف ز ابر مطیر
 کنند مشق دعایش جوان و کودک و پیر
 چو طیر بی پر، سستی کند بره تقدیر
 که بی اشاره فرمان او، نهند شیر
 کنند صرف دعایش نفس، صفیر و کبیر
 ز شوق ناوک او، پر بر آورد نخچیر
 بهمت رنگ بر آید ز شرم ابر مطیر
 چو بلبلان مدیحتش بر آورند صفیر
 مراد سینه سپر کرده، چون نشانه تیر
 زهی ز نور الهی، سرشته در تخمیر
 که شد بهمه تو آن خواب خوش اثر تعبیر
 که دست جود تو نگذاشت در زمانه فقیر
 کنم بصفحه آتش بامتحان تحریر

چو خط ناصیه بحر و آب، روی غدیر
شکر گداز نیساید بکارخانه شیر
ز استقامت عدل تو، بر جهان تغییر
ز آشنائی دست، بقبضه شمشیر
در آستین ستم، پنجه گریبان گیر
شبی که، زاد سعادت ز مادر تقدیر
بماند بخت تو بیدار از پی تعبیر
که نیست آنزه صدق من، غبار پذیر
بقدر یک نفس، از شغل بندگی تقصیر
ازین زیاده چه گوید مرید در حق پیر
از آنچه هست فزون آیدم بچشم حقیر
منش به اره بریدم که حیث بد شمشیر
شوم اسیر کسی، کو بعزت است اسیر
بغنیچه ام نسب رنگ و بورصد نه به سیر
و لیک، آگهیم از هر فنی، قلیل و کثیر
چو کیمیا گر عاشق بصنعت اکسیر
که چون عطاردم از فکر نظم نیست گزیر
نیم بجائزه گوهر ستان و لعل پذیر
اگرچه نیست ترا چون خدا شبیه و نظیر
بعذر خواهی (طالب) ره دعا برگیر
سپاه و هرصه آفاق را کند تسخیر
فروغ چتر شهنشاه باد! عالمگیر

سواد آن نشود خشک، تا بدامن حشر
ز بس، بعهد تو رسم نوازش، آمد هام
تمام سال بهار است زانکه نیست روا
بجسم ها در بیگانگی زند ارواح
چو دید بازوی عدلت، ز بیم ناخن ریخت
به نیستی که مگر خواب دولتی بیند
جهان و خلق جهان، جملگی بخواب شدند
شمه شمشها! منم آن (طالب) تمام اخلاص
بر آستان تو، آن بنده ام، که نیست مرا
خدا یکست، ترا هم یکی شناسم و بس
بکسب جاه نیم ملتفت، که حاصل دهر
سر طمع، که رسانید (انوری)، بسپهر
مرا سپهر، اسیر کمند عزت ساخت
بقدر، بوی اصالت وزیده، برگل من
اگرچه شاعرم و نیست عارم از فن شعر
ز شغل مدح توفارغ نیم دمی، صد شکر
هوای مدح شهنشاه، در سراسر مرا
درین مفرح یا قوتیبی، که ساخته ام
شبیه خود صله این قصیده بخش مرا
سخن چو رشته تصدیع شد دراز آهنگ
همیشه، تا کشد از نور نیر اعظم
بمون ایزد، و امداد بخت، و یاری چرخ

مدام زیور دیهیم بسادا گوهر نساج

همیشه زینت اورنگ باد و زیب سربر

(ص ۱۰۰۵ - ۱۰۰۹)

(۴)

کشمیر در شعر فارسی

کشمیر :
ملا شاه بدخشی
ملا محسن فانی
مشتاق کشمیری
آزاد کشمیری
خوشدل کشمیری
مجرم کشمیری
شبلی نعمانی

● ملا شاه بلخشی (متوفی ۱۰۷۲ هـ) (۱)

گل نارنجی و زردش بنگر	گل داودی و هیماسی او	از گل مخمل صد برگش
...

راجع بمسجد جامع گوید :

هست هر خانه اش از حافظ پر	خنده های لب دریای بسط	مسجد جامع شهر کشمیر	آنچنان پاک بود آب دلش	کوه پاکش همه یک روی صواب
...

باغ نشاط، باغ شالامار، باغ فیض بخش، باغ فرح بخش، باغ نسیم، باغ افضل آباد، باغ طرب افزا، باغ جهان آرا، باغ مجد، باغ عیش آباد، باغ بحر آرا و نور باغ را ستوده است، از اوست :

شالامار تو بود دیرینه	فیض بخش او همه با آب و هوا	چه نسیم . . . از جانب راست	گدلم جانب افضل آباد	میل دل از همه برخاست مرا	پای مداحی من کشتی خویش	بخدا و بچهار اختیارم	در میان همه باغ است، چراغ
...

۱- رک: کتاب حاضر ص ۲۶ ملا شاه مثنوی بعنوان - رساله در تعریفات خافها و باغها و منازل شهر - سروده است، که بهترین نسخه دستنویس آن در کتابخانه دیوان هند India office لندن بشماره ۱۵۸۰ موجود است. این اشعار از همان مثنویست و اینجا از مقاله آقای دکتر امیر حسن عابدی (دهل) - حدیث کشمیر در ادبیات فارسی - نقل شده است.

نظری سوی شه آباد کنم
 صف باطل شکند لشکر حق
 او مظفر به ظفر آباد است
 قزاز احرام صفاپور او بست
 بسوی . . . از سختم
 بخدا جانب معراج روم

کرنه گویم و فریاد کنم
 بسکنم تساحت سوی پای قبق
 خود ظفرخان چو بمدل و داد است
 مدح من بر سر کشتی بنشست
 سخنی از دره لار کشتم
 از صفاپور به معراج روم

زعفران را یاد میکند :

چشم ما جلوه دریا ببرد

زعفران دیده ما تا نگر

دیگر جاها را نیز یاد کرده است :

پیش رفتن باشد دیگر روز
 ز نسیمش شگفتد، گل را دل
 داند آنکس، که بآنجا سریت
 مثل ماهی بر دم جانب آب
 چشمه بسا چشمه پاک اچول
 اوست شاه آباد شاه جهان
 حکمتی هست در آنجا بنگر
 یک شب و روز در آنجا شینم
 خمار آنجا ست گل دامنگیر

منزل ما ست دگر ونتی پور
 بحر آرا ست بنام آن منزل
 باز بسا سوی انیچیم گذریست
 صبح . . . باشد جای صواب
 یکی بسا کوری چشم احوول
 گشت سر چشمه ورنانگ عیان
 یک طرف سند براری ست دگر
 بروم . . . را بینم
 دیولاغ است دگر در کشمیر

● ملا محسن فانی (متوفی ۱۰۸۱ هـ) (۱)

که او را گرفته است دل، در کنار
 دو بالا طرب شد، دو چندان سرور
 که فرق است، از خانه تا خانقاه
 که نامش بود، چشمه عارفان
 سزد گر بود جای دارا شکوه

عروس همه باغها، شالامار
 چو در عیش آباد کردم عبور
 ازین باغها، به بود باغ شاه
 درو چشمه است، دایم روان
 بود حوض او حوضه فیل کوه

۱- رک : شرح حال در کتاب حاضر ص ۱۰۴۵ . یکی از چهار مثنوی اوست - میخانه -
 کته دران باغها، جویبارها، و قصرهای شهر را یاد کرده است . اشعار از مقاله آقاسی
 دکتر عابدی نقل کرده شد .

چو در باغ سمیتم گذار اوفتاد
بسیاغ ففتح چند ، کردم گذار
چو چشمم شود روشن از باغ نور
عبورم بشهر و دیوار اوفتاد
که از هند یابم در آنجا خبر
اگر صفحه گل نخوام چه دور

● مشتاق ، محمد رضا کشمیری (متوفی ۱۱۲۳ هـ) (۱)

شوخ از بس بهار کشمیر است
چشم لیلی ، که دل ز مجنون برد
نخل طوبی بآن سرافرازی
خنده عمر جاودانه خضر
چتر شاهنشاه بهار طرب
سر عیش و نشاط و ناز و طرب
خضر هر چند زنده ابد است
قامت نواز پرور لیلی
آبروی بهار و هر چه دروست
مژده حور خار کشمیر است
داغی از لاله زار کشمیر است
زیر دست چنار کشمیر است
کبکی از کوهسار کشمیر است
ابر گوهر نثار کشمیر است
روز و شب درکنار کشمیر است
کشته چشمه سار کشمیر است
سروی از جوئبار کشمیر است
خاک پاک دیار کشمیر است

طبع (مشتاق) ما ، ز رنگینسی

جلوه نو بهار کشمیر است

در غزل زیر رود خانه جیلم ، که در سابق - بهت - گفته میشد ، یاد کرده است :

بیا که! حاجت می فیست درکنار بهت
بهشت نقد ازین خوبتر نمیباشد
ز بوسه لب شیرین حلاز کند نامش
نگر چنار، که با صد هزار شان و شکوه
کنند از دو طرف دمبدم
ستاره نیست نمایان ز چرخ شعبده باز
گاهی بسوی چپش میل، و گاه جانب راست
ز جلوه های درختان دلکش و سرسبز
بگوبه تشنه لبان، سیر لاله زار بهشت
مگو که: پر تو انجم فتاده است درو
شراب ناب بود آب خوشگوار بهت
نگار و سایه بید و می و کنار بهت
رسد بحفظ، اگر آب جوئبار بهت
زدست خضر نبی خیمه برکنار بهت
بنوبهار و خزان، سیم و زر نثار بهت
که رود نیل فلک گشته شرمسار بهت
بدست جلوه مستی است اختیار بهت
گمان بری صف لیلی ست برکنار بهت
شب بساتن تماشا کنند کنار بهت
که نافته است گهرهای آبدار بهت

۱- رک : تذکره شعرای کشمیر محمد اصلاح چاپ راقم (ص ۳۸۹ تا ۴۱۲) دیوان مشتاق دستنویس در کتابخانه سرینگر (بشماره ۱۲۵۳) است . اشعار که اینجا ثبت شده از همان نسخه نقل شده است و ما از مقاله دکتور عابدی اخذ کرده ایم .

گرفته باز چو عشاق پیش راهش را
چراست غرق سیاهی چو دیده آهر
کشیده سر بفلک صد هزار قوس قزح
..... نزند چشمه بقا آبی
به زنده رود نپرداختی چنان صائب
بهشت گوشه کشمیر دان بهمت خویش
گذاشتم بسخنهای چون در غلطان
ز جوی کلک گهر بار یادگار بهمت

ز دست زندگی عالمی ازین (مشتاق)

مگر... آب خضر را تو در شمار بهمت

● آزاد، محمد آزاد خان کشمیری (متوفی ۱۱۹۷ هـ) (۱)

هزار داغ بدل لاله زار کشمیر است
درین حدیقه خزان بهتر از بهار بود
معطر است گل رنگ روی خوبانش
ز چشمه، ساخت چو سرسبز عالم بالا
بگوش گل، که صدای ز آب میآید
شنیده ام، که لب جوی خشک میگوید
اگرچه، گرم شد آتش، ز گرمی دل ما
ز داغ لاله او شام دو چمن پیدا است
چو گرد باد، بگردش همیشه میگردد
نسیم خلد بود خاک روب، این گلشن
ز برگ برگ چنارش، بود ید بیضا
بیاغ دهر محیط است آب انهارش

کسی نگشت و نگردد ز دام او (آزاد)

چو خط سبز بتان، سبزه زار کشمیر است

۱- رک : کتاب حاضر ص ۲ . در سال ۱۱۹۷ هـ (۱۸۸۲ میلادی) فوت شد . حاکم کشمیر بود . دیوانش در کتابخانه آرکائیوز سرینگر (شماره ۵۷۰) موجود است . این فزل ازان دیوان گرفته شده است و اینجا از مقاله دکتر عابدی نقل کرده ایم .

● خوشدل، دیارام کاجرو (متوفی ۱۲۲۶هـ) (۱)

الا ای صاحبان شهر کشمیر
 به هند و هم خراسان سیر کردم
 ز راه کوهسار و بحر و ساحل
 رسیده بر کنار کرشن گنگا (۲)
 رسیدم چون بشهر خوب کابل
 صجائب هست دیگر چفته بازار
 عجب شهری که شهر قندهار است
 چه روحش فیض بخش خوشدلی شد
 که میسرفتم بآنجا بهر تسلیم
 بسی معمور و خوش شهر هرات است
 درو آسوده عبدالله انصهار
 بعرض راه واقع قلعه ضحاک
 وزان پس سرزمین بامیان است
 روان من چون سوی پنجاب رفتم
 درین سفر به پیشاور رفت و میگوید :
 از آنجا در رسیدم در پیشاور

بگوش آرید حال زار دلگیر
 تماشای بستان دیر کردم
 شده چونم گره در نفاذ دل
 هست پیوسته در آنجا
 بود کابل ز گل ، جنت تقابل
 علی مردان (۳) نموده خوب این کار
 خوشی افزای دلهای نزار است
 گلستان مرقد بابا ولی (۴) شد
 به پیش میرزا صائب به تعظیم
 ز غمها هر یکی را زو نجات است
 که در عرفان هست ابرار
 ز رفعتها ، کشیده سر ، بافلاک
 ز بتها در میانش خوش نشان است
 دعا بر ساکنان همد گفتم

عجب ای بدیدم در پیشاور

- ۱- رک : کتاب حاضر ص ۲۳۱ . در سال (۱۷۴۳ میلادی) در کشمیر بدینا آمد و در سال (۱۸۱۱ میلادی ۱۲۲۶هـ) در سرینگر فوت کرد . از افغانها ماموریت داشت و مدتی در خارج زندگانی کرد ، آثار منظوم وی عبارت است از - دیوان - و - باگوت گیتا - و - قرآنه سرود - و - مثنوی کشمیر - و کتابی در نشر راجع به موسیقی فیض تالیف کرده است . - مثنوی کشمیر - در محبت میهن خود نوشته است و قتیکه مدتی در خارج بود و کشمیر را ندیده است . این مثنوی در بیاض (شماره ۶۲) در کتابخانه سرینگر موجود است و از آن آقای دکتور عابدی و آقای دکتور تیکو اشعار را - که ما اینجا ثبت میکنیم - انتخاب کرده اند ، درین مثنوی اشعار راجع به سفر هند و دیگر جاها نیز سروده است .
- ۲- کرشن گنگا یعنی مظفر آباد .
- ۳- نواب علی مردان خان رک : شرح حال در کتاب حاضر .
- ۴- بابا ولی از اجداد میر معصوم بکری نزد قندهار مدفون است و قبرش دارای کتیبه است که میر معصوم بر او نصب کرده است . رک : تاریخ معصومی و شرح احوال میر معصوم بکری از راقم الحروف .

درانجا هست رام آنند تنها کور
شب و روز است راگ و رزنگ کارش
راجع به لاهور گوید :

کشیدم رخت چون در راه لاهور
بدیدم مرقد خاص جههانگیر
درانجا استقامت شد، چهل روز
بما تفویض گشته حکم آنجا
وقتیکه فزدیک میهن خود رسید به هیجان آمده میگوید :

خوشا کشمیر و خاک پاک کشمیر
بسیر دل، بهر دل انبساط است
بدلها چون، عیش آباد آرید
چو بنشینید در باغ فرح بخش
بفرما ای خدا! بیدار بختم
بیا (خوشدل) تو رو سوی وطن آر
مس هر عاجزی را، هست اکسیر
نسیم عیش آباد و نشاط است
بیساد خیر، مارا بیاد آرید
بداد عیش مر..... خوی رخش
رسان در جنت کشمیر رختم
نسیم آسا قدم اندر چمن آر

اشعار زیر در - پارسی سرایان کشمیر - آمده است و از اشعار پیدا است که از افغانستان به دوستان کشمیری نوشته است :

بخندان چون لب غنچه دل تنگ
کرامت کن نشاط صبحدم را
مرا حب وطن، آشفته تر کرد
کجا آن میسر کشتی و کجا من
کجا آن جوشش فواره، الله!
کجا یاران و دمسازان یکرنگ
مبادا، کس ز یاران دور، چون من
نمانده طاقت هجران، ازین بیش
ز جوش گریه چشمم اچم هول شد
خوشا حال شما، ای دوستداران!
شما خوش در گلستان بهشتید
بهنگام طرب هوی بر آرید
که: یارب! همصغیر ما، کجا شد
ندانم کرد، شرح درد دوری

که گویم شکر احسانت بصد رنگ
نصیبی زان نسیم این شام غم را
نمیدانم؟ چرا قسمت بدر کرد
کجا آن شالمار و کسوه دامن
که از یادش، بگردون میرود آه
کجا مطرب؟ کجا ساقی؟ کجا چنک
غریب و بیکس و مهبجور، چون من
که دل آغشته در خون جگر ریش
بموت شد، مار شد، تالاب دل شد
که ممکن هست گلگشت بهاران
مرا از خاطر خودها بهشتید
بیسادم نغمه دردی سر آرید
چه شد از بزم ما غائب چرا شد
صبوری به! صبوری به! صبوری!

که کسوه درد هجران بس فزونست
بدل ، صد داغ دارم ، همچو لاله
چو فضل حق ، بود بر حال مهجور
کنون دارم زیاران این رجا را
گهر افشان کنیده از لطف خامه
بیا ساقی ! بده رطل گرانم
بیا ساقی ! بده آن باده ناب
دل تنگم نگر ، یک قطره خونست
ولی کسردم بفضل حق حواله
نخواهد داشت ، از یاران مرا دور
که گاهی یاد مهجوران ، خدا را !
که روحانی ملاقات است نامه
که از سودای هجران ، سرگرام
که از خود میروم ، چون مست در خواب
درین محنت حرای بی مواسا
غم از دل دور کن (خوشدل) بیاسا

(ص ۱۵۶ - ۱۵۷)

① مجرم ، میر مهدی کشمیری (متوفی ۱۲۷۳) (۱)

خوشا شهر کشمیر جنت قرینه
همه لاله خد ، سرو قد ، دلبرانش
ظریف و سبک پی ، برفتار و گفتن
دلاویز و دلکش ، سیه مست و سرخوش
شکرخند و ، دلبنده و ، نازان و ، نازان
بسگردن ، پی* بستن گردن دل
سر منظر غرقه ، هر طرفه منظر
بخوش پیکری بیشتر از مه و خور
ببازار و کوچه ، بازار عاشق
رباینده از ترکتازان غمزه
قران یسافتی گر به این مه جبینان
ولی ، (مجرم) کم بغل را ، چه حاصل
تماشای تسلاب و سیر سفینه
صحن ساق ، نمرین سرین ، سیم سینه
حریف می و نی ، شریف و کمینه
قدح در کف و ، در بغل آبگینه
نظر باز و ، طناز و ، شوخ و ، شبینه
ز مشکین رسن ، چنبر عنبرینه
چو خورشید ، بر طارم چار مینه
بسیمین بری کم ز حور و پری ، نه
کف و دف زنان ، نوچه و پرچه نینه
ز نقده دل ترک و تسازی خدزینه
نمیبرد با خویش قارون دفینه
بنیر از لب خشک و چشم نینه

② شبلی نعمانی (متوفی ۱۹۱۲ع)

دوستان! ای که ره و رسم وفا ، کیش شماست
ور ندانید و نه دارید ز حالش خبری
از سیه کاری ایام و ز خود رائی خویش
بود در گوشه تنهای خود ، فارغ و شاد
هیچ دانید؟ که شبلی بچه حالست و کجا ست
باید البته پژوهش که پژوهش ز وفاست
هست یکسال ، که بیچاره گرفتار بلاست
که به ناگاه ، به عزم سفر از جا ، برخاست

۱- رک : کتاب حاضر ص ۱۲۴۸ دیوانش در کتابخانه سرینگر (شماره ۲۵۰) موجود است و اشعار مندرجه از آن نقل شده است و اینجا از مقاله آقای دکتر عابدی گرفته شد .

سوی کشمیر روان گشت بدان گرم روی
 گرچه شک نیست، که آن ناصیه، در زیبایی
 بسکه جوشید ز هر سوی، گل و لاله بدشت
 هیچ جای، ز گل و لاله تهی، فتوان یافت
 جاده را خود ز خیابان نتوان کرد تمیز
 جام گلرنگ که در بزم، به آئین چینند
 نقشبند چمن طبع، ز تر دستی فیض
 سبزه، بر کوه فرو ریخته، از سر تا بن
 راهرو را ندهد دل، که نهد گام به راه
 دیده طفل، که بر دامن مادر، غلطد
 گل به هر شاخ ز برگ ست فزون تر، گوئی
 سرو اگر پای بدامن نکشد، خود چه کند
 بسکه بر هر قدم از لاله، چراغی بنهند
 آبخیری (۱) که بشهرست و بود نامش دل
 سینۀ صاف دلانست همانا، کز لطف
 گرد بر گرد دل، آن صف زدن لاله و گل
 شالمارست و نشاطست و نگین ست و نسیم
 شالمارست، از انجمله فزون تر، بجمال
 آب (۲) بالای زمین باشد و اینجا بینی
 در بن آب دمد، سبزه و نیلوفر و گل
 گرچه دانم که سخن، خود به درازی بکشید
 بخت بنگر که: ازان بزم گه مستی و ناز
 بعد یک هفته، که آسود تن از رنج سفر
 هی چه تب بودا که فرقی نتوانستم کرد
 درد، آن مایه بیفشرد، سراپای مرا

که نمیخواست دران ره، نفسی کردن راست
 گر تزل بکنم، خلد برین را ماناست
 از کران تا بکران، روی زمین فاپیداست
 پای دیوار اگر هست و گر سقف سراسر
 بسکه گل صف زده سر تا سراو، از چپ و راست
 هم بدان گونه، گل از پهلو گل، جلوه نماست
 دشت را هم به گل و لاله و شمشاد آراست
 یا قبایست، که بر قامت شخص آید راست
 بسکه بر هر قدمش لاله و گل در ته پاست
 جنبش بساد، بدان گونه، بروی صحراست
 همه بر گل بفزود، آنچه که از برگ بکاست
 زانکه از جوش گل و لاله، چمن تنگ فضاست
 در شب تار، کسی گم نشود از ره راست
 گوئیا، آئنه در دست عروسی زیباست
 هر چه در بن بود، از صفحه رویش پیداست
 چون طراز است، که بر دامن شوخی رعناست
 باغهای، که به پیرامن دل، غالیه ماست
 که چون چرخ طبق بر طبق و تا بر تاست ۲
 که زمین بر سر آست و همان پا برجاست
 قوت نامیه، بنگر ز کجا تا به کجاست
 چه توان کرد؟ سخن هم ز سر نشو و نماست
 بهره ام هر چه بود درد و غم و رنج و عناست
 تب، به من تا ختن آورد، و بکینم برخاست
 کاین مگر آتش سوزنده بود، یا حمیست
 که توان گفت: که یک بهره ز اندام کاست

۱- چشمه یا تالاب .

۲- شالمار و هم نشاط نه طبق دارد که بالای هم است و ارتفاع هر طبقه از طبقه دیگر البته کم از بست قدم نخواهد بود .

۳- این تصرف مخصوص کشمیرست که روی آب نوعی از گیاه میگذرانند و او را خاکپوش کرده درواز هر جنس ترها میکارند .

گر چه بامن ، نه رفیقی بدو نه خادمکی
 به عزیزان دیار آگهی آمد ، که فلان
 هر یک از مهر ، دوان آمد و از غمخواری
 حاضران ، از پی^۱ اخلاص ، سخنها گفتند
 آن یکی گفت که : چون تازه ز راه آمده
 وان دگر گفت : همانا که شبت خواب نبرد
 چاره گر آمد و بنشست ، و ز اسباب و علل
 چونم از نبض و هم از رنگ رخ ، اندازه گرفت
 هر چه از چساره و نیهار و دوا میبایست
 رسم بیگانه نوازی بود ، آئین عرب
 خاصه آن پوشرو جاده معنی ، یعنی
 خاصه مخدوم من و یار من و یاور من
 آنچه ، بامن ز سر خسته نوازی ، کرده است
 به شدم گر چه بزودی و تسلی گشتم
 لیک ، آن به شدن از روی حقیقت سنجی
 باز تپ کردم و تا آخر ایام قیام
 لاجرم رو بسوطن کردم و گفتم با خود
 یکشتم آنقدر از ضعف زبون گشت احوال
 چون یقین شد که ، مرا نوبت رفتن برسد
 شکر ایزد که ، دران حال آسیمه سری
 هر چه از سیم و درم ، بود ز املاک قدیم
 زان همه بیشتری وقف نمودم ، کسورا
 خاصه بر مسجد پارینه ، که در خانقه است
 خاصه آن مدرسه (۲) کز پی ابنسای وطن
 طرفه تر ، زمین همه افسانه ، حدیثی بشنو
 من باین حال تپه بودم و از یارانم
 میشنید این همه احوال و نکردی باور
 تا بحدی ، که بمن نامه فرستاد ، و چو من

ایزدم لیک ، تباهی زده و خوار نخواست
 آمد از هند و ز رنجوری تپ شکوه سراست
 پرس و جوی بسزا کرد ، و پی چاره بخواست
 که سخن ، از ره اخلاص ، هم اندوه رباست
 خستگی ، خود سبب درد و تپ و رنج و عناست
 خواب نا کردن شب ، از رخ رویت پیدا است
 حالیا پی به مرض برد ، که دردم ز کجاست
 گفت : اندیشه مکن هیچ ، که امید شفاست
 در زمان جمله مهیا شد و زانسان که سزاست
 میتوان گفت : که کشمیر و عرب را ماناست
 سعد دین آنکه پسین قافیة بیت قضاست ۱
 میرزا سعد ، که درین شهر امیر الامراست
 هر بن موی ، هنوزم به سپاسش گویاست
 کاین چنین به شدن زود ، خود از لطف هواست
 همچو ناراستی^۲ بود که ماند با راست
 آن تپم گاه فزون گشتی و گاهی میکاست
 که : اگر چاره و گر درد ، بفرمان قضاست
 که به کس حرف زدن هم نتوانستم راست
 به وصیت ، ورق و خامه نمودم درخواست
 از زبان هر چه برآمد ، همه آن بد که سزاست
 وان کتبخانه ، که انواع کتب را داراست
 صرف آن کار توان کرد ، که در شرع رواست
 که ز بیمهری ما ، خسته و بی برگ و فواست
 طرحش افکندم و امروز بسآئین و بهاست
 چه حدیثی ، که شگفت آور و هم خنده فزاست
 ملک الحاج علی گره ، که بدانش یکتاست
 خود ندانم ، که ز جان من بیچاره چه خواست
 آنچه روداد ، نوشتم همه را ، بی کم و کاست

۱- منصب قضا از پاستان زمان در دودمان ایشان بوده است .

۲- پهن نیشنل های اسکول اعظم گره .

کاین چه حرفست؟ که شوخی نه درین کار رواست.
 به ظرافت نتوان گفت، حدیثی ناراست
 کاین چنین بیپرده انکار، چه آئین وفاست
 لیکن آن یار، همان برسخن خود، برجاست
 مردی از غیب برون آمد و کارم شد راست
 از ره لطف به اعظم گره آمد ناخواست
 که اخ اصغر من هست، و بهر پایه سزاست
 آنکه از نسبت او، نازش من هست و بجاست
 دید اعضای درون ز، که مرض را میداست
 کار خود مینکنند دل، که رئیس الاهضاست
 میکنم چاره، و از ایزدم امید شفاست
 هم بدان شیوه، که طرز و روش اهل صفاست
 امتحان کردی، و جستی خیر از هر کم و کاست
 به شدم، گرچه هنوزم اثر ضعف بجاست
 هر کسی را، که بمن دعوی اخلاص و وفاست
 به شد آن بنده، که از حلقه بگوشان شماست
 که از و گل کده هند، پر از صوت و نواست.

باز باورش نیامد، و بمن نامه نوشت
 این همه بیپرده بهتان، نتوان بست به خویش
 تنگ دل گشتم، و از غصه بخود پیچیدم
 من ستوه آمدم از نامه و پیغام آخر
 آخر کار، ز لطف و کرم بار خدای
 مصطفی خان، که استنت سول سرجن هست
 داشت چون سابقه معرفتی، با امه حاقی
 آنکه از دولت او، بسازوی من هست قوی
 از پی دیدن من آمد و، بر رسم فرنگ
 رو بمن کرد و بفرمود که: از غایت ضعف
 لیک با این همه، از کار زرفته است هنوز
 از سر مهر، به تدبیر و علاجم پرداخت
 تا دوماه رسم چنین بود، که هر روز مرا
 باری، از فضل خداوند جهان، بعد سه ماه
 مؤده صحت من، هان برسازید کنون
 میتوان گفت به مهدی و به حالی و عزیز ۱
 (شبل) امروز بود بلبل بستان سخن

بعد یک عمر، که از بند غم آزاد شده است
 همچنان، باز باهنگ کهن، نغمه سراست

— پایان کتاب —

۲۴ اکتوبر ۱۹۶۸ ع

۱- نواب وقار الملک و مولانا الطاف حسین حالی و عزیز لکهنوی شاعر معروف کشمیری .

تتمه تکمله

۳۰۱- ابو القاسم، قاضی کشمیری

● تاریخ حسن : مشهور بقاضی زاده از اولاد قاضی شریح است ، ازان سبب شهره بقاضی زاده دارد . و در عهد شاهجهان بر عهده دیوانی کشمیر استقلال داشت . صاحب طبع وقاد و نقاد بود . در سائر علوم خصوصاً در نظم و نثر سحر کاری مینمود . باوجود کثرت اشغال اوقات در عیش و عشرت میگذرانید . چون رحلت نمود ، در - مزار شعرا - آسود و سد قاضی زاده از اعمال اوست . قوله :

خالی از ذکر تو عضوی ، چه حکایت باشد سرموی بفلط در همه اندام نیست
(ص ۱۳)

۳۰۲- احمد رومی، ملا کشمیری

● تاریخ حسن : از شعرای سلطان زین العابدین بود .
(ص ۲)

۳۰۳- امان الله، خواجه کشمیری

● تاریخ حسن : ولد خواجه ابوالفتح سابونی بود و بحسن استعداد میل

خاطرش بشعر گوئی افتاد . قوله :

گل رعنا دو رو آئینه شد اندر چمن پیدا ز یکسو رنگ یار من ، ز یکسو رنگ من پیدا
این زمان از پنج نگذشت است عمرش ، آفت است قامتش گردد قیامت ، چون به ده خواهد رسید
(ص ۳۷)

۳۰۴- آذری، کشمیری

● تاریخ حسن : (ملا ثابت و قلندر بیگ و) آذری هر کس زیرک طبع

و خوش خیال بودند و عمر خود در سخنوری بسر بردند .
(ص ۳۰)

۳۰۵ - بختور ، مصطفی خان کشمیری

● تاریخ حسن : از احفاد قاضی حیدر خان شاگرد ملا عبیدالله صاحب نطق و بیان بود ، طبعی موزون داشت ، بختور تخلص میکرد . - بختور -

۱۲۰۸ هـ

تاریخ تولد اوست . اشعار برجسته میگفت ، چنانچه کافیة نحو بزبان عربی منظوم کرده است . عمر خود در افادۀ تدریس بسر نمود و در (۱۲۰۱ هـ) رحلت فرمود و در محله قلاشپوره ، در صحن زیارت موسی مبارک نبوی آسود :

- ملای زبردست شده زین عالم -

۱۲۰۱ هـ

تاریخ است و در منقبت حضرت محبوب سبحانی به تتبع ابوالمعالی این غزل گفته است :

آن سرو عجم ، جلوه چو در باغ طرب کرد	چون ابر کرم ، خواهش گلگشت عرب کرد
این سرو ، چه سرویست ، که از میوه رحمت	جان بخشی بغداد و عراقین و حلب کرد
گفتا : - قدمی هذا - از گردن خوبان	تخت عظام تا فلک انراخت ، عجب کرد
دریای می فیض قدم ، نمود بیکدست	صد کشتی ازان ، وقف لب جرعه طلب کرد
بر (بختور) ای غوث! بین ، کو چو معالی	بر یاد تو - القادر و قادر - همه شب کرد

(ص ۵۲)

۳۰۶ - بدیع ، کشمیری

● تاریخ حسن : از اعیان خطه کشمیر بود و در عهد شاهجهان گلشن سخندانی و نکته سنجی را شادابی بخشید . این بیت ازوست :

کم ده شراب وصل ، که پر شد ایاغ ما روغن چنان مریز ، که میرد چراغ ما

- تاریخ بدیعی - از تصانیف اوست . (ص ۱۸-۱۹)

۳۰۷ - بنده ، عصام الدین کشمیری

● تاریخ حسن : فرزند میرزا احسام الدین متخلص به - بنده - شاعر پرگوی و مضمون جوی بود . حالات آزاد خان (۱) نظم کرده است . قوله :

شب عجائب صحبتهی بسا آن ستمگر داشتم	دست او بر دست ، زیر پای او سر داشتم
از طپیدن ، طبل شاهی زد دلم در ملک عشق	طالع جمشید و اقبال سکندر داشتم
خشک شد خون دل من ، گریه سیلابم هنوز	شد تهی قالب ، ز جام نبض بیتابم هنوز
شد قد ما خم ، ز مهر ماهرویان ، چون هلال	راست گر فهمی ، اسیر کج کلاهانیم ما
(بنده) حرف گرم (مظهر) آتشی در دل فگند	زنده تا هستیم همچون شمع گریانیم ما
ای قلندر! گوشه گیران بار دنیا کی برند	چون کمان با وصف پیری خدانه بر دوشیم ما

(ص ۵۱)

۳۰۸ - بهار الدین ، خواجه کشمیری

● تاریخ حسن : ولد خواجه نورالله شاعر نامجوی و برجسته گوی بود .
قوله :

بیادت ، در لحد خوابیده بودم قیامت شد مرا بیدار کردن

(ص ۲۲)

۳۰۹ - پینش ، ملا پینش کشمیری

● تاریخ حسن : دانشمند بی نظیر ، فصاحت و بلاغت تخمیر ، در سخن بسیار دلپذیر بود .

(ص ۹)

۳۱۰ - ثابت ، ملا ثابت کشمیری

● تاریخ حسن : ملا ثابت (و قلندر بیگ و آذری) هر کس زیرک طبع و خوش خیال بودند و عمر خود در سخنوری بسر بردند .

(ص ۳۰)

۳۱۱- جمیل، ملا کشمیری

● تاریخ حسن : از شعرای عهد سلطان زین العابدین بوده . (ص ۲)

۳۱۲- حاجی، مختار شاه اشائی کشمیری

● تاریخ حسن : سوداگر زاده عالی مقدار و رئیس نامدار ، و مشهور بلاد و امصار ، مرید شیخ طیب رفیقی بود ، و از شیخ احمد تاره بلی و امام علی شاه لترچهرتری نظری داشت . در (۱۲۸۴ هـ) بز یارت حرمین الشریفین مشرف شد . در بذل و عطا و جود و سخا فرد یکتا بود . خدمت فقرا بسیار میکرد و فراموش خانه انگریزی دیده بود . طبعی موزون داشت ؛ اما فن شاعری معیوب میدانست . روزی در تعریف — دل — این رباعی موزون ساخت ، فقیر تحریر نمود :

دل را که صفای آب کوثر دادند	از موج نسیمش آب دیگر دادند
جوهر ، رود از آئینه ، چون صاف شود	این آئینه را صفای ز جوهر دادند

وله :

سر زد از بالا سری همسر بقصدت سرو باغ	لخت لختش همچو مشعل سوختم سر تا پیا
شب چو شمع از سوز هجر آن بت آتش لباس	دودمان جان خود ، افروختم سر تا پیا
گشت از سوهان دوری همچو سوزن قامت	جامه هریانی خود دوختم سر تا پیا
(حاجی) از سودای زلفش شد پریشان هوش من	درس و تعلیم جنون آموختم سر تا پیا

هفتم ماه جمید الثانی (۱۳۰۹ هـ) دنیا را پدرود نمود ، متصل مقبره میان امین دار آسود . تاریخ (صوری و معنوی) :

حاجی مختار ، چون احرام تسلیم وجود	بست ، بر جان و قران جنت الماوی نمود
بهر ، سال و ماه و روز نقل او ، گفتا خرد	— هفتم ماه جمید الثانی و آدینه بود —

ایضاً :

بسیا بر سر قسبر مختار شاه
 بتاریخ سال از خدا کن سوال
 که هم پاک دل بود و هم پاک زاد
 — که رحمت برین مرقد پاک باد —

۵۱۳۰۹

(ص ۵۸ - ۵۹)

۳۱۳ = حبیب الله دار ، هلا

● تاریخ حسن : صاحب ذهن و ذکا در فهم و فطرت بی همتا بود .
 عمر خود در تدریس و تجرید گذرانید . اشعار خوب میگفت : قوله :
 دمام زلف را بر قتل من گرد کمر پیچی چرا ای شوخ بی انصاف ! بر هیچ این قدر پیچی
 (ص ۵۳)

۳۱۴ = حبیب الله ، دلو کشمیری

● تاریخ حسن : نبیره خواجه نورالله ، صاحب ذهن رسا و در حسن خط
 و شعر و انشا بی همتا بود . در واقعه و بیای (۱۱۹۸ هـ) رحلت نمود .
 قوله :

در خلوتش ، اگر بفسون جا کند کسی
 پادشاهان ! ز کرم چشم نگاهی دارم
 بگذر از کین من ای چرخ ! که افتاده نیم
 شب که بر رخ آن پری از زلف دام انداز بود
 در نظر بود آنچه دل میخواست ز اسباب نشاط
 کسو جرأتی ، که بند قبا وا کند کسی
 از عدو پاک ندارم ، چو تو شاهی دارم
 چون رسول عربی پشت پناهی دارم
 دل اسیر عشق بود و جان نثار نثار بود
 مطرب و می بود و دیگر بزم چنگ و ساز بود

(ص ۵۱)

۳۱۵ = حسن ، پیر فلام حسن گویهای کشمیری

● مقدمه تاریخ حسن : مصنف تاریخ حسن است و شعر نیز میگفت . در سال
 (۱۲۴۹ هـ) تولد یافت . و در عمر شصت و هشت سالگی بتاریخ ۲۸ جمادی الثانیه
 (۱۳۱۶ هـ) جهان را پدرود گفت ، در گمرو نزد مزار میر بسی بسی خاتون

مدفون گردید . تاریخ فوت اوست :

رفت ازین خوش چمن جانب میسوزد نگو عمر، ولادت، وصال گفت: ز یک بیت جو از پی سال وفات - یافت حسن بهشت - گو	آه غلام حسن ا بلبیل بساغ سخن هاتف فرخنده فال از پی تاریخ سال - بلبیل باغ اصفیا - آمد و - ساجد - بزیت
۵۱۳۱۶	۶۸ ۵۱۲۲۹

تاریخ حسن در چهار مجلد کارنامه اوست .

۳۱۶ - حسن ، خواجه حسن زهگیر

● تاریخ حسن : صاحب طبع رسا و مشعل ذکا بود ، اشعار آبدار میگفت
و از اشغال باطنی هم خالی نبود .
(ص ۵۶)

۳۱۷ - حسن ، هلا حسن

● تاریخ حسن : (و عشقی) از نازک خیالان بدیه گوی و نامجوی بوده
اند و اشعار آبدار گفته اند .
(ص ۲۲)

۳۱۸ - حسین غزنوی ، هو لانا

● تاریخ حسن : از شعرای عهد سلطان زین العابدین بود .
(ص ۲)

۳۱۹ - حیا ، گنگد پیحیولی

● تاریخ حسن : پسر ملا مجد امین دانا (۱) عرف نارو مهذب الاخلاق و
در شعر و سخن مشهور آفاق بود : در (۱۱۸۲هـ) ازین کهنه رواق پدرود
نمود . قوله :

آئینه خانه ایست چراغان ز یک چراغ عالم تمام پر ز خدا و خدا یکی است

نه بیند سوی من هرگز، نمیدانم چه دید از من
گرفتم آستینش، آستین از نثار افشاند
بمهرم گوش نگذارد، چه چیز آیا شنید از من
کشیدم دامنش، دامن ز استغنا کشید از من
واقع که، چنین فتنه برآید از گرگ
آید ز برادر آنچه نباید از گرگ
(ص ۲۲)

۳۲۰- حیدر، حاجی حیدر جدی بلی

● تاریخ حسن: در فن سخنوری ممتاز بود و اشعار برجسته میگفت

(ص ۲۹)

۳۲۱- حیرتی، محمد تقی الدین

● مارشل: در زمان اکبر در راه کشمیر فوت شد. دیوانش در موزه بریطانیه
و در اندیا آفیس هست. (مارشل: Mughals in India p. 343)

۳۲۲- دانا، محمد امین

● تاریخ حسن: صاحب فکر رسا بود. در اوایل عهد فرخ سپری (۱)
در زمرة منشیان امیر الامرا انخراط داشت: قوله:

انتظار اندر سخن عیب است (دانا) چون هلال
مصرع برجسته باید، گو پس از ماهی بود
(ص ۳۵)

۳۲۳- دیوانی، خواجه نورالله

● تاریخ حسن: از اعیان شهر کشمیر است و از تحصیل علوم عربیه
بدرجه مولویت رسیده بود. شغل تدریس نداشت، اشعار برجسته میگفت:
(ص ۳۱)

۳۲۴- رحمت الله، حکیم کشمیری

● تاریخ حسن : در تحصیل مضامین و قوانین شعر خوانی عنفوان جوانی

بسر برده بر شعرای قدیم تقدم یافت : قوله :

بجانان جان رسد آن دم، که از تن جان برون آید
 گلخن آن سینه، که از داغ غمش گلگل نیست
 عزیز می کند یوسف، که از زندان برون آید
 اخگر آن باغ، درو غنچه شد و بسبل نیست
 (ص ۲۷)

۳۲۵- رضا، محمد رضا کشمیری

● تاریخ حسن : فرزند قاضی ابوالوفا، صاحب ذهن و ذکا، در فن شعر

و سخن و انشا مثل یکتا (۱) و دانا (۲) . (ص ۵۱)

۳۲۶- رضا، محمد رضای گنت کشمیری

● تاریخ حسن : از شعرای کشمیر بود، ذهن عالی داشت، اصلاح شعر

از ملا ساطع (۳) میگرفت. در (۱۱۸۲هـ) رحلت نمود. قوله :

شب که دل در یاد آل مصطفی در ناله برد
 (رضا) در فکر معنی پیر گشتم
 تار اشکم در دوانیها حسینی میسرود
 سرت کردم، که شد شعرت بیاضی
 (ص ۲۲)

۳۲۷- رفیع، ملا محمد هاننجی کشمیری

● تاریخ حسن : در عنفوان جوانی کسب سخندانی آموخته و از انقباس

علامه شهید چراغ علوم عربیه افروخته بوساطت او در سلک ملازمان امیرالامرا

منسلک گشت و روزی این بیت نوشته بنظر امیرالامرا گذرانید :

باین محیط کرم گرچه آشنا شده ام
 کفم چو کاسه گرداب از گهر خالی است

۱- رک : تذکره مجد اصلاح ص ۵۲۳ .

۲- رک : کتاب حاضر ص ۱۸۹۳ .

۳- ملا ابوالحسن ساطع متوفی (۱۱۵۰هـ) رک : کتاب حاضر ص ۲۹۱ .

امیر الامرا یک هزار روپیه به وی انعام بخشید و این بیت بدیه گفت:
 قدردانی هست مدوحم که چون استاد خط میدهد بر خوف حرفی هر دمی خلعت مرا
 آخر عمر به کشمیر آمده در عهد سکه جیون در زمره شعرا داخل شد،
 و دران ایام کسی از شعرا - شکر نمک - زمینی سنگلاخ در میان شعرا طرح
 نمود و ملا رفیع قصیده طویل بر همین زمین گذرانید. نمونه آن این است:
 ای که یک اتیت از درگهش یابد دو وقت دال چاول ماش و برنج و روغن و شکر نمک
 تن به آغوش، سرو من ندهد سرو آری بیسر نمی آید
 (ص ۲۹)

۳۲۸- رفیق، محمد اکبر کشمیری

● تاریخ حسن: تلمیذ محمد اشرف بکتا (۱) باشعار بی بها گویا و معیشت را همیشه جویا بود و در پنجاب رحلت نمود. (ص ۵۱)

۳۲۹- روشنی کشمیری

● تاریخ حسن: سوای روشنی همدانی (۲) است. روشنگر الفاظ شبستان معانی بود. این بیت ازوست:
 در بزم، ازان به پهلو خود، جا دهد مرا تا راست سوی او، نتوانم نگاه کرد
 (ص ۱۸)

۳۳۰- سنابل، خواجه سعدالدین درابو

● تاریخ حسن: فرزند خواجه محمد سخنی درابو، از نجبای شهر و فصیحای عصر. در حسن تحریر و حسن تقریر فرد بی نظیر بود، و در سخندانی و درک معانی دلپذیر، صاحب طبع رسا و معدن ذهن و ذکا و مخزن فطرت

۱- رک: تذکره محمد اصلح ص ۵۲۳ در (۱۱۴۸هـ) زنده بود و پیش از (۱۱۶۱هـ) فوت شد.
 ۲- روشنی همدانی در عهد اکبر بوده رک: نورالحسن ۳۲، صبا ۲۶۲.

و دها بود : سایل تخلص میداشت : در لغت و منقبت اشعار نیکو بسیار گفته است : ازان جمله این مخمس دارد :

کیست دانی بجهان نایب بی شک و شین

خانمدان نبوی را که بود زینت و زین

به تقا وارث شیخین ، به حیا ذوالنورین

قبره العین علی ، سبسط حسن ، آل حسین

دستگیر دو جهان حضرت غوث الثقلین

(ص ۵۸)

۱۲۲۱ = شمیری ، خواجہ حسن گول

● تاریخ حسن : از شریف زاده های کشمیر است . مدة العمر در امرتسر گذرانید . طبعی موزون داشت ، اشعار خوب میگفت ، شعری تخلص میکرد : کتاب — زبده الاخیار — از تصنیفات اوست و — چهار درویش — منظوم کرده است . قصائد و غزلیات بسیار گفته است (۱) . این غزل نمونه طبع اوست :

آنکه با صلحت نسازد ، کشتن از کینش سزاست
اره بر فرق حیسات از سین یساینش سزاست
گر کنی پامال همچون نقش قالینش سزاست
در دهانش سیخ اگر انداختی ، اینش سزاست
در سخن پنهان شدن ، چون نون تنوینش سزاست
گر دهی بر باد ، همچون کاه پارینش سزاست
گر شود از اشک گلگون چهره رنگینش سزاست

هر که دل دارد دریغت ، غارت دینش سزاست
گر انارت را کسی خواهد فشردن در خیال
بر بساط جرات پابوس خونم قایم است
داشت پیکانت دریغ آبی ز جان تشنه ام
زان دهان تنگ دارد هر که میل بوسه
سبزه نو سر زده پیش خطش ای باغبان
معنی رنگین (شعری) را تمنا هر که کرد
در سال (۱۲۹۸ هـ) رحلت نمود . تاریخ

زد ندا — رحمت خدا آمد —

سال تساریخ فوت خود ، شعری

۱۲۹۸ هـ

(ص ۵۸)

۳۳۲- شگون، احمدالله

● تاریخ حسن : سخنور ذوفنون بفراسط و فطانت مشحون ، خسر پوره شیخ یحیی رفیقی شاگرد یکتا بود . در تجرید و تفرید نزد همشیره خود گذرانید . هجو و استهزا غالب داشت . هر کس و ناکس را هزل میکرد . حتی که به نسبت پدر خود و یزنه خود شیخ محمد یحیی بسیار شوخی مینمود . بزبان فارسی و کشمیری شعر میگفت . بد شگون رافضی خود را تخلص کرده بود . دو پسر ملا اشرف یکتا نزد او آمدند و اشعار طبعزاد خود را گذرانیدند و بابت تصحیم تخلص التماس نمودند ، وی فکر کرده یکی را — نکتا — و دوم را به — بهکتا — تخلص نهاد . قوله :

ما غیرت بدل از زلف هندوی تو میآید	که این کافر بقصد بوسه بر روی تو میآید
تو در خواب ازل بودی چمن پیرای آغوشم	هنوز از بستر و بسا لین من بوی تو میآید
هر لحظه بسکربلا وطن میخوام	آغشته بسخاک و خون بدن میخوام

با مردم شیعه از روی تقیه بسیار الفت میکرد . (ص ۲۳)

۳۳۳- شیوا، حافظ غلام رسول

● مقدمه تاریخ حسن : پدر پیر غلام حسن مورخ است و شیوا تخلص میکرد . در فارسی و عربی بیگانه روزگار بود . مثنوی — مجموعه شیوا — گفته اوست . در سال (۱۲۸۸ هـ) وفات یافت .

۳۳۴- عاقل، محمد عاقل

● تاریخ حسن : خطیب عیدگاهی سخنور نامور از مداحان امیرالامرای شهید بود ، چنانچه در مدح او گفته است :

اقبال تو اقبال سکنه در گردید
دنیا تو و دین از تو بهتر گردید

تار گره (عمر) تو در روز ازل بسا رشته، عمر خضر همسر گردید
بر تیغ تو - النصر من الله - مرقوم ای بازوی شاه ضرب المثل جهانست: نادر معدوم با فوج سپاه

عاقبت در ملازمت صفدر جنگ انتظام یافت . (ص ۲۷)

۳۳۵ - عبد الغفور، خواجه

● تاریخ حسن: در باب سخنوری مشهور بود و از وطن مالوف مفارقت گزیده مدتی در پیش غازی الدین خان در دهلی بود. آخرها در لاهور آمده معین الملک را چند گاه میستوده: پس بوطن آمده اوقات در محنت و کربت گذرانید و در سنه (۱۱۹۱هـ) در مکنم عدم خزید. قوله:

آشوب دل و بلای جانی کز غمزه، دل جهان رباید
رویش بر اوج خود نمائی برتر ز مه دو هفته آید

(ص ۲۷-۲۸)

۳۳۶ - عبد الغنی، ملا

● تاریخ حسن: فرزند ملا مقیم نانتھ در علوم عربیه نامی بود و در فنون سخنوری گرامی: در (۱۱۹۲هـ) رحلت نمود: (ص ۲۸)

۳۳۷ - عبید، ملا عبیدالله

● تاریخ حسن: خواهر زاده و شاگرد ملا ابوالخیر بود: طبعی عالی داشت و از اشغال باطنی هم فائز بود: عمر خود در تفرید و تجرید بشغل تدریس گذرانید. آخر عمر ترک تدریس (کرد و) در خانه شاه منور حتمانی نرپرستانی زندگانی بسر نمود: نعوت سرور کائنات علیه الصلواة و مناقب حضرت اولیا و اشعار و قصائد و غزلیات بسیار گفته است. و - شمائل نبوی - منظوم کرده است و با شاگرد خود میرزا مجرم (۱) معارضه داشت: چنانچه در هجو

۱ - میرزا مهدی مجرم کشمیری متوفی (۱۲۷۳هـ) رک: کتاب حاضر ۱۲۲۸.

او قصیده به الفاظ سنگین گفته است که مطلعش این است :

بسوالقندر غراچه و گردننگ قرطبوس
داغول هند و کابل و تاتول سندروس

ای خوک پوک طینت و وی مجرم دیوس
ای جا مغول مردی، دوی دا مغول کرد

و این غزل هم طبع زاده اوست :

لاف رفتارت تذرو ار داد، شاهینش سزاست
کز شکنج موج دائم بر جبین چینش سزاست
چون شه شطرنج مات از کشت فرزینش سزاست
جان به تلخی دادن اندر هجر شیرینش سزاست
آری آن کو، خانه بر دریا کند، اینش سزاست
جانی تو و یک دیدن تو عمر دوباره
ماهی است، بانگشت نبی، گشت دو پاره
لاچار بدم تو در افتاد، چه چاره

سرو اگر همسر بقدرت شد تبرزینش سزاست
چهره شد دریا مگر با اشک چشم عاشقان
بر بساط دهر، آن شاهی که با احسان نشست
کوهکن کز عشق بازی ساختی با خاره سنگ
خانه چشم (عبید) از اشکباری شد تپناه
ای چشم و چراغ دل ارباب نظاره
تشبیه دو رخسار تو و بینی سیمین
بیچاره (عبید) ارچه بسی زیرک و داناست

و در (۱۲۶۸هـ) بعمر هشتاد سالگی رحلت نمود و در مقبره شاه قاسم

حقانی آسود، و در وقت انتقال این فقره خود بیان فرمود :

— عطرالله مضجعی —

۱۲۶۸هـ

(۵۳-۵۴)

۳۳۸ = عشقی

● تاریخ حسن : (ملا حسن و) عشقی از نازک خیالان بدیه گوی و

نامجری بوده اند، و اشعار آبدار گفته اند . (ص ۲۲)

۳۳۹ = عالی شیرازی ، هلا

● تاریخ حسن : از شعرای عهد سلطان زین العابدین است . (ص ۲)

۳۴۰ = عنایت ، میر عنایت الله کنت

● تاریخ حسن : از احنفاد میر حسین کنت بود : باوجود اشغال دنیوی

همت خود در امور معنوی هم صرف میداشت : در علوم عربی و فارسی و شعر و انشا فرد یکتا بود : قوله :

این زخم دل، ز غمزه چشم سیاه کیست
در بزم باده، باده نخوردن گناه من
وین نیم کشته، بسمل تیغ نگاه کیست
چون جام باده، خوردن خونم، گناه کیست
گویند: همیشه زائر درگاه حضرت مخدوم میبود و در هنگام مفروری در
توقف کرناد این منقبت موزون ساخته در روضه مبارک آنجناب فرستاد :

صبا! سوی جنابی آنکه خاک اوست آفاقی
پس از عرض سلام سورة - لا اقسام - اش خوانی
نه تنها همچو تیر جسته دور از خانمانم من
شد از مشق مشقت صفحه عالم سیه، بنگر
گریزان از ره ننگست هر کس ز اختلاف من
عجب ویرانه قسمت مرا بهر اقامت شد
(عنایت) چون بهایم در پی آب و علف رفتی
برو از بهر عرض حال دور افتاده مشتاقی
که غیر از - فی کبد - حال دلم را نیست مصداقی
به پیری چون کمانی گشته دارم جسم ناچاقی
چو من در دهر در مشق مشقت نیست مشتاقی
بمن کس را بغیر از عار نبود میل الحاقی
که غیر از طاقتم نبود در آن محنت سرا طاقی
بجی - وانات آخر همنشین گشتی بایلاقی
پس در حالت آواره گردی در کرناد وفات نمود و نعش او از انجا آورده
در خطیره حضرت سلطان العارفين دفن کردند :

گفتند : - بجز علیه رضوان -

۵۱۱۸۷

تاریخ است . (ص ۲۳)

۳۳۱ = فاخره کشمیری

● تاریخ حسن : شاگرد ملا عطاء الله هما (۱) بود : اشعار فارسی و کشمیری برجسته میگفت : نعوت سرور انبیا و مناقب اولیا و قصائد و اشعار و غزلیات از تصانیف او بسیار مسطور است ، و ابن مخمس در منقبت حضرت امیر کبیر (۲) قدس سره مشهور و مطلعش مذکور :

لله الحمد کز جناب امیر نه روم بر در امیر و وزیر

۱ - رک : کتاب حاضر ص ۱۶۹۱ عهد (۵۱۱۷۵) .

۲ - امیر سید علی همدانی .

سوی ختلان روم من از کشمیر گویم از سوز دل بخدمت پیر
یا امیر کبیر ! دستم گیر

(ص ۵۲)

۳۴۲- فاروق ، محمد فاروق کشمیری

● تاریخ حسن : تلمیذ رشید میر محمد معروف (۱) باوصاف سخنوری موصوف

بود : قوله :

دل که لبریز الم شد ، ز نوا میافتد جام هر چند که پر شد ، ز صدا میافتد
گر شوم مانند بدر ، از وصل یسار بساز میسکام ز هجرش چون هلال

(ص ۲۸ - ۲۹)

۳۴۳- فاروق ، محمد فاروق کشمیری

● تاریخ حسن : طالب علم و شاعر فاخر در فن انشا ماهر بود و در

(۱۲۰۵ هـ) رحلت نمود : (ص ۵۱)

۳۴۴- فانی ، هلا میرگ کشمیری

● تاریخ حسن : باوجود اعتلا بر منصب فتوی ، دستی در شعر و انشا

داشت و در حدود (۱۱۶۲ هـ) رایت سفر آخرت افراشت : (ص ۳۶)

۳۴۵- فایق ، کشمیری

● مارشل : پسر ناطق (۱) کشمیری ، که دیوان پدر را در سال

(۱۰۷۸ هـ) تدوین کرد : (مارشل)

۳۴۶- فایق ، هلا فایق

● تاریخ حسن : از شعرای نامدار خوش طبع و ستوده اطوار بود :

(ص ۲۹)

۱- رک : تذکره اصلح ص ۲۳۱ .

۵- غالباً مولانا ناطق کشمیری ، رک : کتاب حاضر ص ۱۵۸۷ .

۳۴۷- فرحت ، شرف الدین خان کشمیری

● تاریخ حسن : شرف الدین خان بن محمد جان بن ملا کاظم جلالی : در جودت طبع و شعر و انشا شعله ذکا بود و در عهد شیر جنگ خان بهادر خدمت صدارت یافت . عاقبت ترک منصب کرده در خلوت و انزوا گرفت و در مزار شیخ گنج بخش اختفا پذیرفت :

دل چو بیجا شد، پریشان گردد اوراق حواس	ربط در دفتر نماند ، چون شود سر فرد گم
عشقست کمی از چاره و تدبیر ندارد	درمان تب شیر طبیبها شیر ندارد
طبع (فرحت) کی اسیر دام (ساطع) میشود	این کبوتر هر نفس مشتاق بام دیگر است

(ص ۳۶)

۳۴۸- فصیح ، محمد شاه کشمیری

● تاریخ حسن : شاگرد ملا محمود واله بود ، اشعار سنجیده میگفت : در محله سوره امامت میکرد . من اشعاره :

ای سرو! بنده قد بسالای کیستی	سنبل! غلام زلف چلیپای کیستی
نرگس! بگو نزاری و زاریت را سبب	بیمار نرگس خوش شهلا کیستی
خوابم نمیبرد ز فغان تو، ای (فصیح)	شب تا سحر به، هی هی و هیهای کیستی

(ص ۵۷)

۳۴۹- فصیحی ، ملا

● تاریخ حسن : از متوسلین سلطان زین العابدین بود : (ص ۲)

۳۵۰- قلندر بیگ

● تاریخ حسن : (ملا ثابت و) قلندر بیگ (و آذری) هر کس زیرک طبع و خوش خیال بودند ، و عمر خود در سخنوری بسر بردند . (ص ۳۰)

۳۵۱- کاظم ، بابا محمد کاظم

● تاریخ حسن : شاگرد ملا عبیدالله بود . اشعار فارسی و کشمیری

میگفت : بسیار هازل بود ، هیچ سخنی بغیر هزل و تمسخر نمیکرد : و با میرزا مجرم معارضه داشت و بنام او هزلیات بسیار گفته است : مدة العمر در مسجد صفا پور امامت میکرد . در سنه (۱۲۸۶هـ) رحلت نمود و در آنجا آسود : (ص ۵۲-۵۵)

۳۵۲- کاظم ، محمد کاظم

● تاریخ حسن : ولد حکیم عنایت الله . از شعرای گرامی بود و اشعار طبعزادش مقابل با سامی : (ص ۲۳)

۳۵۳- گپیری

● تاریخ حسن : ده باشی بود اما اشعار خوب میگفت : قوله :
نافرمان گفت با خطای ایمان ز خدا بود عطای

(ص ۵۶)

۳۵۴- گرم الله بابا

● تاریخ حسن : پسر ملا محمد صادق ، در فنون شعر و سخن فائق بود :
در (۱۱۹۸هـ) با سابقین لاحق شد : قوله :
سوده ام کف به رخس غیر گمان بد نه برد مدعی هرزه مگو دست بمصحف دارم
(ص ۵۰)

۳۵۵- گلشنی شیرازی

● تاریخ حسن : از عنادل نغمه سنج گلشن شیراز بود و از بهر استشمام
روایح معانی بگازار هندوستان توجه فرمود و در کشمیر آسود . (ص ۱۸)

۳۵۶- محمد روهی ، هلا

● تاریخ حسن : در زمان سلطان زین العابدین شاعری میکرد : (ص ۲)

۳۵۷ - محوری، محمد اکبر

● تاریخ حسن : از تلامیذ ملا مجد اکبر رفیق (۱) بود : اشعار ساده میگفت و با ملا عبیدالله معارضه داشت که همیشه با همدیگر هجویات و هزلیات میگفتند : این ابیات در مدح چای گفته است :

چای، یا اکسیر تن، یا روح راح ما ست این
چای مگو! غیرت فزای باده خلدش بگو
چای، یا آب حیات مردگان خوابها ست
یسارب این قولیست یا کافور پر نور بهشت
شیر او بهتر ز شیر مسادر گیتی بود
مسکهاش بر روغن گاو زمین چربیده است
در نمک یک پرده افزون است از هر نعمتی
پتله چایست این، یا غیرت طاس قمر
در میان جام چینی : جلوه دیگر دهد
سوخت دل عود قماری را، ز رشک هیزمش
چمچه او رشک جام دسته دار جسم بود
خیز ای باد صبا! گو مرحبا بر چاکشان
بهر انبان شکم، پر کردنش مقصود نیست
جلوه گر شد چون بساغرهای چینی بر بساط
ذق ذائق را فزاید، کام را لذت دهد
دم زدن از مدحت چای خطا، جای خطا ست

یا دماغ آشفتهگان را، فرحت دلها ست این
یا رحیق سلسبیل جنست السماوی ست این
یا مگر سرمایه بیداری شبها ست این
یا طبباشیری برای سوزش دلها ست این
طرفه تر شیری، که هم آغوش خون ما ست این
بلکه از گاو فلک هم برتر و والا ست این
جای دارد گر بگویم، سید النعمان ست این
چشمه خورشید، یا قندیل بزم چای ست این
لا جرم چون لعبتان چین، بسی رعنا ست این
میتوان دانست رشک صندل و طوبی ست این
ماهی دنباله دار، از بحر لذت ها ست این
فقد جان خود فروشید و خورید، احیا ست این
بهر تفریح دماغ و فرحت دلها ست این
شد یقینم مسانده از عالم بسالا ست این
فی الحقیقت در حلالت، نعمتی یکتا ست این
تو کجا و وصف چای (محوری) نه حد ما ست این
(ص ۵۳)

۳۵۸ - مایحی، ملا

● تاریخ حسن : از متوسلین سلطان زین العابدین بود : (ص ۲)

۳۵۹ - منطقی، سید محمد

● تاریخ حسن : در زمان سلطان زین العابدین بود : احوالش معلوم نشد .
(ص ۲)

۳۶۰ هجری ، هشتمی

● تاریخ حسن : از شهر مشهد آمده درین دیار سکونت نمود، و مشاطه شاهدان معانی و روشن گر مرآت سخندانی بود .
(ص ۱۸)

● صبح گلشن : اشعار زیر دارد :

آنقدرها نه شکست این دل غم پیشه ما نخل کین ریشه کجا بند تواند کردن همچو آئینه ، که گردد ز چمن عکس پذیر	که دگر شیشه توان ساختن از شیشه ما چون غباری ز کسی نیست در اندیشه ما نقش اندیشه مه‌ریست در اندیشه ما
---	---

(ص ۲۸۰)

۳۶۱ هجری ، هلا هجری

● تاریخ حسن : از شعرای عهد علی شاه چک بود : در فضائل علم سخنوری بهره وافر داشت ، و این بیت در مدح حضرت علی مرتضی کرم الله تعالی وجهه گفته است :

مرتضی ، بادشه کشور عالی نسبی است آفتابی ست ، که برج شرفش دوش نبی است
(ص ۴)

۳۶۲ هجری

● تذکره مجد شاهی : (میرزا قاجار پسر عباس میرزا) از زنان سخنور کشمیر است :
(خطی شماره ۹۰۳ کتابخانه مجلس تهران)

۳۶۳ هجری پیگ بخاری

● تاریخ حسن : بخاری الاصل بود و در فن سخنوری یکتا ، و در املا و انشایی همتا .
(ص ۳۹)

۳۶۴ نحوی ، امیدالله راجه

● تاریخ حسن : متخلص به نحوی مدة العمر درس میگفت : طبع موزون داشت : نمونه اش این است :

تا جامه عید من ، جامه بدنبدان گرفت خون جبال و زرپرست ، خون خروس و مردم است	دیده ز جامه دان غم ، جامه ز قطران گرفت (نحوی) و خون دل بدست ، شکر کزین و آن گرفت (ص ۵۷)
---	---

۳۶۵- ندیمی، ملا

● تاریخ حسن : در زمان سلطان زین العابدین بوده . احوالش و شعرش بدست نیست .
(۲ ص)

۳۶۶- نورالدین، ملا

● تاریخ حسن : شاعر عهد سلطان زین العابدین است .
(۲ ص)

۳۶۷- نوید، رحمت‌الله بانڈی

● تاریخ حسن : متخلص به نوید در سخنوری ممتاز و به بدیه گوئی بی انباز بود ، و در محفل مشاعره سکه جیون امتیاز کلی داشت ؛ دیوان اشعارش متین ، و نظم چند اجزای - تاریخ کشمیرش - رنگین ؛
(۲۲ ص)

۳۶۸- واله، ملا محمود

● تاریخ حسن : متخلص به واله ، شاگرد ملا مجد اکبر رفیق (۱) بود و در خانه مقیمان شیخه محله مدت العمر درس میگفت ؛ طبع عالی داشت و از علم باطنی هم خالی نبود ؛ عمر خود در تجرید گذرانید . قوله :
بمینه چون حبابی، چشم واکن، عین دریا شو ز خود بیگانه گرد و آشنای مشرب ما شو
(۵۲ ص)

۳۶۹- وفا، خواجه محمد شاه

● تاریخ حسن : نردری متخلص به وفا ، از شریف زاده های شهر بود، مدة العمر درس میگفت ، طبعی موزون داشت . من اشعاره :
چو حباب، چشم واکن! تو بین ز نقش بر آب که حباب عین آبی، بدر آ! ز خویش دریاب

مثنوی :

آن رنگ پران چهره گل آتش زن دودمان بلبل
از خانه، دمی که میخرامید وز ناز بسوی هر که میدید
کارش، به نگه تمام میکرد القصه که، قتل عام میکرد

(ص ۵۸)

۳۷۰- هادی، محمد حیات

● تاریخ حسن : می فروش زاده بود و از ملا دانا استفاده علم شعر و انشا نمود و اشعار برجسته میسرود : قوله :

نمیخواهم که، گردی گرد آن گلبرگ، برگردد اگر گردد بگرد او، نمیخواهم که بر گردد
(ص ۳۹)

۳۷۱- همت، عبدالوهاب

● تاریخ حسن : صاحب ذهن عالی در شعر و سخن عالی بود : قوله :

لطف کن لطف، که از عین خطا آمده ام نافه نامه سیاهم، ز خطا آمده ام
(ص ۳۹)

۳۷۲- یاسمین خان

● تاریخ حسن : در حدود پرگنه بیروه اوقات خود بتدریس بسر میبرد :

گاه گاه بشهر میآمد و اهل ثروت او را قدردانی میکردند :
(ص ۵۶)

۳۷۳- یوسف، هلا یوسف

● تاریخ حسن : شاگرد اکبر یار خان بود و از میان مجد امین دار نظری

داشت : در خوش نویسی فرد کامل و در شعر و سخن مرد فاضل :

(ص ۳۹)

فہرست

- (۱) فہرست کتب مصادر
- (۲) فہرست کتب تاریخ و تذکرہ
(راجع بکشمیر)
- (۳) عکس (۲۷)

فہرست مصادر

(کہ مورد استفادہ شدہ)

۱. آئین اکبری (سہ جلد) شیخ ابوالفضل علامی نولکشور، لکھنؤ، ۱۸۹۳ع
۲. آتشکدہ (تذکرہ) سہ جلد لطف علی بیگ - آذر حسن - تہران، ۱۳۳۶-۳۰ش
۳. آتشکدہ (تذکرہ) سادات ناصرہ - آذر - بمبئی، ۱۲۷۷ھ
۴. اخبار الاخیار (تذکرہ) شیخ عبدالحق محدث دہلوی - مطبع مجتہدانی، دہلی، ۱۳۳۲ھ
۵. ادبیات فارسی میں ہندوؤں کا حصہ - ڈاکٹر سید عبداللہ - دہلی، ۱۹۴۲ع
۶. اذکار ابرار (ترجمہ اردو) محمد غوثی مانڈوی - فضل احمد - گلزار ابرار (تصنیف ۱۰۳۶ھ) - طبع اول، ۱۳۳۶ھ
۷. ارمغان پاک - شیخ محمد اکرام - طبع اول، لاہور، ۱۹۵۰ع
۸. اطباء عہد مغلیہ - حکیم کوثر چاند پوری - کراچی، ۱۹۶۰ع
۹. اکبر نامہ (سہ جلد) ابوالفضل - کلکتہ، ۱۸۸۶-۷۹-۷۷ع
۱۰. المغنم البارد - صدیق حسن خان - بہوپال، ۱۲۹۹ھ
۱۱. انشای ابوالفضل (دفتر اول و سوم) - شیخ ابوالفضل علامی - لاہور، ملک نذیر احمد
۱۲. انشای ابوالفضل (دفتر اول و دوم و سوم) - ترجمہ: نسیم امروہوی - لاہور، شیخ جان محمد الہ بخش - ۱۹۳۰ع
۱۳. او پانیشاد - محمد دارا شکوہ - دکتور تارا چند - تہران، ۱۹۶۱ع
۱۴. اویجا مغل (تاریخ و تذکرہ) - مرزا محمد عبدالقادر خان - امرتسر، ۱۲۱۹ھ
۱۵. ایران صغیر (تذکرہ) - خواجہ عبدالحمید عرفانی - تہران، ۱۳۳۵ش
۱۶. بزرگان و سخن سراپان ہمدان (دو جلد) - دکتور مہدی درخشان - ایران، ۱۳۴۱ش

۱۷. بزم تیموریہ (تذکرہ)
۱۸. ہمسار گلشن کشمیر
جلد دوم (تذکرہ)
۱۹. بیاض مرقع مشاہیر
جنگ اشعار
۲۰. پادشاہ نامہ (دو جلد)
۲۱. پارسی سرایان کشمیر (تذکرہ)
۲۲. پاکستان میں فارسی ادب
(جلد اول)
۲۳. تاریخ احوال شیخ حزین
۲۴. تاریخ ادبیات فارسی
۲۵. تاریخ اعظمی
۲۶. تاریخ بد شاہی (اردو)
۲۷. تاریخ حسن (سہ جلد)
۲۸. تاریخ حزین
۲۹. تاریخ سند (تاریخ معصومی)
۳۰. تاریخ فرشتہ (دو جلد)
۳۱. تاریخ کشمیر (جلد اول)
۳۲. تاریخ ہمدی (وفیات)
۳۳. تاریخ نظم و نثر (دو جلد)
۳۴. تحفۃ الکرام (تذکرہ و تاریخ)
۳۵. تحفۃ الکرام (جلد سوم)
۳۶. تحفۃ سامی (تذکرہ)
۳۷. تحقیقات چشتی
۳۸. تذکرۃ الشعرا (وفیات)
۳۹. تذکرہ بینظیر
۴۰. تذکرہ حزین
۴۱. تذکرہ حسینی
۴۲. تذکرہ شعرائے خوانسار
- سید صباح الدین عبدالرحمن
پندت برج کشن کسول بیخبر
- عظیم گره، ۱۹۲۸ ع
الہ آباد، ۱۹۳۲ ع
- خطی، کتابخانہ سید
حسام الدین راشدی
کلمکتہ ۱۸۶۷-۱۸۶۸ ع
تہران، ۱۳۲۲ ش
لاہور، ۱۹۶۲ ع
- لندن، ۱۸۳۱ ع
تہران، ۱۹۵۸ ع
لاہور و سرینگر
لاہور، ۱۹۲۲ ع
سرینگر ۱۹۵۲-۱۹۶۰ ع
اصفہان، ۱۳۳۲ ش
- بمبئی، ۱۹۳۸ ع
- بمبئی، ۱۲۲۷ھ
طبع ثانی، لاہور، ۱۹۳۱ ع
علی گڑھ، ۱۹۶۰ ع
ایران، ۱۳۲۲ ش
خطی، ۱۲۶۷ھ، کتابخانہ
سید حسام الدین راشدی
بمبئی و دہلی مطبوعہ
تہران، ۱۳۱۷ ش
لاہور
علی گڑھ، ۱۹۱۶ ع
الہ آباد، ۱۹۲۰ ع
اصفہان، ۱۳۳۲ ش
لکھنؤ، ۱۸۷۵ ع
تہران، ۱۳۳۶ ش
- عبدالحمید لاہوری
دکتر گ، ل، ٹیکو
دکتر ظہور الدین احمد
- شیخ محمد علی حزین
ہرمان اٹہ - رضا زادہ شفق
خواجہ اعظم دیدہ مری
محمد الدین فوق
پیر غلام حسن کہویہامی
شیخ محمد علی حزین
- سید محمد معصوم بکری - عمر بن محمد
داؤد پوٹہ
- محمد قاسم فرشتہ
محمد الدین فوق
مرزا محمد بن رستم - امتیاز علی عرشی
عید نفیسی
علی شیر قانع تتوی
- ۵۵
سام، پیرزا صفوی
چشتی
محمد عبدالغنی
عبدالوہاب افتخار - سید منظور علی
شیخ محمد علی حزین
میر حسین دوست سنہیلی
یوسف بخشی

- خطی ، کتابخانه خاص انجمن
ترقی اردو ، کراچی
لکهنو ، ۱۹۱۲ ع
تهران ، ۱۳۱۰ ش
تهران ، ۱۹۶۲ ع
- مولوی رحمان علی
میرزا محمد طاهر نصرآبادی اصفهانی
دکتر سید علی رضا نقوی
- ۲۳ . تذکره شعرای متقدمین
- ۲۴ . تذکره علمای هند
- ۲۵ . تذکره نصرآبادی
- ۲۶ . تذکره نویسی فارسی در
در هند و پاکستان
- ۲۷ . توزک جهانگیری
- ۲۸ . جنگ نامه
- ۲۹ . چهل اسرار
- ۵۰ . چهل مقاله
- ۵۱ . حزین لاهیجی
- ۵۲ . حسن و عشق (مثنوی)
- ۵۳ . حسن و عشق (مثنوی)
- ۵۴ . حیات و تصنیفات مرزا
ابوطالب کلیم همدانی
- ۵۵ . خزانه عامره (تذکره)
- ۵۶ . خزینه الاصفیا جلد دوم
- ۵۷ . دانشمندان آذربایجان
- ۵۸ . دیوان ابوطالب کلیم کاشانی
- ۵۹ . دیوان سودا
- ۶۰ . دیوان شفیعی اثر
- ۶۱ . دیوان طالب آملی (کامل)
- ۶۲ . دیوان غنی
- ۶۳ . دیوان غنی
- ۶۴ . دیوان فانی
- ۶۵ . دیوان فانی
- ۶۶ . دیوان قصاب کاشانی
- جهانگیر پادشاه
نعمت خان عالی
امیر کبیر سید علی همدانی
حاج حسین نخجوانی
م ، سرشک
نعمت خان عالی
- فولکشور ، لکهنو ، ۱۹۱۲ ع
لکهنو ، ۱۲۸۰ ه
امرتسر ، ۱۲۳۳ ه
تبریز ، ۱۳۲۳ ش
تهران ، ۱۳۲۲ ش
طبع ثانی ، نولکشور ،
لکهنو ، ۱۸۹۰ ع
- نولکشور ، کانپور ، ۱۸۸۰ ع
- نولکشور ، کانپور ، ۱۸۸۰ ع
- دکتر شریف النسا بیگم انصاری
آزاد بلگرامی
- مفتی غلام سرور لاهوری
محمد علی تربیت
ح ، پرتو بیضانی
میرزا رفیع سودا
شیقای اثر
آقای طاهری شهاب
محمد طاهر غنی کشمیری
محمد طاهر غنی کشمیری
محسن فانی کشمیری
- حیدرآباد دکن ، ۱۹۶۱ ع
طبع ثانی ، نولکشور ،
کانپور ، ۱۹۰۰ ع
- مطابع نمرهند ، لکهنو ، ۱۲۹۰ ه
تهران ، ۱۳۱۲ ش
ایران ، ۱۳۳۲ ش
نولکشور ، لکهنو
خطی ، ملوکه مسلم ضیائی
تهران ، ۱۹۶۸ ع
لکهنو ، ۱۲۰۲ ه
لکهنو ، ۱۹۳۱ ع
مطبع محبوب شاهی ،
حیدرآباد دکن ، ۱۳۱۱ ه
- حیدرآباد دکن ، ۱۳۰۲ ش
ایران ، ۱۳۳۸ ش
- پرتو بیضانی
- دکتر ، گ ، ل ، تیکو تهران ، ۱۳۰۲ ش
ایران ، ۱۳۳۸ ش

۶۷. دیوان ناصر علی
ناصر علی سرہندی
طبع پنجم، نولکشور،
کانپور، ۱۹۱۲ع
ایران، ۱۳۲۰ش
۶۸. دیوان نظیری
مظاہر مصفا
طبع اول، نولکشور،
کانپور، ۱۸۹۲ع
ایران، ۱۳۲۰ش
امرتسر، ۱۳۳۱ھ
تہران، ۱۳۳۸ش
لکھنؤ، ۱۹۰۳ع
سرینگر، ۱۹۲۹ع
طبع پنجم، کانپور، ۱۹۱۳ع
بھوپال، ۱۲۹۷ھ
۶۹. دیوان نعمت خان عالی
نعمت خان عالی شیرازی
حسین نجفی
امیر کبیر سید علی ہمدانی
عبدالحمین نوائی
ملا طغرای مشہدی
محمد طیب صدیقی ضیغم
شیخ ابوالفضل علامی
مولوی مظفر حسین صبا
۷۰. دیوان وحشی بافقی
۷۱. ذخیرۃ الملوک
۷۲. رجال حبیب السیر
۷۳. رسائل طغری
۷۴. رشحات کلام صرفی
۷۵. رقعات ابوالفضل
۷۶. روز روشن (تذکرہ)
۷۷. روضات الجنات و
جنات الجنان (جلداول)
۷۸. ریاض الشعرا (تذکرہ)
۷۹. ریاض العارفین
۸۰. ریاض الوفاق
۸۱. ریحانۃ الادب
۸۲. زبدۃ المعاصرین
۸۳. سروآزاد (تذکرہ)
۸۴. سفینۃ الاولیاء (تذکرہ)
۸۵. سفینہ خوشگو (تذکرہ)
۸۶. سفینہ شیخ علی حزین
۸۷. سفینہ ہندی (تذکرہ)
۸۸. سکینۃ الاولیاء
۹۸. سلم السموات (مرقوم
پنجم، تذکرہ)
۹۰. شام غریبان
۹۱. شاہجہان نامہ (سہ جلد)
- حافظ حسین کربلائی
والہ داغستانی
رضا قلی خان ہدایت - بکوشش
مہر علی گرگانی
مست - داکٹر خیام پور
محمد علی تبریزی مدرس
سید میر حسین الحسینی شیرازی
آزاد بلگرامی
محمد دارا شکوہ
بندرابن داس خوشگو - عطا کا کوی
مرتبہ: مسعود علی
بہگوان داس ہندی - عطا کا کوی
سلطان محمد دارا شکوہ قادری
شیخ ابوالقاسم - داکٹر خیام پور
لچھمی نرائن شفیق اورنگ آبادی
محمد صالح کنبوہ (عمل صالح)
- ایران، ۱۹۶۵ع
خطی، کتابخانہ سید حسام الدین
راشدی، کراچی
ایران، ۱۳۲۲ش
تبریز، ۱۳۳۳ش
تہران، ۱۳۳۵ش
لاہور، ۱۹۶۶ع
آگرہ، ۱۹۱۰ع
لکھنؤ، ۱۸۸۲ع
پتنہ، ۱۹۵۹ع
حیدرآباد دکن، ۱۹۳۰ع
پتنہ، ۱۹۵۸ع
لاہور،
ایران، ۱۳۲۰ش
خطی بتوسط انجمن ترقی اردو
کلکتہ و لاہور ۲۳-۲۷-۱۹۳۹

۹۲. شاہی سیر کشمیر محمد الدین فوق طبع دوم، لاہور، ۱۹۳۰ ع
 ۹۳. شرح زندگانی جلال الدین دوانی، علی دوانی قم، ۱۳۳۳ ش
 ۹۴. شعر المعجم حصہ سوم (اردو) مرلانا شبلی نعمانی لاہور، ۱۹۲۴ ع
 ۹۵. شعر المعجم (فارسی) - محمد تقی فخر ایران، ۱۳۳۳ ش
 ۹۶. شمع انجمن (تذکرہ) نواب محمد صدیق حسن خان بہوپال، ۱۲۹۲ھ
 ۹۷. صبح گلشن (تذکرہ) سید علی حسن خان بہوپال، ۱۲۹۵ھ
 ۹۸. صحف ابراہیم (تذکرہ) ابراہیم علی خان برلن، خطی
 ۹۹. طالب آملی (سوانح و شعر) کرنل خواجہ عبدالرشید کراچی، ۱۹۶۵ ع
 ۱۰۰. طبقات اکبری نظام الدین بخشلی کلکتہ، ۲۱-۲۰-۱۹۳۵ ع
 ۱۰۱. عالمگیر نامہ محمد کاظم کلکتہ، ۱۸۶۸ ع
 ۱۰۲. عقد ثریا (تذکرہ) غلام ہمدانی مصحفی دہلی، ۱۹۲۶ ع
 ۱۰۳. عمل صالح (سہ جلد) محمد صالح کنبہ لاہور، ۵۸-۵۹-۱۹۶۰ ع
 ۱۰۴. فائز دہلوی اور اسکا دیوان مسعود حسن رضوی ادیب دہلی، ۱۹۳۲ ع
 ۱۰۵. فرهنگ سخنوران دکتر ع، خیام پور تہریز، ۱۳۴۰ ش
 ۱۰۶. فہرست کتابخانہ مرکزی دانشگاہ تہران (چہارمہ مجلد) محمد تقی دانش پڑوہ تہران، ۱۹۴۰ ش
 ۱۰۷. فہرست مخطوطات انجمن قرقی اردو (فارسی و عربی) سید سرفراز علی رضوی کراچی، ۱۹۶۷ ع
 ۱۰۸. فہرست مخطوطات تاریخی حکیم سید شمس اللہ قادری کراچی، ۱۹۶۷ ع
 ۱۰۹. فہرست نمایاں گاہ مخطوطات و نوادر کتب خانہ مسلم یونیورسٹی علی گڑھ [مختار الدین احمد علی گڑھ، ۱۹۵۳ ع
 ۱۱۰. فہرست کتب خانہ سالار جنگ محمد اشرف سید سرفراز علی رضوی کراچی، ۱۹۶۶ ع
 ۱۱۱. فہرست آستانہ قدس (دو جلد) آقای گلچین معانی مشہد، ۱۳۳۶ ش
 ۱۱۲. قاموس المشاہیر (دو جلد) نظامی بدایونی بدایون، ۲۲-۱۹۲۶ ع
 ۱۱۳. قرنیہ (تاریخ) محمد طاہر آشنا خطی، ملوکہ مسلم ضیائی
 ۱۱۴. کشمیر ادب و ثقافت سلیم خان گمی کراچی، ۱۹۶۳ ع
 ۱۱۵. کلیات الشعرا (تذکرہ) سرخوش - محوی لکھنوی مدراس، ۱۹۵۱ ع
 ۱۱۶. کلیات الشعرا (تذکرہ) - دلاوری لاہور، ۱۹۲۲ ع
 ۱۱۷. کلیات صائب صائب تہریزی نولکشور، لکھنؤ، ۱۸۷۵ ع

۱۱۸. کلیات صائب تبریزی
 ۱۱۹. کلیات عرفی شیرازی
 ۱۲۰. کلیات عزیز
 ۱۲۱. کلیات فیضی
 ۱۲۲. گلدستہ کشمیر
 ۱۲۳. گل رعنا (جلد دوم)
۱۲۴. گلستان مسرت
 ۱۲۵. گنجینہ آثار تاریخ اصفہان
 ۱۲۶. مآثر الامرا (سہ جلد)
 ۱۲۷. مآثر رحیمی (سہ جلد)
 ۱۲۸. مآثر عالمگیری (تاریخ)
 ۱۲۹. مآثر عالمگیری (تاریخ)
 ۱۳۰. مثنوی راسخ
 ۱۳۱. مثنوی قدسی مشہدی
 ۱۳۲. مثنوی نل دمن
۱۳۳. مجالس العشاق (تذکرہ)
 ۱۳۴. مجمع الخواص (تذکرہ)
 ۱۳۵. مجمع النفاہس (تذکرہ)
 ۱۳۶. مجموعہ نغز (تذکرہ)
 ۱۳۷. مخبر الواصلین (وفیات)
 ۱۳۸. مرآت الخیال (تذکرہ)
 ۱۳۹. مرآت آفتاب نما (تذکرہ)
 ۱۴۰. مردان بزرگ کاشان (تذکرہ)
- امیری فیروز کوهی
 غلام حسین جواہری
 خواجہ عزیز الدین عزیز
 مرتبہ : اے ڈی رشید
 پنڈت ہرگوپال کول خستہ
 لچھمی نراین شفیق
- عبدالرحمان شاکر
 دکتر لطف اللہ ہنزرا
 شاہنواز خان
 عبدالباقی نہاوندی
 محمد صاکی مستعد خان - مولوی
 آغا احمد علی
- د ترجمہ انگلیسی سرکار
 راسخ سرہندی
 حاجی محمد جان قدسی مشہدی
 فیضی
- سلطان حسین بایقرا
 صادقی کتابدار - دکتر خیام پور
 سراج الدین علی خان آرزو
 قدرت اللہ قاسم - حافظ محمود شیرانی
 ابو عبد اللہ محمد فاضل بن حسن
 حسینی، قرملی، اکبر آبادی
 شیر علی خان لودی
 نواب امین الدولہ محسن الملک
 شاہنواز خان
 گورش زعیم
- تہران ، ۱۳۳۶ ش
 تہران ،
 لکھنؤ ، ۱۹۳۱ ع
 لاہور ، ۱۹۶۷ ع
 لاہور ، ۱۸۷۷ ع
 خطی ، کتابخانہ انجمن ترقی
 اردو ، کراچی
- مطبع مصطفائی ، کانپور ، ۱۲۶ھ
 اصفہان ، ۱۳۲۲ ش
 کلکتہ ، ۸۸-۹۰-۱۸۹۱ ع
 کلکتہ ، ۲۲-۲۵-۱۹۳۱ ع
 کلکتہ ، ۱۸۷۰ ع
- کلکتہ ، ۱۹۲۷ ع
 حیدرآباد دکن ، ۱۳۲۲ھ
 مطبع افغانی ، امرتسر ، ۱۳۲۲ ع
 خطی ۱۰۸۲ھ ، کتابخانہ سید
 حسام الدین راشدی
- طبع اول ، نولسکشور ،
 کانپور ، ۱۸۹۷ ع
- تہران ، ۱۳۲۷ ش
 خطی ، کتابت ۱۱۸۵ھ
 لاہور ، ۱۹۳۳ ع
- دہلی ، ۱۳۸۵ھ
 مطبع مظفری ، بمبئی ، ۱۳۲۶ھ
 کتابت میسر علی ، ۱۲۶۲ھ
 کتابخانہ دکتر چغتائی ، لاہور
 اختر شمال ، ۱۳۳۶ ش

۱۴۱. مردم دیدہ (تذکرہ) عبدالحکیم حاکم لاهوری لاہور، ۱۹۶۱ ع
۱۴۲. معجم الانساب ترجمہ زامباور (عربی) قاہرہ، ۱۹۵۱ ع
۱۴۳. مشاہیر کشمیر (تذکرہ) محمد الدین فوق لاہور، ۱۹۳۰ ع
۱۴۴. مظہر شاہ جہانی (تاریخ) یوسف میرک - سید حسام الدین راشدی سندھی ادبی بورڈ، ۱۹۶۲ ع
۱۴۵. مفتاح التواریخ (تاریخ طامس ولیم بیل نولکشور، کانپور، ۱۸۶۷ ع
- وفیات)
۱۴۶. مقالات الشعرا (تذکرہ) میر علی شیر قانع تتوی - سید حسام الدین راشدی سندھی ادبی بورڈ، ۱۹۵۷ ع
۱۴۷. مکاتبات علامی ابوالفضل شیخ ابوالفضل علامی نولکشور، لکھنؤ، ۱۳۳۹ھ
- (ہر سہ دفتر)
۱۴۸. مکتوبات مشاہیر سند خطی، کتابخانہ دانشگاه سندھ
۱۴۹. ملخص ریاض الوفاق (تذکرہ) ذوالفقار علی مست - دکترا خیام پور تہریز، ۱۳۲۳ ش
۱۵۰. منتخب التواریخ (سہ جلد) ملا عبدالقادر بدایونی کلکتہ، ۶۵-۶۸-۱۸۶۹ ع
۱۵۱. منتخب اللباب (سہ جلد) خوانی خان کلکتہ، ۱۸۶۹ تا ۱۹۲۵
۱۵۲. مولانا غنی کاشمیری (سوانح) اکبر شاہ خان نجیب آبادی لاہور، ۱۹۱۹ ع
۱۵۳. میخانہ (تذکرہ) ملا عبدالنبی - احمد گلچین معانی تہران، ۱۳۴۰ ش
۱۵۴. میخانہ (تذکرہ) - مولوی محمد شفیع لاہور، ۱۹۲۱ ع
۱۵۵. نتائج الافکار (تذکرہ) محمد قدرت اللہ گوپاموی بمبئی، ۱۳۳۶ھ
۱۵۶. نزہۃ الخواطر جلد اول
- تا ہفتم (تذکرہ) عبدالحمی الحسینی حیدرآباد دکن، ۱۹۵۸ ع
۱۵۷. نقش پارسی بر احجار ہند آقای علی اصغر حکمت تہران، ۱۳۳۷ ش
۱۵۸. نگارستان سخن (تذکرہ) علی حسن خان بہوپال، ۱۲۹۳ھ
۱۵۹. نگارستان دارا (تذکرہ) عبدالرزاق دنیل - دکترا خیام پور تہریز، ۱۳۲۲ ش
۱۶۰. نگارستان کشمیر قاضی ظہور الحسن ناظم دہلی، ۱۳۵۲ھ
۱۶۱. نوادر (فہرست کتب زادہ پتنہ) سید حسن شیر پتنہ، ۱۹۶۱ ع
۱۶۲. واقعات عالمگیری عاقل خان رازی - محمد عبداللہ چغتائی لاہور، ۱۹۳۶ ع
۱۶۳. وقائع نعمت خان عالی نعمت خان عالی طبع اول، نولکشور، لکھنؤ، ۱۸۹۲ ع
۱۶۴. ہفت اقلیم کامل (تذکرہ) امین احمد رازی - جواد فاضل تہران،

● ۱۶۵. یاد داشتہای قزوینی

(ہفت جلد) علامہ محمد قزوینی - ایرج افشار - تہران ، ۲۲ - ۱۳۳۷ ش

رسائل و جرائد

۱. ادبی دنیا (کشمیر نمبر)	محمد عبداللہ قریشی	لاہور، مارچ اپریل ۱۹۶۶ ع
۲. اندو ایرانیکا	حدیث کشمیر	کلمکتہ
۳. ماہ نو	خسرو دانش (ظفرخان)	کراچی ، اکتوبر ۱۹۶۳ ع
۴. ماہ نو	مقبرہ حکیم ابو الفتح
و حکیم ہمام	کراچی ، نومبر ۱۹۶۷ ع
۵. معارف	عبدالباقی نہاوندی اور
دیباچہ کلیات عرفی	دکتروالی الحق انصاری اعظم گڑھ، اکتوبر ۱۹۶۷ ع
۶. معارف	عہد شاہجہان کا ایک
قابل توجہ شاعر، سعید قریشی	دکتروالی امیر حسن عابدی اعظم گڑھ، جون ۱۹۶۷ ع
۷. معارف	غنی کشمیری	علی جواد زیدی اعظم گڑھ، جولای ۱۹۶۶ ع
۸. معارف	فوعی خوبوشانی	دکتروالی امیر حسن عابدی اعظم گڑھ، جون ۱۹۶۷ ع
۹. مہر	داستانہای ستی در
ادبیات فارسی	تہران، آبان ماہ ۱۳۴۶ ش
۱۰. نصرت (کشمیر نمبر)		لاہور، فروری ۱۹۶۰ ع
۱۱. نقوش (لاہور نمبر)		لاہور، فروری ۱۹۶۲ ع
۱۲. ہلال	محمد صالح ندیم کشمیری	کراچی ، دسمبر ۱۹۶۶ ع،
فروری، جون و جولائی ۱۹۶۷ ع
۱۳. ہمایون	مخزن الغرائب
وانیس العاشقین	لاہور، ستمبر ۱۹۲۲ ع
-
1. Ain-Akbari	Abul-fazal Allami	Calcutta, 1927.
2. Ancient Monuments of Kashmir	tr. H. Blochmann,	
3. Art Heritage of India	Ram Chandra Kak.	London, 1933.
4. Ars Orientalis	E. B. Havell	Bombay, 1927.
5. Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore, Vol. I, II, III		1957.
	Maulavi Abdul Muqtadir Khan	Calcutta, 1908, 1910, 1912.

6. Catalogue of the Library of the India Office / Persian printed Books / Vol. II Part VI A. J. Arberry London, 1937.
7. Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum Vol. I, II, III & Supplement Charles Rieu London, 1879, 1881, 1883, 1895.
8. Catalogue of the Persian Manuscripts in the Buhar Library, Vol. I Maulavi Qasim Hsir Razvi. & Maulvi Abd-ul-Muqtadir Calcutta, 1921.
9. Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office Vol. I Hermann Ethe Oxford, 1903.
10. Catalogue of the Persian Printed Books in the British Museum Edward Edwards London, 1922.
11. Chronology of Modern India A. D. 1494 - 1894 James Burgess Edinburgh, 1913.
12. Delhi, Agra, Fatehpur Martin Hurlimoun London, 1964.
13. Comparative Tables of Mohammanadan and Christian Dates Sir Haig London, 1932.
14. Descriptive Catalogue of the Arabic, Persian, and Urdu Manuscripts in the Library of the University of Bombay. Sheikh Abdul Kadir Sarfaraz Bombay, 1935.
15. Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts preserved in the Kapurthala State Library K. M. Maitra Lahore, 1921.
16. Gardens of the Great Mughals C.M. Villiers Stuart London 1913.
17. Islamic Architecture and its Decoration D. Hill & O. Graber London, 1964.
18. A History of Persia Vol. I & II Sir Percy Sykes London, 1951.
19. A Literary History of Persia Vol. I & II Edward G. Brown Cambridge, 1930.

20. Kashir Vol. I & II	G. M. D. Sufi	Lahore, 1949.
21. Maasir-i-Alamgiri	Saqi Musta'ad Khan	Calcutta, 1947.
22. Mohammadan Dynasties	Lane-Pool	Paris 1925.
23. Mughals in India (A Bibliographical survey)	D.N. Marshal	London, 1967.
24. An Oriental Biographical Dictionary	T.W.Beale	London, 1894.

MAGAZINES

- I. "Kashmir in Indo-Persian Literature" by S. Sabahudin Abdur Rahman
The "Indo-Iranica" Calcutta, June 1966 & March 1967.
- II. "Moghul Gardens in Kashmir" by Pandit Anand Kaul "The Sunday Times" Lahore, May 23rd, 1933.
- III. "Moghul Gardens of Kashmir" "Paradise on Earth" by A. S. Bazmee Ansari, Daily "Dawn" Karachi, August 14th 1952.
- IV. "Talib-i-Amuli — His Life & Poetry" by Dr. S. A. H. Abdi, "Islamic Culture" Hyderabad April 1967.

کتاب

تاریخ و تذکره راجع به کشمیر

- ۵۵۲۳ - ۱۱۴۹ ع تاریخ راج ترنگنی - کلپن. (سنسکرت) ۱
— بهوج پتر - رتناگر - (سنسکرت) عهد الدین فوق ازین کتاب استفاده کرده است.
(نگارستان کشمیر ۳۵)
- ۵۷۸۰ - ۱۳۷۸ ع مناقب الجواهر - نورالدین جعفر بدخشی ، مرید سید علی همدانی . در سوانح
سید علی همدانی .
— خلاصه المناقب - نورالدین جعفر بدخشی در سوانح سید علی همدانی .
(نیوبنگن - محب الحسن ص ۱۷۰)
- ۵۷۸۵ - ۱۳۸۳ ع احوال کشته‌وار . (?)
۵۸۲۸ - ۱۴۲۵ ع ظفر نامه - شرف الدین علی یزدی - روابط تیمور و سلطان سکندر . جغرافیه
کشمیر .
- ۵۸۴۹ - ۱۴۲۵ ع تاریخ کشمیر (وقایع کشمیر) - ملا احمد علامه - عهد زین العابدین (۸۲۲-
۵۸۷۳) رتبه پوران را به فارسی در آورد و به - وقایع کشمیر - موسوم ساخت .
- ۵۸۵۰ - ۱۴۴۶ ع تاریخ کشمیر - ملا نادری ملک الشعرا ، معاصر ملا احمد ملک الشعرا ، عهد
سلطان زین العابدین . (۸۲۲-۵۸۷۳)
- تاریخ کشمیر - قاضی ابراهیم . این تاریخ از بین رفته است .
- ۵۸۶۳ - ۱۴۵۹ ع زینہ ترنگنی - جون راج متوفی (۵۸۶۳) تاریخ تا عهد زین العابدین . حالات
از (۵۱۷ - ۱۱۵۰ ع تا ۵۸۶۳ - ۱۴۵۹ ع) بحکم شری بہت فوشہ شد . (سنسکرت)
- زین چرت - سوم ناتھ پندت . عهد زین العابدین (۵۱۷ - ۵۸۷۳) منظوم تاریخ در شرح
حال زین العابدین .
- ۵۸۷۴ - ۱۴۶۹ ع (قبل) جین ولاس - بہت اوتار در اقوال سلطان زین العابدین بزبان کشمیری .
- (قبل) جین پرکاش - بوده بہت منظوم درامہ (کشمیری) احوال سلطنت زین العابدین .
(۸۲۲ - ۵۸۷۳)

۱- ملا محمد شاہ آبادی بفارسی در آورد و همان ترجمہ را ملا عبدالقادر بدایونی در سال (۱۹۹۹ھ) مختصر کرد . ترجمہ اردو و انگریزی نیز چاپ شدہ است .

- ۵۸۷۵ - ۱۲۷۰ ع (قبل) تاریخ قاضی حمید - در زمان زین العابدین (۵۸۲۳ تا ۵۸۷۵) -
تالیف شده است . نسخه آن پیدا نیست . (تاریخ حسن)
- ۵۸۷۹ - ۱۲۷۲ ع مرآة اولالیا - علامه ملا احمد ترجمه نور نامه سوانح نورالدین ولی .
(استوری ۶۸۲)
- ۵۸۹۱ - ۱۲۸۶ ع راج ترنگنی - شری ور در عهد زین العابدین . (سنسکرت)
- ۵۹۱۸ - ۱۵۱۲ ع تاریخ راجا ولی تپاکا - پراجیه بهت مربوط بعهد (۵۸۹۱ - ۱۲۸۶ ع تا ۵۹۱۸ -
۱۵۱۲ ع) (سنسکرت) .
- ۵۹۲۷ - ۱۵۲۰ ع تاریخ کشمیر - (نامعلوم) از زمانه قدیم تا عهد شمس الدین ثانی (۹۲۳ -
۹۲۷) مارشل .
- ۵۹۵۳ - ۱۵۲۶ ع تاریخ رشیدی - میرزا حیدر دوغلت . (بسیار مهم)
- ۵۹۵۸ - ۱۵۵۱ ع تاریخ کشمیر - سید علی بیهقی (متوفی ۹۵۸ هـ) (همشیره زاده سلطان نازک شاه)
بن سید محمد بیهقی . مؤلف در ملازمت میرزا حیدر دوغلت بود و همسراه وی (۹۵۸ هـ)
کشته شد . در سلسله میرزا حیدر مطالبی پسر ارزش و مهم دارد . یکی از مصادرس
تاریخ کشمیر قاضی ابراهیم است که از بین رفته است . (تاریخ حسن و صوفی)
نسخه آن نزد مولوی محمد شاه سعادت ساکن محله نوهته سری نگر موجود است .
- ۵۹۶۵ - ۱۵۵۷ ع تاریخ تحفة السعادت - آرام کشمیری بنام سید مبارک بخاری تالیف کرد .
- ۵۹۸۰ - ۱۵۷۲ ع حلیة العارفین - قاری اسحق در حالات شیخ مخدوم حمزه (متوفی ۹۸۲ هـ)
استوری نام مصنف داؤد خاکی متوفی (۹۹۲ هـ) نوشته است . (مارشل)
- ۵۹۸۲ - ۱۵۷۶ ع تذکرة المرشدین - خواجه میرم بزاز در احوال مخدوم حمزه (متوفی ۹۸۲ هـ)
(استیتوت سرینگر)
- چل چلہ العارفین - مولانا اسحق کشمیری قادری در احوال شیخ حمزه کشمیری (متوفی
۹۸۲ هـ) (شیرانی کلیکش)
- ۵۹۹۲ - ۱۵۷۶ ع (قبل) ورد المریدین - داؤد خاکی (متوفی ۹۹۲ هـ) در شرح حال مخدوم شیخ حمزه
کشمیری (چاپ در لاهور ۱۸۹۲ ع) .
- (قبل) ریشی نامه - داؤد خاکی (متوفی ۹۹۲ هـ) در احوال مشاهیر سلسله ریشیان کبرویه ؟
۵۹۹۶ - ۱۵۸۷ ع تذکرة العارفین - ملا علی رینا در شرح حال شیخ حمزه مخدوم .
(محب الحسن ص ۱۸)
- ۵۹۹۷ - ۱۵۸۹ ع کواکب ثواقب - بنام یوسف خان صوبیدار کشمیر (۹۹۵ - ۹۹۷ هـ)
محمد دمدار شیرازی نوشته .

- ۵۹۹۹ - ۱۵۹۵ ع ترجمه تاریخ کشمیر - ملا عبدالقادر بدایونی ، ترجمه ملا محمد شاه آبادی را در آسان و سلیس عبارت در آورد .
- ترجمه تاریخ کشمیر - ملا محمد شاه آبادی ترجمه راج ترنگنی ، نسخه در کلکته ایشیا تیک سوسائتی و انڈیا آفس .
- ۵۱۰۰۰ - ۱۵۹۰ ع احوال بلتستان - (مثنوی) غالباً دور اکبری .
- واقعات کشمیر - ملا حسین قاری (استوری ص ۶۸۰ تاریخ حسن)
- ۵۱۰۰۲ - ۱۵۹۳ ع هفت اقلیم - امین رازی احوال فتح کشمیر بدست میرزا حیدر و مطالب دیگر راجع بکشمیر دارد .
- طبقات اکبری - نظام الدین بخشی (متوفی ۲۳ صفر ۱۰۰۳ هـ) یک باب راجع به سلاطین کشمیر دارد .
- ۵۱۰۰۴ - ۱۵۹۵ ع منتخب التواریخ - عبدالقادر بدایونی (۱۷ ربیع الاول ۹۲۷ - ۱۰۰۴) .
- ۵۱۰۰۵ - ۱۵۹۶ ع تاریخ حقی - عبدالحق دهلوی (انتخاب فرشته) یک باب راجع بکشمیر .
- تاریخ راج ترنگنی (راجاوتی) - سک پندت شاگرد پراجیه بهت - ۱۵۹۲۳ - ۱۵۱۷ ع تا ۱۵۹۶ ع (سنسکرت) .
- ۵۱۰۰۷ - ۱۵۹۸ ع آئین اکبری - ابوالفضل علامی .
- ۵۱۰۱۰ - ۱۶۰۱ ع اکبر نامه - ابوالفضل (۶ محرم ۹۵۸ هـ - ۲ ربیع الاول ۱۰۱۱ هـ)
- مجالس المومنین - نورالله شوستری . احوال سید علی همدانی و محمد نوربخش و مطالبی راجع به فرقه نور بخشی در بلتستان و کشمیر دارد .
- دیوان رفیع خراسانی (نولد ۹۸۲ هـ) - مثنوی در توصیف کشمیر دارد شاعر در رکاب اکبر پادشاه بکشمیر رفته بود . (مارشل)
- ۵۱۰۱۲ - ۱۶۰۵ ع زبدة التواریخ - نورالحق دهلوی تلخیص تاریخ حقی - باب راجع به کشمیر دارد .
- ۵۱۰۱۵ - ۱۶۰۶ ع تاریخ فرشته (گلشن ابراهیم) - محمد قاسم هندو شاه . یک باب راجع به کشمیر دارد (مؤلف تا ۱۰۳۳ هـ - ۱۶۲۳ ع) زنده بود .
- ۵۱۰۱۹ - ۱۶۱۰ ع منتخب التواریخ - حسن بیگ ابن محمد الخاکی شیرازی در سال مذکور نوشته شد . نسخه آن در کابل نزد آقای محمد غبار موجود است . (تاریخ حسن - صوفی)
- ۵۱۰۲۰ - ۱۶۱۱ ع تاریخ عالم - (نامعلوم) یک باب درباره شاهان کشمیر دارد . (مارشل)
- ۵۱۰۲۳ - ۱۶۱۲ ع تاریخ بهارستان شاهی - (نامعلوم) اساس بر تاریخ ملا احمد و تاریخ ملا نادری و تاریخ قاضی ابراهیم و تاریخ حسن قاری دارد . در حالات سلاطین شاه میریان و چکان . نسخه از دنیا آفس و جاهای دیگر است . (مارشل)
- ۵۱۰۲۴ - ۱۶۱۵ ع تاریخ کشمیر - (نامعلوم) بحکم جهانگیر نوشته شد . (استوری ص ۶۸)

- ۵۱۰۲۷ - ۱۶۱۷ ع تاریخ کشمیر - حسن بن علی کشمیری از عهد قدیم تا (۵۱۰۲۲ - ۱۶۱۵ ع) برای جلال الدین ملک محمد ناجی جد حیدر ملک نوشته شد. (مارشل)
- ۵۱۰۲۵ - ۱۶۱۶ ع مائثر رحیمی - عبدالباقی نهاوندی (۹۷۸ - ۵۱۰۲۲) یک فصل راجع به کشمیر دارد.
- ۵۱۰۲۸ - ۱۶۱۹ ع تزک جهانگیری - جهانگیر پادشاه (متوفی ۲۸ صفر ۱۰۳۷) ۵۱۰۳۰ - ۱۶۲۱ ع واقعات کشمیر - حسین قاری یکی از مدارک تاریخ اعظمی است. این تاریخ قبل از حیدر ملک (۵۱۰۳۰ - ۱۶۲۱ ع) تالیف شده است.
- تاریخ کشمیر - حیدر ملک چادورا در سال (۵۱۰۲۷ - ۱۶۱۸ ع) آغاز کرد. حیدر ملک بعد از فتح کشمیر بملازمت اکبر و جهانگیر بود. جاگیر در بنسگاله داشت. وقتیکه شیر افگن کشته شد، مهرانسا (نورجهان) را در منزل خود نگاه داشت. از جهانگیر خطاب رئیس الملک یافت. مهم ترین تاریخ است.
- ۵۱۰۳۸ - ۱۶۲۸ ع مجالس السلاطین - محمد شریف النجفی. در سال (۵۱۰۳۱) در رکاب جهانگیر بکشمیر رفت همراه قاسم خان. راجع به سلاطین کشمیر یک فصل دارد. (مارشل)
- ۵۱۰۳۹ - ۱۶۲۹ ع مجالس السلاطین - محمد شریف النجفی در شرح حال رنجن و مشرف به اسلام شدن وی. (برتش میوزم Add 30779)
- ۵۱۰۴۲ - ۱۶۳۲ ع خزانة گنج الهی - عماد الدین محمد الهی، همراه ظفر خان بکشمیر رفت و آنجا ماند، تذکره از چهار صد تن شعرا نوشته که در سده نهم و دهم میزیسته اند. (مارشل)
- قصائد مشربی - در مدح خواجه خواند محمود نقشبندی گفته شده. (نسخه بمبئی یونیورسیتی لائبرری ص ۳۷ شماره ۲۲ - مارشل ۲۸۸)
- ۵۱۱۴۷ - ۱۶۳۷ ع (قبل) ریشی نامه (در ویش نامه) - بابا نصیب الدین (متوفی ۱۳ محرم ۱۰۴۷) در احوال زاهدان ریشی که سده هشتم تا دهم زندگانی میکرده اند. (ایشیا تک سوسانتی بنگال) سیزده شیوخ ریشان و دیگر مریدان ریشان (استوری ص ۹۸۶)
- نور نامه - بابا نصیب الدین غازی (متوفی ۱۰۴۷) در حالات نورالدین ریشی (متوفی ۸۴۲) (در زبان کشمیری) از سانسکریت ترجمه کرده است.
- تذکره مشائخ کشمیر (?) - بابا نصیب الدین غازی (متوفی ۱۰۴۷) ۲ در احوال ریشی نورالدین (متوفی ۸۴۲) و مریدان او. نسخه کلکته ایشیا تک سوسانتی (مارشل)
- (بعد) مجموعه در انساب شیوخ کشمیر - در احوال و انساب شیوخ از عهد رنجن صدرالدین (۷۲۰ ه) مرید بلبل شاه - تا زمان موسی رینا (محب الحسن ص ۲۱)

۱ - استوری این تاریخ داده ص ۹۸۵.

۲ - این تاریخ استوری داده ۹۸۵ - ۱۱۲۲ ه.

۵۱۰۵۱ - ۱۶۴۱ع صاحبیه - جهان آرا بیگم دختر شاه جهان پادشاه معروف به بیگم صاحبیه (۲۱ صفر ۱۰۲۳ - رمضان ۱۰۹۲هـ) در شرح حال مرشد خویش ملا شاه بدخشی در سال (۲۱ رمضان ۱۰۵۱هـ - ۳۰ دسمبر ۱۶۴۱ع) با تمام رسانید. (استوری ۱۰۰۱)

۵۱۰۶۳ - ۱۶۵۳ع اسرارالابرار - دازد مشکواتی (متوفی ۱۰۹۱هـ) بن مسعود بن فیروز - (مکتوبه ۵۱۰۶۵ شیرانی کلیمکش) در حالات مشائخ کشمیر که از زمان سلطان سکندر (۱۴۱۲ - ۱۳۷۲ع) تا تسلط اکبر در سال (۱۵۸۶ع) زندگانی کرده اند.

— دبستان المذاهب - محسن فانی کشمیر - بقول مارشل در اصل این تصنیف میر ذوالفقار علی حسینی که تخلص موبد شاه داشت، کرده است. (مارشل ۲۹۹)

۵۱۰۶۶ - ۱۶۵۵ع تاریخ لوک پرکاش - شمیندر (متوفی ۱۰۶۶هـ) و دیگر نویسندگان. (سنسکرت)

۵۱۰۶۸ - ۱۶۵۸ع قرنیه - بهد طاهر آشنا راجع به کشمیر مطالبی جالب و پر ارزش دارد.

۵۱۰۷۷ - ۱۶۶۶ع نسخه احوال شاهی - توکل بیگ کلالی پسر تولک بیگ خوش بیگی (در سرکار اعتقاد خان بزمان صوبه داری کشمیر ملازم بود) توکل بیگ مرید ملا شاه است و در سال (۱۰۷۱هـ) آخرین ملاقات وی با ملا شاه شد. در احوال ملا شاه بدخشی.

(استوری ۱۰۰۹)

۵۱۰۷۸ - ۱۶۶۷ع (قبل) رسائل طغرا - ملا طغرای مشهدی (متوفی قبل ۱۰۷۸)

(۱) تعداد النوادر - راجع بکشمیر. رک: کتاب حاضر ص ۳۹

(۲) رساله فردوسیه - راجع بکشمیر. رک: کتاب حاضر ص ۵۳

(۳) رساله تجلیات - راجع بکشمیر. رک: کتاب حاضر ص ۶۱

(۴) تذکره الاولیا - راجع بکشمیر. رک: کتاب حاضر ص ۶۶

۵۱۰۷۹ - ۱۶۶۸ع (قبل) تذکره مشائخ کشمیر (منظوم) - شیخ عبدالغفور غازی مرید شیخ معصوم سرهندی (متوفی ۱۰۷۹هـ). ۱

۵۱۱۰ - ۱۶۹۵ع خلاصه التواریخ - سجان رای بهنداری یک باب راجع بکشمیر دارد.

۵۱۱۰۹ - ۱۶۹۷ع خوارق السالکین - نامعلوم (?) نام تاریخی ست. حکایات صوفیای کشمیر. (استوری ۱۰۱۳)

۵۱۱۱۰ - ۱۶۹۸ع خوارق السالکین یا تاریخ هادی - در سال (۱۰۷۸هـ - ۱۶۶۷ع) آغاز شد؟

۵۱۱۱۸ - ۱۷۰۶ع (قبل) جهان نما - فنائی - مثنوی در بحر شاهنامه، در احوال شاهان قدیم کشمیر و کابل و سند و بنگال و دکن و اجین و هندوستان. فنائی مرید شیخ لقمان

۵ - تازگی دوست عزیزم آقای قلمداری احمد حسین اطلاع میدهد که سه تذکره خطی مشتمل بر احوال مشائخ کشمیر بدست آورده است نام آنها تا کنون معلوم نیست.

- سلیمانی بود . و در عهد عالمگیر میزیست . (مارشل)
- ۱۱۱۹ هـ - ۱۷۰۷ ع (قبل) تاریخ نافع - عهد زمان نافع (۱۱۱۹ هـ) برادر عهد طاهر غنی . در تاریخ کشمیر . نسخه آن نادر الوجود است . احوال مخدوم حمزه مفصل نوشته است و تذکره بزرگان دیگر نیز دارد . نسخه ازان بقول صوفی نزد خواجه غلام عهد نقشبندی احراری مجددی خانیار موجود است . (تاریخ حسن و صوفی)
- لب التواریخ - رای بندرابن فصلی راجع به کشمیر دارد .
- ۱۱۲۲ هـ - ۱۷۱۰ ع ده مجلس فتنه ابراهیم خان نواب رفعت - لاله ملک شهید . در احوال فتنه نواب ابراهیم خان رفعت صوبه دار کشمیر (متوفی ۱۱۲۲ هـ) (نادر الوجود)
- مثنوی در حالات مخدوم شیخ حمزه - لاله ملک شهید ، یک هزار شعر .
- خاتمه تاریخ کشمیر - نرائن کول عاجز ، دانشگاه پنجاب نسخه مکتوبه (۱۲۶۲ هـ - ۱۸۸۵ ع)
- منتهی الخب التواریخ - نرائن کول عاجز ، اساس بر راج ترنگنی دارد بنام عارف خان نائب دیوان صوبه کشمیر (۱۱۲۲ هـ) نوشته شد . (خطی دانشگاه پنجاب ۱۲۶۲ هـ - ۱۸۸۵ ع) چاپ کلکته ۱۸۳۵ ع (مارشل)
- ۱۱۲۸ هـ - ۱۷۱۶ ع انساب مشائخ کشمیر - نامعلوم ، در انساب شیوخ کشمیر . در متن کتاب جای سال (۱۱۰۱ هـ - ۱۶۹۰ ع و ۱۱۲۸ هـ - ۱۷۱۶ ع) داده شده است . (استوری ۱۰۵۳)
- ۱۱۳۲ هـ - ۱۷۲۰ ع شهر آشوب کشمیر - فصاحت خان راضی (متوفی قبل ۱۱۵۰ هـ) در سلسله محتوی خان . رک : کتاب حاضر (ص ۱۸۲۹)
- ۱۱۳۵ هـ - ۱۷۲۲ ع رساله فیض مراد - در احوال شیخ مراد کشمیری (شیرانی کلیکشن)
- ۱۱۳۶ هـ - ۱۷۲۳ ع نوادر الاخبار - رفیع الدین احمد غافل . اساس بر بهارستان شاهی و تساریخ حمیدر ملک دارد ، و راجع به میرزا حیدر دوغلت مطالبی مهم دارد . (استوری و مارشل)
- ۱۱۳۷ هـ - ۱۷۲۴ ع هفت گلشن عهد شاهی (تذکره سلاطین چغتائی) - عهد هادی کامور خان ، یک فصل بر کشمیر دارد .
- ۱۱۶۰ هـ - ۱۷۴۷ ع بیان واقع - عبدالکریم کشمیری حالات نادر شاه و تاریخ عهد عهد شاهی .
- واقعات کشمیر (تاریخ اعظمی) - عهد اعظم دیده مری . تاریخ و تذکره شعرا و صلحا و صوفیا . (دو مرتبه چاپ شده است در لاهور و سرینگر)
- دیوان واصل کشمیری - شاعر در زمان عهد شاه (۱۱۳۱ - ۱۱۶۱ هـ) از کشمیر بدلی آمد و راجع به کشمیر اشعار دارد . رک : کتاب حاضر ص ۱۶۵۴ (نسخه حبیب گنج و مارشل)
- (قبل) واقعات نظامیه - مولوی نظام الدین عهد - تسا عهد دیوان کرپارام - تساریخ و تذکره علما و مشائخ . تتبع عهد اعظم . نسخه ازان نزد خواجه غلام عهد نقشبندی

- احراری مجددی خانیا ری سید واره سرینگر موجوده است . (تاریخ حسن و صوفی)
 — حیات الشعرا - محمد علی خان متین کشمیری .
- فتوحات کبرویه - عبدالوهاب . از زمان رنچن تا عهد اکبری . شرح حال سید علی همدانی
 و پسرش سید محمد همدانی و دیگر شیوخ کشمیر دارد .
 ۱۱۶۳ھ - ۱۷۵۰ع واقعات کشمیر - نامعلوم . (استوری)
 — تاریخ کشمیر - نامعلوم . (استوری ۶۸)
- ۱۱۶۶ھ - ۱۷۵۳ع لب تواریخ - نا معلوم . واقعات تا سال ۱۱۶۶ھ . (استوری ۶۸)
 ۱۱۷۱ھ - ۱۷۵۸ع مهاتمنی کشمیره مندل - نامعلوم . تاریخ کشمیر از قدیم .
 (شیرانی کلپکشن)
- ۱۱۸۲ھ - ۱۷۶۸ع تاریخ کشمیر (شاهنامه) - عبدالوهاب شایق (متوفی ۱۱۸۲ھ) بحکم سکه
 جیون لال نوشته شد . شصت هزار بیت دارد . نسخه خطی آن در خاندان میرزا غلام مصطفی
 سرینگر موجود است . (تاریخ حسن)
- ۱۱۹۳ھ - ۱۷۸۰ع باغ سلیمان - میر سعیدالله سعادت شاه آبادی . تاریخ منظوم کشمیر . تا عهد جمع
 خان (۱۲۰۲ - ۱۲۰۸ھ) واقعات دارد . نسخه آن در کتابخانه تحقیق سرینگر و در
 آصفیه است . (تاریخ حسن و مارشل)
- ۱۱۹۸ھ - ۱۷۸۳ع گنج مخفی - مصنف نامعلوم - مثنوی مذهبی . مصنف مبین خود یعنی
 کشمیر را بسیار ستوده است .
- ۱۲۰۰ھ - ۱۷۸۶ع گوهر عالم - بدیع الدین ابوالقاسم محمد اسلم منعمی بن مولوی محمد اعظم کول
 متخلص - مستغنی - اساس بر عهد اعظم ، حسن قساری ، و نور نامه دارد (در سالهای
 ۱۱۶۰ھ - ۱۷۴۷ع تا ۱۲۰۰ھ - ۱۷۸۶ع تالیف شده) . (استوری و مارشل)
- ۱۲۰۱ھ - ۱۷۸۷ع احوال کشمیر (مثنوی) - ملا محمد توفیق کشمیری لاله جو (متوفی ۱۲۰۱ھ -
 ۱۷۸۷ع) دو هزار شعر دارد . نسخه اندیا آفس ۳۰۳۵:۲ (مارشل)
- ۱۲۰۶ھ - ۱۷۹۱ع تاریخ کشمیر - هدایت الله متو علامه تا (۱۲۰۶ھ) زنده بود . تاریخ تا عهد
 میر داد خان است . (تاریخ حسن)
- ۱۲۳۴ھ - ۱۸۱۷ع راج درشنی راجگان جمون - از گنیش داش .
- ۱۲۴۱ھ - ۱۸۲۶ع تاریخ کشمیر - محمد اعظم اسدی هاشمی . نسخه موزه بریطانیه ریو ۳:۱۳
 (مارشل)
- ۱۲۴۵ھ - ۱۸۳۰ع هشمت کشمیر - عبدالقادر خان بن مولوی واصل علی جائسی ، اساس بر
 - گوهر عالم - دارد . راجع به تبت و بدخشان و افغانستان مطالبی جالب دارد . طبع
 کلکته ۱۸۳۲ مارشل (نسخه شیرانی مکتوبه ۱۲۶۴ھ)

- ۵۱۲۲۸ - ۱۸۳۲ ع تحفه نازنين - بهاء الدين مجد نقشبندى کشميرى - در شرح احوال سيف الدين قادري چاپ لاهور ۱۹۲۰ (استورى ۱۰۶۵)
- سلطانى نامه - ملا بهاء الدين متو کشميرى . سوانح سلطان العارفين حمزه مخدوم . چاپ لاهور ۱۹۳۳ ع (استورى ص ۱۰۶۴)
- خمسه بهاء الدين - ملا بهاء الدين متو بها (متوفى ۱۸۲۰ ع) منظوم - ۱) رشى نامه . ۲) سلطانى نامه . ۳) غوثيه . ۴) نقشبنديه . ۵) چشتيه .
- رشى نامه مشتمل است بر شرح حال ۱) شيخ نورالدين و مريدان وى . ۲) شيخ حمزه و ديگر ريشيان . ۳) شيخ عبدالقادر گيلانى و مريدان سلسله ايشان در کشمير . (استورى ۹۸۶)
- ۵۱۲۵۶ - ۱۸۲۰ ع تاريخ کشمير (شجاع حيدرى) - مجد حيدر . (استورى ۶۸۷)
- احوال کشمير - نامعلوم . (استورى)
- ۵۱۲۶۱ - ۱۸۲۵ ع مجموعه تواريخ - پندت بـيربل کاپرو - حالات سلاطين تا زمان شيخ غلام محى الدين - عبارت مثل ابوالفضل است ، اهميت تاريخى ندارد - نسخه آن در کتبخانه تحقيقاتى سرينگر و در شيرانى کليکش موجود است . (استورى ۶۸۵ و تاريخ حسن فهرست شيرانى)
- تحقيقات اميرى - خواجه اميرالدين پکهيوال کشميرى (متوفى ۱۲۸۲ هـ) احوال تا عهد شيخ محى الدين (۱۲۶۱ هـ) دارد - شرح حال سلاطين و عرفا و مشايخ دارد . (انستيتوت سرينگر) (تاريخ حسن)
- احوال کشمير - نامعلوم . (استورى ۶۸۲)
- لب الواريخ - ملا بهاء الدين - حصه اول مربوط به تاريخ و حصه دوم مطالبى راجع به جغرافيه و ديگر حالات . (استورى ۶۸۵) تا عهد شيخ غلام محى الدين (۱۲۶۱ هـ) مطالبى ثبت است . (تاريخ حسن)
- ۵۱۲۶۳ - ۱۸۲۷ ع تواريخ راجگان جمون (يسا راج درشنى) - گنيش داس بهادرا در زمان مهاراج گلاب سنگه در سال مذکور نوشته شد (مارشل)
- ۵۱۲۷۶ - ۱۸۵۹ ع موجزالتواريخ (تاريخ جدولى کشمير) - ميرزا سيف الدين کشميرى - چاپ امرتسر (۱۳۲۲ هـ - ۱۹۰۷ ع) استورى ۱۳۲۶ و ۶۸۷ . نسخه خطى (۱۲۷۸ هـ) شيرانى کليکش، تاليف يکم ربيع الثانى ۱۲۷۶ هـ .
- ۵۱۲۷۴ - ۱۸۵۷ ع (بعد) گلدسته کشمير - پندت هر گوپال (اردو) تا عهد مهاراج رنبير سنگه

- (۱۲۷۲) . است ولی اهمیت تاریخی ندارد . در مطبع فارسی آریه لاهور ۱۸۸۳ چاپ شده است .
- وجیز التواریخ ۱ - ملا عبدالنبی خسانویاری (متوفی ۱۸۶۰ع) - قاریخ کشمیر و حالات شیوخ و صلحا کشمیر تا عهد مهاراج رنبیر سنگه (انستیتوت سرینگر و تاریخ حسن) ۱۲۷۷ - ۱۸۶۱ع خلاصه التواریخ کشمیر - میرزا سیف الدین کشمیری از عهد قدیم تا (۱۲۷۷) ۱۸۶۱ع) مصنف غالباً در سال (۱۲۷۷) فوت شد . برادرش میرزا محی الدین بتکمیل رسانید . بتاریخ ۲۲ اکتوبر ۱۸۶۱ع (استوری ۶۸۵) . نسخه ازان نزد میرزا کمال الدین شیدا سرینگر است . در اصل این ترجمه رازہ ترنگینی است و تا عهد گلاب سنگه آورده است . (تاریخ حسن)
- ۱۲۸۱ - ۱۸۶۳ع گزار کشمیر - دیوان کرپارام - تا عهد گلاب سنگه چاپ لاهور ۱۸۷۰ع (استوری ۶۸۶ - ۱۳۱۵)
- ۱۲۸۲ - ۱۸۶۵ع گلاب نامه - دیوان کرپارام در سوانح مهاراج گلاب سنگه . چاپ سرینگر ۱۸۷۶ع جمون ۱۹۱۹ع (استوری ۶۸۶)
- گلشن کشمیر - عبدالرشید اسلام آبادی (مثنوی) (شیرانی کلیکشن نسخه معاصر) ۱۲۸۸ - ۱۸۷۱ع (قبل) مجموعه شمیوا - غلام رسول شیوا (متوفی ۱۲۸۸) والد پیر حسن شاه . در حالات شیخ محمد فاضل و خانواده فاضلی .
- ۱۲۹۰ - ۱۸۷۳ع گزار خلیل - مولوی ابو محمد حسن تخلص شعری قادری (متوفی ۱۲۹۸) - ۱۸۸۱ع) بن صدرالدین محمد . در سوانح خواجه محمد خلیل بن عبدالغفور قادری (۱۱۷۵) ۱۷۶۱ع - ۱۲۴۲ - ۱۸۲۷ع) و احوال خانواده مؤلف (چاپ لاهور ۱۲۹۱ - ۱۸۷۲ع) (استوری ۱۰۲۶)
- (قبل) زبده الاخبار - مولوی ابو محمد حسن شعری (متوفی ۱۲۹۸) چاپ امرتسر (۱۲۸۲) - ۱۸۶۵ع) چاپ شده است . (استوری ۱۰۲۶)
- ۱۲۹۱ - ۱۸۷۲ع مثنوی در تعریف کشمیر - ناطق ؟ (دانشگاه پنجاب PI-VI-149)
- ۱۲۹۸ - ۱۸۸۱ع سوانح شعری - حالات خواجه حسن شعری (متوفی ۱۲۹۸) . (اردو مطبوعه) ۱۳۰۰ - ۱۸۸۳ع تذکره علمای کشمیر - مسوده مصنف (!) (شیرانی کلیکشن) .
- ۱۳۰۱ - ۱۸۸۲ع مختصر تاریخ کشمیر - تلخیص کتاب - وقایع نظامی - مصنفه مولوی نظام الدین از مفتی علاء الدین محمد و ذیل از مولوی محمد الدین (اردو) مطبوعه لاهور (۱۳۰۱) رک : واقعات نظامیه تص ۱۹۲۶ (استوری ۶۰۷)
- تواریخ کشمیر - مولوی حسن شاه . (دانشگاه پنجاب) .

- مختصر تاریخ کشمیر - مفتی علاء الدین مجدد. مختصر وقایع نظامی معہ ذیل مولوی مجدد امین . مطبوعہ لاہور (ص ۲۸)
- روضۃ الأبرار - ابوالحسن مجدد مولوی مجدد الدین قادری لاہوری - تذکرۃ شیوخ کشمیر . در حالات چہار خانوادگان قریش و سادات ، منل ، افغان ، شیخ قریشی . شرح حال ۷۹ شیوخ دارد (اردو) مطبوعہ جہلم سراج المطابع (۱۳۰۲ھ - ۱۸۸۵ع) . (استوری ۱۰۶۰ - ۱۱۲۲)
- ۱۳۰۳ھ - ۱۸۸۶ع رقیقی نامہ - مولوی مجدد الدین - تذکرۃ حضرات رفیقہ اشائہ (اردو) در شرح حال بیست مشائخ . لاہور مطبوعہ ۱۳۰۳ھ . (ص ۲۲)
- ۱۳۰۴ھ - ۱۸۸۷ع مرآة الخیال - (کلیات فارسی شعری) طبع امرتسر ۱۳۰۲ .
؟ روضۃ السلام - در احوال مشائخ نقشبندیہ کشمیری .
- ؟ ہدایت العامہ - حسین کشمیری در تصوف و اخلاق، اساس بر کتب تصوف کہ در کشمیر نوشته شدہ دارد . (مارشل)
- ؟ سلاسل طریقت مشائخ کشمیر - (کرزن کلیکشن کلکتہ - استوری ۱۰۶۲-۱۰۵۳)
- ؟ تحفۃ الاحباب - در سوانح میر شمس الدین بانو مسلک نور بخشہ . (محب الحسن ص ۱۷)
- ۱۳۱۶ھ - ۱۸۹۸ع تاریخ حسن - از پیر حسن شاء (سہ جلد) مطالبی مفصل و مهم راجع بہ آثار تاریخی و ادبی دارد . جلد آخر در تذکرہ شعرا و صلحا و علما است . ترجمہ اردو جلد سوم در سال (۱۹۶۰ع) در سرینگر چاپ شدہ است .
؟ تاریخ خلیل - ملا آخوند خلیل . (نگارستان کشمیر ۳۳۵)
- ۱۳۲۱ھ - ۱۹۰۳ع تاریخ کبیر - (موسوم بہ تحفۃ الابرار فی ذکر الاولیاء الاخیار) - محی الدین مسکین (تولد ۱۸۸۲ھ - ۱۸۶۵ع) بن ملا مجدد شاہ احمدی کبروی حنفی نقشبندی . مرید حاجی مجدد یحی . کتاب در سال (۱۳۱۰ھ - ۱۸۹۲ع) نوشتن شروع کرد و در سال (۱۳۲۱ھ - ۱۹۰۳ع) بپایان رسانید . مشتمل است بر ۱۰ سیدھا . (۲ ریشیہا . ۳ مشائخ الصالحین . ۴ علما . ۵ مجذوبین . ۶ شعرا . ۷ آثار تاریخ مذہبی . ۸ سلاطین کشمیر . ۹ جغرافیہ کشمیر . ۱۰ گیاهان و خوراک ہا - در امرتسر چاپ شدہ است (۱۳۲۱ھ - ۱۹۰۵ع) (استوری ۱۰۵۲)
- ۱۳۲۵ھ - ۱۹۰۷ع تاریخ راجوری .
- ۱۳۵۰ھ - ۱۹۳۲ع تحفۃ الکملیہ - ابو مجدد حسن بن حافظ ولی اللہ کبروی کشمیری . شرح حال اکمل الدین بدخشی و سجادہ نشینان خانقاہ . چاپ لاہور (۱۳۵۰ھ - ۱۹۳۲ع) مع — مخبر الاسرار — از همان مصنف . (استوری ۱۰۶۷)

۱۳۵۲ - ۱۸۸۵ ع نگارستان کشمیر - ظہورالحسن قاضی (اردو) . چاپ دہلی ۱۳۵۳
۱۳۸۶ - ۱۹۶۷ ع کشمیر سلاطین کے عہد میں - پروفیسر محب الحسن (انگریزی) ترجمہ اردو
علی حماد عباسی چاپ ۱۹۶۷ اعظم گرہ ۲۰

* * *

-
- ۱- اصل آن بعنوان Kashmir under the sultans ایران سوسائٹی کولکتہ ۱۹۵۹
چاپ کردہ است .
- ۲- مصادر این فہرست : ریو ، ایتھی ، استوری ، تاریخ حسن ، مارشل ، فہرست شیرانی ،
فہرست انجمن ترقی اردو .

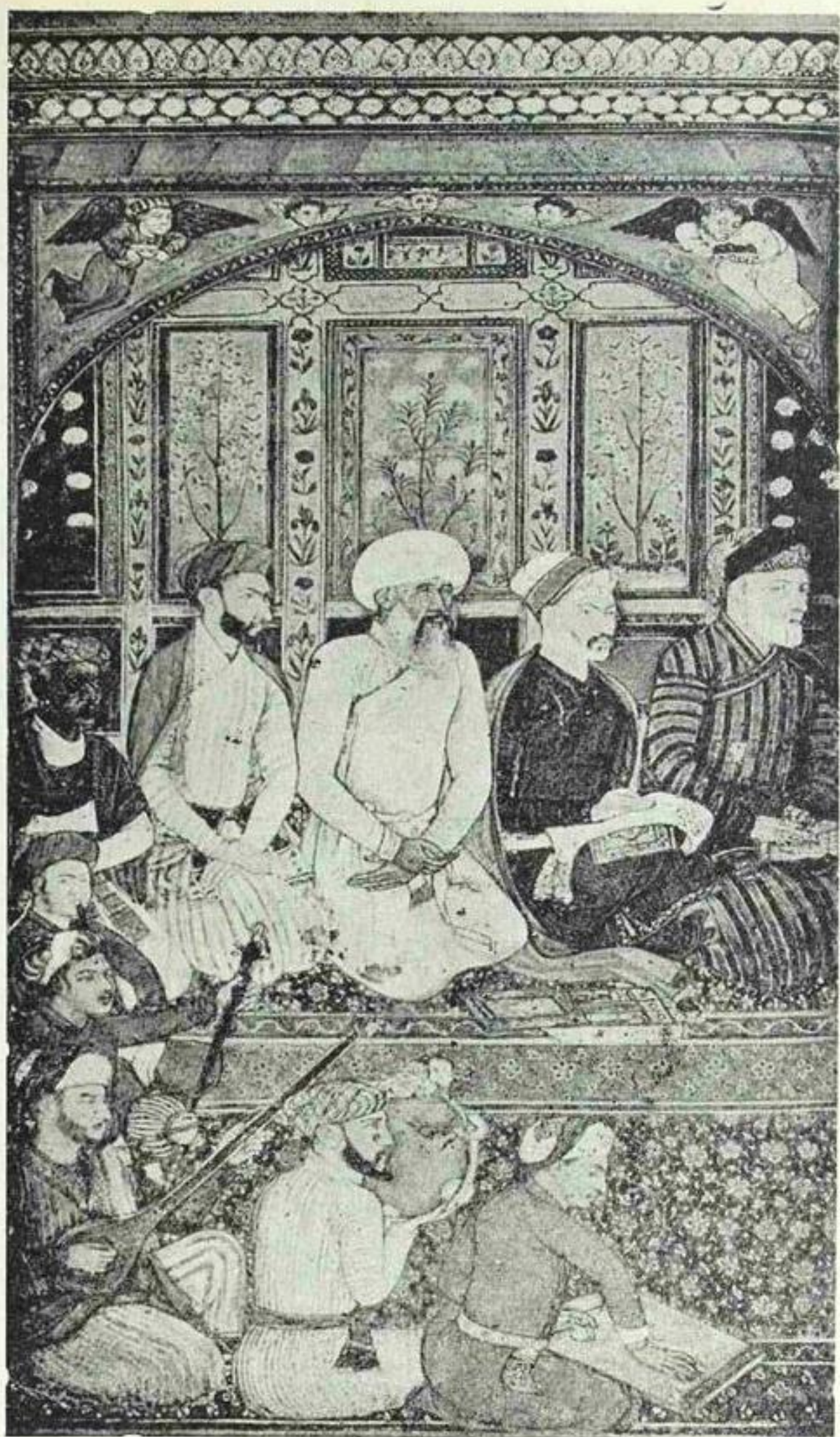
(۱) ظفر خان احسن و شعرا

Ars Orientalis 1957

از مشنوی ظفر خان (ملک رایول ایشیاتک سومیتی لندن)

شماره ۳ . ۳

رک: کتاب حاضر ۲۶-۲۷-۲۸

(۲) شعرا در حضور ظفر خان

Ars Orientalis 1957

از مثنوی ظفر خان (ملک رایول ایشیا تک موسیتی لندن)

شماره ۳ . ۲

رک : کتاب حاضر ۲۶-۲۷-۲۸

(۳) ظفر خان با شعرا
Ars Orientalis 1957
رک : کتاب حاضر ۲۶-۲۷-۲۸

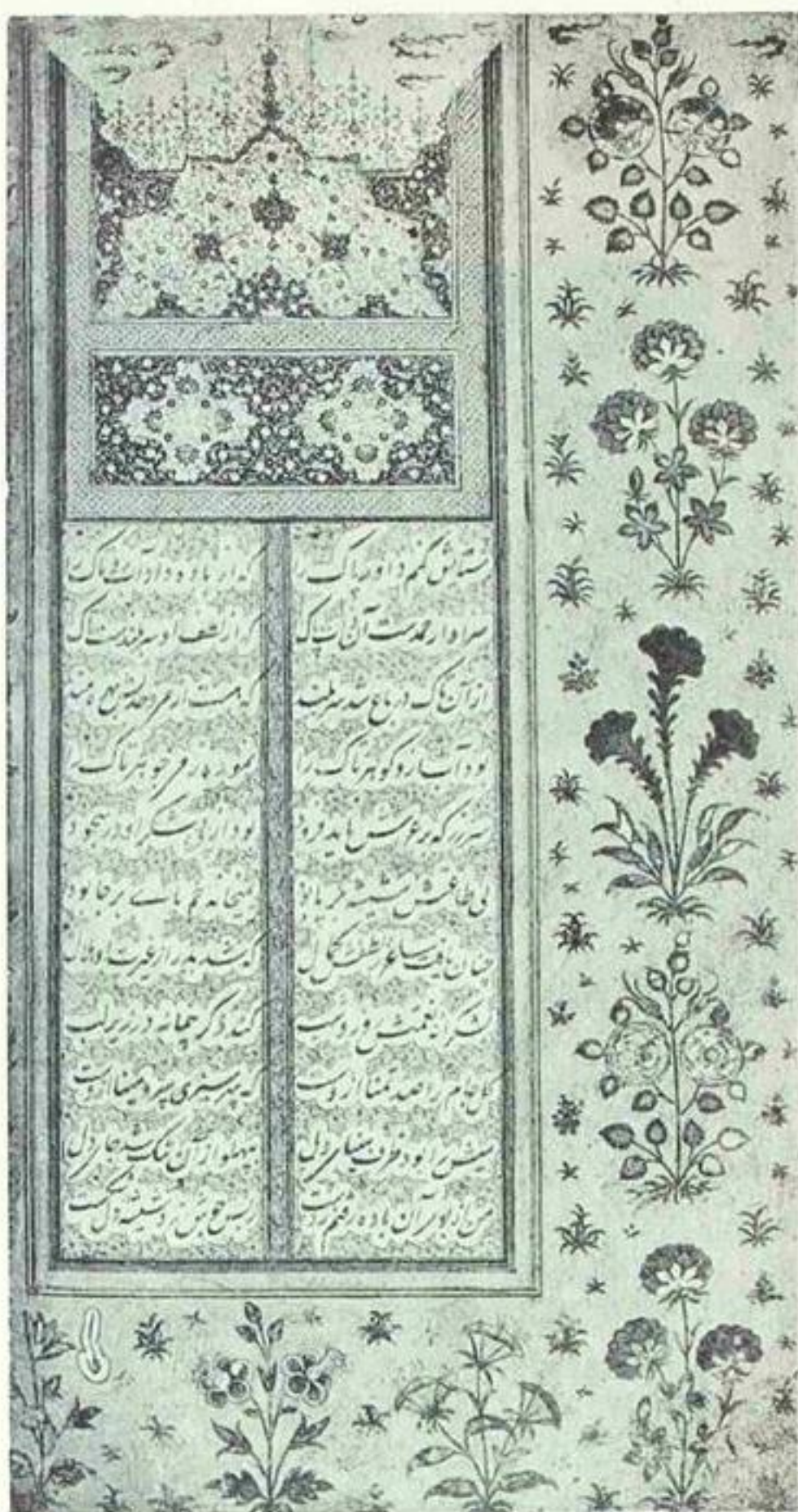
(۴) ظفر خان با شعرا

Ars Orientalis 1957

از مثنوی ظفر خان (ملک رایول ایشیا تک موسیقی لندن)

شماره ۳۰۳

رک : کتاب حاضر ۲۶-۲۷-۲۸

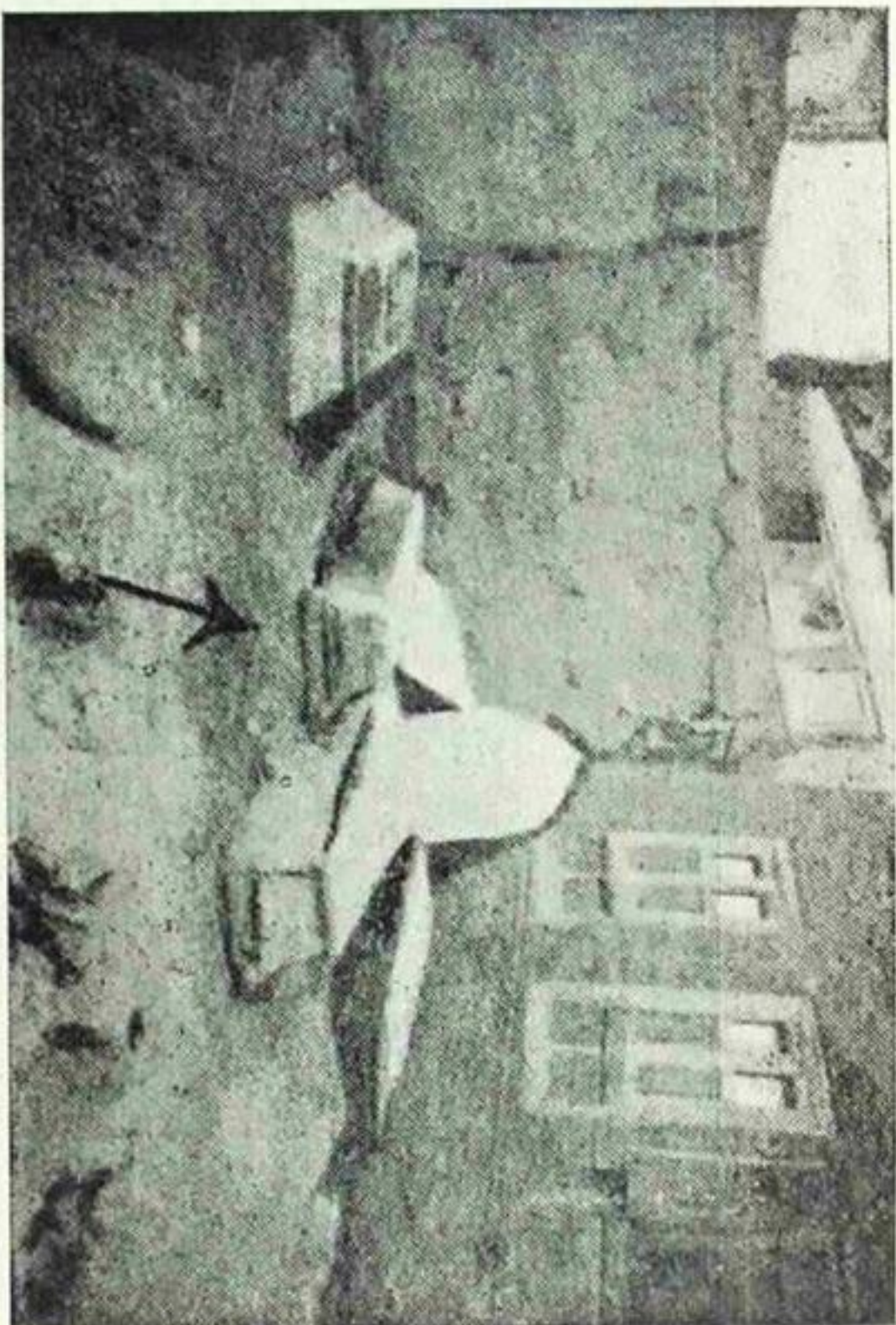
(۵) مشوی ظفر خان

Ars Orientalis 1957

ملک رایول ایشیاتک موسیقی لندن

شماره ۲۰۳ برگ ۱۴۴

رک : کتاب حاضر ۲۸-۲۷-۲۶

(۶) آرام گاه

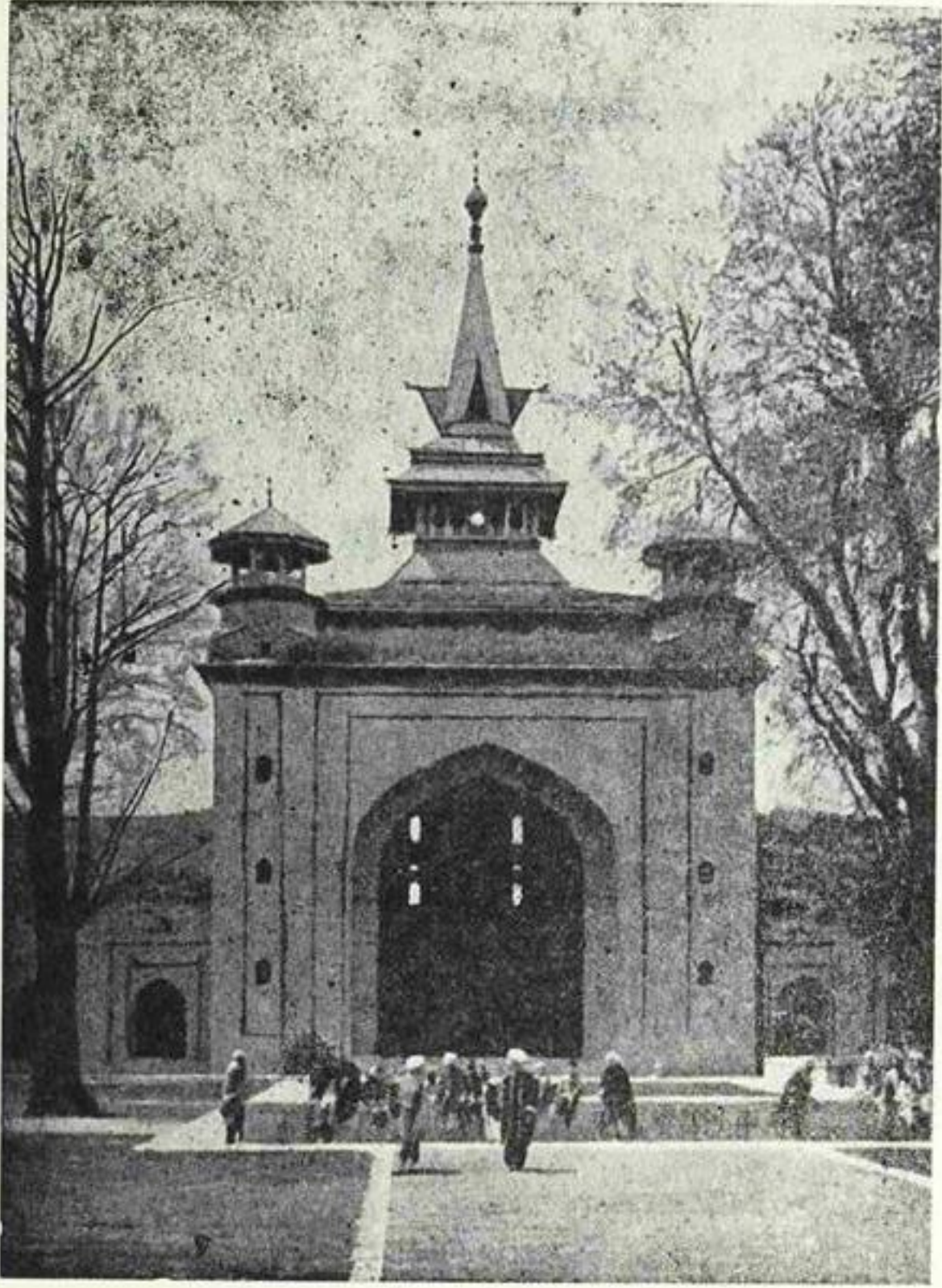
خواجہ محمد اعظم دیدہ سری صاحب تاریخ عظمی سرینگر
(صوفی کشمیر ۳۷۴)
رک : کتاب حاضر ۸۵

(۷) نمونه خط اکمل بدخشی
 (فارسی گویان کشمیر ۵۶)
 رک : کتاب حاضر ۱۰۷

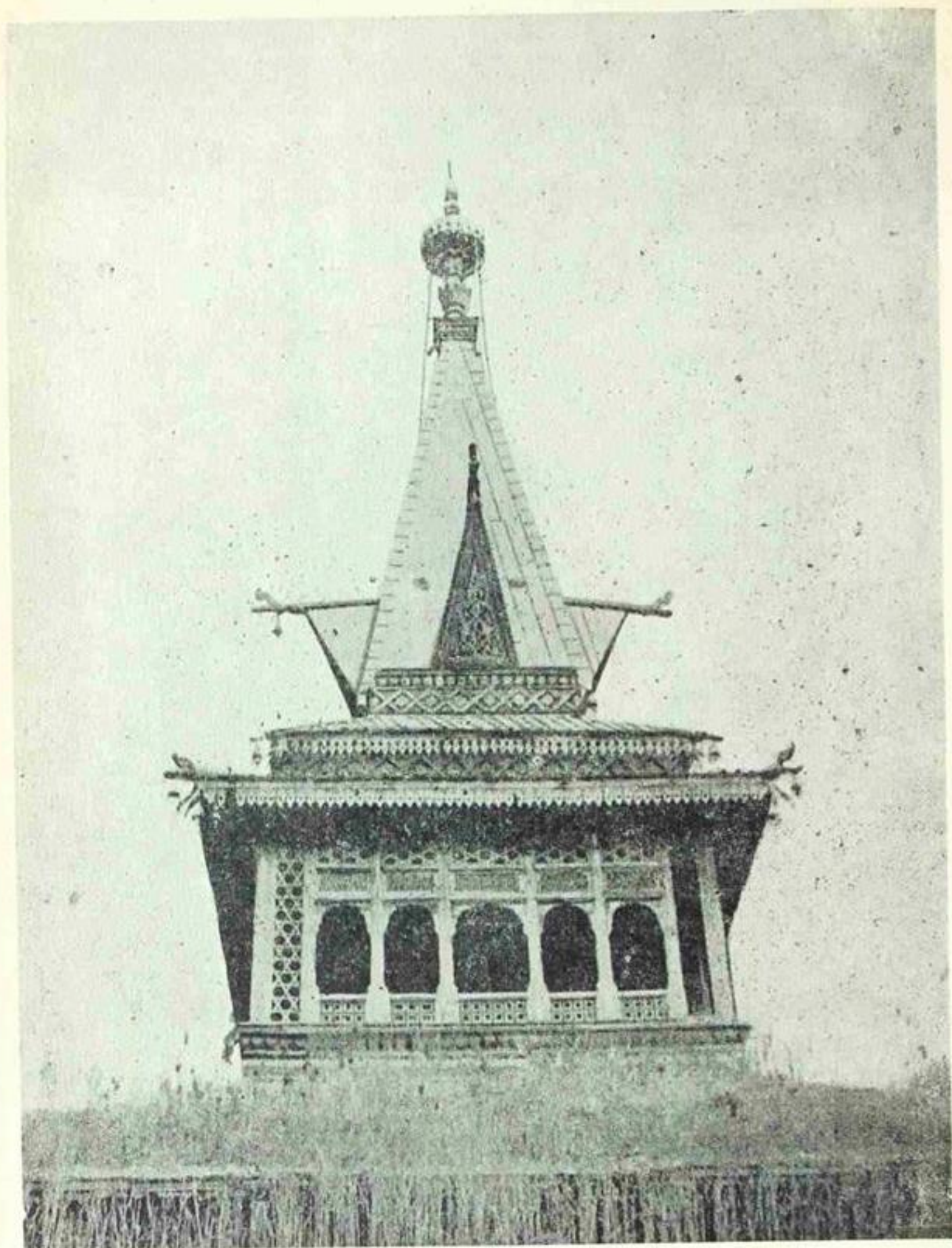
(۸) کتبه سردر آرام گاه
 خواجه اکمل بدخشی
 (فارسی گویان شمیر ۵۶)
 رک: کتاب حاضر ۱۰۷

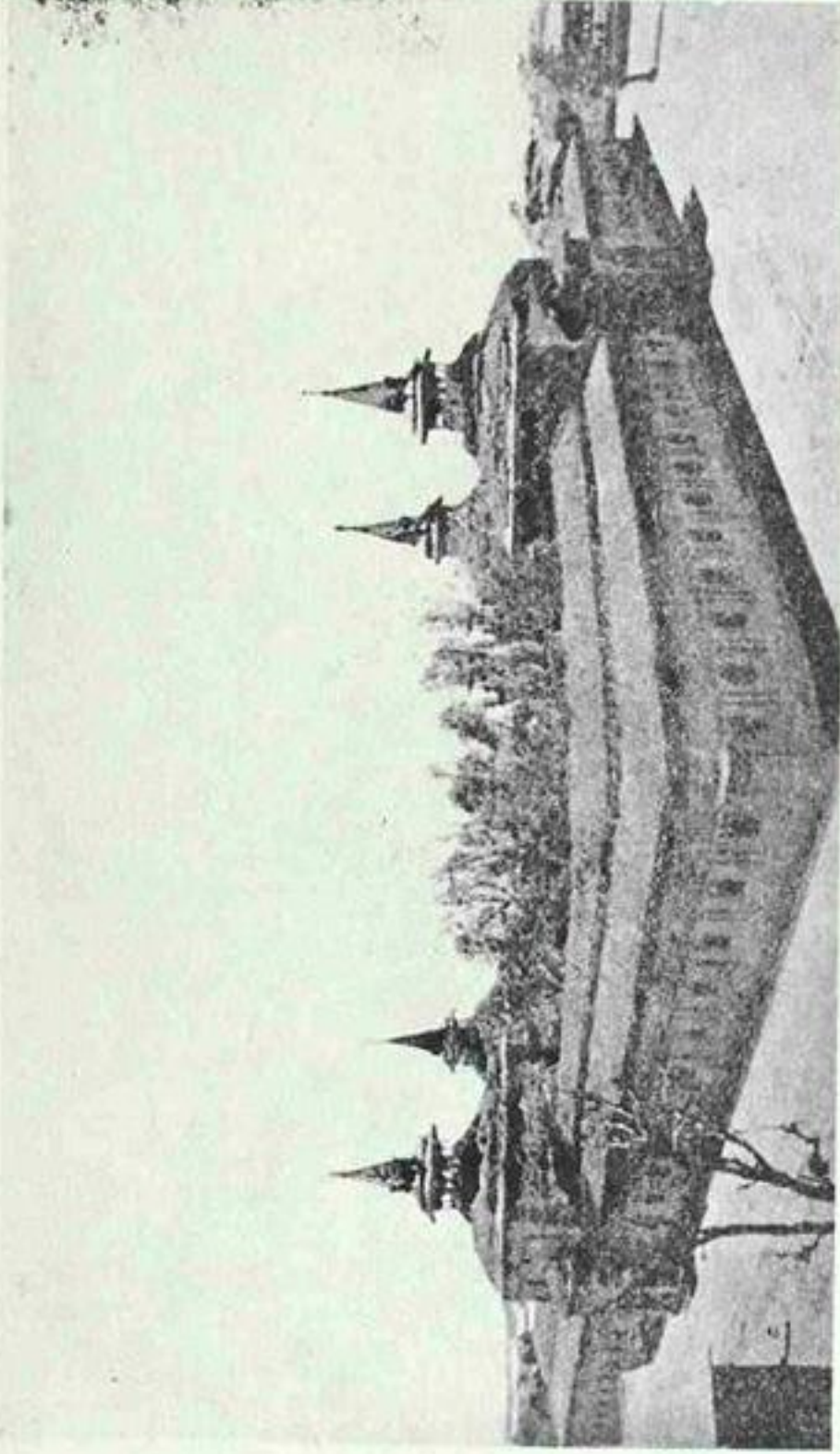
(۱۰) جامع مسجد سرینگر

Indian Architecture, Islamic Period by P. Brown

رک : کتاب حاضر ۱۷۳

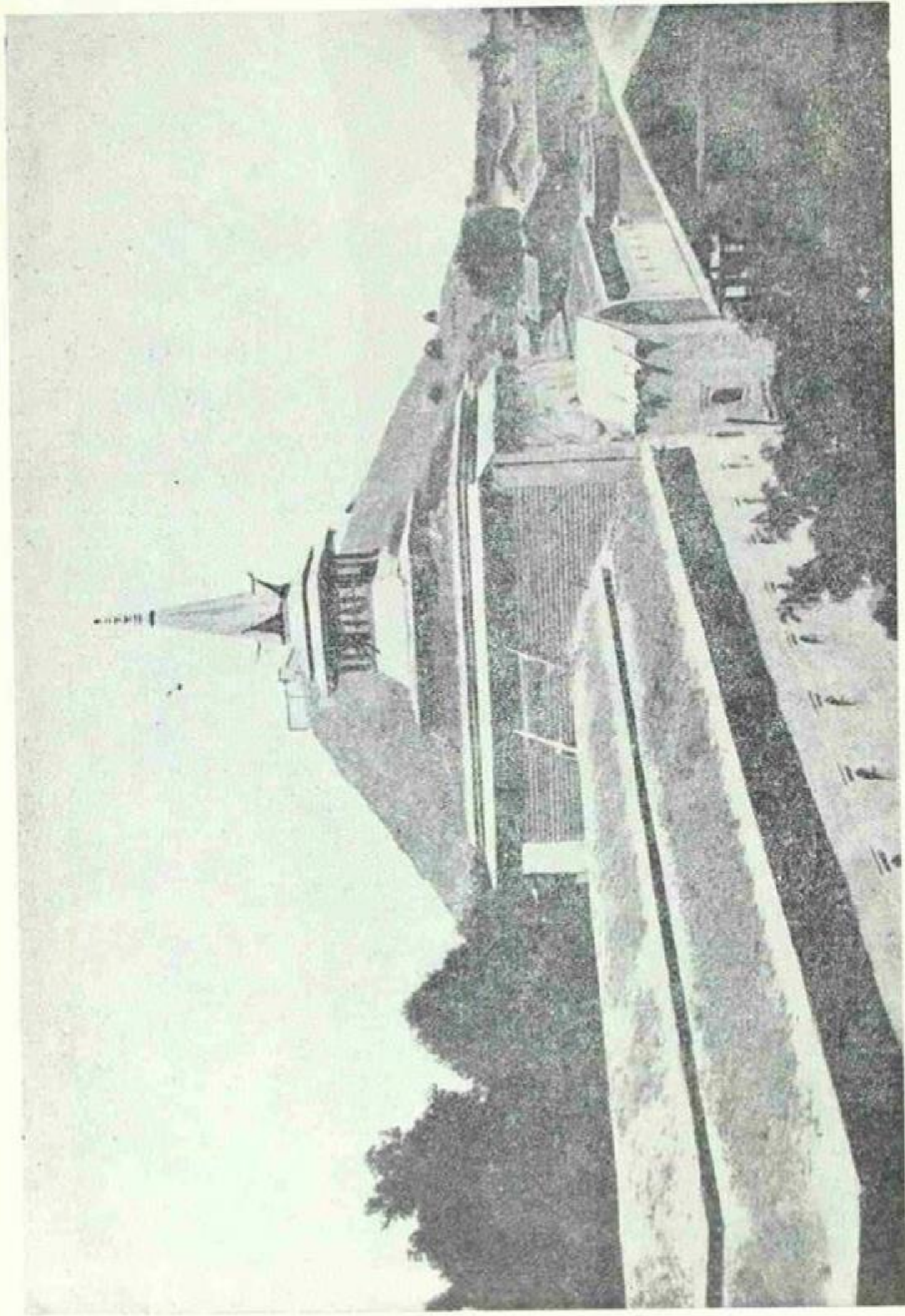
(۱۱) مناره مسجد جامع سرینگر
Ancient Monuments of Kashmir by R. C. Kak
رک : کتاب حاضر ۱۷۳

(۱۳) مسجد جامع سرینگر

Indian Architecture, Islamic Period by P. Brown

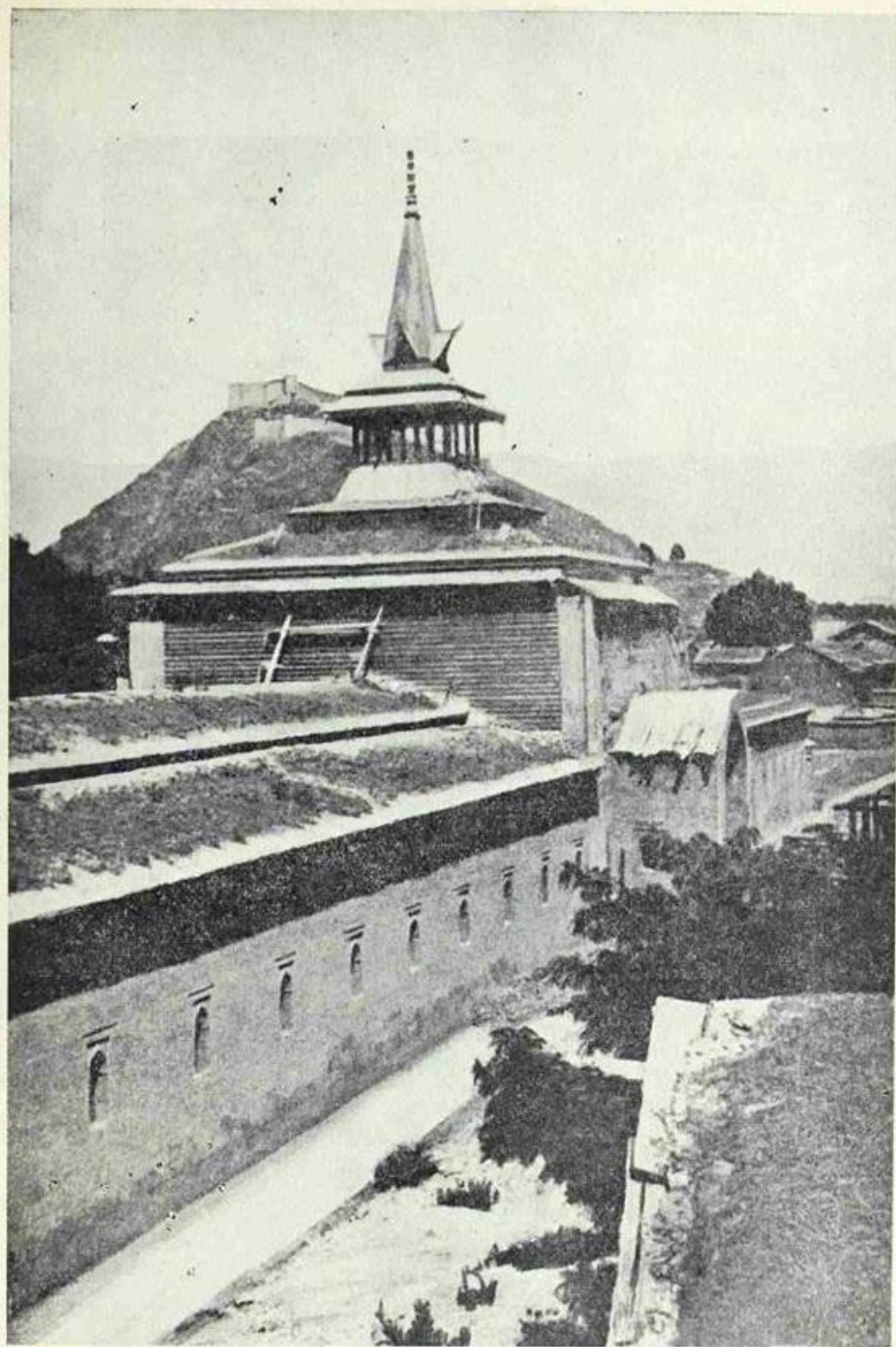
رک : کتاب ۱۴۳

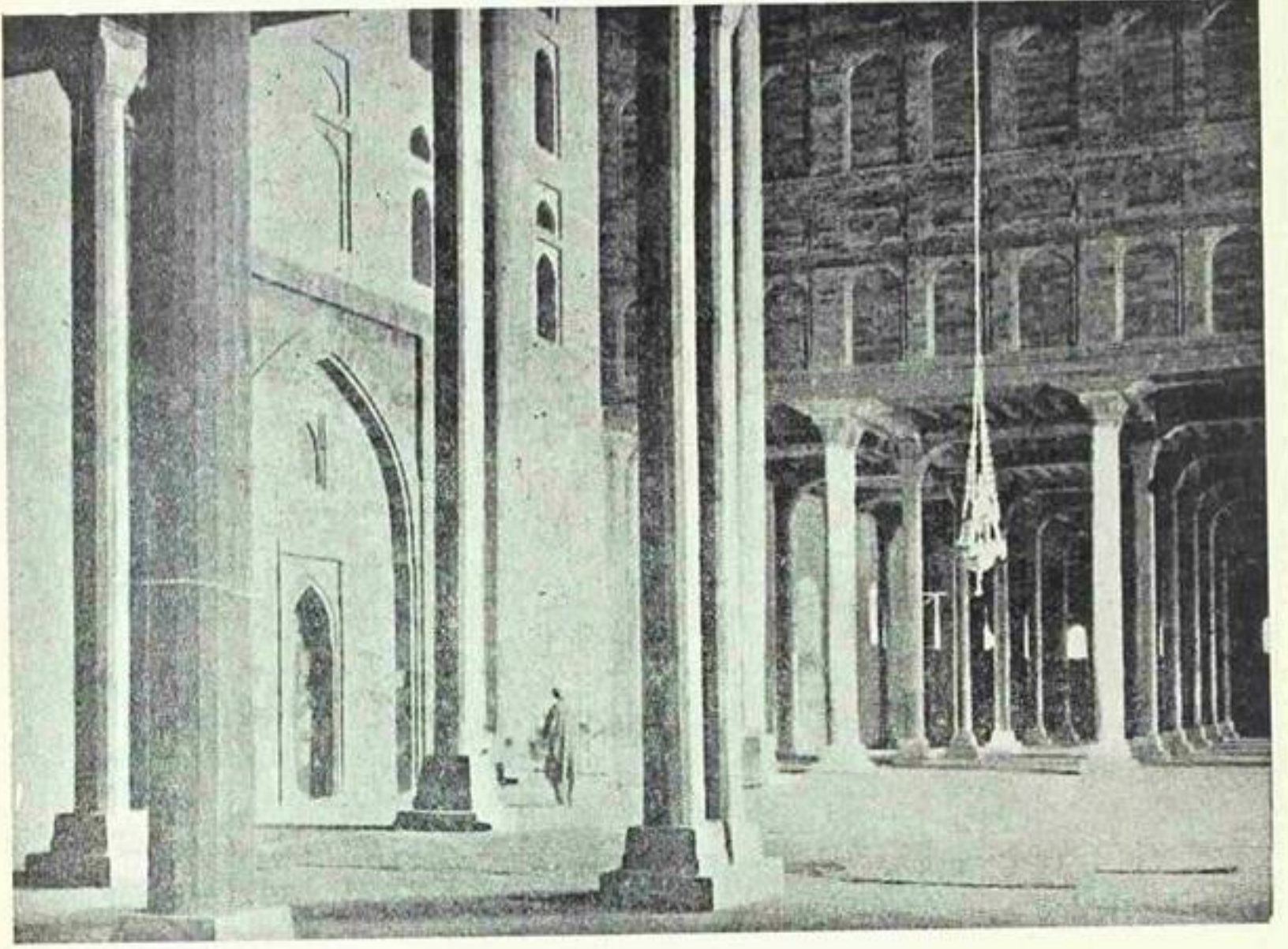
(۱۳) جامع مسجد سرینگر

Ancient Monuments of Kashmir by R. C. Kak

رکب : کتاب حاضر ۱۴۳

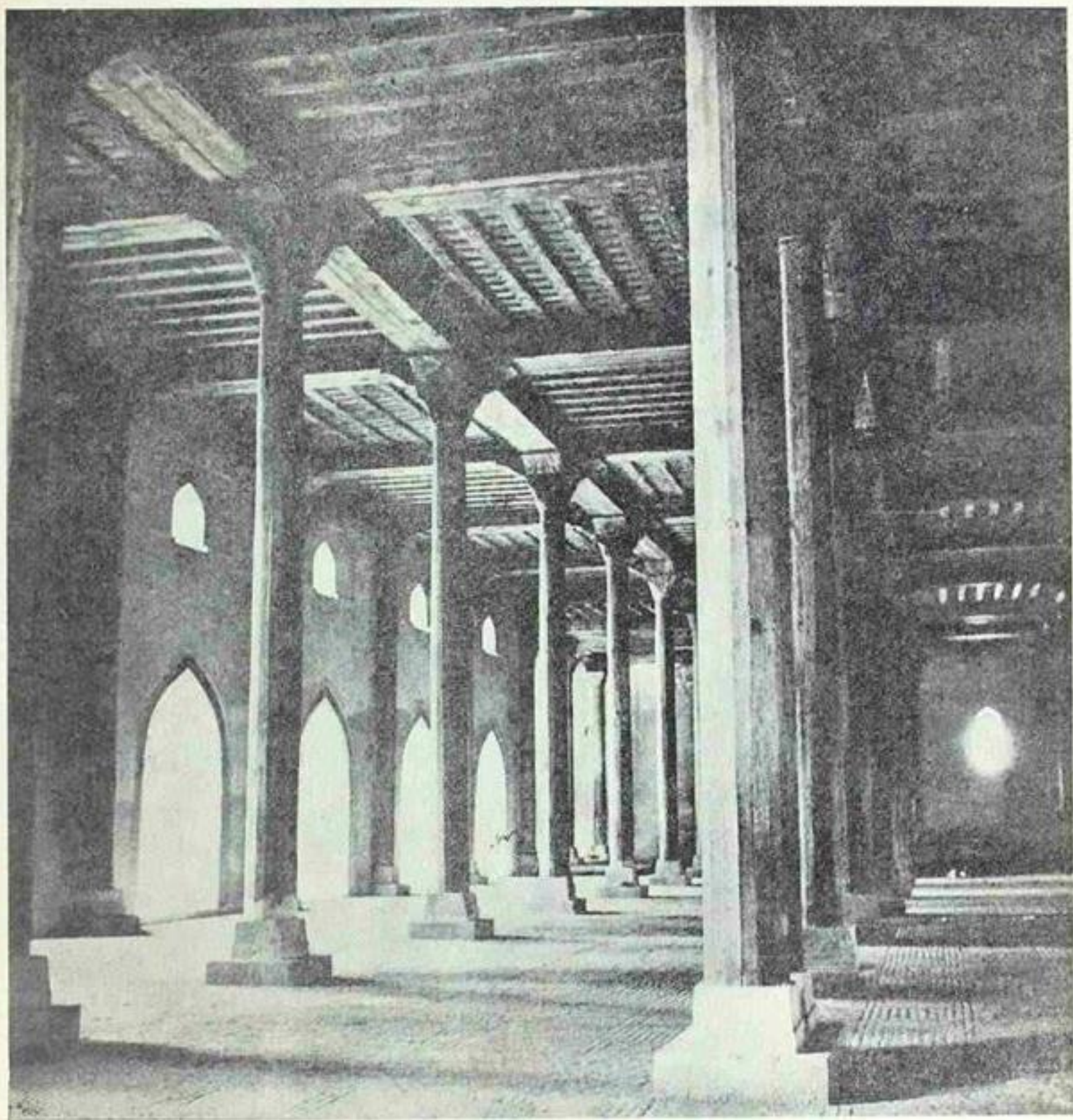
(۱۴) جامع مسجد سرینگر
(صوفی کشیر)
رک: کتاب حاضر ۱۷۳

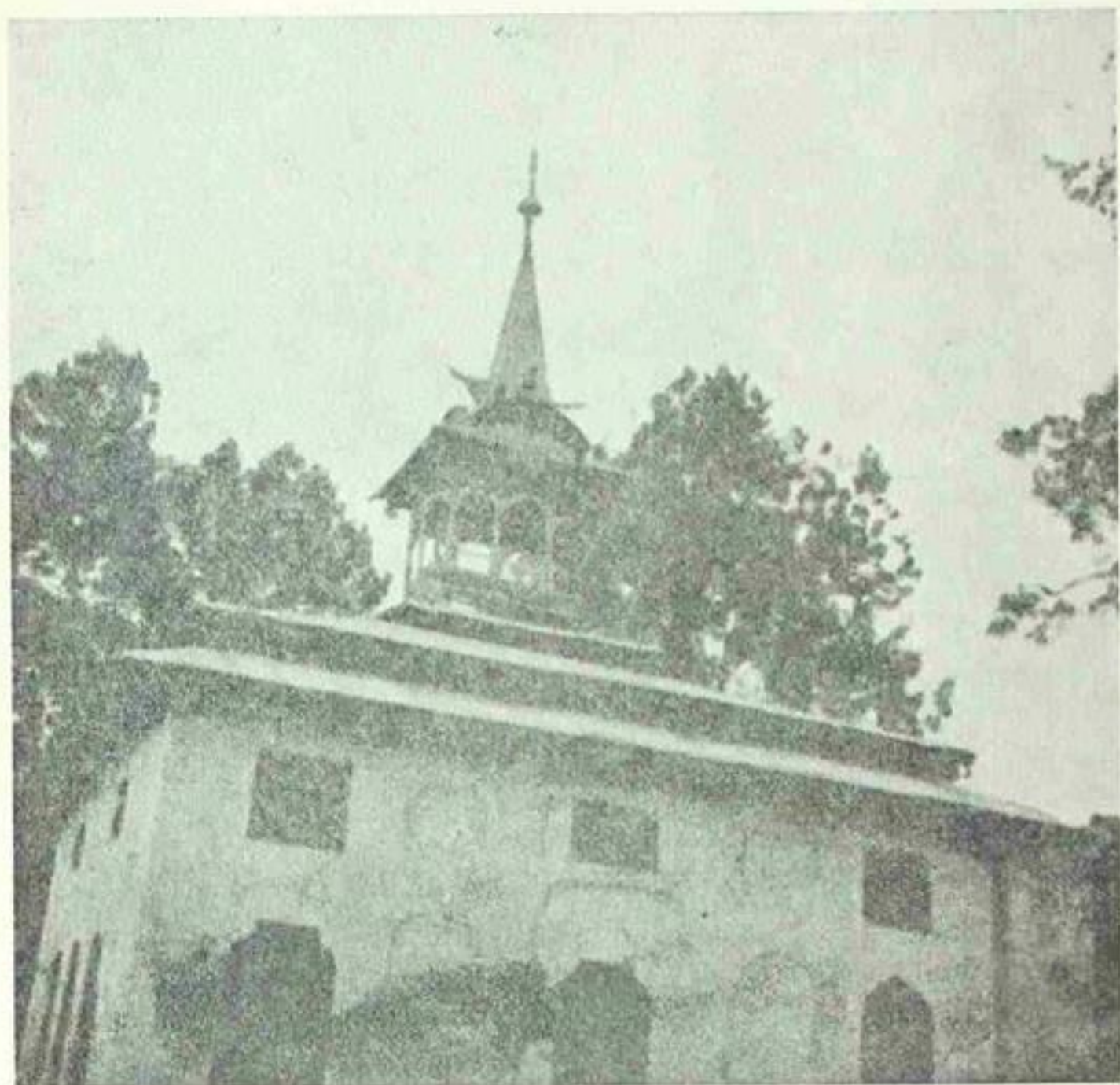
(۱۵) جامع مسجد سرینگر

Indian Architecture, Islamic Period by P. Brown

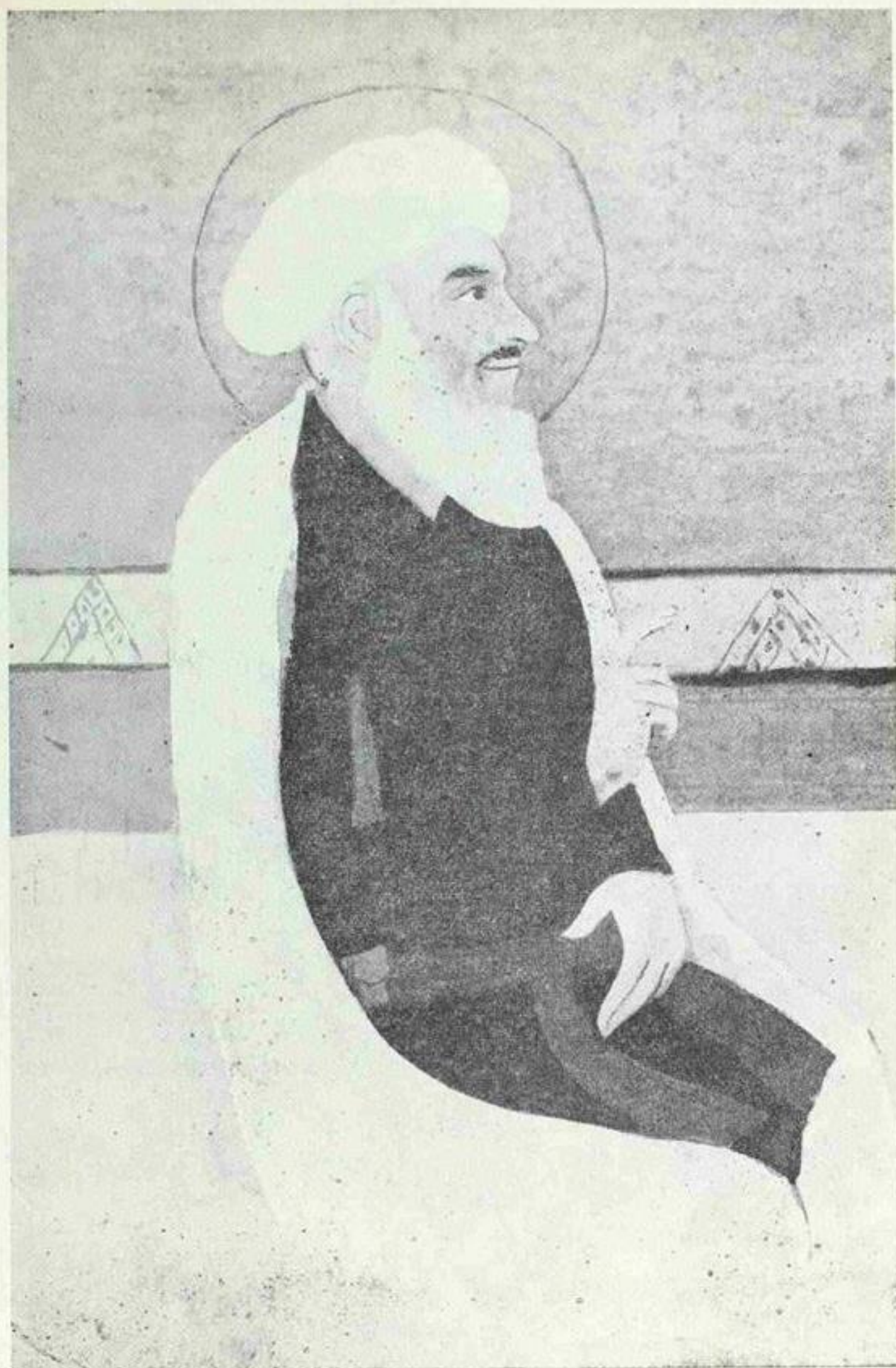
رک : کتاب حاضر ۱۷۳

(۱۶) جامع مسجد سرینگر
Shadows from India by R. Cameran
رک : کتاب حاضر ۱۴۳

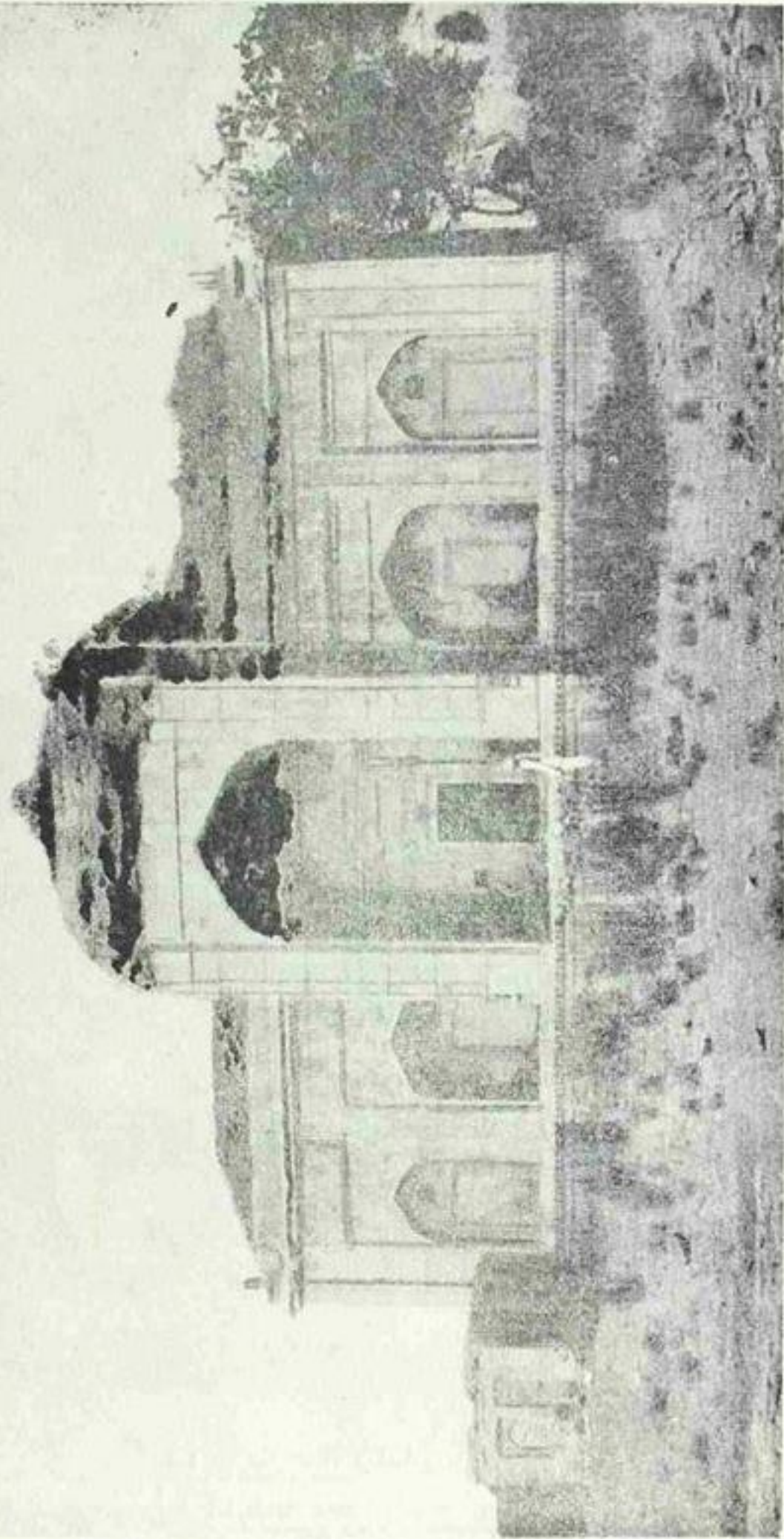
(۱۷) آرام گاه خواجه حبیب الله حبیبی
(فارسی گوینان کشمیر)
رک : کتاب حاضر ۲۰۶

(۱۸) شبیه ملا شاه بدخشی
از مرقع گلشن (کتابخانه سلطنتی کاخ گلستان تهران)
از آثار ایران ص ۲۰۳ شماره ۴ : ۱۹۳۷
عکس شماره ۷۲
رک : کتاب حاضر ۴۲۶

(۱۹) ملا شاه و میان میر
از مرقع گلشن (کتابخانه سلطنتی کاخ گلستان تهران)
از آثار ایران ص ۲۰۳ شماره ۴ : ۱۹۳۷
عکس شماره ۷۲
رک : کتاب حاضر ۵۳۲۶

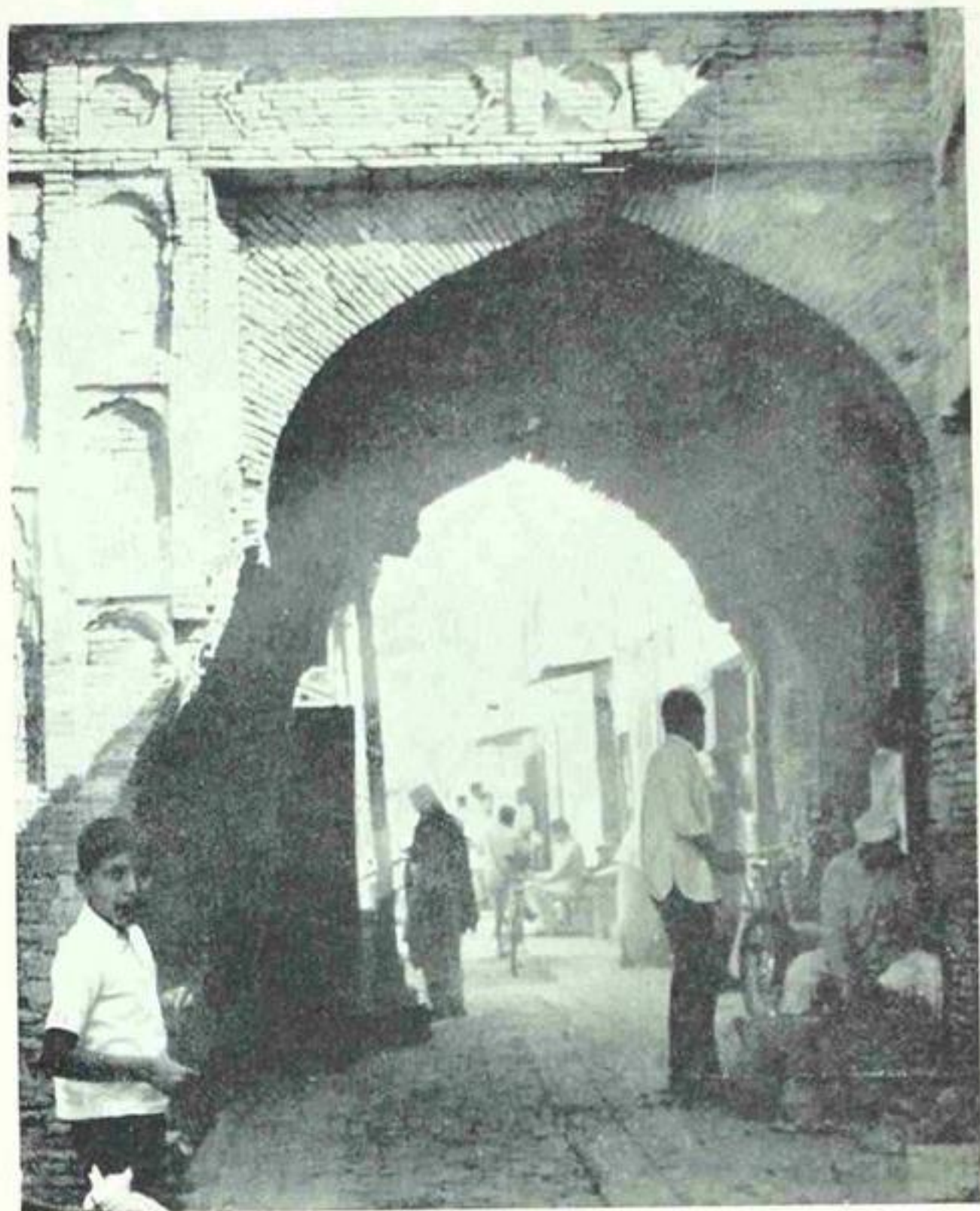

(۲۰) مسجد ملا شاه

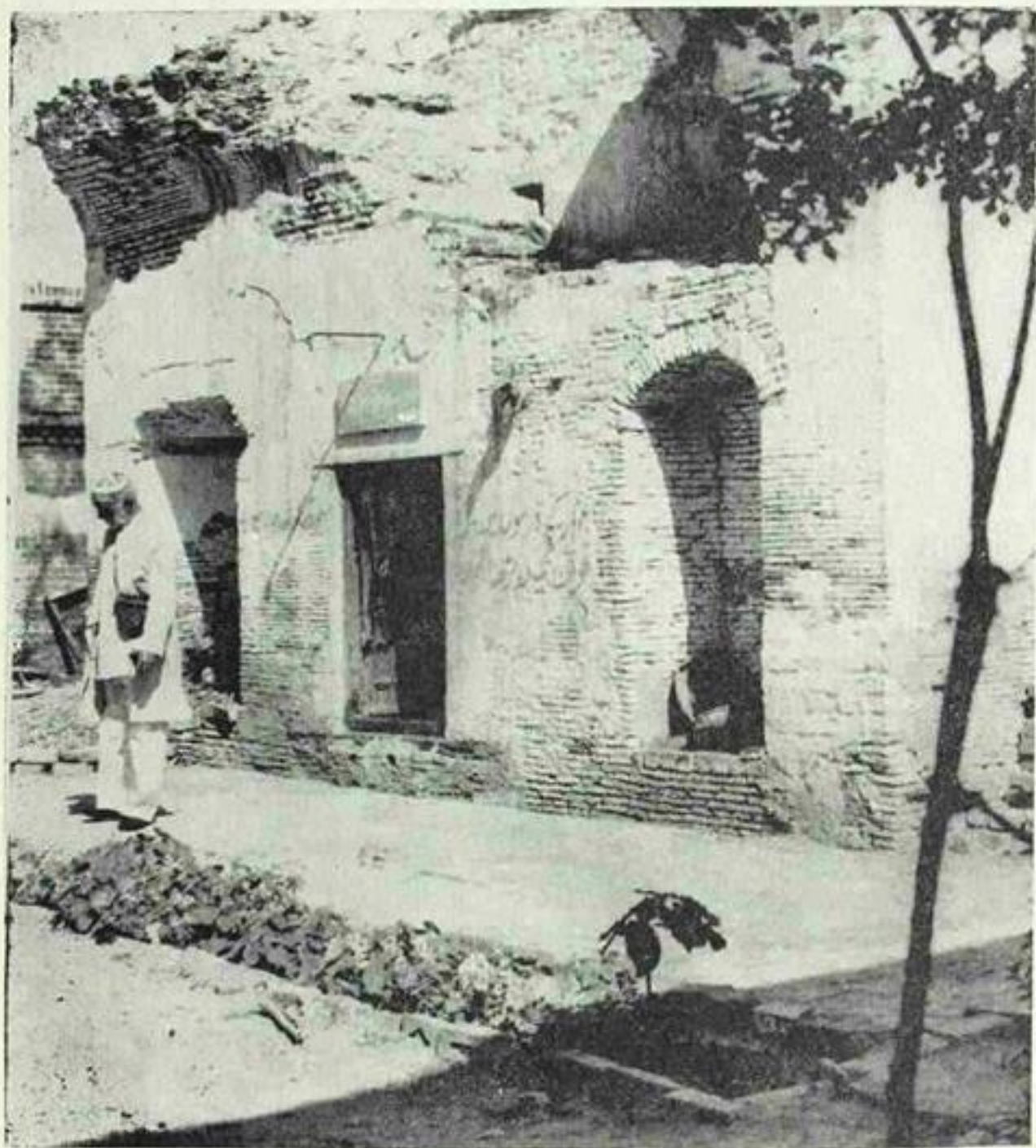
Arncient Monuments of Kashmir by R.C. Kak

(دازا شکوه برای ایشان بنا کرد " یک جای وضو آمد و یک جای نماز " (۱۰۵۹) تاریخ است)

رک : کتاب حاضر ۴۴۶

(۲۱) دروازه قدیمی کوچہ ہاشم پورہ لاہور
رک : کتاب حاضر ۳۲۶
عکس از حسام الدین راشدی

(۲۳) مقبره ملا شاه بدخشی در هاشم پوره لاهور

رک: کتاب حاضر ۴۲۶

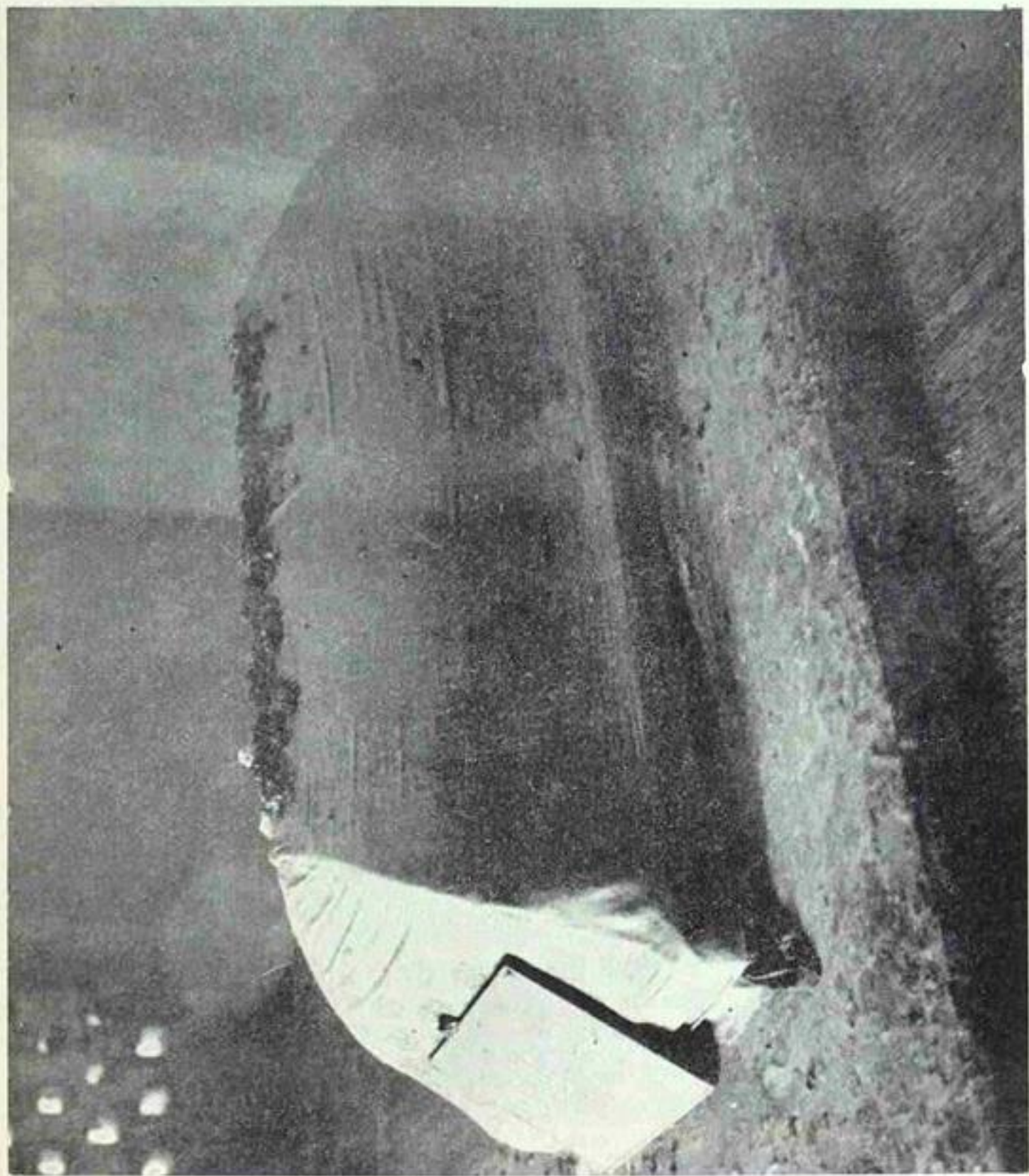
عکس از حسام‌الدین راشدی

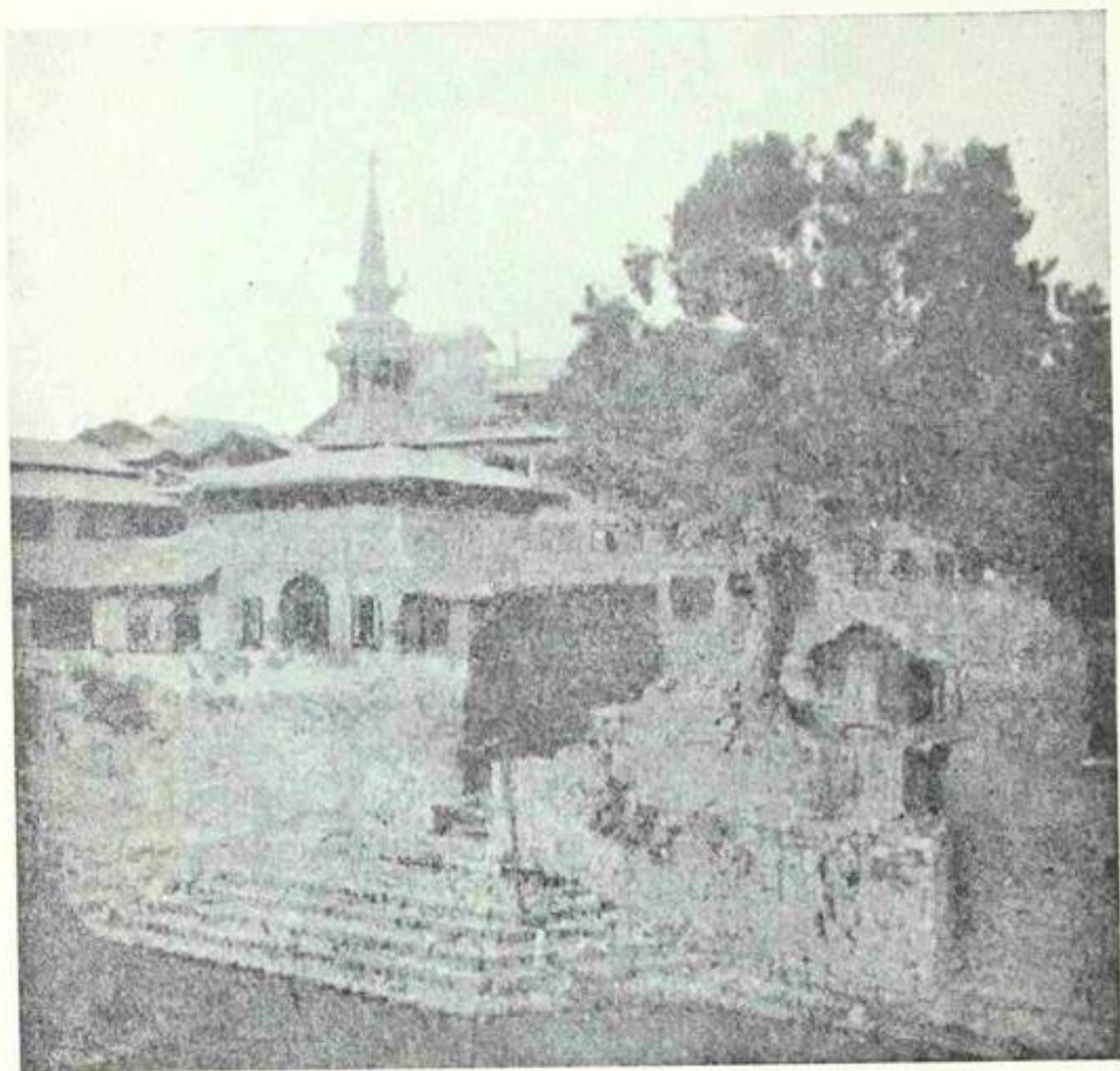
(۲۳۶) درآیچ بیری بر دیوار مقبره ملا شاه

زی : کتاب حاضر ۴۲۶

عکس از حسام‌الدین راشدی

(۲۳) قبر ملا شاه پدخش
رک : کتاب حاضر ۴۲۶
عکس از حسام‌الدین راشدی

(۲۵) آرام گاه محمد امین ویسی
(فارسی گوینان کشمیر)
رک : کتاب حاضر ۱۹۸۰

وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى خَيْرِ خَلْقٍ مَسَدُوا لَهُ وَأَصْحَابَهُ أَهْمِيْنَ

ما يصحح تبحر جوي دكر يوم
روزى دزين سپردم
گر نياید کوبش غنيت پس
بره پولان جام باش پس

کتابه العبد المذنب القصر محمد حسين الكشميري
غفر الله ذنوبه وستر عيوبه
في شهر ربيع الثاني سنة
سبب و تحبیر

(۲۶) خط و شبیه محمد حسین کشمیری زرین قلم

رک : کتاب حاضر ۱۵۶۲

فقر نور العین واقف احمدی سید الموحیٰ جہند جادوی اور اللہ تعالیٰ
بکرمات سے انعامی شہید علیہ السلام سے حاصل کردہ کتب و دستاویز
درجہ اولیٰ و ثانیہ و ثالثہ سے راز حاصل کیا گیا ہے اور اس کے بارے میں

(۲۷) نمونہ خط نورالعین واقف بتالیوی
دیوان واقف ملک پنجابی اکادمی لاہور
رک : کتاب حاضر ۱۶۵۵

(۱) فہرست نام ہا

آزاد ، میر غلام علی بلگرامی ۲۹۱ ، ۵۰۵ ،
 ۵۱۵ ، ۵۲۶ ، ۵۳۸ ، ۵۴۳ ،
 ۵۷۶ ، ۶۸۰ ، ۷۱۳ ، ۹۲۵ ،
 ۹۵۲ ، ۹۵۳ ، ۹۵۵ ، ۱۱۸۶ ،
 ۱۲۲۶ ، ۱۲۳۹ ، ۱۲۴۳ ، ۱۲۵۸ ،
 ۱۶۶۲ ، ۱۷۶۲

آزاد ، محمد مقیم ۱ ، ۲

آزاد ، میر ۵۱

آزاد ، میرزا محمد علی ۲ - ۲ ، ۶ ، ۱۶۵

آزردہ ، مفتی صدرالدین ۸ ، ۱۰ ، ۱۱

آشنا ، میرزا محمد طاہر عنایت خان ۱۲ - ۱۷ ،

۱۹ - ۲۱ ، ۲۳ - ۲۶ ، ۳۹ ،

۱۳۳ ، ۱۳۴ ، ۱۳۷ ، ۱۳۸ ، ۱۳۹ ،

۱۴۰ ، ۱۴۱ ، ۱۴۲ ، ۱۴۳ - ۱۴۴ ،

۱۷۷۸

آشوب ، ملا حسین ماژندانی ۲۶ ، ۷۵ ، ۱۷۷۸

آصف الدولہ نواب اوردہ ۲۵۱ ، ۳۵۳

آصف خان ابوالحسن میرزا ۲۶ ، ۳۱ ، ۳۵

۶۵ ، ۲۰۲ ، ۲۳۹ ، ۵۳۹ ،

۶۱۹ ، ۹۳۰ ، ۱۰۸۳ ، ۱۲۴۱ ،

۱۲۵۰ ، ۱۲۶۷ ، ۱۲۷۸ ، ۱۳۵۱ ،

۱۳۵۳ ، ۱۳۶۷ ، ۱۳۶۸ ، ۱۳۷۸ ،

۱۴۷۱ ، ۱۴۷۲ ، ۱۴۷۵

آصف خان ، غیاث الدین اعتماد الدولہ ۷۵ ، ۶

۶۸۰ ، ۶۸۲ ، ۶۹۰ ، ۶۹۵ ،

۶۹۹ ، ۷۰۵ ، ۷۱۳ - ۷۱۵ ،

۷۲۶ ، ۱۰۲۶ ، ۱۳۷۵

آخون ، قییکارام جیو ۱۳ ، ۱۷۷

آدم (حضرت) ۲۵۵ ، ۲۷۲ ، ۵۲۲ ، ۵۲۳ ،

۵۱ ، ۸۰ ، ۹۲ ، ۸۱۲ ،

۹۳۹ ، ۱۰۲۷ ، ۱۰۲۸ ، ۱۰۴۱ ،

۱۱۱۶ ، ۱۱۲۷ ، ۱۲۲۲ ، ۱۲۷۲ ،

۱۵۰۲

آدم (خطاط) ۱۵۵۹

آدم خان ۱۳۱۸ ، ۱۳۳۲

آذر ۴۰۰ ، ۷۰۳

آذر ، جوالا پرشاد ۶

آذر ، دیوان شاہ ۷ ، ۸

آذری اسفرائینی ، شیخ ۱۱۸۰

آربری ، ای ، جی (Arberry) ۱۰۶۶

آرزو ، سراج الدین علی خان ۱ ، ۷ ، ۲۱۰ ،

۲۲۳ ، ۲۲۷ ، ۲۲۸ ، ۲۲۹ ،

۲۶۹ ، ۲۷۰ ، ۲۷۵ ، ۲۸۳ ،

۲۸۷ ، ۳۰۲ ، ۳۲۲ ، ۳۲۹ ،

۳۴۱ ، ۳۴۶ ، ۳۸۹ ، ۳۹۶ ،

۴۰۰ ، ۴۸۲ ، ۴۸۵ ، ۴۸۶ ،

۴۹۰ ، ۴۹۱ ، ۴۹۹ ، ۵۰۲ ،

۵۲۹ ، ۵۵۶ ، ۵۶۷ ، ۵۷۲ ،

۵۸۸ ، ۷۲۳ ، ۷۲۸ ، ۷۷۵ ،

۸۱۲ ، ۸۱۳ ، ۸۱۵ ، ۸۲۰ ،

۸۸۰ ، ۸۸۱ ، ۹۳۲ ، ۹۴۵ ،

۹۴۹ ، ۱۰۰۷ ، ۱۰۵۲ ، ۱۰۵۳ ،

۱۰۹۵ ، ۱۱۹۶ ، ۱۲۶۲ ، ۱۳۶۱ ،

۱۴۳۸ ، ۱۴۷۰ ، ۱۴۷۲ ، ۱۶۱۷

آزاد خان ۱۷۷ ، ۲۵۱ ، ۱۸۷۸

آزاد ، محمد آزاد خان ۲

آزاد ، محمد حسین ۱۱۸۷ ، ۱۱۹۲ ، ۱۱۹۶ ،

۱۱۹۷ ، ۱۱۹۹ ، ۱۲۰۰

ابراہیم ، درویش ۱۱۰۱
 ابراہیم سرہندی ۱۱۹۸
 ابراہیم ، سید ۱۳۲۲
 ابراہیم شاہ اول ۱۳۲۳ - ۱۳۳۲
 ابراہیم شاہ ثانی ۱۳۳۳
 ابراہیم ، شیخ ۱۰۶
 ابراہیم عادل شاہ ۸ < ۵ ، ۱۱۶۲ ، ۱۳ < ۵
 ۱۳ < ۶
 ابکم ، مرزا ۱۵۸ <
 ابن حجر ، شیخ ۶۱ < ، ۶۳۰ ، ۶۳۱
 ۶۳۳ ، ۶۳۹ ، ۱۱۰۹ ، ۱۱۳۴
 ابن عربی ، شیخ محی الدین ۳۳۰ ، ۴۴۸
 ۱۱۰۵ ، ۱۰۵۱
 ابن فارض ، شیخ ۱۱۰۵
 ابن مقلہ ۱۵۵۹
 ابن یوسف شیرازی ۳ <
 ابوالبرکات خان ۲۴۲ ، ۲۴۶ ، ۴۸۳
 ۱۲۲۲ ، ۸۱۳ ، ۴۸۵
 ابوالبرکات ، شیخ ۱۱۴ < ، ۱۱۸ <
 ۱۵ < ۰
 ابوالبقا ، ملک ۹۹۵
 ابوالبقا ، میر ۱۲۹۰ - ۱۲۹۲
 ابوالبقا ، میرزا قہپاپہ ۱ < ۲۹
 ابوالحسن ، امراتہ الہ آبادی ۱ < ۴
 ابوالحسن تربیتی ، خواجہ ۲۰ ، ۲۶ ، ۳ <
 ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۲ ، ۳۵ ، ۳۶
 ۳۸ ، ۳۹ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ۴۳
 ۴۴ ، ۴۵ ، ۵۱ ، ۶۱ ، ۶۲
 ۶۵ ، ۶۶ ، ۲۲۸ ، ۵۲۶
 ۵۳۵ ، ۵۳۸ ، ۵۴۸ ، ۵۴۹
 ۱ < < ۸ ، ۱ < < ۲

آصف خان میرزا جعفر ۶۴ ، ۶۵ ، ۶۵۲ ،
 < ۱۳
 آصفی ، خواجہ ۱۰۳۱
 آغر خان کلان - امام قلی
 آغر خان منل - دیدہ
 آفاقی ، ملا حسن ۲۰۸
 آفرین ، لاہوری ۳۲۰
 آقا بچہ شیرازی ، آقای < ۶۵
 آگہ ۱۸۱۰
 آنندرام - مخلص
 آنند کول ، پنڈت - کول
 آنی ختسلانسی ، مولانا بچہ ۶۲۴ ، ۶۳۱
 ۶۳۳ ، ۶۳۴ ، ۶۳ < ، ۸۹۴
 آنی ، ملا آنی کشمیری ۲۶
 آنی ہروی ۱ < ۲۹
 آوت ریشی ، شیخ ۱۳۲۲
 ● ابابکر ، مولانا ۱۵۶۰
 ابدال خان ۱ < ۰۹ ، ۱ < ۱۵ - ۱ < ۱۶
 ابراہیم ۱۵۲ ، ۳۸ < ، ۶۰ < ، ۶۶۰
 < ۵۵ ، ۸۴۲ ، ۹۹۴ ، ۱۰۸۸
 ۱۰۲۹ ، ۱۱۰۰ ، ۱ < ۸۲
 ابراہیم اصفہانی ، میرزا ۱۵۶۱
 ابراہیم بن احمد ماکری ۱۱ < ، ۱ < ۴
 ۱ < ۵
 ابراہیم بن نور محمد ۱۰۶۶
 ابراہیم بیگ ۱۰ < ۲ ، ۱۰ < ۵
 ابراہیم تبریزی - رفعتی
 ابراہیم حسن کشمیری ۱۳۲
 ابراہیم خان ، نواب ۳۳ ، ۱۵۵ ، ۱۶۱
 ۱۶۳ ، ۱۸۲ ، ۱۸۳ ، ۱۹۰
 ۱۹۱ ، ۱۹۳ ، ۵۹۴ ، ۱۴۲۶
 ۱ < ۵۴ ، ۱۴۶۲

تذکره شعرائ کشمیر

ابو الفضل الخطیب گزرونی ۱۱۰۵ ، ۱۱۱۲ ،
 ۱۱۲۳ ، ۱۱۷۱
 ابو القاسم جیل ، خواجه ۱۲۲۶
 ابو القاسم خان ، نواب ۳۱۸ ، ۳۱۹
 ابو القاسم ، قاضی ۷۷۲
 ابو القاسم گرگانی ۶۰۸
 ابو القاسم ، میرزا ۵۸۱ ، ۷۰۸ ، ۷۲۶ ،
 ۷۳۳ ، ۷۴۳
 ابو المظفر ، دیر ۱۲۸۵
 ابو المعالی ، قاضی ۶۳۹ ، ۷۰۹
 ابو المفاخر ۱۲۹۰
 ابو المکارم رکن الدین ، سمنانی ۶۳۸
 ابو المکارم ، شیخ ۱۵۷۱
 ابو بکر (حضرت) ۱۱۳۶
 ابو بکر تاج ، شیخ ۶۳۸
 ابو النواس ۱۲۵۱ ، ۱۲۶۲
 ابو قراب ، میر - فطرت
 ابو قراب ، شیخ ۱۱۲۷ ، ۱۵۷۱
 ابو حامد ۱۵۷۲
 ابو حنیفه ۱۱ ، ۶۲۶ ، ۶۳۱ ، ۶۳۹ ،
 ۱۱۰۴ - ۱۱۰۵
 ابو سعید ، میرزا ۳۱
 ابو سعید ، سلطان ۱۳۱۷ ، ۱۳۲۵ ، ۱۳۲۶ ،
 ۱۵۶۱
 ابو سعید گنگوھی ۱۰۵۱
 ابو سعید معمر حبشی ، شیخ ۶۲۶
 ابو سلیمان ۹۹۶
 ابو طالب تبریزی ۷۰۳ ، ۹۹۱ ، ۱۰۲۳
 ابو طالب ، کلیم همدانی ۷۶۸
 ابو عثمان مغربی ، شیخ ۶۳۸

ابو الحسن ، خواجه ۱۲۱۲
 ابو الحسن ، علی بهرامی سرخسی ۱۸۲۸
 ابو الحسن ، ملا ۹۵
 ابو الحسن ، میرزا ۳۷۹ ، ۳۸۰ ، ۳۸۷
 ابو الخیر ، شیخ ۱۱۱۸ ، ۱۱۲۷ ، ۱۱۶۳
 ۱۲۰۰ ، ۱۵۷۱
 ابو القاسم - قاضی
 ابو الفتح ، حکیم ، مسیح الدین ۶۳۹ ، ۶۶۸ ،
 ۷۲۹ ، ۷۸۷ ، ۷۸۸ ، ۷۹۲ ،
 ۸۰۶ ، ۸۱۰ ، ۸۱۳ ،
 ۸۱۹ ، ۸۲۱ ، ۸۲۹ ، ۱۰۲۲ ،
 ۱۰۳۳ ، ۱۱۹۶
 ابو الفتح ، سلطان محمد صفوی ۱۰۲۷
 ابو الفتح ، مولانا ، علامه ، کلمو قلاش پوری
 ۸۸ ، ۱۱۰
 ابو الفتح ، گیلانی ، حکیم ۷۷۲
 ابو الفرج ، رونی ۱۰۳۰
 ابو الفضل ، شیخ ۶۶۷ ، ۶۶۸ ، ۶۷۳ ،
 ۶۷۴ ، ۷۷۵ ، ۸۰۷ - ۸۰۹ ،
 ۸۱۱ ، ۸۲۱ ، ۹۰۹ ، ۱۰۳۹ ،
 ۱۰۴۲ ، ۱۰۷۱ ، ۱۰۷۲ ، ۱۱۰۱ ، ۱۱۰۳ -
 ۱۱۴۰ ، ۱۱۴۳ ، ۱۱۴۴ ، ۱۱۵۰ ،
 ۱۱۵۳ ، ۱۱۵۴ ، ۱۱۵۹ ، ۱۱۶۲ ،
 ۱۱۶۳ ، ۱۱۷۲ ، ۱۱۷۳ ، ۱۱۷۴ -
 ۱۱۸۲ ، ۱۱۸۶ - ۱۱۸۸ ، ۱۱۹۰ ،
 ۱۱۹۱ ، ۱۱۹۶ ، ۱۲۰۰ ، ۱۲۰۶ ،
 ۱۲۱۰ ، ۱۲۱۱ ، ۱۲۲۷ ، ۱۳۲۲ ،
 ۱۳۲۳ ، ۱۳۲۴ ، ۱۳۳۸ ، ۱۵۵۵ ،
 ۱۵۵۶ ، ۱۵۵۸ ، ۱۵۶۰ ، ۱۵۶۲ ،
 ۱۵۶۵ ، ۱۵۶۷ ، ۱۵۶۸ ، ۱۵۷۴ -
 ۱۵۷۷ ، ۱۵۷۸ ، ۱۵۷۹ ، ۱۵۸۰

احمد شاہ ابدالی ، ۲۱۰ ، ۳۱۹ ، ۳۰۳ ، ۳۰۰ ، ۳۰۰
 ۵۱۰ ، ۵۱۸ ، ۱۶۶۰
 احمد شاہ بہمنی ۱۱۸۰
 احمد علی ، آغا ۱۵۰۴
 احمد علی سندیلوی ، قاضی ۱۰۸۵
 احمد کرمانی ، میر سید ۲۲۱ ، ۲۲۲
 احمد کشمیری ، ملک الشعراء ۰۵ - ۰۰
 ۲۱۹
 احمد مخدوم قادری ۲۲۱ ، ۲۲۲
 احمد ، مولانا ۱۳۱۱ ، ۱۳۱۸ ، ۱۳۱۹
 ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۳ ، ۱۳۲۸ ، ۱۳۳۱
 ۱۳۳۶
 احول سیستانی ۰۰ - ۸۰
 اخلاص شاہجہان آبادی ۸۱۸
 اخلاص ، کشن چند ۲۱۰
 اخلاص ، منشی بلاس رای ۱۰۴۹
 ادريس خطاط ۱۵۵۹
 ادھم ۱۳۶۱
 ادھم ، بابا حاجی ۱۳۲۲
 ادھمی ۵۵۲ ، ۵۵۵ ، ۵۵۹ ، ۵۶۰
 ادیب صابر ۵۰۱ ، ۱۰۳۰
 ارادت خان ۶۵
 ارادت مند خان ۲۳۰
 ارسطو ۲۰۵ ، ۱۰۰۴
 ارسلان بابا ۱۰۰
 ارشد ، آقای ۱۱۹۰
 ارغون کابلی ۱۵۶۰
 ازلی ، ملا مہدی علی کشمیری ۸۰
 استغنا ، میرزا عبدالرسول کشمیری ۱۶۰
 استوری ۱۵۰۵
 اسحاق ، سید ۱۳۲۲
 اسحاق بیگ ۳۳

ابو نجد طاهر القطبسی ۵۹۳
 ابو نصر ۱۹۵
 اثیرالدین اخسیتگی ۱۸۲۹
 احترام خان ۸۸
 احد داد ۳۵
 احسن خان ، میر ملنگ ۲۲۴
 احسن ، میرزا احسن اللہ ظفر خان ۱۲ - ۱۰
 ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۶ ، ۳۰ ، ۳۹ -
 ۳۶ ، ۳۸ ، ۵۱ ، ۵۳ - ۰۳ ، ۰۵
 ۲۲۰ ، ۵۱۹ ، ۵۲۳ ، ۵۲۵
 ۵۲۶ ، ۵۲۰ ، ۵۲۵ ، ۵۲۰
 ۵۲۸ ، ۵۲۴ ، ۵۲۵ ، ۵۲۰
 ۵۵۰ ، ۵۵۵ ، ۵۵۶ ، ۵۶۰
 ۵۶۸ ، ۵۸۸ ، ۶۹۶ ، ۸۰۰
 ۹۰۰ ، ۹۰۲ ، ۹۰۲ ، ۱۰۰۴
 ۱۰۵۱ ، ۱۰۶۰ ، ۱۰۶۱ ، ۱۳۵۱
 ۱۳۸۱ ، ۱۳۸۲ ، ۱۴۱۱ ، ۱۴۱۲
 ۱۴۱۵ ، ۱۶۱۰ ، ۱۶۱۹ ، ۱۰۰۰ -
 ۱۸۱۰
 احقر کشمیری ۰۵
 احمد ، ایم - بی ۹۱۱
 احمد بن حنبل ۱۱۰۵
 احمد بن عبدالرحیم صفی پوری ۸۳۰
 احمد بن عمر الخیوفی (ولی تراش) ۶۳۸
 احمد بیگ خان ۸۰۰ ، ۱۰۹۲ - ۱۰۹۳
 احمد جام زندہ پیل ۱۵۶۲
 احمد حسین قریشی ، پروفیسور ۲۲۰
 احمد خان ۸۰۰ ، ۸۰۱
 احمد خوشخوان ، شیخ ۱۳۲۲
 احمد چک ۳۱
 احمد زینہ ۱۳۲۲
 احمد سنام ۲۲۸

اشرف علی لکھنوی ۹۹۶

اشرف علی ، منشی ۹۲

اشرف ، مولانا محمد ۸۸ ، ۸۹

اشرف ، ملا محمد سعید ۱۸۲ ، ۲۵۵ ، ۳۸۵ ،

۵۲۳ ، ۵۲۸ ، ۵۴۶ ، ۵۵۷ ،

۵۶۸ ، ۵۷۵ ، ۵۷۷ ، ۹۵۲ ،

۱۲۳۲ ، ۱۲۳۰ - ۱۲۲۸

اصلح ، محمد اصلح ۱ ، ۸۵ ، ۸۹ ، ۹۹ ،

۱۶۳ ، ۱۶۷ ، ۱۹۳ ، ۲۳۲ ،

۹۹۳ ، ۱۲۳۶ ، ۱۲۶۵ ، ۱۲۶۹ ،

۱۵۸۷ ، ۱۵۸۹ ، ۱۶۰۲

اظہر ، مولانا ۱۵۶۱

اظہر ، میر اظہر خان بخاری ۸۱

اظہری ، سراج الدین ۸۱-۸۲ ، ۴۷۲ ، ۵۰۲

اعتقاد الدولہ ، خیسات بیگ ، میرزا ۳۰ ،

۱۰۲۶

اعتقاد الدولہ - قمرالدین خان

اعتقاد خان ، محمد مراد ۱۵۵۰ - ۱۵۵۲

اعتقاد خان ، میرزا شاپور ۳۱ ، ۳۵ ، ۳۶ ،

۴۹ ، ۲۲۸ ، ۱۲۸۰ ، ۱۲۷۱ -

۱۲۷۲ ، ۱۲۷۵ - ۱۲۷۶ ، ۱۲۷۹ -

۱۲۸۰ ، ۱۲۸۳ ، ۱۲۹۰ - ۱۲۹۲ -

۱۵۰۷ ، ۱۸۰۱

اعظم دیدہ مری ، خواجہ محمد ۸۵ ، ۸۶ ،

۸۸ - ۹۳ ، ۹۵ ، ۹۷ ، ۹۸ ،

۱۰۷

اصجاز ، محمد ۸۴

اعظم خان ۱۲۷۹ ، ۱۲۸۶ ، ۱۲۹۸ ،

اعشی ۱۰۳۰

افراسیاب ۳۵۹ ، ۳۶۵

افضل الہ آبادی ، شیخ محمد ۱۸۰

افضل بخاری ، ملا محمد ۷۷

اسحاق خان قرا تاتار ۶۳

اسحاق ختلانی ۶۳۸

اسحاق ، خواجہ محمد ۹۳

اسد اللہ خان ۹۲۸ ، ۹۳۰ ، ۹۳۸ ، ۹۵۳ ،

۹۶۰ ، ۹۵۹

اسدی طوسی ۹۹۳

اسفندیار ۲۱۸

اسکندر ، مولانا ۱۳۹۹

اسلام خان میر عبدالسلام خان مشہدی ، نواب

۱۳۲ ، ۲۹۳ ، ۲۹۷ ، ۲۹۸ ،

۳۷۸ ، ۳۸۳ ، ۳۷۹ ، ۳۸۵ ،

۳۸۶ ، ۳۸۹ ، ۴۰۱ ، ۴۱۱ -

۴۱۳ ، ۴۲۰ ، ۴۲۱ ، ۴۷۲ ،

۱۱۲۰ ، ۱۱۴۱ ، ۱۱۸۸

اسلام خان ، امیر الامرا ۹۹۷ ، ۱۸۰۵

اسلام خان بدخشی ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹

اسلام خان ، ولا ۹۲۸ ، ۹۳۰

اسماعیل بیگ ۳۳ ، ۱۰۷۲

اسماعیل کشمیری - بینش

اسماعیل ، میرزا ۲۲۹

اسماعیل ، ملا ۷۹

اسماعیل ، سید ۱۳۲۲

اسماعیل شاہ ، سلطان ۱۳۲۲ - ۱۳۳۵

اسماعیل ، شیخ ۱۳۲۲

اسماعیل عادل شاہ ۱۱۸۸

اسیر ۴۰۷ ، ۵۹۸

اسپرنگر (صاحب فہرست) ۲۳۰

اشرف آصف الدولہ ۹۳۰

اشرف اقدس ، نواب ۱۵۵

اشرف الدین ۹۱

اشرف خان - صمصام الدولہ

۱۸۲۱ ، ۱۸۲۵ ، ۱۸۲۱-۱۸۱۸ ،
 ۱۸۲۲
 اکبر خان غازی ، سردار بیگ ۲۱۶
 اکبر ، بیگ اکبر خان امیر الدولہ ۱۰۵ ، ۱۰۶ ،
 اکرام خان ۲۲۱
 اکمل ، اکمل الدین بیگ بدخشی ۱۰۰ ،
 ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲
 الجایتو سلطان ۸۸۸ ، ۹۰۶
 الہی ، حکیم صدرالدین شیرازی ۱۵۲ -
 ۱۵۳
 الہی ہمدانی ، میر عماد الدین محمود ۴ ،
 ۱۱۲ - ۱۱۱ ، ۱۱۹ - ۱۲۰ ،
 ۲۸۰ ، ۲۸۲ ، ۲۸۳ ،
 ۵۰۰ ، ۵۱۵ ، ۵۵۵ ، ۶۰۰ ،
 ۹۰۵ ، ۹۹۳ ، ۹۹۴ ، ۱۰۳۱ ،
 ۱۵۰۲ ، ۱۸۱
 الہی قعی ، میر ۱۰۳۱
 الپ ارسلان ۱۳۸۵
 الغ بیگ ، میرزا ۳۵۶ ، ۳۶۸ ، ۸۸۳ ،
 ۱۲۲۳
 الفت ، آقای ۵۰۰
 القا ، میان بیگ صادق ۳۳۱
 الماس حبشی ۲
 الیاس فاروقی عمری ، شیخ بیگ ۹۰
 امام ، امام الدین جنگ بہادر ۱۳۰ ، ۱۳۳ ،
 ۱۳۴
 امام جعفر صادق ۱۳۰۵
 امام حسین ۸۹۶ ، ۱۶۰۵
 امام رضا ۵۲۱ ، ۶۳۹ ، ۲۶ ، ۴۴۴ ،
 ۱۲۲۸ ، ۱۲۵۲
 امام علی نقی ۲۹۲

افضل خان ۱۲۲۳ ، ۱۲۰۹ ، ۱۲۸۶
 افضل ، سید ۱۳۲۲
 افلاطون ۲۰۵ ، ۳۲۶ ، ۳۲۷ ، ۳۹۲ ،
 ۶۵۹ ، ۸۳۳ ، ۸۷۶ ، ۹۵۸ ،
 ۱۲۰۵ ، ۱۳۱۳ ، ۱۸۲۰
 اقبال ۹۸ ، ۹۹ ، ۱۰۰ ، ۱۰۲ ، ۹۹۰
 اکبر پادشاہ ۲۶ ، ۲۷ ، ۳۹ ، ۴۱ ،
 ۴۳ ، ۴۴ ، ۸۰ ، ۸۲ ، ۱۰۸ ،
 ۱۱۰ ، ۱۲۳ ، ۱۳۳ ، ۱۴۲ ،
 ۲۰۱ ، ۲۲۳ ، ۲۲۴ ، ۲۲۹ ،
 ۲۳۰ ، ۲۴۲ ، ۳۳۹ ، ۳۶۲ ،
 ۴۸۸ ، ۴۸۹ ، ۵۱۵ ، ۶۱۵ ،
 ۶۲۶ ، ۶۲۸ ، ۶۳۰ ، ۶۳۱ ،
 ۶۵۴ ، ۶۵۸ ، ۶۶۸ ، ۶۷۲ -
 ۶۷۴ ، ۷۰۰ ، ۷۰۶ ، ۷۹۸ ،
 ۸۰۱ ، ۸۱۰ ، ۸۱۱ ، ۸۹۹ ،
 ۸۲۱ ، ۸۳۱ ، ۸۶۵ ، ۸۶۷ ،
 ۸۶۸ ، ۸۷۶ ، ۸۸۳ ، ۹۶۱ ،
 ۱۰۰۲ ، ۱۰۰۳ ، ۱۰۰۵ ، ۱۰۰۶ ،
 ۱۰۰۸ - ۱۰۱۰ ، ۱۰۲۴ ، ۱۰۳۴ ،
 ۱۰۳۳ ، ۱۰۹۲ - ۱۰۹۶ ، ۱۱۳۱ ،
 ۱۱۳۳ ، ۱۱۳۶ - ۱۱۴۱ ، ۱۱۵۰ ،
 ۱۱۵۴ ، ۱۱۶۰ ، ۱۱۶۲ ، ۱۱۶۲ ،
 ۱۱۶۳ - ۱۱۶۵ ، ۱۱۸۲ ، ۱۱۸۲ ،
 ۱۱۸۲ ، ۱۱۸۸ ، ۱۱۹۰ - ۱۱۹۲ ،
 ۱۱۹۰ ، ۱۱۹۸ ، ۱۲۰۵ ، ۱۲۰۹ ،
 ۱۲۱۱ ، ۱۲۲۰ ، ۱۲۲۸ ، ۱۲۹۸ ،
 ۱۳۲۵ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۶۶ ، ۱۳۸۸ ،
 ۱۴۳۰ ، ۱۴۵۳ ، ۱۵۶۰ - ۱۵۶۵ ،
 ۱۵۰۱ ، ۱۵۰۲ ، ۱۵۳۰ ، ۱۶۳۴ ،
 ۱۶۳۶ ، ۱۶۳۷ ، ۱۶۳۸ ، ۱۶۰۹

انوری ۲۳۲ ، ۲۶۵ ، ۲۷۶ ، ۲۸۹ ، ۲۹۱ ،
 ۸۲۳ ، ۸۴۱ ، ۱۰۳۰ ، ۱۰۳۰ ،
 ۱۲۸۵ ، ۱۲۸۹ ، ۱۵۸۸ ، ۱۸۲۹
 انیسی ، یول قلی بیگ ۵۵۵ ، ۱۲۸
 اوترتھکور ، شیخ ۱۳۲۲
 اوٹر رینہ چاورد ۱۳۳۱
 اوجی ۶۰۰
 اوحدی مراغی ۱۸۳۰
 اردت نرائن سنگھ بہادر ، مہاراجہ ۲۴۹
 اورنگزیب - عالمگیر
 اولیاء چلبی (سیاح) ۵۵۲ ، ۵۵۹
 اہلی شیرازی ۵۵۵ ، ۵۹۷ ، ۱۰۳۱
 ایاز ۳۰۲ ، ۳۱۰ ، ۳۱۳ ، ۳۱۶ ، ۸۲۹ ،
 ۱۰۶۸ ، ۱۲۵۸
 ایتھی (Ethie) ۵۷۸ ، ۵۹۳ ، ۷۲۱
 ایدوردز ، ای (Edwards, E) ۱۰۶۶
 ایلٹ (Elliot) ۲۱
 ایلٹ و داؤسن (Elliot & Dowson)
 ۷۷۷
 ایوانوف ۱۰۶۵
 ایوب ۳۹۳
 ایوب بیگ ۶۶
 بابا ہم ریشی ۱۳۲۲
 بابا حاجی ادھم ۱۶۸۶
 بابا خلیل ۱۰۹ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ - ۱۰۱۲ ،
 ۱۰۱۷ ، ۱۰۱۹
 بابا داؤد خساکی ، شیخ ۶۳۵ ، ۶۳۷ ،
 ۹۱۳ ، ۹۶۳ ، ۹۶۶
 بابا طالب اصفہانی ۱۰۲۲
 بابا طاہر ۹۱۳
 بابا لولی حاجی ۱۳۲۲
 بابا میر ویسی ۱۳۲۲ ، ۱۶۸۰
 بابا نصیب ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۱۲۲۶ - ۱۲۲۷ ،
 بابا ولی ۱۸۷۹

امام کیا دیلمی ۲۳۶
 امام قلی آغر خان (کلان) ۱۱۳ ، ۲۲۲ ،
 ۲۲۶ ، ۳۷۹ ، ۳۸۸ ، ۳۷۹
 امام موسیٰ کاظم ۴۹۲
 امان اللہ بیگ ترکمان - زخمی
 امان اللہ خان ۱۰۲۰
 امان اللہ ، میرزا ۷۷۸ ، ۷۸۰
 امانت خان ۲۶ ، ۱۲۷۱ ، ۱۰۸۲ ، ۱۲۹۸
 امر اللہ ، میرزا ۲۷۲ ، ۲۸۱ ، ۲۸۵ ،
 ۵۰۱ ، ۵۱۳
 امر اڑالقیس ۱۰۳۰
 امید علی جولک ۶۶
 امید ، قزلباش خان ۲۷۰
 امیر بیگ والہ ۳۸۵
 امیر خان ، سید - انجام
 امیر خان ۱۲۲۳
 امیر عبداللہ برزش آبادی ۶۳۸
 امیر محمد ۶۳۶
 امیر معزی ۱۸۲۸
 امیر نصر ۱۲۸۲
 امین سیوستانی ، محمد ۲۷۷
 امین ، مولانا محمد امین کشمیری ۱۳۰ ، ۱۳۱ ،
 ۱۰۲۸ - ۱۰۵۲
 امین ، میر محمد - سعادت خان برہان الملک
 انجام ، عمدۃ الملک نواب سید امیر خان ۱ ،
 ۲ ، ۸۸ ، ۱۳۲ ، ۲۲۶
 انجب ، حاجی محمد ربیع مغربی ۱۳۱
 انجب ، میر ضیاء اللہ کشمیری ۱۳۱
 انسان ، اسد اللہ یار خان ۱۳۲ ، ۳۱۰
 انوار لاهوری ، ملا ۲۸۱
 انور ، مولوی محمد ۱۳۶

- برہان ، شیخ برہان پوری ۲۵۳
 بزرگ خانم ۱۵ ، ۲۶ ، ۳۹ ، ۶۸ ، ۶۹
 بزرگی کشمیریہ ۱۳۳ ، ۱۳۴
 بزمی <۴۹
 بشن داس مصور ۶۸ ، <۰ ، <۵
 بصیر ، اخوند ملا حافظ ۶۲۵ ، ۶۳۶
 بقا ، پنڈت سترام ۱۳۴
 بقائی خراسانی <۲۸
 بقائی بخاری ، حاجی <۱۸۱
 بقراط ۱۴۵۸
 بکتش خان ۶<۶ - ۶<۸
 بلبل شاہ ، سید شرف الدین ۸۳۸ ، ۸۵۲ ،
 ۸۶۲
 بلبل ، عبدالرحمن ۲۲۶
 بلبل ، ملا اشرف دائری ۱۳۵
 بلقیس (ملکہ سبا) ۸۰ ، ۱۲۳۵
 بلعت زینہ ۱۳۲۸
 بلو خمین ، ایچ (H. Blochman) <۱۵
 ۱۵<۵
 بلوی شیرازی ، خواجہ <۹ ، <۹۸ ، ۸۲۰
 بوالفرج <۹۱ ، ۸۲۳
 بوتہ صوفی <۶۳
 بوذر (ابوذر غفار) ۵۳۳
 بو علی قلندر ۹۲۲ ، ۹۴۵
 بو علی سینا ۱۰۶۸
 بولاقی ۱۲۵۰ ، <۱۲۶
 بہا ، ملا بہاء الدین متو ۱۳۶ ، <۱۳
 بہادر خان ، سید <۴
 بہادر خان کوکہ ۱۶۶۶
 بہادر شاہ ۱۵۲۸ ، ۱۵۴۹ ، ۱۵۵۲
 بہادر شاہ (بن عالمگیر) <۲ ، <۱۰ ، ۱۰<۵
 بہار ، پنڈت لسہ کول <۱۳ ، <۱۰ ، ۱۸۳۳
 بہار ، ملک الشعرا ۵۶۳
 بسابر پسادشاہ ۹۰۹ ، <۱۱۸ ، <۱۱۸۸
 ۱۳۶۶ ، ۱۴۴۹ ، <<<۱
 باسکر ، پنڈت واسہ کاک ۱۴۱
 باغی ، میر ۱۴۵۱
 باقر خان فجم ۳۱
 باقر علوی شیرازی میر ہج ۲۵ ، <۴
 باقر لاهوری ، دکتور ہج ۱۹۱
 باقر ، ملا ہج باقر خراسانی <۳۱ ، <۳۱۶
 باقر ، ملا باقر شیرازی <۱۵۳ - <۱۵۴
 باقر ، میرزا ۱۰۰۳
 باقبائی نائینی ۱۳۶۵
 بالہ پنڈت <۱۲ ، ۱۲۸
 بام الدین ، بابا ۱۳۴۲
 بایزید بسطامی ۳۵۰ ، ۶۳۹ ، ۶۶۲
 بایسنقر ، میرزا ۳۵ ، ۱۰۰۳
 بختاور خان ۳۳۸
 بختیار کاک ، خواجہ ۱۳۱۱
 بدایونی ، عبدالقادر <۶۲ - ۶۲۹ ، ۸۱۸ ، ۸۲۳ ،
 ۱۱۳۴ ، ۱۱۳۵ ، <۴۳ ، ۱۱۴۴
 ۱۱۹۲ ، <۱۱۹ - ۱۱۹۹ ، ۱۵۶۶
 بدرالدین کشمیری ۱۳۲
 بدرالدین زینہ کنلی ، سید ۱۳۲۲
 بدر ، پنڈت بلیدر جیو در <۵۵
 بدر چاچی ۱۱۸۰
 بدیا دھر ، پنڈت ۲۸۸
 بدیع الدین قلندر ۹۳۱
 بدیہسی ، مولانا ۱۴۹۲
 براؤن ۵۹۲ ، ۵۹۴ ، <۰۳
 برجیس ۱۴۳۵
 برخوردار ، سید ۱۳۲۲
 بردیخان ، تنگری بردی خان ۲۴۶
 برہان شاہ ۱۱۸۳ - ۱۱۸۴

تذکره شعرای کشمیر

- بیضای ، آقای پرتو ، ۱۳۵۰ ، ۱۳۵۶ - ۱۳۵۷ ، ۱۳۵۹ ، ۱۳۸۲ ، ۱۳۸۳ ،
 بیغرض ، پندت نندلال در ۱۴۱
 بینم بیراگی ۳۵۱
 بیلی ، دبلیو . بی . (Bayley, W. B.)
 ۱۰۶۶
 بیسنش ، میسرزا محمد اسماعیل کشمیری ۱۴۱ ،
 ۱۴۲ ، ۱۴۶ ، ۱۴۷ ، ۱۴۸ ، ۱۵۳
 بینوا ، حسین ۹۲۲
 بیوریج ، ایچ (H. Beveridge) ، ۱۰۶۵ ،
 ۱۵۷۳
 بیسقی بیگم بی بی قاج خاتون ، ۱۱۶ ، ۱۱۷ ،
 ۱۳۵۱
 ● پرائس ، میجر دی (Price, Mjor D.)
 ۱۵۷۳
 پر باز ، شیخ ۱۳۲۲
 پرویز ، شاهزاده ۱۳۲۷
 پلچی خان ۷۹
 پنبه ، محمد علی ۳۷۶
 پندت راجکول دیری ۱۸۳۲
 پور آدم ۱۳۶۱
 پور پشنگ ۲۱۸
 پور سبکتگین ۱۳۶۱ ، ۱۳۸۵
 پیر حسن شاه ۱۰۶۲
 پیر محمد قادری ۸۹۳
 پیر محی الدین نوری ۶۳۸
 ● قابه رام ترکی ، پندت - بیتاب
 تاثیر ، میرزا محسن ۱۸۳ ، ۳۱۶ ، ۳۱۷ ،
 قاج الدین ، سید ۱۱۷ ، ۸۹۰ ، ۹۱۲ ، ۹۱۳
 قاج الدین سمنانی ، سید ۹۱۳ ، ۹۱۴
 قاج سلیمان ، خواجه ۱۵۶۰
 قائب ، خواجه ابوالحسن ۱۵۴
 تجلی کاشی ۱۵۸۱

- بهاسکرا اچاریه ۱۱۹
 بهاون ۱۱۹۸
 بهاء الدین ذکریا ۲۲۱
 بهاء الدین گنج بخش ۱۱۶ ، ۱۳۲۲ ، ۱۶۸۱ ،
 ۱۶۸۶ ، ۱۶۸۸
 بهاء الدین نقشبند ، خواجه ۱۶۸۶
 بهاء الدین عاملی ۱۰۷۶
 بهگوان داس ۸۶۶
 بهگونت رای قلندر ۹۳۳ ، ۹۵۲
 بهت ، سری ۱۳۲۰
 بهرام تبریزی ، ملا ۵۹۳
 بهرام خان ۱۳۱۸
 بهرام گور ۸۰۳
 بهلول ۲۱۳
 بهلول دانا ۷۵
 بهلول لودی ، سلطان ۱۳۱
 بهرام میرزا صفوی ۲۲۹
 بیان ، آقا مهدی اصفهانی ۱۷۵ - ۱۷۷
 ببیدل خان - سعیدای گیلانی
 بیخبر بلگرامی ، میر عظمت الله ۹۲۹
 بی بی جمال خاتون ۲۲۸
 بی بی واقدی (بادی) ۲۲۸
 بیتاب ، پندت قابه رام ترکی ۱۳۸
 بیخبر ، غلام غوث کشمیری ۱۳۹
 بیخود ، پندت سترام کشمیری ۱۴۰
 بیخود ، ملا ۱۲۳۳
 بیخود ، خواجه محمد عاصم ۱۴۰
 بیدل ، میرزا عبدالقادر ۳۳۱ ، ۳۳۳ ، ۳۳۰ ،
 ۳۳۷ ، ۴۰۹ ، ۵۵۶ ، ۵۶۷ ،
 ۵۷۴ ، ۵۷۵ ، ۹۲۹ ، ۹۳۰ ،
 ۹۳۵ ، ۹۵۴ ، ۱۲۲۲ - ۱۲۲۵ ،
 ۱۲۷۵ ، ۱۳۷۱ ، ۱۶۲۰ ، ۱۸۳۳
 بیربر کچرو ، پندت ۱۳۳
 بیر سنگدیو بندیلہ ۱۵۶۵ - ۱۵۶۶
 بیرم خان ۱۱۳۸

تجلی ، ملا علی رضا اردکانی ۱۵۴ ، ۱۵۵ ،
 ۱۵۹ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ، ۱۶۳ ،
 ۱۶۳ ، ۱۸۲ ، ۳۸۵

تحسین ، آغا عبدالعلی ۱۶۳ ، ۱۶۶ ، ۱۶۷ ،
 قریبتی — ابو الحسن قریبتی

قریبت خان ۶۹ ، ۲۲۰ ، ۲۲۳ ، ۵۵۸ ،
 ۵۵۹ ، ۵۶۱ ، ۵۶۶ ، ۵۶۷ ،
 ۵۷۷ ، ۹۲۸ ، ۹۳۰ ، ۱۰۲۰

قرقی ، حاج محمد علی بیژن ۵۹۶
 قرک علی ، حافظ ۶۸

قرکم چینی ۱۳۲۲

تسلیم ، شاہ رضا خراسانی ۱۰۵۸

تسلیم ، محمد علی ۳۸۴

تسلیم ، میرزا فتح علی بیگ ۱۶۷

تفتازانی ، علامہ ۲۰۶

تقی الدین علی دوستی ۸۸۵ ، ۸۸۷ ، ۸۸۸ ،
 ۹۰۸

تقی اوحدی ۸۲ ، ۱۱۷ ، ۱۲۱ ، ۱۲۲ ،

۱۳۱ ، ۲۷۵ ، ۴۸۳ ، ۵۰۰ ،

۵۵۳ ، ۵۹۹ ، ۶۰۰ ، ۶۸۶ ،

۶۹۰ ، ۷۳۰ ، ۷۷۰ ، ۸۱۲ ،

۸۱۳ ، ۸۸۰ ، ۸۸۱ ، ۱۰۹۲ -

۱۰۹۶ ، ۱۱۰۹ ، ۱۱۱۰ ، ۱۲۵۹ ،

۱۲۶۰ ، ۱۲۶۶ ، ۱۳۰۹ ، ۱۳۲۸ ،

۱۳۴۱ ، ۱۸۱۱

تقیای معروف ۱۵۸۱

تقی کاشی ۶۵۳ ، ۶۵۸ ، ۶۶۲ ، ۶۷۳ ،

۶۹۶ ، ۷۹۸ ، ۸۰۰ ، ۱۱۹۰

تکلف — حشمت

تلاش ، حافظ محمد جمال ۳۵۱

تمر خان ، میرزا ۶۶

تمکین ، میرزا محمد علی ۱۶۷ ، ۳۸۴

تمنا ، خواجہ محمد علی ۱۷۹

تمیزالدین ارزانی ، مولوی ۱۱۹۲

تنہا ۵۵۳

تنہا ، عبداللطیف خان ۱۷۵ ، ۱۷۵

توفیق ، ملا شیخ محمد توفیق (لالہ جو) کشمیری

۱۳۸ ، ۱۵۲ ، ۱۶۸ ، ۱۶۹ ،

۱۷۳ ، ۲۱۰ ، ۲۱۹ ،

۳۷۶ ، ۱۸۱۰

تونی ، ملا علاء الملک ۱۷

تیکو ، داکٹر ۱۰۶۵ - ۱۰۶۶ ، ۱۸۷۹

تیکا رام جیو - آخون

تیمور ۱۰۷ ، ۳۶۸ ، ۸۶۲ ، ۸۸۶ ، ۸۹۱ ،

۹۰۸ ، ۱۲۶۱ ، ۱۳۱۹ ، ۱۳۲۶ -

۱۳۲۷

تیمور شاہ درانی ۱۷۳

● ثاقب ، مرحمت خان ۱۷۹

ثاقب ، میر محمد حسین ۱۷۴

ثروت صوت ۳

ثنا ، شیخ آیت اللہ ۱۷۷ ، ۱۷۸

ثنائی ، مسیرزا حسین ۸۶ ، ۱۰۳۱ ،

۱۰۳۲

● جادو سرای ۱۳۶۸

جاریہ قبلیہ ۱۰۳۰

جالینوس ۲۹۲

جام نظام الدین ۱۱۰۶

جامع ، خواجہ محمد مقصود (مسعود) ۱۷۸ ،

۱۷۹

۳۹۱ ، ۳۹۳ ، ۳۹۶ ، ۴۰۳ ،
 ۴۱۹ ، ۶۰۵ ، ۶۵۱ ، ۶۸۵ ،
 ۶۹ ، ۹۲ ، ۸۲۴ ، ۸۴۰ ،
 ۸۵۵ ، ۸۶۰ ، ۹۵۷ ، ۹۹۸ ،
 ۱۰۱۲

جمال الدین احمد ذاکر جورفانی ۶۳۸

جمال الدین سیالکوٹی ۷۷

جمال الدین ، سید ۹۱۰

جمال الدین شیرازی ۷۹ ، ۸۱۰ ، ۸۱۱

۸۲۱ ، ۸۲۲ ، ۱۰۲۳ ، ۱۰۲۶

جمال الدین ، قاضی ۷۷

جمال الدین محدث ۸۹۱

جمال الدین ، مولانا ۱۳۲۲

جمشید بن شمس الدین سلطان ۱۳۲۳-۱۳۲۴

جمیل حافظ ، ملا ۱۳۱۶ ، ۱۳۲۴

جنون ، خواجہ ابو الفتح خان ۱۷۹ ، ۱۸۰

جنید بغدادی ، شیخ ۶۳۸

جوآلا پرشاد - آذر

جوہر خان ۱۲۸۵

جوہر نانت ، ملا ۱۲۴۶

جوہری ، محمد مقیم ۷۷

جوہیا ، میرزا داراب بیگ تبریزی ۷۷ ، ۷۵

۱۲۶ ، ۱۶۱ ، ۱۶۳ ، ۱۶۶ ،

۱۶۷ ، ۱۸۱ ، ۱۹۴ - ۲۰۰ ،

۲۰۹ ، ۲۱۰ ، ۲۹۱ - ۲۹۳ ،

۲۹۸ ، ۸۵۲ ، ۱۰۸۰ ، ۱۴۲۴ -

۱۴۲۶ ، ۱۴۲۳ ، ۱۴۳۸ ، ۱۷۶۴

جهان آرا بیگم ۲۸۲ ، ۴۳۱ ، ۴۴۰ ،

۴۴۵ ، ۱۶ ، ۱۸ ، ۱۲۴۵

۱۲۶۴ ، ۱۴۰۵ ، ۱۴۴۰ - ۱۴۴۱

۱۴۴۴

جهاندار شاہ ۱۰۶ ، ۲۱۱ ، ۹۳۰ ، ۱۵۴۹

جامی ۴۷۱ ، ۴۸۸ ، ۵۰۱ ، ۵۵۴ ،

۶۲۴ ، ۶۲۷ ، ۶۳۱ ، ۶۳۳ -

۶۳۴ ، ۶۵۰ ، ۶۵۱ ، ۸۳۹ ،

۹۶۴ ، ۱۰۳۰ ، ۱۱۰۰ ، ۱۱۰۳ ،

۱۱۸۲ ، ۱۸۴۱

جانباز ، سید ۱۳۲۲

جانبی ۵۵۲ ، ۵۵۹

جبرئیل ۱۴۹ ، ۱۵۰ ، ۱۵۱ ، ۳۰۸ ،

۸۴۱ ، ۱۲۰۳

جریر ۱۰۳۰

جسرت کوکھر ۱۳۱۳ ، ۱۳۱۹

جسوت سنگھ ، راجہ ۲۲۰ ، ۳۵

جعفر بیگ - بینش

جعفر تبریزی ، مولانا ۱۵۶۱

جعفر خان ، نواب ۵۲۰ ، ۵۳۹ ، ۵۴۵

جعفر ، سید ۱۳۲۲

جعفر معمای ، میرزا ۹۷۲

جعفر ندوی ، میر ۱۰۱۸

جعفری ، جلال الدین ۱۵۷۷

جعفری ، مولانا ۶۱۱

جگراج ۶۶

جلال الدین سیادت ۱۰۸۰

جلال الدین ہمائی اصفہانی ۵۶۴ ، ۵۶۹ ،

۱۴۶۹ ، ۱۴۳۸ ، ۴۸۵ ، ۱۴۶۹ ،

۱۴۷۷ ، ۱۴۷۸

جلال ، جلال الدین امیر شہرستانی ۷۷ ،

۲۹۰ ، ۲۹۹ ، ۳۰۲ ، ۳۱۴ ،

۳۱۵ ، ۵۵۵

جلال ، مولانا ، ۱۴۹۴ ، ۱۵۹۸

جلیل کاشانی ، سید ۱۳۲۲

جم (جمشید) ۱۰۲ ، ۱۴۴ ، ۱۷۷ ، ۲۱۵ ،

۲۵۰ ، ۲۶۲ ، ۲۷۱ ، ۳۰۸ ،

جہانگیر قلی خان ولد خان اعظم < ۲ ، ۳۸
 جہجہار سنگھ بندیل ۳۵ ، ۶۶ ، ۱۳۶
 ۱۳۶۹
 جیرات (Jarrett) ۱۳۳۲ ، ۱۵۰۵
 جی سنگھ ۱۳۳۶
 جیو ، خواجہ محمد جان ۹۹۶
 ● چاکری ۵۵۲ ، ۵۵۹ ، ۵۶۰
 چارلمرز ، لیفتینینٹ (Chalmers) < ۲
 چرخ ، ملا حیدر ۹۶۵
 چغتائی ، دکتر عبید اللہ ۲۰ ، ۳۰ ، < ۲
 < ۳
 چندر بہان برہمن ۹۲۳ ، ۹۵۴ ، ۱۳۳۳
 چنگیز < ۱۲۱
 چین قلیچ خان ۲۲۳
 ● حاتم طای ۵۶ ، < ۲۱ ، ۱۰۳۸ ، ۱۳۵۸
 حاتم کاتب ۵۸۹
 حاتم ، ہدایت اللہ کاشی ۶۱۳ ، ۱۰۳۱
 حاجی خان ، حیدر شاہ ۱۳۱۸ ، ۱۳۳۳-۱۳۳۴
 حاجی بقائی بخاری < ۱۸۱
 حاجی خلیفہ ۵۰۸
 حاجی ساقی لنگ < ۱۸۱
 حاجی محمد خوبوشانی ۱۶۲۲
 حاذق ، حکیم کمال الدین محمد ۱۱۲ ، ۱۱۳
 < ۲ ، ۲۸۵ ، ۵۰۱ ، ۵۱۴
 ۱۸۳۲
 حافظ ابو الحسن < ۶۸
 حافظ الدین احمد < ۵
 حافظ حفیظ ۱۵۶۰
 حافظ خلوصی ۵۵۵
 حافظ سلمان < ۵
 حافظ شیہ رازی ۲۵۲ ، < ۳ ، ۲۰۳
 ۵۵۴ ، ۵۹۸ ، ۵۹۹ ، ۶۲۳

جہانگیر پادشاہ ۲۶ ، ۳۱ ، ۳۸ ، ۴۱
 ۴۳ ، ۴۴ ، ۴۵ ، ۴۶ ، ۶۵
 < ۴ ، < ۵ ، ۸۱ ، ۸۳ ، ۸۴
 ۱۱۵ ، ۱۱۶ ، ۱۱۹ ، ۱۲۳
 ۱۲۵ ، ۱۳۳ ، ۱۳۴ ، < ۳
 ۱۹۵ ، ۲۰۱ ، ۲۰۲ ، ۲۲۹
 ۲۳۰ ، ۲۳۱ ، < ۲ ، ۳۳۳
 ۳۳۹ ، ۳۵۸ ، ۳۶۱ ، ۳۶۲ -
 ۳۶۳ ، ۳۶۸ ، ۳۳۹ ، ۴۶۲
 ۴۶۳ ، ۴۰۰ ، ۴۰۲ ، ۴۰۶
 ۴۰۷ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ ، ۴۸۳
 ۴۸۸ ، ۴۸۹ ، ۵۰۰ ، ۵۰۲
 ۵۱۴ ، ۵۱۵ ، ۵۳۵ ، ۵۳۰
 ۵۴۸ ، ۵۵۰ ، ۶۵۲ ، ۶۵۸
 ۶۶۸ ، ۶۰۲ ، ۶۰۳ ، ۶۰۴
 ۶۸۹ ، ۶۸۲ ، ۶۸۳ ، ۶۸۹
 ۶۹۰ ، ۶۹۲ ، ۶۹۵ ، ۶۹۰ -
 ۷۰۰ ، ۷۰۳ ، ۷۰۶ ، ۷۰۹
 < ۱۲ ، < ۱۳ ، < ۱۵ ، < ۲۱
 < ۲۲ ، < ۲۶ ، < ۲۸ ، < ۳۵
 < ۴۲ ، < ۴۵ ، < ۶۹ ، < ۷۰
 < ۷۸ ، < ۸۰ ، ۸۰۶ ، ۸۱۰
 ۸۱۹ ، ۸۶۸ ، ۸۶۹ ، ۸۰۶
 ۸۸۰ ، ۸۸۳ ، ۱۰۲۳ ، ۱۰۵۸
 ۱۰۰۳ ، ۱۰۹۲ ، ۱۱۰۹ ، ۱۱۸۸
 ۱۲۶۱ ، ۱۲۶۰ ، ۱۲۹۸ ، ۱۳۰۰
 ۱۳۱۰ ، ۱۳۵۵ ، ۱۳۵۹ ، ۱۳۶۳
 < ۱۳۶۶ ، < ۱۳۶۰ ، < ۱۳۰۰ ، < ۱۳۸۰
 < ۱۳۸۰ ، < ۱۳۳۰ ، < ۱۳۳۰ ، < ۱۳۰۰
 < ۱۳۹۰ ، ۱۵۸۱ ، ۱۶۱۹ ، ۱۶۳۹
 ۱۰۱۶ ، ۱۰۵۳ ، ۱۰۶۳ ، ۱۰۶۵
 ۱۰۸۳ ، ۱۰۸۶ ، ۱۰۸۶ ، ۱۰۸۱

- حسان بن ثابت ۶۶۳ ، ۱۰۳۰
 حسرتی دہلوی ۹
 حسن بصری ۶۳۸
 حسن بلادوری ۹۹۴
 حسن بن شیخ محمد ۱۰۶۱ ، ۱۰۶۳
 حسن تاری ، خواجہ ۲۲۱
 حسن راجا ۲۱۰ ، ۳۱۹
 حسن ، روملو ۱۱۰۶
 حسن ، سید ۸۹۱
 حسن شاہ بقال ، خواجہ ۱۱۰۶
 حسن شاہ ، سلطان ۱۳۳۳ - ۱۳۳۴
 حسن گنٹائی ، شیخ میر ۶۲۴ ، ۶۳۱ ،
 ۶۳۲ ، ۶۳۴ - ۶۳۶
 حسن علی خان ، اشرف الدولہ میرزا ۱۰۷۵
 حسن علی مشہدی ، مولانا ۱۵۶۱
 حسن کالپی ، شیخ ۱۱۹۷
 حسن منطقی ، سید ۱۳۲۲
 حسن مکی ، شیخ ۶۳۹
 حسین الدین ۲۱۱
 حسین حسنی ، سید ۱۰۲۶ ، ۱۰۲۷
 حسین ، خواجہ محمد ۹۳
 حسین خوارزمی ، شیخ کمال الدین ۶۱۷ ،
 ۶۲۵ ، ۶۲۸ ، ۶۳۰ ، ۶۳۳ ،
 ۶۳۴ ، ۶۳۸
 حسین خوانسار ، آقا ۱۵۵ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ،
 ۱۶۳
 حسین دوست سنبھلی ، میر ۳۱۳
 حسین سامانی (سمنانی) ۸۹۰ ، ۸۹۱ ،
 ۹۱۲ ، ۹۱۳
 حسین سبزواری ، میر ۷۵ ، ۷۶
 حسین ، سید ۱۳۲۲
- ۷۴۶ ، ۸۶۰ ، ۹۵۷ ، ۱۰۷۵
 ۱۱۸۲ ، ۱۲۲۴ ، ۱۳۳۰ ، ۱۳۶۲ ،
 ۱۸۳۰ ، ۱۷۲۰
 حالتی ، یادگار چغتائی ۲۷۴
 حالی ، الطاف حسین ۱۸۸۴
 حبه خاتون ۱۰۷۵
 حبیب الرحمن خان شروانی ۸۳۸
 حبیب اللہ خان ۳۵۲ ، ۳۵۳
 حبیب اللہ ، میر ۱۱۱
 حبیب اللہ گنڈای ، خواجہ ۹۳ ، ۱۰۸ ،
 ۱۱۱
 حبیب اللہ عطار ، خواجہ ۶۳۸
 حبیب اللہ نوشہروی ، خواجہ ۶۳۸ ، ۶۴۰
 حبیب اللہ اعجمی ، خواجہ ۶۳۸
 حبیب چک ۳۱
 حبیب خان ۱۷۱۲
 حبیب شاہ ۱۳۳۳
 حبیب کاشانی ، سید ۱۳۲۲
 حبیبی ، خواجہ حبیب اللہ ۲۰۶ ، ۲۰۸ ،
 ۲۰۹
 حجاب ، میر محمد اسماعیل ۱۳۳۳
 حجت اللہ سعد آبادی ۱۱۷ ، ۱۱۹
 حجت ، میرزا مہدی کشمیری ۲۰۹ ، ۲۱۰
 حزنئی ، اصفہانی ۲۰۷ ، ۱۰۳۱
 حزین ، شیخ محمد علی لاهیجانی ۱۳۸ ، ۱۷۸ ،
 ۲۹۰ ، ۲۹۱ ، ۵۴۶ ، ۷۰۲ ،
 ۱۰۷۵ ، ۱۳۶۱ ، ۱۸۱۱
 حسابی ، میرزای ۱۰۳۱
 حسام الدین خان ۳۶۶ ، ۳۶۷ ، ۳۷۶ ،
 ۳۵۴
 حسام الدین مغل ۱۳۳۷

- حسین شاه ۸۸۴
 حسین شاه چک ۲۱۰
 حسین علی خان ، سید ۲۶۸
 حسین کشمیری ۲۱۱ ، ۲۱۲
 حسین مروی ، خواجه ۶۲۳
 حسین منطقی ، سید ۱۳۲۲
 حسین مہروی ، خواجه ۱۱۳۲
 حسین ، میر ۸۷۵
 حشمت ، بچہ علی ۲۱۲ ، ۲۱۳
 حضرت زہرا ۱۶۷۶
 حضور اللہ ، سید ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۰
 حضوروی ، پنڈت ہرہ کول ۲۱۳
 حضوروی قمی ۱۰۳۱ ، ۱۱۸۳
 حفظ اللہ خان صوبیدار ۱۹۳ ، ۱۹۴
 حفظی ، ملا ۲۷ ، ۳۸
 حفیظ ہوشیار پوری ۱۸۲۵
 حکمت ، علی اصغر ۹۱۰
 حکیم حاذق ۵۵۵ ، ۶۰۰ ، ۸۱۳ ، ۸۱۹
 ۸۲۲
 حکیم رکنای کاشی ، مسیح ۷۵ ، ۳۸۴
 ۴۸۹ ، ۵۰۰ ، ۵۱۵ ، ۵۸۰
 حکیم روحانی سمرقندی ۱۱۸۰
 حکیم شفائی شیرازی ۱۶۹۶ ، ۱۸۳۲
 حکیم علی ۱۱۵۹
 حکیم غزنوی ۵۹۸ ، ۵۹۹
 حکیم فخرالدین شیرازی ۱۷۵۲
 حکیم فغفور گیلانی ۱۵۸۱
 حکیم قطبہ ۷۵
 حکیم ملا اصفہانی ۱۲۲
 حکیم ہمام ۱۱۳ ، ۳۷۲ ، ۷۹۸ ، ۸۱۳
 ۸۱۹ ، ۱۱۵۹
- حلیم ، حافظ حایم ۲۱۴
 حمایت اللہ ، ۲۱۵
 حمدی کشمیری ۲۱۴ ، ۲۱۵
 حمدی قزوینی ، قاضی میرک ۲۱۵
 حمزہ ، مخدوم شیخ ۲۲۱ ، ۲۲۳ ، ۲۲۴
 ۳۳۱ ، ۱۳۲۸
 حمید اللہ ، خواجه ۹۵
 حمید الدین شاه مجذوب ۸۹۴ ، ۹۳۰ ، ۹۳۱
 ۹۴۹ ، ۹۵۲ ، ۹۵۹
 حمید ، ملا ۱۳ ، ۱۷ ، ۱۹
 حمید ، ملا حمید اللہ کشمیری ۲۱۵ ، ۲۱۸
 حمیدی ، مولانا حمیدی کشمیری ۲۱۸ ، ۲۱۹
 حنیف الدین ، بابا ۱۳۲۲
 حیاتی ۲۷۳ ، ۱۳۲۰
 حیدر بت ، بابا ۱۳۲۲
 حیدر چادورا ، ملک ۱۳۱۱-۱۳۱۲ ، ۱۳۲۲
 حیدر چرخی ، خواجه ۱۳۲۶
 حیدر چک ۱۰۷۱-۱۰۷۳ ، ۱۰۷۶-۱۰۷۷
 ۱۰۷۰
 حیدر دوغلت ، میرزا ۱۳۲۸ ، ۱۳۲۹
 ۱۳۳۲ ، ۱۳۳۳ ، ۱۳۳۵ ، ۱۳۵۰
 حیدر ، سید میر ۸۹۱ ، ۹۱۰
 حیدر علی ۸۴
 حیدر علی - اظہری
 حیدر - قطب الدین
 حیدر ، ملا - خصالی
 حیدر ملک کشمیری ۱۲۹۹ ، ۱۳۳۱
 حیدر معمای کاشی ، امیر ۶۱۳
 حیدر ملک ، رئیس الملک ۱۷۳
 حیدر ، میر ۲۸ ، ۵۵۵
 حیدر ، میر بابا ۲۲۱

۸۲۱ ، ۸۲۲ ، ۸۲۳ - ۸۲۹ ،
 ۱۰۰۱ ، ۱۰۰۶ ، ۱۰۰۸ ، ۱۰۲۵ ،
 ۱۰۳۳ ، ۱۰۳۴ ، ۱۰۳۸ ، ۱۳۳۸ ،
 ۱۳۴۱ ، ۱۳۸۳ ، ۱۶۲۶ ، ۱۶۳۳ ،
 ۱۶۳۶ - ۱۶۳۹ ، ۱۶۳۹ - ۱۶۴۰ ،
 ۱۶۴۳ ، ۱۶۴۴ - ۱۶۴۸

خان دوران نصرت جنگ ۳۶ ، ۶۹ ، ۱۳۵۱ ،
 ۱۳۶۹

خاوری ، حضرت سید محمد خاوری ۲۲۵ ، ۲۲۶ ،
 خائف ، خائف کشمیری ۲۲۶ ،
 خدا پار خان عباسی ، نواب ۱۳۵۸

خراباتی ، خواجہ محمد جیو ثناء اللہ ۲۲۶ ،
 ۲۲۷

خبوشانی ، شیخ حاجی محمد ۶۳۸ ،
 خبوشانی ، ملا - نوعی

خرم ، شہزادہ ۸۷۷ ، ۱۵۸۲

خسرو (امیر) ۱۲ ، ۱۳ ، ۲۳۳ ، ۳۱۱ ،
 ۳۰۶ ، ۵۵۴ ، ۵۹۸ ، ۶۵۰ ،
 ۶۵۱ ، ۸۰ ، ۱۰۲۰ ، ۱۱۶۳ ،
 ۱۱۹۲ ، ۱۳۳۳ ، ۱۳۶۵ ،
 ۱۳۷۰ ، ۱۳۸۵ ، ۱۳۹۰ ، ۱۶۳۵ ،
 ۱۶۹۸ ، ۱۸۰۹

خسرو (پرویز) ۲۳۰ ، ۲۶۰ ، ۳۲۲ ،
 ۳۹۳ ، ۴۱۴ ، ۶۹۳ ، ۷۳۹ ،
 ۸۶۳ ، ۸۶۵ ، ۸۷۰ ، ۱۲۱۲ ،
 ۱۲۱۶ ، ۱۲۲۰ ، ۱۵۳۶

خشوری اصغہانی ۵۷۱

خصالی ، ملا حیدر محمد ۳۵ ، ۷۵ ، ۲۲۷ ،
 ۲۲۸ ، ۲۳۰

خضیر ۲۸ ، ۲۹ ، ۵۲ ، ۵۳ ، ۶۱ ،
 ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۵۲ ، ۱۵۸

حیرت ، پیر شمس الدین پانڈانی سرینگری
 ۲۱۹ ، ۲۲۰

حیرت ، کشمیری ۲۱۹

● خادم سوپوری ۲۲۰

خازن ، پندت سہج رام ۱۸۳۳

خاضع ، میرزا ۵۲۸

خاقان ۱۱۳۲ ، ۱۲۰۵ ، ۱۲۴۳ ، ۱۲۹۶ ،
 ۱۳۱۷ ، ۱۵۷۶

خاقان کبیر ۱۳۸۵

خاقانی ۵۳ ، ۲۳۳ ، ۳۹۴ ، ۷۱۵ ، ۷۹۱ ،
 ۸۲۳ ، ۹۹۳ ، ۱۰۳۰ ، ۱۰۴۰

۱۱۶۰ ، ۱۱۶۹ ، ۱۱۸۳ ، ۱۲۴۴ ،

۱۳۸۵ ، ۱۳۹۰ ، ۱۵۵۷

خاکی ، حضرت شیخ بابا داود ۲۲۰ ، ۲۲۲ ،
 ۲۲۳ ، ۲۲۵

خالص ۴۰۸

خان اعتماد ۸۶۹

خان اعظم ۲۷ ، ۳۸

خان جہان خان بہادر کوکلتاش ۹۲۱ ،
 ۱۳۳۷ ، ۱۳۵۱ ، ۱۳۵۳ ، ۱۳۵۴

۱۳۶۷ - ۱۳۶۸

خان جہان لودی ۶۵ ، ۶۶

خان خازن عبدالرحیم خان ۳۸ ،
 ۴۰ ، ۴۳ ، ۶۳ ، ۲۷۰ ، ۲۷۲

۲۳۳ ، ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۸

۲۷۲ ، ۲۸۱ ، ۲۸۵ ، ۲۸۷

۲۸۹ ، ۲۹۲ ، ۵۰۰ ، ۵۱۵

۶۱۳ ، ۶۱۴ ، ۶۵۷ ، ۶۶۴

۶۶۸ - ۶۷۰ ، ۷۲۸ ، ۷۸۵

۷۸۷ ، ۷۹۳ ، ۷۹۶

۷۹۹ ، ۸۰۶ ، ۸۱۲ ، ۸۱۸ -

خواجہ احمد ۱۰۸	، ۲۰۶ ، ۱۹۸ ، ۱۹۷ ، ۱۷۲
خواجہ بختیار کاکي ۳۳۰	، ۳۴۱ ، ۳۴۰ ، ۲۷۹ ، ۲۷۸
خواجہ جهان جهانگیری ۳۱	، ۳۹۴ ، ۳۹۳ ، ۳۹۲ ، ۳۴۳
خواجہ چادر باف <۹۷ ، ۸۱۱ ، ۸۲۲	، ۴۱۶ ، ۴۱۵ ، ۴۰۰ ، ۳۹۹
خواجہ خاوند ظہور ۱۱۰۳	، ۴۸۷ ، ۴۵۲ ، ۴۴۴ ، ۳۳۲
خواجہ خاوند محمود ۴۲	، ۵۱۶ ، ۵۱۱ ، ۵۰۶ ، ۴۸۸
خواجہ علی پتوانی ۱۶۰۲	، ۶۰۶ ، ۶۰۲ ، ۶۰۱ ، ۵۲۶
خواجہ لالا ۴۹	، ۸۴۲ ، ۸۳۵ ، ۷۵۱ ، ۷۳۳
خواجہ محمود دیدہ مری ۱۷۵	، ۹۶۴ ، ۹۳۵ ، ۹۲۸ ، ۸۴۳
خواجہ مسعود ۸۹۴	۱۰۵۴ ، ۱۰۴۱ ، ۱۰۱۱ ، ۹۹۸
خواجہ مظفر ۱۸۰	، ۱۱۲۸ ، ۱۰۷۰ ، ۱۰۶۴ ، ۱۰۵۵
خواجہ مکنگی ۶۳۰	، ۱۲۱۰ ، ۱۲۰۴ ، ۱۱۵۷ ، ۱۱۵۱
خواجہ ملا ۴۲۴ ، ۴۲۸	، ۱۲۳۱ ، ۱۲۱۹-۱۲۱۸ ، ۱۲۱۶
خواجہ نظام الدین احمد بخشی <<< ، <<۶ ، <<<۱	، ۱۲۹۳-۱۲۹۲ ، ۱۲۸۵ ، ۱۲۳۶
خواجہ ویسی دیوان سلطان پرویز ۳۱	، ۱۳۰۵ ، ۱۳۰۱ ، ۱۲۹۸-۱۲۹۷ ، ۱۲۹۷
خورشید نظر ، میرزا <۶	، ۱۳۸۷ ، ۱۳۷۹ ، ۱۳۴۱ ، ۱۳۰۸
خوشر ، میان فضل الله هنر ۳۳۳ ، ۳۳۹ ، ۳۵۱	، ۱۳۴۲ ، ۱۳۱۴ ، ۱۳۱۱ ، ۱۳۹۲
خوشدل ، پندت دیا رام کاجرو ۲۳۱ ، ۱۸۳۴	۱۵۱۴ ، ۱۵۰۰ ، ۱۴۸۶
خوشگو ، ۱۶۵ ، ۱۸۰ ، ۳۳۳ - ۳۳۱	خضر بن رکن الدین شیخ ۱۱۰۰ - ۱۱۰۳ ، ۱۱۲۸ ، ۱۱۱۰ ، ۱۱۰۸-۱۱۰۷
، ۳۴۷ ، ۵۵۶ ، ۵۶۷ - ۵۶۹	خضر خان (سلطان دہلی) ۱۱۸۰ ، ۱۴۸۵
، ۸۰۲ ، ۹۳۲ ، ۹۳۶	خلت ، عبدالله ۲۳۰
خوشگو ، بندرا بن ۱۰۸۱ ، ۱۰۸۴	خلف بیگ <<۵
خیالی ، حافظ محمد کشمیری ۲۳۱ ، ۱۴۸۷	خلیفۃ الزمانی ۲۷۴
خیرالدین ، خواجہ ۹۳	خلیفہ سلطان ۵۲۶
خیر الزمان کشمیری مجددی ۸۵ ، ۹۱ ، ۹۲	خلیل الدین ۲۳۶
۹۲	خلیل ، آقای محمد ابراہیم ۲۱۶
دارا (پادشاہ ایران) ۱۵۴ ، ۸۶۴	خلیل ، سید ۱۳۲۲
	خنجری ترک <۸۶
	خواجو کرمانی ۵۵۴ ، ۶۹۰ ، ۷۰۳ ، ۱۸۳۰
	خواجہ احرار ۶۸۰

داؤد ، ملا ۱۳۵
 درد ، خواجه مير ۱۶۹ ، ۳۱۸
 درویش ، پندت رام ناتھ تيمنى ۲۴۱
 درویش ، سبزواری ، مولانا ۶۱۲
 درویش ، سيد محمد بيہقي ۱۳۱۲
 درویش ، عبدالله <۶>
 درویش ، مولانا ۱۵۶۰
 دريا خان ۱۳۵۳ ، ۱۳۵۴ ، ۱۳۶۸
 دريا دين ، بابا ۱۳۲۲
 دقيقى ۱۸۲۶
 دلاور علی عالمگیری ۵۸۹
 دلاورى ، آقای صادق علی ۳۵۰
 دل ، پندت نرائن ۲۴۲
 دل دلير خان ۱۵۴۹
 دلير جنگ ، نواب ۲۴۶ ، ۱۵۴۸
 دلير خان بارہ ، سيد ۱۳۴۶
 دمودر کنول ۲۳۰
 دوانى ، مولانا جلال الدين ۶۱۸ ، ۱۱۰۵ ،
 ۱۱۰۶ ، ۱۱۰۸ ، ۱۱۰۹
 دوست محمد خان ، حاجى ۶۳۹
 دوست ، ملا دوست محمد کشميرى ۲۴۳
 دولت شاه بخارى بسوى ، قاضى ۹۶
 دونگر سين ۱۳۱۸
 دهندا ، آقای <۲>
 ديا رام ، راجہ <۴>
 ديانت خان محمد حسين ۶۹۸ ، ۶۹۹ ، <۱۳> ،
 <۱۴> ، <۲۶>
 ديبي دت ۲۳۰
 ديده ، مغول آغر خان ۲۴۳ ، ۲۴۴ ، ۲۴۶ -
 ۲۴۸ ، ۱۲۲۲ ، ۱۲۲۵
 دين محمد ، شيخ ۲۱ ، <۲۳>

داراشکوه ۲۰ ، ۲۱ ، ۲۲ ، ۳۷ ، ۴۲ ،
 ۲۳۲ ، ۲۳۳ ، ۲۳۴ ، ۲۳۷ ،
 ۲۴۰ ، ۲۴۱ ، ۲۴۰ ، ۲۴۱ ،
 ۲۲۸ ، ۲۲۲ ، ۲۳۳ ،
 ۲۳۹ ، ۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ،
 ۲۵۳ - ۲۵۵ ، ۲۵۷ ، ۸۷ ،
 ۹۲۸ ، ۱۰۴۶ ، ۱۰۴۸ - ۱۰۵۰ ،
 ۱۰۵۸ ، ۱۰۵۹ ، ۱۰۶۱ ، ۱۰۶۳ ،
 ۱۰۷۴ ، ۱۲۸۰ ، ۱۳۳۷ ، ۱۳۶۸ ،
 ۱۴۲۳ - ۱۴۲۶ ، ۱۶۰۷ ، ۱۶۱۸ ،
 ۱۶۱۹ ، ۱۶۶۵ ، ۱۶۶۶ ، ۱۶۷۰ ،
 ۱۶۹۵ ، <۱۰۰>

دانا ، ميرزا محمد علی <۴۲>

دانش مشهدى ، مير رضى رضوى ۲۸ ، ۲۹ ،
 ۳۰ ، ۳۴ ، ۶۸ ، <۴> ، ۲۳۳ ،
 ۲۳۴ ، ۲۳۵ ، ۲۳۶ ، ۲۳۹ ،
 ۲۴۱ ، ۲۰۹ ، ۵۵۶ ، ۵۶۷

دانشمند خان ۲۹ <

دانيال ، شهزاده ۳۶ ، ۴۱ ، ۴۲ ، ۴۵ ،
 ۶۴ ، ۱۱۴۰ ، ۱۳۸۸ ، ۱۵۶۶ ،
 ۱۶۲۳ ، ۱۶۲۵ - ۱۶۲۷ ، ۱۶۳۴ ،
 ۱۶۳۷ - ۱۶۴۰

داؤد اکبر آبادى ، ميرزا ۱۶۶

داؤد بن خواجه خاوند ظہور ۱۱۰۳

داؤد تفرنجانى ، حکيم ۱۴۴۲

داؤد خان ، میان ۱۳۵۸

داؤد ، سيد ۱۳۲۲

داؤد طائى ، شيخ ۶۳۸

داؤد کشميرى ، شيخ بابا - شاکى

رازی ، امین احمد ۹۰۶
 رازی ، شیخ میر حسین ۹۶۶
 رازی ، عاقل خان میر عسکری ۲۵۲ ، ۲۶۰ ،
 ۶۶۲
 راسخ ، میر محمد زمان ۲۶۲ - ۲۶۷ ، ۹۳۷
 راشدی ، سید حسام الدین ۱۰۱ ، ۱۰۲۰ ،
 راضی ۵۵۲
 راضی ، فصاحت خان ۱۸۲۹
 رافع ، محمد مسعود کشمیری ۲۶۷ - ۲۶۹ ،
 ۱۰۷۹
 راقم ۵۲۰ ، ۵۵۵ ، ۵۹۸
 رام ۱۲۸ ، ۲۹۱ ، ۲۹۵
 رام داس کچھواہہ ۱۳۸۸
 رائج سیالکوٹی ، میر محمد علی ۵۱۸
 رای چندر بہان ۹۲۳ ، ۹۵۲ ، ۱۳۲۲
 رتن جو ۸۶۱ ، ۸۶۲ ، ۸۶۳
 رجا ، محمد کاظم کشمیری ۲۶۹ ، ۲۷۰
 رجب ، آتش باز ۱۳۲۲
 رجب الدین بابا ۱۳۲۲
 رحمان علی ۱۰۸۵
 رحمت اللہ تارہ بلی ، اخوند ملا ۹۸
 رحمت خان ضیاء الدین یوسف ، حکیم ۷۵
 رحیم الدین ، مولوی محمد ۱۰۶۵
 رستم ۲۱۸ ، ۳۶۰ ، ۶۰۲
 رستم دل خان ۲۲۲
 رستم خان دکنی ۱۶۶۶
 رستم صفوی ، میرزا ۱۳۲۸ ، ۱۳۵۰ ، ۱۳۶۳ ،
 ۱۳۷۰ ، ۱۳۷۶
 رسمی ، قلندر یزدی ۲۷۰ ، ۲۷۳ ، ۲۷۴
 رسوائی ، چغتائی ۲۷۲
 رشدی ، ملا ۲۶۹

دیده مری - اعظم
 دیوان شاہ - آذر
 ● ذاکر ، پنڈت دھرم نرائن ۲۵۰
 ذاکر ، محمد ذاکر کشمیری ۲۴۹ ، ۲۵۰
 ذبیح فرخ آبادی ۸۳۸
 ذرہ ، میرزا محمد سمیع ۲۵۰
 ذکا ، پنڈت آفتاب بہان ۲۵۱
 ذکا ، میر اولاد محمد ۳۷۲ ، ۲۹۱ ، ۵۰۵
 ذوالفقار الدولہ ، نواب ۳۱۹
 ذوالفقار خان نصرت جنگ ۹۲۸ ، ۹۳۰ ،
 ۹۳۰ ، ۹۳۳ ، ۹۳۸ ، ۹۳۹
 ۹۵۳ ، ۹۵۹ ، ۹۶۰
 ذوالفقار ، سید ۱۳۲۲
 ذوالنون ۱۵۳۲
 ذوقی اردستانی ، ملا علی شاہ ۱۱۹
 ذہنی ، میر حیدر ۸۷۵ ، ۱۰۹۲ ، ۱۰۹۸ ،
 ۱۱۵۲ ، ۱۱۶۲ ، ۱۱۷۵ ، ۱۱۷۷
 ۱۱۸۲ ، ۱۱۹۲
 ● راجا رام دہلوی ۶۶۵
 راجع ، فخرالدین نصیری ۵۹۶
 راجع ، ملا ۲۱۰ ، ۳۱۹ ، ۳۷۶ ، ۴۰۶
 راجہ بہگوان داس ۱۷۱۲
 راجہ جسونت سنگھ ۱۶۶۶ ، ۱۶۷۱
 راجہ راجیشوری رای ۱۶۹۱
 راجہ سکھ جیون لعل ۱۷۶۰
 راجہ مان سنگھ ۱۷۱۱ ، ۱۷۱۳ ، ۱۷۲۰
 راجہ نریندر نات ۲۰
 راحت ، میر عبدالرسول کشمیری ۲۵۱
 رازی ، اعتماد الدولہ خسواجہ غیاث الدین محمد
 ۷۰۳

رکنای مسیح کاشی ، حکیم ۵۲۵ ، ۵۲۲ ،
 ۵۲۷ ، ۵۵۵ ، ۵۶۱ ، ۵۹۸ ،
 ۵۹۹ ، ۶۸۶ ، ۶۸۹ ، ۶۹۲ ،
 ۶۹۵ ، ۷۰۳ ، ۷۰۵ ، ۷۰۶ ،
 ۷۱۸ - ۷۲۱ ، ۱۰۳۲
 رکی ریشی ۱۳۲۲
 رقبیر سنگھ ، مهاراجہ ۸۷۳
 رنجیت سنگھ ۱۳۸ ، ۲۴۲ ، ۲۵۹ ،
 رند ، گنگا پرشاد ۶
 رنگین ، پندت دیا ناتھ ۲۸۸
 روپ بوانی ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۳۰ ،
 روح الله ۸۲۲
 روح الله خسان ، نواب ۳۳۸ ، ۱۰۱۹ ،
 ۱۶۲۰ ، ۱۷۷
 روحی ، سید محمد جعفر ۱۶۵ ، ۳۸۵ ، ۹۲۲ ،
 ۹۵۱ ، ۹۵۵
 رودکی ۳۷۶ ، ۳۷۸ ، ۳۸۲ ، ۱۰۳۰ ،
 ۱۳۸۲ ، ۱۷۱
 روشن ، پندت مهتاب جیوتیرسل ۲۸۹
 رومی ۵ ، ۹۹ ، ۱۰۸ ، ۲۵۳ ، ۳۲۲ ،
 ۳۳۰ ، ۵۵۳ ، ۵۹۷ ، ۵۹۹ ،
 ۶۵۸ ، ۸۰۳ ، ۸۲۷ ، ۹۵۱ ،
 ۱۰۳۰
 رومی ، نوازش خان ۱۳۵۸
 رونقی ہمدانی ، ملا ۷۲ ، ۸۰۵ ، ۸۰۷ ،
 ۸۱۰ ، ۸۱۱ ، ۸۱۲ ، ۸۱۹ ،
 ۸۲۱ ، ۸۳۱ ، ۱۰۲۶
 رھگذر ، محمد شفیع ۲۱۶
 رھی ۲۷۳
 ریحان خواجہ سرا ۱۳۳۷ ، ۱۳۳۸ ،
 ریشہ بابا ۱۲۲۶

وشکی ہمدانی ۱۸۸۳
 وشیا الدین بیداوازی ، شیخ ۶۳۸
 رشیدای دیلی ۱۶۴۱
 رشیدای کاشی ۱۰۲۶
 رشید قلی ۵۸۸
 رشید ، مولوی محمد عبدالرشید شاہ کشمیری ۲۷۲
 رضا اردکانی ، ملا علی - تجلی
 رضا حسینی دہلوی سرہندی ، محمد علی ۷۲ ،
 ۷۵ ، ۹۶ ، ۹۷
 رضا ، محمد - مشتاق
 رضائی ۶۱۳
 رضوی ، عطاء الله کشمیری ۲۷۵ ، ۲۷۶ ،
 رضی ، اصفہانی ، آقا ۱۲۲ ، ۱۲۳ ،
 رضی الدین علی ابن لالہ غزنوی ۶۲۸
 رضی ، ملا ۶۳۷
 رفعتی ، ملا میرزا ابراہیم تبریزی ۷۲ ، ۲۷۶ ،
 ۱۸۱۱ ، ۱۸۳۲
 رفیع الدین بسن مرشد الدین الحسینی ، میر
 ۱۱۸۰
 رفیع الدین صفوی ، میر ۱۱۸۷
 رفیع قزوینی ، ملا محمد رفیع واعظ ۵۲۰ ،
 ۵۷۶
 رفیع ، میرزا حسن بیگ مشہدی ۲۷۶ ،
 ۲۷۸ - ۲۸۲ ، ۲۸۶ ، ۲۸۷ ،
 ۹۲۱
 رفیق ، خواجہ طاہر ۹۶۸
 رفیق ، کنگال ، میان محمد ۹۵
 رفیقتی ، شیخ نور الدین کشمیری ۲۸۸
 رکن الدین بن عبد الله ۱۱۰۰
 رکن الدین مسعود - کلیم
 رکن الدین ، میر سید ۸۹۲ ، ۹۱۰

- زین خان کوکہ ۲۲ ، ۱۶۷۲-۱۶۷۳
 ● ساطع ، ملا عبدالحکیم ابوالحسن ۸۹ ،
 ۹۵ ، ۱۸۳ ، ۱۷۰ ، ۱۹۰ ،
 ۲۶۷ ، ۲۶۸ ، ۲۶۹ ، ۲۹۱-۲۹۵ ،
 ۲۹۷-۲۹۹ ، ۱۰۷۹
 سالار ناگوری ، شیخ ۱۱۰۲
 سالک قزوینی ، محمد ابراہیم بیگ ۲۹ ، ۲۰ ،
 ۲۲ ، ۶۸ ، ۷۷ ، ۲۷۹ ، ۲۹۹
 ۳۰۱ ، ۳۰۲ ، ۳۱۲ ، ۳۱۵
 سالک یزدی ، ملا ۲۹ ، ۲۲ ، ۶۸ ، ۷۷ ،
 ۳۰۱ ، ۳۰۲ ، ۳۱۲ ، ۳۱۵
 سالم ، محمد اسلم ۱ ، ۲ ، ۱۰۵۰ ، ۱۰۵۶ ،
 ۱۰۵۸-۱۰۵۹ ، ۱۳۵۹
 سالم ، ملا لطف اللہ ۳۱۶-۳۱۸
 سامان ، مولوی احمد اللہ الہ آبادی ۳۱۸
 سامری ۲۶۲ ، ۳۵۲
 سامری قبریزی ۱۳۲۵ ، ۱۳۳۳
 سامری ، ملا ۱۸۲ ، ۱۸۲ ، ۷۲ ،
 سامع ، محمد احسن ۱۶۳
 سامی ، محمد جان بیگ ۲۱۰ ، ۲۱۹ ، ۳۱۸ ،
 ۳۱۹ ، ۳۷۶ ، ۱۸۱۲
 ساهو بھونسلہ ۶۶ ، ۱۳۶۸
 سائل ، سعد الدین ۸۷
 سبقت ، لالہ سکھراج ۳۳۳
 سبکتگین ۱۳۶۱
 سپہ سالار ۵۷۵ ، ۷۲ ، ۸۲۸
 سپہر شکوہ ، شہزادہ ۳ ، ۲۲ ، ۳۲۱
 سترام کشمیری ، پندت — بیخود
 ستوم ۱۳۱۷
 سنی النساء خانم ۶۹۵ ، ۷۰۲ ، ۷۱۶-۷۱۸ ،
 ۷۲۰
 صحاب اصفہانی ، سید محمد ۲ ، ۳۳۰
- زاهد بلخی ، خواجہ محمد ۹۶
 زاهد ، محمد ۳۲۸ ، ۳۲۹ ، ۳۳۷
 زبدة النساء خانم ۱۰۷۵
 زبردست خان ۱۰۷۳ ، ۱۰۷۵
 زخمی ، امان اللہ بیگ عبداللہ خان ترکمان
 ۳۲۸ ، ۳۲۲ ، ۳۲۵ ، ۳۳۷ ،
 ۳۲۸ ، ۳۵۰
 زرگر قبریزی - میرزا حل
 زکی ہمدانی ۲۳۵
 زلالی خوانساری ۱۲۷۰ ، ۱۲۷۲ ، ۱۸۲۷ ،
 ۱۸۳۱ ، ۱۸۳۹
 زلیخا ۳ ، ۷۸ ، ۲۶۰ ، ۲۹۲ ، ۳۰۷ ،
 ۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۶۰۳ ، ۶۳۵ ،
 ۷۳۳ ، ۷۳۹ ، ۷۶۹ ، ۸۳۷ ،
 ۸۴۱ ، ۸۶۳ ، ۹۳۶ ، ۹۷۷ ،
 ۹۹۸ ، ۱۰۶۳ ، ۱۰۶۷ ، ۱۱۷۶ ،
 ۱۲۲۲
 زمان خان احمد ۹۸
 زولجو ، ذوالقدر خان ۸۳۹ ، ۸۶۱
 زیب النساء بیگم ۲۵۵ ، ۵۵۷ ، ۵۷۷ ،
 ۱۰۱۹ ، ۱۳۳۰ ، ۱۳۳۱ ، ۱۳۳۳ ،
 ۱۷۳۱ ، ۱۷۳۳ ، ۱۷۳۳ ، ۱۷۳۳ ،
 ۱۷۳۳ ، ۱۷۳۳ ، ۱۷۳۳ ، ۱۷۳۳ ،
 ۱۷۳۳
 زیرک ، پندت گوبندرام ۲۸۹ ، ۲۹۰ ، ۱۸۱۱
 زین الدین ، بابا ۱۳۲۲
 زین الدین علی بلوی شیرازی ، خواجہ ۷۷ ،
 ۸۱۱ ، ۸۲۲ ، ۱۰۲۳ ، ۱۰۲۶ ،
 ۱۰۳۳
 زین الدین فیشا پوری ۱۵۶۱
 زین العابدین ۸۶۳ ، ۱۱۰۸
 زین خان ۲ ، ۳۸ ، ۲۲۸ ، ۶۶۹

سعادت خان برہمان الملک ، میر محمد امین

۱۶۵ ، ۱۶۶ ، ۱۶۷

سعادت علی خان بہادر ، وزیر الممالک

۲۲۲ ، ۳۵۳

سعادت ، محمد شاہ مفتی ۹۳

سعد ۱۲۸۵

سعد الدین ، میرزا ۶۹۶

سعد اللہ خان ، ۲ ، ۳۸ ، ۴۰۱ ، ۴۸۵ ،

۵۰۲ ، ۱۲۳۲ ، ۱۲۳۶ ، ۱۲۴۲

۱ << ۵ - ۱ << ۵

سعد الدین دوانی ۱۱۰۵

سعد الدین محمد ، میرزا سعد اللہ ۳۱۶ ، ۳۱۷

سعد بن عبادہ ۱۱۰۶

سعد زنگی ۱۲۸۵

سعد ، میرزا اسعد الدین کشمیری ۱۸۳۴

سعدی شیرازی ۱۳۵ ، ۴۹۹ ، ۵۵۱ ، ۵۵۲

۵۵۵ ، ۵۹۸ ، ۹۱ ، ۸۲۳ ،

۱۰۳۶ ، ۱۲۸۵ ، ۱۲۸۹

سعید ۵۵۵

سعیدای زرگر ۵ ، ۳۶۲

سعیدای گیلانی ، ببیدل خان ۳۵۲ - ۳۵۸

۳۶۰ - ۳۶۳ ، ۳۶۵ - ۳۶۷

۳۶۹ - ۳۷۲ ، ۱۲۳۳ ، ۱۲۳۷

۱۲۴۲ ، ۱۳۷۹ ، ۱۳۸۱

سعید خان چغتای ۲ ، ۳۳ ، ۳۸

سعید خان ، سلطان ۱۲۵۰

سعید قبچاق بدخشی ، میرزا ۳۱۸ ، ۳۱۹

سکندر (اسکندر) ۲۲ ، ۶۱ ، ۱۵۴ ، ۲۹۶

۳۳۸ ، ۳۴۵ ، ۳۹۵ ، ۴۸۷

۵۴۲ ، ۸۲۲ ، ۸۲۷ ، ۸۲۳

۸۴۸ ، ۸۶۴ ، ۱۰۱۸ ، ۱۰۳۸

سحابی ۵۵۴

سخا ، زاہد علی خان ۷۰۲

سخنور ، پنڈت بیرمل کول ۳۲۰

سدانند ۱۳۰

سرآمد کشمیری ، مولانا ۳۲۰ ، ۳۲۱

سراج ، محمد قاسم ۸۲ ، ۸۲۹ ، ۱۰۳۷

سرخوش قتوی ، شیخ محمد محفوظ ۹۸۲

سرخوش ، محمد افضل ۲۶ ، ۴۰ ، ۷۰

۱۱۳ ، ۲۵۳ ، ۳۲۱ ، ۳۲۴

۳۲۸ - ۳۳۱ ، ۳۳۳ ، ۳۳۶ -

۳۳۹ ، ۳۴۲ - ۳۴۸ ، ۳۵۰

۳۵۱ ، ۳۸۵ ، ۴۸۶ ، ۴۹۰

۴۹۱ ، ۵۰۳ ، ۵۰۴ ، ۵۱۴

۵۲۹ ، ۵۴۷ ، ۵۵۶ ، ۵۵۸

۵۶۸ ، ۵۷۵ ، ۵۷۶ ، ۹۲۲

۹۲۹ ، ۹۳۹ ، ۹۴۵ ، ۹۵۰

۹۵۱ ، ۹۵۲ ، ۹۷۱ ، ۹۷۵

۱۰۵۱ ، ۱۲۵۲ ، ۱۳۶۸ ، ۱۴۲۱

۱۴۲۲ ، ۱۴۲۳ ، ۱۴۳۳ ، ۱۴۳۷

۱۴۴۱ ، ۱۴۴۲ - ۱۴۴۶ ، ۱۶۰۱

۱۸۳۳

سرخوش ، میرزا یحییٰ خان ۳۵۰

سردار خان ۳ ، ۸۳

سردیو ۸۶۱

سرمہ ۱۵ ، ۱۶

سرور ، پنڈت لچھی رام ہاکسر لکھنوی

۳۵۱ - ۳۵۳

سری سقطی ، شیخ ۶۳۸

سریع الدین ۸۳

سعادت ، پنڈت دامودر ترمل ۳۵۲ ، ۳۵۳

۶ ۳۳۲ ، ۲۶۲ ، ۲۵۰ ، ۲۵۰
 ۶ ۶۰۵ ، ۶۰۴ ، ۵۳۲ ، ۳۹۰
 ۶ ۸۲۰ ، ۶۶۹ ، ۶۱۱ ، ۶۵۹
 ۶ ۱۰۰۵ ، ۹۹۸ ، ۹۹۳ ، ۹۳۵
 ۶ ۱۲۸۵ ، ۱۲۱۱ ، ۱۱۳۳ ، ۱۱۳۲
 ۱۲۹ <

سليمان شکره ۱۳ < ۸

۶ ۶۳۱ ، ۶۲۶ ، ۶۲۳ ، شيخ چشتى ،
 ۱۶ < ۱ ، ۱۱۳۹ ، ۶۳۰ ، ۶۳۲
 ۶ ۰۰۲ - ۰۰۲ ، ۶۸۲ ، ۶۲۳ ، سليم شاهزاده
 ۶ ۱۵۶۳ ، ۱۵۵۹ ، ۸۶۵ ، ۸۱۰
 ۱۵۶۵

۶ ۱۱۳۸ ، ۱۱۱۲ ، ۱۱۰۹ ، سليم شاه سور
 ۱۱ < ۲

۶ ۲۹ ، ۲۸ ، ميرزا محمد قلى ،
 ۶ ۰۲ ، ۰۳ ، ۶۸ ، ۴۴ ، ۴۰
 ۶ ۳۳۲ ، ۲۰۱ ، ۱۹۰ ، ۱۸۳
 ۶ ۴۰۵ - ۳۸۳ ، ۳۸۰ - ۳ < ۸
 ۶ ۴۱۳ - ۴۱۰ ، ۴۰۸ ، ۴۰ <
 ۶ ۶۶ < ، ۵۰۵ ، ۴۹۹ ، ۴۱ <
 ۶ ۸۹۲ ، ۰۴۲ ، ۰۳۶ ، ۰۳۵
 ۶ ۱۲ < ۸ ، ۹۹ < ، ۹۹۳ ، ۹۸۸
 ۶ ۱۳ < ۱ ، ۱۳۶۸ ، ۱۳۶۶ ، ۱۳۵۶
 ۱۵۰۴ ، ۱۳۸۱ ، ۱۳ < ۴

۶ ۱۱۶۳ ، ۱۰۳۰ ، ۵۵۴ ، سناتى ، حکيم
 ۱۴۸۹ ، ۱۴۸ <

۱۴۳۸ ، ۱۴۳ < ، خواجه سرا ، سنبل
 ۱۴۸۵

۱۴۸۵ ، ۳۶۲ ، ۲ < ۳ ، ۵ < ، سنجر ۲۲
 ۱۴۸۱ ، ۴۰ < ، مير ، سنجر

۶ ۱۲۰۴ ، ۱۱ < ۵ ، ۱۱۶۳ ، ۱۰۹۴
 ۶ ۱۴۱ < ، ۱۴۱۳ ، ۱۴۰ < ، ۱۳۰ <
 ۱۵ < ۶ ، ۱۴۳۴

۶ ۱۲۱۵ ، ۱۲۱۱ ، سلطان ، سکندر بت شکن
 ۶ ۱۳۲ < - ۱۳۲۶ ، ۱۳۲۱ - ۱۳۱۸
 ۱۴۵۴ ، ۱۴۵۳ ، ۱۳۳۴ ، ۱۳۳۳

۶ ۲۱۰ ، ۱ < ۶ ، ۱ < ۰ ، راجه لال ، سکھ جيون لال
 ۳ < < ، ۳ < ۶ ، ۳ < ۴ ، ۳۱۹

سلطان اسفنديار ۱۵۹۳

سلطان التارکين ۱۱۰۲

سلطان جهان بيگم ۱۶۵۳

سلطان حسن شاه ۱ < ۳ ، ۱ < ۴ ، ۱ < ۵

سلطان حسين ميرزاي ۱۰۳۰ ، ۲۲۹

۶ ۰۰ - ۰۵ ، سلطان زين العابدين (بد شاه)
 ۶ ۱۵ < ۹ ، ۲۲۰ ، ۱۲۶ ، ۱۱۶
 ۱۶۸۱

۶ ۸۶۳ ، ۸۴۸ ، ۱ < ۴ ، ۱ < ۳ ، سلطان سکندر
 ۱۱۰۲ ، ۸۹ < ، ۸۹۶

سلطان على اوبهبي ، شيخ ۶۲۶

سلطان على شير مشهدي ۱۵۶۱

سلطان على قاينى ۱۵۶۱

سلطان محمد ۱۳۱۳ ، ۹۰۸ ، ۸۹۵

سلطان محمد خندان ۱۵۶۱

سلطان محمد نور ۱۵۶۱

سلطان يعقوب ۱۱۸۱

۱۴۸۵ ، ۱۹۰ ، ۱۸۳ ، سليمان

۶ ۶۱۶ ، ۶۱۵ ، ۶۱۱ ، خواجه ، سمان ساوجى
 ۹۴۶

۶ ۱۵۰ ، ۸۰ ، ۰۸ ، ۵ < ، سليمان ۵۶

- سید محمد الہمدانی ، میر ۱۸۹۶ ، ۸۹۷ ، ۸۹۸ ، ۸۹۹ ، ۹۰۰ ، ۹۱۰
- سید محمد اول ۱۸۹۶
- سید محمد ثانی ۱۸۹۶
- سید محمد جونپوری ، میر ۱۱۱۲
- سید محمد خاوری ۱۸۹۰
- سید محمد ، خواجہ ۹۲ ، ۹۳ ، ۹۴ ، ۹۵ ، ۸۲۰
- سید محمد شامی ۱۱۸۲
- سید محمد قریشی ۱۸۹۲
- سید محمد کاپسی ، میر ۱۸۰
- سید مسعود ۹۱۲ ، ۹۱۳
- سید میر عبداللہ ۶۳۹
- سید میر علی ۳۱۶
- سید میرک ۲۲۱ ، ۱۶۱
- سید ہلال ۱۶۸۶
- سید یزدی ۵۵۵ ، ۵۹۸
- سید یوسف ۱۸۹۶ ، ۹۱۲ ، ۹۱۳
- میرین ۱۰۳۰
- سیف ۱۲۸۵
- سیف ، آخوند سید سیف الدین کشمیری ۲۲۵
- سیف الدولہ ۸۷۲ ، ۸۷۳
- سیف الدین سیبہ بت ۱۲۵۱
- سیف اللہ خان ۱۲۹۰
- سیف خان ۹۲۱ ، ۹۲۹ ، ۹۳۹ ، ۹۴۰
- ۹۴۷ ، ۹۵۳ ، ۹۵۹ ، ۹۶۰
- ۹۶۸ ، ۹۶۹ ، ۹۸۷ ، ۹۸۸
- ۱۲۷۹ ، ۱۲۸۰ ، ۱۲۸۱ ، ۱۲۸۲ ، ۱۲۸۳ ، ۱۲۸۴ ، ۱۲۸۵ ، ۱۲۸۶ ، ۱۲۸۷ ، ۱۲۸۸ ، ۱۲۸۹
- سیف خان ، میرزا صفی ۱۵ ، ۲۶ ، ۳۹
- ۶۸ ، ۶۹
- سیف ، سیف الدین محمود فقیر اللہ خان ۶۹
- ۲۰۲ ، ۲۲۰ - ۲۲۵
- سنجر ، میرزا ۵۵۵ ، ۶۹۶ ، ۶۹۷ ، ۶۹۸ ، ۶۹۹ ، ۸۷۵
- سندر لال کاتب ۱۱۹۰
- سند شاہ منگر - خراباتی
- سندیلوی ۶۵۲
- سنہا دیو ۱۳۳۲
- سودا ۱۵۹۶ ، ۱۶۰۰ ، ۱۶۶۳
- سودا ، میر ۱۶۹
- سورج مل ۱۳۶
- صہراب ۵۱۳
- سیتارام ، لالہ ۲۳۰
- سید جعفر ۱۸۹۶
- سید جعفر الحجہ ۱۸۹۶
- سید جواد کسانئی ۵۷۰
- سید حسن حسینی ۱۱۰
- سید حسین ۱۸۹۶ ، ۱۲۵۱
- سید حسینی بیہقی ۱۶۸۰
- سید حیدر ۱۵۶۰
- سید سلیمان ۱۱۰
- سید شاہ عطا کاکوی ۱۷۵۱
- سید علی ہمدانی ۹۹ ، ۱۰۰ ، ۱۰۲
- ۱۱۶ ، ۲۲۵ ، ۲۶۱ ، ۶۲۵
- ۶۳۱ ، ۶۳۸ ، ۶۳۹ ، ۶۴۲
- ۸۲۸ ، ۸۸۲ ، ۸۸۵ ، ۸۸۷
- ۸۹۰ ، ۸۹۱ ، ۸۹۵ ، ۸۹۶
- ۹۰۷ ، ۹۰۸ ، ۹۱۲ ، ۹۱۳
- ۹۱۵ ، ۹۱۸ ، ۱۶۸۶
- سید عناد ۵۵۶
- سید کمال ۸۱۰ ، ۸۹۱
- سید مبارک خان ۱۷۰۹ ، ۱۷۱۰ ، ۱۷۱۶
- ۱۷۱۷

۳۲۹ ، ۳۲۲ ، ۳۲۵ ، ۳۲۷ ، ۳۲۸
 ۳۲۸ ، ۳۵۰ ، ۳۵۲ ، ۳۵۵ ، ۳۵۸
 ۳۶۱ - ۳۶۳ ، ۳۶۵ ، ۳۶۸
 ۳۶۶ ، ۳۶۸ - ۳۷۲ ، ۳۸۲ ، ۳۸۵
 ۳۸۶ ، ۴۰۱ ، ۴۱۰ ، ۴۱۲
 ۴۱۳ ، ۴۲۰ ، ۴۲۲ ، ۴۲۱
 ۴۲۳ - ۴۲۹ ، ۴۳۱ - ۴۳۳
 ۴۳۴ ، ۴۵۲ ، ۴۵۲ - ۴۵۴
 ۴۵۷ ، ۴۷۶ ، ۴۸۵ ، ۴۸۷
 ۴۸۹ ، ۵۰۰ ، ۵۰۱ ، ۵۰۲ ، ۵۱۳
 ۵۱۴ ، ۵۱۵ ، ۵۱۹ ، ۵۲۵ ، ۵۲۶
 ۵۲۷ ، ۵۲۸ ، ۵۳۵ ، ۵۴۲
 ۵۴۶ ، ۵۵۲ ، ۶۰۸ ، ۶۱۰
 ۶۱۱ ، ۶۱۹ ، ۶۸۴ ، ۶۸۹
 ۶۹۰ ، ۶۹۹ ، ۷۰۴ ، ۷۱۶
 ۷۱۷ ، ۷۲۱ - ۷۲۳ ، ۷۶۰
 ۷۷۴ ، ۸۱۹ ، ۸۶۹ ، ۸۷۰
 ۹۲۸ ، ۹۴۰ ، ۹۸۷ ، ۱۰۴۸
 ۱۰۵۰ ، ۱۰۵۱ ، ۱۰۵۵ ، ۱۰۵۸
 ۱۰۵۹ ، ۱۰۷۳ ، ۱۰۷۴ ، ۱۰۸۹
 ۱۰۹۱ ، ۱۰۹۳ ، ۱۲۳۱ ، ۱۲۳۲
 ۱۲۳۳ ، ۱۲۳۶ - ۱۲۳۷ ، ۱۲۳۹
 ۱۲۴۹ - ۱۲۵۱ ، ۱۲۵۳ ، ۱۲۵۶
 ۱۲۵۸ - ۱۲۶۲ ، ۱۲۶۶ ، ۱۲۶۸
 ۱۲۷۳ ، ۱۲۷۵ ، ۱۲۹۶ ، ۱۲۹۹
 ۱۳۱۰ ، ۱۳۱۹ ، ۱۳۲۹ ، ۱۳۵۱
 ۱۳۵۳ ، ۱۳۵۵ - ۱۳۵۹ ، ۱۳۵۴
 ۱۳۶۰ ، ۱۳۶۲ - ۱۳۶۶ ، ۱۳۶۹
 ۱۳۷۱ ، ۱۳۷۸ ، ۱۳۸۰ ، ۱۳۸۲
 ۱۳۹۲ ، ۱۳۹۶ ، ۱۳۹۸ ، ۱۴۰۲

● شاپور ، طہرائی ۵۵۵ ، ۵۹۸ ، ۱۲ <

<۱۳

شاد ، پندت دیا رام رینہ ۲۲۶

شارق ، میرزا نورالدین ۸۵ ، ۹۵

شافعی ، امام ۱۱۰۴

شانی نکلو ، مولانا ۱۰۳۲

شاملو ، ولی قلی بیگ ۵۵۱ ، ۵۵۸ ، ۵۷۵

شامی ، سید میر محمد اسماعیل قادری ۲۲۱ ،

۲۲۲ ، ۲۲۴

شاہ ابو الخیر ۶۴۰

شاہ ابوالمعالی ۱۵۶۷ - ۱۵۶۸

شاہ اسحاق ختلانی ۱۱۶

شاہ اسد اللہ نوری ۶۳۸

شاہ اسمعیل ۶۳۱

شاہ بلبل ، حضرت بابا ۸۶

شاہ بیگ ۱۸ <

شاپور خان ۲۲۲

شاہ پور ، میرزا - اعتقاد خان

شاہ داؤد لاہوری ۱۵۶ <

شہسوار بیگ - نادم گیلانی

شاہجہان پادشاہ ۱۲ - ۱۷ ، ۱۹ ، ۲۰ ،

۲۱ ، ۲۲ - ۲۳ ، ۲۹ ، ۳۹ ،

۴۰ - ۴۶ ، ۴۸ ، ۵۱ ، ۶۹ ،

۷۵ ، ۱۱۰ ، ۱۱۳ ، ۱۱۶ ،

۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۸ ، ۱۵۵ ،

۱۶۱ ، ۱۶۳ ، ۱۷۳ ، ۲۰۱ -

۲۰۳ ، ۲۲۹ ، ۲۳۲ - ۲۳۴ ،

۲۳۷ ، ۲۴۰ ، ۲۴۱ ، ۲۴۶ ،

۲۴۸ ، ۲۶۵ ، ۲۷۸ - ۲۸۲ ،

۲۸۶ ، ۳۰۱ ، ۳۱۲ ، ۳۱۵ ،

شاہ عبدالحکیم حاکم لاهوری < ۱۶۵ ، ۱۶۵۹ -

۱۶۶۲

شاہ عبدالعزیز ۸ ، ۱۰ ، ۱۱

شاہ عبدالقادر ۱۱

شاہ عظیم الدین نوری ، ۶۳۸

شاہ عیان ۲۹ ، < ۰ ، ۵۵۶ ، ۵۶۸

شاہ غلام قطب الدین نصیب ۱۶۶۰

شاہ فضل اللہ نوری ۶۳۸

شاہ قاسم حقانی ۶۳۸

شاہ گلشن ۹۴۳ ، ۱۰۸۳ ، ۱۰۸۴ ، ۱۵۵۱

شاہ مبارک آبرو ۱۶۰۸

شاہ محمد اسحاق ۱۱

شاہ محمد علی نوری ۶۳۸

شاہ محمد نیشاپوری ۱۵۶۱

شاہ محی الدین نوری ۶۳۸

شاہ نجیب اللہ شہبازی ۱۴۲۳

شاہ نواز خان ۸۲۲ ، ۸۲۸ ، ۱۰۴۳ ،

۱۳۵۰ ، ۱۳۵۲ ، ۱۳۶۳ ، < ۱۳۰ -

۱۳۰۵

شاہ نواز ، سید ۱۳۲۲

شاہ ولی اللہ ۸ ، ۱۱

شاہ ولیخان ، اشرف الوزرا ۳ ، ۳ ، ۳

شاہ یوسف مجذوب ۶۳۹

شاہی ، میر ۱۰۳۱

شائستہ خان ۱۹۵ ، ۹۳۰ ، ۱۴۰۹ ، ۱۴۸۱ ،

۱۴۹۹

شائق ، عبدالوہاب ۲۱۰ ، ۳۱۹ ، ۳ ، ۳

< ۱۵۹ - ۱۶۴

۱۴۱۰ ، ۱۴۰ ، ۱۴۰۵ ، ۱۴۰۴

۱۴۴۵ - ۱۴۳۹ ، ۱۴۳ ، ۱۴۳۵

۱۴۰۶ ، ۱۴۰۵ ، ۱۴۰ ، ۱۴۰

۱۶۹۳ ، ۱۶ ، ۱ ، ۱۶۱۹ ، ۱۴۸۲

۱۰۳۰ ، ۱۰ ، ۱۶۹ ، ۱۶۹۴

۱۸۰۲ ، ۱۰ ، ۱۶ ، ۱۰ ، ۱۰ ، ۱۰ ، ۱۰ ، ۱۰

۱۸۱۴

شاہدی ۳۴۲

شاہرخ ، میرزا ۳۵۶ ، ۳۶۸ ، ۱۲۴۳

شاہ رفیع الدین ۸

شاہ سلیمان صفوی ۱۵۵ ، ۱۶۲ ، ۱۶۳ ،

۵۵۳ ، ۵۲ ، ۵۲۶ ، ۵۲۵

۱۸۱ ، ۵۸۲ ، ۵۸۱ ، ۱۸۱ ،

۱۸۱۸

شاہ شجاع ، شہزادہ ۱۳۶۸ ، ۱۳۴۸ ،

۱۶ ، ۱۶۶۶

شاہ شجاع الملک (والی افغانستان) ۳۲۵

شاہ صفی ۵۲۶ ، ۵۵۱ ، ۱۰ ، ۱۵۸۴

شاہ طاہر دکنی < ۱۶

شاہ طہماسپ صفوی ۶۲۶ ، ۹۸ ، ۱۶ ،

۱۶۹

شاہ عادل ۹۴۱ ، ۹۴۹ ، ۹۵۴

شاہ عالم ، بہادر شاہ ۱۰۶ ، ۱۶۶ ، ۱۰۹ ،

۱۸۰ ، ۲۹۸ ، ۲۹ ، ۲۹۳ ،

۳۱۸ ، ۵۹۳ ، ۸۳ ، ۸۴ ،

۱۸۱۳

شاہ عباس ۱۰۲۳ ، ۱۰۹۳ ، ۱۲۴۳ ، ۱۳۸۸ ،

۱۸۱۴ ، ۱۸۱۳

شاہ عباس اول ۱۰ ، ۱۱۶۰ ، ۱۰ ، ۱۳۶ ،

۱۸۴۹

- ۸۲ ، <۴ ، <۰ ، ۶۸ ، ۶۳
 ، ۱۸۲ ، ۱۶۸ ، ۱۱۲ ، ۸۴
 ، ۲۲۳ ، ۱۹۱ ، ۱۹۰ ، ۱۸۳
 ، ۳۲۰ ، ۳۲۹ ، ۳۲۲ ، ۳۱۱
 ، ۵۱۸ ، ۴۰۹ - ۴۰۴ ، ۳۸۹
 ، ۵۳۳ ، ۵۳۳ ، ۵۲۹ - ۵۲۰
 - ۵۲۳ ، ۵۲۱ ، ۵۲۸ - ۵۳۶
 ، ۵۵۷ ، ۵۵۵ - ۵۲۹ ، ۵۲۷
 - ۵۷۵ ، ۵۷۴ ، ۵۷۲ - ۵۷۰
 - ۵۹۶ ، ۵۹۴ - ۵۷۹ ، ۵۷۸
 ، ۶۹۴ ، ۶۸۹ ، ۶۸۵ ، ۶۰۶
 ، <۲۰ ، <۰۴ ، ۶۹۷ ، ۶۹۶
 ، ۸۲۸ ، ۸۱۹ ، ۸۱۴ ، <۳۵
 ، ۹۲۴ ، ۹۲۳ ، ۹۳۷ ، ۹۲۰
 ، ۹۷۸ - ۹۷۵ ، ۹۷۱ ، ۹۳۶
 ، ۹۸۸ ، ۹۸۷ ، ۹۸۳ ، ۹۸۱
 ، ۱۰۷۵ ، ۱۰۲۱-۱۰۱۸ ، ۹۹۰
 ، ۱۳۶۱ ، ۱۳۶۱ ، ۱۱۸۳ ، ۱۱۷۸
 ، ۱۶۱۷ ، ۱۳۸۱ ، ۱۳۷۴-۱۳۷۳
 ، ۱۷۶۸ ، ۱۶۹۶ ، ۱۶۳۴ ، ۱۶۱۹
 ، ۱۸۷۸ ، ۱۸۱۷-۱۸۱۳ ، ۱۷۸۱
 ۱۸۷۹

صائب ، میرزا رحیم <۳ ، <۴ ، ۵۸۱
 صائبی ، آقا محمد ۵۵۹ ، <۳
 صبا ، پندت کیلاش کول <۰ ، ۶۰۸
 صباح الدین ، سید ۳۰
 صبحی ، ملا ۶۰۸ - ۶۱۱
 صبری اردستانی ۱۱۸۳
 صبری روزبهان ، میر ۱۰۳۱
 صبری ساوجبی ۱۰۳۱

، ۱۳۸۱ ، ۱۳۵۹ ، ۱۳۵۴ ، ۵۱۶
 ۱۵۵۵ ، ۱۴۲۵
 شیر خان ۲۹۸ ، ۵۰۵ ، ۱۳۶۴ ، ۱۳۶۸
 ۱۴۴۴ - ۱۴۴۳ ، ۱۴۴۰
 شیر خان لودی <۴۴
 شیر شاه سور ۱۱۳۸ ، ۱۱۰۹
 شیر علی ، پهلوان <۶۹
 شیرین <۶ ، ۲۰۲ ، ۲۸۵ ، ۳۰۷
 ، ۴۱۷ ، ۳۹۸ ، ۳۴۲ ، ۳۰۸
 ، <۳۹ ، ۶۹۳ ، ۵۱۳ ، ۴۹۳
 ، ۸۶۳ ، ۸۴۴ ، <<< ، <۵۶
 ۱۵۱۲ ، ۱۳۵۷ ، ۱۰۶۷
 شیفته ، نواب مصطفی خان ۹ ، <۵۰
 شیعه و تروریر (D. Shea - A. Troyer)
 ۱۰۶۶ ، ۱۰۶۵

● صابر صفاهانی ، میر ۸۰۵ - ۸۰۷
 ، ۸۱۹ ، ۸۱۸ ، ۸۱۲ ، ۸۱۱
 ۱۰۳۶ ، ۸۳۰ ، ۸۲۱

صاحب ، حکیم <۱
 صاحبی ۵۵۲
 صادق خان ۵۳۹
 صادق ، میرزا محمد ۱۳۱ ، ۴۸۷
 صافی ، ابوالقاسم خان <۵۱ ، ۱۱۸۳
 صالح اصفهانی ، میرزا ۱۳۱ ، ۴۸۷
 صالح کنبوه ، محمد ۳۶۹ ، ۳۷۲
 صالح ، محمد صالح کشمیری ۵۱۸ ، ۱۱۸۳
 صالحی ، محمد میرک ۱۰۳۱
 صانع ، میر دوست محمد ۵۱۸
 صائب تبریزی ، میرزا محمد علی ۱۶ ، <۲ -
 ، ۵۱ ، ۴۶ - ۳۸ ، ۳۴ ، ۲۹
 - ۶۱ ، ۵۹ - ۵۷ ، ۵۵ ، ۵۳

۱۰۷۹ ، ۱۰۷۶
 صنمی ، محمد مسلم ۹۷۵ ، ۹۹۲
 صوفی ، دکتر ۱۱۰ ، ۱۳۵ ، ۲۹۹
 ۹۶۵ ، ۹۶۶ ، ۹۹۲ ، ۱۳۳۲
 ۱۳۳۴ - ۱۳۳۵
 صوفی ، مولانا محمد ۸۷۵
 صوفی ، نواب ابوالبرکات ۸۶ ، ۸۸ ، ۵۱۷
 صوفی ہمدانی ۲
 صہبا ، لطف اللہ بیگ کشمیری ۶۶۳
 صیدی طہرانسی ، میر ۲۰ ، ۲۲ ، ۳۳۵
 ۴۰۷
 صیدی کشمیری ، مولانا ۶۶۳ ، ۶۶۴
 صیدی ، میر ۵۵۶ ، ۵۶۷
 صیرفی ، خواجہ عبداللہ ۱۵۶۰
 صیرفی ، مولانا میر علی ۱۳۰ ، ۶۶۲ ، ۶۶۵
 ● ضابطہ خان ۳۱۸ ، ۳۱۹
 ضحاک ۴۱۷ ، ۱۰۰۷
 ضمیر ، پنڈت فرائین داس دہلوی ۶۶۵
 ضمیر ، سپاہانی ۱۱۸۲
 ضمیری صفہانی ۱۰۳۱
 ضیا اصفہانی ، نور اللہ ۳۸۲
 ضیا ، خواجہ ضیاء اللہ دیوانی ۶۶۶
 ضیاء الدین احمد خان ۲۰
 ضیاء الدین رحمت خان ، حکیم ۶۹۵ ، ۱۶۷
 ۱۹
 ضیاء الدین یوسف ، حکیم - رحمت خان
 ضیائی ، آقای مسلم ۱۰۲۰
 ضیائی ، عبدالرافع ہروی ۱۸۳۹
 ● طالب آملی ۲ ، ۵ ، ۳۸۲ ، ۴۷۲
 ۴۷۲ ، ۴۸۲ ، ۴۸۰ ، ۴۷۲
 ۴۸۷ ، ۵۱۲ ، ۵۰۱ ، ۴۸۷

صبوحی ، ملا ۳۷۹ ، ۳۸۸ ، ۴۱۲
 صبوری مشہدی ، ملا ۲۱
 صدرالدین خراسانی ، خواجہ ۱۳۵۳
 صدرالدین ، خواجہ ۲۵۹
 صدرالدین ، قاضی ۶۳
 صدرالدین قونوی ۱۱۰۵
 صدرالدین ، مفتی - آزرده
 صدرالدین ، میر ۱۵۷۱
 صدربار جنگ ، نواب ۱۰۳۹
 صدیق حسن خان ، نواب ۸۰ ، ۱۱۳
 ۲۰۹ ، ۱۰۵۱
 صدیق خان ، میر ۲۲۲
 صرفی ، شیخ یعقوب کشمیری ۲۰۷ ، ۲۰۷
 ۲۰۸ ، ۶۱۷ ، ۶۲۲ - ۶۲۲
 ۶۲۸ - ۶۲۲ ، ۶۳۲ ، ۶۳۶ -
 ۶۵۳ ، ۶۶۳ ، ۶۶۵ ، ۱۰۴۹
 ۱۰۵۰ ، ۱۰۵۵ ، ۱۰۵۸ ، ۱۰۶۱
 ۱۸۳۱ ، ۱۳۳۶
 صرفی ، صلاح الدین ساؤجی ۶۱۱ ، ۶۱۲
 ۶۱۶ ، ۹۹
 صفائی ، ابراہیم ۵۷۱
 صفدر خان ۹ ، ۸۷۶ ، ۸۷۷ ، ۱۰۹۲
 ۱۳۶۸
 صف شکن خان ۱۴۹
 صفی - سیف خان
 صفیا (صفی) صفی الدین صفہانی ۶۵۳ -
 ۶۵۵ ، ۶۵۷ ، ۶۵۸ ، ۶۶۱
 ۶۶۲
 صمصام الدولہ خان دوران بہادر ، نواب
 ۲۶۷ - ۲۶۹ ، ۲۹۲ ، ۲۹۵
 ۲۹۷ ، ۲۹۸ ، ۷۷۷ ، ۱۰۶۳

طفرای ، مشهدی ، ملا ۱۱۴ ، ۱۱۹ ، ۲۹۰ ،
 ۳۸۹ ، ۴۱۱ ، ۴۳۰ - ۴۳۵ ،
 ۴۲۸ ، ۴۶۳ ، ۴۶۵ ، ۹۹۳

طفلی ، فتحپوری ، ملا ۵۰۳ ، ۴۴۴ ، ۴۸۱ ،
 طفیل بچہ ، میر ۹۳

طلوعی ، بچہ ابراهیم کشمیری ۶۹ ، ۷۰ ،
 طوسی ۱۰۳۰

طوفی ، قبریزی ۱۰۳۱ ، ۱۱۸۳ ،
 طیب ، ملا کشمیری ۷۰ - ۷۳

● ظریفی ۶۱۲

ظفر حسن ۱۵۶۲

ظفر خان ۲ ، ۳۸ ، ۸۴ ، ۱۱۶ ، ۱۲۶ ،
 ۲۰۱ ، ۲۲۸ ، ۱۷۷ ، ۱۷۸

۱۸۱۲ ، ۱۸۷۶

ظفر خان بہادر رستم جنگ باوفا ۲۳۵

ظفر ، لاله تیکارام ۷۷

ظہور علی شمس الشعرا ۱۱

ظہوری قرشیزی ۲۱۵ ، ۲۳۷ ، ۳۳۵ ، ۳۹۹ ،
 ۵۵۵ ، ۸۲۲ ، ۸۷۵

۹۹۳ ، ۱۰۲۲ ، ۱۱۳۶ ، ۱۱۶۳

۱۱۶۶ ، ۱۱۸۳ ، ۱۱۸۵

۱۱۹۳ ، ۱۲۶۶ ، ۱۳۳۷ ، ۱۳۷۰

۱۴۷۲ ، ۱۷۶۱ ، ۱۸۳۱

ظہیر ۴۷۶ ، ۵۵۴ ، ۱۴۸۵ ، ۱۴۹۰ ،
 ۱۸۲۹

ظہیر فاریابی ۹۹۳

● عابد ۳۸۵

۵۵۵ ، ۵۹۸ ، ۶۰۰ ، ۶۷۵ -

۶۷۸ ، ۶۸۰ ، ۶۸۶ ، ۶۸۹ -

۶۰۶ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹ ، ۷۱۱ -

۷۱۶ ، ۷۱۸ ، ۷۲۰ ، ۷۲۸ -

۱۰۲۰ ، ۱۱۰۹ ، ۱۲۲۷ ، ۱۲۶۱

۱۴۷۰ ، ۱۴۷۲ ، ۱۸۳۲ ، ۱۸۶۳ -

۱۸۷۲

طالب ، ملا طالب اصفہانی ۶۷۱ - ۶۷۲

طالع ، پندت ویدہ لعل در ۲۹

طالع ، عبدالعلی ۱۹۰ ، ۱۷۴

طالع ، میرزا نظام الدین احمد ۹۵۱

طالع ، نوازش خان ۱۷۴

طالقانی ، حاجی عبدالعلی ۲۳۵ ، ۲۳۸

طاہر بچہ عمادالدین حسن سبزواری ۱۰۴۳

طاہر ، میر طاہر علوی ۲۹ ، ۱۸۱

طاہر ، نصرآبادی ۱ ، ۴ ، ۱۱۳ ، ۱۱۴

۲۰۹ ، ۲۸۲ ، ۳۰۲ ، ۳۱۴ ،

۳۲۹ ، ۳۴۰ ، ۳۸۹ ، ۴۱۱ ،

۴۴۵ ، ۵۰۰ ، ۵۲۸ ، ۵۴۳ ،

۵۶۰ ، ۵۶۲ ، ۵۶۵ ، ۵۶۸ ،

۵۹۳ ، ۶۵۴ ، ۶۹۰ ، ۷۲۰ ،

۷۲۳ ، ۷۳۵ ، ۹۴۲ ، ۹۸۷ ،

۱۶۹

طاہر ، نقشبندی ، ملا بچہ ۱۷۲

طاہر ، نقشبندی ، ملک بچہ ۹۶

طاہر ، میرزا ۱۷۲

طاہرای ، کشمیری ۲۹

طاہر وحید ، نواب ۲۹۹ ، ۳۰۲

طاہری شہاب ، آقای ۱۸۶۳

طبخنی کشمیری ۳۰

۳۷۳ ، ۳۷۲ ، ۳۷۰ ، ۳۷۲
 ۳۷۰ ، ۳۳۹ ، ۳۳۳ ، ۳۳۱
 ۳۷۶ ، ۳۵۵ ، ۳۳۷ ، ۳۳۲
 ۵۵۷ ، ۵۱۸ ، ۵۱۵ ، ۳۸۸
 ۷۲۹ ، ۶۸۵ ، ۶۱۱ ، ۶۱۰
 ۸۶۹ ، ۷۸۳ ، ۷۲۸ ، ۷۲۶
 ۹۳۶ ، ۹۳۳ ، ۹۲۸ ، ۸۷۰
 ۹۹۲ ، ۹۸۳ ، ۹۷۶ ، ۹۵۹
 ۱۰۹۱ ، ۱۰۹۰ ، ۱۰۷۲ ، ۱۰۵۸
 ۱۳۶۷ ، ۱۳۵۹ ، ۱۳۵۰ ، ۱۰۹۲
 ۱۳۲۸ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۱ ، ۱۳۶۹
 ۱۳۲۱ ، ۱۳۲۰ ، ۱۳۳۶ ، ۱۳۳۰
 ۱۳۵۷ ، ۱۳۴۶ ، ۱۳۴۵ ، ۱۳۴۳
 ۱۵۵۲ ، ۱۵۵۱ ، ۱۳۶۹ ، ۱۳۵۸
 ۱۷۳۰ ، ۱۶۷۱ ، ۱۶۶۸ ، ۱۶۱۹
 ۱۷۳۷ ، ۱۷۳۵ ، ۱۷۳۳ ، ۱۷۳۱
 ۱۷۶۲ ، ۱۷۵۸ ، ۱۷۵۷ ، ۱۷۵۵
 ۱۸۰۸ ، ۱۷۶۸-۱۷۶۶

عالمگیر ثانی ۳۷۵

عالی (حالی) رجب علی ۹۳۲ ، ۹۵۳

عادل ۵۲۲

عاملای بلخی ۵۵۵ ، ۵۶۲

عباس اقبال ۱۱۸۲

عباس ملتانی ، شیخ ۲۲۱

عبدالاحد خان مجدد الدولہ ۱۰۶ ، ۵۸۹

عبدالحکیم تتوی - عطا

عبدالله آتش پز هروی ۱۵۶۰

عبدالله المزدقانی ۸۸۵ ، ۸۸۷ ، ۸۸۸

عبدالله انصاری ، خواجہ ۷۷۶ ، ۱۵۵۶

عبدالله انصاری شیخ الاسلام ، مخدوم الملک

۱۱۳۸ ، ۱۱۳۷ ، ۱۱۳۶ ، ۱۰۹۹

۱۱۴۰ ، ۱۱۳۹

عابدی ، امیر حسن دکنتر ۱۰۶۵ ، ۱۵۵۵
 ۱۸۸۱ ، ۱۸۷۹ ، ۱۸۷۸-۱۸۷۵
 عادل بیگ خان ، میرزا ۱۰۸
 عادل خان ، ملک ۱۳۶۹
 عادل شاه - ابراهیم عادل شاه
 عارف تبریزی ۵۶۵ - ۵۶۷ ، ۵۷۹ ، ۵۸۲
 ۵۸۴ ، ۵۸۶ ، ۵۹۱ ، ۵۹۳
 ۵۹۷ ، ۵۹۵
 عارف ، قاضی محمد عارف ۵۸۹ ، ۷۷۲
 عارف محمد شیدا ، مولانا - شیدا
 عارفی ۵۵۲ ، ۵۹۸
 عاشق ، شیرارام ۱۶۶۲
 عاشق ، محمد - امت
 عاصم ، حضرت ۶۳۵
 عاصم ، خواجہ محمد - بیخود
 عاقل خان رازی ۱۸۳۲
 عاقل خان عنایت اقبہ ۶۹۵ ، ۷۰۲ ، ۷۱۶ -
 ۷۱۸ ، ۷۲۰
 عاقل ، خواجہ محمد عاقل ۷۷۵
 عاقل ، سخنور خان ۷۷۵
 عالم بکری ، مولانا ۱۱۰۱
 عالی قدر ، شاهزادہ ۱۳۶۸
 عالمگیر پادشاہ ۱۵ ، ۱۷ ، ۱۹ ، ۲۰ ، ۳۷
 ۳۲ ، ۶۹ ، ۸۱ ، ۹۳ ، ۱۰۶
 ۱۳۲ ، ۱۳۷ - ۱۳۹ ، ۱۵۹
 ۱۶۱ ، ۱۶۲ ، ۱۷۳ ، ۱۷۹
 ۱۸۰ ، ۱۸۳ ، ۱۹۰ ، ۱۹۱
 ۲۲۶ ، ۲۲۸ ، ۲۵۲ ، ۲۵۵
 ۲۵۹ ، ۲۶۱ ، ۲۶۵ - ۲۶۷
 ۲۷۹ - ۲۸۲ ، ۲۸۷ ، ۳۲۱
 ۳۲۹ ، ۳۳۲ ، ۳۳۶ ، ۳۳۵ -
 ۳۳۸ ، ۳۵۸ ، ۳۶۵ ، ۳۶۶

عبدالله بن شیخ موسی ۱۱۰۰

عبدالله بیگ ۱۰۰۴

عبدالله خان ۱۰۹۰

عبدالله خان زخمی ۱۲۵۳ ، ۱۲۶۰

عبدالله بن عباس ۲۳

عبدالله خان اوزبک ۱۵۵۹

عبدالله خان - قطب شاه

عبدالله خان ایشک اقاسی ۳۰۵ ، ۵۱۰

عبدالله خان فیروز جنگ ۶۹۳ ، ۶۹۰

۰۵ ، ۰۶ ، ۱۱ ، ۱۲ ، ۰۵

۰۲۶ ، ۱۲۴۸ ، ۱۲۴۹ ، ۱۲۵۶

۱۲۵۸ ، ۱۲۶۴ ، ۱۲۶۰ ، ۱۳۴۰

عبدالله ، سید ۱۳۲۲

عبدالله ، شیخ ۱۴۰۸

عبدالله قریشی (جد فیضی) ۱۱۰۰

عبدالله خان مغول ۳۲۸

عبدالله مروارید ، خواجه ۱۵۶۰

عبدالله خان والنی توران ۱۱۳

عبدالله خان وزیر لاهیجان ، میرزا ۳۰۹ ، ۳۰۸

۳۸۸ ، ۴۰۱ ، ۴۱۰ - ۴۱۲

عبدالله رفیقی کشمیری ۲۸۸

عبدالله زاهد ، سید ۸۹۶

عبدالله ، سید ۸۹۶

عبدالله شهید ، ملا ۸۵ ، ۹۱

عبدالله یمنی ، سید ۹۵۱

عبدالباقی نهاوندی ۸۲۸ ، ۸۲۹ ، ۱۰۴۰

۱۰۳۵

عبدالجلیل گرامی طرازی واسطی ۸۸۱

عبدالحق ۰۱

عبدالحق ، اخوند ملا ۲۳۶

عبدالحکیم سیالکوٹی ، ملا ۱۲۳۶

عبدالحمید ، شیخ ۲۰ ، ۲۸۲

عبدالحمید لاهوری ۱۶ ، ۳۵ ، ۳۵۹

۳۶۳ ، ۳۶۵ ، ۳۶۶ ، ۳۰۲

۱۲۵۴ ، ۱۲۶۳ - ۱۲۶۵ ، ۱۲۶۸

۱۲۸۱ ، ۱۴۰۴ ، ۱۴۰۹ ، ۱۰۰۴

۱۰۰۰ ، ۱۰۰۵

عبدالحی ۹۹۱

عبدالحی ، مولانا ۱۵۶۰

عبدالخالق ، خواجه ۱۲۲۶ ، ۱۲۲۰

عبدالرحمان اسفرائنی ۶۳۸

عبدالرحمان بن محمد روشن خان ۵۵۵

عبدالرحمان بیگ هروی ۵۹۴

عبدالرحمان خان ۲۲۶

عبدالرحمن ، شیخ ۱۵۶۴ ، ۱۵۶۵ ، ۱۵۰۳

عبدالرحیم ، شیخ ۰۸۶

عبدالرحیم قادری زینه کدلی ۹۶

عبدالرحیم ، مولوی ۱۵۰۴

عبدالرحیم ، میرزا ۵۲۳ ، ۵۴۶ ، ۵۵۱

۵۵۹

عبدالرزاق گیلانی ۰۹۸

عبدالرزاق قنادری بغدادی ، شیخ ۱۱۰۱

۱۱۰۶ ، ۱۱۰۰

عبدالرزاق کبروی ، خواجه ۹۳

عبدالرزاق گوجواری ، ملا ۹۵

عبدالرشید ، خواجه سرهنگ ۰۲۱ ، ۰۲۳

عبدالرشید دیلمی ۵۵

عبدالرشید لغوی قنوی ، میر ۱۴۴۲

عبدالسلام ۸۳۰

عبدالسلام قلندر ، شیخ حاجی ۶۳۸

عبدالصمد ۱۲۰۰ ، ۱۵۰۶ ، ۱۸۵۸

۱۵۶۰ ، ۱۵۶۲ - ۱۵۶۲
 عبدالنبی فخرالزمانی ، ملا <<۵ ، <<۶ ، <<۷ ،
 <۸۰ ، <۸۱ ، <۹۹ ، <۸۰۱ ،
 ۸۰۳ ، ۸۰۳
 عبدالواحد خیرآبادی ، سید ۸
 عبدالوہاب ندوری ، شیخ فخرالدین ۶۳۸ ،
 ۶۲۰
 صبرت ، محمد علی <۹۲
 صبرتی <۰۳
 عبیداللہ بخاری فاروقی ، خلیفہ ۹۶ ، <۹
 عبیداللہ بلخی ، حاجی ۹۶ ، ۱۰۸
 عبیداللہ خان <۸۲
 عبیداللہ نقشبندی ، حضرت خواجہ <۸۳ ،
 <۸۳
 عبیداللہ شہید ، آخوند ملا ۹۵
 عثمان اوچپ گنای ، بابا ۹۳ ، ۱۳۲۲
 عثمان رضہ ۲۱۲
 عثمان قادری چچہ بی ، بابا ۹۳
 صجزی ، خیرالدین ۱۳۳۲
 عرب خان حاکم شیروان <۶
 عرفانی ، عبدالحمید ، دکتر ۹۱۲ ، ۹۶۶
 صرفی شیرازی ۱۰ ، <۵ ، ۲۰۲ ، ۳۶۵ ،
 ۳۹۹ ، ۵۵۲ ، ۶۰۰ ، ۶۱۳ ،
 ۶۱۵ ، ۶۹۶ ، <۸۵ ، <۸۷ ،
 <۹۰ ، <۹۳ ، <۹۶ - ۸۳۶ ،
 ۸۴۱ ، ۱۰۰۱ ، ۱۰۲۰ ، ۱۰۲۱ ،
 ۱۰۲۳ - ۱۰۲۳ ، ۱۰۳۱ - ۱۰۳۳ ،
 ۱۰۳۵ ، ۱۰۳۵ - ۱۰۳۰ ، ۱۱۷۶ ،
 ۱۲۱۰ ، ۱۳۷۲ ، ۱۳۷۲ ، ۱۳۷۰ ،
 ۱۳۷۲ ، ۱۳۷۵ ، ۱۳۷۸ ، ۱۸۵۸
 عزت ، شاہ ابراہیم کشمیری <۸۳

عبداللطیف ، سید ۲۱ ، ۳۲ ، ۳۳ ، ۳۲۸ ،
 ۴۴۲ ، ۴۵۳ ، ۴۶۰
 عبداللطیف کہوسہ ، شیخ ۹۶
 عبدالعزیز خان ، عالیجاہ <۸
 عبدالعزیز ، مولانا ۱۵۶۲
 عبدالعزیز ، مولانا شیخ ۶۳۹
 عبدالغنی <۸ ، ۹۹۱ ، ۱۳۸۱ ، ۱۵۵۵ ،
 عبدالغنی تفرشی ، میر <۰۲
 عبدالغنی میرزا یوسف ۱۸۱۳
 عبدالقادر ۳۵
 عبدالقادر جیلانی <۹ ، <۱۳ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹ ،
 ۱۱۰۱ ، ۱۱۰۷
 عبدالقادر ، خواجہ ۱۳۱۶ ، ۱۳۲۲
 عبدالقادر رئیس پشتواکادمی ، مولانا <۳
 عبدالقادر سہروردی الکبریٰ ۶۳۸
 عبدالقادر ، مولوی ۱۱
 عبدالقدوس گنگوہی ، شیخ ۱۱۳۸
 عبدالقیوم بن عبداللہ قریشی ۱۱۰۰
 عبدالکریم ۱۳۲۲
 عبدالکریم کشمیری <۶۶
 عبدالکریم گزی ، آخوند ملا ۵۶۹
 عبدالکریم ، میرزا ۵۹۲
 عبدالمجید ملتانی ، ملا ۱۳۶۸ ، ۱۳۷۰ ،
 ۱۳۷۵ ، ۱۳۷۶
 عبدالمجید خان مجد الدولہ ، نواب ۱۰۶ ،
 ۵۸۳ ، ۵۸۶ ، ۹۹۵
 عبدالمقتدر خان ۵۸۹
 عبدالنبی خانقاہی ، بابا ۹۳
 عبدالنبی صدرالاسلام ، شیخ ۱۰۹۹ ، ۱۱۳۶ ،
 ۱۱۳۷ ، ۱۱۳۸ ، ۱۱۳۹ ، ۱۱۴۰ ،
 ۱۱۷۳ ، ۱۳۲۳ ، ۱۵۵۷ ، ۱۵۵۸

علاء الدولہ سمنائی ، شیخ ۱۱۳۴
 علاء الدین ابن الحسن المہدوی البیانوی ،
 شیخ ۱۱۱۲ ، ۱۱۴۶ ، ۱۱۷۲
 علاؤالدولہ قزوینی ۸۰۱
 علاء الدین ، سلطان ۸۶۳
 علاؤالدین سمنائی ۶۳۸ ، ۸۹۸ ، ۹۰۷
 علاؤالدین مجذوب ، شیخ ۱۱۰۷ ، ۱۱۰۸ ،
 ۱۱۸۸ ، ۱۱۸۷
 علاؤالدین ، مولانا ۱۵۶۱
 علاء الملک تونی ، ملا ۱۲۶۳ ، ۱۷۷۷
 علوی ، جمیل بیگ کشمیری ۸۸۰ ، ۸۸۱
 علوی ، میر بھد - باقر
 علی رضا ۸۰ ، ۱۸۱ ، ۱۹۲ ، ۲۱۲ ،
 ۲۱۸ ، ۲۶۶ ، ۳۴۲ ، ۳۸۱ ،
 ۴۹۲ ، ۴۹۵ - ۴۹۷ ، ۵۱۴ ،
 ۵۴۲ - ۵۴۳ ، ۶۲۵ ، ۶۳۸ ،
 ۷۲۱ ، ۷۲۲ ، ۷۲۳ ، ۸۰۳ -
 ۸۰۶ ، ۸۱۰ ، ۸۱۲ ، ۸۸۹ ،
 ۸۹۷ ، ۹۰۷ ، ۹۱۲ ، ۹۲۱ -
 ۹۲۳ ، ۹۳۰ ، ۹۳۴ ، ۹۳۶ ،
 ۹۳۸ ، ۹۵۲ ، ۱۰۲۷ ، ۱۰۳۰ ،
 ۱۱۳۶ ، ۱۲۴۸ ، ۱۲۵۷ ، ۱۷۴۲
 علی اصغر حکمت ۹۱۰
 علی اکبر ، سید ۱۳۲۲
 علی اکبر کروری ، میر ۱۴۰۹
 علی اکبر مشیر سلیمی ، آقای ۱۶۴
 علی بن ہلال ، ابن بواب ۱۵۶۰
 علی بیگ ، شیخ ۱۴۵۰
 علیہ العالیہ بیگم ، نواب ۲۸۰
 علی جواد زیدی ، آقای ۹۶۸ ، ۹۷۳ ،
 ۹۷۴ ، ۹۸۴ ، ۹۹۵ ، ۹۹۶

عزت ، عبدالعزیز ۱۴۳۱
 عزتی ۷۷۶
 عزیزالدین بلخی عظیم آبادی ۱۷۴۹
 عزیز ، سید ۱۳۲۲
 عزیز کوکہ ، میرزا ۱۱۳۹ ، ۱۱۴۰
 عزیز ، خواجہ عزیزالدین کشمیری لکھنوی
 ۸۳۸ ، ۸۴۱ ، ۸۵۹ ، ۸۷۴ ،
 ۸۸۴
 عزیز اللہ ، سید میر ۸۹۲ ، ۹۱۰
 عزیز مصر ۵۳۲ ، ۸۶۶ ، ۱۲۰۸ ، ۱۲۱۶ ،
 ۱۳۴۱
 عزیز ی ۴۷۹ ، ۴۸۳
 عسکری ، میر حسن کاشانی ۸۷۷ ، ۸۷۸
 عشرت ، جی کشن کشمیری ۸۷۷ - ۸۷۹ ،
 ۱۶۰۸
 عصام الدین ، ملا ۱۱۳۴
 عضد الدولہ شیرازی ، امیر ۷۹۹
 عطا خان حاکم کشمیر ۲۳۱
 عطار جونپوری ، ملا ۴۷۷ ، ۴۸۱
 عطار (فریدالدین) ۱۰۰۸ ، ۵۵۴ ، ۶۰۰ ، ۶۵۷ ،
 ۱۱۳۶
 عطاری جونپوری ، ملا ۴۸۱ ، ۵۰۳
 عطار یزدی ۳۸۴
 عطا ، ملا عبدالحکیم فتوی ۳۷ ، ۴۲
 عطائی ، سید جلال الدین ۸۹۱ ، ۸۹۲
 عطائی ، عطاء اللہ - رضوی
 عطان ، شیخ ۱۱۰۲
 عطوفت خان ۱۰۲۰
 عظیم خان ، بھد ۱۳۸ ، ۱۴۱
 عظیم الشان ۱۵۵۲ ، ۱۷۴۷
 علامی ، بھد افضل خان ۱۷۹۱ ، ۱۷۹۸

علی حسن ، سید ۸۹۶
 علی خان چک ۲۱۱
 علی خان والی خاندیس ، راجا ۱۱۸۲
 علی ، خواجه علی اکبر خوانی ۸۸۲
 علی دوانی ۱۱۰۶
 علی دوست خان ۹۲۱
 علی رای ، ۶۶ ، ۶۷
 علی رضا غلام علی خان ۸۷۹
 علی ، سید ۱۳۲۲
 علی شه ۸۶۵
 علی شاد ، سلطان میر خان ۱۳۱۳ ، ۱۳۲۲
 ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۳ ، ۱۳۲۸
 علی شیر ملا ، الدین ۱۳۲۳ ، ۱۳۲۴
 علی شیر نوائی ، میر ۱۱۰۳
 علی طبخ جبرمی ۱۳۴۰ ، ۱۳۴۱
 علی عظیم ، میان ۹۳۱ ، ۹۳۲
 علی ملیم ۹۳۲
 علی قلی خان واله ۲۱۲ ، ۱۷۷
 علی لاهیجانی ، خواجه ۳۵۸ ، ۲۰۸
 علیا بیگم ۱۳۶
 سلیمردان خان میر گنج علی عبدالله بیگ ۳۱ ،
 ۳۳ ، ۱۵۵ ، ۱۵۹ ، ۱۶۱ ،
 ۱۶۳ ، ۱۸۳ ، ۱۹۰ ، ۱۹۱ ،
 ۲۰۳ ، ۱۰۷۳ - ۱۰۷۴ ، ۱۲۳۵ ،
 ۱۲۳۶ ، ۱۲۳۶
 علی ، ملا ۱۰۰۳
 علی ، مولانا میر علی ۸۸۲
 علی ، میرزا علی اکبر بدخشانی ۸۸۳
 علی ، میرزا علی بیگ کشمیری ۸۸۳ ، ۸۸۲
 علی ، میرزا علیخان ۹۲۰
 علی نظام ، ملک ۱۳۶۸

علی نقی کمره ، شیخ ۱۰۳۱
 علی همدانی ، امیر کبیر سید ۹۹ ، ۱۰۰ ،
 ۱۰۲ ، ۲۲۶ ، ۲۲۵ ، ۲۳۸ ،
 ۲۳۹ ، ۲۴۲ ، ۸۸۲ - ۹۱۹ ،
 ۱۲۵۱ - ۱۲۵۲
 عماد الدین محمود - میر الهی همدانی
 عماد الملک ۳۷۵
 عماد طارمی ، مولانا ۱۱۲ ، ۱۱۷
 عمارة مروزی ۱۸۲۶
 عماد یاسر ، شیخ ۲۳۸
 عمر رضه ۲۱۲ ، ۲۹۶ ، ۲۳۵
 عمر باغستانی ، شیخ ۱۱۰۳
 عمر قنوی ۱۱۰۱ ، ۱۱۰
 عمر ، سید ۱۳۲۲
 عمیق بخارای ۲۴۲ ، ۱۸۲۹
 عنایت احمد خان کشمیری ۱۳۴۳
 عنایت الله ۶۸ ، ۷۱ ، ۱۰۶ ، ۲۴۲ ،
 ۲۵۹ ، ۵۹۳ ، ۱۵۷
 عنصری ۱۰۳۰ ، ۱۲۸۹ ، ۱۷۱ ، ۱۸۲
 عودی ، ملا ۱۳۱۶ ، ۱۳۲۲
 عهدی ، قاضی عبدالرزاق خراسانی ، ۶۱۲ ،
 ۹۶۲ ، ۹۶۱
 عیاش ، پندت جیرام ۹۶۲
 عین الملک شیرازی ، حکیم ۱۱۸۳ ،
 ۱۱۹۶ ، ۱۲۰۰
 عینی ، مولانا ۹۶۳ ، ۱۲۹۸
 عیسی (علیه السلام) ۱۰ ، ۵۳ ، ۵۵ ،
 ۶۹ ، ۱۵۱ ، ۲۳۵ ، ۲۸۲ ،
 ۳۲۱ ، ۳۲۲ ، ۳۹۶ ، ۴۱۶ ،
 ۴۴ ، ۴۵۸ ، ۴۸۹ ، ۴۹۵

- غمین، حکیم عطاء اللہ قریشی < ۹۶ ، ۹۶۸
 غنائی، میرزا فیض الحق < ۹۶ ، ۹۶۸
 غنی، ملا بہد طاہر کشمیری < ۴ ، ۸۴ ، ۹۹
 ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۰۵ ، ۱۱۴
 ۱۲۳ ، ۱۵۴ ، ۱۸۰ ، ۳۰۴
 ۲۰۵ ، ۳۶۰ ، ۵۲۲ ، ۵۵۵
 ۵۶ < ، ۸۵۲ ، ۹۶۸ - ۱۰۰۱
 ۱۰۴۵ ، ۱۰۴۶ ، ۱۰۵۰ ، ۱۰۵۶
 ۱۰۵۸ ، ۱۰۵۹ ، ۱۲۶۵ ، ۱۲۶ <
 ۱۳۵۴ ، ۱۳۵ < ، ۱۳۵۹ ، ۱۳۶۱
 ۱۳ < ، ۱۳ < ۲ ، ۱۳ < ۵ ، ۱۳۸۱
 ۱۶۰۵ ، ۱۶ < ۱
 غنی، غنی بیگ اسد آبادی ۱۰۰۱ - ۱۰۱۱
 ۱۰۳۳
 غنیمت کشمیری ۱۰۱۱ ، ۱۰۱۳
 غنیمت کنجاہی ۱۸۳۳
 غوث بہد گوالیاری ۲۵۳
 غیاث الدین منصور ۱۵ < ۱
 غیاث الدین مشہدی ۲۰۹ ، ۲۸۶ <
 غیاث الدین ، سلطان ۱۱۸۲
 غیاثی اصفہانی ۲ < ۸ ، ۲۸۲ ، ۱۸۳۳
 غیرت، بہد عاقل کشمیری ۱۰۱۲ ، ۱۶۱ <
 غیرتی شیرازی، ملا ۶۱۳ ، ۹۱ < ، ۸۲۸
 ۱۰۲۱
 غیور بیگ کابلی ۲۲۹
 غیوری، ہندت گوہال کول ۱۰۱۳
 فارغ، سید غلام مصطفیٰ ۱۶۶ ●
 فارغ، قطب الدین ۸۳۰
 فاضل خان، میرزا برہان، نواب ۱۹۵ ، ۱۹ <
 ۲۰۵
- ۵۱۴ ، ۲۸ < ، ۸۲۳ ، ۸۲۵
 ۸۸۲ ، ۱۰۲۸ ، ۱۱۵۱ ، ۱۱۶۹
 ۱۲۰۴ ، ۱۲۱۰ ، ۱۲۱۶ ، ۱۲۱۹
 ۱۲۸۹ ، ۱۳۵۶ ، ۱۳۵ < ، ۱۳۹ <
 ۱۴۳۰ ، ۱۴۸۶ ، ۱۴۹۲ ، ۱ < ۸۲
 ● غازی الدین خان فیروز جنگ، نواب < ۹۶ ،
 ۱۰۸۲
 غازی ترخان ، میرزا ۱۸۳۲
 غازی خان ۲۲۲ ، ۱ < ۶۲
 غازی چک ۸۶۵ ، ۱۳۳۲
 غازی، بابا نصیب ۹۱۲ ، ۹۶۴ - ۹۶۶
 غازی، خواجہ عاقبت محمود < ۹۶
 غافل ۵۹۸ ، ۵۵۵
 غالب، ملا ۸۹
 غالب، میرزا ۹ ، ۲۶۰
 غربتی، ملا < ۳۰
 غریب ، شیخ نصیر الدین ۱ < ۶۵
 غزالی ، امام بہد ۹۹ ، ۱۰۹۹
 غزالی، شیخ احمد ۶۲۸
 غزالی مشہدی ۱۱۴۸ ، ۱۱ < ۹
 غضنفر خان ۹۳۱ ، ۹۳۹
 غلام حسین شورش عظیم آبادی ۱ < ۴۸
 غلام حسین جواہری ۸۲۵
 غلام رسول کشمیری، حکیم < ۹۶
 غلام سرور لاہوری ، مفتی ۳۲۸ ، ۳۲۹
 ۴۵۴
 غلام بہد نور بہد ۹۲
 غلام محی الدین، شیخ ۱۳۰ ، ۱ < ۵ ، ۲۱۶
 ۲۱ <
 غلام مصطفیٰ عبد اللہ ۵۹۲
 غلام یزدانی ۳ < ۰

فرخ سیر ۸۱ ، ۱۷۹ ، ۱۸۰ ، ۲۱۱ ،
 ۲۶۸ ، ۳۳۹ ، ۳۳۰ ، ۳۳۷ ، ۳۳۰ ،
 ۱۲۲۷ ، ۱۵۵۰ - ۱۵۵۲ ، ۱۶۲۱

فرخی ۱۳۸۵ ، ۱۸۲

فردوسی ۳۱۶ ، ۱۰۳۰ ، ۱۳۸۵ ، ۱۳۸۹ ،
 ۱۵۳۳ ، ۱۷۱۳ ، ۱۷۶۰

فرزدق ۱۰۳۰

فروغی قزوینی ۲۰

فروغی ، ملا حسن کشمیری ۱۰۸ - ۱۰۹۰

فرهاد ۱۳۳ ، ۱۸۰ ، ۲۵۰ ، ۲۵۶ ، ۲۵۷

۲۶۰ ، ۲۶۳ ، ۲۷۳ ، ۲۸۵

۲۸۹ ، ۳۰۷ ، ۳۰۸ ، ۳۵۲

۳۹۳ ، ۳۹۴ ، ۳۹۸ ، ۴۱۲

۶۹۳ ، ۷۴۳ ، ۷۵۵ ، ۷۵۶

۸۴۳ ، ۸۵۵ ، ۱۰۶۷ ، ۱۰۷۸

۱۲۱۲ ، ۱۲۵۷ ، ۱۲۹۲ ، ۱۲۹۳

۱۲۹۵ ، ۱۳۳۶ ، ۱۳۵۷ ، ۱۵۱۲

۱۵۲۶

فرهاد ، میر ۱۳۹۸

فریبی ، میر عبدالله مسرہ کشمیری ۱۰۹۱ ،

۱۰۹۲

فرید بکری ، شیخ ۲۲۹

فریدالدین شکر گنج ، شیخ ۱۰۵۰ ، ۱۱۶۲ ،

۱۱۶۶

فریدون ۲۲ ، ۲۷۱ ، ۸۳۶

فرزونی ، هاشم بیگ استرآبادی ۱۰۹۲ ،

۱۰۹۳

فخرالدین موسوی ، میرزا ۱۰۹۳

فصیحی کشمیری ۵۵۵ ، ۵۹۸ ، ۸۰۴ ،

۸۰۵ ، ۱۰۹۳ ، ۱۰۹۸

فضل امام خیرآبادی ۸ ، ۱۱

فانی ، شیخ محمد حسن کشمیری ۵۵۲ ، ۸۵۲ ،

۹۶۷ ، ۹۷۲ ، ۹۷۵ - ۹۷۸ ،

۹۸۰ ، ۹۸۳ ، ۹۸۴ ، ۹۸۷ -

۹۸۹ ، ۹۹۲ ، ۹۹۳ ، ۱۰۳۵ -

۱۰۵۰ ، ۱۰۵۲ - ۱۰۵۵ ، ۱۰۵۸ -

۱۰۶۵ ، ۱۰۶۷ - ۱۰۷۲ ، ۱۷۷۶

فائز ، نواب صدرالدین محمد خان بهادر دهلوی

۱۰۷۳ - ۱۰۷۶ ، ۱۰۷۹

فانض ۵۵۲

فائق ، میرزا احمد ۹۵ ، ۱۰۸۰ ، ۱۰۸۱

فتح الله خوشخوان ، حافظ ۱۳۲۲

فتح الله شیرازی ، میر ۱۵۷۱

فتح الله ، میر ۱۱۲۲

فتح الله مدنی ، شیخ ۶۳۹

فتح الله ، ملا ۴۲۸

فتح خان ۵۸۹

فتح علی شاه ۳۶۷

فتح علی شاه قاجار ۲ ، ۵

فتحی ۵۹۸

فتح شاه ، سلطان ۸۹۳ ، ۱۳۳۳ ، ۱۳۳۴

فتوت ، حبیب الله کشمیری ۱۰۸۲

فتوت ، فتوت حسین خان کشمیری ۱۰۸۱

فخرالدین ، سید ۸۹۲

فخری هروی ۱۸۳۱

فدا ، محتشم خان کشمیری ۹۹۳ ، ۱۰۸۲

فرامرز ۵۱۳

فرج زنجانی صوفی ۵۸۰

فرحت ، ملا شرف الدین ۹۹۳

فرحت ، مولوی محمد میران کشمیری ۱۰۸۳ ،

۱۰۸۴

فرخ ، پندت راج کاک ۱۰۸۵ - ۱۰۸۷

فضل حق خیر آبادی ۸

فضیلت الله ۸۸

فطرت ، میر ابو قراب ۲۹ ، ۲۲۲ - ۲۳۰ ، ۲۳۰ ، ۲۳۱ ، ۲۶۶ ، ۴۰۸

فطرت ، میر معز موسوی خان ۶۸۳ ، ۱۹۰ ، ۲۶۲ ، ۲۰۱ ، ۲۰۳ ، ۲۲۹ ، ۳۲۵ ، ۳۴۳ ، ۳۴۰ ، ۳۲۹ ، ۴۰۸ ، ۳۵۰ ، ۳۴۸ ، ۳۴۰ ، ۳۴۱ ، ۵۶۳ ، ۵۵۵ ، ۵۲۲ ، ۳۴۱ ، ۹۲۳ ، ۵۰۱ ، ۵۰۰ ، ۹۲۲ ، ۱۰۹۴ ، ۹۰۱ ، ۹۲۲ ، ۹۲۹ ، ۱۰۶۸

فطرتی ، مولانا فطرتی کشمیری ۱۰۹۳ - ۱۰۹۶

فغانی شیرازی ۵۲۰ ، ۵۵۲ ، ۸۱۲ ، ۱۰۲۵ ، ۱۸۳۱ ، ۱۰۳۱

فغفور ۲۸۳ ، ۱۲۵۵

فقیر ۵۵۵

فقیر ، پنڈت گوپال در کشمیری ۱۰۹۰

فقیر میر شمس الدین ۲۵۱

فقیر الله ۹۲

فقیر وائل ۱۰۰۵

فکرت ، میر غیاث الدین منصور ۱۲۳۲

فلکی شیروانی ۱۸۲۹

فکاری اسفراننی ۱۱۸۳

فنا ، حاج حیدر علی کشمیری ۱۰۹۰

فوق ، مجد الدین ۶ ، ۹۲ ، ۹۳ ، ۹۹ ، ۱۲۶ ، ۲۱۹ ، ۲۲۰ ، ۱۳۲ ، ۱۳۳ ، ۱۳۳۵ - ۱۳۳۰

فوقی یزدی ۱۸۳۲

فہمی کاشانی ۶۱۳ ، ۱۰۳۱

فہمی کشمیری ۱۰۹۸

فیاض ۲۰۹

فیاضی بخاری ، شیخ ۱۱۰۱ ، ۱۱۰۳ ، ۱۱۳۴ ، ۱۱۰۴

فیروز ، شیخ ۴۰۰ ، ۲۸۱ - ۲۸۵ ، ۲۸۰ ، ۲۸۰ ، ۳۹۸ ، ۵۰۲ ، ۵۱۵

فیروز شاه ۸۶۴

فیروز کوهی ۵۲۵ ، ۵۲۶ ، ۵۵۲ ، ۵۵۸ ، ۵۶۱ ، ۵۰۴ ، ۵۹۵ - ۵۹۰

فیروز مفتی ، ملا ۳۸۱ ، ۳۸۳ ، ۳۸۵ ، ۵۰۲ ، ۲۲۸ ، ۸۱۱

فیروز ، سید ۱۳۲۲

فیضان ، آقا ابراہیم دہلوی ۱۰۵۶

فیضا ، مولانا ۹ ، ۳۹۴

فیضی ، ابوالفیض ۱۳۲ ، ۲۳۲ ، ۲۰۳

۳۲۳ ، ۵۵۲ ، ۶۰۰ ، ۶۱۱

۶۱۵ ، ۶۶۸ ، ۶۸۵ ، ۶۸۶

۷۸۸ ، ۸۰۱ ، ۸۰۰ - ۸۰۹

۸۱۱ ، ۸۲۰ - ۸۲۳ ، ۸۲۵

۱۰۲۲ ، ۱۰۲۲ ، ۱۰۳۳

۱۰۹۵ ، ۱۰۹۸ ، ۱۱۰۱

۱۱۲۰ ، ۱۱۲۲ ، ۱۱۲۳ ، ۱۱۲۸

۱۱۳۰ ، ۱۱۳۳ - ۱۱۳۱ ، ۱۱۴۶

۱۱۴۸ ، ۱۱۵۰ ، ۱۱۵۱ ، ۱۱۵۳

۱۱۵۵ ، ۱۱۵۸ ، ۱۱۶۰

۱۱۶۳ ، ۱۱۶۶ ، ۱۱۶۰

۱۱۰۳ ، ۱۱۰۵ - ۱۱۰۰ ، ۱۱۰۹

۱۱۸۳ - ۱۱۸۵ ، ۱۱۸۰ - ۱۱۹۹

۱۲۰۱ ، ۱۲۰۳ ، ۱۲۰۶ ، ۱۲۰۹

۱۲۱۰ ، ۱۲۱۳ - ۱۲۲۲ ، ۱۲۲۰

۱۲۲۸ ، ۱۲۶۰ ، ۱۲۹۵

قاضی ملا عبدی ۲۵۴

قاضی موسیٰ ۱۷۱ ، ۱۷۲

قافلان بیگ ۵۲۱

قانع ، پندت تیکا لال در ۱۴۱

قانع نتوی ، علی شیر ۳۸۵ ، ۱۸۲۳

قانع ، مولانا عزیز اللہ < ۱۲۲

قائم بچہواری ، بابا ۹۶

قباد (کیتباد) ۱۰۰۲

قبول ، میرزا عبدالغنی بیگ ۱۷۸ ، ۱۷۹ ،

۱۸۱ ، ۱۸۳ ، ۱۹۰ ، ۲۱۲ ،

۲۱۳ ، ۲۹۳ ، ۲۹۸ ، ۸۸۳ ،

۸۸۴ ، ۱۲۳۹ ، ۱۵۸۸ ، ۱۶۸۰ ،

۱۷۴۶ ، ۱۸۲۳

قبول ، میرزا محمد علی خان ثابت جنگ ۱۷۸ ،

۱۷۹ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳ ، ۱۹۰ ،

۲۱۲ ، ۲۱۳ ، ۲۹۳ ، ۸۸۳ ،

۸۸۴ ، ۹۹۶

قدرت احمد ۸۴۰

قدرت اللہ < ۲۳

قدرتی ، ملا ۳۸۰

قدری شیرازی ۱۰۲۱

قدسی ، حاجی محمد جان ۲۸ ، ۲۹ ، ۲۰ ، ۲۲ ،

۲۶۸ ، ۲۷۲ ، ۲۷۳ ، ۲۹۰ ، ۲۹۹ ،

۳۰۲ ، ۳۱۲ ، ۳۱۵ ، ۳۵۶ ،

۳۶۱ ، ۳۶۲ ، ۳۶۵ ، ۳۶۶ ،

۳۶۸ ، ۳۷۲ ، ۳۹۰ ، ۴۱۱ ،

۴۱۲ ، ۴۱۶ ، ۴۱۹ ، ۴۶۱ -

۴۷۲ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ ، ۴۸۳ ،

۵۰۱ ، ۵۰۲ ، ۵۱۳ ، ۵۵۶ ،

۵۶۷ ، ۵۷۲ ، ۵۷۳ ، ۵۷۴

۱۵۵۵ ، ۱۵۵۶ ، ۱۵۵۸ ، ۱۵۶۲ ،

۱۵۷۰ ، ۱۸۲۱ ، ۱۸۵۸

(Philoth D. C.) سی ، دی ،

۱۰۷۶

● قابل ، محمد پناه کشمیری < ۲۲ ، ۱۲۲۲ -

۱۲۲۶ ، ۱۵۴

قادر یار خان ۵۸۵

قارون ۳۳۰ ، ۳۵۳ ، ۶۰۲ ، ۱۱۶۹

قاری ، خواجہ مومن جیل ۱۲۲۶

قاسم ۵۸۲

قاسم خان میر بحری ۲۲۲

قاسم دیانت خان ، خواجہ < ۹ ، ۶ ، ۱۱

قاسم دیوانہ ۲۰۹

قاسم ، قاضی محمد ۶۹ ، ۵

قاسم ، گامی ۱۵۹۳ - ۱۵۹۴

قاسم ، گونا بادی ۱۱۸۲

قاسم مشہدی ۵۲۲

قاسم ، مولانا ۶۶۸

قاسم نقشبندی ، خواجہ < ۲۶

قاسم ، سید ۱۳۲۲

قاضی ابراہیم ۸۹۲

قاضی ابوالقاسم ۳۲

قاضی امانت اللہ < ۱۶۵ ، ۱۶۵۹

قاضی بولن ۲۲۸

قاضی زادہ < ۲۹

قاضی سائیندہ < ۲۲ ، ۲۲۸

قاضی طاہر ۲۲۸

قاضی عثمان ۲۲۸

قاضی قادن ۲۲۸

قاضی محمد ۲۲۸

قاضی محمد عارف ۳۲

قطب شاہ ، عبداللہ خان ۲۹ ، ۲۳۲ ، ۲۳۳ ،
۲۳۵ ، ۲۳۸ ، ۲۳۹ ، ۲۴۰
قطب کاشی ، حکیم ۶۹۵ ، ۱۹ ، ۲۰ ،
قطبی ۶

قطبی ، زین العابدین شاہی خان ۱۲۳۹ ،
۱۳۱۸-۱۳۲۰ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۵ ،
۱۳۳۱-۱۳۳۶

قطران تہریزی ۱۸۲
قلعداری ، آقای احمد حسین ۱۰۵ ، ۲۱۱ ،
۲۲۵ ، ۲۲۶ ، ۲۵۹

قلندر فاروقی سیوستانی سنہی ۲۲ ، ۲۲۸ ،
قلندر ، مغل کشمیری ۱۳۳
قلندر ، میرزا - قنبر

قلیچ خان اندجانی الفتی ۶۹۶
قلیچ خان ، میرزا چین ۲۶
قل میلی ، میرزا ۱۰۳۱

قمرالدین خسان چین بہادر نصرت جنگ
وزیر الملک اعتماد الدولہ ۶۵ ، ۱۰۶ ،
۲۱۰ ، ۲۶۸ ، ۱۰۸۲ ، ۱۱۶۰ ،
۱۲۰۱ ، ۱۲۰۲ ، ۱۲۰۵ ، ۱۵۰۰ ،
۱۵۶

قمی ، ملک ۱۰۲۲ ، ۱۶۹۵ ، ۱۸۱۱ ،
قنبر ۵۲۳ ، ۹۲۲
قنبر ، میرزا قلندر ۱۸۱ ، ۳۰۶

قوام الدین ۱۶۱
قوام الدین بدخشی ، شیخ ۸۹۵
قوام الدین نعیم ۹۱۸

قیام الدین ، بابا ۱۳۲۲
قیام الدین خان ، نواب ۱۰۴
قیصر (روم) ۳۸۳ ، ۳۹۴ ، ۶۰۴ ، ۱۳۵۲ -

۱۳۵۳ ، ۱۳۵۴ ، ۱۳۶۰

۲۳ ، ۸۵۲ ، ۹۰۵ ، ۹۰۶ ،
۹۹۳ ، ۹۹۴ ، ۱۰۱۰ ، ۱۰۱۵ ،
۱۲۲۰-۱۲۲۹ ، ۱۲۳۱ ، ۱۲۳۳ ،
۱۲۳۶-۱۲۳۷ ، ۱۲۳۸-۱۲۳۹ ،
۱۲۴۹ ، ۱۲۵۱-۱۲۵۵ ، ۱۲۵۸-
۱۲۶۱ ، ۱۲۶۳ ، ۱۲۶۵-۱۲۶۳ ،
۱۲۹۰ ، ۱۲۹۶ ، ۱۳۰۰ ، ۱۳۳۳ ،
۱۳۵۴-۱۳۵۶ ، ۱۳۵۹ ، ۱۳۶۵ -
۱۳۶۶ ، ۱۳۶۸ ، ۱۳۶۹ ، ۱۳۷۰ ،
۱۳۸۰-۱۳۸۲ ، ۱۳۸۹ ، ۱۳۹۰ ،
۱۳۹۱-۱۳۹۲ ، ۱۳۹۳ ، ۱۵۰۴ ،
۱۵۸۲ ، ۱۶۹۴ ، ۱۷۰۰ ،
۱۸۰۰-۱۸۰۶ ، ۱۸۹۳ ، ۱۸۹۰

قدیم ، محمد یوسف ۳۵۱

قدیم ، میر علی ۸۸۴

قربی دماوندی ۱۳۰۸-۱۳۱۰

قرل ارسلان ۱۴۸۵

قزوینی ، محمد امین ۱۳۸۰

قطب الدین اوشی ۱۱۲۶

قطب الدین حیدر ۶۴

قطب الدین ، خواجہ ۳۳۰

قطب الدین سلطان ۸۸۹ ، ۸۹۱ - ۸۹۶ ،
۹۰۸ ، ۹۱۰

قطب الدین ، سید ۶۱۹

قطب الدین ، قاضی ۵۲۳

قطب الملک ، سید ۹۳۲

قطب دین ۸۶۴

قطب ، سلطان قطب الدین ہندال ۱۳۱۰-۱۳۱۱ ،

۱۳۳۳-۱۳۳۴

۱۹۰ ، ۱۹۱ ، ۲۹۹ ، ۳۰۱ ،
 ۳۰۲ ، ۳۱۲ ، ۳۱۵ ، ۳۳۹ ،
 ۳۶۱ ، ۳۶۳ ، ۳۶۵ ، ۳۶۹ ،
 ۳۷۲ ، ۳۸۶ ، ۳۹۰ ، ۴۰۶ ،
 ۴۰۷ ، ۴۱۱ ، ۴۱۲ ، ۴۳۹ ،
 ۴۵۲ ، ۴۶۹ ، ۴۷۲ ، ۴۸۲ ،
 ۵۱۲ ، ۵۲۷ ، ۵۵۵ ، ۵۵۶ ،
 ۵۶۷ ، ۵۹۸ ، ۵۹۹ ، ۶۹۵ ،
 ۷۳۲ ، ۷۳۳ ، ۷۳۶ ، ۷۴۲ ،
 ۷۴۹ ، ۷۹۵ ، ۹۷۶ ، ۹۸۸ ،
 ۹۹۳ ، ۹۹۷ ، ۱۰۳۶ ، ۱۰۷۵ ،
 ۱۰۷۹ ، ۱۲۵۹ ، ۱۲۶۱ ،
 ۱۲۶۲ ، ۱۲۶۵ ، ۱۲۶۷ ،
 ۱۲۶۸ ، ۱۲۶۳ ، ۱۲۵۹ ، ۱۲۵۷ -
 ۱۲۶۶ ، ۱۲۷۰ ، ۱۲۸۵ - ۱۲۹۷ ،
 ۱۳۱۱ ، ۱۳۱۲ ، ۱۳۱۵ ، ۱۳۱۹ -
 ۱۳۲۵ ، ۱۳۲۹ ، ۱۳۳۳ ، ۱۳۳۷ -
 ۱۳۳۹ ، ۱۳۴۳ ، ۱۳۴۴ ، ۱۳۴۶ ،
 ۱۵۰۳ ، ۱۶۹۳ ، ۱۷۰۷ ، ۱۸۰۸

کلیم ، رکن الدین مسعود ۷۵

کلیم کاشانی ۶۳ ، ۷۰ ، ۱۲۶۹

کمال ۱۲۸۵

کمال الدین اندرابی ، میر ۹۸

کمال الدین اسمعیل اصفہانی ۱۰۳۰

کمال ، خواجہ ۵۹۹

کمال خجندی ۱۸۳ ، ۱۹۰ ، ۳۷۸

کمالی ، آقای حیدر علی ۵۵۵ ، ۶۰۷

کمالانی صدر ۱۱۵۹

کم گو کشمیری ، عبدالرحیم ۳۵۱ ، ۱۲۲۱ -

۱۲۲۲

قیدی ۱۰۲۱

کاتبی ، ملا ۴۷۸ ، ۴۸۲

کارتنہ ، مولانا حاجی ۲۲۸

کارنگ ، آقای عبدالعلی ۹۹۳

کاشی ، میرزا سید ابو طالب ۱۱۶۱

کاظم ، سید ۱۳۲۲

کام بخش ، شہزادہ ۴۲۲

کامران میرزا ۸۰۰ ، ۱۳۸۸ ، ۱۳۵۰

کامگار خان ۱۳۲۷

کامگار (شہزادہ) ۱۲۷۹ - ۱۳۸۱ ، ۱۳۹۶

کامل بیگ خان بدخشی ، میرزا اکمل الدین ۱۱۱

۸۵ ، ۹۱ ، ۹۶ ، ۱۰۷ ، ۱۱۱

کامل ، پنڈت سدا سکھ کشمیری ۱۳۳۷

کامل ، خواجہ ۷۷۵

کامل کشمیری دہلوی ۱۳۲۳

کامل ، مولانا قوام الدین جہرمی ۱۳۳۷ - ۱۳۲۲

کامی سبزواری ۱۰۳۲

کبیر ، مولانا ۱۳۲۲

کرپارام ۱۳۳۶

کرم اللہ بلگرامی ، سید ۵۹۲

کرم اللہ متو ، مولوی ۹۸

کریم داد خان افغان ، حاجی ۱۰۸۲

کریمداد خان صوبیدار ، حاجی ۱۷۴

کسری ۲۱۸ ، ۱۱۳۲

کسانی ۴۷۶

کشاوری ، آقای ۱۳۸۳

کفری ، میر حسین ۴۵ ، ۳۷۳ ، ۱۳۸۷

کلامی ، مولانا ۱۳۹۳

کلیم ، ابو طالب ۱۲ ، ۱۶ ، ۱۷ ، ۱۹ ،

۲۸ ، ۲۹ ، ۳۰ ، ۳۳ ، ۳۴ ،

۶۳ ، ۶۷ ، ۷۱ - ۷۲ ، ۱۸۳ ، ۱۸۴

- کنھیا لال ہندی ۱۸۳۲
کنیز فاطمہ ۱۰۱۹
کوٹہ رین ۸۶۳
کوٹ سین ، راجہ ۱۳۱۸
کورسنگ ، صوبیدار ۱۳۸
کوکب ، خواجہ اسدالدین ۱۴۲۳
کوکلتاش کلیو ۶۶
کول ، پنڈت آنند ۱۲۶
کول ، پنڈت لسہ - بہار
کوکہ ، عزیز کوکلتاش ۶۱۲ ، ۱۰۰۳ ،
۱۰۰۸ ، ۱۰۰۷
کھرک سنگھ ، راجہ ۳۵۹ ، ۲۶۰
کیخسرو ۶۵۹ ، ۸۶۰
کیسری داس ، سیتھ ۱۱۹۳
کیقباد ۳۹۹
کیلاس کول ، سوامی ۱۴۲۹
گرامی ، پنڈت شنکر جیو آخون ۲۱۴ ،
۱۴۲۳ ، ۱۴۲۴
گرامی ، میرزا ۱۶۵۲
گرمک صوبیدار ۱۳۸
گلاب سنگھ ، مہاراج ۱۳۸ ، ۱۰۱۳
گلاب سنگھ ، راجہ ۱۰۸۵ ، ۱۴۲۳ ، ۱۴۲۶
گلچین معانی ، آقای ۹ ، ۵۷۳ ، ۵۷۷ ،
۵۷۸ ، ۶۵۵ ، ۶۰۷ ، ۶۵۸
۶۶۲ ، ۶۷۵ - ۶۷۷ ، ۶۸۲ ،
۶۸۳ ، ۱۳ ، ۷۷۶ ، ۷۷۷ ،
۱۰۲۷ ، ۱۱۶۰ ، ۱۱۶۱ ، ۱۱۷۰ ،
۱۲۳۷
گلشن ، شیخ سعید اللہ شاہ جہان آبادی ۱۶۵ ،
۲۶۷ ، ۳۳۰ ، ۳۳۱ ، ۳۵۱
گلچہ کنگال ، میان ۹۵
- گنج علی خان - ہلیمردان
گنج علی خان ، بابا ۱۰۷۳
گنج علی خان ، میر ۱۶۱
گنگا رام پنڈت ۲۳۰
گنگا پرشاد - رند
گودرز ۸۶۱
گوہر شاد ۸۶۵ ، ۱۷۱۷ - ۱۷۲۰
گویا ، میرزا کامران بیگ ۱۸۲ ، ۱۹۰ ،
۸۵۲ ، ۱۴۲۴ ، ۱۴۲۵ ، ۱۴۳۳ ،
۱۴۳۴ ، ۱۴۳۸
گویا اعتمادی ۶۰
گیو ۸۶۱ ، ۸۶۶
گیسو دراز ، ابوالفتح سید پد حسینی ۳۳۳ ،
۸۴۸ ، ۱۸۳۰
● لادلی بیگم ۱۱۸۸
لادن مفتی ، شیخ ۱۱۰۸
لالہ بابائی ریشی ۹۴
لالہ بابو ہمدانی ۹۴
لالہ جو ، ملا محمد توفیق - توفیق
لالہ ، ملک شہید ۹۷۵ ، ۹۹۲ ، ۹۹۵ ، ۱۴۲۶
لائق ، پنڈت جی گوپال ۱۴۲۶
لچم ریشی ، شیخ ۱۳۲۲
لچہمن ، پنڈت کاشکاری ۱۴۸ ، ۲۹۱ ، ۱۴۲۶
لچہمن داس ، دیوان ۱۵۴
لدہ مل ، بابا ۱۳۲۲
لدی کھٹو ، شیخ ۱۳۲۲
لدتی گنائی ، بابا ۱۳۲۲
لذتی ، ملا مہدی علی کشمیری ۱۴۲۷ ، ۱۴۲۸
لسانی ، مولانا ۱۰۳۱
لسہ کول ، پنڈت ۱۷۷

- لطف اللہ ۵۸۹
 لطف اللہ بلگرامی، میر ۹۲۹
 لطف اللہ خان ۱۱، ۲۸۱
 لطف اللہ کشمیری، خواجہ ۱۳۲۸
 لطف علی خان رضوی بکھری، نواب میر ۱۲۲۲
 لطفی، پرکاش داس بریلوی ۱۳۲۸
 لطیف الدین، بابا ۱۳۲۲
 لقمان ۶۵۹
 لکنٹی، ملا حیدر ۱۳۲۹
 لکھی، پنڈت لکھی رام ۱۳۲۹
 لہ عارفہ ۹۱۳، ۹۱۲
 لنگر چک ۸۶۵
 لودی بہت ۱۳۱
 لوہر چک ۱۰، ۱۱، ۱۲
 لیلیٰ ۵۳، ۱۳۱، ۱۵۲، ۲۰۰، ۲۳۱
 ۲۵۲، ۲۵۵، ۳۰۳، ۳۰۶
 ۳۰۷، ۳۱۱، ۳۵۲، ۴۰۲
 ۴۰۶، ۴۱۸، ۴۱۶، ۵۱۰
 ۵۱۳، ۵۲۲، ۶۰۲، ۶۳۵
 ۸۲۱، ۸۲۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۷
 ۱۰۶۸، ۱۰۷۱، ۱۲۱۰، ۱۳۰۵
 ۱۲۹، ۱۵۱۳، ۱۵۲۸
 ● ماتریدی، ابو منصور ۳۳۵
 ماہ، سید ۱۳۲۲
 مادھو جو، پنڈت ۱۲
 ماگری، لدی ۸۹۵، ۸۹۶
 مارشل، سر جان ۱۰۵
 مالک، امام ۱۱۰۲
 مانی ۱۴۰۶، ۱۴۰۸
 ماہر، میر محمد علی اکبر آبادی ۲۶، ۳۲۲
 ۳۲۵، ۳۲۹، ۳۴۰، ۳۴۲
 ۳۴۵، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۵۰
 ۵۲۱، ۹۲۱، ۹۲۰، ۹۲۲
 ۹۸۷، ۹۹۲، ۹۹۳
 ۱۳۸۱، ۱۳۲۹، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳
 ۱۳۴۶، ۱۶۹۲، ۱۰۸
 ماہری، مولانا ۱۳۴۶، ۱۳۴۷
 مائل، میرزا قطب الدین ۹۵۰، ۹۵۱
 ۱۳۳۲
 مبارک شاہ زرین قلم، مولانا ۱۵۶۰
 مبارک، شیخ ۸۵، ۸۰، ۱۱۰۰
 ۱۱۰۲، ۱۱۰۵، ۱۱۰۸
 ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۲
 ۱۱۱۴، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۳۸
 ۱۱۳۹، ۱۱۳۶، ۱۱۴۶، ۱۱۴۸
 ۱۱۵۳، ۱۱۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۶
 ۱۱۱۸، ۱۱۱۸، ۱۱۱۸، ۱۱۱۸
 ۱۱۹۰، ۱۲۰۰، ۱۵۵۵، ۱۵۱
 ۱۵۵۸
 متنبی ۱۰۳۰
 متین اصفہانی، شیخ عبدالرضا ۱۶۶، ۲۱۰
 متین، محمد علی خان ۲۲۸، ۳۱۹، ۳۰۶
 ۹۹۳، ۱۲۲۵، ۱۳۳۷، ۱۵۲۹
 مثال ۵۵۵، ۵۹۹
 مجتہدی مہدی ۶۰
 مجرم، میرزا محمد کشمیری ۱۳۴۸، ۱۳۵۹
 ۱۸۳۳
 مجرم، میرزا مہدی کشمیری ۱۴۰، ۱۳۴۸
 ۱۴۸۱، ۱۵۲۶

۴۷۲ ، ۲۹۶ ، ۵۰۷ ، ۵۱۴ ،
 ۵۴۲ ، ۶۳۸ ، ۷۲۶ ، ۷۴۰ ،
 ۷۴۸ ، ۸۰۴ ، ۸۱۹ ،
 ۸۴۲ ، ۸۸۹ ، ۹۱۵ ،
 ۹۴۲ ، ۹۶۲ ، ۹۷۰ ،
 ۱۰۲۸ ، ۱۰۲۹ ، ۱۰۳۰ ، ۱۰۹۹ ، ۱۱۰۰ ،
 ۱۱۳۵ ، ۱۱۴۰ ، ۱۱۴۵ ، ۱۲۲۶ ،
 ۱۲۷۳ ، ۱۲۸۰ ، ۱۳۲۹ ، ۱۳۶۶ ،
 ۱۴۵۲ ، ۱۴۶۲ ، ۱۵۰۱ ، ۱۵۰۶ ،
 ۱۵۶۷ ، ۱۵۶۸ ، ۱۸۰۳

پید اسمعیل ، میر ۶۳۸

پید اشرف ۱۰۱

پید اشرف ، مفتی اعظم ۸۸

پید اعظم ۱۰

پید اعظم ، شاعرزادہ ۲۶۴-۲۶۶ ، ۳۲۸

۱۴۲۸ ، ۳۲۷

پید افضل ، میر ۱۴۴۱ ، ۱۴۴۶

پید امین ۲۱

پید امین اوپسی ، سید ۱۱

پید امین خان حسینی ۲۱۰

پید امین دار ، حضرت میان ۱۰۶۲

پید امین شیرازی ۱۷۷۲ - ۱۷۷۵

پید امین قندوزی درویش ۶۳۹

پید امین لاری ، ملا ۶۳۷ ، ۶۳۹

پید امین ، ملا ۱۳۱

محمد امین میر جملہ ، روح الامین میرزا ۱۳۴۳ ،

۱۳۵۲ ، ۱۳۵۵ ، ۱۳۷۶-۱۳۷۸

پید انور لاهوری ۶۵۴ ، ۸۱

محمد اوبہسی ، مولانا ۱۵۶۱

پید باقر الموسوی نیشاپوری ۵۸۸

پید باقر ، ملا ۳۱۶

مجنون ، زین العابدین بہبہانی ۵۸

مجنون ۸ ، ۷ ، ۱۳۴ ، ۱۴۱ ، ۱۵۴ ،

۱۹۹ ، ۲۳۱ ، ۲۵۴ ، ۲۷۷ ،

۲۹۳ ، ۳۰۲ ، ۳۰۷ ، ۳۲۷ ،

۳۹۱ ، ۳۹۳ ، ۳۹۸ ، ۴۰۲ ،

۴۱۶ ، ۵۱۰ ، ۵۱۳ ، ۵۲۱ ،

۵۳۰ ، ۵۴۲ ، ۶۰۳ ، ۶۴۵ ،

۶۶۶ ، ۷۳۶ ، ۷۵۴ ، ۸۳۵ ،

۸۴۱ ، ۸۴۲ ، ۹۳۲ ، ۹۵۲

۱۰۵۳ ، ۱۰۵۷ ، ۱۰۶۸ ، ۱۰۷۰ ،

۱۰۷۸ ، ۱۲۱۸ ، ۱۲۱۴ ، ۱۳۰۵ ،

۱۳۹۱ ، ۱۴۹۷ ، ۱۵۴۸

محب اللہ الہ آبادی ، شیخ ۸۶۱ ، ۱۰۵۰ ،

۱۰۵۵ ، ۱۰۵۸ ، ۱۰۶۱ ، ۱۰۶۲ ،

۱۰۶۵

محب ، سید غلام نبی بلگرامی ۱۶۶

محترم ، پید محترم کشمیری ۱۴۴۹

مختشم کاشی ۶۱۲ ، ۶۱۵ ، ۶۱۶ ، ۱۰۳۱ ،

۱۱۸۳

محتوی خان ۸۷۰ ، ۸۷۲ ، ۸۷۳ ، ۱۸۵۱

محرم بیگ کشمیری ۱۴۴۹ ، ۱۴۵۰

محسن تاثیر ۱۸۳۱

محسن کشور ، اخوند ملا ۹۵

محسن ، محسن علی ۱۷۵۰

محرر ، میرزا علی نقی ۱۷۶۵

محقق درانی ۱۵۷۱

محقق طوسی ۱۰۷۶

مخلصای کاشی ۱۶۹۵

پید (صلی اللہ علیہ وسلم) ۷۳ ، ۷۹ ، ۹۰ ،

۹۷ ، ۱۳۶ ، ۱۵۰ ، ۱۷۰ ،

۲۱۲ ، ۲۶۵ ، ۳۲۳ ، ۳۲۴ ،

۳۱۵ ، ۳۳۱ ، ۳۳۵ ، ۳۵۹

محمد شاہ ۱۳۲ ، ۱۶۵ ، ۱۶۹ ، ۱۷۴ ،
 ۱۷۹ ، ۲۱۰ ، ۲۴۶ ، ۲۴۸ ،
 ۲۹۷ ، ۲۹۹ ، ۳۲۰ ، ۵۸۵ ،
 ۸۷۰ ، ۸۷۹ ، ۹۳۲ ، ۱۰۱۲ ،
 ۱۰۷۹ ، ۱۰۸۱ ، ۱۰۸۴ ، ۱۳۳۳ -
 ۱۳۳۴ ، ۱۴۵۲ ، ۱۵۲۸ ، ۱۵۵۰ ،
 ۱۵۵۲ ، ۱۶۹۰

محمد شاہ بہمنی ، سلطان ۱۱۸۰ ، ۱۱۸۲ ،
 محمد شریف ۲۲۸ ، ۶۹۰ ، ۷۰۳ ،
 محمد شفیع اصفہانی کاتب ۹۹۵ ،
 محمد شفیع ، پرفسور ۵۷۷ ، ۵۸۹ ، ۶۵۸ ،
 ۶۵۹ ، ۷۸۳ ، ۱۰۲۰

محمد شفیع قزوینی ، ملا ۵۶۹ ،
 محمد صادق علی لکھنوی ، سید ۱۵۷۴ ،
 محمد صادق ۵۸۴ ، ۷۰۰ ،
 محمد صالح اصفہانی ۵۵۷ ، ۵۶۹ ، ۵۷۳ ،
 ۵۸۰ - ۵۸۲

محمد صالح کنبوہ ۱۶۰۸ ،
 محمد صالح جراح ۷۱ ،
 محمد صالح قاضی ۶۴۰ ،
 محمد صالح ماژندرانی ۱۷۳۰ - ۱۷۳۱ ،
 ۱۷۴۳ ، ۱۷۴۵

محمد ضمیر ۱۴۹۸ ،
 محمد طاہر علوی کشمیری ، میر ۱۵۴۶ ،
 محمد عارف ۵۳۵ ،
 محمد عاقل ، خواجہ ۷۷۵ ،
 محمد عاکف ۹۲۵ ، ۹۵۰ ،
 محمد عالم ۱۵۷۷ ،
 محمد عبداللہ ، خواجہ ۱۱۰۳ ،
 محمد عزیز کوکلتاش ، خان اعظم ۱۵۶۷

محمد باقر (پسر قدسی) ۱۲۵۹ ،
 محمد باقی ، خواجہ ۱۱۰۳ ،
 محمد بخاری ، سید ۱۳۲۲ ،
 محمد بن عبدالرحمن بن شمس الدین السخاوی
 ۱۱۰۹ ،
 محمد پنبہ دوز بخارانی ۶۴۰ ،
 محمد تغلق ، سلطان ۱۱۸۰ ،
 محمد حبیب سرخابی ، میر سید ۱۳۲۲ ،
 محمد حسن ۲۰۸ ،
 محمد حسن حصاری ، سید ۱۳۵۱ ، ۱۳۵۲ ،
 محمد حسن ، مولوی ۲۸۸ ، ۱۵۶۲ ،
 محمد حسین ۲ ، ۹۸ ،
 محمد حسین تبریزی ۱۱۶۱ ،
 محمد حسین کشمیری زرین قلم ۶۶۷ ، ۱۵۶۲ ،
 محمد حکیم ، میرزا ۱۳۸۸ ،
 محمد خان ۱۰۸ ، ۱۳۱۳ ، ۱۳۱۹ ،
 محمد دائم فاروقی ، شیخ ۱۰۸۵ ،
 محمد ربیع ابن حاجی برخوردار اصفہانی ۵۸۵ ،
 محمد رضا ۵۸۶ ،
 محمد رضا ، خراسانی ، حکیم ۷۶ ،
 محمد روشن ۹۹۶ ،
 محمد زاہد بلخی ، شیخ ۹۶ ، ۶۳۹ ،
 محمد زمان ، حاجی ۲۷۸ ،
 محمد زمان ، خواجہ ۱۳۲۰ ، ۱۳۲۱ ،
 ۱۳۲۵ ، ۱۳۲۶ ،
 محمد سعادت ، مفتی ۹۹۳ ،
 محمد سعید خان قریشی ۸۰۹ ،
 محمد سعید نقشبندی ، خواجہ ۱۲۲۷ ،
 محمد ، سید ۱۳۲۲ ،
 محمد ، سید میر محمد ہمدانی ۱۳۵۱ - ۱۳۵۲

- محمد معصوم عروۃ الوثقی ۷۷۴، ۹۳۹، ۹۴۷،
۹۴۸، ۹۵۳، ۹۵۵، ۹۶۰
- محمد مقیم، خواجہ ۷۷، ۸۳۸
- محمد معین، داکٹر ۱۸۲۵ - ۱۸۲۶
- محمد منطقی، میر سید ۱۳۲۲
- محمد منور، میرزا ۸۳۷، ۹۹۹، ۱۰۷۳،
۱۴۱۵
- محمد مومن استرآبادی، میر ۵۹۱
- محمد نبسی الخراسانی ۵۸۷
- محمد نعیم کاتب ۹۹۶
- محمد وارث ۱۳۸۱
- محمد ولی الحق انصاری، داکٹر ۸۲۸، ۱۰۳۵،
۱۰۳۳، ۱۰۳۹
- محمد ہادی علی ۱۵۷۶
- محمد ہاشم سنجر ۱۳۸۲
- محمد ہروی ۱۵۶۱
- محمد یحییٰ اللہ آبادی، شیخ ۱۱۸۶
- محمد یحییٰ، خواجہ ۱۱۰۳
- محمد یورستانی، سید ۱۲۵۳
- محمد غزنوی، سلطان ۳۰۲، ۳۱۰، ۳۱۱،
۳۱۶، ۱۰۶۸، ۱۴۸۵، ۱۴۹۰
- محمد الدولہ منشی ضفدر کشمیری ۱۴۵۵
- محمد بلخی، ملا ۱۳۶
- محمد قارہ بلی، شیخ ۹۸
- محمد بن شہاب الدین احرار ۱۱۰۳
- محمد بن محمد گجراتی، سلطان ۱۱۰۵، ۱۳۱۷،
۱۱۳۶
- محمد صباغ ۱۱۳۶
- محمد کرمانی، سید ۲۲۱
- محمد میرزا، شہزادہ ۵
- محمد گوان، خواجہ ۱۱۸۲
- محمود لکھنوی ۳۵۰
- محمود، میر مغیث ۱۰۳۴
- محمد عسکری حمینہ بلگرامی ۱۳۴۳
- محمد عظیم ثبات ۱۶۶۸
- محمد عظیم خان ۱۳۸
- محمد علی ۵۷۲ - ۵۷۴، ۶۰۷
- محمد علی اصفہانی، خواجہ ۸۲۹، ۱۰۳۷،
۱۰۳۸
- محمد علی تبتی، شیخ ۷۶۶
- محمد علی تجرد ۱۶۵۵
- محمد علی، شیخ ۶۳۹
- محمد علی کشمیری، ملا ۲۹۷، ۲۹۸
- محمد علی لاریجانی، سید ۱۰۲۱
- محمد علی، میرزا ۵۷۲ - ۷۷۴، ۵۸۱
- محمد ضیاء الدین رامپوری ۱۵۷۶
- محمد فیض اللہ کاتب ۹۹۶
- محمد فیض اللہ خان، نواب ۹۶۷
- محمد قاسم، خواجہ ۶۵۵، ۷۷۷
- محمد قاسم شادی شاہ ۱۵۶۱
- محمد قلی بیگ ترکمان ۱۷۹۰
- محمد قلی خان بدخشانی ۱۱۰
- محمد قلی ترکمان ۱۲۷۸
- محمد قلی قطب شاہ ۸۷۵
- محمد کاظم بن محمد امین، منشی ۱۳۸۴
- محمد کاظم، سید ۸۹۲
- محمد کامل بیگ بدخشی، میرزا ۶۳۸
- محمد کشمیری، ملا ۱۴۵۳، ۱۴۵۴
- محمد کمال (پسر فیضی) ۱۲۰۱
- محمد مبارک گوپاسوی، قاضی ۱۰۸۵
- محمد محسنا، میرزا ۵۷۲، ۵۷۴، ۵۸۱
- محمد مراد، سید ۸۹۲
- محمد مراد مجددی ۸۵، ۸۸، ۸۹، ۹۱، ۹۶
- محمد مصطفیٰ خان ۹۹۶
- محمد مصطفیٰ، سید ۱۳۲۲، ۱۴۲۸
- محمد، ملا ۱۳۲۳

- محی الدین اشکبار کوشکناری ۱۱۰۶
 محی الدین سرانی بلی ۹۹۳
 محی الدین شیرازی ، ملا ۱۵۶۰
 محی الدین بید ، شیخ ۶۱۹
 مختاری ۵۵۲
 مخترع ، ملا ۲۷۷ ، ۲۸۱ ، ۵۰۳
 مخدوم جهان ۶
 مخدوم الملک ۱۵۵۷ ، ۱۵۵۸ ، ۱۵۶۳
 مخدوم جهانیان ۱۱۰۱
 مخدوم نجیم ۱۱۰۱
 مخلص خان ۲۲۱
 مخلص ، انند رام ۱
 مداح ، میر علی شاه کشمیری ۱۲۵۵
 مراد بخش ، سلطان ۳۳ ، ۳۶ ، ۳۳ ، ۷۳۳ ،
 ۷۴۱ ، ۷۴۳ ، ۷۴۵ ، ۸۰۹ ،
 ۱۰۲۶ ، ۱۰۶۰ ، ۱۰۷۲ ، ۱۲۷۸ ،
 ۱۳۶۷ ، ۱۳۸۸ ، ۱۳۹۹ ، ۱۴۰۰ ،
 ۱۵۶۶ ، ۱۷۹۸
 مراد بیگ ۸۵ ، ۹۱
 مراد تنگ ، شیخ بید ۹۶
 مراد ، سید ۱۳۲۲
 مراد ، سید حاجی ۱۳۲۲
 مراد مجددی ، شیخ بید ۸۵ ، ۸۸ ، ۸۹ ،
 ۸۹ ، ۹۱
 مراد مستو ، شیخ بید ۹۶
 مرتضی بیگ صفاهانی ۱۳۱
 مرشد الدین الحسینی الصفوی شیرازی
 الاکبرآبادی ۱۱۰۸
 مرشد بروجردی ، ملا ۶۹۸
 مرشد مراد ۷۸۳
 مریم ۵۵ ، ۵۹ ، ۸۲۵ ، ۱۱۵۱ ، ۱۲۸۵
- مریم مکانی ۱۱۳۸ ، ۱۵۶۲
 مسرت ۱۵۵۱
 مستغنی ، ملا بید امین ۶۶۳ ، ۱۹۷۱-۱۷۲۰
 مسرت ، عوض رانی ۱۰۲۳
 مسلم ضیائی ۱۸۱۱
 مسعود بیگ ۲۲۶
 مسعود تنها کور ، ملک ۱۳۲۸
 مسعود خان رضوی ، سید ۱۰۷۷
 مسعود سعد سلمان ۱۰۰۲ ، ۱۰۰۳ ، ۱۰۱۰ ،
 ۱۸۲۸ ، ۱۸۳۱
 مسیح الزمان ۷۹
 مسیح بیگ ۷۷۸ ، ۷۷۹
 مسیح ، حکیم رکن الدین مسعود کاشانی ۵۶۱
 مسیحانی پانی پتی ۸۷۷ ، ۸۷۹ ، ۱۱۹۹
 مشتاق ، پندت مادھو رام کشمیری ۱۲۵۶
 مشتاق کشمیری ، میرزا ۱۲۵۶
 مشتاق ، بید رضا ۸۵-۸۸ ، ۶۶۳ ، ۱۸۷۷
 مشتری ، کشمیری ۱۲۵۷
 مشرب ، حکیم عبدالرزاق ۱۲۵۷ ، ۱۲۵۸
 مشرقی ، ملا ۲۰۶ ، ۲۰۸
 مشفق خواجہ ۱۰۲۱
 مصاحب ، پندت مصاحب رام کشمیری ۱۲۵۹
 مصحفی ۱۷۵۰
 مصطفی رفیقی کشمیری ۲۸۸
 مصطفی ، محمد مصطفی کشمیری ۱۳۲۲ ،
 ۱۳۲۸ ، ۱۳۵۹ ، ۱۳۶۰
 مطہر کرہ ای ۱۸۳۰
 مطیع ۵۵۵ ، ۵۹۹
 مظفر حسین صبا ۱۶۹۳
 مظفر حسین میرزائی ۳۲۹
 مظفر ، میرزا مظفر کشمیری ۱۳۶۰

- مظہری کشمیری ۸۱-۸۴ ، ۱۰۹۵ ، ۱۰۹۶ ، ۱۰۹۷ ، ۱۱۰۵ ، ۱۱۰۶ ، ۱۱۰۷ ، ۱۸۰۹
- معصوم بکپوری ، میر ۵۵۵ ، ۱۱۰۵ ، ۱۱۰۶ ، ۱۸۰۹
- معتمد خان بخشا ۱۰۰۰
- معصوم ، سید ۱۳۲۲ ، ۱۳۸۱
- معظم بہادر شاہ ۳۳۲ ، ۵۸۶
- معظم خان میر جملہ ۱۶۶۶ ، ۱۶۷۰
- معروف کرخی ۶۳۸
- معبانی ، میرزا جعفر ۱۳۳۵ ، ۱۳۴۵ ، ۱۳۴۶
- معنی ، حاجی حیدر علی کشمیری ۳۱۶۰-۱۳۶۲
- معنی ، ملا معنی کشمیری ۱۳۶۰ ، ۱۳۶۱
- معنی ، حاجی بابا ۱۳۶۱ ، ۱۳۶۲
- معین الدین ، خواجہ ۹۱ ، ۱۰۸ ، ۱۰۹ ، ۸۸۳
- معین الملک ، نواب ۱۰۸۲
- معین بن سعد بکری ۵۶
- مغربی ۵۵۴ ، ۵۹۸ ، ۱۳۸۵ ، ۱۳۹۰
- مغل خان ، نواب ۳۲
- مفید بلخی ، ملا ۱۰۵۱ ، ۱۰۵۲
- مقبول احمد ۱۵۰۵
- مقبول احمد ۱۳۶
- مقبول احمد ۱۳۶۲ ، ۱۳۶۳
- مقبول احمد ۱۵۰۵
- مقبول احمد ۶۱۲
- مقبول احمد ، ملا ۱۳۶
- مکرّم خان ۳۴۶
- مکنہ لال ، دکتور ۱۱۸۸
- مگسی ، شوستری ۱۰۳۱
- ملا احمد ۱۵۰۹
- ملا حسین خوانساری ۱۶۹
- ملا داؤد ۱۳۵
- ملا سامع ۱۰۶۳
- ملا شاہ ، آخوند ۱۱۹
- ملا شاہ بدخشی ۳۳۰ ، ۳۱۶ ، ۳۲۶ ، ۳۵۸ ، ۳۳۰ ، ۱۰۴۹ ، ۱۰۶۳ ، ۱۰۶۴
- ۱۸۰۵ ، ۱۸۰۶ - ۱۸۰۶
- ملا شراری ہمدانی ۱۵۸۱
- ملا شیرا ۱۱۹
- ملا صدرا ۱۰۵۳
- ملا طاہر غنی ۱۵۸۸
- ملا طغرائی مشہدی ۱۸۳۹
- ملا قوی ۲۳
- ملا محترم ، آخوند ۳۴۲
- ملا محسن ۹۵
- ملا محمد تقی مجلسی ۱۰۳۰ - ۱۰۳۱
- ملا محمد حسین مدرس کشمیری ۱۰۰۵
- ملا محمد یوسف کاوسی ۱۰۰۴
- ملا وحشی ۱۰۰۶
- ملنفت خان ۱۰۰۱
- ملک بیگ ۱۰۰۱
- ملک محمد ناجی ۱۰۰۱
- ملک حیدر ۱۵۰۹
- منگ دیوی کشا ۸۹۶
- ملک سعید خان خلخالی ۱۳۳۸
- ملک شاہ ۱۳۸۵ ، ۱۰۶۱
- ملکش خان ۰۹ ، ۰۲۶ ، ۰۲۷
- ملک قومی ۱۱۶۳ ، ۱۱۶۶ ، ۱۱۸۵
- ۱۳۸۲ ، ۱۱۹۲
- ملک ، مولانا ۸۰۵ ، ۱۰۳۱
- ملا ہدایت اللہ ۱۵۰۹
- ملکہ بانو ۱۳۰۱
- ملکہ خانم ۱۵ ، ۳۶ ، ۳۹

مہجور ، حافظ سیف اللہ < ۱۵۸
 موتی رام ، دیوان < ۱۷۵
 موسیٰ (علیہ السلام) ، ۵۳ ، < ۸ ، ۱۵۱ ،
 ۳۳۱ ، ۳۲۰ ، ۳۶۶ ، ۳۸۱ ،
 ۳۹۲ ، ۳۴۱ ، ۳۵۲ ، ۶۰۴ ،
 ۶۶۰ ، < ۱ ، < ۶۱ ، ۸۱۶ ،
 ۸۳۹ ، ۸۴۱ ، ۸۴۲ ، ۸۵۳ ،
 ۸۵۷ ، ۹۲۵ ، ۱۰۰۰ ، ۱۰۲۸ ،
 ۱۰۲۹ ، ۱۲۱۶ ، ۱۲۲۰ ، ۱۷۸۱ -
 < ۸۲
 موسیٰ بن عبدالقیوم ، شیخ ، ۱۱۰۰ ، ۱۱۰۱
 موسیٰ ، سید ، ۱۳۲۲
 موسیٰ ، محمد موسیٰ کشمیری ۱۵۲۶
 موسیٰ شہید ، قاضی < ۳ ، ۲۲۲ ، ۲۲۴
 مولانا احمد ۸۹۶
 مولانا سعید < ۸۹
 مولانا محمد < ۶۳
 مولانا محمد قاری ۸۹۵
 مولوی خورد ۶۳۹
 مومن دہلوی ۹
 مومن استرآبادی ، میر محمد ، ۲۲۴ ، < ۲۳ ،
 ۱۰۱۸
 مومن لاہوری < ۱۰۲
 مہابت خان ، خان خانان < ۲ ، ۳۵ ، ۳۸ ،
 ۶۵ ، ۲۲۹ ، ۲۳۰ ، ۶۵۴ ،
 ۶۵۶ ، < ۴ ، < ۸ ، < ۹
 مہاراج پرتاب سنگھ < ۵۵
 مہاراجہ کشن پرشاد ۲۶۵
 مہدی بیانی ۱۵۶۳
 مہدی حسین ۵۸۲
 مہدی ، میرا < ۱۵۴

ملکی نویسرکانی < ۶۸
 ملیحای سمرقندی ۱۸۱۳
 ممتاز محل ، ۱۵ ، ۳۹ ، < ۳۵ ، ۳۶۵ ،
 ۲۳۶ ، < ۱۶ ، < ۱۸ ، ۱۳۶۸ ،
 < ۱
 مہمہ بزاز ، خواجہ ۹۳
 منشی الہی بخش خان ۱۵۹۳
 منشی ، غازی الدین خان فیروز جنگ ۱۸۳۳
 منصور (حلاج) ، ۲۱۵ ، ۲۵۵ ، < ۲۵۹ - ۲۵ ،
 ۳۰۳ ، ۳۲۵ ، ۶۰۶ ، < ۳ ،
 < ۶۴ ، < ۶۵ ، < ۶۸ ، ۹۳۶ ،
 ۱۰۵۴ ، ۱۰۶۹
 منصور علی خان ، صفدر جنگ ۲۵۰
 منصور ، میر غیاث الدین < ۶۵
 منعم حکاک ، سبزواری ۳۲۹ ، ۳۳۰
 منعم ، خان خانان ۳۳۲
 منوچہر ۱۲۸۵ ، ۱۲۸۹
 منوچہری دامغانی < ۱۸۲
 منور بن عبدالکریم ۱۰۲۳
 منور ، شیخ ، ۱۱۰۲ ، ۱۱۰۳
 منور ، میرزا محمد ۶۰۴
 منیرالملک ۵۹۱
 منیر ، ملا ابوالبرکات منیر لاہوری < ۲
 ۲۸۳ ، ۲۸۵ ، ۵۰۱ ، ۵۰۳ - ۵۰۸ ، ۱۰۸۱ ،
 ۱۲۳۱ ، ۱۲۳۸ ، ۱۲۳۹ ، ۱۲۶۴ ،
 ۱۲۶۶ - ۱۲۶۲ ، ۱۲۷۵ - ۱۲۷۸ ،
 ۱۲۸۹ ، ۱۲۹۲ ، ۱۲۹۸ ، ۱۵۰۰
 منیری ، شیخ شرف الدین < ۱۵۵
 موالی ، مرتضیٰ قلی خان ۱۵۲۶
 موتمن الدولہ ، نواب اسحاق خان < ۸ ، < ۸ ،
 < ۳۲

- میان غلام علی مداح ۱۵۹۲
 مہرالنسا بیگم ۹۳۰
 مہربان ، میر عبدالقادر ۴۹۱ ، ۵۰۵
 ہمیش شنکر داس ۹۲۸
 میان اسماعیل لاهوری ۲۴۲
 میان میر ۲۲۰ - ۲۲۹ ، ۲۳۱ - ۲۳۲ ،
 ۲۳۸ ، ۲۴۰ ، ۲۴۲ ، ۲۴۳
 ۲۵۱ - ۲۵۰
 میان میر سندھی ۱۰۶۳ ، ۱۰۶۲
 میان نور محمد کلہورہ ۱۵۹۰
 میجر فلر ۲۱
 میر ابراہیم ۶۳۶ ، ۱۶۶۸
 میر احمد خان ۱۸۵۳
 میر احمد مشہدی ۱۵۶۱
 میر اولاد محمد خان ۱۶۶۳
 میر تقی میر ۱۶۹
 میر جلال الدین طباطبائی ۱۶۶۳
 میر جملہ محمد سعید ۳۰
 میر حسن بیہقی ، سید ۱۱
 میر حیدر ۶۳۶
 میر حسین کفری ۱۶۲۶
 میر خورشید ضمیر ۱۶۸۲
 میر درد ، خواجہ ۱۶۶۵ ، ۱۸۱۲
 میر شمس الدین فقیر ۱۶۵۶
 میر صدرالدین محمد ریاضی دان ۱۶۶۸
 میر محمد افضل ثابت ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹
 میر محمد باقی گیلانی ۱۵۹۱
 میر محمد نعمان ۱۶۶۶ ، ۱۶۶۰
 میر یحییٰ کاشی ۱۶۹۶ ، ۱۶۶۳
 میرزا ابرارالحسن قابل خان ۱۵۲۹ - ۱۵۲۸
 میرزا بیگ ۶۶
- میرزا جان ۱۵۶۱
 مرزا جان بیگ سامی ۱۶۹۱
 میرزا جان جانان مظہر ۱۵۲۸ ، ۱۵۵۰ ،
 ۱۶۶۳
 میرزا جلال ، اسیر ۱۶۳۵ ، ۱۶۵۸ ، ۱۸۳۲
 میرزا حیدر دوغلت ۸۴۹
 میرزا خرم بخت ۱۰۶ ، ۳۶۳
 میرزا رحیم ۳۱۶
 میرزا سید یوسف خان رضوی ۱۶۹۸
 مرزا غیاث بیگ طہرانی ۱۶۶۶
 میرزا شاہ رخ ۱۶۱۴
 میرزا شہا ، ۵۸۹
 میرزا علی زرگر تہریزی ۴
 میرزا غازی و قاری ترخان ۶۶۸ ، ۶۶۵ ،
 ۶۶۸ ، ۶۸۶ ، ۶۹۰ ، ۶۹۳ ،
 ۶۹۶ ، ۶۹۸ ، ۷۰۳ ، ۷۰۵ ،
 ۷۰۶ ، ۷۱۱ ، ۷۲۶
 میرزا کاظم ۹۲۹ ، ۹۵۳
 میرزا فزوینی ۵
 میرزا محمد زمان مشہدی ۱۶۶۵ ، ۱۶۶۶
 میرزا قتیل ۱۶۲۲
 میرزا نامجو ۱۵۸۸
 میرزا ہادی ملقب بہ میرزا قول ۱۶۶۶
 میرزا یوسف خان ۱۶۲۲ ، ۱۶۲۵ ، ۱۶۲۶
 میو علی ۳۴۴
 میر علی تہریزی ، خواجہ ۱۵۶۱ ، ۱۵۶۲
 میر علی ہروی ، مولانا ۱۵۶۱ ، ۱۵۶۲
 مور کمال ۶۳۶
 میر کمال الدین آئین ۱۴۱۹ ، ۱۴۲۰
 میر محمد تقی ۲۵۲
 میر محمد حسین ۶۳۶

۹۶۱ ، ۹۷۰ ، ۱۳۷۵ ، ۱۴۳۳ ،
۱۶۰۱ ، ۱۸۳۲

ناظم ۲۰۹

ناطق ۱۳۲۹ ، ۱۵۸۷

نامی ، خواجه محمد اسمعیل ۶ ، ۲۱۹ ،

نامی ، عبدالله ۳۳۸

نامی ، ملا نامی کشمیری ۱۵۸۹ ، ۱۵۹۰ ،

نامی ، میرزا محمد علی ۵۷۲

نامی ، محمد شریف ۵۶۰

نجات اصفهانی ۵۷۷

نجات ، میر ۱۶۶ ، ۳۱۶ - ۳۱۸

نجف علی خان ۶۳ ، ۱۵۷۵

نجفی ، سید محمد ۱۰۳۳

نجم الدین ۱۵۹۰

نجم الدوله خان بهادر ، امیر ۸۷۷ ، ۸۷۹ ،

نجم الدین شیخ ۶۳۸

نجم الدین کبری ۹۰۹

نجمی کشمیری ۱۵۹۳

نحوی ۱۵۹۴

نخجوانی ، آقای حاج حسین ۳۶۷ ، ۳۷۲ ،

۵۹۶ ، ۶۰۷

قدرت ، حکیم چند ۳۳۳ ، ۳۳۴ ، ۳۵۱ ،

قدرت ، عطاء الله کشمیری ۲۳۱ ، ۲۷۶ ،

۱۵۹۵ - ۱۶۰۰

قدیم ، ملا ۸۵۳ ، ۹۲۲ ، ۹۲۹ ، ۹۵۳ ،

۹۶۰ ، ۱۶۰۱ - ۱۶۰۵

قدیم ، مولانا ۱۰۹۳ ، ۱۰۹۸ ، ۱۳۲۷

قدیم ، میرزا ذکی ۲۴۷

قدیم ، ملای ۲۳۰

قدر محمد خان ۱۱۳ ، ۲۷۷ ، ۲۷۸ ،

میر محمد خلیفه ۲۰۷

میر محمد شریف ۶۳۶

میر محمد عرب ۶۳۹

میر محمد علی گنائی ۶۳۶

میر محمد قادری ، پیر ۸۹۳

میر معز گاشی ۱۵۶۱

مهر معین ۱۱۰۶

میر نازک ۲۲۲

میر نوروز ۶۳۶ ، ۶۳۷

میر هاشم ۸۵ ، ۹۱ ، ۹۶

میلی ۱۳۷۳

میمنت ، خواجه محمد یوسف میمنت کشمیری

۱۵۵۰ - ۱۵۵۲

● ناجی ، آقا محمد حسین ۱۰۵۶

قادر ، پندت شنکر ناتھ ۱۵۷۹

قادر جنگ شاهزاده ۵۸۶ ، ۵۸۷ ،

قادر شاه ۱۰۶ ، ۱۶۵ ، ۲۲۷ ، ۲۶۷ ،

۲۶۸ ، ۳۶۷

قادره بیگم ۱۳۲۷

قادری کشمیری ، مولانا ۱۳۲۸

قادری ، ملا ۱۵۷۹

قادم ۱۵۸۰ - ۱۵۸۷

قادم گیلانی ، شهسوار بیگ ۲۷۷ ، ۱۸۳۱

قازک شاه ، سلطان ۸۶۲ ، ۱۳۳۳ - ۱۳۳۵

قاصح ۵۵۵ ، ۵۹۹

قاصرالدین شاه حسین ۶۰۷

قاصرالدین عبیدالله ، خواجه احرار ۱۱۰۳

قاصر علی سرهندی ۳۲ ، ۳۳۱ ، ۳۳۸ ،

۳۳۳ ، ۳۳۴ - ۳۳۵ ، ۳۳۷ ، ۳۳۸ ،

۳۵۰ ، ۳۲۳ - ۳۲۵ ، ۹۲۰ -

- ۱۰۷ نظام الدین احمد نقشبندی
 ۶۱۱ نظام الدین احمد
 ۷۲۰ نظام الدین علی
 ۶۳۰ نظام الدین نازنولی ، شیخ
 ۱۳۵ ، ۱۳۶ ، ۲۲۷ ، ۲۲۸
 ۲۲۹ ، ۶۳۱ ، ۶۳۲ ، ۶۳۳
 ۷۹۰ ، ۷۹۱ ، ۷۹۵ ، ۸۰۰
 ۸۰۱ ، ۸۰۳ ، ۸۱۹ ، ۸۳۰
 ۱۰۳۰ ، ۱۰۶۰
 ۸۸۰ ، ۷۸۳ ، ۷۸۲ ، ۷۸۸
 ۱۱۰۵ ، ۱۳۱۰
 ۹ ، ۹۱ ، ۱۰۶ ، ۱۰۷
 ۳۳۰ ، ۹۲۱ ، ۹۲۱ ، ۹۵۰
 ۹۵۲ ، ۹۶۰ ، ۱۱۲۶ ، ۱۱۶۲
 ۱۳۳۰ نظام الدین طباطبائی
 ۱۱۰۲ نظام الدین ناگوری
 ۱۰۸۶ نظام الملک
 ۱۳۳۶ نظام سوداگر ، خواجہ
 ۸۰۱ نظام قزوینی ، میرزا
 ۶ ، ۷ ، ۲۰ ، ۲۱ ، ۵۵۵
 ۶۱۳ ، ۶۶۸ ، ۷۹۳ ، ۸۲۳
 ۸۰۵ ، ۱۰۰۱ ، ۱۰۰۲ ، ۱۰۰۵
 ۱۰۱۰ ، ۱۰۳۲ ، ۱۰۳۳ ، ۱۱۸۳
 ۱۳۳۲ ، ۱۳۳۳ ، ۱۳۳۴ ، ۱۵۸۱
 ۱۵۸۰ ، ۱۰۵۵ ، ۱۰۵۶ ، ۱۸۳۲
 ۸۰۳ نعمان بن منذر
 ۵۸۸ نعمت اللہ خان
 ۹۵ نعمت اللہ خواجہ
 ۸۹۳ نعمت اللہ ، سید
 ۶۳۸ نعمت اللہ ، شیخ
 ۱۳۱ نعمت اللہ ، میر
 ۲۸۹ ، ۲۸۱ ، ۲۸۲ ، ۲۸۶
 ۱۰۴۶ ، ۱۰۵۵ ، ۱۰۵۸ ، ۱۰۶۰
 ۱۰۶۱ ، ۱۳۴۵ ، ۱۳۶۰ ، ۱۸۳۰
 ۱۸۸۲
 ۱۰۶۶ نذیر اشرف
 ۱۶۰۵ ، ۱۶۱۹ نسبتی
 ۱۵۷۷ نسیم امروہوی
 ۲۰۲ نسیم خان ، نواب
 ۱۲۹۳ ، ۱۲۹۹ ، ۱۲۹۹
 ۱۱۱۲ نصر اللہ
 ۱۲۶۶ ، ۲۲۶۵ ، ۱۲۶۱ ، ۱۲۶۶
 ۱۳۵۳ ، ۱۳۶۳ ، ۱۳۸۳ ، ۱۳۳۰
 ۵۹۸ ، ۵۵۵ ، ۵۹۸ ، ۵۹۸
 ۱۶۱۹ ، ۱۶۲۰
 ۹۱۳ نصیب الدین غازی ، بابا
 ۷۷۰ نصیر الدین کشمیری ، بابا
 ۲۷۷ نصیر ای شیرازی
 ۱۶ ، ۶۹۵ ، ۷۱۶ ، ۷۱۸
 ۲۹۳ ، ۲۹۸ ، ۴۸۰ نصیر ای ہمدانی
 ۱۶۵ نصیر خان موسوی نیشاپوری ، میر
 ۶۶ نصیری خان
 ۶۳۳ نصیر ، ملا
 ۹۹۶ نصیر ، میر ناصر علی
 ۵۹۹ ، ۵۵۸ نصیر ، خواجہ
 ۱۳۲۲ نصیر الدین ، بابا
 ۷۲۹ نظام ، قاضی
 ۵۳۹ ، ۱۳۳۹ نظام الدولہ ناصر جنگ شہید
 ۱۱۴۲ نظام الدین احمد ہروی ، خواجہ
 ۲۸۸ نظام الدین
 ۸۱۹ نظام ، شیخ

- نقد حیدر ۵۵۵
 نعمت خان عالی ۱۴۲۰ - ۱۴۴۱ ، ۱۸۳۳
 فقاد ، پندت جی گوپال ۱۶۲۱
 نقیب خان ۱۱۸۶ ، ۱۱۹۲ ، ۱۱۹۷
 نقی ، شیخ علی نقی کمرہ ۱۱۵۹ ، ۱۱۶۱ ، ۱۱۸۳
 نقی ، میرزا علی نقی خان لاہوری ۳۸۵ ، ۴۰۷
 نکمت شیرازی ۳۸۵
 نکو کاچرو ۱۶۲۲
 نواب علی ابراہیم خان ۱۷۴۹ ، ۱۸۷۹
 نواب میر محمد رضا خان ۱۷۴۹ - ۱۷۵۰
 نواب وقار الملک ۱۸۸۴
 نوانی ، میر علی شیر ۱۰۳۱
 نوح (علیہ السلام) ۱۱۰۰ ، ۱۱۵۷
 نورالدین بانیری << ، ۵۱
 نورالدین زینہ کدل ، سید ۱۳۲۲
 نورالدین جعفر بدخشان ، مولانا ۹۱۲
 نورالدین ، حضرت شیخ ۸۹۱
 نورالدین ، حکیم ۷۸
 نورالدین خان درانی ۳۷۲ ، ۳۷۶ ، ۳۷۷
 نورالدین رشی ، شیخ ۹۱۲ ، ۹۶۶
 نورالدین ، سید ۱۱
 نورالدین ، شیخ ۱۳۲۲ ، ۱۶۸۶ ، ۱۶۸۸
 نورالدین صفہانی ۱۰۳۱
 نورالدین محمد آفتاب نقشبندی ۹۱ ، ۱۰
 نورالدین محمد عبداللہ ۱۱۹۶ ، ۱۲۰۰
 نورالحسن ۱۳۲۲
 نوراللہ شوستری (قاضی) ۸۸۰ ، ۹۰۱ ، ۹۶۱
 نورجہان بیگم < ۲ ، ۳۸ ، ۶۲ ، ۶۵ ، ۶۹۵ ، ۷۰۳ ، ۷۳۹ ، ۷۸۰ ، ۷۹۵
- ۷۰۴ ، ۷۰۵ ، ۷۱۳ ، ۷۲۶ ، ۷۴۹
 نور محل << ۱۲ ، ۱۲۸۵
 نوروز ریشی ، شیخ ۱۳۲۲
 نوری ریشی ، شیخ ۱۳۲۲
 نوری سپاہانی ، قاضی ۱۱۸۳
 نوشیروان ۱۱ ، <<< ، ۱۰۲۸ ، ۱۲۳۲
 نوعی ۵۵۲ ، ۵۹۹ ، ۶۹۶ ، ۱۳۸۵
 نوعی خبوشانی ۲۵ ، ۵ ، ۲۷۳ ، ۳۰۵ ، ۱۶۲۲ - ۱۶۴۱
 نونہال سنگھ ۲۵۹ ، ۳۶۰
 نوید ، ملا رحمت اللہ ۲۱۰ ، ۳۱۹ ، ۳۷۶
 نیاز ، خواجہ ۷۳ ، ۷۴
 نیاز نقشبندی ، خواجہ ۱۰۸
 نیشاپوری ، خواجہ ۲۳۱
 نیکنام خان ۱۰۳۰
 نیکی ۱۱۸۳
 واجد ۱۶۴۱
 واجد علی شاہ ۱۳۵۵
 واحدی ۵۵۲
 وارستہ < ۴ ، ۱۶۴۱ - ۱۶۵۳
 واصب قندھاری ، ملا ۳۷۹ ، ۳۸۸
 واصف ۱۶۵۲ - ۱۶۵۳
 واصل کشمیری ۱۶۵۳
 واعظ < ۴۰ ، ۱۰۱
 واقف بنالوی ۱۶۵۵ - ۱۶۶۴ ، ۱۸۳۳
 والا ۱۶۶۵ - ۱۶۷۱ ، ۱۸۲۱ - ۱۸۲۲
 والہ داغستانی ۱۲۲ ، ۱۶۵ ، ۲۲۷ ، ۵۸۸ ، ۸۲۰ ، ۷۰۳
 وجہی ہروی ، مولانا ۲۲۸
 وجیا راجہ ۹۶۵
 وجیہ الدین عنایم آبادی ، شیخ ۱۷۴۹

ہدایت اللہ ، مفتی ، ۹۸ ، ۱۳۶ ،
 ہستی چک ، ۱۰۱۰ ، ۱۰۱۲ ،
 ہلاکو ۸۶۱
 ہلاکی ہمدانی ۱۰۳۰
 ہلال ، سید ۱۳۲۲
 ہلالی چغتائی ۱۳۲۳
 ہلالی قزوینی ۱۸۱۱
 ہما ، مولوی عطا اللہ ۱۶۹ ، ۱۶۹۱ ،
 ہمام الدین گلباری شیرازی ۱۱۰۶
 ہمام تبریزی ، خواجہ ۹۹۳
 ہمانی اصفہانی ، جلال الدین ۵۶۲ ، ۵۶۹ ،
 ہمایون پادشاہ ۶۲۸ - ۶۳۰ ، ۸۶۵ ،
 ، ۱۱۱۰ ، ۱۱۱۳ ، ۱۱۱۴ ،
 ، ۱۱۱۱ ، ۱۱۱۸ ، ۱۱۲۵ ، ۱۱۲۷ ،
 ، ۱۱۳۸ ، ۱۳۳۹ ، ۱۳۶۶ ، ۱۳۸۸ ،
 ۱۳۴۹ ، ۱۳۵۰
 ہمت خان ۹۲۱ ، ۱۰۱۹ ، ۱۳۳۰ ، ۱۳۳۹ ،
 ۱۳۴۱ ، ۱۳۴۲ - ۱۳۴۵
 ہمت ، دلیر خان ۱۲۲۲ - ۱۲۲۳ ، ۱۵۵۰ ،
 ہمت ، نچد عاشق ۱۰۹ ، ۱۸۰ ، ۳۳ ،
 ہندو ، پنڈت مکند رام ۱۶۹۱
 ہنزفر ، داکٹر ۵۷۲
 ہوشنگ ۲۱۸
 ہوشنگ ، میرزا ۲۵
 ہیگ ، جے - دہلیو ۱۳۱۱
 ہیمو بقال ۱۱۱۰

وحید الزمانی طاہر وحید ، نواب ۲۹ ، ۹۷۸ ،
 ۹۸۷
 وحشی یزدی ۱۳۴۲ ، ۱۳۷۳
 وحشی بافقی ۵۵۵ ، ۶۱۳ ، ۱۰۲۵ ، ۱۰۳۱ ،
 ۱۱۸۲
 وحید ۲۰۹
 وحید دستگرہی ۵۵۵ ، ۵۶۷ ، ۵۷۱ ،
 وحید قریشی ، داکٹر ۲۱۰ ، ۱۰۷۹ ،
 وفا ، مولوی مؤید الدین خوشنویس ۱۰۶۵
 وفائی اصفہانی ۱۶۷۲
 وقوسی ۱۶۷۳ - ۱۶۹۰
 وقاری ، میرزا غازی ترخان ۲۷۵
 ولی دکنی ۲۶۷
 ولی دشت بیاضی ۱۰۳۱ ، ۱۱۸۳ ،
 ولی قلی بیگ شاملو ۵۵۱ ، ۵۵۳ ، ۵۵۸ ،
 ۵۷۵
 ویلیام جیمز ، سر ۱۰۶۵
 ● ہادی حسن ۳۵۲ ، ۳۵۶ - ۳۵۸
 ہاروت ۳۹۸ ، ۴۹۹ ، ۵۱۳ ، ۸۱۸ ، ۸۲۱
 ہاشم ۱۶۹۰
 ہاشم خان ۸۷۶
 ہاشم دیوانی ، خواجہ ۶۶۶
 ہاشم قادری ، سید میر خواجہ ۸۵ ، ۹۱ ، ۹۶ ،
 ہاشم ہفت قلم ۳۳ ،
 ہاشم ، میر نچد ۱۶۹۰
 ہلاکو ۱۲۹۳
 ہجرانی ، ولانا ۱۵۶۱
 ہدایت اللہ ، آقای ۱۰۲۰

یمینی ۱۱۸۳ ، ۹۹۶
 یوسف (علیه السلام) ۴ ، ۵۳ ، ۵۷ ،
 ۸ ، ۱۷ ، ۲۳۹ ، ۲۶۰ ،
 ۲۶۱ ، ۲۸۴ ، ۳۰۷ ، ۳۸۲ ،
 ۳۹۱ ، ۳۹۷ ، ۴۰۳ ، ۴۴۱ ،
 ۴۹۳ ، ۵۳۰ ، ۵۳۲ ، ۶۰۲ ،
 ۶۰۴ ، ۶۲۱ ، ۶۲۳ ، ۶۲۸ ،
 ۶۲۵ ، ۶۶۳ ، ۶۹۳ ، ۷۳۳ ،
 ۷۶۹ ، ۸۲۳ ، ۸۳۷ ، ۸۶۵ ،
 ۸۶۷ ، ۹۳۶ ، ۹۷۱ ، ۹۷۷ ،
 ۹۷۹ ، ۹۸۵ ، ۹۸۶ ، ۱۰۵۳ ،
 ۱۰۶۳ ، ۱۰۶۷ ، ۱۰۸۱ ، ۱۱۵۵ ،
 ۱۲۳۹ ، ۱۲۸۹ ، ۱۳۰۳ ، ۱۳۴۱ ،
 ۱۳۶۲ ، ۱۳۸۴ ، ۱۴۴۲

یوسف ۶۳

یوسف حسین موسوی ۱۰۳۹

یوسف خندان ۱۲۰۹ ، ۱۲۲۶ ، ۱۲۷۹ ،
 ۱۲۸۶ ، ۱۳۱۳ ، ۱۳۱۵ ، ۱۳۱۶ ،

یوسف خان صفدر خان ، میرزا ۸۷۶ ، ۸۸۰ ،
 یوسف خان ، محمد ۱۰۶

یوسف خان مشہدی ، میرزا ۸۰۰ ، ۱۰۰۲ ،
 ۱۰۰۶ ، ۱۰۰۸

یوسف خان ، میرزا ۹ ، ۸۷۶ ، ۸۸۰ ،
 یوسف سندی ، شیخ ۱۱۰۱ ، ۱۱۰۷ ، ۱۱۰۸ ،
 یوسف شاہ ۱۰۷۵

یوسف شاہ مشہدی ، مولانا ۱۵۶۰

یوسف شیرازی ۲۴ ، ۱۱۹۵

یوسف خان بن علی شاہ چک ۱۷۰۹-۱۷۲۵

یوسف درویش یوسف کشمیری ۱۷۲۶

یوسف ، محمد یوسف کشمیری ۱۷۲۶

یوسف ہمدانی ، شیخ ۱۰۷

یادگار خان ۲۳۶

یادگار ، میرزا ۱۰۰۲ ، ۱۰۰۷ ، ۱۰۱۰-۱۰۱۰

یاوری ۵۵۲ ، ۵۵۹ ، ۵۶۰

یاقوت مستعصمی ۱۵۵۹ ، ۱۵۶۰

یحییٰ ۱۶۹۲ - ۱۷۰۸

یحییٰ بخاری ، سید ۱۱۰۱ ، ۱۱۱۳

یحییٰ خان قزوینی ۵۹۳

یحییٰ خان بابر بیگ ۸۷۸ ، ۸۷۹

یحییٰ درویش ۱۱۰۱

یحییٰ کاشی ۳۸۴ ، ۱۷۰۸

یحییٰ لاهیجی ۱۰۳۱ ، ۱۷۰۸

یحییٰ ، میر ۱۲۲۹ ، ۱۲۳۷ ، ۱۵۶۰

یزید ۶۶۲ ، ۱۱۳

یسوی ، خواجہ احمد ۹۱ ، ۱۰۷

یمقوب (علیه السلام) ۱۵۴ ، ۳۰۵ ، ۳۰۷ ،

۳۱۳ ، ۳۹۱ ، ۳۹۴ ، ۳۹۸ ،

۵۳۱ ، ۶۰۲ ، ۶۶۲ ، ۶۹۳ ،

۷۳۹ ، ۸۱۳ ، ۸۶۶ ، ۸۶۷ ،

۹۷۷ ، ۹۷۷

یمقوب چک ۱۷۰۲ ، ۶۲۶ ، ۶۲۱ ، ۶۳۱ ،

۹۶۳ ، ۱۷۱۲ ، ۱۷۱۴

یمقوب خان ۱۰۷۵

یمقوب خان بدخشی ۱۷۸۳

یمقوب دارولی ، خواجہ ۶۳۸

یمقوب سلطان ۱۳۲۸

یمقوب شاہ ۹۶۳ ، ۱۷۲۱ ، ۱۷۲۳ ، ۱۷۲۴

یمقوب کشمیری ، شیخ ۱۱۸۴

یمقوب گنائی صرفی ۹۳ ، ۸۶۷

یمقوب ، ملا یمقوب کشمیری ۱۷۰۸

یکتا ، پنڈت شیان فرائن ۱۸۳۵

یلدرم بایزید پادشاہ روم ۱۳۶۱

یمین الدولہ ۳۱ ، ۳۵ ، ۲۲۸ ، ۹۳۰

ضمیمه فهرست نامها

- ابوالقاسم ، قاضی کشمیری < ۱۸۸۸
- ابوالفتح سابونی < ۱۸۸۸
- ابوالمعالی ۱۸۸۸
- ابوالرؤف ، قاضی ۱۸۹۲
- احمد رومی ، ملا < ۱۸۸۸
- امان الله ، خواجه کشمیری < ۱۸۸۸
- بختور ، مصطفی خان کشمیری ۱۸۸۸
- بدیع کشمیری ۱۸۸۸
- بلبل شاه ۸۶ ، ۵۱۰
- بنده ، عصام الدین کشمیری ۸۱۸۹
- بهاء الدین ، خواجه ۱۸۸۹
- بینش ، ملا ۱۸۸۹
- ثابت ، ملا ۱۸۸۹
- جمیل ، ملا ۱۸۹۰
- حاجی ، مختار شاه اشائی ۱۸۹۰
- حبیب الله دار ، ملا ۱۸۹۱
- حبیب الله دلو کشمیری ۱۸۹۱
- حسن ، پیر غلام حسن کهوینهای ۱۸۹۱
- حسن ، خواجه زهگیر ۱۸۹۲
- حسن ، ملا حسن ۱۸۹۲
- حسین غزنوی ، مولانا ۱۸۹۲
- حیا ، محمد یحیی ۱۸۹۲
- حیدر ، حیدر جدی بلی ۱۸۹۳
- حیرتی ، محمد تقی الدین ۱۸۹۳
- دانا ، ملا محمد امین ۱۸۹۲ ، ۱۸۹۳
- دیوانی ، خواجه نورالله ۱۸۹۳
- رحمت الله ، حکیم ۱۸۹۲
- رضا ، محمد رضا کشمیری ۱۸۹۳
- رضا ، محمد رضای کنت کشمیری ۱۸۹۳
- رضی دانش ۲۹
- رفیع ، ملا محمد ماننچی کشمیری ۱۸۹۳
- رفیق ، محمد اکبر کشمیری ۱۸۹۵ ، ۱۹۰۳ ، ۱۹۰۶
- روشنی کشمیری ۱۸۹۵
- زین العابدین سلطان کشمیر < ۱۸۸۸ ، ۱۸۹۰ ، ۱۸۹۲ ، ۱۸۹۹ ، ۱۹۰۳ ، ۱۹۰۶
- ساطع ، ابوالحسن ملا ۱۸۹۲
- سایل ، خواجه سعدالدین ۱۸۹۵
- شاهجهان < ۱۸۸۸ ، ۱۸۸۸
- شاه قاسم حقانی ۱۸۹۹
- شاه منور حقانی < ۱۸۹۹
- شعری ، خواجه حسن کول ۱۸۹۶
- شگون ، اردانه < ۱۸۹۹
- شیوا ، حافظ غلام رسول < ۱۰۹
- عاقل ، محمد عاقل < ۱۸۹۹

- عبدالغفور خواجہ ۱۸۹۸
 عبدالغنی ، ملا ۱۸۹۷
 عبدالقادر جیلانی (محبوب سبحانی) ۱۸۸۸
 عبید ، ملا عبیداللہ ۱۸۹۸
 عشقی ۱۸۹۹
 علی مرتضیٰ (رض) ۱۹۰۵
 علی شاہ چک ۱۹۰۵
 علی شیرازی ، ملا ۱۸۹۹
 علی ہمدانی (امیر کبیر) ۱۹۰۰
 عنایت ، میر عنایت اللہ کنت ۱۸۹۹
 ● غلام حسن مورخ ، پیر ۱۸۹۷
 ● فاخر کشمیری ۱۹۰۰
 فاروق ، محمد فاروق کشمیری ۱۹۰۱
 فانی ، ملا میرک ۱۹۰۱
 فایق کشمیری ۱۹۰۱
 فایق ، ملا فایق ۱۹۰۱
 فرحت ، شرف الدین خان ۱۹۰۲
 فرخ سیر ۱۸۹۳
 فصیح ، محمد شاہ کشمیری ۱۹۰۲
 فصیحی ، ملا ۱۹۰۲
 ● قاضی شریح ۱۸۸۷
 قلندر بیگ ۱۸۸۷ ، ۱۹۰۲
 ● کاظم ، بابا محمد کاظم ۱۹۰۲
 کاظم ، ملا کاظم ۱۹۰۳
 کبیری ۱۹۰۳
 کرم اللہ بابا ۱۹۰۳
 ● گلشنی شیرازی ۱۹۰۳
 ● مجرم ، میرزا محمدی کشمیری ۱۸۹۸
 محمد (ص) ۱۸۹۷ ، ۱۹۰۰
 محمد رومی ، ملا ۱۹۰۳
 محوی ، محمد اکبر ۱۹۰۳
 ملا ثابت ۱۸۸۷ ، ۱۹۰۲
 ملا دانا ۱۹۰۷
 ملا مقیم فانتہ ۱۸۹۸
 ملا محمود والہ ۱۹۰۲
 ملا عبیداللہ ۱۸۸۸ ، ۱۹۰۲ ، ۱۹۰۳
 ملا محمد صادق ۱۹۰۳
 ملیحی ، ملا ۱۹۰۳
 منطقی ، سید محمد ۱۹۰۳
 مہری ، مشہدی ۱۹۰۵
 مہری ، ملا مہری ۱۹۰۵
 مہریز ۱۹۰۵
 میرزا بیگ بخاری ۱۹۰۵
 ● ناطق کشمیری ۱۹۰۱
 نحوی ، اسد اللہ راجہ ۱۹۰۵
 ندیمی ، ملا ۱۹۰۶
 نورالدین ، ملا ۱۹۰۶
 نور اللہ ، خواجہ ۱۸۸۹
 نوید ، رحمت اللہ بانڈی ۱۹۰۶
 ● والہ ، ملا محمود ۱۹۰۶
 وفا ، خواجہ محمد شاہ ۱۹۰۶
 ● ہادی ، محمد حیات ۱۹۰۷
 ہمت ، عبدالوہاب ۱۹۰۷
 ● یاسین خان ۱۹۰۷
 یکتا ، محمد اشرف ۱۸۹۵ ، ۱۸۹۷
 یوسف ، ملا یوسف ۱۹۰۷

فهرست نامهای جغرافی

انک << ۵ انوار < ۱۵۲ ، ۱۵۵۰ اجمیر < ۸ ، ۳۳۰ ، ۳۸۱ ، ۳۸۴ ، ۵۰۳ ۶۲۱ ، ۶۴۵ ، ۶۲۸ ، ۶۶۸ ۶۶۹ ، ۶۸۲ ، ۸۴۵ ، ۸۶۶ ۸۸۳ ، ۱۳۶۶ ، ۱۵۸۳ ، ۱۶۶۰ ۱۹۶۵ اجین ۲۳۹ اچول (اچبول) ، ۸۴۶ ، ۱۲۴۰ ، ۱۳۰۶ ۱۳۰۸ ، ۱۳۸۹ ، ۱۸۰۶ ، ۱۸۶۶ ۱۸۸۰ احمد آباد ، ۶۱۲ ، ۶۲۴ ، ۶۲۹ ، ۱۰۰۳ ۱۱۰۴ ، ۱۱۴۸ احمد نگر ، ۶۱۵ ، ۶۴۹ ، ۶۹۹ ، ۱۰۲۲ ۱۱۳۳ ، ۱۱۴۳ ، ۱۱۶۶ ، ۱۱۸۳ ۱۱۸۴ اداره مطبوعات دولت پاکستان ، ۱۳۶۰ ۱۳۹۶ ادبی پریس لکهنو ، ۸۳۰ اردبیل ، ۵۴۵ ، ۵۵۲ اردکان ، ۱۵۴ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ، ۱۶۳ ، ۱۶۴ ارکات ، ۹۲۱ ، ۹۳۹ ارشوان باغیچه ، ۶۹ اروپا ، ۵۶۶ ، ۵۶۸ ، ۸۳۸ ، ۱۱۸۱ ، ۱۳۸۳ اریسه ، ۱۳۶۹ استانبول ، ۵۵۵	آب زمزم < ۱۲۹۶ آب زنده رود < ۱۲۸ آب سون ، ۱۳۸۲ آب لار ، ۸۵۸ ، ۸۵۹ ، ۱۲۶۹ ، ۱۲۸۰ ۱۲۸۶ ، ۱۲۹۵ آبشار اهرابیل ، ۶۹ آدون (پرگنه) < ۳ آذربایجان ، ۵۵۸ ، ۱۲۸۶ ، ۱۵۰۹ آرکانیوز (کراچی) ، ۱۸۴۹ آصف آباد ، ۱۲۴۱ ، ۱۲۸۸ ، ۱۳۸۹ ۱۸۰۶ آگره ، ۵۱ ، ۶۲ ، ۶۴۵ ، ۲۶۱ ، ۳۳۹ ۵۳۵ ، ۵۵۲ ، ۶۲۳ ، ۶۳۰ ۶۵۴ ، ۶۸۰ ، ۶۸۸ ، ۶۱۶ ۶۲۰ ، ۶۶۶ ، ۶۶۸ ، ۸۶۶ ۸۸۰ ، ۹۳۶ ، ۹۹۵ ، ۱۱۰۶ ۱۱۰۸ ، ۱۱۲۲ ، ۱۱۲۲ ، ۱۱۴۰ ۱۱۴۶ ، ۱۱۴۸ ، ۱۱۶۱ ، ۱۱۶۳ ۱۱۶۶ ، ۱۱۸۴ ، ۱۱۸۸ ۱۳۳۸ ، ۱۳۴۰ ، ۱۳۶۶ ، ۱۳۶۸ ۱۳۶۶ ، ۱۳۶۸ ، ۱۳۶۸ ، ۱۵۸۱ ۱۵۸۲ آمل ، ۶۸۲ ، ۶۸۹ ، ۶۹۸ ، ۶۰۲ ، ۶۰۳ آون یوره ، ۸۹۲ آئینه خانه ، ۱۹۲ آئینه محل ، ۲۰ ، ۲۱ ابراهیم آباد ، ۱۶۱ ، ۱۰۶۳

۴ ۵۴۴ ، ۵۶۳ ، ۵۶۲ ، ۵۵۴
 ۴ ۶۱۴ ، ۶۰۰ ، ۵۹۶ ، ۵۴۴
 ۴ ۶۴۳ ، ۶۳۳ ، ۶۲۶ ، ۶۱۶
 ۴ ۷۱۳ ، ۷۰۲ ، ۶۹۸ ، ۶۸۵
 ۴ ۸۱۳ ، ۸۰۲ ، ۷۹۸ ، ۷۸۵
 ۴ ۸۸۰ ، ۸۷۲ ، ۸۰۴ ، ۷۵۴
 ۴ ۹۰۱ ، ۸۹۰ ، ۸۸۴ ، ۸۸۳
 ۴ ۹۴۳ ، ۹۲۰ ، ۹۱۵ ، ۹۰۴
 ۴ ۱۰۰۵ ، ۹۸۴ ، ۹۸۲ ، ۹۷۸
 ۴ ۱۰۸۴ ، ۱۰۶۵ ، ۱۰۳۳ ، ۱۰۳۱
 ۴ ۱۱۶۱ ، ۱۱۱۰ ، ۱۱۰۰ ، ۱۱۰۲
 ۴ ۱۲۰۹ ، ۱۱۹۶ ، ۱۱۸۰ ، ۱۱۶۳
 ۴ ۱۲۵۹ ، ۱۲۴۳ ، ۱۲۳۲ ، ۱۲۲۴
 ۴ ۱۳۶۰ ، ۱۳۵۳ ، ۱۳۲۸ ، ۱۳۲۶
 ۴ ۱۳۴۵ ، ۱۳۴۰ ، ۱۳۳۸ ، ۱۳۳۱
 ۴ ۱۳۴۳ ، ۱۳۱۹ ، ۱۳۰۱ ، ۱۳۰۰
 ۴ ۱۳۴۰ ، ۱۳۶۵ ، ۱۳۵۵ ، ۱۳۴۶
 ۴ ۱۶۲۲ ، ۱۵۴۶ ، ۱۵۵۹ ، ۱۵۴۸
 ۱۴۴۸ ، ۱۴۲۱

ایشیاتک لیتھو گرافک کمپنی کلکتہ ۱۱۹۲
 ایوان چہل ستون ۱۲۳۳
 ایوان شاہ نہر ۱۲۴۶

● بابل ۹ ، ۳۹۸ ، ۳۹۹ ، ۵۱۳ ، ۱۲۸۸
 باجور ۹۰۹
 باختہر ۶۳
 باچہ دروازہ ۹۶
 بارہ مولا ۲۴۵ ، ۸۶۱ ، ۸۹۱ ، ۱۲۴۵
 ۱۳۲۸ ، ۱۳۱۳ ، ۱۳۱۴ ، ۱۳۲۳
 ۱۴۹۳ ، ۱۴۹۵
 باشپورہ ۱۲۶

امرتسر ۲۲۲ ، ۳۶۱ ، ۹۰۶ ، ۹۰۴
 ۹۱۱ ، ۹۱۲ ، ۱۸۹۶
 انتری ، قصیدہ ۱۱۸
 انجمن آثار ملی تہران ۵۹
 انجمن ایران و ہند ۱۰۶۵
 انجمن تحقیق کشمیر ۱۳۲۹
 انجمن ترقی اردو ۲۱۰ ، ۱۰۲۱ ، ۱۰۴۴
 اورینٹل ریسرچ لائبریری سرینگر ۲
 اندور ۱۰۶۵
 انوار المطابع ۱۵۴۶
 اودھ ۱۲ ، ۱۶۵ ، ۱۶۴ ، ۱۶۹ ، ۱۸۰
 ۲۵۱ ، ۱۰۵۰ ، ۱۳۵۵
 اورنگ آباد ۳۰۱ ، ۹۴۹ ، ۱۶۵۸-۱۶۵۴
 ۱۶۶۵ ، ۱۶۶۰
 اولر ۱۳۳۰ ، ۱۳۳۲ ، ۱۳۵۳ ، ۱۴۹۳
 ۱۸۰۴
 اہراہل (آبشار) ۶۹
 ایدو کیشن پریس کلکتہ ۱۱۹۴
 ایران ۳ ، ۹ ، ۲۶ ، ۲۸ ، ۳۴ ، ۳۸
 ۴۰ ، ۴۱ ، ۴۳ ، ۴۴ ، ۵۱
 ۵۸ ، ۶۴ ، ۷۲ ، ۸۳ ، ۱۰۲
 ۱۱۶ ، ۱۲۲ ، ۱۴۲ ، ۱۴۴ ، ۱۵۵
 ۱۵۹ ، ۱۶۲ ، ۱۸۳ ، ۱۹۰
 ۱۹۱ ، ۱۹۳ ، ۲۰۹ ، ۲۳۶
 ۲۳۴ ، ۲۴۰ ، ۲۵۰ ، ۲۶۴
 ۲۹۱ ، ۳۰۱ ، ۳۱۳ ، ۳۱۴
 ۳۳۰ ، ۳۶۱ ، ۳۹۳ ، ۴۰۰
 ۴۰۳ ، ۴۶۲ ، ۴۶۴ ، ۴۶۶
 ۳۸۹ ، ۵۰۰ ، ۵۱۹ ، ۵۲۱
 ۵۲۵ ، ۵۳۶ ، ۵۳۴ ، ۵۳۹
 ۵۴۵ ، ۵۴۴ ، ۵۴۸ ، ۵۵۲

باغ شالامار ۳۰، ۳۲، ۳۳، ۲۰۱، ۴۰۳
 ۳۵۸، ۸۵۰، ۸۵۰، ۱۲۰۵
 ۱۲۸۲، ۱۵۳۵، ۱۸۳۲ - ۱۸۳۵
 ۱۸۸۲، ۱۸۸۰، ۱۸۰۶، ۱۸۰۵

باغ شاه ۱۸۰۶

باغ شاه آباد ۱۲۰۸، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶
 ۱۲۹۸، ۱۸۰۹

باغ شاهزاده ۱۳۰۳

باغ سنگه ریشنوهار ۱۶۸۵

باغ شهر آرا ۵۲

باغ شهر هرات ۱۳۲۸

باغ صادق آباد ۱۳۰۵

باغ صائب ۵۸۲

باغ صفا ۱۲۰۸، ۱۲۸۵، ۱۰۹۰

باغ صفاپور ۱۰۹۰

باغ طرب افزا ۱۸۰۵

باغ ظفر خان (باغ طولانی) ۱۲۰۹، ۱۳۱۲

باغ ظفر آباد ۳۰، ۳۳، ۳۰

باغ علی آباد ۱۰۰۰

باغ صنایت ۳۰

باغ علی مردان ۸۸۳

باغ عیش آباد ۱۲۰۰، ۱۲۸۳، ۱۲۰۰

۱۲۸۰، ۱۲۸۸، ۱۲۸۰، ۱۰۹۶

۱۸۸۰، ۱۸۰۶، ۱۸۰۵

باغ فرح بخش ۳۰، ۲۰۱، ۱۲۰۵ - ۱۲۰۰

۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳

۱۲۶۹، ۱۲۸۹، ۱۳۹۱، ۱۴۰۳

۱۵۳۶، ۱۰۹۵ - ۱۰۹۶، ۱۸۰۲

۱۸۸۰، ۱۸۰۵

باغ فیروز خان ۱۲۰۹، ۱۸۰۰

باغ آصف آباد ۱۲۹۰

باغ افضل آباد ۱۲۰۹، ۱۲۸۶، ۱۰۹۸

۱۸۰۵

باغ اکبر آباد ۱۳۰۱

باغ الهی ۱۲۵، ۱۲۶، ۲۰۳، ۱۲۰۹

۱۲۸۶، ۱۰۹۸

باغ بحر آرا ۲۰۳، ۱۲۰۰، ۱۲۸۳، ۱۳۰۶

۱۳۸۰، ۱۵۳۸، ۱۰۹۶، ۱۸۰۵

باغ بولای ۱۳۲۹

باغ بیگم آباد ۱۳۰۰

باغ بیگم صاحب ۹۴، ۱۲۸۵

باغ تکیه ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۸۰

باغ جهان آرا ۵۲، ۱۲۸۵، ۱۲۹۴

۱۰۹۶، ۱۸۰۵

باغ جلال آباد ۱۰۸۳

باغ چار باغ ۱۱۸۹

باغ چنار ۱۲۶

باغ حبق ۲۰۲

باغ حسن آباد ۳۰، ۱۸۰۰

باغ حیات بخش ۲۸۰، ۲۸۲، ۱۰۸۹

۱۰۹۰

باغ خدمت خان ۱۲۰۹، ۱۸۰۰

باغ درشنی ۱۲۸۲

باغ دلکشا ۱۳۲۹

باغ ریشیان ۱۲۰۹، ۱۸۰۰

باغ زاغان ۱۳۲۸

باغ سفید ۱۳۲۸

باغ سلیمان ۸۹۳، ۹۹۳، ۱۸۴۹

باغ سیف آباد ۹۲۸، ۱۰۹۸

باغ سیف خان ۱۲۰۹

بافہال ۶۲۵ ، ۸۲۴ ،
 بجمبارہ ۸۹۲ ، ۹۶۵ ،
 بتالہ ۱۶۵۵ ، ۱۶۵۷ ،
 بھارا ۵۵ ، ۱۰۷ ، ۱۱۲ ، ۲۷۷ ، ۲۷۸ ،
 ۱۱۸۱ ، ۱۱۸۰ ، ۱۰۵۹ ، ۲۸۶ ،
 ۱۸۴۹
 بختاور نگر ۳۳۸
 بدخشان ۱۰۷ ، ۲۵۰ ، ۲۷۷ ، ۲۹۳ ،
 ۳۶۹ ، ۳۰۵ ، ۳۱۹ ، ۳۲۶ ،
 ۳۲۱ ، ۳۲۲ ، ۳۲۰ ، ۳۲۳ ،
 ۳۵۳ ، ۳۵۵ ، ۳۵۶ ، ۳۵۷ ،
 ۵۲۰ ، ۶۳۷ ، ۶۳۹ ، ۶۶۲ ،
 ۷۴۵ ، ۷۷۲ ، ۷۹۳ ،
 ۸۸۳ ، ۱۱۳۳ ، ۱۲۳۵ ، ۱۲۳۶ ،
 ۱۳۰۲ ، ۱۳۵۳ ، ۱۸۳۹
 بدین ۱۱
 براو ۶۶
 برشال ۳۲۲
 برگام ۳۲۶
 برلن ۱۲
 برطانیہ ۲۰ ، ۱۱۳ ، ۱۲۷ ، ۱۳۹ ،
 ۲۹۷ ، ۸۳۰ ، ۱۰۶۶
 برہانپور ۳۱ ، ۳۵ ، ۵۱ ، ۵۷ ، ۶۶ ،
 ۳۸۶ ، ۳۱۱ ، ۳۱۲ ، ۳۶۳ ،
 ۵۳۵ ، ۵۳۶ ، ۵۳۸ ، ۵۴۹ ،
 ۵۵۱ ، ۵۵۶ ، ۶۵۷ ، ۶۹۶ ،
 ۱۰۰۲ ، ۱۰۰۳ ، ۱۰۰۶ ، ۱۰۳۹ ،
 ۱۶۲۳ ، ۱۶۲۶ ، ۱۶۲۷ ، ۱۶۳۵ ،
 ۱۶۳۸ ، ۱۶۶۵ ، ۱۷۸۵
 بریل ۶ ، ۱۳۵ ، ۱۳۵۸

باغ فیض بخش ۳۰ ، ۲۰۱ ، ۵۹ ، ۱۲۷ ، ۱۲۷ ،
 ۱۲۷ ، ۱۲۸۲ ، ۱۲۸۳ ، ۱۳۰۴ ،
 ۱۳۶۹ ، ۱۴۰۰ ، ۱۴۰۴ ، ۱۷۹۵ ،
 ۱۸۷۵
 باغ گربہ ۱۷۹
 باغ گلشن ۳۰
 باغ گنگا ریشی ۱۲۷
 باغ لادلی بیگم ۱۱۸۸
 باغ ۱۸۷۵
 باغ مراد ۱۲۷۸ ، ۱۷۹۸
 باغ مشکین (زنتہ) ۲۲
 باغ سرہند ۹۴
 باغ نرگسین ۸۵۱
 باغ نسیم ۲۰۲ ، ۲۰۳ ، ۸۵۸ ، ۱۲۷۹ ،
 ۱۲۸۶ ، ۱۳۰۶ ، ۱۷۹۸ ، ۱۸۳۵ ،
 ۱۸۷۵
 باغ نشاط ۱۰۴ ، ۲۰۲ ، ۸۵۵ ، ۸۵۶ ،
 ۱۲۷۸ ، ۱۲۸۳ ، ۱۳۰۵ ، ۱۳۹۱ ،
 ۱۵۳۷ ، ۱۷۹۶ ، ۱۸۰۲ ، ۱۸۳۳ ،
 ۱۸۳۵ ، ۱۸۷۵ ، ۱۸۸۰ ، ۱۸۸۲
 باغ نگین ۱۸۸۲
 باغ نور باغ ۱۳۰۶ ، ۱۸۷۵ ، ۱۸۷۷ ،
 باغ نور افزا ۱۲۷۷ ، ۱۲۸۲ ، ۱۳۸۸ ، ۱۳۸۸ ،
 ۱۷۹۶
 باغ نور افشان ۱۲۷۷ ، ۱۲۸۵ ، ۱۷۹۷
 با میان ۱۸۷۹
 بانکی پور ۷۰ ، ۴ ، ۵ ، ۱۱۳ ، ۵۷ ،
 ۲۱ ، ۲۶ ، ۳۵ ، ۴۴ ،
 ۱۰۲۵ ، ۱۱۹۰ ، ۱۲۴۷ ، ۱۳۸۳ ،
 ۱۶۲۰

بوستان خورنق (قصر) ۸۰۲	بطحا < ۱۲۸
بھاگ (پرگنہ) ۱۲۵۲	بغداد < ۱۰ ، ۶۲۶ ، ۶۳۱ ، ۹۲۶
بہار ۲۲۳ ، < ۸ ، < ۸۳ ، ۱۲۸۱	۱۲۹۵ ، ۱۲۲۶ ، ۱۰۸۹ ، ۱۰۰۱
۱۲۹۸ ، ۱۲۹۹	۱۸۸۸ ، ۱۳۱۰ ، ۱۳۰۹ ، ۱۳۰۸
بہرہ ۳۶	بیل نگر ۸۶
بھکلی ۸۹۵	بلستان ۶۹ ، ۶۶
بھوپال ۱۶۵۲ - ۱۶۵۲ ، ۲ < ۲	بلخ ۵۵ ، ۱۱۳ ، ۲ < ۸ ، ۲ < ۸
بھلول پور ۱ < ۱۸	۲۸۶ ، ۵۶۲ ، ۵۶۳ ، ۶۳ < ۶
بھیرہ ۳۶	۶۳۹ ، ۶۲۳ ، ۶۲۵ ، ۸۲ < ۶
بیت اللہ (بیت الحرام) ۲۲۶ ، ۲۸۱ ، ۲۰۲	۱۰۲۶ ، ۱۰۵۵ ، ۱۰۵۹ - ۱۰۶۱
۵۵۱ ، ۶۱۲ ، ۸۲۵ ، ۱۳۲ < ۱	۱۰۶۹ ، ۱۳۲۵ ، ۱۳۹۹ ، ۱۳۵۱
بیت المقدس < ۱۰ ، ۱۳۸۲	۱۶۰۵ ، ۱۸۱۲
بیجاپور ۲۲۳ ، ۶۱۵ ، ۸ < ۵ ، ۹۲۰	بیلگرام < ۹۲
۹۲۸ ، ۹۵۳ ، ۹۵۹ ، ۹۶۰	بلند میر ، قصبہ ۲۲۶
۱۰۰۸ ، ۱۱۶۳ ، ۱۳۲۸ ، ۱۳۶۸	بمبئی ۵۸۵ ، ۵۹۳ ، ۸۳۰ ، ۱۰۶۵ ، ۱۰۶۶
۱۳ < ۶ ، ۱۳ < ۶	بنارس ۱۰۶ ، ۲۲۲ ، ۲۳۹ ، ۲۸۸
بیجاہارہ (بیجاہارہ) ۹۱۲ ، ۱۳۵۲ ، ۱۳۶۲	۲۹۱ ، ۳۶۰ ، ۱۱۹۹ ، ۱۳۵۶
۱۳۶۲	۱۴۸۲ ، ۱۵۸۸
بیلار ۱۱۸۰	بندر جرون < ۸
بیرجند (شہرستان) ۱۳۸۸	بندر عباس ۳۱۶
بیرم کلاہ ، موضع و رود ۱۵ < ، ۱ < ۸۸	بیانپور (پانپور) ۹۲ ، ۸۹۲ ، ۸۹۳
۱ < ۹۲	بندیلہ ۶۶
بیستون ۱۲۳ ، ۲۶۲ ، ۲ < ۲ ، ۳۰۸	بینگالہ < ۲۳ ، ۲۳۰ ، ۲۳۳ ، ۲۳۱ ، ۵۸۹
۶۵۳ ، ۶۵۲ ، ۶۹۳ ، ۸۵۵	۶۰۸ ، ۱۱۱۲ ، ۱۱۸۲ ، ۱۱۸۸
۱۰۶ < ، ۱۱۸۲ ، ۱۳۵ < ۱	۱۳۳۹ ، ۱۳ < ۰ ، ۱۳ < ۲ ، ۱۳ < ۸
بیلاق پیر پنجال ۱۸۰۲	۱۳۸۰ ، ۱۳۹ < ، ۱۵۸۲ - ۱۵۸۸
بیلاق قوسہ مرگ ۱۸۰۲	۱ < ۳۱ ، ۱ < ۲۲ ، ۱ < ۲۶ ، ۱ < ۲ < ۱
بیلاق سنگ سفید ۱۸۰۲	۱ < ۶۸ ، ۱۸۲۱
بیلاق کوری مرگ ۱۸۰۲	بئیر ۲۰ < ۱
بیلاق لودل مرگ ۱۸۰۲	بہنہر ۸۶ < ۱ - ۱ < ۸۸ ، ۱ < ۹۱
بیلاق ماء اللین ۱۸۰۲	بوٹہ کدل ۸۸۲

ہیگم پورہ ۳۲

پانور شیخ بابو ۶۶

پاخلی (پاخلی) ۸۶۰ ، ۹۰۱ ، ۹۰۸ ، ۹۰۹ ، ۱۳۲۸ ، ۱۳۱۰

پاریس ۱۰۶۵ ، ۱۰۶۶

پاکستان ۶۴ ، ۲۲ ، ۵۵۵ ، ۹۰۱

پانی پت ۱۵۴۹

پتن ، موضع ۱۳۵۲

پتنہ ۳۲ ، ۱۰۶ ، ۱۰۹ ، ۱۸۰ ، ۶۵۵ ، ۸۳ ، ۹۹۵ ، ۱۳۳۸ ، ۱۳۹۹

پرتاب پبلک لائبریری <<

پرگنہ شاوورہ < ۸۹

پرگنہ مارتند < ۸۹

پشنو اکادمی پشاور ۳۲ ، ۱۲۲

پکلی (ہزارہ) < ۶ ، ۲۰

پل تبتیان ۳۰

پل مستان ۵۲

پلوام ، بخش ۱۳۵

پنجاب ۱ ، ۳۳ ، ۹۹ ، ۱۶۱ ، ۱۸۰

۲۲ ، ۲۲۵ ، ۳۵۴ ، ۳۶۰

۵۵۵ ، ۸۴۳ ، ۹۰۸ ، ۹۴۴

۹۵۳ ، ۱۳۰۰ ، ۱۳۱۳ ، ۱۳۱۹

۱۳۹۲ ، ۱۴۸۴ ، ۱۶۵۵ ، ۱۶۶۰

۱۸۴۳ ، ۱۸۶۶

پند دادن خان ۵۵۵

پوشانہ < ۵۲ ، ۱۲۳۹

پونچھ < ۹۱

پہنیسپر (موضعی) < ۵۰

پیر پنجال < ۱۴ ، ۱۹ ، ۵۲ ، ۸۴۴

۸۹۰ ، ۱۲۳۸ ، ۱۲۳۹ ، ۱۲۶۱

۱۲۹۱ ، ۱۲۹۴ ، ۱۳۰۰ ، ۱۳۹۴

۱۵۲۲ ، ۱۸۹ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲

۱۸۵۸

پیر پل ۸۹۰

پیشاور ۱۶۱ ، ۸۳ ، ۱۱۵ ، ۱۳۰ ، ۱۵۵

۱۸۶ ، ۱۸۳

ناتار ۱۰۵۵ ، ۱۰۶۰

تاج محل ۲۳۹ ، ۱۹

تاجیکستان ۹۰۰

قارسر ۱۶۸

قارہ بلی ۸۹

قاشقند < ۱۰ ، ۵۹۵ ، ۱۸۱۳

تبت ۳۱ ، ۳۶ ، ۴۱ ، ۴۵ ، ۶۹ ، ۲۱۲

۲۲۲ ، ۶۶ ، ۶۶ ، ۶۶ ، ۶۶

۸۶۱ ، ۹۶۵ ، ۱۲۸ ، ۱۳۱۳

۱۳۱ ، ۱۳۱۸ ، ۱۳۱۹ ، ۱۳۲۵

۱۳۳۱ ، ۱۳۳۶ ، ۱۳۶۹ ، ۱۴۵۰

۱۸۰ ، ۱۸۲۰

تبریز ۹۸ ، ۲ ، ۵۳۴ ، ۵۳۵ ، ۵۴۴

۵۵۰ ، ۵۵۲ ، ۵۵۴ ، ۵۵۹

۲۵ ، ۹۹۳ ، ۱۳۲۸ ، ۱۶۹

۱۸۱۳ ، ۱۸۲۲

تہ < ۳ ، ۴ ، ۱۱۰ ، ۱۲۲۲ ، ۱۲۲۲

۱۴۴۲ ، ۱۵۲ ، ۱۵۲۹ ، ۱۵۸۶

۱۵۶۰

تخت سلیمان < ۱۴ ، ۱۹ ، ۲۰۲ ، ۴۱۱

۴۴۲ ، ۴۴۲ ، ۴۵۶ ، ۴۶۵

۸۵۰ ، ۹۸۸ ، ۹۹۳ ، ۱۰۶۵

۱۳۸۶ ، ۱۵۴۲ ، ۱۸۶۵

قربت حافظ ۴۰۳

جدی بل (زیدی بل) ۱۲۷۹ ، ۱۷۹۹
 جزیرہ بہت ۱۲۷۹
 جلال آباد ۵۵ ، ۱۷۱۳
 جلال پور جتان ۲۲
 جلیسر ۶۵۲
 جمنا ۹۲۹ ، ۹۲۷
 جمو ۳۷۶ ، ۵۱۷ ، ۸۶۰ ، ۱۳۲۸ ، ۱۷۱۱
 جونپور ۱۳۱ ، ۱۳۷۱ ، ۱۳۷۵ ، ۱۳۷۶
 ۱۲۹۰ ، ۱۳۸۳ ، ۱۳۸۰ ، ۱۳۷۹
 ۱۳۹۸ ، ۱۳۹۱
 جوی شاہ ۵۷۰
 جوی شیر ۱۸۰ ، ۱۲۵۷ ، ۱۲۹۵ ، ۱۳۰۳
 ۱۵۱۹
 جہان آباد ۱۳۷ ، ۲۳۷ ، ۳۱۶ ، ۱۲۲۲
 ۱۵۵۱ ، ۱۵۵۰
 جہرم ۱۳۳۷ ، ۱۳۴۰
 جہانگیر نگر ۵۹۲
 جہتر پرگنہ کپھاور ۸۹۱
 جہلم (بہت) دریا ۹۶۵ ، ۱۲۷۲ ، ۱۲۷۷
 ۱۲۸۶ ، ۱۲۸۵ ، ۱۲۸۰ ، ۱۲۷۹
 ۱۳۸۹ ، ۱۳۳۲ ، ۱۲۹۹ ، ۱۲۹۸
 ۱۸۷۷ ، ۱۸۳۵ ، ۱۸۰۸ ، ۱۳۹۶
 جیحون ۸۰ ، ۹۰ ، ۳۰۶ ، ۲۵۸ ، ۶۵۳
 ۱۰۴۱ ، ۹۶۷ ، ۸۳۳ ، ۲۶۲
 جیبور ۱۱۹۹
 جیرہ قلعہ ۱۳۵۰
 چاب خانہ حبل المتین ۳۵۰
 چشمہ انج ۱۳۸۸
 چشمہ اندہ ناگ ۱۳۹۰
 چشمہ بون ۲۵۲

قربت حیدریہ ۶۲
 قربنگہ ۳۵
 قرکستان ۱۰۷ ، ۹۳۷ ، ۸۳۸ ، ۸۶۱
 ۹۰۱ ، ۹۰۲ ، ۹۰۸ ، ۱۱۰۲
 ۱۲۱۹
 قرکمان دروازہ ۳۱۹
 قکیہ میرزا صائبا ۵۲۶ ، ۵۲۷ ، ۵۵۷
 ۵۶۹
 قل نور علی نور ۸۵۲
 قنگ آب (دریای) ۶۶
 توران ۱۱۳ ، ۲۳۰ ، ۲۳۳ ، ۲۳۷
 ۲۷۶ ، ۲۶۲ ، ۲۷۹ ، ۲۷۷
 ۱۱۰۲ ، ۹۸۲ ، ۸۸۲ ، ۱۱۰۲
 ۱۱۶۳ ، ۱۱۳۲ ، ۱۱۱۰ ، ۱۱۰۷
 ۱۲۶۱ ، ۱۲۳۲ ، ۱۲۰۹ ، ۱۱۸۰
 ۱۳۶۰ ، ۱۳۵۳ ، ۱۳۲۹ ، ۱۳۲۶
 ۱۵۷۶ ، ۱۵۵۹ ، ۱۴۰۱ ، ۱۳۶۹
 قہانہ ۵۱
 قہران ۵۱ ، ۳۷۲ ، ۳۷۸ ، ۳۷۷ ، ۳۸۲
 ۳۸۶ ، ۳۸۸ ، ۳۱۰ ، ۳۱۱
 ۵۵۵ ، ۵۷۲ ، ۵۷۳ ، ۵۸۳
 ۸۷۷ ، ۸۲۸ ، ۸۲۵ ، ۸۷۷
 ۱۱۹۰ ، ۱۰۶۵ ، ۹۹۳ ، ۹۸۸
 ۱۳۸۳ ، ۱۳۲۳ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۱۹
 قاب صفاپور ۱۲۷۸ ، ۱۲۸۵ ، ۱۲۹۲
 قہانیسر ۳۳۳ ، ۱۶۰۶ ، ۱۶۱۸ ، ۱۶۱۹
 قیگور لائبریری دانش گاہ لکھنؤ ۱۰۳۹
 قینکی پورہ ۳۲۰
 جالندر ۱۱۹۹
 جامع مسجد سرینگر ۱۷۳

چشمه جہال ۹۲۱

چشمه جوہر ناگ ۲۰۶

چشمه حیوان ۵۲، ۵۳، ۵۰، ۵۱، ۵۱۳

۹۳۳، ۱۰۵۴، ۱۰۶۴، ۱۰۷۰

۱۱۶۱، ۱۱۷۸، ۱۲۰۴، ۱۲۱۶

۱۲۷۳، ۱۲۸۵، ۱۲۹۴، ۱۲۹۹

۱۲۹۸، ۱۳۰۱، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷

۱۳۰۸، ۱۳۹۲، ۱۳۹۹، ۱۴۱۱

۱۴۱۳، ۱۴۷۳، ۱۴۸۵، ۱۴۹۳

۱۵۰۰

چشمه شاہی ۲۰۳، ۲۲۲، ۲۳۸، ۸۵۴

۱۸۳۵، ۱۸۷۶

چشمه صفاپور ۱۴

چشمه عارفان ۱۸۷۶

چشمه کام ۲۶

چشمه نور ۹۹

چشمه ویرناگ ۸۵۰

چل ستون ۱۵۴۰

چنبل (دریای) ۶۶

چنگیز ہتی بازار چنگیز خان ۵۰

چوک سعد اللہ خان ۳۲۹

چوکہتی ۵۰

چیتور ۱۱۷۳

چین ۵۴، ۲۴۹، ۸۶۰، ۸۶۳، ۱۲۹۰

۱۳۸۸، ۱۴۸۴

● حبش ۲۷۲، ۱۵۵۹

حبہ کدل ۱۴۲۶

حبق باغ ۲۰۴

حجاز ۹۸، ۱۰۵، ۲۴۲، ۶۱۴، ۸۴۲

۱۱۰۱، ۱۱۰۹، ۱۱۷۳، ۱۲۱۶

۱۲۲۸، ۱۲۲۸، ۱۵۰۹

حرم ۱۵، ۱۸۸، ۲۸۶، ۳۰۵، ۵۳۳

۶۱۵، ۸۱۴، ۸۵۲، ۸۷۸

۸۸۳، ۱۰۷۱، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷

۱۲۱۹، ۱۲۵۵، ۱۲۵۹

حرمین ۵۳، ۵۴۸، ۵۵۰، ۶۲۶-۶۲۸

۶۹۰، ۶۳۳، ۷۳۱، ۷۸۳

۸۵، ۸۹۵، ۱۱۸۰، ۱۲۲۸

۱۲۵۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۸، ۱۶۵۷

۱۶۵۸، ۱۶۶۸، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴

حصار ۱۲۵۲، ۱۴۸۴

حلب ۲۲، ۲۹۰

حوض خانہ ۱۰۴

حوض مٹمن ۱۰۰۹

حیدرآباد (دکن) ۲۳۲، ۲۳۷، ۲۴۰، ۲۶۵

۳۳۹، ۳۷۰، ۴۲۴، ۵۶۴

۵۸۷، ۸۲۳، ۱۰۱۸، ۱۰۱۸

۱۰۲۱، ۱۰۶۵، ۱۶۵۸-۱۶۵۹

۱۶۹۱

حیدرآباد (سند) ۱۱

حیرہ ۸۰۳

● خانپور ۱۶۵۹، ۱۷۲۲

خانڈیس ۶۵۶، ۶۵۷، ۱۰۳۹، ۱۱۸۴

خانقاہ دارا شکوہ ۱۰۴۹

خانقاہ در کجین ۱۲۵۹

خانقاہ معلی ۶۲۵

خانقاہ علی ہمدانی ۸۹۶، ۹۰۱، ۹۱۳

ختلان ۶۳۹، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۹۵

۸۹۷، ۸۹۸، ۹۰۰، ۹۰۱

۹۰۹، ۹۱۳

دجله ۲۵۰
 درگاه شاه مینا ۲۱۴
 دروازه گلابسی ۲۳
 دریاچه آچار ۲۰۸
 دریای بہت ۹۳ ، ۱۹۵ ، ۸۵۳ ، ۸۹۱ ،
 ۸۹۲ ، ۸۹۷
 دریای جمنا ۱۱۰۸ ، ۱۱۸۸
 دریائی جھینگا ۸۲۳
 دریای دجلہ ۱۲۹۸
 دریای راوی ۱۲۰۹ ، ۱۸۸۰
 دریای سند ۱۳۱۳ ، ۱۳۱۹
 دریای فرات ۱۲۹۸
 دریای گنگ ۱۲۹۷
 دریای نیل ۱۲۹۵ ، ۱۳۸۵
 دریای ویشو دردھی ۸۹۰
 دشت بیاض ۶۷۹ ، ۶۹۹ ، ۱۳۸۸
 دفترخانہ عدالت صدر نظامت ۲۸۸
 دکن ۲۹ ، ۳۵ ، ۳۶ ، ۴۱ ، ۴۳ - ۴۶ ،
 ۵۱ ، ۶۲ ، ۶۳ ، ۶۵ ، ۷۴ ،
 ۸۲ ، ۸۶ ، ۲۳۲ ، ۲۳۳ ، ۲۳۷ ،
 ۲۴۰ ، ۲۶۱ ، ۲۶۵ ، ۲۶۸ ،
 ۲۷۰ ، ۳۳۲ ، ۳۸۶ ، ۴۰۱ ،
 ۴۱۱ ، ۴۱۳ ، ۴۶۲ ، ۴۹۹ ،
 ۵۱۹ ، ۵۳۵ ، ۵۳۶ ، ۵۳۸ ،
 ۵۴۵ ، ۵۵۰ ، ۶۱۱ ، ۶۱۵ ،
 ۶۱۶ ، ۶۳۳ ، ۶۳۴ ، ۶۴۱ -
 ۶۴۳ ، ۷۲۹ ، ۷۸۶ ، ۸۰۶ ،
 ۸۱۹ ، ۸۷۵ ، ۹۲۸ ، ۹۳۰ ،
 ۹۴۰ ، ۹۴۱ ، ۹۴۸ - ۹۵۰ ،
 ۹۵۳ ، ۹۵۴ ، ۹۵۹ - ۹۶۱ ،
 ۱۰۱۸ ، ۱۰۲۳ ، ۱۰۶۵ ، ۱۰۹۳

ختن ۱۶۳
 خدا بخش لائبریری (پتنہ) ۹۹۶
 خراسان ۶۴ ، ۸۲ ، ۲۲۸ ، ۲۷۲ ، ۲۷۳ ،
 ۳۱۶ ، ۳۷۶ ، ۵۷۵ ، ۶۳۶ ،
 ۶۳۴ ، ۶۳۳ ، ۷۹۲ ، ۷۹۷ ،
 ۸۰۴ ، ۸۶۰ ، ۸۸۰ ، ۹۶۱ ،
 ۱۰۰۱ ، ۱۰۰۳ ، ۱۰۰۹ ،
 ۱۰۲۲ ، ۱۰۳۱ ، ۱۰۳۳ ، ۱۱۳۰ ،
 ۱۱۶۳ ، ۱۱۶۵ ، ۱۱۶۶ ، ۱۱۶۸ ،
 ۱۱۸۱ ، ۱۲۳۸ ، ۱۲۶۵ ، ۱۲۶۸ ،
 ۱۲۷۱ ، ۱۲۸۷ ، ۱۳۱۶ ، ۱۳۱۷ ،
 ۱۳۲۶ ، ۱۳۲۹ ، ۱۵۰۹ ، ۱۶۲۳ ،
 ۱۶۳۰ ، ۱۶۳۷ ، ۱۶۷۹

خطا (ختن) ۱۱۰۲ ، ۱۰۲۷ ، ۱۰۲۸
 خلخال ۱۳۳۸
 خواصپور ۱۲۱۲
 خواب ۶۷
 خوانسار ۵۷۲ ، ۱۶۹۱
 خیر آباد ۱۰۵۰
 خیبر (درہ) ۳۵
 دارا شاہ پور ۲۲۳ ●
 داغستان ۸۵۰
 دامغان ۸۸۰
 دانتر (قصبہ) ۳۵۴
 دانشگاه پنجاب (لاہور) ۸۳۰
 دانشگاه سند (حیدرآباد) ۱۱۱۹
 دانشگاه عثمانیہ حیدرآباد (دکن) ۱۳۷۵
 دانشگاه علیگرہ ۱۱۹۰
 دانشگاه لکھنؤ ۱۰۳۹
 دانشگاه مہندسی ۳۲
 دائرہ میر محمد مومن ۲۳۲ ، ۲۳۷ ، ۱۰۱۸

۱۶۵۲ < ۱۶۰۰ ، ۱۶۵ < ۱۸ ، ۱۸۹۸

۱۸۹۸

دیر (دیره) ، دهکده ۱۳۵

دیوان هند (لندن) ۵۲۵ ، ۵۸ ، ۵۹۳ ،

< ۲۹ ، < ۲۵

● ذخیره داعی الاسلام حیدرآباد (دکن) ۱۰۲۱

● راجور ۵۱ < ، ۱۳۲۸

راجوری کدل ۹۹۲ ، ۱۱ < ، ۱۱ < ، ۲۲ < ، ۱ < ، ۸ < ،

۱ < ، ۹۲

رام باغ ۳۲۲

رامپور ۲۱ < ، ۲۶ < ، ۱۰۲ < ، ۱۳۸۳ ،

۱۳۸۴

رائیواری ۳۳ <

راوی ۶۱۸

ردولی ۱۱۰۸ ، ۱۱۰ <

رعنا واری ۲۳۱

رفتہنبور ۱۱۸۰

روضہ امام رضا (مشہد) ۱۲۶۰

رو ستاق ۲۵۳ ، ۶۳۹

روضہ رضویہ (مشہد) ۲۳۵ ، ۲۳۸

روضہ لادلی ۱۱۸ <

روضہ مقدسہ ۲۳۶

روضہ نبی (صلعم) ۱۲۲۶

روضہ نظام الدین اولیا ۳۳۱ ، ۹۳۵

روم ۹۸ ، ۲۲۲ ، ۲ < ۲ ، ۲ < ۲

۵۱۹ ، ۹۲ ، < ۹۲ ، ۸ < ۵ ، ۹۳۹ ،

۱۰۰۱ ، ۱۲۳۴ ، ۱۲۳۴ ، ۱۲۶۱ ،

۱۳۵۲ ، ۱۳۵ ، ۱۳۶۰ ، ۱۳۶۱ ،

۱۳۶۹ ، ۱۳ < ، ۱۵۰۹ ، ۱۵۵۹

۱۱۲۰ ، ۱۱۳۳ ، ۱۱۶۶ ، ۱۱ < ۵ ،

۱۱۸۰ - ۱۱۸۳ ، ۱۲۲۳ ، ۱۳۳۸ ،

۱۳۴۴ ، ۱۳۴۹ ، ۱۳۵۳ ، ۱۳۵۴ ،

۱۳۵۹ ، ۱۳۶۰ ، ۱۳۶۶ - ۱۳۶۹ ،

۱۳ < ۵ ، ۱۳۲۱ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۳۹ ،

۱۵۶۴ ، ۱۵۸۳ ، ۱۵۸ < ، ۱۶۵ <

دل (تالاب) ۱۹۵ ، ۲۰۰ ، ۲۰۱ ، ۲۰۲ ،

۲۰۳ ، ۲۰۲ ، < ۵ ، < ۶۲ ،

< ۶۵ ، ۸۵۳ ، ۱۲ < ۲ ، ۱۲ < ۶ ،

۱۲ < ۸ ، ۱۲ < ۹ ، ۱۲۸۰ ، ۱۲۸۳ ،

۱۲۸۴ ، ۱۲۹۰ ، ۱۲۹۴ ، ۱۳۸۵ ،

۱۳۸۶ ، ۱۳۸۸ ، ۱۵۳۲ ، ۱ < ۹۲ -

۱۸۸۲ ، ۱۸۸۰ ، ۱ < ۹۶

دماوند < ۱۲۹ ، ۱۳۰۹ ، ۱۳۱۰

دولت آباد ۱۲۳۹ ، ۱۳۶۸

دہلی ۱۰ ، ۱۱ ، ۸۴ ، ۹۲ ، ۹۴ ، ۱۰۶ ،

۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۳۱ ، ۱۴۰ ،

۲۰۹ ، ۲۱۴ ، ۲۲۹ ، ۲۵۰ ،

۲۵۳ ، ۲۶۵ ، ۲۶ < ، ۲۶۹ ،

۲۸ < ، ۲۹۳ ، ۲۹۸ ، ۳۱۹ ،

۳۳۳ ، ۳۳۸ ، ۳۴ < ، ۳۵ < ،

۳۶۱ ، ۳ < ۲ ، ۳۳۱ ، ۳۳۳ ،

۳۴۴ ، ۳۴ < ، ۳۵۲ ، ۳۵۶ ،

۳۶۰ ، ۵۱ < ، ۵۰۹ ، < ۱۰ ،

۸۶۰ ، ۸ < ۹ ، ۸۹۰ ، ۹۲۳ ،

۹۴ < ، ۹۵۳ ، ۹۶۱ ، ۱۰۱۰ ،

۱۰۵۱ ، ۱۰ < ۵ ، ۱۰ < < ، ۱۰۸۵ ،

۱۱۰۸ ، ۱۱۱۰ ، ۱۱۲۶ ، ۱۱۳۰ ،

۱۱۸۰ ، ۱۱۹۰ ، ۱۲۰۰ ، ۱۲۲۵ ،

۱۳۱۳ ، ۱۳۴۸ ، ۱۵۶۲ ، ۱۵ < ۴

۸۶۴ ، ۹۲۵ ، ۹۲۸ ، ۹۳۹ ،
 ۹۲۰ ، ۹۲۲ ، ۹۲۴ ، ۹۴۶ ،
 ۹۲۷ ، ۹۲۸ ، ۹۵۳ ، ۹۵۵ ،
 ۹۵۹ ، ۱۰۰۵ ، ۱۰۰۶ ، ۱۲۰۶ ،
 ۱۴۰۰ ، ۱۴۰۹

سرینگر << ۹۲ ، ۹۳ ، ۱۱۰ ، ۱۱۲

۱۳۴ ، ۱۳۸ ، ۱۴۱ ، ۱۷۰ ،
 ۱۷۱ ، ۱۷۲ ، ۱۷۳ ، ۱۷۴ ،
 ۲۰۸ ، ۲۱۳ ، ۲۳۱ ، ۲۸۹ ،
 ۴۵۹ ، ۶۳۲ ، ۶۳۷ ، ۸۲۹ ،
 ۹۰۱ ، ۹۰۲ ، ۹۱۰ ، ۹۱۳ ،
 ۹۱۴ ، ۹۲۸ ، ۹۶۲ ، ۹۹۳ ،
 ۹۹۴ ، ۹۹۵ ، ۱۰۱۳ ، ۱۲۰۹ ،
 ۱۲۳۹ ، ۱۲۴۲ ، ۱۲۴۳ ،
 ۱۶۴۱ ، ۱۷۱۳ ، ۱۷۱۹ ،
 ۲۲ ، ۵۹ ، ۸۲۹ ، ۱۸۷۹

سعد آباد ۱۱۹

سکندر پوره ۱۲۵۳

سلطانیه ۸۸۹

سمرقند ۶۲۵ ، ۶۳۱ ، ۶۳۷ ، ۷۰۱ ، ۸۹۳ ،
 ۱۱۰۳ ، ۱۱۸۰ ، ۱۳۰۲ ، ۱۳۲۶ ،
 ۱۳۳۶ ، ۱۳۲۹ ، ۱۳۳۷

سند ۲۱۱ ، ۳۷۰ ، ۶۵۴ ، ۶۶۸ ، ۶۷۵ ،
 ۷۰۳ ، ۱۱۰۰ ، ۱۱۰۳ ، ۱۱۰۵ ،
 ۱۱۰۶ ، ۱۱۱۴ ، ۱۱۲۸ ، ۱۱۷۶ ،
 ۱۳۱۷ ، ۱۳۵۸ ، ۱۵۵۷

سندھ براری ۱۵۲۲

سنگم دریای گنگ و جمن < ۹۲

سنگمنیر ۳۵

ری (بلده) ۱۶۶

ریل قصبه ۱۱۰۱ ، ۱۱۲۸ ، ۱۱۷۱

زنوونی (قریه) ۱۲۵۳

زرم ۸۱ ، ۸۵۸

زنجان ۸۸۹

زنده رود ۶۰۰

زینت المساجد ۱۶۴

زیارت سید بید همدانی ۳۰

زینہ بازار ۱۳۳۲

زینہ پور ۲۱۱ ، ۱۳۳۱

زینہ دت ۱۳۳۱ ، ۱۳۳۲

زینہ کدل ۶۳۴ ، ۶۴۰ ، ۹۰۹ ، ۹۱۰

۹۹۴ ، ۱۳۳۲

زینہ کوت ۲۱۹ ، ۱۳۳۱

زینج گیر ۱۳۳۲

زینہ لنگ ۱۳۲۳ ، ۱۳۳۰ ، ۱۳۳۲

ساتگان ۴۲۳

سامان ۱۴۵۱

سامانه ۸۹۰

ساولان (کوه) ۱۹۷

ساوه ۶۱۲ ، ۶۱۵

سپدن ، قصبه ۴۲۶

سبزوار ۴۰۰ ، ۸۵۰

ستی سر ۱۲۳۹

سد سکندر ۶۱ ، ۵۸۲ ، ۱۱۷۸

سراندیپ ۴۷۴

سرکان ۶

سرهند (سهرند) ۵۱ ، ۲۱۰ ، ۲۶۳ ، ۲۶۵

۲۶۶ ، ۳۷۲ ، ۳۷۳ ، ۴۲۱

۴۲۳ ، ۴۲۴ ، ۶۴۰ ، ۷۰۹

۱۳۲۱ ، ۱۶۶۹ ، ۱۶۹۳ ، ۱۷۰۶	سوات ۹۰۹
۱۷۰۰ ، ۱۷۲۲ ، ۱۷۵۹ ، ۱۷۶۲	سودھره ۱۰۷۲
۱۷۷۵	سورت ، بندر ۳۱۶ ، ۳۱۷ ، ۵۹۳ ، ۸۷۵
شاہدرہ ۶	۱۶۲۰ ، ۱۶۵۸-۱۶۵۷ ، ۱۷۵۳
شاہ نہر ۵ ، ۱۲۷۶ ، ۱۲۸۲ ، ۱۳۰۲	سومناٹ ۹۲۲ ، ۱۲۰۲ ، ۱۲۱۷
۱۳۰۳ ، ۱۳۹۰ ، ۱۵۲۰	سہند (کوه) ۱۹۷
شروان ۹۳ ، ۸۲۳	سویڈ پور ۱۲۷ ، ۱۹۷
شہام پور ۹۱۳	سیالکوٹ ۹۹ ، ۶۳ ، ۱۱۷
شہاب الدین پور ۱۲۸۰	سیام ۳۵۶
شہر روز ۱۶۶۳	سید پور ۱۸۰
شیراز ۳ ، ۴ ، ۲۹ ، ۸۲ ، ۹۸ ، ۱۰۵	سیستان ۷۷
۱۲۴ ، ۱۵۵ ، ۳۱۶ ، ۳۱۷	سیف آباد ۲۰۴ ، ۲۲۳ ، ۲۲۴ ، ۲۴۰
۳۷۹ ، ۳۸۲ ، ۳۸۷ ، ۳۸۹	سیفا کدل ۹۲۸
۳۸۹ ، ۷۹۱ - ۷۹۳ ، ۸۰۷	سیوستان ۱۱۰۱ ، ۱۱۱۲ ، ۱۱۲۸
۸۰۸ ، ۸۱۰ ، ۸۲۰ - ۸۲۳	۱۱۷۱ ، ۱۲۵
۸۲۸ ، ۸۳۲ ، ۱۰۲۲ ، ۱۰۲۳	سیوہن - سیوستان
۱۰۳۳ ، ۱۱۰۵ ، ۱۱۰۶ ، ۱۱۰۸	شان مرگ ۱۲۵۲
۱۱۸۳ ، ۱۲۳۸ ، ۱۲۳۱ ، ۱۳۳۱	شام ۱۰۷ ، ۲۲۲ ، ۱۲۸۷ ، ۱۵۰۹
۱۳۴۲ ، ۱۳۵۹ ، ۱۳۶۶ ، ۱۳۷۵	شاوہ (پرگنہ) ۱۲۵۳
۱۵۰۹ ، ۱۵۲۹ ، ۱۵۳۷ ، ۱۶۹۵	شاہ آباد ۳۳ ، ۱۲۹۸
۱۶۹۶ ، ۱۷۰۷ ، ۱۹۰۳	شاہجہان آباد ۸ ، ۱۲۰ ، ۱۶۵ ، ۲۲۵
شیر گڑھ ۸۲	۲۲۶ ، ۲۲۷ ، ۲۵۲ ، ۲۵۳
شیروان ۲ ، ۲۷۶ ، ۱۱۳۱	۲۶۱ ، ۲۶۹ ، ۲۸۱ ، ۲۸۲
شیش محل ۲۱	۲۸۷ ، ۲۹۷ ، ۳۱۸ ، ۳۲۱
صفاپور ۷۰ ، ۱۳۳۰ ، ۱۵۳۵ ، ۱۸۷۶	۳۲۴ ، ۳۲۵ ، ۳۲۸ ، ۳۵۰
صفا کدل ۹۳ ، ۱۰۸۵ ، ۱۰۹۷	۵۲۳ ، ۸۱۸ ، ۸۷۹ ، ۹۲۷
صفاهان ۱۶۹۶ ، ۱۸۱۵ ، ۱۸۲۹ ، ۱۸۵۰	۹۳۱ ، ۹۴۵ ، ۹۴۷ ، ۹۴۹
صیدپور ۱۰۵۰	۹۵۰ ، ۹۵۲ ، ۹۶۰ ، ۱۰۸۱
طور (کوه) ۳۳ ، ۵۳ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۵۶	۱۰۸۴ ، ۱۰۸۷ ، ۱۰۸۹ ، ۱۱۹۲
۵۸ ، ۸۰ ، ۱۲۵ ، ۱۵۵ ، ۱۵۷	۱۲۲۲ ، ۱۲۲۵ - ۱۲۲۲ ، ۱۵۳۹
۳۶۹ ، ۳۰۶ ، ۳۱۸ ، ۳۱۹	۱۵۵۰ ، ۱۵۵۲ ، ۱۵۸۸ ، ۱۶۰۷

عظیم آباد ۱۴۰ ، ۱۶۶ ، ۱۷۹ ، ۱۸۰ ،
 ۹۶۷ ، ۱۵۸۵ - ۱۵۸۷ ، ۱۶۲۱ ،
 ۱۷۲۴ ، ۱۷۲۶ - ۱۷۲۷ ، ۱۷۲۹

علی آباد ۸۷۰

حلیگره ۵۷۷ ، ۱۰۲۶ ، ۱۰۳۹ ، ۱۱۹۰ ،
 صبارت لنگ ۱۲۸۰
 میان ۲۵۰
 غازیپور ۱۸۰
 غزنی ۵۵ ، ۲۶۵
 غور ۶۳ ، ۸۹۰

● فارس ۳ ، ۱۵۲ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ، ۳۱۳

۹۳ ، ۹۶ ، ۱۰۲۲ ، ۱۰۳۳

۱۲۰۶ ، ۱۳۱۷ ، ۱۳۲۵ ، ۱۳۲۹

۱۳۳۶ ، ۱۳۳۷ ، ۱۳۴۰ ، ۱۵۵۶

فتح پور ۱۱۲ ، ۲۶۶ ، ۲۷۳ ، ۳۸۰

۳۸۷ ، ۶۴۰ ، ۷۲۰ ، ۷۲۳

۸۵ ، ۸۲۰ ، ۸۲۲ ، ۱۱۲۲

۱۱۲۳ ، ۱۱۹۱ ، ۱۲۲۰ ، ۱۵۵۶

فتح کدل ۹۲ ، ۲۲۶ ، ۹۰۹ ، ۹۱۰

۱۳۵۱

فرخ آباد ۱۳۵۹

فرات ، دریای ۳۹۹ ، ۷۸۷

فرخ آباد ۱۵۲

فرنگ ۸ ، ۱۰۳ ، ۳۰۹ ، ۳۱۰ ، ۳۰۲

۳۵۱

فریمان ۶۲

فیض آباد ۲۵۱

● قاهره ۱۵۵۶

قبر ابو طالب کلیم ۷۱

قبرستان مله کواه ۹۲

قبر شهباز خان کنبوه ۸۸۳

۲۲۹ ، ۵۲۷ ، ۷۲۹ ، ۷۶۸

۸۳۷ ، ۸۴۱ ، ۸۴۵ ، ۸۵۰

۸۵۵ ، ۸۵۷ ، ۱۰۰۰ ، ۱۲۰۳

۱۲۲۱ ، ۱۲۳۶

● عاق سرای ۱۳۲۸ ، ۱۳۲۹

عالم گنج ۲۲۲

عالمگیر پریس ۱۵۷۷

عالی کدل ۹۳ ، ۹۹۳

عباس آباد ۷۲ ، ۵۳۲ ، ۵۳۷ ، ۵۴۳

۵۴۶ ، ۵۵۰ ، ۵۵۱ ، ۵۵۹

۵۶۷ ، ۵۷۰ ، ۵۷۹

عجم ۱۳۲ ، ۲۹۰ ، ۶۱۷ ، ۶۲۸ ، ۶۳۰

۷۷۱ ، ۷۷۵ ، ۷۹۰ ، ۱۱۳۵

۱۲۱۷ ، ۱۲۳۲ ، ۱۳۵۹

عدن ۲۰۳

عراق ۳ ، ۲۶۲ ، ۲۷۲ ، ۳۱۲ ، ۳۵۵

۳۹۹ ، ۵۱۹ ، ۶۰۱ ، ۶۱۲

۶۵۹ ، ۶۹۵ ، ۷۱۶ ، ۷۳۲

۷۸۶ ، ۷۹۳ ، ۷۹۶ ، ۱۰۰۳

۱۰۰۵ ، ۱۰۲۲ ، ۱۰۳۱ ، ۱۱۱۲

۱۱۱۳ ، ۱۱۵۲ ، ۱۱۶۳ ، ۱۱۶۵

۱۱۶۶ ، ۱۱۷۲ ، ۱۲۳۸ ، ۱۲۲۳

۱۲۶۸ ، ۱۲۸۷ ، ۱۳۵۲ ، ۱۳۵۹

۱۳۶۳ ، ۱۳۷۷

عرب ۱۰۷ ، ۱۳۲ ، ۲۹۰ ، ۳۳۲ ، ۳۹۹

۶۱۷ ، ۶۲۸ ، ۶۳۰ ، ۷۷۱

۸۱۶ ، ۱۰۳۰ ، ۱۱۰۰ ، ۱۱۰۹

۱۱۱۳ ، ۱۱۷۰ ، ۱۱۹۲ ، ۱۱۹۹

۱۲۱۷ ، ۱۲۵۱ ، ۱۳۷۳ ، ۱۳۱۷

۱۳۲۵ ، ۱۳۲۹ ، ۱۳۳۶ ، ۱۵۵۶

۵۳۵ ، ۵۲۷ ، ۵۱۹ ، ۵۱۸
 ۵۲۸ ، ۵۲۲ ، ۵۲۸ ، ۵۲۷
 ۶۳۷ ، ۶۰۶ ، ۶۰۱ ، ۵۵۰
 ۶۶۲ ، ۶۵۹ ، ۶۵۵ ، ۶۳۹
 ۱۰۷۲ ، ۱۰۷۰ ، ۸۸۸ ، ۷۱۸
 ۱۳۶۷ ، ۱۳۲۵ ، ۱۲۸۰ ، ۱۰۷۲
 ۱۷۲۲ ، ۱۷۱۳ ، ۱۵۵۷ ، ۱۵۵۶
 ۱۷۸۲-۱۷۸۰ ، ۱۷۵۸ ، ۱۷۳۲
 ۱۸۷۹ ، ۱۸۲۸ ، ۱۷۹۹

کاخ بحر آرا ۲۰۳

کاخ گلستان ، موزة ۳۶

کاشان ۱۰۲ ، ۶۱۲ ، ۶۷۶ ، ۷۰۸ ، ۷۰۹
 ۸۷۵ ، ۷۲۲ ، ۷۲۰ ، ۷۰۹
 ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۳ ، ۱۳۰۳ ، ۱۱۸۳
 ۱۳۶۶ ، ۱۳۶۳ ، ۱۳۶۰ ، ۱۳۵۲
 ۱۷۰۷ ، ۱۶۹۷-۱۶۹۵ ، ۱۶۹۳
 ۱۷۷۲

کارته ، موضع ۲۲۸

کاشغر ۱۰۲ ، ۱۳۳۱ ، ۱۲۵۰

کافرستان ۹۰۸ ، ۹۰۹

کالپی ۱۱۲۰

کالنجر ۱۱۲۰

کامراج (پرگنه) ۱۲۲۶ ، ۱۲۵۰

کانپور ۵۵۵ ، ۸۳۰ ، ۱۱۹۳ ، ۱۳۲۲
 ۱۲۷۷ ، ۱۵۷۵ ، ۱۵۷۲ ، ۱۲۷۸

کانسر (قلعة) ۱۳۶۸

کانگره ۳۶۲

کتابخانه آرکانیوز سرینگر ۱۸۷۸

کتابخانه آسیاسی بنگال ۷۷۲ ، ۷۷۲

کتابخانه آصفیه ۳۳۹ ، ۵۸۷ ، ۶۲۵

قبر صائب ۵۶۹ ، ۵۷۰ - ۵۷۳
 قبر میرزا محمد محسنا ۵۷۳
 قبله ۵۹ ، ۶۲ ، ۲۲۲ ، ۲۶۱ ، ۲۸۳
 ۳۹۵ ، ۴۱۸ ، ۴۶۲ ، ۱۰۷۱
 ۱۳۲۱

قرا باغ ۲۶۵ ، ۱۳۲۵

قریه نزال ۸۹

قریه نونه ونی ۸۹

قریه وحی ۸۹

قزوين ۲۹ ، ۷۲ ، ۲۲۰ ، ۲۷۸ ، ۲۸۰
 ۲۸۶ ، ۲۹۹ ، ۳۰۱ ، ۳۰۲
 ۳۱۲ ، ۳۰۰ ، ۳۱۰ ، ۵۲۵
 ۵۵۲ ، ۵۵۷ ، ۷۳۵ ، ۷۲۲
 ۷۷۵ ، ۷۷۶ ، ۹۱۵ ، ۱۳۲۷
 ۱۶۹۶

قصر نورس بهشت ۱۳۷۶

قطب الدین پوره (محلہ) ۲۲۲ ، ۱۳۱۰
 ۱۳۱۱

قلعه اسیر خاندیس ۱۰۰۳ ، ۱۰۰۲

قلعه چنچی ۹۳۰

قم ۳۱۶ ، ۳۱۷ ، ۵۲۵ ، ۵۵۲ ، ۱۶۹
 قندهار ۶۶ ، ۱۶۱ ، ۲۷۶ ، ۲۸۲ ، ۵۵۳
 ۵۶۰ ، ۵۷۵ ، ۶۷۸ ، ۶۷۸
 ۶۹۸ ، ۷۰۶ ، ۷۰۹ ، ۱۰۷۳
 ۱۸۷۹ ، ۱۳۳۵ ، ۱۳۶۸

کابل ۲ ، ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۳ ، ۳۲ ، ۳۸

۴۰ ، ۴۱ ، ۴۲ ، ۴۳ ، ۴۴ ، ۴۵

۴۶ ، ۵۱ ، ۵۲ ، ۵۳ ، ۸۱

۱۱۳ ، ۱۶۱ ، ۲۱۶ ، ۲۲۷

۲۶۵ ، ۳۷۵ ، ۳۷۷ ، ۴۳۱

- کتابخانه اکادمی هنر و فرهنگ و زبانها
سرینگر ۱۶۰ <
- کتابخانه اکبر بادشاه ۱۱۹۰
کتابخانه اندیا آفس ۲ <
- کتابخانه انستیتیوت شرقی تاشقند ۵۹۵
کتابخانه انستیتیوت شرقی مسکو ۵۹۵
کتابخانه اوده ۱۲ <
- کتابخانه ایتھی ۲۵ <
- کتابخانه ایوانف ۲۵ <
- کتابخانه بانکی پور ۲ < ، ۵۸۶ ، ۲۵ < ،
۱۱۹۰ ، ۹۹۵
- کتابخانه بودلیان ۲ < ، ۲۵ < ، ۱۳۸۳
کتابخانه دیوان هند ۲۰ ، ۲۳ ، ۲۵ ، ۵۹۳ ،
۱۸۶۶ ، ۱۲۰۰ ، ۱۶۰ ، ۱۸۶۵
- کتابخانه بوهار ۲۵ <
- کتابخانه تحقیقی سرینگر < ، ۶۲۳ ، ۶۰ <<
کتابخانه حبیب گنج ۲۵ <
- کتابخانه خیام ۵۱
کتابخانه دانش گاه بمبئی ۵۸۵
کتابخانه دانش گاه پنجاب ۲۰
کتابخانه دانش گاه علیگره ۵۸۳ ، ۵۸۵
کتابخانه دانش گاه کیمبرج ۵۹۴
کتابخانه دفتر دیوانی حیدرآباد ۲۵ <
- کتابخانه دولت خانه سهرند ۱۴۰۶ ، ۱۴۰ < ،
کتابخانه دولتی کپورتله ۵۸۹
کتابخانه دولتی مدراس ۲۳۵
کتابخانه رامپور ۲۰ ، ۶۸۱ ، ۲۵ <
- کتابخانه رائل ایشیاتک سوسائتی ۶ <
- کتابخانه رضا رامپور ۲۶
کتابخانه سالار جنگ ۲۵ <
- کتابخانه سرینگر ۱۸۶۶ ، ۱۸۶۹ ، ۱۸۸۱
- کتابخانه سلطنتی تهران ۱۳۸۰
کتابخانه شاهی جیپور ۱۱۹۸
کتابخانه سپه سالار ۵۹۵ ، ۸۲۸
کتابخانه شاهنشاهی ایران ۱۵۶۲
کتابخانه علیگره ۲۵ <
- کتابخانه عمر یافعی حیدرآباد ۲۵ <
- کتابخانه کنگس کالج آکسفورد ۲۶ <
- کتابخانه مجلس شورائی ملی تهران ۲ < ، ۲۲ < ،
۱۰۲ ، ۸۲۹
- کتابخانه محمود آباد لکهنو ۲۵ <
- کتابخانه مجلس تهران ۹۰۵ ، ۱۱۹۰
کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ۵۸۸
کتابخانه ملی ملک تهران ۵۹۶ ، ۶۸۳ ،
۲۲ < ، ۵۹۸ ، ۸۰۰ ، ۱۱۸۹ ،
۱۲۲۶
- کتابخانه ملی بران ۵۹۳
کتابخانه موزه ملی پشاور ۲۵ <
- کتابخانه میونخ ۲۶ <
- کتابخانه نواب خانخانان ۸۰۲ ، ۸۲۹
کتابخانه همت خان ۱۰۱۹
کتهره ابو قراب خان ۸۳۸
کتهره سوداگران ۲۲۵
کدکن ۱۴
کرد سوا ۹۰۰
کراچی ۸۲۸ ، ۱۰۲۱ ، ۱۱۸۸ ، ۱۳۸۳ ،
۱۴۰ ، ۱۴۰۸ ، ۱۴۹ ، ۱۵۹۱
- کرانه ، قصبه ۶ ، ۱۴۳۳
کربلای معلی ۸۶ ، ۱۳۶ ، ۲۵۱ ، ۲۹۹ ،
۴۰۰ ، ۴۳۶ ، ۸۳۶ ، ۱۰۰۶ < ،
۱۲۲۲ ، ۱۲۹۸ ، ۱۸۲۰ ، ۱۰۵ < ،
کرج (دره) ۳۶

کرمان شاه ۳۱ ، ۲۲۱ ، ۲۴۳ ، ۳۱۶ ، ۱۱۳۳ ، ۳۱۷

کرزاتک ۹۲۰ ، ۹۲۹ ، ۹۵۲

کشمیر ۱ ، ۳ ، ۴ ، ۵ ، ۱۰ ، ۱۲

۱۵ ، ۱۶ ، ۱۷ ، ۱۹ ، ۲۳

۲۷ ، ۳۱ ، ۳۲ ، ۳۹

۴۱ ، ۴۳ ، ۴۴ ، ۴۵ ، ۴۶

۴۹ ، ۵۱ ، ۶۳ ، ۶۶ ، ۶۷

۶۸ ، ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۳ ، ۷۵

۷۷ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۶

۸۸ ، ۹۲ ، ۹۴ ، ۹۸ ، ۱۰۳

۱۰۸ ، ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۱۶

۱۱۷ ، ۱۲۱ ، ۱۲۵ ، ۱۲۷

۱۳۰ ، ۱۳۲ ، ۱۴۰ ، ۱۴۲

۱۴۶ ، ۱۴۹ ، ۱۴۷ ، ۱۵۲

۱۶۱ ، ۱۶۴ ، ۱۶۶ ، ۱۶۸

۱۷۱ ، ۱۷۳ ، ۱۷۶ ، ۱۷۸

۱۸۳ ، ۱۹۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۳

۱۹۵ ، ۱۹۸ ، ۱۹۹

۲۰۱ ، ۲۰۹ ، ۲۱۱ ، ۲۱۵

۲۱۶ ، ۲۱۷ ، ۲۱۹ ، ۲۲۲

۲۲۶ ، ۲۲۸ ، ۲۳۰ ، ۲۳۲

۲۴۲ ، ۲۴۶ ، ۲۴۸ ، ۲۵۱

۲۶۷ ، ۲۶۸ ، ۲۷۰ ، ۲۷۷

۲۸۹ ، ۲۸۲ ، ۲۸۱ ، ۲۸۷

۲۹۱ ، ۲۹۲ ، ۲۹۳ ، ۲۹۷

۲۹۸ ، ۳۰۲ ، ۳۱۲ ، ۳۱۴

۳۲۰ ، ۳۲۸ ، ۳۲۹ ، ۳۳۷

۳۵۱ ، ۳۵۲ ، ۳۵۳ ، ۳۵۷

۳۷۰ ، ۳۷۱ ، ۳۷۵ ، ۳۷۷

۳۷۷ ، ۳۸۰ ، ۳۸۵ ، ۳۸۶

۳۸۹ ، ۳۹۰ ، ۴۰۱ ، ۴۱۱

۴۱۳ ، ۴۱۵ ، ۴۱۶ ، ۴۱۸

۴۱۹ ، ۴۲۱ ، ۴۲۲ ، ۴۲۴

۴۲۵ ، ۴۲۸ ، ۴۲۲ ، ۴۳۴

۴۳۸ ، ۴۴۰ ، ۴۴۱ ، ۴۴۴

۴۴۵ ، ۴۴۷ ، ۴۴۸ ، ۴۵۶

۴۵۷ ، ۴۵۹ ، ۴۶۰ ، ۴۶۸

۴۷۲ ، ۴۷۳ ، ۴۷۶ ، ۴۷۹

۴۸۳ ، ۴۸۸ ، ۴۸۹ ، ۵۰۰

۵۱۷ ، ۵۱۸ ، ۵۲۲ ، ۵۲۴

۵۲۷ ، ۵۳۸ ، ۵۴۴ ، ۵۴۷

۵۴۸ ، ۵۵۱ ، ۵۵۹ ، ۵۵۲

۶۰۱ ، ۶۰۷ ، ۶۱۱ ، ۶۱۷

۶۱۹ ، ۶۲۱ ، ۶۲۲ ، ۶۲۶

۶۲۹ ، ۶۳۲ ، ۶۳۴ ، ۶۳۷

۶۵۴ ، ۶۶۶ ، ۶۶۸ ، ۶۷۰

۶۷۵ ، ۶۸۲ ، ۶۸۳ ، ۷۲۷

۷۳۴ ، ۷۳۵ ، ۷۴۱ ، ۷۴۴

۷۴۵ ، ۷۴۶ ، ۷۴۹ ، ۷۵۲

۷۵۳ ، ۷۵۷ ، ۷۶۱ ، ۷۶۷

۷۶۴ ، ۷۶۷ ، ۷۷۰ ، ۷۷۲

۷۸۲ ، ۷۸۳ ، ۷۸۴ ، ۸۰۱

۸۲۵ ، ۸۲۶ ، ۸۳۱ ، ۸۳۴

۸۴۱ ، ۸۴۳ ، ۸۴۵ ، ۸۴۹

۸۵۶ ، ۸۵۸ ، ۸۶۴ ، ۸۶۶

۸۷۰ ، ۸۷۳ ، ۸۷۶ ، ۸۸۰

۸۸۲ ، ۸۸۴ ، ۸۸۹ ، ۸۹۷

۸۹۹ ، ۹۰۲ ، ۹۰۸ ، ۹۱۲

۹۱۵ ، ۹۲۰ ، ۹۲۸ ، ۹۳۰

۹۳۲ ، ۹۳۴ ، ۹۳۷ ، ۹۴۱

۹۴۶ ، ۹۴۷ ، ۹۶۹ ، ۹۷۸

۹۸۰ ، ۹۸۳ ، ۹۸۷ ، ۹۸۸

۱۱۲۹ < ۱۱۲۲ < ۱۱۱۴ < ۱۱۱۳
۱۱۰۹ < ۱۰۸۸ < ۱۰۸۰ < ۱۰۶۰
۱۸۲۲ < ۱۸۱۲ < ۱۰۹۹

کعبه ۵۹ < ۶۲ < ۸۱ < ۱۲۶ < ۱۲۳
۲۵۰ < ۲۴۲ < ۲۴۰ < ۲۳۶
۳۰۹ < ۳۰۵ < ۲۰۴ < ۲۶۱
۳۲۳ < ۳۲۲ < ۳۲۸ < ۳۲۴
۳۹۵ < ۳۸۲ < ۳۸۱ < ۳۲۹
۳۶۲ < ۳۵۸ < ۳۵۰ < ۳۹۸
۵۴۱ < ۵۰۹ < ۵۰۸ < ۴۹۴
۶۰۶ < ۶۰۴ < ۶۰۳ < ۵۴۳
۶۵۱ < ۶۲۶ < ۶۲۳ < ۶۱۱
۷۸۴ < ۷۷۰ < ۶۹۱ < ۶۶۲
۸۳۴ < ۸۱۴ < ۸۰۵ < ۷۸۶
۸۴۸ < ۸۴۳ < ۸۳۰ < ۸۳۶
۱۰۵۵ < ۱۰۰۰ < ۹۰۳ < ۸۵۸
۱۲۱۴ < ۱۱۵۱ < ۱۰۰۲ < ۱۰۰۰
۱۲۳۲ < ۱۲۳۰ < ۱۲۲۱ < ۱۲۱۶
۱۳۳۲ < ۱۳۳۱ < ۱۳۰۹ < ۱۲۶۸
۱۴۰۵ < ۱۳۹۹ < ۱۳۹۸ < ۱۳۴۵
۱۵۶۴ < ۱۴۲۰

کلا نور ۶۸۲

کلکتہ ۲ < ۲۲۶ < ۲۸۸ < ۳۳۵ < ۳۵۰
۸۳۰ < ۵۸۹ < ۴۶۰ < ۳۰۰
۱۱۹۲ < ۱۰۸۲ < ۱۰۰۰ < ۱۰۶۶
۱۲۳۶ < ۱۲۳۳ < ۱۱۹۰ < ۱۱۹۴
۱۲۳۶ < ۲۲۴۵ < ۱۲۴۲ < ۱۲۴۰
۱۲۹۹ < ۱۲۹۳ < ۱۲۸۶ < ۱۲۸۱
۱۵۰۵ < ۱۵۰۲ < ۱۴۵۵ < ۱۴۲۳
۱۶۲۲ < ۱۵۰۰

کامگام ۶۹

۹۹۰ < ۹۹۳ < ۹۹۲ < ۹۹۰
۱۰۰۵ < ۱۰۰۲ < ۱۰۰۰ < ۹۹۹
۱۰۴۹-۱۰۴۵ < ۱۰۰۹ < ۱۰۰۸
۱۰۵۹ < ۱۰۵۶ < ۱۰۵۵ < ۱۰۵۱
۱۰۶۰-۱۰۶۳ < ۱۰۶۳ < ۱۰۶۰
۱۰۰۵-۱۰۰۲ < ۱۰۰۰ < ۱۰۶۹
۱۰۸۰ < ۱۰۸۴-۱۰۸۱ < ۱۰۰۰
۱۲۱۱ < ۱۲۰۹ < ۱۲۳۳ < ۱۰۹۸
۱۲۳۳ < ۱۲۲۶-۱۲۲۲ < ۱۲۱۲
۱۲۵۰ < ۱۲۴۸ < ۱۲۴۱-۱۲۳۸
۱۲۶۰ < ۱۲۶۵ < ۱۲۵۹ < ۱۲۵۸
۱۲۸۲-۱۲۸۰ < ۱۲۰۵-۱۲۰۳
۱۲۹۱-۱۲۸۹ < ۱۲۸۰ < ۱۲۸۶
۱۳۱۰-۱۳۰۰ < ۱۳۰۱-۱۲۹۳
۱۳۱۹ < ۱۳۱۰ < ۱۳۱۶ < ۱۳۱۴
۱۳۳۲ < ۱۳۳۱-۱۳۲۳ < ۱۳۲۰
۱۳۵۶ < ۱۳۵۴-۱۳۵۰ < ۱۳۴۴
۱۳۶۰ < ۱۳۶۵ < ۱۳۶۰ < ۱۳۵۹
۱۳۰۸ < ۱۳۰۴ < ۱۳۰۱ < ۱۳۰۰
۱۳۹۰ < ۱۳۸۸ < ۱۳۸۵ < ۱۳۸۴
۱۳۹۹ < ۱۳۹۰-۱۳۹۴ < ۱۳۹۲
۱۴۰۶ < ۱۴۰۴ < ۱۴۰۳ < ۱۴۰۱
۱۴۲۳-۱۴۲۱ < ۱۴۱۹ < ۱۴۱۳
۱۴۳۰ < ۱۴۳۳ < ۱۴۲۸-۱۴۲۵
۱۴۵۸-۱۴۵۴ < ۱۴۵۲-۱۴۴۰
۱۵۰۴ < ۱۵۰۰ < ۱۴۶۴ < ۱۴۶۲
۱۵۱۴ < ۱۵۰۹ < ۱۵۰۸ < ۱۵۰۵
۱۵۴۰ < ۱۵۳۶ < ۱۵۲۰ < ۱۵۱۸
۱۵۵۰ < ۱۵۵۲ < ۱۵۵۰ < ۱۵۴۹
۱۵۹۳ < ۱۵۸۰ < ۱۵۰۱ < ۱۵۵۹
۱۶۶۱ < ۱۶۶۰ < ۱۶۴۵ < ۱۶۱۰
۱۶۹۰ < ۱۶۸۶ < ۱۶۰۲ < ۱۶۰۰

۷۶۳ ، ۷۱۶ ، ۷۱۴ ، ۷۱۱
 ۷۹۴ ، ۶۷۳ ، ۶۷۲ ، ۶۶۸
 ۷۹۷ ، ۷۰۶ ، ۷۰۵ ، ۶۹۷
 ۸۷۵ ، ۸۱۹ ، ۸۰۶ ، ۷۹۹
 ۱۱۱۴ ، ۱۱۰۸ ، ۱۱۰۵ ، ۱۱۰۴
 ۱۲۳۳ ، ۱۱۹۳ ، ۱۱۸۱ ، ۱۱۷۱
 ۱۶۲۴ ، ۱۵۸۱ ، ۱۵۶۴ ، ۱۳۳۰
 ۱۶۴۰

گردون اساس ۲۸۰

گلبرگہ ۳۳۴ ، ۱۷۵۵

گلگندہ (گولکنندہ) ۲۷۰ ، ۱۳۳۸ ، ۱۳۳۹
 ۱۳۷۷ ، ۱۳۷۶ ، ۱۳۵۲

گلگت ۴۲۲

گلمرگ ۸۵۸

گنبد سبز ۹۰۴

گنبد سلطانیہ ۹۰۶

گنبد علویان ہمدان ۹۰۲ ، ۹۰۳

گنگا ۲۱۸ ، ۸۲۶ ، ۹۳۹ ، ۹۴۷

گوالیار ۲۲۱ ، ۱۱۸۷ ، ۱۳۱۸

گورستان شیخ بہاء الدین ۹۲

گورکپور ۱۷۹ ، ۱۸۰

گورگان ۲۲۰

گولکنندہ ۷۴۹ ، ۸۷۵

گولہ گام ۸۹۰ ، ۸۹۱

گیلان ۳۵۸ ، ۳۸۶ ، ۴۱۲ ، ۷۹۸

۱۳۱۷ ، ۱۳۴۰ ، ۱۵۸۰

● لاہور ۲۰ ، ۲۱ ، ۲۳ ، ۲۲ ، ۲۳ ، ۲۳۸

۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ، ۵۱ ، ۶۲

۹۲ ، ۱۱۱ ، ۱۳۰ ، ۲۰۸

۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۴۶ ، ۲۴۹

کنچی ۹۴۱ ، ۹۴۹

کنگ کالج لکھنؤ ۸۳۸

کنعان ۳۰۵ ، ۳۹۴ ، ۵۳۱ ، ۶۰۳

۶۰۶ ، ۶۳۰ ، ۸۱۵ ، ۸۶۵

کوآپریٹو ستیم پریس لاہور ۱۵۷۷

کوٹھر ، موضع ۱۴۵۱

کوفہ ۲۰۰ ، ۱۵۵۹

کوک سرای ۱۳۲۸

کول ۶

کوکن ، تل ۴۲۳

کولاب ۳۱۸ ، ۸۹۳ ، ۹۰۹ ، ۱۴۵۴

کولا پور ۱۶۵۹

کونپہلمیر ۱۱۴۲

کوه الوند ۱۲۹۷

کوه بہماک ۱۲۸۲

کوه سلیمان ۱۴۵۰

کوه ماران ۱۰۷ ، ۱۱۶ ، ۱۴۷ ، ۴۳۲

۴۴۰ ، ۴۴۱ ، ۴۴۴ ، ۴۵۶

۱۰۷۵ ، ۱۲۹۶ ، ۱۳۱۵ ، ۱۳۲۱

۱۳۸۷ ، ۱۵۲۳

کونار (کافرستان) ۹۰۸ ، ۹۰۹

کپنہ پل (موضع) ۱۲۷۴

کوهسار بکلی بہار ۷۶۲

کوه سراندیپ ۹۰۰

کپنہ کدل ۱۳۴

کوه قاف ۸۵۰ ، ۱۲۹۲

کوه ماران ۸۲۸ ، ۸۶۹

کوه هامون ۸۶۴

کیجہامہ ۸۹۱

● گجرات ۷۷ ، ۸۴ ، ۲۲۷ ، ۴۷۷ ، ۴۸۱

تلاکره شعرای کشمیر

۱۸۹۰ ، ۱۸۸۰ ، ۱۸۱۰ ، ۱۸۰۴
 لار ۳۶ ، ۱۲۵۰
 لاهیجان ۱۰۸ ، ۳۵۸ ، ۳۰۹ ، ۳۸۸
 ۳۸۹ ، ۳۰۱ ، ۳۱۱ ، ۳۱۲
 ۳۱۳ ، ۱۵۸۰ ، ۱۵۸۶ - ۱۵۸۸
 ۱۶۹۳ ، ۱۶۹۰

لته پور ۸۹۲
 لداخ ۹۰۸
 لدیانہ ۲۲۵

لکھنؤ ۶ ، ۱۶۵ ، ۱۶۶ ، ۱۶۰ ، ۱۶۰
 ۲۵۰ ، ۲۱۹ ، ۲۱۲ ، ۱۸۰
 ۳۵۳ ، ۳۳۳ ، ۲۹۰ ، ۲۵۱
 ۳۶۴ ، ۵۵۵ ، ۳۰ ، ۳۰
 ۸۲۸ ، ۸۳۰ ، ۸۳۸ ، ۹۹۶
 ۱۰۶۶ ، ۱۱۸۳ ، ۱۱۸۵ ، ۱۱۹۲
 ۱۱۹۳ ، ۱۱۹۸ ، ۱۳۳۳ ، ۱۳۲۶
 ۱۳۵۰ ، ۱۳۵۸ ، ۱۳۰ ، ۱۳۰
 ۱۳۵۲ - ۱۵۸۸ ، ۱۵۰ ، ۱۵۰
 ۱۶۵۴ ، ۱۶۵۰

لمپول ۸۴۶

لندن ۶ ، ۱۰۱۰ ، ۱۰۱۸ ، ۱۰۲۰
 ۱۱۹۰ ، ۱۱۹۸ ، ۱۵۱۲ ، ۱۵۱۵

لیدن (ہالینڈ) ۱۵۵۶

لنگر حاطہ ۱۳۱۱

لوکا بہون ۱۳۹۰ ، ۱۸۰۱

● ماچھیوارہ ۳۳

مارتنڈ (پرگنہ) ۱۳۵۳

ماژندران ۳۱۶ ، ۳۱۰ ، ۶۰۶ ، ۶۰۰

۶۸۹ ، ۶۰۳ ، ۶۰۸ ، ۶۱۸

<۲۶

مالدیو ۱۱۱۳

۲۵۲ ، ۲۶۲ ، ۲۶۵ ، ۲۰۰
 ۲۰۴ ، ۳۲۱ ، ۳۲۰ ، ۳۲۹
 ۳۵۰ ، ۳۵۰ ، ۳۰ ، ۳۰
 ۳۰۵ ، ۳۲۸ ، ۳۲۰ ، ۳۲۱
 ۳۲۴ ، ۳۲۸ ، ۳۲۹ ، ۳۲۳
 ۳۲۰ ، ۳۵۲ - ۳۵۶ ، ۵۱۰
 ۵۲۲ ، ۵۳۵ ، ۶۱۱ ، ۶۱۶
 ۶۱۸ ، ۶۳۰ ، ۶۵۵ ، ۶۹۶
 ۶۰۸ - ۶۱۱ ، ۶۱۳ ، ۶۱۰
 ۶۱۹ ، ۶۲۱ ، ۶۲۵ ، ۶۰۰
 ۶۸۲ ، ۶۸۳ ، ۶۸۶ ، ۶۹۰
 ۶۹۵ ، ۸۰۲ ، ۸۰۲ ، ۸۰۵
 ۸۰۶ ، ۸۱۰ ، ۸۱۸ ، ۸۲۱
 ۸۲۲ ، ۸۶۶ ، ۸۰۲ ، ۸۰۳
 ۸۰۰ ، ۹۲۳ ، ۹۲۵
 ۹۰۱ ، ۱۰۰۸ ، ۱۰۲۳ ، ۱۰۲۵
 ۱۰۳۵ ، ۱۰۳۶ ، ۱۰۶۳ ، ۱۰۰۳
 ۱۰۰۴ ، ۱۰۹۱ ، ۱۰۹۳ ، ۱۱۲
 ۱۱۲۳ ، ۱۱۲۶ - ۱۱۲۸ ، ۱۱۵۰
 ۱۱۰۴ ، ۱۱۹۲ ، ۱۱۰۶ ، ۱۲۰۹
 ۱۲۲۲ ، ۱۲۲۳ ، ۱۲۲۵ ، ۱۲۳۰
 ۱۲۴۶ ، ۱۲۶۵ ، ۱۲۶۰ ، ۱۲۶۹
 ۱۲۰۰ ، ۱۲۰۳ ، ۱۳۵۱ ، ۱۳۵۲
 ۱۳۵۵ ، ۱۳۶۵ ، ۱۳۶۰ ، ۱۳۶۸
 ۱۳۹۰ ، ۱۳۲۹ ، ۱۳۳۱ ، ۱۳۶۵
 ۱۳۶۶ ، ۱۳۶۸ ، ۱۳۰ ، ۱۳۰
 ۱۳۰۵ ، ۱۳۰۶ ، ۱۳۸۲ ، ۱۵۲ -
 ۱۵۲۹ ، ۱۵۵۶ - ۱۵۵۸ ، ۱۵۰۶
 ۱۵۰۰ ، ۱۶۰۶ ، ۱۶۱۹ ، ۱۶۲۰
 ۱۶۴۰ ، ۱۶۵۵ ، ۱۶۵۰ ، ۱۶۰۲
 ۱۶۰۸ ، ۱۶۰۹ ، ۱۶۰۱ ، ۱۶۰۳
 ۱۶۰۰ ، ۱۶۰۸ ، ۱۶۰۱ ، ۱۶۰۹

- مالوہ ۱۳۶۷ ، ۱۶۷۸
 مازدو (مندو) ۶۵۵ ، ۷۸۳
 مانسروور ۱۳۱۸ ، ۱۳۲۶
 مانسہرہ ۹۰۸
 ماوراءالنہر ۳۵۵ ، ۷۹۷ ، ۸۹۸ ، ۹۰۰ ،
 ۱۰۰۳ ، ۱۰۲۲ ، ۱۲۲۳ ، ۱۸۱۴
 مٹھرا ۶ ، ۱۱۸۸
 مجلس آثار ملی ۵۹۶
 مجلس آسیائی بنگال ، کلکتہ ۵۸۹ ، ۹۹۶ ،
 ۱۰۷۷
 مجلس اقوام ۱۰۱
 مجلس تحقیقات پاکستان دانشگاه لہور ۱۱۹۰
 مجمع البحرین (الہ آباد) ۹۳۹ ، ۹۴۷
 محلہ آریوت ۸۹۲
 محلہ بابا پورہ ۶۷۲ ، ۶۷۴
 محلہ پوتہ کدل ۳۰
 محلہ تبارزہ (عباس آباد) ۵۷۰
 محلہ حسن آباد ۳۰
 محلہ خندہ بون ۶۳۷ ، ۱۳۵۷
 محلہ دیدہ مر ۹۳
 محلہ زرپرستان ۱۰۱۳
 محلہ سرخاب قبریز ۹۹۳
 محلہ سکندرانہ ۱۳۵۲
 محلہ سنگین دروازہ ۱۱۰
 محلہ علاؤالدین ۸۹۱ ، ۹۱۰
 محلہ قطب الدین پورہ ۸۹۱
 محلہ کاغذ گران ۱۳۲۶
 محلہ کوچہ سختویہ شیراز ۸۲۰
 محلہ گرگاری (قطب الدین پور) ۹۹۴
 محلہ ملچمر ۸۹۳
 محلہ لنبنان ۵۷۰ ، ۵۷۳
 محلہ لنگرتہ ۸۹۳
 محلہ محمود نگر ۹۹۶
 محلہ نوہتہ ۱۳۵۲
 مدهول ، قصبہ ۱۰۶۵
 مدراس ۳۵۰ ، ۳۵۱ ، ۵۵۵ ، ۹۲۲ ،
 ۹۷۱
 مدرسہ چہار باغ ۵۷۳
 مدینہ منورہ ۱۰ ، ۲۳۶ ، ۵۲۳ ، ۵۵۱ ،
 ۶۳۹ ، ۷۸۴ ، ۱۱۰۷
 مرقد خواجہ معین الدین نقشبندی ۱۰۸
 مرقد میر عبدالجلیل بلگرامی ۹۴۷
 مرقد نظام الدین (اولیاء) ۹۲۹ ، ۹۵۰ ، ۹۵۲ ، ۹۶۱
 مرغزار شہاب الدین پور ۱۲۸۶
 مرو ۶۷۶ ، ۷۰۸ ، ۷۰۹ ، ۷۵۵ ، ۱۶۰۵
 مزارالسلطین (کشمیر) ۷۷
 مزارالشہرا (کشمیر) ۹۹۳
 مزار بابا خیل ۶۷۲ ، ۶۷۴
 مزار حسن بلادوری ۹۹۴
 مزار حضرت بابا حسن ۹۹۳
 مزار حضرت علی ہجویری داتا گنج بخش ۷۲۱ ،
 ۱۳۰
 مزار خواجہ بختیار کاکی ۱۱۰۸
 مزار دیدہ مری ۹۲ ، ۹۴
 مزار سید محمد لورستانی ۸۹۳
 مزار سید میر علی ہمدانی ۶۳۹
 مزار شاہ قطب الدین ۱۳۱۱
 مزار کلان ۹۲
 مزار سید احمد سامانی ۲۲۶

۶۰۳ ، ۵۳۱ ، ۳۱۳ ، ۳۰۹
 ۹۸۵ ، ۸۶۶ ، ۸۳۳ ، ۶۰۶
 ۱۳۱ ، ۱۲۸ ، ۱۲۳ ، ۱۱۳۳
 ۱۸۳۲ ، ۱۵۰۹
 مطبع آصفی کانپور ۹۹۶
 مطبع افتخار دہلی ۱۱۹۱
 مطبع پندت بیجناتہ ۹۹۵ ، ۹۹۶
 مطبع شعلہ طور ۱۲۷۸
 مطبع فیروزالدین لاہور ۱۱۹۰
 مطبع مجتہائی ۹۹۶
 مطبع محبوب ۲۶۵
 مطبع محبوب شاہی ۱۰۶۵
 مطبع مرتضوی لکھنؤ ۱۱۹۲
 مطبع مصطفائی ۹۹۶
 مطبع مظہر المجائب شاہجہان آباد ۱۱۹۲
 مطبع مفید خلائق دہلی ۱۱۹۰
 مطبع نظامی لکھنؤ ۱۱۹۲
 مطبع نولکشور کانپور ۳۰ ، ۳۹ ، ۹۹۶
 ۱۵۷۷ ، ۱۵۷۵ ، ۱۱۹۹ ، ۱۰۲۳
 مطبع نولکشور لاہور ۶۴۱ ، ۶۴۲ ، ۱۱۹۳
 ۱۱۹۵
 مطبع نولکشور لکھنؤ ۹۹۶ ، ۱۱۹۳ ، ۱۵۷۷
 ۱۵۷۷ ، ۱۵۷۵
 مظفرآباد ۱۸۷۹
 معقل (موضعی) ۱۵۵۹
 مقام مخدوم (مقبرہ) ۲۲۲
 مقبرۃ الشعرا (تبریز) ۳۸۵ ، ۳۳ ، ۹۹۳
 مقبرۃ اکمل ۱۱۱
 مقبرہ بابا نصیب الدین ۹۶۵
 مقبرہ خواجہ ابوالحسن ۶

عزار میرزا شیر بیگ ۱۰۷
 مسجد اقصیٰ ۷۸۲
 مسجد بیگم ۱۶۲
 مسجد پادشاہی لاہور ۹۹
 مسجد پتوانی ۱۳۷
 مسجد زیب النساء بیگم ۳۲۸
 مسجد جامع دہلی ۲۲۵
 مسجد جامع (کشمیر) ۸۳۸ ، ۸۶۹ ، ۸۹۳
 ۹۶۵ ، ۹۱۲
 مسجد سنگین بیگم ۲۲۲
 مسجد شاہ ہمدان (خانقاہ معلیٰ) ۹۰۸ ، ۹۰۹
 ۹۱۰
 مسجد جامع ۱۸۷۵
 مسجد عید گاہ کشمیر ۱۶۶
 مسکو ۵۹۵
 مسلم یونیورسٹی علیگر ۷۲
 مسعود نگر ۱۲۵۱
 مشہد ۶۲ ، ۲۲۲ ، ۲۳۳ ، ۲۳۵ ، ۲۳۸
 ۲۳۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۶ ، ۲۷۸
 ۲۸۱ ، ۲۸۶ ، ۳۱۶ ، ۳۱۷
 ۴۶۲ ، ۴۷۶ ، ۴۸۲ ، ۵۰۰
 ۵۵۲ ، ۶۲۶ ، ۶۳۱ ، ۷۳۰
 ۷۳۵ ، ۷۴۲ ، ۷۴۳ ، ۷۷۷
 ۸۰۵ ، ۸۳۱ ، ۱۰۲۶ ، ۱۰۹۴
 ۱۰۹۷ ، ۱۲۲۷ - ۱۲۲۹
 ۱۲۳۲ ، ۱۲۳۴ ، ۱۲۳۸ ، ۱۲۵۲
 ۱۲۵۵ ، ۱۲۵۸ ، ۱۲۶۰ ، ۱۲۶۱
 ۱۲۶۵ - ۱۲۷۰ ، ۱۳۳ ، ۱۵۲۹
 ۱۶۲۲ ، ۱۸۵۷
 حصر ۲ ، ۵۲ ، ۵۳ ، ۲۶۰ ، ۳۰۷

موزه ملی برطانیه لندن ۵۹۲ ، ۱۱۸۹ ،

۱۳۸۳ ، ۱۵۰۲ ، ۱۵۰۵ ، ۱۵۰۰ ،

۱۸۹۳

موزه ملی کراچی ۵۸۹ ، ۱۳۸۲

مونگیر ۱۰۲۶ - ۱۰۴۰

مهری پربت ۱۲۸۲

میان میر (موضع) ۲۲۲

میرتپ ۶

● فاسک ۳۵ ، ۶۶ ، ۱۰۸۵

فاگور ۱۱۰۱ - ۱۱۰۳ ، ۱۱۰۴ ، ۱۱۲۸ ،

۱۱۰۱ ، ۱۱۰۶

فار نول ۶۴۰ ، ۸۲

فایده کھی ۸۹۱

فجف اشرف ۸۰ ، ۱۶۶ ، ۶۰۰ ، ۸۰۵ ،

۸۰۰ ، ۸۱۰ - ۸۱۲ ، ۸۱۸ ،

۸۲۱ ، ۸۳۱ ، ۱۰۲۶ ، ۱۰۲۰ ،

۱۰۳۶

نزال (قریة) ۱۴۵۳

نظام کالج حیدرآباد ۱۰۲۱

نردره ، محله ۲۲۱

نر پرستان (محله) ۲۱۳

نگر کوت ۱۳۶

نوا کدل ۶۳ ، ۱۰۱

نوشهره ۱۲۵ ، ۲۰۰ ، ۲۰۸ ، ۵۰ ، ۸۸۴

۱۳۲۸ ، ۱۳۵۰ ، ۱۰۱ ، ۱۰۲۰ ،

۱۰۲۲ ، ۱۰۸ ، ۱۰۹۲

نو مسجد ۲۲۲

نہاوند ۵

نہر شالامار ۱۵۳۹

مقبره خواجه میر درد ۳۱۹

مقبره زین العابدین ۱۳۳۵

مقبره سلطان قطب الدین (سلطان) ۸۹۳

مقبره سید حمزه ۹۹۳

مقبره شعرا (کشمیر) ۱۲۵۹ ، ۱۲۵۹

مقبره شیخ بہاء الدین گنج بخش ۱۱۶ ، ۹۲ ،

۱۱۰ ، ۱۲۶ ، ۲۲۱

مقبره صائب ۵۳۶ ، ۵۸۰ ، ۵۸۱

مقبره علیمردان خان ۶

مقبره قطب الدین حیدر ۶۲

مقبره ملا محسن فانی ۹۹۳

مقبره میر حبیب اللہ ۸۰۲

مکہ ۲۲۰ ، ۶۳۹ ، ۶۶۲ ، ۸۰۵ ،

۱۰۲۲ ، ۱۳۱ ، ۱۵۶۲ ، ۱۰۵۲

ملتان ۲۲۲ ، ۲۲۳ ، ۲۲۴ ، ۲۲۲ ،

۲۲۲ ، ۰۹ ، ۱۱ - ، ۹۲۸ ،

۱۰۵۱ ، ۱۶۶۱

ملک پورہ ۵

ملک یار ۹۲

مل گاون ۲۲۳

مندو ۱۳۱ ، ۳۶۲ ، ۳۸۳ ، ۱۱۸۰

منوہر پور ۳۳۰

موصل ۸۲

موضع بدرو ۳

موضع بریہ وارہ ۳۰

موضع دو کرہ ۹۲

موضع سمپور ۸۹۲

موضع کیموہ ۸۹۱

موضع مایہ سومہ ۳۲

۱۳۵۵ ، ۱۳۵۲ ، ۱۳۲۳ ، ۱۰۰۶
 ۱۳۷۰ ، ۱۳۶۶ ، ۱۳۶۰ ، ۱۳۵۹
 ۱۸۱۹ ، ۱۷۵۷

هند (هندوستان) ۲ ، ۹ ، ۲۶ ، ۲۷
 ۲۵ - ۳۸ ، ۳۲ ، ۳۳ ، ۲۹
 ۶۰ ، ۵۹ ، ۵۸ ، ۵۲ ، ۵۱
 ۸۲ ، ۸۰ ، ۷۸ ، ۶۳ ، ۶۲
 ۱۱۰ ، ۱۰۸ ، ۱۰۷ ، ۱۰۲ ، ۸۴
 - ۱۲۱ ، ۱۱۹ ، ۱۱۷ ، ۱۱۵
 ۱۳۳ ، ۱۲۹ ، ۱۲۸ ، ۱۲۵
 ۱۵۵ ، ۱۴۵ ، ۱۴۲ ، ۱۳۹
 ۱۶۸ - ۱۶۱ ، ۱۵۹
 ۲۱۰ ، ۱۹۳ ، ۱۹۲ ، ۱۷۵
 ۲۳۰ - ۲۲۸ ، ۲۲۴ - ۲۲۱
 ۲۳۷ ، ۲۳۵ - ۲۳۳ ، ۲۳۲
 ۲۴۷ ، ۲۴۵ ، ۲۴۱ ، ۲۴۰
 ۲۷۰ ، ۲۶۸ ، ۲۶۴ ، ۲۵۹
 ۲۷۶ ، ۲۷۴ ، ۲۷۳ ، ۲۷۲
 ۲۸۷ ، ۲۸۶ ، ۲۸۲ - ۲۷۸
 ۳۰۲ ، ۳۰۱ ، ۲۹۹ ، ۲۹۱
 ۳۲۹ ، ۳۱۸ ، ۳۱۵ ، ۳۱۴
 ۳۷۲ ، ۳۵۰ ، ۳۴۸ ، ۳۴۷
 ۳۸۳ ، ۳۸۰ ، ۳۷۹ ، ۳۷۴
 ۳۹۲ ، ۳۹۳ ، ۳۹۱ - ۳۸۵
 ۴۰۳ ، ۴۰۱ ، ۴۰۰ ، ۳۹۹
 - ۴۱۰ ، ۴۰۶ ، ۴۰۵
 ۴۲۷ ، ۴۱۵ ، ۴۱۴
 ۴۳۸ ، ۴۳۳ ، ۴۳۱ ، ۴۳۰
 ۴۵۷ ، ۴۵۵ ، ۴۵۲ ، ۴۴۴
 ۴۷۶ ، ۴۷۴ ، ۴۶۹ ، ۴۶۲
 ۵۰۰ ، ۴۹۹ ، ۴۹۵ ، ۴۸۸

قنبر لچیمه کول ۱۷۹۸
 قنبر نیاسرم ۵۸۱ ، ۵۸۰
 نیل ۷۳ ، ۳۶۶ ، ۷۸
 قیشاپور ۱۶۷۵ ، ۱۶۰۵ ، ۱۶۷۶ ، ۱۶۷۸
 ۱۶۷۹
 والہ گری (محلہ) ۹۳
 وحی (قریہ) ۱۲۵۳
 ولایت نیمروز ۷۹
 ولر ۱۰۳ ، ۸۵۲ ، ۸۹۲ ، ۸۹۷
 ویسرنساگ ۱۲۹۸ ، ۱۳۲۳ ، ۱۳۸۹
 ۱۸۰۸ ، ۱۸۰۴ ، ۱۷۹۳ - ۱۷۹۲
 ۱۸۷۶
 ہاشم پورہ ۴۲۷
 ہالیند ۱۵۵۶
 ہامون ۳۲۲ ، ۵۱۳
 ہرات ۲۲۸ ، ۲۳۰ ، ۳۱۶ ، ۵۳۵ ، ۵۷۵
 ۱۳۰۱ ، ۸۸۱ ، ۸۰۴ ، ۷۵۵ ، ۶۳۱
 ۱۸۷۹ ، ۱۳۲۸
 ہرمز ۱۳۳۸
 ہری بندر ۱۷۹۳
 ہری پربت ۱۳۸۷ ، ۱۴۲۸
 ہزارہ (ضلع) ۹۰۸ ، ۹۱۳
 ہزار جات ۳۶
 ہشیار پور ۱۶۵۹
 ہگلی ۱۳۶۸
 ہفت چنار ۳۲
 ہندان ۱۱۲ ، ۱۱۵ ، ۱۱۶ ، ۱۱۹ ، ۱۲۲
 ۶۱۱ ، ۳۱۷ ، ۳۱۶ ، ۱۲۲ ، ۱۲۳
 ۹۰۸ ، ۹۰۷ ، ۹۰۴ ، ۹۰۳ ، ۹۰۲

۱۱۰۱ ۱۰۹۴ ۱۰۹۳ ۱۰۸۳
 ۱۱۰۸ ۱۱۰۷ ۱۱۰۵ ۱۱۰۳
 ۱۱۳۹ ۱۱۳۶ ۱۱۱۲ ۱۱۱۰
 ۱۱۶۳ ۱۱۶۱ ۱۱۶۰ ۱۱۴۸
 ۱۱۷۷ ۱۱۷۴ - ۱۱۷۱ ۱۱۶۸
 ۱۱۹۲ ۱۱۸۴ - ۱۱۸۰ ۱۱۷۹
 ۱۲۰۹ ۱۲۰۷ ۱۲۰۵ ۱۱۹۶
 - ۱۲۴۶ ۱۲۴۵ ۱۲۳۸ ۱۲۱۹
 ۱۲۵۹ - ۱۲۵۶ ۱۲۵۲ ۱۲۴۸
 ۱۲۶۷ ۱۲۶۵ ۱۲۶۳ ۱۲۶۱
 ۱۲۸۷ ۱۲۸۵ ۱۲۷۲ ۱۲۶۸
 ۱۳۱۳ ۱۳۱۰ ۱۳۰۸ - ۱۲۸۹
 - ۱۳۲۴ ۱۳۲۱ ۱۳۱۸ ۱۳۱۷
 - ۱۳۴۰ ۱۳۳۸ ۱۳۳۶ ۱۳۲۶
 ۱۳۵۷ ۱۳۵۵ ۱۳۵۲ ۱۳۴۵
 ۱۳۶۶ ۱۳۶۳ ۱۳۶۱ - ۱۳۵۹
 ۱۳۷۷ ۱۳۷۵ ۱۳۷۱ - ۱۳۶۹
 ۱۳۹۲ ۱۳۸۵ ۱۳۸۳ ۱۳۷۸
 ۱۴۲۶ ۱۴۲۸ - ۱۴۲۶ ۱۴۹۳
 - ۱۴۵۷ ۱۴۵۳ ۱۴۵۰ ۱۴۴۹
 ۱۴۷۲ - ۱۴۷۰ ۱۴۶۷ ۱۴۵۹
 ۱۵۰۶ ۱۴۸۴ ۱۴۷۷ ۱۴۷۶
 ۱۵۲۷ ۱۵۳۰ ۱۵۲۰ ۱۵۱۹
 ۱۵۶۳ ۱۵۵۹ - ۱۵۵۶ ۱۵۵۰
 ۱۵۸۲ - ۱۵۷۳ ۱۵۷۱ ۱۵۶۳
 ۱۶۰۳ ۱۶۰۲ ۱۵۸۶ ۱۵۸۳
 ۱۶۰۵ - ۱۶۰۳ ۱۶۰۲ ۱۶۰۱
 ۱۶۰۷ ۱۶۰۶ ۱۶۰۵ ۱۶۰۴
 ۱۸۲۲ ۱۸۲۱ ۱۸۱۳ ۱۸۱۱

۱۸۷۹

هندوکش ۱۸۵۲

۵۲۵ ۵۲۳ ۵۲۱ ۵۱۹
 ۵۴۴ ۵۳۹ - ۵۳۵ ۵۲۶
 ۵۵۵ ۵۵۳ - ۵۴۸ ۵۴۶
 ۵۷۵ ۵۷۴ ۵۶۴ - ۵۶۲
 ۶۱۳ ۶۱۱ ۶۰۱ ۶۰۰
 ۶۳۲ ۶۳۰ ۶۱۷ - ۶۱۵
 ۶۵۸ ۶۵۶ ۶۵۴ ۶۳۴
 ۶۷۰ ۶۶۷ ۶۶۳ ۶۵۹
 ۶۸۱ ۶۷۸ - ۶۷۴ ۶۷۳
 ۶۹۴ ۶۹۰ ۶۸۹ ۶۸۴
 ۷۰۲ ۶۹۸ ۶۹۷ ۶۹۵
 ۷۱۷ ۷۱۶ ۷۱۲ ۷۰۹
 ۷۳۱ ۷۳۰ ۷۲۹ ۷۲۲
 ۷۴۱ ۷۳۹ ۷۳۷ ۷۳۵
 ۷۷۷ ۷۷۵ ۷۷۴ ۷۷۲
 ۷۹۰ ۷۸۷ ۷۸۶ ۷۸۴
 - ۸۰۵ ۸۰۱ ۷۹۸ ۷۹۳
 ۸۲۱ ۸۲۰ ۸۱۸ ۸۱۲
 ۸۵۰ ۸۴۶ ۸۳۲ ۸۲۹
 ۸۶۸ ۸۶۴ ۸۶۰ ۸۵۹
 ۸۸۲ ۸۸۱ ۸۸۰ ۸۷۳
 ۹۰۶ ۹۰۴ ۸۹۷ ۸۹۰
 ۹۲۰ ۹۱۳ ۹۱۱ ۹۰۷
 ۹۴۱ ۹۳۹ ۹۳۰ ۹۲۱
 ۹۶۰ ۹۵۳ ۹۵۰ ۹۴۴
 ۹۷۵ ۹۷۰ ۹۶۹ ۹۶۱
 ۹۸۷ ۹۸۴ ۹۸۳ ۹۷۸
 ۱۰۰۶ ۱۰۰۵ ۱۰۰۳ ۱۰۰۱
 ۱۰۲۴ ۱۰۲۳ ۱۰۲۲ ۱۰۰۹
 ۱۰۵۱ ۱۰۴۸ ۱۰۳۶ - ۱۰۳۲
 ۱۰۷۳ ۱۰۷۰ ۱۰۶۵ ۱۰۶۱

۱۳۹۳ ، ۱۱۷۱

یونان ۶۲ ، ۱۱۸۴ ، ۱۵۵۹ ، ۱۵۷۳

بیلاق ماء اللبن ۱۲۸۱

بیلاق سنگ سفید ۱۲۸۱

بیلاق نومه مرگ ۱۲۸۱

بیلاق گودی مرگ ۱۲۸۱

● یثرب ۸۲۳

یزد ۱۵۵ ، ۲۵۰ ، ۲۷۰ ، ۵۴۵ ، ۵۵۲

۸۷۸ ، ۱۰۲۵ ، ۱۳۰۳

یسی ۱۰۷

یمامه ۱۰۳۰

یمن ۱۲۲ ، ۱۸۲ ، ۲۶۲ ، ۲۷۳ ، ۶۶۰

۱۲ ، ۷۹۲ ، ۱۱۰۰ ، ۱۱۴۸

فهرست نامهای کتب

اثبات الجهر ، رساله ، ۸۵ ، ۹۱ ، ۹۰ ، ۹۰ احقاف ، ۲۳ احسن الدعوات ، ۲ احزان الصدور ، ۱۰ ، ۶ احیاء القلوب ، ۱۰ ، ۶ اختصار سرخوش ، ۳۳۳ اختیارات المنطق (کلمات الشعرا) ، ۹۰ ، ۶ اخبار الاخيار ، ۱۱۰ ، ۰ اخبار الاصفیا ، ۱۲۰۰ اخلاق ، رساله ، ۱۵۵۶ اخلاق محترم ، ۹۰ ، ۰ اخلاق فاصری ، ۹۰ ، ۶ ، ۱۰ ، ۰ ، ۶ ادب و ثقافت کشمیر ، ۶۶۵ ادبی دنیسا ، ۸۲ ، ۸۵ ، ۱۳۵ ، ۱۳۸ ، ۰ ، ۲۱۰ ، ۲۱۱ ، ۲۱۵ ، ۲۳۱ ، ۰ ، ۲۵۱ ، ۲۶۰ ، ۲۶۳ ، ۲۶۲ ، ۱۶۲۲ ، ۱۰ ، ۲۵ ، ۰ ، ۱ ، ۲ ، ۰ ادبیات تبریز (مجله) ، ۶۰ ، ۰ اربعمین ، ۶۳۱ ، ۹۱۲ ، ۰ اردو ادب (مجله) ، ۱۵۹۵ ارزن و پیه مال (داستان) ، ۱۳۶ ارشاد الوزرا ، ۱۰ ، ۶ ، ۰ ارمغان (مجله) ، ۵ ، ۱ ، ۰ ، ۶ ، ۰ ارمغان لاجواب ، ۸۳۸ ، ۸۶۰ ، ۰	● آب و رنگ ، ۱۲۶۹ ، ۱۲۰۲ ، ۱۲۰۶ ، ۱۲۰۶ آشکده ، ۱۱۵ ، ۱۲۳ ، ۱۲۲ ، ۱۲۰ ، ۱۶۲ ، ۰ ، ۲۲۵ ، ۳۱۴ ، ۳۸۱ ، ۳۹۲ ، ۰ ، ۴۱۰ ، ۶۱۶ ، ۰ ، ۲ ، ۰ ، ۳ ، ۰ ، ۰ ، ۰ ، ۸ ، ۰ ، ۲۱ ، ۰ ، ۲۲ ، ۰ ، ۲۳ ، ۰ ، ۸۱ ، ۰ ، ۸۲۶ ، ۹۳۶ ، ۱۲۶۵ ، ۰ ، ۱۳۰۹ ، ۱۲۲۱ ، ۱۵۸۶ ، ۱۶۳۵ ، ۰ ، ۱۰ ، ۲۶ ، ۱۸۱۹ ، ۱۸۲۰ ، ۰ آثار ایران ، ۱۳۸۰ آداب المریدین ، ۱۵۵۶ ، ۱۵۵۰ ، ۰ آرائش نگار ، ۵۵۲ ، ۵۶۳ ، ۰ آریانا (مجله) ، ۶۰ ، ۰ آسیا و آسمان ، ۵۶۳ آشوب نامه ، ۰ ، ۲ ، ۰ آصفیه ، ۱۱۹ ، ۰ آفتاب عالمتاب ، ۶۶۵ ، ۱۲۲۲ ، ۱۲۲۶ ، ۰ ، ۱۲۲۸ ، ۱۲۵۹ ، ۱۵۲۶ ، ۱۵۸۰ ، ۰ ، ۱۶۹۳ ، ۱۰ ، ۰ ، ۸ آهنگ بلبل ، ۰ ، ۲۶ ، ۰ آئین اکبری ، ۸۹ ، ۰ ، ۹۰۸ ، ۹۰۹ ، ۱۱۰۰ ، ۰ ، ۱۱۲۸ ، ۱۱۳۹ ، ۱۱۵۳ ، ۱۱۸۲ ، ۰ ، ۱۱۸۳ ، ۱۱۸۰ ، ۱۱۸۸ ، ۱۲۰۰ ، ۰ ، ۱۵۶۲ ، ۱۵۰۲ ، ۱۵۰۵ ، ۰ ● ابواب الجنان ، ۵ ، ۰ ، ۶

- انشای ابوالفضل ۱۵۷۷ ، ۱۵۷۷
 انشای جامی ۱۱۸۲
 انشای طرب الصبیان ۱۲۰۰
 انشای منیر ۱۲۷۷ ، ۱۲۷۸
 انوار سحیلی ۳۸۸ ، ۱۲۰۰
 انوار المشارق ۷۴
 انوار اقبال ۹۹
 انیس الغربا ۱۲۰۰
 انیس الوزرا ۱۰۷۶
 اوراد فتحیه ۸۸۹ ، ۸۹۲ ، ۹۰۶ ، ۹۱۲
 اورینتل کالج میگزین ۲۰ ، ۲۱ ، ۲۳ ، ۵۸۹ ،
 ۱۳۷۵
 اوصاف الاشراف ۱۵۵۸
 اویماق مغول ۹۹۳
 ایاز و محمود (زلالی) ۱۸۲۷ ، ۱۸۳۱ ، ۱۸۳۹ -
 ۱۸۳۸
 ایتھی ۲۲۵ ، ۵۷۸ ، ۵۸۶ ، ۷۲۱ ، ۷۲۳ ،
 ۷۲۵
 ایرس اورینتلس (Ars Orientals) ۶
 ایران صغیر ۹۹۳
 بابر نامه ۹۰۸ ، ۹۰۹ ●
 باغ معانی ۷۲۱
 بحر الاسرار ۱۱۲
 بحر الاوزان ۱۳۳
 بحر العرفان ۱۰۹ ، ۱۱۱
 بحر طویل ۱۳۵
 برهان قاطع ۲۹۳ ، ۲۹۷ ، ۲۹۸ ، ۲۹۹ ،
 ۲۹۹
 بزرگ ۱۵۲
 اسنکدر نامه ۱۳۳
 اسپرنگر ۵۷۸ ، ۵۸۶ ، ۶۵۲
 استوورت ۵۸۶
 اسرار النقوط ۸۸۵ ، ۸۸۷ ، ۸۸۸ ، ۸۹۹ ،
 ۹۰۷ ، ۹۰۷
 اسلامک کلچر ۶۸۱ ، ۷۲۱ ، ۷۲۶ ، ۷۲۷ ،
 ۸۲۳
 اشجار خلد ۸۵ ، ۹۱ ، ۹۷ ، ۸۵
 اشعار و قصائد صائب ۵۱
 اطبای عهد مغلیه ۷۵
 اعتقاد الصدر ۱۰۷۶
 اعلام الانام ۱۱۸۶
 اقبال نامه جهانگیری ۱۷۷۷
 اکبر نامه ۱۳۸ ، ۲۱۶ ، ۲۷۳ ، ۲۷۴ ،
 ۲۷۵ ، ۱۱۳۳ ، ۱۱۵۵
 ۱۱۷۴ ، ۱۱۸۶ ، ۱۱۷۷ ، ۱۱۹۱
 ۱۱۹۳ ، ۱۲۰۰ ، ۱۲۰۹ ، ۱۲۱۰
 ۱۲۳۹ ، ۱۵۵۶ ، ۱۵۵۸ ، ۱۵۷۴
 ۱۶۲۵ ، ۱۷۷۷
 الدرر الکامنه ۱۱۰۹
 الذاتیه ، رساله ۹۰۷
 انتخاب دیوان صائب ۵۹۳
 انتخاب صائب ۵۹۳
 السبعین ۹۱۲
 الضوء الامع فی اعیان القرن التاسع ۱۱۰۹
 المغنم البارد ۸۰ ، ۹۹ ، ۱۲۲۳
 الفاظ ادویه ۱۲۰۰
 الهامیه ۷۲۵
 انتخاب یادگار ۹۶
 اندو ایرانیکا (مجله) ۳۰ ، ۱۵۵۵

بزرگان و سخن سرايان همدان ۱۱۳ - ۱۱۵ ،
 ۱۱۸ - ۱۲۱ ، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ،
 ۸۹۹ ، ۹۰۲ ، ۹۰۳ ، ۱۰۰۰ ،
 ۱۰۰۹ ، ۱۸۲۲

بزم آرا ۸۳۱

بزم صوفیسا ۴۵

بستان بیخزان ۸۳۱

بکرماجیت ، قصه های ۳۲۰

بلقیس و سلیمان ۱۱۲۳

بوستان سعدی ۱۲۳ ، ۱۳۵

بوهار ۵۷۵ ، ۵۷۸

بهار جاوید ۱۵۰۲

بهار گلشن کشمیر ۱۳۳ ، ۱۳۵ ، ۱۳۷ ، ۱۳۸ ،

۱۴۱ ، ۱۷۷ ، ۲۱۳ ، ۲۴۱ ،

۲۸۹ ، ۳۲۰ ، ۳۵۲ ، ۳۵۳ ،

۴۲۶ ، ۶۰۷ ، ۷۰۹ ، ۹۶۲ ،

۱۰۱۳ ، ۱۰۸۵ ، ۱۰۹۷ ، ۱۲۲۳ ،

۱۲۲۶ ، ۱۲۲۸ ، ۱۶۴۱ ، ۱۶۵۲ ،

۱۶۹۱

بهارستان ضمائم ۲۴۲ ، ۲۸۸

بهارستان سخن ۱۰۴۳

بهار صبح ۶۷۷ ، ۱۵۹۵

بهاگوت گیتا ۱۰۱۳ ، ۱۱۹۸ ، ۱۱۹۹ ،

۱۸۷۹

بیاض آذر ۴۵۸

بیاض بنده علی باسط ۱ ، ۱۴۱ ، ۱۷۷ ،

بیاض حطی (توفیق) ۱۷۵

بیاض خواجه محمد اسماعیل نامی ۷۶

بیاض سرخوش ۱۳۳۶

بیاض شعرا ۷۰

بیاض صائب ۵۵۴

بیاض نامی ۱۳۳۶

بی بوج نامه ۲۱۶

بینات الفتح ۱۵۵۶

بینش الابصار ۱۴۸

● پادشاه نامه ۱۶ ، ۲۰ ، ۲۱ ، ۳۵ ، ۶۹ ،

۱۱۲ ، ۱۱۳ ، ۲۲۸ ، ۳۵۴ ،

۳۵۸ ، ۳۶۰ ، ۳۶۳ ،

۳۶۵ - ۳۶۷ ، ۳۶۹ ، ۳۷۲ ،

۳۷۳ ، ۱۲۳۲ ، ۱۲۳۱ ، ۳۷۳ ،

۱۲۳۴ - ۱۲۳۹ ، ۱۲۶۳ ، ۱۲۶۴ ،

۱۲۷۳ - ۱۲۸۱ ، ۱۲۸۵ ، ۱۲۸۷ ،

۱۲۹۱ ، ۱۲۹۳ ، ۱۲۹۸ ، ۱۳۰۸ ،

۱۳۲۴ ، ۱۳۵۲ ، ۱۳۵۶ ، ۱۳۵۹ ،

۱۳۷۹ - ۱۳۸۱ ، ۱۳۹۷ ، ۱۴۰۴ ،

۱۴۰۵ ، ۱۴۰۹ ، ۱۴۱۱ ، ۱۶۹۲ ،

۱۶۹۳ ، ۱۷۷۷ - ۱۷۷۹ ، ۱۸۰۸

پارسی سرايان کشمیر < ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ ،

۱۳۵ ، ۱۳۶ ، ۱۴۸ ، ۱۷۰ ،

۲۰۸ ، ۲۱۵ ، ۱۷۵۹ ، ۱۸۸۰

پارسی گویان کشمیر ۶۳۴ ، ۷۷۰

پانویتر ۱۱۸۸

پنج نامه ۱۱۷۴

پدماوت ، مثنوی ۲۲۹ ، ۲۵۲

پریخانه < ۴

پنج گنج < ۴۶ ، ۶۳۴ ، ۸۶۷

پیام مشرق ۱۰۲ ، ۱۰۵ ، ۹۹۰

● قاج المدایح < ۴۵

تاریخ ادبیات فارسی ۵۷۵ ، ۷۲۱ ، ۷۲۳

تواریخ دوری ۸۵
 تواریخ راج ترنگنی <۶
 تواریخ رتنہ پوران <۶
 تواریخ رشیدی دولت ۱۳۲۹ ، ۱۳۳۲
 تواریخ شاہجہانی <۱۲۶
 تواریخ طبری ۱۸۲۶
 تواریخ فرشتہ ۹۰۲ ، ۹۰۳ ، ۱۱۸۱ ، ۱۱۸۲
 ۱۳۱۷ ، ۱۳۱۸
 تواریخ کبیر ۹۹۲
 تواریخ کشمیر <۵ ، << ، ۳۱۹ ، ۳۷۵
 ۲۶۰ ، ۱۳۱۱ ، ۱۳۱۲ ، ۱۳۳۲
 ۱۳۳۵ ، ۱۳۳۶ ، ۱۵۷۹ ، ۱۶۳۲
 تواریخ کشمیر اعظمی ۹۲ ، ۱۱۳
 تواریخ لاہور ۲۱ ، ۳۲ ، ۳۲۸ ، ۳۳۲
 ۳۵۳
 تواریخ بھدی ۱۹۱ ، ۲۱۰ ، ۲۲۵ ، ۲۳۶
 ۲۶۷ ، ۳۲۸ ، ۵۷۸ ، ۸۷۹
 ۹۳۰ ، ۹۹۳ ، ۱۵۵۰ ، ۱۷۳۲
 تواریخ مظہر شاہجہانی ۵۳۹ ، ۱۳۷۱
 تواریخ مکہ ۵۳۳
 تواریخ ملا خلیل مرجانپوری <<۱
 تواریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی
 << ، ۲۲۳ ، ۶۳۰ ، ۶۷۲
 ۱۲۳۷ ، ۱۲۵۲ ، ۱۵۹۲ ، ۱۶۳۹
 ۱۶۷۳
 تواریخ نظم و نثر نفیسی ۱۳۲
 تواریخ ہند ۱۳۱۱ ، ۱۳۳۲ ، ۱۵۷۲
 تبصرۃ العارفین ۱۰۲۵
 تبصرۃ الناظرین <۶ ، ۱۰ ، ۱۲۲۳

تواریخ اعظمی ۱۲ ، ۳۰ ، ۸۵ ، ۹۳ ، ۹۷
 ۱۰۶ ، ۱۱۶ ، ۱۲۶ ، ۱۸۲
 ۲۰۷ ، ۲۱۰ ، ۲۲۰
 ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۲۵ ، ۲۲۶
 ۲۳۳ ، ۳۷۸ ، ۳۸۲ ، ۳۸۳
 ۴۴۰ ، ۴۶۱ ، ۶۲۲ ، ۶۶۶
 ۶۷۲ ، ۶۷۳ ، ۷۷۱ ، ۷۷۲
 ۸۸۲ ، ۸۸۲ ، ۸۸۳
 ۸۸۹ ، ۹۹۲ ، ۹۹۳ ، ۸۹۲
 ۹۲۰ ، ۹۶۳ ، ۹۶۴ ، ۹۷۰
 ۹۷۲ ، ۹۸۲ ، ۹۹۲ ، ۹۹۳
 ۱۰۹۳ ، ۱۰۹۸ ، ۱۲۲۶-۱۲۲۸
 ۱۲۳۰ ، ۱۲۳۸ ، ۱۲۵۰-۱۲۵۲
 ۱۲۵۸ ، ۱۳۱۰ ، ۱۳۱۱ ، ۱۳۱۹
 ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۵-۱۳۲۷ ، ۱۳۵۹
 ۱۳۱۹ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۶ ، ۱۳۲۹-
 ۱۳۵۲ ، ۱۳۵۷ ، ۱۳۶۱ ، ۱۵۸۹
 ۱۵۹۰ ، ۱۶۰۲ ، ۱۶۸۰ ، ۱۶۸۶
 ۱۷۱۵
 تواریخ بدایونی ۶۲۸ ، ۷۰۰ ، ۷۰۶ ، ۷۸۶
 ۱۰۹۵ ، ۱۱۷۷ ، ۱۱۹۷ ، ۱۵۶۶
 تواریخ بد شاہ <<۶ ، << ، ۹۲ ، ۹۳ ، ۱۱۷
 ۱۲۶ ، ۱۲۷ ، ۲۱۹ ، ۲۲۰
 ۹۹۳ ، ۱۳۲۷ ، ۱۳۲۹-۱۳۳۱
 ۱۳۳۳ ، ۱۳۳۵-۱۳۳۷ ، ۱۶۸۱
 تواریخ بدیمی ۱۸۸۸
 تواریخ پنجاب ۳۶۰
 تواریخ حسن ۳۰ ، ۳۰ ، ۲۰۸ ، ۹۸۲
 ۹۹۲ ، ۹۹۵ ، ۱۰۶۲ ، ۱۳۳۵
 ۱۵۷۹ ، ۱۶۷۲ ، ۱۸۸۷-۱۹۰۷

۳۸۶ ، ۳۸۳ ، ۳۷۹ ، ۳۷۸
 ۳۲۹ ، ۳۳۱ ، ۳۱۳ ، ۳۸۷
 ۵۰۳ ، ۴۸۰ ، ۴۵۲ ، ۴۵۰
 ۵۶۳ ، ۵۵۳ ، ۵۲۶ ، ۵۲۴
 ۷۳۱ ، ۶۸۹ ، ۶۲۸ ، ۶۲۴
 ۸۰۹ ، ۷۸۵ ، ۷۳۲ ، ۷۳۲
 ۱۰۹۲ ، ۱۰۸۸ ، ۹۷۷ ، ۹۲۸
 ۱۲۲۳ ، ۱۲۶۰ ، ۱۳۵۵ ، ۱۳۲۳
 ۱۵۸۵ - ۱۵۸۲ ، ۱۴۶۸ ، ۱۴۵۶
 ۱۶۹۲ ، ۱۶۰۴

تذکره حیات الشعرا ۱۳۳

تذکره حنین ۱۷۳

تذکره خزینہ گنج الہی ۱۲

تذکره خوشنویسان ۵۵۸

تذکره زنان سخنوران ۱۳۲

تذکره شعرا (عبدالغنی) ۲۱ ، ۹۹۱

تذکره شعرا ۱۱۹ ، ۱۳۸۱ ، ۱۵۵۵

تذکره شعرای فرخ آباد ۱۵۴

تذکره شعرای کشمیر (اصلاح) ۱ ، ۸۶ ، ۸۹

۹۹ ، ۱۶۳ ، ۱۶۵ ، ۱۶۷

۱۷۰ ، ۱۹۳ ، ۲۳۲ ، ۳۷۷

۳۸۸ ، ۶۶۴ ، ۹۹۴ ، ۱۴۲۶

۱۴۶۵ ، ۱۴۶۹ ، ۱۸۴۹ ، ۱۸۵۸

۱۸۹۲ ، ۱۸۹۵

تذکره شعرای ماضیه ۸۳۱

تذکره شعرای متقدمین ۱۵ ، ۱۹ ، ۲۸ ، ۲۹

۱۴۱ ، ۳۱۵ ، ۳۷۸ ، ۳۷۹

۳۸۳ ، ۳۸۵ ، ۴۳۰ ، ۴۳۳

۴۳۸ ، ۴۵۵ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹

تجربات الطالبین ۸۵ ، ۹۱ ، ۹۷

تجلیات (رساله) ۳۳ ، ۴۵ ، ۶۱

تحفة الصدر ۱۰۷

تحفة اسلام ۱۶۵۳

تحفة العراقین ۱۴۳۱ ، ۱۵۵۷

تحفة اشرفیه ۲۰۸

تحفة الاحرار جامی ۶۲۲

تحفة الاکملیه ۱۱۱

تحفة الکرام ۲۲ ، ۱۱۰۱

تحفة سامی ۱۱۰۵

تحقیقات ۲۶

تحقیقات چشتی ۳۲ ، ۲۲۸ ، ۲۵۲

تذکره آرزو (مجمع النفائس) ۳ ، ۶

تذکره بهارستان سخن ۸۲۲ ، ۸۲۸

تذکره الاخیار ۴۸ ، ۶۶

تذکره السلاطین ۵

تذکره الشعرا ۲۹ ، ۲۲۳

تذکره العاشقین ۱۰۲۵

تذکره القبور ۵۶۹

تذکره النساء ۱۳۲

تذکره بیمثل ۲۶۰

تذکره بینظیر ۲۹۲ ، ۲۹۷ ، ۳۲۲ ، ۳۲۳

۳۳۵ ، ۳۳۵ ، ۱۲۲۳ ، ۱۷۵۶

۱۷۵۷

تذکره حسینی ۸۲ ، ۸۳ ، ۱۱۹ ، ۱۶۸

۲۰۹ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹ ، ۲۳۳

۲۶۳ ، ۲۶۵ ، ۲۶۷ ، ۲۶۸

۲۷۷ ، ۲۸۰ ، ۲۸۹ ، ۳۰۰

۳۰۱ ، ۳۲۲ ، ۳۲۳ ، ۳۲۶

- ۸ << ، ۸ < ۶ ، ۱۳ <
- تعداد النوادر ۲۶ < ، ۲۹ <
- تسویته ، رساله ۱۰۵۱
- تفسیر بیضاوی ۱۱۰۵
- تفسیر کبیر ۶۲۳ ، ۱۱۴۶ ، ۱۱۴ < ، ۱۱ < ۲
- تکملته التواریخ ۹۸
- تکملته الشعرا ۸۳۱
- تنبیه القلوب ۲۰۸
- توضیح و تلویح ۶۲ < ، ۶۳۲ ، ۶۳۳ ، ۶۴۱
- ثقافت الاسلامیه ۹۹۱
- ثلاثیات بخاری ۶۴۱
- ثمرات ۸۹۶
- ثمرات الاشجار ۸۵ ، ۹۱ ، ۹ < ، ۶۴۰
- ثمره طبی ۲ <
- جام جم ۱۰۹۹
- جام جهان نما ۱۰۲۳
- جام وحدت ۱۲۱
- جامع اللغات ۱۳۰۰
- جامع نشاتین ، مثنوی ۱۲۳۱
- جوامع الکلم ۱۱۴ < ، ۱۱ < ۲
- جاوید نامه ۱۰۲
- جرنل رائل ایشیانک سوسائتی ۶ < ، ۱۸۱۰
- جلوسیه ۲۸ <
- جلوه ناز ، مثنوی ۰ < ، ۱ <
- جنگ افغانان و سکهان ۱۳۸
- جنگ نامه ۱۳۸
- جنگ فیلان ۲۹۹
- جنگ خطی ۳۸۰
- جنگ خطی مسلم ضیائی ۹۲۲
- جنگ میرزا عبدالکریم ۵۹۲
- ۱۲۳۰ ، ۱۲۲۸ ، ۱۰۲۶ ، ۹ < ۳
- ۱۲۶ < ، ۱۲۵۲-۱۲۵۰ ، ۱۲۴۸
- ۱۲۶۱ ، ۱۲۶۰ ، ۱۳۵۲
- تذکره عشقی ۱ < ۲۹
- تذکره علمای هند ۶۳۲
- تذکره کاتب ۸۳۱ ، ۱۰۲ <
- تذکره گلشن هند ۱ < ۲۹
- تذکره مجد شاهی ۱۹۰۵
- تذکره نصرآبادی ۱۲ ، ۲ < ، ۱۵۲ ، ۱۵۶
- ۱۶۰ ، ۲۰۹ ، ۲۳۲ ، ۲ < ۶
- ۲ < ۸ ، ۲۹۹ ، ۳۱۶
- ۳۲۱ ، ۳۵۸ ، ۳ < ۸ ، ۳ < ۹
- ۳۳۰ ، ۳۶۸ ، ۳۶۹ ، ۵۱۸
- ۵ < ۸ ، ۶۵ < ، ۶۸۳ ، ۲۹ <
- ۳۰ < ، ۳۲ < ، ۹۲۰ ، ۹۶۸
- ۱۰۹ < ، ۱۰۹۳ ، ۱۰۵۱ ، ۱۰۲۶
- ۱۳۶۳ ، ۱۳۵۲ ، ۱۲۶۶ ، ۱۲۴ <
- ۱۵۸ < ، ۱۵۸۳ ، ۱۳۵۲ ، ۱۳۶۵
- ۱۶۰۱ ، ۱۶۰ < ، ۱۶۹۳ ، ۱ < ۲۶
- ۱ < ۲۹ ، ۱ < ۳۰ ، ۱ < ۵۲ ، ۱ < ۶۵
- ۱ < ۸ ، ۱۸۱ < ، ۱۸۳۹
- تذکره نویسی در هند و پاکستان ۱۲ <
- تذکره علمای هند ۸۵
- تذکره منظوم رشحه ۱
- تذکره میخانه - میخانه
- قرانه بیغرض ۱۲۱
- قرانه سرود ۱۸ < ۹
- قرجمته الشوق ۸۱۲ ، ۸۱۸ ، ۸۲۱ ، ۸۳۱
- تزرک (جهانگیری) ۲۲ ، ۲۵ ، ۶۵ ، ۱۹۵
- ۳۶۵ ، ۶ < ۱ ، ۶۸۱ ، ۶۸۲

حیوانہ الحیوان ۱۲۰۰
 خاور نامہ ۲۲۵ ●
 خرابات ۵۵۸
 خرد افروز ۱۵ < ۵
 خرد نامہ اسکندری جامی ۶۴۱
 خزانه عامرہ ۱۶۵ ، ۲۲۳ ، ۲۳۶ ، ۲۶ < ، ۲۶۸ ، ۲۸۱ ، ۲۸۱ ، ۲۴۰ ، ۲۴۲ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ، ۲۵۸ ، ۲۶۱ ، ۲ < ۴ ، ۲۶۸ ، ۲۸۹ ، ۳ < ۰ ، ۵۰۳ ، ۵۰۳ ، ۵۰۳ ، ۵۳ < ، ۵۰۵ ، ۵۰۳ ، ۵۲۹ ، ۶۹۸ ، ۶۸۰ ، ۶ ۹ ، ۵۲۹ ، ۹۵۵ ، ۹۴۶ ، ۸۱۸ ، ۹۰ < ، ۱۰۸۸ ، ۱۰۸۹ ، ۱۰۹۴ ، ۱۳۳ ، ۱۳۶۵ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۰ ، ۱۳۶۵ ، ۱۵۹۲ ، ۱۶۲۶ ، ۱۶۳۶ ، ۱۶۵۶ ، ۱۶۵۹ ، ۱۶۶۸ ، ۱۶ < ۹ ، ۱۸۳۹ ، ۱ < ۰ ۶
 خزینۃ الاصفیاء ۲۲ ، ۲۲۹ ، ۲۵۲ ، ۱۱۰۳
 خسرو شیرین نظامی ۱۳۳ ، ۲۲۹ ، ۲۳۰
 خسفانہ ، مثنوی ۳۵۱
 خسرو شیرین ۱۱ < ۴ ، ۱۱۸۶ ، ۱۱۹۱
 خطبہ کلیات صدر < < ۱۰
 خصوصیات ہندوستان ، مثنوی ۳۲۴ ، ۳۵۱
 خلاصتہ الاشعار ۶ < ۳ ، ۹ < ، ۹۹ < - ۸۰۱
 ۸۳۱ ، ۱۰۲۱ ، ۱۰۴۳ ، ۱۱۶۲
 ۱۱ < ۰
 خلاصتہ الکلام ۳۱۱ ، ۸۳۱
 خلاصتہ الافکار ۵ ، ۸ ، ۳ ، ۰۳ ، ۲۳ ، ۹۸۴
 ۹۹۱
 خلاصتہ المناقب ۸۹۸ ، ۹۰۱ ، ۹۰ < ، ۹۱۲

جنگ نامہ نبد اعظم شاہ ۳۲۴ ، ۳۵۱
 جواہر خمسہ ۲۵۳
 جوش و غروش ۳۲۴ ، ۳۵۱
 جہان اخلاق < ۶۰
 جہانگیر نامہ ۶۸۱ ، ۹۰۳ ، ۹۲۶ <
 چای نامہ ۲۱۵ ، ۲۱۶ ●
 چہار باغ ۱۱۹۶
 چار گوہر ۱۴۶۹ ، ۱۴ < ۲
 چہل اسرار < ۹۰ ، ۹۱۲ ، ۹۱ < ، ۹۱۹
 چشتیہ < ۱۳
 چشمہ فیض < ۲۸
 چہار درویش قصہ ۳۶۱
 چہل مقالہ < ۳۶
 حالت زار اہل کشمیر ۱۶۰۵ ●
 حبیب السیر < ۸۸ ، ۱۱۰۶
 حجت ساطع ۲۹۲ ، ۲۹ < ، ۲۹۹
 حدیقہ سنای ۱۳۳
 حدیقہ حکیم سنای < ۱۵۵
 حدیقہ مسرت ۱۳۴
 حسن معنی (مثنوی) < ۱۹
 حسن و عشق ، مثنوی ۳۲۴ ، ۳۴ < ، ۳۵۱
 حصن حصین ۱۵۴۹
 حفظ قرآن ۶۲۴
 حقیقت نقش < ۳۴
 حکایت عشقبازی ۲
 حیات الشعرا ۲۲۸ ، ۳ < ۶ ، ۱۵۴۹
 حیات کلیم ۱۳۲۵ ، ۱۳۶۲ ، ۱۳۶۵ ، ۱۳۹۴
 ۱۳۹۹ ، ۱۴۰۰ ، ۱۴۰۴
 ۱۴۰۵ ، ۱۴۰ < ، ۱۴۱۰
 حیات و تصنیفات ابو طالب کلیم ہمدانی
 ۱۳۵۱

- ده قاعده ۹۱۲
 ده مجلس ۱۲۲۶
 دیدة بیدار ، (مثنوی) ۱۲۲
 دیوان الهی ۱۲۷
 دیوان انوری ۱۵۵
 دیوان حافظ ۱۲۲۲ ، ۱۲۲۵ ، ۱۳۶۲
 دیوان خاقانی ۱۵۵
 دیوان سعدی شیرازی ۲۰
 دیوان طاهر آشنا ۲۳ ، ۲۵ ، ۲۶
 دیوان شیدا ۳۹۱ ، ۳۹۸
 دیوان صائب ۵۱ ، ۵۲۵ ، ۵۶۱ ، ۵۶۵ ،
 ۵۷۲ ، ۵۸۲ - ۵۸۸ ، ۵۸۹ ، ۵۹۱ - ۵۹۷ ، ۱۰۱۷ -
 ۱۰۲۱ ، ۱۳۶۱
 دیوان طالب آملی ۲۱ ، ۲۲ ، ۲۵ ، ۲۷ ، ۲۸ ،
 دیوان طباطبائی شیراز ۱۱۸۹
 دیوان ظفر خان (احسن) ۲ ، ۳
 دیوان ظهیر قاریابی ۱۵۵
 دیوان عرفی شیرازی ۹۲ ، ۸۱۹ ، ۸۲۵ ،
 ۸۲۶ ، ۸۲۹ ، ۸۳۰ ، ۱۰۳۹
 دیوان غزلیات بدرالدین ۱۳۳
 دیوان غزلیات (صرفی) ۶۳۲
 دیوان غنی ۹۹۱ ، ۹۹۳ ، ۹۹۶
 دیوان فانی ۱۰۲۸ ، ۱۰۵۹ ، ۱۰۶۳ ، ۱۰۶۵
 دیوان فائز ۱۰۷۶ ، ۱۰۷۷ ، ۱۰۷۹
 دیوان فیضی ۱۱۹۰ ، ۱۳۹۳
 دیوان کامی شیرازی ۱۳۷۵
 دیوان کلیم ۱۰۱۷ ، ۱۳۳۷ ، ۱۳۳۸ ، ۱۳۳۹ ،
 ۱۳۵۲ ، ۱۳۵۶ ، ۱۳۵۷ ، ۱۳۵۹
- خمسه فیضی ۱۱۹۱
 خمسه نظامی ۵۶۶ ، ۶۳۲ ، ۶۳۳ ، ۶۹۵ ،
 ۱۶۹۸
 خمسه مولانا جامی ۶۲۷ ، ۶۳۳ ، ۶۳۵
 خمخانه و میخانه (مثنوی) ۳
 خمسه ناقصه ۲۹
 خوشگو - سفینه خوشگو
 خیر البیان ۵۵۸
 داد سخن ۳۸۵
 دان کراچی (روزنامه) ۱۱۸۸
 دانشمندان آذربایجان ۱۸۳ ، ۱۸۴ ، ۱۸۶ ،
 ۱۹۱ ، ۵۵۱ ، ۵۶۱ ، ۵۹۵ ،
 ۱۷۶۳
 دائرة المعارف اسلامیہ اردو ۱۱ ، ۲۰ ، ۲۶ ،
 ۱۰۶
 دبستان المذاهب ۱۰۶۱ ، ۱۰۶۲ ، ۱۰۶۵ ،
 ۱۰۶۶
 دربار اکبری ۱۱۳۶ ، ۱۱۶۷ ، ۱۱۸۷ ،
 ۱۱۹۶ - ۱۱۹۹
 درة التاج ۳۳۶
 در المنصود فی حکم مرآة المفقود ۱۱
 درج النفائس ۱۰۳۳
 درد و الم (مثنوی) ۱۲۷۰ ، ۱۲۷۲ ، ۱۲۷۶
 درویش نامه ۹۶۶
 دستور السالکین ۲۲۱ ، ۲۲۳ ، ۲۲۵ ، ۲۳۵
 دستور العمل ۱۳۵ ، ۲۱۶
 دستور الفصحا ۸۲
 دستور الوزرا ۱۰۷۶
 دولت بیدار ۳۶۷ ، ۳۸۸

- رساله غسلیه ۲۲۱ ، ۲۲۲
 رسائل طغرا ۳۰ < ، ۳۹ <
 رساله اذکار ۶۲۸ ، ۶۲۲ ، ۶۳۳
 رسل نامه ۱۳۳
 رشته گوهر ۱۲۹
 رشحات کلام صرفی ۶۳۵
 رشی نامه ۱۳۶ ، ۹۶۶
 رضا نامه ۱۳۵ ، ۱۳۶
 رقص هندی ۲۲۵
 رقعات الصدر << ۱۰
 رقعات (طغرا) ۳۸ <
 رقعات ابوالفضل ۱۰۳۳ ، ۱۲۰۰ ، ۱۵ <<
 رمز و ایما ۱۳ < ۶
 رنجیت نامه ۱۳۸
 روائح ۳۵۱ ، ۳۳۰
 روائح شرع ۶۲۲ ، ۶۳۲ ، ۶۳۳ ، ۶۳۵ ، ۶۳۱
 روز روشن ۲ ، ۵ < ، ۸ < ، ۸۰ ، ۸۱ <
 ۱۰۶ ، ۱۳۱ ، ۱۳۲ ، ۱۳۹ <
 ۱۳۰ ، ۱۶۳ ، ۱۶۴ ، ۱۶۰ <
 ۲۱۵ ، ۲۳۱ ، ۲۲۹ ، ۲۵۰ <
 ۲۵۱ ، ۲۶۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۲ <
 ۲۹۰ ، ۲۹۲ ، ۲۹۳ ، ۲۹۲ <
 ۲۹۶ - ۲۹۸ ، ۳۱۰ ، ۳۱۸ <
 ۳۱۹ ، ۳۵۰ ، ۵۱ < ، ۶۱۶ <
 ۶۵۸ ، ۶۶۵ ، ۶۴۲ ، ۸۳ <
 ۸۹۰ ، ۸۹۹ ، ۹۶۸ ، ۱۰۰۰ <
 ۱۰۰۸ ، ۱۰۱۱ ، ۱۰۸۱ ، ۱۰۸۲ <
 ۱۰۸۳ ، ۱۰۹۱ ، ۱۰۹۲ ، ۱۳۱۰ <
 ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۱ ، ۱۳۲۱ ، ۱۳۲۲ <
- ۱۳۶۱ ، ۱۳۸۲ ، ۱۳۸۲ - ۱۳۸۳ <
 ۱۳۹۳ ، ۱۳۹۵ ، ۱۴۰۱ ، ۱۴۰۳ - <
 ۱۴۰۵ ، ۱۴۰۹ ، ۱۴۱۰ ، ۱۴۱۵ <
 دیوان کمال اسماعیل < ۱۵۵
 دیوان ماهر ۱۲۴۲
 دیوان محسن < ۱۰۳ ، ۱۰۳۹ ، ۱۰۵۶ ، ۱۰۶۰ ، ۱۰۶۶ <
 دیوان محمد افضل سرخوش ۳۵۰ ، ۳۵۱ <
 دیوان منیر ۱۲۹۰
 دیوان میرزا یحیی سرخوش ۳۵۰
 دیوان ناصر علی سرهندی ۳۵۱
 دیوان نظیری ۱۰۰۵
 دیوان وحشی بافقی ۱۳۲۲
- ذخیره الخوانین ۲۶ ، ۲۲۹ ، ۸۱۸ ، ۱۱۳ <
 ۱۱۴۰ ، ۱۱۴۱ ، ۱۵۵۵ ، ۱۶۳۶ <
 ذخیره الملوک ۸۸۵ ، ۸۸۰ ، ۸۸۸ ، ۹۰۵ <
 ۹۰۶ ، ۹۱۱ <
- راج ترنگنی ۱۲۳۹ ، ۱۳۱۰ ، ۱۳۲۵ ، ۱۳۲۵ <
 ۱۳۳۵ ، ۱۳۳۶ <
 راحة القلوب ۲۰۸
 راگ درین ۹۲۸ ، ۹۳۰ <
 راماین ۱۱۹۹
 رام سیتا ۸۰۸ ، ۸۰۹ <
 رحمان علی (تذکره) ۸ ، ۱۰ ، ۱۸۱ ، ۲۸۸ ، ۱۰۵۱ <
 رد الروافض ۸۸۰
 رد شیعه ۲۱۶
 رزم نامه ۱۱۹۸ ، ۱۲۰۰ <
 رساله الاصطلاحات ۹۱۲
 رساله سلوک ۲۰۸

ریاض السلاطین ۱۱۸۲

ریاض العارفین ۳ ، ۲۳۰ ، ۲۲۹ ، ۲۵۱
۳۵۵ ، ۸۸۶ ، ۸۸۹ ، ۸۹۷
۸۹۸

ریاض الفصحا ۹۶۱ ، ۱۷۵۰

ریاض الوفاق ۲۱۲ ، ۲۲۲ ، ۲۲۹ ، ۲۸۸
۱۲۵۶

ریحانة الادب ۶۱۱ ، ۶۱۶ ، ۶۲۳ ، ۹۰۷
۱۸۱۸

ریو (فہرست نگار) ۹۱ ، ۱۱۳ ، ۱۳۹ ، ۵۷۸
۵۸۶ ، ۵۹۲ ، ۶۷۶ ، ۷۰۳ ، ۷۲۱
۷۲۵ ، ۷۳۳ ، ۷۳۵ ، ۷۳۹
۱۲۰۰

● زبده الاذکار ۱۳۶۲ ، ۱۳۶۲

زر کلی (قاموس الاعلام) ۱۱۰۹

زہرہ و خورشید ۱۳۳

زینة البساطین ۱۰۷۶

زین حرب ۱۳۱۷ ، ۱۳۲۵

● ساز و برگ ۱۳۷۰ ، ۱۳۷۲ ، ۱۳۷۶

ساقی نامہ ۱۸ ، ۲۰ ، ۲۵ ، ۷۷ ، ۷۸
۶۵۵ ، ۶۵۸ ، ۶۵۹ ، ۶۸۱
۷۲۲ ، ۷۲۳ ، ۷۸۲ ، ۷۸۳
۸۷۷ ، ۸۹۷

ساقی نامہ (بینش) ۱۳۸

ساقی نامہ (سرخوش) ۲۳۳ ، ۲۳۷ ، ۳۵۱

ساقی نامہ (ظہوری) ۲۱۵

ساقی نامہ (فزونوی) ۱۰۹۲

ساقی نامہ (قدسی) ۱۲۶۶

ساقی نامہ (کامل) ۱۳۳۹

۱۳۲۸ ، ۱۳۳۶ ، ۱۳۴۷ ، ۱۳۶۰

۱۳۷۶ ، ۱۵۸۷ ، ۱۶۰۵ ، ۱۶۱۹

۱۶۳۸ ، ۱۶۵۳ ، ۱۶۷۱ ، ۱۶۷۹

۱۶۹۳ ، ۱۷۰۷ ، ۱۷۶۵ ، ۱۷۶۸

۱۸۱۱

روضۃ الابرار ۶۳۰

روضۃ الجمال ۱۳۳

روضات الجنان ۹۹۳

روضۃ السلاطین (فخری) ۱۷۶۱

روضۃ الطاهرین ۱۰۲۳

روضۃ الفردوس ۹۱۲

ریاض الافکار ۷۰۳ ، ۸۳۱

ریاض الشعرا ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۹ ، ۴۰ ، ۸۱

۱۱۳ ، ۱۱۴ ، ۱۱۵ ، ۱۱۷

۱۳۰ ، ۱۳۲ ، ۱۵۵ ، ۱۶۱

۱۸۳ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹ ، ۲۷۵

۲۹۳ ، ۳۰۰ ، ۳۰۱ ، ۳۰۳

۳۱۵ ، ۳۱۷ ، ۳۱۹ ، ۳۸۰

۳۸۲ ، ۳۸۳ ، ۳۸۶ ، ۴۱۱

۴۳۰ - ۴۳۲ ، ۴۳۳ ، ۴۳۸

۴۴۳ ، ۴۷۶ ، ۴۸۱ ، ۵۲۲

۶۶۶ ، ۶۷۳ ، ۶۸۶ ، ۷۳۱

۷۳۳ ، ۸۱۰ ، ۸۲۰ ، ۸۸۶

۸۸۹ ، ۸۹۷ ، ۹۷۶ ، ۱۰۵۰

۱۰۹۴ ، ۱۲۲۹ ، ۱۲۵۵ ، ۱۲۵۹

۱۳۰۸ - ۱۳۱۰ ، ۱۳۳۱ ، ۱۳۵۹

۱۳۲۱ ، ۱۳۲۵ ، ۱۳۳۷ ، ۱۵۸۸

۱۶۲۲ ، ۱۶۲۶ ، ۱۷۲۶ ، ۱۷۳۱

۱۷۵۳ ، ۱۷۵۵ ، ۱۸۱۹ ، ۱۸۲۰

ریاض الانشاء ۱۱۸۲

۱۶۶۹ ، ۱۶۳۴ ، ۱۵۸۵ ، ۱۴۰۰
 ۱۸۳۹ ، ۱۰۴۳ ، ۱۰۰۶
 ستیمین (Statesman) ۱۱۸۸
 سفینه الاولیا ۲۲۰
 سفینه بیخبر ۹۴۹
 سفینه خوشگور ۱۲۵ ، ۱۶۴ ، ۱۰۰۹ ، ۲۰۹
 ۲۱۳ ، ۲۳۰ ، ۲۲۳ ، ۲۶۰
 ۲۶۹ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲ ، ۳۲۱
 ۳۲۸ ، ۳۳۱ ، ۳۳۳ ، ۳۳۴
 ۵۰۴ ، ۸۰۲ ، ۸۳۱
 ۸۸۳ ، ۹۲۲ - ۹۲۳ ، ۹۴۲
 ۹۶۰ ، ۱۰۲۶ ، ۱۰۸۰ ، ۱۰۸۳
 ۱۲۲۲ ، ۱۲۵۰ ، ۱۵۵۰ ، ۱۶۱۹
 ۱۶۲۰
 سفینه شیخ حزین ۱۱۹
 سفینه صائب ۵۸۰
 سفینه محمودی ۵ ، ۶
 سفینه هندی ۱۴۲ ، ۱۶۴ ، ۱۶۶ ، ۲۶۰
 ۲۶۹ ، ۲۹۲ ، ۲۹۶ ، ۲۹۸
 ۸۰۸ ، ۸۰۹ ، ۱۰۸۲ - ۱۰۸۳
 ۱۲۲۵ ، ۱۲۲۵ ، ۱۲۴۹ ، ۱۵۵۲
 ۱۵۸۸ ، ۱۶۹۰
 سکندر نامه ۳۳۵ ، ۶۴۱ ، ۱۱۰۴ ، ۱۱۸۶
 ۱۱۹۳
 سکینه الاولیا ۳۲۰ ، ۳۵۳
 سلطانی نامه ۱۳۶
 سلم السموات ۸۲۰ ، ۱۰۱۰
 سلم العلوم ۱۰۸۵
 سلیمان و بلقیس ۱۱۰۴ ، ۱۱۸۶ ، ۱۱۹۱
 سندی قائمز ۱۲۶ ، ۲۰۴
 سنگسن بتیسی ۱۱۳۴
 سواطع الالهام ۶۴۱ ، ۱۱۴۹ ، ۱۱۵۴

ساقی نامه (ماهر) ۱۴۳۱
 سامی ۱۵۴
 سبحة الابرار (جامی) ۱۳۳
 سبع المثانی ۹۰۰
 سخنوران چشم دیده ۱۳۰
 سراپای مہر عرب (مثنوی سراپای رسول) ۱۰۵
 سراپا سخن ۱۰۵۰
 سراج الصالحین ۱۳۳
 سراج الطالبین ۲۲۵
 سراج اللغات ۱۵۹۵ ، ۱۵۹۹
 سراج منیر ۱۴۰۰ ، ۱۴۰۲ ، ۱۴۰۶
 سرالخواص ۱۰۵۱
 سرخوش ۰ ، ۱۱۳ ، ۳۴۵ ، ۳۴۰ ، ۵۰۸
 ۱۰۹۴ ، ۱۴۳۲ ، ۱۴۳۸
 سرو آزاد ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۶ ، ۱۰ ، ۱۹
 ۵۱ ، ۱۱۳ ، ۱۱۵ ، ۱۲۲
 ۱۲۶ ، ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۶۵
 ۲۳۳ ، ۲۳۴ ، ۲۶۳ ، ۲۶۵
 ۲۰۹ ، ۲۸۰ ، ۳۰۰ ، ۳۱۴
 ۳۲۳ ، ۳۲۰ ، ۳۳۵ ، ۳۳۹
 ۳۴۴ ، ۳۵۰ ، ۳۰۸ ، ۳۸۱
 ۳۸۲ ، ۴۰۱ ، ۴۱۱ ، ۴۱۳
 ۴۶۰ ، ۴۶۸ ، ۴۰۰ ، ۴۰۳
 ۴۸۰ ، ۵۳۳ ، ۵۴۹ ، ۵۰۶
 ۵۰۸ ، ۶۹۴ ، ۶۹۹ ، ۰۰
 ۴۱ ، ۹۲۲ ، ۹۲۳ ، ۹۳۹
 ۹۴۳ ، ۹۴۰ ، ۹۴۹ ، ۹۵۳
 ۹۰۵ ، ۹۸۰ ، ۹۹۱ ، ۱۰۹۴
 ۱۱۶۰ ، ۱۱۶۱ ، ۱۱۰۹ ، ۱۲۲۸
 ۱۲۳۰ ، ۱۲۳۸ ، ۱۲۵۱ ، ۱۲۶۳
 ۱۳۶۳ ، ۱۳۰۹ ، ۱۳۸۱ ، ۱۴۳۹

شرح زلیخا ۱۸۰
 شرح فصوص الحکم ۱۸۰
 شرح قصائد خاقانی ۱۸۱
 شرح گلستان ۱۸۰
 شرح لمعات ۲۲۵
 شرح منظوم مثنوی معنوی ۱۸۱
 شعر المعجم ۱۱۳۳، ۱۱۳۸، ۱۱۴۰، ۱۱۵۰
 ۱۱۶۲، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۸۲
 ۱۱۹۰، ۱۱۹۴-۱۱۹۹، ۱۲۰۱
 شکرستان ۲۱۶
 شمسیه منطق ۱۴۵۲، ۱۴۵۴
 شمع انجمن ۸، ۱۳، ۱۷، ۱۸، ۱۹
 ۲۸، ۲۹، ۳۲، ۳۵، ۱۱۴
 ۱۱۵، ۱۱۹، ۱۲۳، ۱۲۴
 ۱۲۶، ۱۶۳، ۱۶۸، ۱۶۹
 ۲۴۱، ۲۴۸، ۲۵۴، ۲۶۳
 ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۹، ۲۷۴
 ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴
 ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۳۰۰
 ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۲۰-۳۲۵
 ۳۲۷، ۳۳۰، ۳۳۵، ۳۴۰
 ۳۴۷، ۳۵۰، ۳۶۱، ۳۷۸
 ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۸
 ۳۹۴، ۳۹۸، ۴۰۲-۴۰۴
 ۴۱۰، ۴۱۳، ۴۶۸، ۴۷۰
 ۴۷۳، ۴۹۴، ۵۱۵، ۵۱۸
 ۵۲۹، ۵۵۱، ۵۷۸، ۶۱۱
 ۶۱۶، ۶۲۴، ۶۳۰، ۷۰۶
 ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۵، ۷۴۱
 ۷۴۳، ۷۶۹، ۷۷۰، ۸۲۱

۱۱۶۴، ۱۱۷۰، ۱۱۷۵، ۱۱۷۷
 ۱۱۸۴، ۱۱۹۴
 سوزن نامه ۱۳۵
 سوز و گداز (مثنوی) ۳۵
 سه رکنی، رساله ۱۰۵۱
 سیاحت صرفی منظوم ۶۳۰
 سیرة القادریه ۴۲
 شام غریبان ۱۶۶۵، ۱۶۷۸، ۱۷۲۹
 ۱۷۳۰، ۱۷۴۵، ۱۷۴۷، ۱۷۵۲
 ۱۷۵۴، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۶۷
 ۱۸۱۱، ۱۷۶۸
 شاهجهان نامه ۶۲، ۱۱۲، ۲۷۶، ۲۸۲
 ۳۵۲، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۷۰
 ۳۷۲، ۳۷۸، ۳۷۶، ۴۳۱
 ۴۶۶، ۴۷۶، ۴۸۷، ۱۲۲۸
 ۱۲۲۹، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۵۴
 ۱۲۵۹، ۱۲۶۱، ۱۲۶۴، ۱۲۶۸
 ۱۳۴۳، ۱۳۶۰، ۱۳۶۵-۱۳۶۸
 ۱۳۶۴، ۱۳۶۷، ۱۳۷۰، ۱۳۷۸
 ۱۷۹۴
 شاهنامه ۳۱۹، ۵۰۳، ۱۰۸۴، ۱۲۵۹
 ۱۳۱۷، ۱۳۲۵، ۱۳۶۰، ۱۳۶۶
 ۱۳۸۰، ۱۳۸۱-۱۳۸۳، ۱۳۸۵
 ۱۶۹۴
 شاهنامه عهد اعظم شاه ۳۴
 شرح اسماء الله الحسنى ۸۸۵، ۸۸۷، ۸۸۸
 ۹۰۶
 شرح بوستان ۱۸۰
 شرح حال دوانی ۱۱۰۶

۶۶۴ ، ۶۵۸ ، ۶۵۳ ، ۶۱۰
 ۱۰۱۲ ، ۸۷۹ ، ۸۷۸ ، ۶۶۵
 ۱۰۹۰ ، ۱۰۸۸ ، ۱۰۵۲ ، ۱۰۴۶
 ۱۳۲۹ ، ۱۳۲۸ ، ۱۳۲۶ ، ۱۳۲۴
 ۱۳۵۹ ، ۱۳۵۵ ، ۱۳۴۹ ، ۱۳۴۸
 ۱۵۹۲ ، ۱۵۵۲ ، ۱۵۴۶ ، ۱۳۶۰
 ۱۶۹۰ ، ۱۶۷۳ ، ۱۶۵۲ ، ۱۶۲۱
 ۱۷۵۲ ، ۱۷۵۳ ، ۱۷۲۶ ، ۱۶۹۱
 ۱۸۱۷ ، ۱۷۷۹ ، ۱۷۶۳ ، ۱۷۵۷
 ۱۸۲۱ ، ۱۸۲۰ ، ۱۸۱۹

صحف ابراهیم

۲۳ ، ۲۶ ، ۱۹ ، ۱
 ۱۳۵ ، ۱۳۰ ، ۱۳۱ ، ۱۰۵
 ۱۸۰ ، ۱۷۹ ، ۱۷۹ ، ۱۶۶
 ۲۳۰ ، ۲۱۵ ، ۲۱۰ ، ۱۹۰
 ۲۹۷ ، ۲۷۵ ، ۲۶۹ ، ۲۴۸
 ۳۸۶ ، ۳۳۷ ، ۳۱۷ ، ۳۱۴
 ۵۴۳ ، ۵۱۸ ، ۴۵۲ ، ۴۱۰
 ۶۲۹ ، ۶۱۰ ، ۶۰۹ ، ۵۷۸
 ۶۷۳ - ۶۷۱ ، ۶۶۶ - ۶۶۴
 ۷۷۰ ، ۷۳۰ ، ۷۲۶ ، ۷۰۳
 ۹۹۳ ، ۹۹۲ ، ۹۷۵ ، ۹۶۷
 ۱۰۹۰ ، ۱۰۸۴ ، ۱۰۵۸ ، ۱۰۰۸
 ۱۳۱۰ ، ۱۲۶۶ ، ۱۰۹۶ ، ۱۰۹۴
 ۱۳۲۹ - ۱۳۲۷ ، ۱۳۲۵ ، ۱۳۲۱
 ۱۶۰۴ ، ۱۵۸۸ ، ۱۵۵۲ ، ۱۳۴۷
 ۱۷۲۶ ، ۱۶۷۱ ، ۱۶۶۳ ، ۱۶۲۰
 ۱۷۶۳

صحیح بخاری

صراط الصدر

صوفی
 ۲۱۵ ، ۲۰۸ ، ۱۷۳ ، ۱۳۵ ، ۱۱۰
 ۹۶۵ ، ۹۰۷ ، ۳۷۷ ، ۲۲۳

۱۰۸۸ ، ۹۹۱ ، ۹۸۹ ، ۹۶۰
 ۱۲۲۶ ، ۱۲۲۳ ، ۱۰۹۴ ، ۱۰۹۰
 ۱۲۶۸ ، ۱۲۶۶ ، ۱۲۶۵ ، ۱۲۶۰
 ۱۳۲۷ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۱ ، ۱۳۷۱
 ۱۳۶۱ ، ۱۳۶۰ ، ۱۳۴۶ ، ۱۳۲۸
 ۱۶۰۵ ، ۱۵۹۴ ، ۱۵۸۷ ، ۱۳۷۵
 ۱۷۰۷ ، ۱۶۷۹ ، ۱۶۵۲ ، ۱۶۳۸
 ۱۷۲۷ ، ۱۷۲۹

شمع دل افروز

شمع و پروانه

شعر المعجم
 ۷۰۸ ، ۷۰۷ ، ۶۷۸ ، ۵۸۷ ، ۸۲۸ ، ۸۲۲ ، ۷۸۹ ، ۷۸۸

شور خیال

شهر آشوب کشمیر (فصاحت خان راضی)

۱۸۵۹ - ۱۸۴۹ ، ۱۸۳۷

شهر الصدر

شیرین و خسرو (نظامی)

۸۳۰ ، ۸۲۶ ، ۸۱۷ ، ۷۷۷

۱۶۲۵

صبا

صیح صادق

۵۰۱ ، ۴۹۲ ، ۴۸۷ ، ۱۳۱ ، ۵۱۶ ، ۱۰۹۶ ، ۱۰۹۵ ، ۸۳۱ ، ۵۱۶

۱۱۸۰

صیح گلشن

۸۱ ، ۱۳ ، ۴ ، ۱ ، ۱۴۴ ، ۱۴۲ ، ۱۲۲ ، ۸۴

۱۵۴ ، ۱۴۸ ، ۱۴۷ ، ۱۴۵

۱۸۰ ، ۱۷۸ ، ۱۶۷ ، ۱۶۴

۱۸۳ - ۱۸۸ ، ۱۹۱ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹

۲۲۲ ، ۲۷۶ ، ۲۴۳ ، ۲۱۹

۶۰۸ ، ۴۵۷ ، ۴۳۹ ، ۴۳۰

۱۳۳۸ ، ۱۲۴۷ ، ۱۲۴۶ ، ۱۰۹۶
 ۱۶۲۶ ، ۱۶۲۳ ، ۱۳۳۰
 عروض و قوافی ، رساله ۲۵۱
 عقد الجواهر ۹۵۱

عقد ثریا ۱۶۶ ، ۱۶۸ ، ۲۴ ، ۲۵۰ ، ۲۹۰
 ۳۱۸ ، ۳ ، ۱۰۸۱ ، ۱۰۸۳ ،
 ۱۶۹۱

علم القیافه ۹۱۲
 علم تصوف (رساله) ۲۱۲
 عمده منتخبه ۱۷۵۰

عمل صالح ۳۱ ، ۳۵ ، ۳۶ ، ۳۶ ، ۳۸ ،
 ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۵ ، ۷۷ ، ۲۲ ، ۳۷۰ ،
 ۳۷۲ ، ۳۷۳ ، ۸۰۹ ، ۱۰۳۵ ،
 ۱۲۶۳ ، ۱۲۸۲ ، ۱۲۸۶ ، ۱۲۹۸ ،
 ۱۲۹۹ ، ۱۳۷۹ ، ۱۳۹۶ ، ۱۶۱۷

عیار دانش ۱۲۰۰ ، ۱۵۵۶ ، ۱۵۷۵ ،
 حمید (لغت) ۸۲
 هنبر نامه ۳۸
 عین العلم ۱۰۶۶
 عین المعانی ۳۳

● غایة الغایات ۱۰۵۱

غوثیه (مثنوی) ۱۳۶ ، ۱۳۷

● فارسی گوریان کشمیر ۱۶۳۱

فانوس الخیال ۹۷۳ ، ۹۹۲ ، ۱۳۷۶
 فایض المراد (فیض مراد) ۸۵ ، ۹۱ ، ۹۶
 فتوحات کبرویه ۲۰۸ ، ۶۳۰
 فراقنامه (رساله) ۹
 فرحة الناظرین ۹۹۲
 فردوس الاحادیث ۳۳۶
 فردوسیه ۲۵ ، ۵۳

۹۶۶ ، ۹۹۳ ، ۱۰۳۷ ، ۱۰۶۱
 ۱۰۸۲ ، ۱۰۸۹ ، ۱۳۱۱ ، ۱۳۱۲ ،
 ۱۳۳۲ ، ۱۳۳۳ ، ۱۳۳۵ ، ۱۳۳۸ ،
 ۱۵۳۷

● ضبط اوقات (رساله) ۲۱۲
 ضیافت معنوی ۳۹

● طبقات اکبری ۶۱۱ ، ۶۶۶ ، ۸۳۱ ، ۱۱۴۲ ،
 ۱۱۴۶ ، ۱۱۴۷ ، ۱۳۱۲ ، ۱۳۲۳ ،
 ۱۶۲۳ ، ۱۶۷۲ ، ۱۶۷۳ ، ۱۷۰۸ ،
 ۱۷۰۹

طبقات شاهجهانی ۷۰۳ ، ۷۲۱ ، ۸۳۱

طبقات صوفیه ۱۵۵۶

طرائق الحقائق ۹۰۱ ، ۹۰۳

طرق الخواص ۱۰۵۱

طریق الصدر ۱۰۷۶

طریقه قادریه ۱۲۰۰

● ظفر نامه اسلام ۳۱۱

ظفر نامه شاهجهان ۱۲۴۹ ، ۱۲۵۶ ، ۱۲۵۸ ،
 ۱۲۶۶ ، ۱۲۶۷ ، ۱۳۲۶ ، ۱۳۵۳

ظفر نامه یزدی ۱۳۱۹

● عالم آرای عباسی ۶۷۶

عالمگیر نامه ۱۳۸۴

عبادة اخص الخواص ۱۰۵۱

عبادة الخواص ۱۰۵۱

عجائب البلدان ۱۶۹۶

هرفات العاشقین ۱۲۲ ، ۱۲۲ ، ۱۲۲ ، ۶۶۲ ،
 ۶۷۵ ، ۷۰۲ ، ۸۳۱ ، ۱۰۲۳

- فهرست کتابخانه مجلس ملی تهران <۳
 فهرست کتبه‌های چاپی در موزه برطانیه ۸۳۰
 فهرست کتب چاپی فارسی دیوان هند ۱۰۶۶ ،
 ۱۱۹۳ ، ۱۱۹۴ ، ۱۱۹۹ ، ۱۲۰۰ ،
 ۱۵۴۴
- فهرست کتب چاپی فارسی موزه برطانیه
 ۱۰۶۶ ، ۱۱۹۳ ، ۱۱۹۴-۱۱۹۹ ،
 ۱۲۴۸ ، ۱۵۴۲ ، ۱۵۴۵ ، ۱۵۴۴
- فهرست مجلس آسیای بنگال کلکته ۱۰۶۵
 فهرست مخطوطات انجمن ترقی اردو ۱۰۲۱
 فهرست مورلی <۶
 فهرست نمایشگاه مخطوطات و نوادر ۵۸۵
 فهرست نمایشنامه جیپور ۱۱۹۸
 فهرست نمونه خطوط خوش ۱۵۶۲
 فوائدالمعرفانیه <۹۰
- قاموس الاعلام ۵۵۸ ، ۱۸۱۸
 قاطعة البدعة ۲۱۲
 قاموس المشاهیر <۲۶ ، ۲۹۹ ، ۱۱۰۳
 قدرت ۱۱۳ ، ۳۲۳ ، ۳۲۴ ، ۱۰۵۱ ،
 ۱۰۹۴
- قرآن (مجید) ۸۱ ، ۲۶۶ ، ۴۰۴ ، ۴۳۴-
 <۲۳ ، <۲۴ ، ۲۵۱ ، ۲۵۴ ، ۲۵۵ ،
 ۳۹۹ ، ۵۸۰ ، ۶۲۴ ، ۶۳۲-
 ۶۳۳ ، ۶۴۱ ، ۶۳۸ ، ۸۰۸ ،
 ۸۲۰ ، ۸۳۳ ، ۸۹۳ ، ۱۰۲۸ ،
 ۱۰۲۹ ، ۱۰۹۹ ، ۱۱۰۸ ، ۱۱۳۵ ،
 ۱۱۳۶ ، ۱۱۴۹ ، ۱۱۵۲ ، ۱۱۶۰ ،
 ۱۳۳۸
- قرنیه ۱۶ ، ۲۰ ، ۲۱ ، ۳۵۲ ، ۳۵۴ ،
 ۳۵۵ ، ۳۶۶ ، ۱۶۹۲ ، ۱۶۸۲ ، ۱۶۸۳
- فرس نامه ۱۰۴۶
 فرمان شاهجهان ۳۱ ، ۳۶ ، ۴۸ ،
 فرهنگ جغرافیای ایران ۶۴
 فرهنگ جهانگیری <۹۹
 فرهنگ سخنوران ۲۱۹ ، ۱۴۴۸ ،
 فرهنگ فارسی ۱۲۲۲
 فرهنگ نظام ۱۰۲۱
 فصوصالحکم ، شرح ۸۸۵ ، ۸۸۴ ، ۸۸۸ ،
 ۸۹۹ ، ۹۰۶ ، ۹۱۱
 فصوص ، عربی شرح ۱۰۵۱
 فصوص ، فارسی شرح ۱۰۵۱
 فوائدالرضا <۹
 فهرست ادب فارسی <۵۸
 فهرست از براون ۵۹۴
 فهرست ایوانوف ۹۶۶
 فهرست بانکیپور ۶۴ ، ۶۹ ، <۲ ، <۵۸ ،
 ۵۹۳ ، <۲۲ ، <۲۳ ، <۲۴ ،
 ۱۳۸۱
- فهرست بوداین <۲ ، ۲۳۰
 فهرست پروفیسور عبدالقادر سرفراز ۵۸۵
 فهرست خطی رامپور ۲۶
 فهرست دیوان هند از ایتھی ۲۰ ، ۲۵ ، ۲۶ ،
 <۲
 فهرست ذخیره براون از نکلسن ۵۹۴
 فهرست سپه سالار <۵ ، ۵۹۶ ، <۲۴ ،
 ۸۲۸ ، ۱۱۹۰ ، ۱۱۹۱ ، ۱۱۹۵
 فهرست ضمیمه کیمبرج ۵۹۴
 فهرست کتب خانه آصفیه <۵۸
 فهرست کتب خانه بانک پور ۱۱۳ ، ۱۴۹
 فهرست کتب خانه بوهار ۵۸۹

۳۳۵ ، ۳۳۹ ، ۳۴۲ - ۳۴۸ ،
 ۳۵۰ ، ۳۵۱ ، ۳۵۸ ، ۳۶۹ ،
 ۳۸۲ ، ۳۸۳ ، ۳۶۰ ، ۳۶۰ ،
 ۳۶۴ ، ۳۸۲ ، ۳۸۶ ، ۵۱۹ ،
 ۵۳۰ ، ۵۵۶ ، ۶۸۵ ، ۷۲۱ ،
 ۹۲۰ ، ۹۳۰ ، ۹۴۲ ،
 ۹۵۰ ، ۹۵۲ ، ۹۶۰ ، ۹۷۰ ،
 ۹۸۰ ، ۹۹۲ ، ۱۰۴۶ ، ۱۲۲۸ ،
 ۱۲۳۰ ، ۱۲۴۸ ، ۱۲۴۹ ، ۱۲۶۲ ،
 ۱۳۵۳ ، ۱۴۲۱ ، ۱۴۲۹ ، ۱۴۳۰ ،
 ۱۴۳۱ ، ۱۴۶۰ ، ۱۵۸۳ ، ۱۶۰۱ ،
 ۱۶۰۶ - ۱۶۰۸ ، ۱۶۱۸ ، ۱۶۲۹ ،
 ۱۶۹۳ ، ۱۷۶۵ ، ۱۷۶۶

کلمة الحق <۲>

کلیات احسن <۰> ، <۱> ، <۲> ، <۳> ، <۵>

کلیات شمس ۵۶۶

کلیات صدرالدین <<۱۰>

کلیات فیضی ۱۱۹۱

کلیات کلیم ۱۳۸۲

کلیات منیر ۱۴۳۸

کلیات میرزا صائب ۵۲۵ - ۵۵۱ ، ۵۵۸ ،

۵۶۱ ، ۵۶۲ ، ۵۸۲ ، ۵۸۵ ،

۵۸۶ ، ۵۹۳ ، ۵۹۶ ، ۵۹۷ ،

۱۰۱۸

کلیات طغرا <۲۴>

کلیات عرفی ۸۲۶ ، ۸۳۰ ، ۱۰۲۰ ،

کلیات عزیز ۸۳۸ ، ۸۴۰ ،

کلیات کلیم ۱۰۱۸

کلیات و مثنویات ظفر خان ۶۸

کلید مخازن ۲۵۳

قسطاس الاطبا ۱۲۰۰

قصائد عرفی ۸۱۳ ، ۸۳۰ ، ۱۰۴۳ ، ۱۴۶۰ ،

قصه اکه نندان ۱۱۱ ، ۱۱۲

قصص الخاقانی ۵۵۱ ، ۵۵۹ ، ۵۷۵ ، ۵۷۷ ،

قصه امیر حمزه <<< ، <۸۱>

قصه واقعه کربلا ۱۲۶۱

قصیده جلالیه ۲۲۱ ، ۲۲۲

قصیده خمزیه فارسیه ، شرح ۸۸۵ ، ۸۸۷ ،

۸۸۸ ، ۹۰۶

قصیده همزیه فارسیه (شرح) ۸۹۹

قصیده ضروریه ۲۲۵

قصیده عمر بن الفارض ۹۱۱

قصیده غسلیه ۲۲۵

قصیده لامیه ۲۲۵ ، ۲۳۵

قضا و قدر (مثنوی) ۳۳۴ ، ۳۵۱ ، ۳۸۲ ،

۳۸۵ ، ۱۰۳۳ ، ۱۸۳۳

قندهار نامه ۴۵۴

قواعد زبان کشمیری ، رساله ۴۲۶

قواعد المشائخ ۸۵ ، ۹۱ ، ۹۷

کارستان <<۱۴>

کارنامه ، رساله ۱۴۰۰ ، ۱۴۰۲ ، ۱۴۰۶ ،

کبریت احمر ۸۵ ، ۹۱ ، ۹۷ ، ۴۲۸ ،

کبک نامه (مثنوی) <<۱>

کتاب المسودة فی القربلی ۹۱۲

کچکول ۱۱۰۱ ، ۱۲۵۰ ، ۱۵۵۶ ، ۱۵۵۸

کشف الظنون <۶>

کلمات الشعرا ۱۳ ، ۱۷ ، ۲۸ ،

<< ، ۸۲ ، ۱۱۵ ، ۱۴۱ ، ۱۵۵ ،

۲۵۳ ، ۲۶۲ ، ۲۷۷ - ۲۷۹ ،

۳۰۰ ، ۳۰۱ ، ۳۲۱ ، ۳۲۲ ،

- گلستان فطرت ۱۰۹۲
 گنج سخن ۸۳۱
 گلزار معانی ۲۱۳
 گلستان مسرت ۱۰۸۳ ، ۲۹۶ ، ۲۲۶ ، ۱۰۶
 گلشن اسلام ۲۹۳ ، ۲۹۰ ، ۲۹۸
 گلشن بیخار ۱۰۵۰
 گلشن راز ۲۰۹
 گلشن كشمير ۱۲۰ ، ۱۰۵۵
 گلشن محمود ۵
 گلشن همیشه بهار ۶ ، ۱۲ ، ۲۸ ، ۲۹
 ۳۰ ، ۱۲۱ ، ۱۳۲ ، ۱۶۳
 ۱۰۸ ، ۲۰۹ ، ۲۱۰
 ۲۱۲ ، ۲۹۱ ، ۲۳۰
 ۲۳۳ ، ۲۳۸
 گنج الهی ۱۲۲ ، ۱۲۵
 گل و بلبل ۲۵۲
 گنج سخن ۱۸۳۹
 گنجینه آثار تاریخی اصفهان ۵۸۰
 گنجینه خرد ۱۵۰۰
 گنجینه فنون ۵۵۸
 گنجینه معارف ۶۰۰
 لطائف الخيال ۶۸۳
 لطائف الخيال ۱۲۳۶
 لطيفة فيضی ۱۱۸۳ ، ۱۱۹۶ ، ۱۲۰۰
 لغت نامه دهخدا ۳۳۶ ، ۳۳۷ ، ۳۳۸ ، ۳۳۹ ، ۳۴۰ ، ۳۴۱ ، ۳۴۲ ، ۳۴۳
 لعل و گوهر (مثنوی) ۳۶۰ ، ۳۶۱
 لوائح جامی ۳۵۱ ، ۳۳۵ ، ۳۳۱
 لیل مجنون ۱۳۳ ، ۶۲ ، ۶۳۲-۶۳۳
 ۶۳۲ ، ۱۱۰۰ ، ۱۱۰۲ ، ۱۱۸۵
 ۱۱۹۱
- کلیله و دمنه ۱۲۰۰
 کنایة الاعتقاد ۲۱۲
 کنز الجواهر ۶۳۱
 کنز المعانی ۰۲۶
 گلدسته ۱۳۸
 گریه قلم ۰۲۰
 گل اورنگ ۱۳۳۰ ، ۱۳۳۶ ، ۱۳۳۰
 گلدسته نظم و نثر ۱۱۹۶
 گل رعنا ۱۳۱ ، ۱۶۶ ، ۲۳۳ ، ۳۶۰
 ۳۶۸ ، ۳۷۰ ، ۳۷۳ ، ۳۷۵
 ۳۸۸ ، ۳۸۹ ، ۳۹۱ ، ۳۹۸
 ۳۹۹ ، ۵۱۰ ، ۵۱۸ ، ۶۰۸
 ۶۰۹ ، ۶۲۳ ، ۶۲۸ ، ۶۶۳
 ۶۶۹ ، ۷۷۰ ، ۸۰۸ ، ۸۸۱
 ۸۸۳ ، ۹۲۲ ، ۹۲۳ ، ۹۳۱
 ۹۳۳ ، ۹۳۴ ، ۹۳۵ ، ۹۶۸
 ۹۶۶ ، ۹۸۲ ، ۹۸۳ ، ۹۹۲
 ۱۰۱۲ ، ۱۰۳۵ ، ۱۰۵۲ ، ۱۰۵۵
 ۱۰۸۳ ، ۱۰۸۸ ، ۱۰۸۹ ، ۱۰۹۱
 ۱۰۹۳ ، ۱۰۹۵ ، ۱۳۲۱ ، ۱۳۲۵
 ۱۳۲۰ ، ۱۳۲۳ ، ۱۳۲۴ ، ۱۳۲۹
 ۱۳۵۵ ، ۱۳۶۰ ، ۱۳۶۱ ، ۱۳۷۱
 ۱۵۲۹ ، ۱۵۵۱ ، ۱۵۹۰ ، ۱۵۹۳
 ۱۵۹۹ ، ۱۶۰۲ ، ۱۶۱۰ ، ۱۶۵۹
 ۱۶۶۳ ، ۱۰۲۵
 گلزار ابرار ۱۱۰۲ ، ۱۱۰۳ ، ۱۱۰۸
 گلزار ابراهیم ۹۹۳ ، ۱۰۳۹
 گلزار كشمير ۱۳۳۶
 گلستان سعدی ۹۰۶
 گلستان ، شرح ۱۰۸۴

مثنوی قضا و قدر <۲<

مثنوی ملا شاہ بدخشی ۱۰۶۲ ، ۱۰۶۶

مثنویات و قصائد قانع تروی ۳۸۵

مجالس العشاق ۸۸۵

مجالس المؤمنین ۸۸۰

مجلہ آریانا <۹<

مجلہ اردو ۳۲۸ ، ۸۳۱ ، ۱۰۳۳

مجلہ اورینٹل کالج — اورینٹل کالج میگزین

مجلہ برہان ۱۰۲۳ ، ۱۰۲۵ ، ۱۰۲۶

۱۰۲۳ ، ۱۰۲۴

مجلہ سپاہان <۶۰<

مجلہ طہران مصور <۳<

مجلہ معارف اعظم گرہ ۸۲۸ ، ۹۶۸ ، ۹۷۳

۹۹۵ ، ۹۹۶ ، ۱۰۳۹

مجلہ یغما <۵<

مجمع الاشعار ۱۳۳

مجمع الغرائب <۴۶<

مجمع الخواص ۶۱۱ ، ۹۰ ، ۱۱۵۳ ، ۱۶۷۲

۱۸۱۹

مجمع الفصحی ۳ ، ۵۵۸ ، ۸۲۶ ، ۸۸۹

۸۹۸ ، ۸۹۷

مجمع الفوائد ۲۲۵

مجمع النفائس ۱ ، ۱۳ ، ۱۳ ، ۱۳ ، ۱۷

۲۸ ، ۲۹ ، ۳۹ ، ۴۰ ، ۸۱

۸۲ ، ۱۱۳ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۴۲

۱۴۷ ، ۱۵۶ ، ۱۵۷ ، ۱۵۸

۱۵۹ ، ۱۶۸ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳

۲۱۰ ، ۲۳۱ ، ۲۵۲ ، ۲۷۵

۲۸۳ ، ۲۸۷ ، ۲۹۱ - ۲۹۳

۳۰۲ ، ۳۱۵ ، ۳۲۲ - ۳۲۵

لیلاوتی ۱۱۸۵ ، ۱۱۹

مانم سرانی ۱۳۳

مآثر الامرا ۱ ، ۱۴ ، ۱۵ ، ۱۹ ، ۳۱

۳۳ ، ۳۴ ، ۵۱ ، ۵۴ ، ۶۹

۷۰ ، ۱۰۶ ، ۱۱۳ ، ۱۱۱ ، ۱۶۵

۲۳۴ ، ۲۳۵ ، ۲۴۰ ، ۵۳۹

۶۷۹ ، ۶۹۶ ، ۷۱۷ ، ۷۹۹

۸۲۲ ، ۸۷۶ ، ۸۸۳ ، ۹۲۸

۹۳۰ ، ۱۰۰۳ ، ۱۰۹۴ ، ۱۱۷۱

۱۱۷۳ ، ۱۱۸۹ ، ۱۲۰۰ ، ۱۲۲۴

۱۲۷۱ ، ۱۶۲۴ ، ۱۶۲۶ ، ۱۶۶۵

۱۶۷۸ ، ۱۷۸۰

مآثر الکرام ۳۹۸ ، ۱۱۴۸ ، ۱۱۸۴ ، ۱۵۷۱

مآثر رحیمی ۲۵ ، ۲۷۰ ، ۲۶۲ ، ۲۶۳

۲۶۳ ، ۲۸۹ ، ۶۱۲ ، ۶۵۵

۶۶۳ ، ۶۶۷ ، ۶۶۸ ، ۷۸۷

۷۹۰ ، ۷۹۷ ، ۸۱۲ ، ۸۱۳

۸۲۶ ، ۱۰۰۱ ، ۱۰۰۵ ، ۱۰۰۷

۱۰۰۸ ، ۱۰۲۵ ، ۱۳۴۰ ، ۱۳۴۷

۱۵۸۲ ، ۱۶۲۶ ، ۱۶۷۶

مالیخولیا (رسالہ) ۱۰۷۶

مانک ۱۳۱

مانک سوہل ۲۲۳

ماہ نو <۶< ، <۳<

ماہ و مہر (مثنوی) ۱۰۶۵

مثنوی پیر و جوان <۲<

مثنوی راسخ ۲۶۵

مثنوی معنوی (رومی) ۲۵۲ ، ۳۳۴ ، ۶۵۸

۸۰۲ ، ۸۷۷ ، ۱۵۵۸

مثنوی فتح قندھار ۵۸۶

۱۱۹۱ ، ۱۱۸۶ ، ۱۱۷۷ ، ۱۱۷۴
۱۶۰۶

مخزن الغرائب ۲۳۰ ، ۱۵۴ ، ۸۳۱ ، ۹۸۴
مدهمالت (قصه) ۲۵۲

مرآة آفتاب نیا ۱۵ ، ۱۹ ، ۲۸ ، ۱۸۶ ، ۴۴
۱۹۱ ، ۲۹۴ ، ۲۹۸ ، ۳۱۵ ،
۳۸۷ ، ۴۱۱ ، ۴۷۲ ، ۵۱۴ ،
۵۲۴ ، ۵۴۶ ، ۷۲۲ ، ۱۰۴۳ ،
۱۳۶۶ ، ۱۳۸۲ ، ۱۶۲۲ ، ۱۶۳۷

مرآة الجمال ۵۴۴ ، ۵۵۴

مرآة الخيال ۱۳۳ ، ۲۳۳ ، ۲۶۴ ، ۳۲۲ ،
۳۲۸ ، ۳۳۰ ، ۳۳۱ ، ۳۳۹ ،
۳۴۴ ، ۳۴۷ ، ۳۶۱ ، ۳۶۶ ،
۳۶۷ ، ۳۷۰ ، ۳۷۲ ، ۳۷۳ ،
۳۸۴ ، ۵۰۰ ، ۵۲۳ ، ۵۴۴ ،
۵۶۴ ، ۵۸۶ ، ۵۹۲ ، ۶۰۸ ،
۸۰۸ ، ۸۱۱ ، ۸۲۱ ، ۹۲۵ ،
۹۷۱ ، ۱۰۴۶ ، ۱۰۶۴ ، ۱۲۵۲ ،
۱۲۶۴ ، ۱۲۶۸ ، ۱۳۵۴ ، ۱۴۳۴ ،
۱۴۴۰ ، ۱۴۴۳ ، ۱۴۴۵ ، ۱۴۶۸

مرآة الطالبيين ۲۱۲

مرآة الضمائر ۱۵۷۷

مرآة العالم ۱۱۲ ، ۵۷۸ ، ۷۲۱ ، ۷۲۳ ،
۸۳۱ ، ۹۹۲

مرآة العیوب ۷۹

مرآة الفتوح ۷۵

مرآة القلوب ۱۱۹۱

مرآة جبهان نیا ۴۵۳ ، ۵۵۸

مرآة الوجود ۱۲۰۰

مرتفعات ۷۵

۳۲۷ ، ۳۳۵ ، ۳۳۶ ، ۳۳۹ ،
۳۸۲ ، ۳۸۳ ، ۳۸۷ ، ۳۸۸ ،
۴۱۱ ، ۴۸۴ ، ۴۹۹ ، ۵۰۵ ،
۵۲۸ ، ۶۶۶ ، ۶۷۲ ، ۶۸۹ ،
۷۰۲ ، ۷۲۲ ، ۷۲۳ ، ۷۳۵ ،
۷۷۰ ، ۷۷۵ ، ۸۱۱ ، ۸۲۰ ،
۸۷۷ ، ۸۸۰ ، ۸۸۱ ، ۸۸۳ ،
۸۹۷ ، ۸۹۸ ، ۹۲۹ ، ۹۳۲ ،
۹۴۵ ، ۹۶۱ ، ۹۷۵ ، ۹۷۸ ،
۱۰۰۶ ، ۱۰۴۵ ، ۱۰۴۶ ، ۱۰۵۰ ،
۱۰۹۱ ، ۱۰۹۲ ، ۱۱۷۷ ، ۱۲۲۸ ،
۱۲۳۰ ، ۱۲۵۰-۱۲۵۲ ، ۱۲۶۰ ،
۱۳۰۹ ، ۱۳۶۰ ، ۱۳۶۷ ، ۱۳۷۷ ،
۱۴۵۵ ، ۱۴۶۰ ، ۱۴۶۹ ، ۱۵۸۹ ،
۱۵۹۵ ، ۱۶۰۱ ، ۱۶۰۴ ، ۱۶۰۷ ،
۱۶۱۷ ، ۱۶۳۰ ، ۱۶۵۵-۱۶۵۶ ،
۱۶۶۸-۱۶۶۹ ، ۱۶۹۲ ، ۱۷۳۱

مجموعه حکما ۱۵۵۸

مجموعه رباعیات (صرفی) ۶۳۲

مجموعه ملا قدرتی ۳۸۰

مجموعه نغز ۱۷۵۹ ، ۱۷۶۵ ، ۱۸۱۲

محبوب الزمن تذکره شعرای دکن ۳۱ ، ۳۴ ،
۷۲۳ ، ۸۰۶ ، ۱۴۲۱ ، ۱۴۲۲

محضر نامه ۱۱۳

محمود و ایاز ۵۵۴ ، ۹۳۱ ، ۱۳۴۱

مخبر الاسرار ۱۷۰۹ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲

مخبر الواصلین ۴۲۸ ، ۴۲۴ ، ۴۵۳

مخزن الاسرار نظامی ۱۳۳ ، ۱۴۸ ، ۴۸۸

۶۳۲ ، ۶۴۲ ، ۸۷۶ ، ۹۰ ،

۸۱۷ ، ۸۲۶ ، ۸۳۰ ،

- مردان بزرگ کاشان ۱۸۱۸
مردم دیده ۲۴۲ ، ۲۴۶ ، ۱۲۲۳ ، ۱۲۲۴ ،
۱۵۴۸ ، ۱۶۵۵ ، ۱۶۵۹
- مرقع (رازی) ۲۵۲
مذکر الاصحاب ۱۸۱۳
مرشد کامل ۱۳۳۹
مرقع پادشاهی ۱۵۵۸
مرقع گلشن ۱۳۸۰
مزار الشعرا ۴۳
مزدیسنا ۱۸۲۶
- مرکز ادوار ۱۱۳۵ ، ۱۱۳۳ ، ۱۱۴۳ ، ۱۱۴۴ ، ۱۱۴۵ ،
۱۱۸۶ ، ۱۱۹۱ ، ۱۵۵۸
- مسلك الاخیار ۶۲ ، ۶۳۲ - ۶۳۴ ، ۶۳۲
مصطبه خراب ۳
مطلع الفجر ۱۳۳
معالم التنزیل ۴۳
- معراج الخیال ۱۵۵ ، ۱۵۶ ، ۱۵۹ ، ۱۶۲ ،
۱۶۳ ، ۱۶۴
- سیر السالکین ۵
مشابهات ربیعی (بدیمی) ۴۶
مشاهیر کشمیر ۹۹۰
مصدر الاثار ۱۰۶۰ ، ۱۰۶۵
مصدر الاسرار ۱۰۶۲
مطلب الطالبین ۶۴۱
مطلع الانوار خسرو ۶۲۲
مظهر گل ۱۴۹
معارف ۱۲۰۰
معارف الصدر ۱۰۶
معجم الموالفین ۹۰۶
معراج الفاحت ۴۴
- معراج الکاملین ۱۳۳
معیار الادراک ۴۸
مغازی النبوت ۶۲ ، ۶۳۲ ، ۶۳۴ ، ۶۳۶
۶۴۱
مغالیط عامه ۱۰۵۱
مفتاح التواریخ ۴۵ ، ۱۰۶ ، ۲۲۹ ، ۳۳۱
۳۵۳ ، ۲۱ ، ۸۰۹ ، ۹۸۴
۹۹۲ ، ۱۰۴ ، ۱۰۵۱ ، ۱۰۶۰
۱۱۴۱ ، ۱۱۸ ، ۱۳۴ ، ۱۳۴۸
۱۳۴۹
مقاصد الشعرا ۱۱۹
مقالات الشعرا ۴۲ ، ۲۱۱ ، ۲۹ ، ۹۸۲
۱۱۰۶ ، ۱۲۲۳ ، ۱۲۲۴ ، ۱۳۵۸
۱۵۳۹ ، ۱۵۸۴ ، ۱۵۸۶ ، ۱۵۹۰
۱۴۵۲
مقالات هادی حسن ۳۶۱ ، ۳۴۲
مقاله خسرو دانش ۳
مقالات دانش آموزان ۹۰۲ - ۴۰۴
مقاله خزائن مخطوطات ۵۸۹
مقاله دکتر چفتانی ۳ ، ۶ ، ۶۸
مقاله دکتر محمد ولی الحق ۸۳۱ ، ۲۳ ، ۱۰۲۵ ، ۱۰۲۵۱
۱۰۲۶ ، ۱۰۲ ، ۱۰۴۳
مقاله ظفر خان ۳
مقامات ایشان (رساله) ۲۰۸
مقامات مرشد ۶۲ ، ۶۳۲ ، ۶۳۳ ، ۶۳۴
مقدمه صائب ۵۲۶
مکانیب علامی ۱۲۰۰
مکتوبات ابوالفضل ۱۵۴۵ ، ۱۵۴۶
منازل الاولیا (رساله) ۲۱۲
منازل السالکین ۹۱۲

۱۲۲۲ ، ۱۲۲۸ ، ۱۲۲۶ ، ۱۲۲۴
 ۱۳۳۴ ، ۱۳۳۸ ، ۱۳۴۰ ، ۱۳۳۳
 ۱۳۶۵ ، ۱۴۲۳ ، ۱۸۷۶
 میخانه راز (مثنوی) ۲ ، ۹۷۱
 میخانه ناز (مثنوی) ۷۰
 میرزا غازی و بزم ادب وی ۶۶۸ ، ۶۷۸
 ناپرسان نامه ۲۱۶
 ناز و نیاز (مثنوی) ۱۰۶۵
 نامه شیخ مبارک به فیضی ۱۰۹۸
 نامه ظفر خان بنواب جمدهالملکی ۵۰
 نامه فیضی ۸۸

نتائج الافکار ۱۳ ، ۱۸ ، ۱۹ ، ۲۹ ، ۴۲
 ۴۴ ، ۱۱۴ ، ۱۱۵ ، ۱۱۹ ، ۱۲۳
 ۱۲۶ ، ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵
 ۱۴۶ ، ۱۴۷ ، ۱۴۸ ، ۱۶۳
 ۱۶۸ ، ۱۶۹ ، ۱۷۹ ، ۱۷۷ ، ۲۳۹
 ۲۴۸ ، ۲۶۲ ، ۲۶۳ ، ۲۶۴
 ۲۶۶ ، ۲۷۷ ، ۲۷۸ ، ۲۸۰ ، ۲۸۵
 ۲۸۰ ، ۲۸۲ ، ۲۸۳ ، ۲۸۵
 ۲۸۶ ، ۳۲۰ ، ۳۲۲ - ۳۲۲ ، ۳۲۴
 ۳۲۷ ، ۳۳۵ ، ۳۳۸ ، ۳۷۸
 ۳۷۹ ، ۳۸۱ ، ۳۸۶ ، ۳۸۷
 ۴۱۰ ، ۴۱۲ ، ۵۲۷ ، ۵۷۶
 ۵۷۸ ، ۶۰۹ ، ۶۱۰ ، ۷۰۵
 ۷۴۱ ، ۷۴۲ ، ۸۲۲ - ۹۲۲ ، ۹۲۴ ، ۹۴۱
 ۹۴۳ ، ۹۵۹ ، ۹۸۸ ، ۹۹۱
 ۱۰۵۲ - ۱۰۵۲ ، ۱۰۵۸ ، ۱۲۲۵
 ۱۲۵۵ ، ۱۲۵۶ ، ۱۲۶۷ ، ۱۳۷۰
 ۱۴۲۱ ، ۱۴۲۲ ، ۱۴۶۱ ، ۱۴۷۵

۶۲۷ ، ۶۳۳ ، ۶۳۲ ، ۶۲۷
 مناظرات (رساله) ۱۰۷۶
 مناظر اخص الخواص ۱۰۵۱
 منبع عیون المعانی ۱۱۲۶ ، ۱۱۳۷ ، ۱۱۴۸
 ۱۱۴۹ ، ۱۱۷۲
 منبع نفائس العلوم ۱۲۰۰
 منتخبات ابوالفضل ۱۵۷۶ ، ۱۵۷۷
 منتخب التواریخ ۶۱۷ ، ۸۲۸ ، ۶۶۶
 ۸۵۷ ، ۸۱۱ ، ۱۱۳۳ ، ۱۱۴۶
 ۱۱۵۸ ، ۱۶۲۲ ، ۱۶۷۲ ، ۱۶۷۴
 منتخب اللغات ۱۲۴۲
 منطق الطیر ۱۳۳
 منهاج العارفين ۹۱۲ ، ۹۱۵
 منتخب اللباب ۱۰۴۳
 منتهی المقال ۱۱
 موارد التواریخ ۸۵
 موارد الکلم ۱۱۴۸ ، ۱۱۵۴ ، ۱۱۷۰
 ۱۱۷۵ ، ۱۱۷۹ ، ۱۱۷۷ ، ۱۱۷۵
 ۱۱۹۴
 صہابارت ۶۷ ، ۳۲۰ ، ۱۱۹۷ ، ۱۳۱۷
 ۱۳۲۵ ، ۱۳۳۶ ، ۱۵۵۶ ، ۱۵۷۷
 صہر ۶۰
 صہرو ماہ (مثنوی) ۱۳۶ ، ۲۶۱ ، ۲۷۷ ، ۲۸۱
 صہر و محبت (مثنوی) ۱۲۲
 میخانه ۷۹ ، ۲۲۸ ، ۲۳۰ ، ۲۳۳ ، ۵۵۴
 ۵۶۴ ، ۶۵۲ ، ۶۵۸ ، ۶۷۵
 ۶۷۶ ، ۶۸۲ ، ۶۸۳ ، ۶۷۶
 ۷۰۸ ، ۷۱۳ ، ۷۸۵ ، ۷۷۷
 ۷۸۲ ، ۷۹۶ ، ۸۷۵ ، ۸۷۷
 ۸۷۹ ، ۱۰۴۷ ، ۱۰۹۱ ، ۱۰۹۲

- نگارستان منیر <<۱۴
 نلدمن ۱۱۲۵ ، ۱۱۵۲ ، ۱۱۷۰ ، ۱۱۷۴ ، ۱۱۹۳ ، ۱۱۹۱ ، ۱۱۸۵ ، ۱۱۷۷
 نمکدان حقیقت ۱۲۲
 نوادر الحکایت <۸۲ ، <۸۳
 نوباده منیر <<۱۴
 نمونه انشا <۴۶
 نور علی نور ۳۳۲ ، ۳۳۷ ، ۳۵۱
 نور نامه ۹۱۱ ، ۹۱۴ ، ۹۶۶
 نور و صفا <۱۴ ، <۱۴ ، <۱۴
 نهاوندی (عبدالباقی) <۸۶
 واجب الحفظ ۵۲۴ ، ۵۵۲ ، ۵۶۴ ، ۵۸۶ ، ۵۹۳
 واقعات کشمیر (اعظمی) <۸۵ ، <۹۱ ، <۱۰۹
 وامق عذرا (مثنوی) ۲۲۵ ، <۶۲ ، <۶۳۲ -
 ۶۳۲ ، ۶۳۲
 وجدیه <۴۸
 وجود مطلق (رساله) ۱۰۵۱
 وجیز التواویخ ۶۲۰
 ورد المریدین ۲۲۱ ، ۲۲۴ ، ۲۲۵ ، ۲۳۵
 وسائل الاعظم ۹۱ ، <۹
 وقایع کشمیر <۶
 هدایت الاعلیٰ ۳۱۲
 هدایة الصدر <۶۱۰
 هشت اسرار ۱۳۶
 هشت تمهید ۱۳۵
 هفت احکام ۱۰۵۱
 هفت اختر ۱۰۶۵
 هفت آسمان ۸۳۱
 هفت اقلیم ۲۱۸ ، ۲۲۴ ، ۲۵۳ ، ۲۶۴
- ۱۵۸۶ ، ۱۶۱۸ ، ۱۶۳۷ ، ۱۷۰۰
 ۱۸۱۹ ، ۱۸۵۷ ، ۱۸۷۴ ، ۱۸۲۲ ، ۱۸۲۱
 تجات المومنین ۱۰۶۶
 نجم الصدر <۶۱۰
 نجوم السماء ۱۳۲۳
 نزهة الخواطر ۱۱۰۵ ، ۱۱۰۸ ، ۱۱۱۲
 نذر رحمان ۲۰ ، ۳۰ ، ۶۷ ، <۲ ، <۳
 نشتر عشق <۳۵ ، ۸۳۱ ، ۹۸۲ ، ۹۹۱ ، ۱۲۲۲
 نشید السفر ۱۱۲۰ ، ۱۱۳۴
 نظم گزیده ۸۳۱ ، ۱۳۷۶ - ۱۳۷۸
 نظم و نثر فارسی در ایران ۱۰۹۶
 نقائس المآثر ۸۳۱
 نضجات الانس ۸۸۴
 نضجات شیراز ۸۳۰
 نفسیه ، رساله ۸۲۵ ، ۸۲۶ ، ۸۳۰
 نقشبندیه ، رساله ۱۳۶
 نگار دانش ۱۵۷۵
 نگارستان <۱۵۸
 نگارستان دارا ۲ ، ۵
 نگارستان سخن ۱۳۸ ، ۱۶۴ ، ۲۷۴ ، ۲۹۸
 ۳۵۱ ، ۳۳۰ ، ۳۵۶ ، ۶۱۰ ، ۶۶۵ ، ۶۶۶ ، ۶۷۴ ، ۱۳۱۰
 ۱۳۳۷ ، ۱۳۲۳ ، ۱۳۲۴ ، ۱۵۷۹
 ۱۵۸۷ ، ۱۸۱۹ ، ۱۸۲۰ ، ۱۸۲۱
 نگارستان کشمیر ۵۰ ، ۶۹ ، ۷۳ ، ۱۷۵
 ۲۰۱ ، ۲۰۲ ، ۳۶۰ ، ۳۷۶ ، ۳۰۱
 ۳۷۷ ، ۵۱۷ ، ۱۴۲۸ ، ۱۷۲۵

۶۹۷۳ ، ۹۸۲ ، ۱۰۲۵ ، ۱۰۲۸ ،
 ۱۰۸۳ ، ۱۰۸۸ ، ۱۲۳۰ ، ۱۲۳۱ ،
 ۱۲۴۸ ، ۱۲۵۰-۱۲۵۲ ، ۱۲۵۵ ،
 ۱۳۵۵ ، ۱۴۲۲ ، ۱۴۲۹ ، ۱۵۵۰ ،
 ۱۶۸۰ ، ۱۸۱۰

هفت پیکر خسرو ۶۳۱

یادگار دوستان ۱۰۲۶

یادگار ۶۰۰

ید بیضا ۵۰۸ ، ۶۳۱ ، ۸۲۲ ، ۸۳۱ ،

۱۲۲۶ ، ۱۴۲۲ ، ۱۴۲۷ ، ۱۴۵۸

یوسف زلیخا ۵۶۲ ، ۶۲۲ ، ۹۲۲

۶۶۶ ، ۶۶۷ ، ۸۸۸ ، ۸۹۸ ،
 ۱۱۵۳ ، ۱۱۹۳ ، ۱۴۲۶ ،
 ۱۵۸۹ ، ۱۶۲۲-۱۶۲۳ ، ۱۶۷۳ ،
 ۱۷۰۹ ، ۱۷۱۵ ، ۱۸۱۸

هفت دفتر ۴

هفت منزل ، مثنوی ۶۹

هفت عنوان ۱۳۵۵

هفت پیکر ۱۱۰۲ ، ۱۱۸۶ ، ۱۱۹۳ ،

هفت کشور ۱۱۰۲ ، ۱۱۸۶ ، ۱۱۹۳ ،

همیشه بهار ۶۰۸ ، ۶۰۹ ، ۶۵۲ ، ۷۰۹ ،

۸۳۱ ، ۸۱۸ ، ۷۶۹ ، ۷۳۲

حرف آغاز!

در حدود چهل و سه سال پیش، دوست دانشمند اینجانب آقای دکتر عبدالله چغتائی در مجله همایون (شماره سپتامبر ۱۹۲۲ع صفحه ۱۶۳) بروایت مرحوم حافظ محمود شیرانی، برای اولین دفعه تذکر داد که: تذکره ای بوسیله مجد اصلح تألیف شده است که دیگر امروز نسخه ازان بجا نمانده است! اتفاقاً در سال (۱۹۵۷) نسخه از همین تذکره از کلکسیون شخصی خانواده ای در شکارپور (سند) وارد کتابخانه شخصی دوست مرحوم اینجانب آقای بدرالدین خان درانی شد. حسب عادت، اینجانب از روی آن نسخه کرم خورده، نقلی تهیه کرده پیش خود نگهداشتم، تا اینکه نسخه دیگر (باز هم کرم خورده) از همین تذکره بوسیله کتابخانه ملی لیاقت ابتیاع گردید. اینجانب هر دو نسخه را مقابله کردم و کمتر فرقی در آن از حیثیت مطالب دیدم، اما از حیثیت ترتیب اسامی شعرا، این نسخه سر تا سر باهم تفاوت داشت.

سال پیش به پیشنهاد محترم جناب آقای بشیر احمد دار رئیس اکادمی اقبال - که از موقع انتصابش یک محیط تازه و علمی در آن اکادمی بوجود آمده است - و بتائید دوست مشفق جناب آقای ممتاز حسن - که در نتیجه توجهات خاص او چندین چراغ تألیف و تحقیق در زمینه علم و ادبیات در گوشه و کنار این مملکت روشن شده است - فهرستی از موضوعاتی که مورد توجه مرحوم علامه اقبال بود، تهیه شد. از انجمله موضوع تهیه تذکره ای

از شعرای کشمیر بود که علامه مزبور طی نامه‌ای بنام مرحوم محمدالدین فوق ، در خصوص اهمیت فوق‌العاده این موضوع ، تذکره داده و بوی پیشنهاد کرده بود که : اقدامی درین مورد بعمل آورد !

* * *

اما هیچ تذکره‌ای در دسترس نبود که مختصراً در باره شعرای کشمیر تألیف شده باشد . البته اسمی از بعضی چنین تذکره‌ها در کتب دیگر آمده است مانند تذکره‌ای — حیات الشعراء — متین کشمیری و — تذکره شعرای — دیده مغول و تذکره‌ای که خود سکه جیون لال یا یکی از وابستگانش تألیف کرده بود ، اما دیگر امروز نسخه‌ای از آن موجود نیست . البته اسم چند شاعر کشمیری ضمناً در بعضی کتب تاریخ و تصوف — که در کشمیر تألیف شده — آمده است ، مانند : واقعات کشمیر (یا تاریخ اعظمی) تألیف محمد اعظم کشمیری ، و تاریخ حسن ، و تاریخ مشاهیر کشمیر (یا رشی نامه) ، و تحفة الاحباب تألیف نا معلوم ، و اسرارالابرار داؤد خاکی ، و خوارق السالکین احمد بن عبدالصبور کشمیری ، و فتوحات کبرویه شیخ عبدالوهاب ، و فتوحات قادریه ملا حسین قادری ، و تحفة الفقراء محمد مراد تینگ ، و خلاصة المناقب نورالدین جعفر بدخشی ، و منقبت الجواهر حیدر بخشی .

* * *

در عرض پنجاه سال گذشته تنها کتابهای مختصری که راجع بشعراء کشمیر بتالیف در آمده بقرار زیر است :

(۱) شرح حال غنی کشمیری : تألیف اکبر شاه خان نجیب آبادی ، درین کتاب گرد آورنده شعرای دیگر هم اشاره نموده است که بنحوی از انحاء منسوب بکشمیر بوده و بفارسی شعر میسروده اند :

(۲) مزارالشعرا : مرحوم فوق در سال (۱۹۲۲) طی مقاله ای اسم ده نفر از شعرای را برده است که در — مزارالشعرا کشمیر — مدفونند ؛

(۳) بده شاه : شرح احوال سلطان زین العابدین بده شاه، که طی آن مرحوم فوق ضمناً بعض اطلاعات مفیدی درباره بعضی از شعرای کشمیر را هم تهیه کرده است ؛

(۴) نگارستان کشمیر : قاضی ظهورالحسن ناظم سیوهاروی بسال (۱۳۵۲) تاریخی در رد — گلدسته کشمیر — تألیف کرد، و درین کتاب در ضمن احوال سلاطین کشمیر احوال بعضی صوفیه و شعرای کشمیر را هم ذکر نموده است،

(۵) کشمیر : مرحوم دکتر غلام محی الدین صوفی کتابی در دو جلد بسال (۱۹۲۲) بزبان انگلیسی تألیف کرده که اولین کتاب مفیدی درین موضوع میباشد و در سال (۱۹۲۹) بوسیله دانشگاه پنجاب لاهور منتشر شده است و دیگر امروز کمیابست ، ضمناً احوال بعضی شعرای کشمیر هم درین کتاب آمده است .

(۶) بهارستان گشن کشمیر : در تذکره شعرای هندوی کشمیری النسل است که به اردو یا فارسی شعر سروده اند و آنرا پاندیت برج کشن بیخبر و پاندیت جگموهن ناتھ رینه شوق بسال (۱۹۳۲) در دو جلد بزرگ تألیف و بطبع رسانیده اند . اما درین کتاب عدده شعرای که اصلاً کشمیری بودند از چند نفر بیشتر تجاوز نمیکند .

(۷) تذکره شعرای پارسی زبان کشمیر : که مشتماست بر اشعار منتخب و مختصر و احوال مختصر تر از سی شاعر پارسی گوی کشمیر که یازده سال پیش خواجه عبدالحمید عرفانی تألیف و در ایران منتشر کرده است : کلیه اطلاعات راجع بشعرا درین کتاب از — کشمیر — مرحوم صوفی سابق الذکر

نقل گردیده است. این اولین تذکره ایست که در باره شعرای کشمیر جدیداً تألیف شده و مخصوصاً شعرای کشمیر را بایرانیان معرفی کرده است.

۸) فهرست شعرای کشمیر: در (۱۹۶۳) مجموعه ای از مقالاتی بوسیله دولت پاکستان بچاپ رسید که حاوی تنها اسامی (۲۵۲) شاعر فارسی گوی کشمیر بترتیب الفبا میباشد. این اولین فهرست مفصلی از شعرای کشمیر است که تا کنون تهیه شده است.

۹) ادبی دنیا: (شماره مخصوص بکشمیر). در مارس (۱۹۶۶) محمد عبدالله قریشی مدیر مجله اردوی ادبی دنیا مقاله — مزار الشعرای کشمیر — سابق الذکر از مرحوم فوق را برای اولین دفعه در مجله خود چاپ کرد و همچنین شرح حال و نمونه ای از اشعار (۴۹) شاعر فارسی گوی کشمیر را طی مقاله جداگانه آورده، که بعقیده اینجانب اولین مقاله جامعی درین موضوع میباشد.

۱۰) نصرت: (شماره مخصوص کشمیر) آقای حنیف رامی در سال (۱۹۶۰) شماره مخصوص از مجله خود راجع بادبیات کشمیر انتشار داد که حاوی سه مقاله — کشمیر در شعر فارسی — و — شعرای فارسی گوی کشمیر — هر دو از حفیظ هوشیارپوری و — غنی کشمیری — از منور کشمیری بود.

۱۱) پارسی سرایان کشمیر: که آقای دکتر تیکو در سال (۱۳۴۲ش) تألیف و در تهران بچاپ رسانیده است، حاوی شرح احوال مختصر و نمونه اشعار (۲۰) بیست شاعر پارسی گوی کشمیر میباشد.

۱۲) ادبیات فارسی در پاکستان: که دکتر ظهورالدین احمد بسال (۱۹۶۶)

بزبان اردو تألیف و از لاهور منتشر کرده است : اما درین کتاب اسم تنها (۱۲) دوازده شاعر فارسی گوی کشمیر را آورده است که کاملاً معروفیت و شهرت دارند :

(۱۳) شعرای فارسی کشمیر در عهد مغول : رساله دکترای آقای دکتر محمد ظفر است بزبان انگلیسی که طی آن اسم تنها (۶۰) شصت شاعر فارسی گوی کشمیر آمده است .

هر چند این کتابها و مقاله ها بعضی اطلاعاتی را درباره شعرای کشمیر بهم میرسانند ، اما هیچ کتابی موجود نبود که بتوان آنرا درین موضوع کتاب جامعی قلمداد کرد . بنا براین کشف وجود — تذکره شعرای کشمیر — تألیف مجد اصلح بس غنیمت است .

* * *

احوال زندگانی مجد اصلح متخلص به میرزا مؤلف این تذکره ، تاکنون در پرده خفا مانده است ! چون نه خودش در تذکره خود مطلب مهمی درین موضوع نوشته است و نه دیگران درین مورد اطلاعاتی بهم رسانیده اند . مجد اسلم خان متخلص به سالم پدر مؤلف از شعرای معروف کشمیر و شاگرد شیخ محسن فانی و بقول خان آرزو: پسر خوانده اخیرالذکر بود : جد مؤلف ابدال بهت بروایت — تاریخ اعظمی ۱ — از اعیان هندو کشمیر بود . مجد اسلم مزبور بدست شیخ فانی اسلام آورد . ۲ وی جزو ملازمین شاهزاده مجد اعظم شاه (م ۱۱۱۹ هـ) و مدتی در خدمت شاه عالم بهادر شاه (۱۹۱۹-۱۱۲۴ هـ)

۱- تاریخ اعظمی ص ۱۲۲

۲- ایضاً ص ۱۳۵

بود: در زمان اقامت در گجرات فریضه حج را نیز ادا کرد. وی شگفته رو و خوش صحبت بود و بسال (۱۱۱۹هـ) فوت کرد.

از شرح حالی که مؤلف درین کتاب از بعضی از خویشاوندان خود آورده است، میتوان پی برد که، وی از یک خانواده اهل علم و ادب بود. چنانکه شیخ محمد مومن بینا عموی بزرگش، و شیخ محمد مسلم صنعی عموی میانه و خسر او، و شیخ شمس الدین سامع عموی کوچک او بودند. این هر سه برادر باتفاق شیخ محمد اسلم بدست شیخ محسن فانی اسلام آوردند. همچنین شیخ عبدالسلام برادر مؤلف و شیخ قمرالدین اظہر (پسر سامع) و شیخ عبدالرحیم عاصی (پسر بینا) پسرهای عمویش و شیخ عبدالحمید از عموزادگانش شیخ محمد مسلم مسلم عمه زاده اش و شیخ عبدالله مجرم نبیره شیخ محمد مسلم صنعی بودند.

مؤلف ملا عبدالحکیم ساطع را استاد خود نوشته است. چون پدرش مدتی در دهلی بوده، بنا بر این میتوان گفت که تعالیم ابتدائی او در همان شهر صورت گرفته است. وی بر فارسی تسلط کاملی داشت. مؤلف تا بعد از زمان محمد شاه در قید حیات بود.

* * *

این تذکره مشتملست بر ذکر احوال و نمونه اشعار (۳۰۵) شاعر فارسی گوی کشمیر. در ذیل شرح حال شعرا، اطلاعات مهم زندگانی آنها را نیاورده و تنها یک چند بیت شعر ازیشان بطور نمونه نقل کرده است، بنا بر این نمیتوان بمقام و ارزش فنی و ادبی آنها پی برد.

بقول مؤلف شعرای^۱ که: ذکر حالشان درین تذکره آمده است از زمان

عالمگیر تا زمان مجد شاه میزیسته اند ، اما بعضی از شعرا از زمان پیشتر از عالمگیر بوده اند. این شعرا یا اصلاً اهل کشمیر بودند و یا بمناسبتی منسوب بکشمیر بوده اند. اما نسبت بعض ازین شعرا بکشمیر هنوز بتحقیق نه پیوسته است .

مولف درین کتاب در هیچ جا سال تألیف را ذکر نکرده است ، اما بدیهی است که این کتاب در زمان مجد شاه (۱۱۳۱-۱۱۶۱ هـ) تألیف شده است؛ از شرح حال شعرا در اکثر موارد نمیتوان پی برد که شاعر مورد بحث قبلاً فوت کرده یا در موقع تحریر در قید حیات بوده است. مثلاً در مورد وحدت (م ۱۱۲۶ هـ) کلمه — بودند — را بکار برده ، و جنون (م ۱۱۳۴ هـ) را جزو متوفیان ذکر کرده ، و اسم شاه گلشن (م ۱۱۴۰ هـ) و شهرت (م ۱۱۴۳ هـ) را طوری آورده است که گوی هنوز در قید حیات بودند ! اما در ذیل اسم قزلباش خان امید (م ۱۱۵۹ هـ) کلمات — بوده — و — ر بوده — را بکار برده که میرساند که وی تا آنوقعه فوت کرده بود. همچنین در دیباچه ، مجد شاه پادشاه (م ۱۱۶۱ هـ) را زنده بیان کرده است. بنا بر این میتوان نتیجه گرفت که وی تألیف این کتاب را در حدود (م ۱۱۲۶ هـ) شروع کرده و در حدود (۱۱۶۱ هـ) پایان رسانیده است؛ ظاهراً مولف تألیف این کتاب را در کشمیر آغاز نموده و همانجا بانجام رسانیده است .

* * *

اینجانب در ترتیب اسامی شعرا نسخه آقا بدرالدین را اساس قرار داده و از نسخه کتابخانه ملی لیاقت در تصحیح متن آن استفاده کرده ام. همچنین در تصحیح متن اشعار از — انیس العاشقین — (نسخه دانشگاه پنجاب —

کلکسیون شیرانی) استفاده کرده ام. باوجود کمال دقت در بعضی موارد بعلت کرم خوردگی بعضی کلمات را نتوانسته ام درست بخوانم و بنا بر این در چنین موارد نقطه ها گذاشته ام. بعض اشعار را که بعلت کاتب از وزن خارج شده بود - و تصحیح آن از کتب دیگر هم ممکن نبود - ازین کتاب حذف نموده ام، در اکثر موارد، اینجانب اطلاعات راجع بزندگان شعرا را از سایر کتب نیز جمع آوری نموده ام، جز در مواردی که چنین کاری از حدود قدرت اینجانب خارج بود. این مطالب را بعبارت اصلی این کتابها نقل کرده ام تا دیگر احتیاجی بر جوع باین کتابها نباشد.

* * *

همزمان با تصحیح و تحشیه این کتاب، که از فوریه (۱۹۶۷ع) تا اکتبر (۱۹۶۷ع) طول کشید، احوال و اشعار بعضی شعرای دیگر را هم در کتبی پیدا کردم که اسمی از آنها در تذکره اصلاح نیامده بود، بنا بر این قرار شد که آنها بصورت تذکره جداگانه ای چاپ کنیم.

* * *

در موقع تحشیه اینجانب از - مجمع النفاثس - و - گل رعنا - و - ریاض الشعرا - و - تذکره شعرای قدیم - و - صحف ابراهیم - و - همیشه بهار - و - آفتاب عالمتاب - و تعدادی از کتب و جنگهای دیگر استفاده کرده ام، و کمتر تذکره ایست که مورد استفاده اینجانب قرار نگرفته باشد. اما فیلمهای از بعض تذکرها پیش اینجانب بوده که نتوانستم آنها را بخوانم. در هر حال این اولین دفع است که ذکر احوال و نمونه اشعار (۳۰۵) شاعر فارسی گوی کشمیر را در یک کتاب واحد یکجا می بینیم.

* * *

هر چند فهرست دوستان گرامی که در عرض این هشت ماه باینجانب در تألیف این کتاب لطفهای فرموده اند ، طولانی است ، اما اینجانب مخصوصاً از جناب آقای بشیر احمد دار که همواره موجب دلگرمی و تشویق اینجانب بوده و از دوست عزیز جناب آقای مسلم ضیائی که در تصحیح این کتاب مدد و معاون اینجانب بوده ، و همچنین از جناب آقای نسیم ابروهوی که در تصحیح و مقابله متن این کتاب با من یاری و همکاری فرموده اند ، صمیمانه تشکر میکنم .

اگر خطائی در این کتاب از اینجانب سر زده باشد از خوانندگان ارجمند پوزش میطلبم و امیدوارم با بزرگواری خود بچشم اغماض خواهند نگرست :

خطای ، ار ز من بی شعور ، سر بر زد

بذیل عفو بپوشید ، ای سخن چینان !

* * *

این کتاب جزو انتشارات اکادمی اقبالست که بمناسبت تاجگذاری اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی آریا مهر شاهنشاه ایران و علیا حضرت فرح پهلوی شهبانوی ایران تهیه و بطبع رسیده است ، و این امر موجب بس افتخار و مباهات اینجانب میباشد :

کلاه گوشه دهقان ، بافتاب رسید

— سید حسام الدین راشدی

کراچی

۱۲ اکتبر ۱۹۶۷ع

میگویند : افسانه از افسانه می خیزد ! و این حقیقت است !! همزمان با تصحیح و تحشیه — تذکره اصلح — عده ای از شعرا بچشم خوردند که اصلح اسمی از آنها نبرده است ، و بنا بر این تصمیم گرفتیم ذکر حال و نمونه

اشعار آنها را بهما تذکره ضمیمه کنم! اما چون عده آنها به سیصد رسید، دیگر فکر ضمیمه را ترک گفته تصمیم گرفتیم، کتابی جداگانه‌ای برای این منظر ترتیب دهیم. اینک بصورت تکمله‌ای بر — تذکره اصلح — تقدیم خوانندگان گرامی میگردد.

نظر باینکه عده این شعرا از سیصد گذشته است آنرا به دو جلد چاپ میکنیم و دیگر اکنون این تذکره و — تذکره اصلح — مجموعاً ذکر حال بیش از شش صد نفر را خواهد داشت ۲. این اولین دفعه است که مجموعه‌ای از شعرای کشمیر بدین مفصلی ترتیب داده شده است.

* * *

در ترتیب این تذکره سعی شده است هر چه در باره ادبیات فارسی در کشمیر بدست آمد اینجا ذکر شود. نظر باین مطالبی از کلیه تذکره‌های چاپی و منابع دیگر و دواوین شعرا و همچنین چندین تذکره غیرچاپی مانند: گل رعنا، مجمع النفائس، ریاض الشعرا، مذکر احباب، آفتاب عالمتاب، صحف ابراهیم و تذکره شعرای قدیم برای اولین دفعه اینجا گرد آوری شده است. هرچه در باره این شعرا کتابها آمده است، بترتیب زمانی، عیناً نقل گردیده تا خوانندگان عزیز دیگر از زحمت مراجعه بدین کتابها فارغ شوند! و هر چند چنین طریق کار موجب تکرار بعضی مطالب شده است اما بدینوسیله می‌توانیم پی ببریم که نویسندگان متاخر تا چه حدی از پیشینان مطالب را عیناً یا مختصراً نقل کرده‌اند. هر چند از تکرار اشعار احتراز شده است،

۱- بالاخر در چهار جلد به اتمام رسید.

۲- حاویست بر شرح حال ۶۸ شعرا فارسی گوی کشمیر.

اما باوجود این ، در بعضی موارد اشعاری مکرر نقل گردیده و این تکرار در اکثر موارد تعمداً نبوده بلکه سهواً صورت گرفته است .

* * *

بعضی اطلاعات مفیدی را در حاشیه آورده ایم . غیر از اشعاری که در تذکره ها آمده است ، بعضی اشعار را از دواوین شعرا انتخاب کرده ، نقل کرده ایم ، مخصوصاً در مورد شعرای* که هر چند دیوان اشعار شان چاپ شده اما در ایران در دسترس عموم قرار نداشته است . در دواوین و مجموعه اشعار شعرا هر چند در باره کشمیر آمده است اینجا نقل گردیده ، و حتی گاهی بعضی مثنویهای چاپی و غیر چاپی را هم آورده ایم تا مگر اقلاً مجموعه جامعی از شعرای کشمیر بوجود آورده باشیم .

همچنین سعی شده است ، هرچه در باره اماکن جغرافی و باغها و سایر مقامات و وقایع تاریخی بشعر فارسی بدست آورده ایم ، یکجا گرد آوری شود! و ضمناً قطعات تاریخ ، راجع باشخاصی یا وقایعی یا آنچه روی ساختمانها و مقبره ها ثبت گردیده ، اینجا نقل گردیده است . این مطالب نه تنها از نظر ادبی دارای اهمیت میباشد بلکه از لحاظ مطالعه تاریخی نیز ارزش فراوانی دارد .

عکس و نقشه های باغها و مقامات تاریخی — که ذکری ازان درین اشعار آمده است — نیز از کتب قدیم تهیه شده و اینجا نقل شده است ، همچنین عکسهای* از مقبره های شعرا و یا حتی از خود شعرا را ، هر کجا بدست آمده ، درین کتاب آورده ایم ! مانند تمثال ظفر خان احسن و تصویری از محفل وی با حضور سایر شعرا و شبیه عکس قدسی مشهدی .

* * *

شرح حال و اشعار تقریباً تمام شعرای مهم و ردیف اول - که به کشمیر نسبتی دارند - درین تذکره آمده است، مانند غنی و فانی و صرفی و کلیم و قدسی و سلیم و احسن و آشنا و فیضی و الهی و جو یا و توفیق و شیدا و صیدی و صائب و طالب و امثال آنها. همچنین احوال خانواده فیضی، هر چه در شعر و نثر آمده است، اینجا گرد آوری شده است. مثلاً شعرهای فیضی و یک نامه غیر مطبوعه پدرش شیخ مبارک، و هر چه برادرش ابوالفضل در باره خانواده خود نوشته است. درین مورد سعی شده است که در باره این خانواده فوق العاده مهم، هر چه بدست آمد اینجا نقل گردد. ۱

در بعضی موارد بعضی وقایعی ذکر شده است - که از حیث مطالعه روانشناسی و فرهنگی آن دوره - دارای بس اهمیت میباشد، مانند گروه سازیمها و مخاصمتها و رقابتها و دوستی های شعرا.

* * *

در تهیه مطالب این تذکره عده ای از دوستان باینجانب کمک و یاری فرموده اند، اینجانب از همه آنها سپاسگذارم، مخصوصاً از جناب آقای سید غلام حسین شاه کاظمی مظفر آبادی و دوست عزیز جناب آقای احمد حسین قلعداری خیلی متشکرم که بعضی اطلاعات ذی ارزشی را برای این کتاب تهیه فرموده اند. همچنین از دوست محترم جناب آقای جمید احمد خان رئیس دانشگاه پنجاب تشکر و امتنان را دارم که اجازه فرمودند بعضی خزینه های - سرمهر - (سر بسته) کتابخانه آن دانشگاه برای اینجانب مفتوح گردد تا بتوانم از آنها استفاده کنم. علاوه بر اینها دانشمند گرامی جناب آقای سرهنگ خواجه

عبدالرشید و ناظم اعلی موزه ملی جناب آقای اشفاق نقیری و 'روح و روان' انجمن ترقی اردر جناب آقای خواجه مشفق بعضی کتب و نوشته های خطی را برای چندین ماه در اختیار اینجانب گذاشته تا مورد استناد اینجانب قرار بگیرد. همچنین رئیس کتابخانه اداره باستان شناسی جناب آقای محمود بیگ در تهیه عکسها و نقشه های باینجانب معاونت فرمودند که موجب تشکر اینجانب میباشد. همچنین از جناب آقای سید غلام رسول شاه معاون رئیس کتابخانه دانشگاه پنجاب و جناب آقای ملک احمد نواز مصدق قسمت کتب خطی آن دانشگاه، که در تهیه مطالب باینجانب لطفهایی فرمودند، ابراز تشکر میکنم.

این کتاب بمناسبت تاجگذاری اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی آریا مهر شاهنشاه ایران و علیا حضرت فرح پهلوی شهبانوی ایران تهیه و طبع گردیده که موجب افتخار اینجانب میباشد.

کراچی
۲۲ اکتبر ۱۹۶۷ ع

— سید حسام الدین راشدی

اینک جلد دوم — تذکره شعرای کشمیر — تالیف اینجانب بحضور خوانندگان گرامی تقدیم میگردد. این مجلد ذکر احوال و اشعار منتخب از (۵۳) شاعر را از ردیف حرف (ص) تا (غ) را شاملست. اینجانب سعی کرده ام تا تمام اطلاعات ضروری از احوال شعرا را اینجا بگنجانم.

* * *

غیر از احوال شعرا، بعضی اطلاعات مفیدی را در اینجا آورده ایم، مثلاً از دیوان صائب به (۳۷) نسخه از دیوانش اشاره رفته است که یا بخط خودش است یا بخط شاگردش عارف تبریزی، یا معاصر یا قریب العهد

شاعر میباشد. عکس بعضی نسخه های نادری را هم اینجا آورده ایم. امیدواریم دیگر نسخه ای از دیوان صائب نمانده که در این فهرست نیامده باشد. عکسهای متعددی از آرامگاه صائب و بعضی اطلاعات تاریخی درباره آن را نیز اینجا آورده ایم.

شرح حال شیخ یعقوب صرفی — که از جمله شعرای بزرگ کشمیر بوده — برای اولین دفعه درین کتاب یکجا گرد آوری شده است، و همچنین است شرح حال طالب آملی. در ذیل اسم طغرای مشهدی — که کشمیر را بعنوان وطن خود برگزیده بود — غیر از احوال زندگانی او، چهار رساله اش بنام — تعداد النوادر — و — رساله فردوسیه — و — رساله تجلیات — و تذکره الاتقیا — را که مربوط بکشمیر میباشد، اینجا نقل کرده ایم.

در ضمن ذکر احوال عرفی مقدمه ای بر دیوانش از عبدالباقی نهماوندی و یک نامه ای از ابوالفضل را نقل کرده ایم که ظاهراً از نظر مرحوم مولانا شبلی نگذشته است و الا در مورد مناسبات عرفی و فیضی مورد استفاده وی قرار میگرفت.

خواجه عزیز شاعر است از زمان میان غالب و اقبال که غالب را دیده و با اقبال آشنائی داشته است. وی از اهالی کشمیر بود. هر چند به لکهنو مهاجرت کرده بود، اما با اهل وطن خود مرتب روابطی داشته است. قصیده و مثنوی او در وصف کشمیر را برای اولین دفعه بتمام و کمال اینجا نقل کرده ایم. در ذیل اسم امیر کبیر سید علی همدانی — که در کشمیر همان حکمی را دارد که معین الدین چشتی درین شبه قاره دارد — هر چه از وی بدست آورده ایم. مثلاً رساله — منهاج العارفين — را کاملاً و منتخبی از رساله — چهل اسرارش — را اینجا نقل و همچنین بعضی عکسهای مربوطه را

هم چاپ کرده ایم :

بعلاوه از ملا طاهر غنی—که دومین فردیست که از خاک کشمیر برخاسته است و در تاریخ کشمیر بعنوان ستونی شناخته میشود— احوال زندگانیش را بتمام و کمال تمهیه کرده اینجا نقل کرده ایم .

* * *

جلد سوم که آخرین جلد این تذکره میباشد ، همزمان با همین جلد چاپ میگردد و مشتملست بر ذکر احوال و اشعار شعرای در ردیف حرف (ف) تا (ی) . درین جلد فهارس و منابع و جدول و بقیه عکسهای راجع به هر سه جلد را میاوریم . ۱

در آخر باید اضافه کنم که اینجانب هیچ ادعائی ندارم از اینکه ، هر چه درین کتاب درباره شعرآوردی شده است ، حکم حرف آخر را دارد! اما باید اذعان کرد که : حتی المقدور سعی کرده ام هر چه بیشتر اطلاعاتی درباره این شعرا اینجا گنجانیده شود تا تسهیلاتی در راه تحقیق و تدقیق درباره این شعرا فراهم گردد .

بحرفی میتوان گفتن تمنای جهانی را

من از ذوق حضوری طول دادم داستانی را

نظر با اهمیت این مطالب من هیچگاه راه ایجاز نه پیموده ام . درین مورد باید از دوستان مشفق آقای ممتاز حسن و جناب بشیر احمد دار اظهار امتنان بکنم که هیچوقت در این راه از تشویق و دلگرمی اینجانب کوچکترین کوتاهی فرمودند! و بنا بر این هر چه تحسین و آفرینی که خوانندگان عزیز در

۱- این جلد از حرف (ف) تا (م) است . جلد چهارم از حرف (ن) تا (ی) تالیف شد که اکنون در دست خوانندگان گرامی تقدیم هست .

مورد تهیه این مطالب نادری دارند ، سزاوار این دوستان ارجمند میباشد .

از خوانندگان گرامی انتظار دارم اگر اشتباهی یا کوتاهی ازینجانب در تألیف این کتاب سرزده باشد ، باینجانب با کمال لطف ازان آگاه سازند تا در آینده در صورت امکان اصلاح گردد .

مانند جلد اول ، این کتاب نیز بمناسبت تاجگذاری اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی آریا مهر شاهنشاه ایران و علیا حضرت فرح پهلوی شهبانوی ایران تهیه و چاپ گردیده است .

بهر بلبل ، تحفه دیگر بدست ما نبود
بوی گل ، در دامن باد صبا ، پیچیده ایم

کراچی

اول فوریه ۱۹۶۸ ع

— سید حسام الدین راشدی

جلد سوم تذکره شعرای کشمیر تألیف اینجانب که اینک بدست خوانندگان ارجمند میرسد ، تنها حاوی حال و اشعار (۶۹) شاعر از ردیف (ف) تا (م) میباشد (نه چنانکه سابق قرار بود از حرف (ف) تا (ی) باشد) و احوال و اشعار شعرای مهمی مانند فانی و فیضی و قدسی و کلیم و گویا و ماهر و منیر را شاملست .

درین جلد — مثنوی فایز — در وصف — باغ علی آباد — برای اولین دفعه چاپ میگردد . همچنین نامه شیخ مبارک درباره احوال خانواده اش بعقیده اینجانب تا کنون چاپ نشده اینک اینجا چاپ میگردد . قصیده علی نقی کمره در مدح فیضی نیز بچاپ نرسیده و تنها دو سه بیت آنرا سید

آزاد بلگرامی نقل کرده بود ، اینک از لطف دوست عزیز آقای احمد گلچین معانی ، کاملش اینجا نقل میگردد . همچنین قطعه تاریخ سید ابو طالب کاشی بمناسبت فوت فیضی هم چیز تازه ایست .

بعلاوه ، متن کامل — مثنوی قدسی مشهدی — و — مثنوی بهار جاوید — منیر لاهوری را اینجا آورده ایم تاکنون چاپ نشده بود ؛ در ذیل اسم منیر — منشات — وی را بعقیده اینجانب برای اولین دفعه مورد استفاده قرار گرفته است ؛ همچنین مطالبی که از — مجمع النفائس — و — ریاض الشعرا — و — مرات آفتاب نما — و — گل رعنا — و — صحف ابراهیم — و غیره که تاکنون چاپ نشده و بنابر این در دسترس عموم قرار ندارد ، در اکثر موارد برای خوانندگان گرامی تازگی دارد :

همینطور در باره کشمیر و باغها و نزهتگاههای آن ، هر چه در شعر یا نثر فارسی آمده اینجا نقل گردیده است ؛ و نقشه های را که به نصف سده پیش تعلق دارد ، اینجا نقل کرده ایم . همچنین عکسهای از باغها تهیه گردیده تا خوانندگان عزیز بتوانند از شعر شعرای کشمیر بیش از پیش استفاده کنند ؛ بعلاوه درین جلد مثنویهای طولانی سر شاعر بزرگ فارسی بنام قدسی و کلیم و منیر در وصف کشمیر را تماماً نقلی کرده ایم تا خوانندگان ارجمند بتوانند از نظر فن و احساسات شاعر نسبت بکشمیر ارزیابی بکنند ؛

از مطالبی که درین کتاب آمده است میتوان باسانی پی برد که ، هر چه شعرای فارسی در باره کشمیر سروده اند در وصف هیچ جای دیگر و حتی هیچ مملکتی هم سروده اند ! و میتوان گفت که شاید شعرای زبانهای دیگر هم سروده باشند ! ! اگر تمام اشعاری که بوصف کشمیر بفارسی سروده شده است ، یکجا گردآوری شود ، اقلاً دو برابر حجم کلیه آثار سعدی خواهد بود ! و این افتخار شاید نصیب هیچ جای دیگر نشده باشد !

این جلد سوم تذکره اینجانب نیز بمناسبت خجسته تاجگذاری اعلیحضرت
 عهد رضا شاه پهلوی آریا مهر شاهنشاه ایران و علیا حضرت فرح پهلوی شهبانوی ایران
 تهیه و چاپ گردید است که باز موجب مباحثات نگارنده میباشد :

ز مدح شاه ، بود خامه را زبان کوتاه
 فغان که ، قصر بلند است و ریسمان کوتاه
 ز کنگر شرف و پیش طاق اجلالش
 کمند دانش ما سست و ریسمان کوتاه

کراچی

۵ آوریل ۱۹۶۸ ع

— سید حسام الدین راشدی ۱

Copyright

Copies
Price

1000
35/-

Published by B.A. Dar, Director, Iqbal Academy, 43-6/D, Block 6, P. E. C. H. Society,
Karachi, and printed by Ali Nawaz Wafai at the Wafai Printing Press
Pakistan Chowk, Karachi

TADHKIRA SHU'RAI KASHMIR

SAYYID HUSSAMUDDIN RASHDI

Vol. IV

IQBAL ACADEMY, KARACHI
1969